

Міністерство освіти і науки України
ВНЗ “Відкритий міжнародний університет
розвитку людини “Україна”

Полтавський інститут економіки і права

**“СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ НАУКИ,
ЕКОНОМІКА, ПРАВО: НОВІ ВИКЛИКИ,
ПРАКТИКА ІННОВАЦІЙ”**

**МАТЕРІАЛИ
Міжнародної
науково-практичної конференції**

16-17 квітня 2015 р.

Том I

м.Полтава

Міністерство освіти і науки України
Вищий навчальний заклад «Відкритий міжнародний
університет розвитку людини «Україна»
Полтавський інститут економіки і права

Вищі навчальні заклади – партнери:

Белорусский государственный экономический университет
Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины
Белорусская государственная сельскохозяйственная академия
John Paul II Catholic University of Lublin, Poland
Российский государственный социальный университет
Курганский государственный университет
Институт языка и международных коммуникаций Московского государственного
гуманитарного университета имени М.А. Шолохова.
Тульский государственный педагогический университет имени Л.Н. Толстого
Тульский филиал Российской правовой академии Министерства юстиции РФ
Тульский филиал Российской международной академии туризма
Comrat State University, Republic of Moldova

**Соціально-гуманітарні науки, економіка, право:
нові виклики, практика інновацій**

Матеріали
Міжнародної науково-
практичної конференції

м. Полтава, 16 – 17 квітня 2015 року

У двох томах

Том I

Полтава 2015

УДК [30+33+34]:001.895
С69

Друкується за ухвалою вченої ради Полтавського інституту
економіки і права вищого навчального закладу
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини
«Україна»
(протокол №5 від 23.04.2015 р.)

Редакційна колегія:

Шаравара Роман Іванович – к.е.н., доцент, перший заступник директора інституту;
Бойко Галина Миколаївна – д.п.н., доцент, завідувач кафедри фізичної реабілітації та фізичного виховання;
Короед Сергій Олександрович, д. ю. н., професор кафедри правознавства;
Кальян Олександр Сергійович – к.ю.н., доцент, завідувач кафедри правознавства;
Волошко Лариса Борисівна – к.пед.н., доцент, доцент кафедри фізичної реабілітації та фізичного виховання;
Кудінов Юрій Миколайович, к.і.н., в.о. завідувача кафедри соціальної роботи;
Брегеда Микола Володимирович, к.і.н., доцент кафедри соціально – гуманітарних дисциплін.

Соціально-гуманітарні науки, економіка, право: нові виклики, практика інновацій: матеріали Міжн. наук.-практ. конф., м. Полтава, 16-17 квітня 2015 р.: у 2 т. Т.1. – К.: Університет «Україна», 2015. – 686 с.

Видання розраховане на науковців, аспірантів, викладачів, студентів

УДК [30+33+34]:001.895

©Колектив авторів, 2015

Наукове видання

**Соціально-гуманітарні науки, економіка, право:
нові виклики, практика інновацій**

Матеріали
Міжнародної науково-
практичної конференції

м. Полтава, 16 – 17 квітня 2015 року

У двох томах

Том I

Верстка	Скляр Т.П.
Редагування	Дорошенко В.М.
Дизайн обкладинки	Глоба А.С.

Матеріали подано в авторській редакції

Редакційна колегія не несе відповідальності за зміст матеріалів

Полтавський інститут економіки і права вищого навчального
закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини
«Україна»:

36011, м. Полтава, проспект Першотравневий, 19/2

Тел.- (0532) 50-99-66

E-mail: piel-admin@ukr.net

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк.. 39,87.

Наклад 300 пр.

*Видавець і виготовлювач Університет «Україна»
03115, м. Київ, вул.. Львівська, 23, тел../факс (044) 424-40-69, 424-
56-26*

E-mail: ukraine.vdk@mail.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 405 від 06.04.01

СЕКЦІЯ 1.

ТЕОРІЯ, МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ОКРЕМИМИ ГРУПАМИ КЛІЄНТІВ

Антипчук Ірина Юрївна,
головний спеціаліст відділу пенсійного забезпечення
військовослужбовців та членів їх сімей управління пенсійного
забезпечення військовослужбовців та деяких інших категорій громадян,
Головне управління Пенсійного фонду
України в Полтавській області
Авраменко Наталія Юрївна,
студентка 4 курсу
напряму підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ З ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ ЗДОРОВ'Я У ПРОЦЕСІ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Вступ. Право дітей з функціональними обмеженнями здоров'я на інтеграцію в суспільство та адаптацію в ньому – одна з вимог міжнародних стандартів. Доступність освіти зумовлює навчання, можливість вибору форми навчання, технологій та методів, які застосовуються для адаптації та стимулювання індивідуального розвитку кожної дитини з функціональними обмеженнями здоров'я. Навчання та отримання соціального досвіду є єдиною можливістю для молоді та дітей такої категорії включитися в суспільне життя, адаптуватися до його умов, набути впевненості, свободи мислення, максимально можливої самостійності.

Важливим завданням держави та інших соціальних інститутів є створення для дітей та молоді з функціональними обмеженнями здоров'я необхідних умов для подолання перешкод, що заважають повноцінному життю в соціумі. Зусилля повинні бути спрямовані на те, щоб ці люди стали повноцінними членами суспільства, поділяли людські цінності та реалізували свої інтереси відповідно до власних особливих потреб. Не завжди можна подолати фізичний недолік людини, але потрібно зробити все, щоб навчити інвалідів осмислено і продуктивно адаптуватися та самореалізовуватися в суспільстві, яке апіорі збудовано з урахуванням потреб здорової людини.

Результати дослідження. Якість навчально-виховного процесу значною мірою визначається тим, наскільки враховуються та

реалізуються потенційні можливості навчання й розвитку кожної дитини, її індивідуальні особливості. Якими б не були фізичні чи психічні обмеження, у дитини завжди є резерви для розвитку, використання яких може суттєво поліпшити якість її життя.

Проблема, яка стоїть перед інклюзивною школою, полягає в розробці особистісно орієнтованих педагогічних методів, які б забезпечили успішне навчання всіх дітей, у тому числі й дітей з розумовими чи фізичними розладами. Основний принцип створення інклюзивної школи полягає в тому, що всі діти мають навчатися разом у всіх випадках, коли це виявляється можливим, попри певні труднощі чи відмінності, що існують між ними. Інклюзивні школи мають визнавати і враховувати різноманітні потреби своїх учнів шляхом узгодження різних видів і темпів навчання, а також забезпечення якісної освіти для всіх шляхом розробки відповідних навчальних планів, запровадження організаційних заходів, розробки стратегії викладання, використання ресурсів і партнерських зв'язків зі своїми громадами.

Інклюзивна школа – заклад освіти, який забезпечує інклюзивну модель освіти як систему освітніх послуг, зокрема адаптує навчальні програми та плани, фізичне середовище, методи та форми навчання, використовує існуючі у громаді ресурси, залучає батьків, співпрацює з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до різних освітніх потреб дітей, створює позитивний клімат у шкільному середовищі[6].

Більшість дітей з особливостями психофізичного розвитку може навчатися в загальноосвітніх школах за умови реалізації інклюзивної моделі освіти. Пріоритетними напрямками є сприяння соціальному, емоційному та когнітивному розвитку кожної дитини з тим, щоб вона відчувала себе неповторним, повноцінним учасником суспільного життя [2].

Інклюзивна модель освіти охоплює:

- систему освітніх послуг, зокрема адаптацію навчальної програми та плану, фізичного середовища, методів і форм навчання, використання існуючих у громаді ресурсів, залучення батьків;
- співпрацю з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до потреб дітей;
- створення позитивного клімату у шкільному середовищі.

Адаптація змінює характер навчання, не змінюючи зміст або понятійну сутність навчального завдання, дає вчителю змогу розширити обсяг методів навчання, врахувати вікові потреби учнів, їхні інтереси та різноманітність. Адаптація також покликана допомогти окремим учням компенсувати їхні фізичні, інтелектуальні або поведінкові відмінності й труднощі. Учителі здійснюють адаптацію, щоб надати дітям рівні можливості для участі у процесі навчання.

Існує багато способів, за допомогою яких педагоги можуть здійснювати адаптацію під час навчання. Зокрема, адаптація змінює середовище (побудова пандусу, пристосування туалетних приміщень, розширення дверей, зміна освітлення, розташування меблів у класній/груповій кімнаті тощо).

Адаптація також змінює процес навчання (спосіб повідомлення педагогом матеріалу; спосіб організації занять учнів, що має на меті залучення дітей до виконання завдань і сприяння їхньому навчанню) та здійснює модифікацію навчального плану або цілей і завдань, прийнятних для конкретної дитини.

У навчально-виховному процесі вчителі аналізують відповідність вимог навчальної програми та методів, що використовуються на заняттях, актуальним і потенційним можливостям дитини. У такий спосіб досягається ефективність організації навчальної діяльності дітей з особливостями психофізичного розвитку [4, 120 – 126].

Сучасна дослідниця О. М. Дікова-Фаворська виділяє наступні види адаптації: активну, пасивну, креативну [1].

Активна адаптація полягає в перетворенні середовища відповідно до умов, інтересів особистості. Пасивна адаптація полягає у сприйнятті впливу середовища як незмінного та підлягання умовам, що диктує життя. Креативна адаптація виступає певним компромісом щодо двох попередніх типів. Вона ґрунтується на фільтруванні впливів соціуму, сприймає те, що вважає слушним та необхідним. Якщо активна модель адаптації вражає своїм героїзмом, то креативна захоплює відчуттям необмежених можливостей людського духу.

Адаптація спрямована на вирішення проблем, що пов'язані з мотивацією та виконанням установлених правил і вимог до поведінки, допомагає дітям зосередити увагу на завданні, що виконується. Адаптація шляхом надання учневі допоміжних засобів (слуховий апарат, окуляри, техніка для комунікації), устаткування і допомоги для того, щоб компенсувати сенсорні порушення [3, 116 – 119].

У деяких випадках певні види адаптації задовольняють загальні потреби учнів з порушеннями розвитку. Так, наприклад, під час навчання дітей, які мають порушення слуху, важливо уникати ситуацій, коли ви стоїте спиною до учня, коли у вас за спиною горить яскраве світло, коли ваш артикуляційний апарат не видно; під час роботи з учнем, який страждає на травматичне ураження мозку з характерним зниженням витривалості та підвищеною втомлюваністю, педагогу, коли це необхідно, слід робити перерви, аби учень відпочив.

Педагогічному працівнику необхідно докласти зусиль, аби залучити батьків/членів родини учня до процесу пошуку ідей щодо адаптації. Сім'ї дітей з особливостями розвитку часто мають значний досвід здійснення

адаптації у себе вдома. Крім участі у створенні індивідуального навчального плану, члени родини можуть пропонувати свої ідеї упродовж усього навчального року [5, 8].

Висновки. Інтегроване/інклюзивне навчання створює сприятливі умови для підвищення соціальної активності, спрямованої на встановлення суспільних зв'язків і контактів, що призведе до зростання подальшої значущості, прагнення до досягнень і самореалізації, продуктивної життєдіяльності. Саме інтегроване навчання дає можливість дітям з функціональними обмеженнями напрацювати досвід життя у світі «здорових людей».

Тому інклюзія значною мірою залежить від індивідуального підходу педагогічних працівників до учнів та адаптації освітніх програм навчальних закладів. Отже, послуги інклюзивного навчання потребують гнучких підходів, спеціальних знань, кваліфікованих фахівців, додаткових послуг та ресурсів.

Гострою залишається проблема адаптації, інтеграції в суспільство та можливість самореалізації дітей з обмеженими функціональними можливостями, особливо адаптації дітей із функціональними обмеженнями і всіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Тому, на нашу думку, адаптувати потрібно як дітей з особливими потребами, так і колектив фахівців, які найбільш тісно будуть працювати та спілкуватися з даною категорією клієнтів у стінах навчального закладу.

Україна на даний час недостатньо на практичному рівні підготовлена до створення інтегрованого середовища для студентів із функціональними обмеженнями, а тим паче – для надання інклюзивної освіти дітей та молоді даної категорії. Не всі навчальні заклади готові прийняти дітей з особливими потребами й організувати інтегровані групи з інклюзивним навчальним процесом, тому що ні персонал, ні здорові діти не підготовлені достатньою мірою для роботи з даною категорією дітей.

Список використаних джерел:

1. Дікова–Фаворська О. М. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології / О. М. Дікова-Фаворська. – Житомир: «Полісся», 2009. – 488 с.
2. Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні: [науково методичний збірник]. – К: ФО-П Придатченко П. М., 2007. – 180 с.
3. Милославова И.А. Адаптация как социально-психологическое явление / И.А. Милославова // Социальная психология и философия. – Л., 1973. – Вып. 2. – С.116 – 119.
4. Одинченко Л.К. Допомога аномальним дітям в Україні (X-XX ст.) / Л.К. Одинченко // Педагогіка і психологія. – 1995. – №2. – С.120 – 126.

5. Родименко І. М. Сучасний погляд на проблеми навчання дітей з особливими потребами / І. М. Родименко // Нива знань. – 2004. – № 2. – С. 8 – 12.
6. Чані І. Досвід втілення положень про освіту для дітей з особливими потребами в країнах Центральної Європи / І. Чані. – Київ, 2006. – 42 с.

Білан Світлана Вікторівна,
директор Козельщинського районного центру зайнятості
Винник Ірина Степанівна,
студентка 4 курсу
напряму підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРИЙОМНИМИ СІМ'ЯМИ ТА ПРИЙОМНИМИ ДІТЬМИ

Вступ. Кожній дитині потрібно надати можливість повністю реалізувати свій потенціал. Тільки сім'я здатна забезпечити задоволення основних потреб дитини, надавати стимули для її подальшого розвитку, створювати стабільну атмосферу. Якщо не існує можливості для дитини жити з рідними батьками, найкраща альтернатива – усиновлення/удочеріння, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Динамічний розвиток прийомних сімей в Україні – складний, поступовий процес, який потребує відповідного науково-методичного забезпечення. З одного боку, необхідне подальше удосконалення технології створення прийомних сімей – від процесу пошуку потенційних прийомних батьків до прийняття рішення про передачу дитини на виховання. З іншого боку, прийомним батькам часто потрібна допомога в їхній роботі. Бути прийомними батьками – складне завдання. Часто виникає необхідність визначати пріоритети, щоб краще задовольнити потреби дітей на всіх стадіях їх розвитку. Крім того, діти мають різні потреби, які змінюються з часом. Це вимагає організації соціального супроводу прийомних сімей соціальними службами на засадах міжвідомчої взаємодії місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування.

Результати дослідження. Усі форми соціальної роботи із супроводу прийомних сімей та прийомних дітей поділяються на групові та індивідуальні. Групи зустрічей прийомних батьків проводяться один раз на місяць.

Метою проведення групових зустрічей прийомних батьків є набуття

ними навичок прийняття і розуміння себе та інших, розвиток уміння встановлювати партнерські стосунки та здобуття здатності бути гнучким у поведінці. Групи зустрічей проводить психолог або досвідчений соціальний працівник, який володіє методикою проведення таких зустрічей. Завдання групових зустрічей прийомних батьків такі: створення в групі атмосфери взаємодовіри, взаємоповаги та взаємопідтримки; вчасне виявлення «проблемних зон» функціонування прийомної сім'ї; з'ясування потреб прийомних батьків та напрямків необхідної підтримки; розширення досвіду учасників у вирішенні складних ситуацій; навчання методам психологічної самодопомоги; навчання навичкам асертивної поведінки; інформування про сфери отримання кваліфікованої допомоги. Щоб позитивний груповий процес міг відбутися, потрібно дотримуватися таких умов проведення групових зустрічей: час роботи групи і його використання планують самі учасники згідно з питаннями, які їх хвилюють [4, с. 38].

Формами роботи може бути поведінковий тренінг, робота в партнерських парах тощо; роботи повинна проводитися у спеціально облаштованому для цього приміщенні; доречно наявність поруч окремої кімнати, яка знадобиться у випадках розгортання конфліктної ситуації між окремими учасниками групи. У групі завжди знайдеться медіатор – нейтральна особа або другий ведучий, який захоче уважно вислухати спочатку одного, а потім другого учасника суперечки. Конфлікт, що виник, не завжди швидко може бути вирішений. Група зустрічей завжди має обмежений час проведення. Тож, щоб груповий процес залишити в безпеці і захистити від деструктивних процесів, які завжди будуть виникати у групі, краще конфліктну ситуацію ізолювати і для її вирішення надати медіатору та учасникам конфлікту окрему кімнату. Етап «вибуху», через який проходить будь-яка тривало існуюча група є одним із методів, який використовується у психотерапевтичних групах особистісного росту. У групових зустрічах цей процес потрібно купирувати. Одним із таких способів є вище описаний; група повинна бути відкрита для нових учасників, що буде сприяти збереженню позитивного групового процесу; оскільки групи зустрічей народжують почуття унікальності спілкування, яке важко відтворити в реальному житті, ведучий групи повинен слідкувати за наступним: щоб самовираження та саморозкриття членів групи не були самоціллю, а сприяли створенню довірливої атмосфери і усвідомленню свого «Я»; група має позитивний вплив на особистість, якщо набутий у групі досвід вона використовує в реальному житті; підходи ведучого до групової роботи та особистісні характеристики членів групи є визначальними факторами її успішності; робота ведучого групи не повинна зумовлювати формування ставлення до нього як до наділеного «магічними

якостями» [2, с. 7 – 8].

Ведучий повинен залишатися реальною людиною і на рівні інших членів групи бути включений у її роботу; як правило, прийомні батьки мають здатність долати складні ситуації. Ведучим групи слід пам'ятати, що способи подолання складних життєвих ситуацій є різними і люди по-різному реагують на сильні емоції та конфлікти. Вміння ведучого визнавати доречність різних способів вирішення складних ситуацій може вступити в конфлікт із моральними переконаннями та стилем поведінки учасників. Нереалістичні очікування від групи, приписування їй функцій вирішення питань матеріальної допомоги, схильність учасників уникати або йти на конфронтацію у складних ситуаціях, занижена самооцінка можуть призвести до нездатності людини реалізувати в житті груповий досвід. За таких умов група може мати негативний вплив на особистість [2, с. 11 – 12].

Метод груп зустрічей дає людям відчуття спільності, тому їх надбання широко використовуються у роботі різних груп та соціальних інститутів. Поки існує проблема самотності, відчуження, а також прагнення особистості до реалізації власного потенціалу, буде відповідна необхідність у групах зустрічей. Інститут прийомної сім'ї недостатньо розвинений у нашій країні. Тож потреба у підтримці однодумцями людей, які створили прийомні сім'ї, ще тривалий час буде актуальною. Проведення групових зустрічей є вдалою та ефективною формою підтримки прийомних батьків [4, с. 39].

Необхідним елементом забезпечення ефективного функціонування прийомної сім'ї є безперервний процес навчання. Досвід переконує, що однією з форм посилення виховного потенціалу прийомної сім'ї є «Літня школа». Завдання «Літньої школи» визначаються відповідно до якісного складу її учасників. Форми роботи школи перш за все повинні забезпечувати для її учасників можливість вільного обміну думками, поновлення знань з виховання дітей та урегулювання взаємостосунків у сім'ї, налагодження партнерських стосунків. Позитивно зарекомендували себе такі види роботи під час проведення «Літньої школи»: тренінги; секційні заняття за віковими категоріями дітей; секційні заняття з проблем розвитку та виховання дітей; психологічні марафони; групові обговорення; арт-студія; ігротека; заходи розважального напрямку тощо. Важливо, щоб усі форми розважального напрямку були запропоновані самими учасниками школи. Створена таким чином «Літня школа» сприятиме створенню позитивної атмосфери та згуртованості всіх її учасників – прийомних батьків, соціальних працівників, дітей [1, с. 36].

Представлення інтересів – комплекс заходів з метою впливу на зміну рішень. Представлення інтересів за своєю суттю є процесом, орієнтованим на досягнення певних цілей, а тому відіграє важливу роль у

відновленні соціальної справедливості, забезпеченні політичних і громадянських свобод, наданні права голосу, врахуванні точки зору прийомних сімей та дітей тощо. Представлення інтересів прийомних сімей і дітей здійснюється соціальними працівниками й охоплює рівні місцевої влади, громади, міжособистісний. Не існує універсальної моделі представлення та відстоювання інтересів: його стратегія формується залежно від конкретних обставин. Ефективне представлення інтересів вимагає окреслення кола проблемних питань, чіткого визначення цілей і завдань, виявлення потенційних прихильників і супротивників, проведення аналізу, підготовку аргументів, мобілізації людських і матеріальних ресурсів.

Процес представлення і відстоювання інтересів може мати конфронтуючий або договірний характер. Конфронтуюче представлення інтересів спирається на дії, що виражають протилежну думку, протест, незгоду. Договірне представлення інтересів передбачає залучення всіх зацікавлених сторін і надає особливого значення консенсусу, переговорам та управлінню конфліктами [5, с. 41].

Соціальні працівники, здійснюючи супровід, уповноважені представляти інтереси прийомних дітей в установах та організаціях на підставі п. 7 Наказу Державного комітету у справах сім'ї та молоді «Про затвердження Програми «Соціальний супровід дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» від 01.10.2002 року № 658. Представництво інтересів прийомної сім'ї та прийомної дитини регулюється також угодою [4, с. 40 – 41].

Для забезпечення ідентичності прийомної дитини важливо скласти історію її життя. Це можна зробити у вигляді книги-альбому, де варто зібрати фотографії біологічних батьків та родичів дитини, місця її проживання до влаштування у прийомну сім'ю, малюнки, листи, короткий опис фактів з життя дитини. Матеріал, що буде розміщений в альбомі, повинен сприяти створенню повноцінної картини життя дитини і не перевантажувати її болісними спогадами про минуле під час здійснення соціального супроводу. Книга-альбом складається соціальним працівником разом із дитиною. Для забезпечення права дитини на індивідуальність необхідно підтримувати контакти з біологічною ріднею. Основними формами підтримки контактів є зустрічі, листування, телефонне спілкування тощо [3, с. 47].

Наступною важливою формою соціальної роботи та складовою процесу моніторингу за прийомною сім'єю є окремі візити соціального працівника без попередження. Прийомні батьки повинні усвідомити з самого початку можливість таких відвідів. Недоцільно мати постійну програму візитів без попереднього повідомлення, якщо на це немає причин. Водночас, якщо за прийомними батьками здійснюється

ретельний нагляд з певних причин, вони повинні бути відомі прийомним батькам [4, с. 41].

Висновки. Отже, основними формами соціальної роботи з прийомними сім'ями та прийомними дітьми є: групи зустрічей, навчання в «Літній школі» (тренінги, секційні заняття за віковими категоріями дітей, секційні заняття з проблем розвитку та виховання дітей, психологічні марафони, групові обговорення, арт-студія, ігroteка, заходи розважального напрямку тощо), представлення інтересів дитини, створення і написання книги-альбому історії життя прийомної дитини, візити соціального працівника без попередження у прийомну сім'ю.

Список використаних джерел:

1. Дитина у прийомній сім'ї: нотатки психолога / [упор. Г.М. Бевз, І.В. Пеша]. – К. : Український ін-т соціальних досліджень. 2001. – 101 с.
2. Методичний посібник по проведенню тренінг-курсу для соціальних працівників з питань підбору, підготовки та соціального супроводу прийомних батьків / [упор. ОО. Яременко, Н.М. Комарова, Г.М. Бевз, Л.С. Волинець та ін.]. – К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 128 с.
3. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / [упор. Н.М. Комарова, Г.М. Бевз, Л.С. Волинець та ін.] – К. : Український ін-т соціальних досліджень, 1999. – 103 с.
4. Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу: науково-методичний посібник / [упоряд. Бевз Г.М., Кузьмінський В.О., Нескучасва О.І. та ін.] – К. : Центр стратегічної підтримки, 2003. – 92 с.
5. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід: навч.-метод. посіб. / [упор. Волинець Л.С., Капська А.Й., Комарова Н.М., Пеша І.В., Бевз Г.М., Волинська Л.В., Яременко О.О.]. – К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 127. с.

Басимов Михаил Михайлович,
доктор психологических наук,
доцент, профессор кафедры психологии труда и служебной
деятельности,
Российский государственный
социальный университет, Москва

СОЦИАЛЬНЫЕ ЯВЛЕНИЯ КАК ОБЪЕКТ СИНЕРГЕТИКИ

В условиях современного мира линейное мышление, до сих пор доминирующее в некоторых областях науки, становится принципиально недостаточным и даже опасным в нелинейной сложной реальности [20]. А «Нелинейность» – фундаментальный концептуальный узел новой (синергетической) парадигмы, в том числе социологического исследования. Можно даже сказать, что новая парадигма есть парадигма нелинейности [12].

При этом можно отметить, что большинство социологов крайне далеки от концепции нелинейности в социологии, и это подтверждает последний европейский конгресс «11th Conference of the European Sociological Association 2013 (Torino)», в тезисах которого «non-linear» или «nonlinear», как слово или часть слова, встречается (кроме наших материалов [16, 17, 18, 19]) только в 10 тезисах (всего около 3000 тезисов). При этом чаще это общие фразы о нелинейности и авторы далеки от конкретной реализации этой концепции.

Используя авторский подход к понятию статистической связи (нелинейной, линейной) [4, 2] в социологических исследованиях посредством реализации обобщенного варианта метода множественного сравнения [1, 3] для квантильных разбиений (триады, кварты, квинты) данных по каждому измеряемому параметру, отказываясь от предварительного выдвижения гипотезы о форме зависимости (линейная или какой-то конкретный вид нелинейной зависимости), для изучаемой матрицы данных можно определить как формы зависимостей, так и степени их выраженности на различных отрезках шкал рассматриваемых переменных.

При реализации данного метода изучения связей вычисляются сравнительные весомости параметров Y для кварт (триад, квинт) по шкалам X (зависимость Y от X) и сравнительные весомости параметров X для кварт (триад, квинт) по шкалам Y (зависимость X от Y).

Изучение нелинейных связей по авторскому методу [5, 13] апробировалось также в различных психологических исследованиях, представляющих разноплановые области психологической науки – психологии дошкольников и подростков (юношей) [6, 7], этнопсихологии

[8, 9], психології професій [10], психології стресса [11] и т. д.

Линейные зависимости по определению симметричны, для них не важно, что является причиной (независимая переменная), а что следствием (зависимая переменная). Это определяется по воле исследователя и часто диктуется интересами исследователя, его концепцией и моделью, его теоретическими доводами, субъективными взглядами на предмет исследования.

Корреляционный метод и линейные связи, им выявляемые, не дают возможности выбирать направление связи. Причина и следствие в этом случае равноправны и могут интерпретироваться произвольно по воле исследователя.

Поэтому в рамках применения авторского метода для выявленных линейных зависимостей выбирается только один вариант из двух симметричных по линейной корреляции упорядоченных представлений зависимостей, которые попали под условия отбора сильных связей.

Далее рассмотрим такие конкретные примеры нелинейной природы социальных явлений, как удачность брака, стремление к рождению и воспитанию детей, полученные с помощью авторского статистического метода [14, 15] изучения связей. Выделим две группы зависимостей и рассмотрим их в контексте нелинейной социологии. Для авторской аналитики использованы данные двух исследований, проведенных преподавателями кафедры социологии и социальной работы Курганского государственного университета (И.Б. Бритвина, Т.А. Кокина и др.).

1. Удачность брака и конфликты в молодой семье.

Проблемы молодой семьи можно найти в рамках социологического исследования «Молодая семья в Курганской области». Проводя анализ, мы обнаружили две сильные нелинейные зависимости от ключевого параметра в семейной жизни «Разлад-укрепление семьи при рождении ребенка в молодой семье». По классификации одна зависимость с минимумом, другая с максимумом, что позволяет трактовать данный процесс как синергетическое явление.

1.1. Зависимость параметра «Удачность настоящего брака» (Y) от параметра «Разлад-укрепление семьи при рождении ребенка в молодой семье» (X) в виде сравнительных весомостей параметра Y для триад по шкале X:

Триады по шкале X	Сравнительная весомость параметра Y для триад
X-3	105
X-2	-891
X-1	-27

Коэффициент силы связи = 0.87 (0.26)

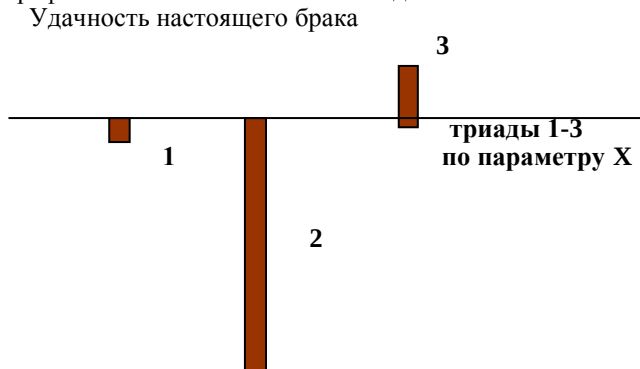
Коэффициент корреляции = 0.26

Параметр «Удачность настоящего брака» имеет глубокий минимум (сравнительная весомость = -891) для средних значений (вторая триада) независимого параметра «Разлад-укрепление семьи при рождении ребенка в молодой семье». Если же в семье намечается либо явный разлад (первая триада), либо явное укрепление семьи (третья триада) имеем примерно равный уровень оценок удачливости брака, близкий к нулевому уровню сравнительной весомости. Коэффициент силы связи значительный по величине (0.87).

Обратная зависимость, т. е. зависимость параметра «Разлад-укрепление семьи при рождении ребенка в молодой семье» от параметра «Удачность настоящего брака», достаточно слабая с коэффициентом силы связи по величине (0.26).

Таким образом, параметр «Удачность настоящего брака» не может рассматриваться для описываемой пары параметров как причина, а причина – это то, что происходит в семье при рождении ребенка, что и показывает статистический метод. Линейная корреляция ($R=0.26$) малосодержательна и не заинтересовала бы исследователя, который находится в рамках линейных представлений.

Графически зависимость имеет вид:

1.2. Зависимость параметра «Частота конфликтов в семье» (Y) от параметра «Разлад-укрепление семьи при рождении ребенка в молодой семье» (X) в виде сравнительных весомостей параметра Y для триад по шкале X:

Триады по шкале X	Сравнительная весомость параметра Y для триад
X-3	-107
X-2	876
X-1	23

Коэффициент силы связи = 0.86 (0.14)

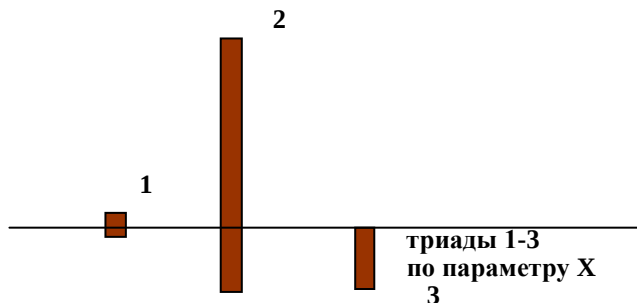
Коэффициент корреляции = -0.21

Параметр «Частота конфликтов в семье» имеет явный максимум (сравнительная весомость = +876) для средних значений параметра «Разлад-укрепление семьи при рождении ребенка в молодой семье». Если же в семье намечается либо явный разлад (первая триада), либо явное укрепление семьи (третья триада) имеем примерно равный уровень оценок частоты конфликтов, близкий к нулевому уровню сравнительной весомости (+23 и -107).

Обратная зависимость, т. е. зависимость параметра «Разлад-укрепление семьи при рождении ребенка в молодой семье» от параметра «Частота конфликтов в семье», крайне слабая с коэффициентом силы связи по величине (0.14). Таким образом, параметр «Частота конфликтов в семье» не может рассматриваться для описываемой пары параметров как причина, это – следствие, что однозначно показывает наш статистический метод. Линейная корреляция ($R=-0.21$) также малосодержательна и не вошла бы в описание значимых связей при детерминистском мировоззрении.

Графически зависимость имеет вид:

Частота конфликтов в семье

2. Стремление к рождению и воспитанию детей

Проводя анализ зависимостей в рамках социологического исследования «Демографические и миграционные установки жителей региона», мы обнаружили три сильных зависимости ключевого параметра в жизни человека и общества «Сегодняшнее стремление к рождению и воспитанию детей» от других параметров.

В первую очередь отметим, что по классификации это зависимости с максимумом, что позволяет трактовать данное стремление к рождению и воспитанию детей как синергетическое явление (эффект насыщения и резкого изменения складывающейся зависимости – бифуркации).

Стремление к рождению и воспитанию детей однозначно определяется статистическим методом как следствие, т. е. другие параметры изменяют его, а не наоборот. Рассмотрим подробно эти три зависимости.

2.1. Зависимость параметра «Сегодняшнее стремление к рождению и воспитанию детей» (Y) от параметра «Сегодняшнее стремление к достижению успехов в жизни» (X) в виде сравнительных весомостей параметра Y для кварт по шкале X:

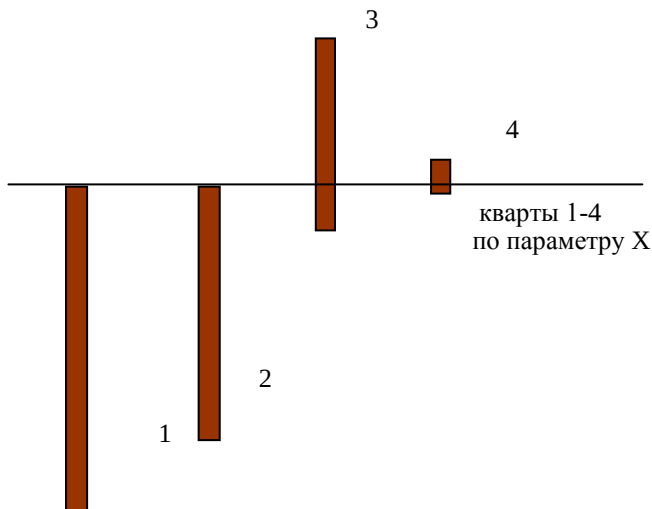
Кварты по шкале X	Сравнительная весомость параметра Y для кварт
X-4	+797
X-3	+3651
X-2	-4139
X-1	-5578

Коеффіцієнт сили зв'язи = 0.90 (0.50)

Коеффіцієнт кореляції = 0.36

Графічески зависимость имеет вид:

Сегодняшнее стремление к рождению
и воспитанию детей

Данная зависимость похожа на первую: максимум зависимого параметра «Сегодняшнее стремление к рождению и воспитанию детей» (+3651) наблюдается в третьей кватре независимого параметра «Сегодняшнее стремление к достижению успехов в жизни», и общая положительная динамика зависимого параметра с -5578 до +797 также значительная. Только теперь нельзя не заметить и обратную зависимость

с коэффициентом силы связи (0.50), хотя это значительно меньше чем (0.90) и, значит, все-таки одно из направлений связи можно считать предпочтительным, а параметр «Сегодняшнее стремление к достижению успехов в жизни» – причиной стремления к рождению и воспитанию детей. Более симметричный характер (симметричность в этом случае понимается как симметричность между зависимостями $Y(X)$ и $X(Y)$ – между прямой и обратной связями) зависимости характеризует и больший, чем в первой зависимости, модуль коэффициента линейной корреляции (0.36).

2.2. Зависимость параметра «Сегодняшнее стремление к рождению и воспитанию детей» (Y) от параметра «Уровень образования» (X) в виде сравнительных весомостей параметра Y для кварт по шкале X :

Кварты по шкале X	Сравнительная весомость параметра Y для кварт
$X-4$	306
$X-3$	3769
$X-2$	-582
$X-1$	-670

Коэффициент силы связи = 0.59 (0.31)

Коэффициент корреляции = 0.10

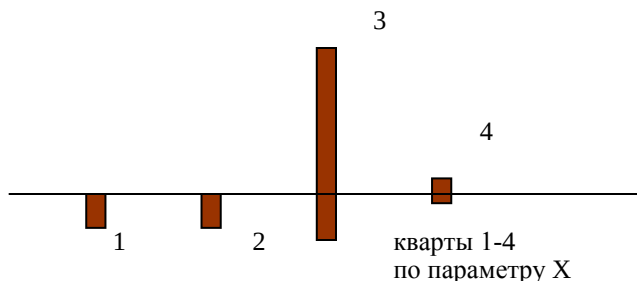
Данная зависимость похожа на предыдущие тем, что максимум зависимого параметра «Сегодняшнее стремление к рождению и воспитанию детей» (+3769) приходится на третью кварту независимого параметра «Уровень образования», только в данном случае зависимость уже достаточно симметричная и общая положительная динамика зависимого параметра с -670 до +306 не существенна.

Обратная зависимость с коэффициентом силы связи (0.31) значительно слабее прямой (0.59), хотя однозначно сбрасывать со счетов ее не стоит. Но все-таки одно из направлений связи, как и раньше, можно считать предпочтительным, а параметр «Уровень образования» – причиной стремления к рождению и воспитанию детей.

По типу зависимости данная связь – это зависимость с максимумом, близким к симметричному. А симметричная кривая с максимумом сказывается на небольшом (не представляющем для исследователя интереса) модуле коэффициента линейной корреляции (0.10).

Графически зависимость имеет вид:

Сегодняшнее стремление к рождению
и воспитанию детей

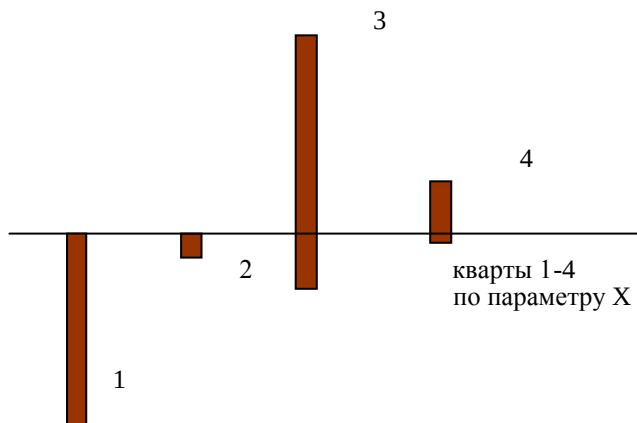
2.3. Зависимость параметра «Сегодняшнее стремление к рождению и воспитанию детей» (Y) от параметра «Сегодняшнее стремление к участию в общественно-политической деятельности» (X) в виде сравнительных весомостей параметра Y для кварт по шкале X:

Кварты по шкале X	Сравнительная весомость параметра Y для кварт
X-4	+1104
X-3	+4014
X-2	-580
X-1	-3118

Коэффициент силы связи = 0.75 (0.15)
Коэффициент корреляции = 0.25

Графически зависимость имеет вид:

Сегодняшнее стремление к рождению и воспитанию детей

Параметр «Сегодняшнее стремление к рождению и воспитанию детей» имеет явный максимум (сравнительная весомость = +4014) для третьей кварты значений параметра «Сегодняшнее стремление к участию в общественно-политической деятельности». На интервале с первой по третью кварты независимого параметра наблюдается сильный рост зависимого параметра (по сравнительной весомости с -3118 до +4014). Когда же имеем пик стремления к участию в общественно-политической деятельности (4 кварта), происходит достаточно резкий спад стремления к рождению и воспитанию детей (сравнительная весомость = +1104). Хотя при этом нельзя не отметить общей положительной динамики зависимой переменной по сравнительной весомости с -3118 по +1104. Но на линейную корреляцию (+0.25) максимум, даже при общей положительной динамике, оказывает большое влияние, делая ее значение малосодержательным.

Также следует отметить, что очень важно, что обратная зависимость, т. е. зависимость параметра «Сегодняшнее стремление к участию в общественно-политической деятельности» (X) от параметра «Сегодняшнее стремление к рождению и воспитанию детей» (Y), очень слабая (коэффициент силы связи = 0.15) и не представляет интереса. Поэтому даже чисто формально направление зависимости однозначно, чего не скажешь о линейной корреляции, когда определение причины и следствия – это желание и мнение исследователя.

Таким образом, можно отметить, что стремление к рождению и

воспитанию детей определяется как следствие других параметров, выступающих в качестве причины, поэтому зависимости преимущественно односторонние. Это определяется объективно авторским статистическим методом изучения связей, без вмешательства субъективного мнения исследователя.

Таким образом, **главным содержанием** проведенного анализа нелинейных проявлений в окружающей социальной среде становятся зависимости, которые не вписываются в линейные модели и дают повод синергетического взгляда на сложные процессы социального свойства. Нелинейная социология – это новый подход к изучению социологических явлений, ставящий своей главной задачей изучение специфически нелинейных свойств социальных явлений.

Работа выполнена при поддержке РФФИ, проект № 13-06-00525a

Заказ на изучение в единой системе отсчета линейных и простейших нелинейных (с возможностью интерпретации) зависимостей социологических параметров направляйте по адресу: E-mail: basimov@mail.ru

Список использованных источников :

1. Басимов М.М. Методы множественного сравнения в психологических исследованиях // Методы исследования психологических структур и их динамики. – Выпуск 3. – М.: Изд-во ИП РАН, 2005. – С. 128 – 157.
2. Басимов М.М. Изучение статистических связей в психологических исследованиях: Монография. – Москва – Воронеж, 2008. – 432 с.
3. Басимов М.М. Множественное сравнение в социологических исследованиях: Монография. – Курган: Курганский государственный университет, 2012. – 224 с.
4. Басимов М.М. Нелинейная социология: Монография. – Курган: Курганский государственный университет, 2012. – 120 с.
5. Басимов М.М. Математические методы в психологических исследованиях: Монография. – Курган: Курганский гос. ун-т, 2011. – 183 с.
6. Басимов М.М. Учет нелинейных связей при освоении дошкольниками программы "Развитие" // Мир психологии. – 2007. – №2. – С. 83 – 93.
7. Басимов М.М. Психологическая типологизация старшеклассников (старших подростков и юношей) по фактору успеваемости в школах нового типа // Мир психологии. – 2007. – №4. – С. 142 – 158.
8. Басимов М.М., Хромов А.Б. Типология зависимостей между

- параметрами отношений к жизненным трудностям и проблемам в различных этнических группах // Мир психологии. – 2009. – №2. – С. 209 – 222.
9. Басимов М.М., Хромов А.Б. Актуальные жизненные проблемы в оценках студентов России, Индии и США // Ученые записки РГСУ. – 2010. – №2. – С. 140 – 155.
10. Басимов М.М. Требования к профессии как объект синергетики // Акмеология, Научно-практический журнал. – 2011. – №3 (специальный выпуск). – С. 54 – 57.
11. Басимов М.М., Достовалов С.Г. Исследование стресса в нелинейной психологии // Акмеология. Научно-практический журнал. – 2011. – №3 (специальный выпуск). – С. 57 – 61.
12. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Синергетическое мировидение. – М.: КомКнига, 2005. – 240 с.
13. Basimov M.M. Mathematical methods in psychological research (Nontraditional methods). Monograph. – Germany, Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011. – 185 p.
14. Basimov M.M. Analysis of different form statistical dependence in psychological research (nontraditional methods). Monograph. Russia, Kurgan: Kurgan State University, 2008. – 102 p.
15. Basimov M.M. Methods of multiple comparison in psychological research. Monograph. Russia, Kurgan: Kurgan State University, 2008. – 101 p.
16. Basimov M.M. Multiple comparison in sociology of profession // The 11th Conference of the European Sociological Association (Torino, 28-31 August 2013) / Abstract Book: Torino, 2013. – P. 906.
17. Basimov M.M. Multiple comparison in sociology of family // The 11th Conference of the European Sociological Association (Torino, 28-31 August 2013) / Abstract Book: Torino, 2013. – P. 684.
18. Basimova P.M., Basimov M.M. Approval of a marriage between representatives of different nationalities in non-linear sociology // The 11th Conference of the European Sociological Association (Torino, 28-31 August 2013) / Abstract Book: Torino, 2013. – P. 1346.
19. Basimov M.M. The analysis of the data in non-linear sociology // The 11th Conference of the European Sociological Association (Torino, 28-31 August 2013) / Abstract Book: Torino, 2013. – P. 988 – 989.
20. Mainzer K. Thinking in Complexity. The Complex Dynamics of Matter, Mind, and Mankind. Berlin: Springer-Verlag, 1994. – P. 13.

Басимов Михаил Михайлович,
доктор психологических наук, доцент,
профессор кафедры психологии труда
и служебной деятельности,
Российский государственный социальный университет
Падурина Елена Александровна,
кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры социологии и социальной работы,
Курганский государственный университет, Курган

ГЕНДЕРНАЯ СПЕЦИФИКА ПОЗИТИВНЫХ РОДИТЕЛЬСКИХ ЧУВСТВ ОТЦОВ

Понятие «отцовство» является многозначным. Существует несколько подходов к рассмотрению феномена отцовства: культурологическая концепция М. Мид; отцовство как социокультурный феномен (И.С. Кон, 1988); педагогические аспекты отцовства (В.А. Сухомлинский, А.С. Макаренко); отцовство как психосоциальный феномен (Р.В. Манеров, 2003); отцовство как этап социализации мужчины в социально-культурологическом аспекте (Ю.В. Евсеенкова, 2003); отцовство как часть личностной сферы (Д.С. Акивис, 1989; Г.С. Абрамова, 2000), философско-культурологический анализ отцовства (В.А. Рамих, 1997); отцовство исследуется как социальная роль, статус, в рамках исследований представлений и стереотипов, в русле гендерной психологии (Е.П. Ильин); отцовство как целостная система отношений отца (Н.А. Демчук, Р.В. Овчарова); в рамках психологии личности как фактор, влияющий на изменения личности, личностных характеристик (Дж. Вильямс, К. Кенфилд, Э. Эриксон, А. Маслоу, и др.); в рамках детской психологии исследуется влияние отца на развитие личности ребенка (Л.С. Выготский, Ф. Дальто, Р. Кэмпбелл, М.В. Осорина и др.). Феномен отцовства рассмотрен в русле психоаналитического, поведенческого и гуманистического направлений психологии.

В данной статье нам ближе понимание отцовства как целостной системы отношений отца, которая обуславливает характер воспитания детей в семье. В качестве этих отношений выступают отношения отца к своему ребенку, себе как отцу, родительской роли и родительству в целом [6].

Родительство – интегральное психологическое образование личности (отца и/или матери), включающее совокупность ценностных ориентаций родителя, установок и ожиданий, родительских чувств, отношений и позиций, родительской ответственности и стиля семейного воспитания. Каждый компонент содержит эмоциональные, когнитивные и поведенческие составляющие. Родительство проявляется как на

суб'єктивно-личностном уровне, так и на надындивидуальном уровне. Как надындивидуальное целое, родительство неотъемлемо включает обоих супругов и предполагает осознание духовного единства с брачным партнером по отношению к своим или приемным детям [7].

Соотношение понятий «материнство», «отцовство» и «родительство» характеризуется их относительной самостоятельностью. Понятия «материнство», «отцовство» могут использоваться независимо от контекста понятия «родительство», то есть не подразумевая стоящего за ними надындивидуального понятия. В то же время «родительство», как надындивидуальное понятие, подразумевает пересечение с понятиями «материнство» и «отцовство», которые являются феноменами, касающимися индивида. То есть надындивидуальное понятие включает различные грани феноменов, присущих индивидам, которых объединяет надындивидуальное понятие. Целевой смысл родительства – воспитание и социализация детей [7]. Поскольку целевой смысл отцовства аналогично заключается в рождении и воспитании детей, то с этой точки зрения отцовство, как подсистема, может быть включено в систему семьи и родительства в качестве относительно самостоятельного образования.

Родительские чувства являются компонентом интегральной психологической структуры родительства. Родительские чувства – группа чувств, занимающая особое место по значимости в жизни человека среди других эмоциональных связей. В сфере родительских чувств представлены позитивные и негативные родительские чувства.

Позитивные родительские чувства – это система чувств родителя, характеризующихся сочетанием позитивного содержания и позитивной социальной значимости, имеющих направленность на родителя, на ребенка, на супруга(у) как родителя и на родительство в целом [8].

Ранее было проведено исследование особенностей позитивных родительских чувств и их влияния на самооценку ребенка дошкольника с использованием традиционных методов в рамках линейных представлений [8]. Исследование проводилось на выборке родителей, имеющих детей дошкольного возраста. Выборка являлась репрезентативной по своему составу. Она состояла из 73 полных семей, состоящих в браке и имеющих общего ребенка дошкольного возраста (от 5 до 7 лет). В выборку входили семьи, имеющие различный социальный статус, материальное положение, уровень образования. Средний возраст женщин составил 29 лет (от 23 до 46 лет), мужчин – 31,8 лет (от 23 до 45 лет). Высшее образование имели 39% женщин, у остальных женщин – средне-специальное образование. У мужчин высшее образование имели 41%, у остальных – средне-специальное образование. В исследовании применялся следующий диагностический инструментарий: 1) опросник для исследования эмоциональной стороны детско-родительского

взаимодействия Е.И. Захаровой; 2) методика «Позитивные родительские чувства» Е.А. Падуринной; 3) опросник «Взаимодействие родитель-ребенок» И.М. Марковской; 4) методика «Профиль чувств в отношениях» Л.В. Куликова; 5) методика Б.И. Додонова «Эмоциональная направленность личности»; 6) модифицированный вариант методики «Лесенка» (Г.В. Щур).

Затем для изучения феномена позитивных родительских чувств был использован авторский метод изучения связей (М.М. Басимов, 2008) [1], который реализуется через множественное сравнение (М.М. Басимов, 2005) [2] квантильных разбиений (триады, кварты, квинты) данных (объектов) по каждому измеряемому параметру. В итоге определяется сила связи и форма зависимости, а линейные зависимости определяются как частный случай [3, 4]. Полученные далее в исследовании результаты позволили говорить о влиянии ряда параметров на особенности проявления позитивных родительских чувств и самооценку дошкольника не столько на основе линейных связей, но в значительно большей степени – на основе нелинейных зависимостей [9, 10, 11, 12].

Соотношение понятий «материнство» и «отцовство» изучалось нами через множественное сравнение 10 сформированных по внешним факторам групп (гендерному, образованию родителей, возрасту детей, дошкольным заведениям), что дает более содержательную картину специфики гендерного отношения к родительству, чем простое парное сравнение групп отцов (POL-M) и матерей (POL-W).

Метод множественного сравнения является структурной составляющей нашего статистического подхода, разрабатываемого для построения типологий с внешними критериями (профессии, национальности и т. д.) [5].

Изучаемая матрица данных $D(N,M)$ состоит из S (количество сравниваемых групп разбиения совокупности из N опрошенных) блоков размерностью $N_i \times M$, где M – количество измеряемых количественных показателей для каждого испытуемого, а N_i – количество испытуемых в каждой из S сравниваемых групп. Очевидно, что сумма S слагаемых N_i равна N . Количественной характеристикой множественного сравнения является матрица сравнительной весомости $V(M,S)$, с использованием которой можно построить различные наглядные распределения, отражающие результат множественного сравнения. Матричный элемент V_{ij} определяет сравнительную весомость (значимость) i -го параметра для j -ой группы.

Матрица «Сравнительная весомость – I» (первый вариант) строится в результате сравнительного анализа рассматриваемого множества групп в рамках каждого количественного параметра. Реализация алгоритма для одного параметра дает строку матрицы сравнительной весомости.

Наглядное представление результата множественного сравнения строится в виде распределений по уровням достоверного отличия изучаемых групп рассматриваемого множества для каждого количественного параметра.

Для реализации множественного сравнения группы испытуемых, составленные на основании внешних критериев (номинальные данные), сравниваются поочередно по всем внутренним количественным параметрам с номерами от 1 до M . В рамках каждого параметра для всех возможных пар групп (всего $S(S-1)/2$ пар для S сравниваемых групп) проводится сравнение с использованием статистического критерия Стьюдента. Для этого варианта суммы сравнительных весомостей всех групп в рамках каждого параметра равны нулю.

Матрица “Сравнительная весомость – II” ортогонального плана по отношению к первому варианту строится исходя из необходимости представления результатов в виде распределения по уровням изучаемых параметров в рамках каждой группы. Данный вариант множественного сравнения можно охарактеризовать как неявный по отношению к первому варианту, так как, несмотря на расчеты с предоставлением информации в виде распределения по уровням изучаемых параметров в рамках каждой группы учитываются (неявно, через стандартизацию данных на всем множестве рассматриваемых групп) и отличия групп между собой. Для этого варианта равны нулю суммы сравнительных весомостей всех параметров в рамках каждой группы.

Чтобы появилось больше возможностей в сравнении изучить одновременно как группы и их показатели, так и сами параметры, применяется обобщенный вариант множественного сравнения.

Матрица “Сравнительная весомость – III” (обобщенный вариант) строится в результате сравнительного анализа элементов прямого произведения рассматриваемого множества групп и изучаемых параметров. Элементы множества, являющегося прямым произведением множеств выделенных для исследования групп и параметров, обозначим следующим образом: $P\$/N\%$, где $P\%$ – изучаемый параметр, а $N\%$ – выделенная группа. Всего таких элементов $P\$/N\%$ в нашем случае будет $M*S$ (M параметров и S групп). Наглядное представление результата множественного сравнения строится в виде распределения по уровням достоверного отличия всех $M*S$ элементов $P\$/N\%$ ($P\%$ – изучаемый параметр, а $N\%$ – выделенная группа).

Элементы $P\$/N\%$ прямого произведения множеств групп и параметров сравниваются между собой (множественное сравнение) для всех возможных пар $P\%_i/N\%_j$ и $P\%_m/N\%_k$, где i и m принимают значения от 1 до M , а j и k – от 1 до S (всего $M*S(M*S-1)/2$ различных пар $P\$/N\%$ для M изучаемых параметров и S групп разбиения данных) с использованием статистического критерия Стьюдента.

Исходя из стандартизированных на всем множестве данных изучаемых параметров вычисляем средние значения X_{ij} и средние квадратические отклонения Y_{ij} по каждому параметру (i принимает значения от 1 до M) для всех участвующих в рассмотрении групп (j принимает значения от 1 до S).

Имея $M \cdot S$ средних значений X_{ij} (и столько же средних квадратических отклонений Y_{ij}), проведем их множественное сравнение. Сравниваются попарно все элементы $P\$/N\%$ прямого произведения множеств выделенных групп и изучаемых параметров. При обнаружении достоверных отличий между элементами $P\$/N\%$ прямого произведения множеств выделенных групп и рассматриваемых параметров, выявляется сколько уровней достоверного отличия для них будет получено. Заметим, что в этом случае (в отличие от вариантов I и II) нулю равна только сумма сравнительных весомостей всех $M \cdot S$ элементов $P\$/N\%$ прямого произведения.

В рассматриваемом исследовании мы используем обобщенный вариант метода множественного сравнения для решения задачи, в которой выделено 10 групп по внешним критериям и каждый испытуемый описывается 52 психологическими показателями.

Рассмотрим наиболее существенные отличия (по задаче множественного сравнения) в проявлении позитивных родительских чувств между группами отцов (POL-M) и матерей (POL-W).

Например, в распределении 10 сравниваемых групп положения групп «POL-M» и «POL-W» для показателя «отвержение – принятие» значительно отличаются. Сравнительная весомость группы POL-W равна 142, в то время как сравнительная весомость группы POL-M имеет значение -303. Схожая картина наблюдается для показателя «безусловное принятие»: сравнительная весомость группы POL-W равна 34, а сравнительная весомость группы POL-M равна -186. Таким образом, для отцовской выборки оказалась характерной тенденция к отвержению ребенка, а для материнской – тенденция к принятию ребенка. Данная ситуация является вполне типичной для современной семьи, которая в настоящее время претерпевает кризис и характеризуется ростом разводов, безотцовщиной, уменьшением общего вклада отца в воспитание детей. Кроме того, многие ученые отмечают такие негативные факторы риска для семьи, как частое отсутствие отца дома, незначительность и бедность отцовских контактов с детьми по сравнению с материнскими, педагогическую некомпетентность, неумелость отцов, незаинтересованность и неспособность отцов выполнять воспитательные функции, особенно уход за маленькими детьми.

Следующий пример касается положения в общем распределении групп отцов (POL-M) и матерей (POL-W) для показателя

«удовлетворенность отношениями с ребенком». Сравнительная весомость POL-W равна 70, в то время как сравнительная весомость POL-M имеет значение -411. Таким образом, отцы оказались сильно не удовлетворены отношениями со своими детьми, в то время как матери испытывают достаточно удовлетворенность в детско-родительских отношениях. Исходя из вышеизложенного, такая ситуация является вполне логичной.

Также представляет интерес положение в общем распределении групп отцов (POL-M) и матерей (POL-W) для показателя «воспитательная конфронтация в семье». Сравнительная весомость группы POL-W равна 29, а сравнительная весомость группы POL-M имеет значение 184. Такое распределение отражает достаточно распространенную картину семейных взаимоотношений, когда между родителями нет согласия в вопросах воспитания ребенка. В итоге в семьях часто случаются конфликты из-за излишней строгости, суровости отцовского воспитания или чрезмерной мягкости, заботливости материнского воспитания. Причем из наших данных следует, что больше всего воспитательное противоборство в семье чувствуют отцы.

Заслуживает внимания положение в общем распределении групп отцов (POL-M) и матерей (POL-W) для показателя «позитивные чувства к себе как к родителю». Сравнительная весомость группы POL-W равна 86, в то время как сравнительная весомость группы POL-M имеет значение -372. Схожая картина наблюдается для показателя «отношение к себе как к родителю»: сравнительная весомость группы POL-W равна 37, а сравнительная весомость группы POL-M равна -300. Таким образом, в данной выборке отцы практически не испытывают позитивных чувств к себе как к родителю. Отцам не доступны либо в меньшей степени доступны такие родительские чувства, как чувство уверенности в себе как родителе, гордости за себя как родителя, чувство собственного достоинства, уважения себя как родителя.

Схожий результат имеет положение в общем распределении групп отцов (POL-M) и матерей (POL-W) для показателя «позитивные чувства к родительству». Сравнительная весомость группы POL-W равна 99, в то время как сравнительная весомость группы POL-M имеет значение -425. То есть позитивные чувства отцов к родительству, проявляющиеся в удовольствии от родительства, в удовлетворении своей родительской ролью, в чувствовании себя счастливым родителем, недостаточно развиты по сравнению с аналогичными чувствами матерей.

Представляет интерес положение в общем распределении групп отцов (POL-M) и матерей (POL-W) для показателей блока «позитивные чувства к ребенку»:

1. Для показателя «позитивные чувства к ребенку, основанные на безусловном принятии», сравнительная весомость группы POL-W равна

98, в то время как сравнительная весомость группы POL-M имеет значение -267. Аналогично для показателя «родительская любовь» сравнительная весомость группы POL-W равна 114, в то время как сравнительная весомость группы POL-M имеет значение -332. Исходя из полученных данных, отцы имеют слабую позитивную эмоциональную связь с ребенком, в основе которой лежит признание детской индивидуальности, самооценности и низкую степень эмоционально-положительного отношения к ребенку, характеризующуюся помещением его в центр жизненных потребностей и интересов родителя, наделением его исключительностью, а также убежденностью в его искренности, честности и добросовестности.

2. Для показателя «позитивные чувства к ребенку, обусловленные достоинствами и достижениями ребенка» сравнительная весомость группы POL-W равна 159, в то время как сравнительная весомость группы POL-M имеет значение -112. Данный результат интересен тем, что не укладывается в известное положение Э. Фромма о безусловном характере материнской любви и условном характере отцовской любви. В нашем случае получилось, что позитивные чувства к ребенку, обусловленные его достоинствами и достижениями, матери испытывают в большей степени, чем отцы. То есть позитивное эмоциональное отношение родителя к ребенку, проявляющееся в чувстве родительской гордости, чувстве благодарности (признательности) родителя ребенку за его достижения, не характерно для группы отцов.

Итак, благодаря методу множественного сравнения стало возможным гибкое (не просто парное) сравнение групп отцов и матерей в рамках различных психологических параметров и были выявлены интересные зависимости изучаемых психологических показателей (интервальные переменные) от номинального параметра «Гендерная принадлежность родителей».

Работа выполнена при поддержке РФФИ, проект № 13-06-00525а

Список использованных источников:

1. Басимов М.М. Изучение статистических связей в психологических исследованиях: Монография. – Москва – Воронеж, 2008. – 432 с.
2. Басимов М.М. Множественное сравнение в социологических исследованиях: Монография. – Курган: Курганский государственный университет, 2012. – 224 с.
3. Басимов М.М. Нелинейная социология: Монография. – Курган: Курганский государственный университет, 2012. – 120 с.
4. Басимов М.М. Математические методы в психологических исследованиях: Монография. – Курган: Курганский гос. ун-т, 2011. – 183 с.

5. Басимов М.М. Методы множественного сравнения в психологических исследованиях // Методы исследования психологических структур и их динамики. – Выпуск 3. – М.: Изд-во ИП РАН, 2005. – С. 128 – 157.
6. Демчук Н.А. Формирование психологической готовности юношей к отцовству: Дис. ... канд. психол. наук. – Казань, 2006. – 223 с.
7. Овчарова Р.В. Психология родительства / Р.В. Овчарова. – М. : Академия, 2004. – 339 с.
8. Падурин Е.А. Развитие позитивных родительских чувств как фактор коррекции самооценки дошкольников: диссертация ... кандидата психологических наук / Е.А. Падурин. – Екатеринбург, 2008. – 231 с.
9. Падурин Е.А. Позитивные родительские чувства: линейная и нелинейная психология: Монография. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та. – 188 с.
10. М. Basimov, E. Padurina Non-linear influence of understanding of the reasons conditions on parental feelings // The 28th International Congress of Applied Psychology, 08-13 July 2014, France, Paris, IAAP.
11. М. Basimov, E. Padurina Non-linear influence of positive feelings to the spouse as to the parent on parental feelings // The 28th International Congress of Applied Psychology, 08-13 July 2014, France, Paris, IAAP.
12. М. Basimov, E. Padurina Non-linear influence of the gnostic emotional orientations on parental feelings // International Journal of Psychology (Special Issue: XXX International Congress of Psychology). – Volume 47, Supplement 1, 2012. – P. 403.

Бацман Ольга Сергіївна,

завідувач кафедри, старший викладач кафедри соціальної роботи
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ТРЕНІНГ ЯК СОЦІАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ АДАПТАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ІНТЕГРОВАНІХ ГРУПАХ ВИШУ

Постановка проблеми. Право людей з функціональними обмеженнями здоров'я на інтеграцію в суспільство та адаптацію в ньому – одна із вимог міжнародних стандартів. Важливим завданням держави та інших соціальних інститутів є створення для дітей та молоді з функціональними обмеженнями здоров'я необхідних умов для подолання перешкод, що стоять на заваді повноцінному життю у соціумі. Зусилля повинні бути спрямовані на те, щоб особи даної категорії стали

повноцінними членами суспільства, поділяли людські цінності, ієрархізували їх на основі оцінки стану свого здоров'я та реалізували свої інтереси відповідно до власних особливих потреб. Не завжди можна подолати фізичний недолік людини, але потрібно зробити все, щоб навчити осіб з інвалідністю осмислено і продуктивно адаптуватися та самореалізуватися у суспільстві, яке, апіорі, розраховано з урахуванням потреб здорової людини.

На наш погляд, навчання та отримання соціального досвіду є єдиною можливістю для молоді даної категорії включитися в суспільне життя, адаптуватися до його умов, набути впевненості, свободи мислення, максимально можливої самостійності. Доступність освіти зумовлює навчання у вищих навчальних закладах, можливість вибору форми навчання, технологій та методів, які застосовуються для адаптації та стимулювання індивідуального розвитку кожного студента з обмеженими фізичними можливостями здоров'я та полегшує процеси адаптації та інтеграції. Тому напрямком дослідження тренінгу, як соціальної технології, що є складовою адаптаційного процесу до інтегрованого середовища та полегшення адаптації та інтеграції молоді з функціональними обмеженнями здоров'я в суспільство, є дуже важливим питанням, що і обумовило **актуальність** даної статті.

Дослідження і публікації. Проблеми організації навчання дітей та молоді із функціональними обмеженнями здоров'я присвячені дослідження О. Дікової-Фаворської, І. Обуховської, О. Романчука, П. Таланчука, І. Тараненко, А. Шерляг, Б. Шихов'як, М. Яскала та російських соціологів П. Романова, О. Ярської-Смірнові.

Дослідження технологічного аспекту інтегрованого навчання знаходять своє вирішення в теорії і практиці роботи науковців, серед яких: Л. Білецька, І. Білецька, О. Дікова-Фаворська, О. Єкжанова, В. Засенко, К. Кольченко, Ю. Найда, Т. Сак, П. Таланчук, О. Тараненко, М. Чайковський, О. Ярська-Смірнова.

Соціологи та соціальні педагоги вивчають адаптацію молоді з обмеженими фізичними обмеженнями здоров'я (О. Ярська-Смірнова, П. Романов), адаптаційні можливості вищої школи для осіб з функціональними обмеженнями здоров'я (О. Дікова-Фаворська) [7, 17].

Метою даної статті є окреслення проблем адаптації суб'єктів навчально-виховного процесу при входженні в інтегроване середовище та розгляд соціальної технології, яка представлена у вигляді тренінгу, з метою полегшення процесу адаптації в інтегрованих навчальних групах ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Молода людина з інвалідністю – це насамперед особистість, яка має обмежені можливості здоров'я, що обумовлені фізичними, психологічними і соціальними бар'єрами,

які не дозволяють їй легко і повноцінно адаптуватися та інтегруватися, жити повноцінними життям, як інші члени суспільства. Переважна більшість молодих людей з обмеженими фізичними можливостями здоров'я не мають можливості реалізувати себе, отримати вищу освіту, тому завданням держави є організація та створення умов для повноцінної адаптації, самореалізації та опануванням якісною освітою даної категорії осіб.

Адаптація – це динамічний процес, завдяки якому рухомі системи живих організмів, незважаючи на мінливість умов, підтримують стійкість, необхідну для існування, розвитку і продовження роду. Саме механізм адаптації, виробленої в результаті тривалої еволюції, забезпечує можливість існування організму в постійно мінливих умовах середовища [6, с. 118].

Соціальна адаптація – це процес інтеграції людини в суспільство, в результаті якого досягається формування самосвідомості, рольової поведінки, здатності до самоконтролю й самообслуговуванню, адекватних зв'язків з оточуючими [8, 418].

Найголовніше завдання адаптаційного процесу – це проблема виживання людини через пристосування потенціалу організму людини до процесів природного і соціального середовища. В нашому випадку, коли потенціал організму обмежений, студенту з обмеженими фізичними можливостями здоров'я складніше, як в психологічному так і в інтелектуальному плані.

На думку О. М. Дікової-Фаворської, саме пасивна та статична адаптація найбільш поширена серед молоді з функціональними обмеженнями, а особливо в процесі інтеграції в суспільство. Але забезпечення освітніх можливостей для студентів з інвалідністю, створення певних умов для повноцінного навчання та спілкування з членами групи при необхідному рівні психолого-педагогічної готовності можуть змінити на краще процес адаптації даної групи осіб.

Студенти з функціональними обмеженнями здоров'я – це особлива категорія, яка відрізняється низьким стартовим рівнем освіти, що зумовлене навчанням в спеціальних закритих закладах освіти або навчанням на дому, відсутністю соціального досвіду перебування в інтегрованому середовищі, слабкістю комунікативних зв'язків та відсутністю готовності до повноцінного навантаження під час навчально-виховного процесу, що, перш за все, пояснюється станом здоров'я.

Вищеозначені проблеми потребують глибокого вивчення, метою яких є застосування соціальних технологій, що пов'язані з адаптаційним процесом. Виділяємо дві абсолютно різні групи студентів, які потребують адаптаційних технологій – це здорові студенти та студенти з функціональними обмеженнями здоров'я.

По-перше, поява студентів з функціональними обмеженнями здоров'я викликає певні незручності не тільки для студентів з інвалідністю, а і для здорових студентів, які не повідомлені, що в групі разом з ними будуть навчатися студенти з функціональними обмеженнями здоров'я, по-друге, студенти з інвалідністю не готові, через відсутність досвіду, перебувати в інтегрованих групах вищого навчального закладу.

Наступною групою, яка має створювати соціальне середовище інтегрованого типу є інші суб'єкти навчального процесу – керівники, викладачі, вспоміжний персонал. Прослідковуються певні проблеми цієї групи, а саме: невміння швидко реагувати на потреби даної категорії студентів, неволодіння методиками викладання в інтегрованому середовищі, упереджене ставлення, занижені вимоги до студентів з інвалідністю, непристосованість матеріальної, архітектурної бази до потреб людей з обмеженими фізичними можливостями здоров'я. Проте, найгострішою з всіх зазначених проблем є психологічна неготовність, що пов'язана з стеріотипізованим ставленням до студентів даної категорії, відсутність навичок роботи в інтегрованому середовищі, низький рівень культури взаємодопомоги та взаємодії зі студентами, що мають хворобу, особливо зовні марковану.

Поряд з вищевказаними проблемами адаптації у студентів з фізичними обмеженнями здоров'я існує ряд бар'єрів, що ускладнюють і без того проблемний процес адаптації у вищому навчальному закладі.

Виділяємо *просторовий бар'єр*. Навіть, коли особа з фізичними обмеженнями має засоби пересування (протез, крісло-коляска, спеціально обладнаний автомобіль), сама будова навчального корпусу і транспорту не пристосована до людини із функціональними обмеженнями здоров'я. Бракує устаткування і пристосувань для побутових процесів, самообслуговування, вільного пересування.

Наступним виділяємо *інформаційний бар'єр*. Студентам з обмеженими можливостями здоров'я набагато складніше презентувати свої погляди і позиції, донести до суспільства свої інтереси. Тому можуть виникати перекручені уявлення про потреби студентів даної категорії, особливості їхньої особистості.

Емоційний бар'єр гальмує формування соціальних контактів в процесі взаємин студента із функціональними обмеженнями здоров'я, навчальної групи та соціального середовища.

На думку Дікової-Фаворської О.М., найбільш продуктивний підхід до адаптації суб'єктів навчально-виховного процесу в інтегрованому середовищі – це створення середовища творчого буття, де студент має можливість випробувати себе не тільки як виконавця, але перш за все як генератора ідей. Це передбачає достатній рівень самоосвіти та

саморозвитку, а в подальшому впливає на процеси адаптації та інтеграції [3].

Важливим чинником адаптації молоді, яка має обмежені можливості здоров'я є середовище, яке відрізняється особливим *адаптаційним кліматом*. В ідеалі під цим ми розуміємо таке середовище, що позитивно впливає на особистість з вадами здоров'я, змінює його свідомість, дозволяє відчувати себе повноцінною людиною, сприяє успішній соціалізації, адаптації та інтеграції.

Аналіз науково-педагогічних, психологічних досліджень цієї проблеми дає змогу виділити такі поняття:

- дидактична адаптація – пристосування молоді до нової для них системи навчання. Пристосування може проходити як відносно швидко, так і відносно повільно.
- оперативна адаптація залежить, по-перше, від тісного зв'язку методів навчання між спеціальними навчальними закладами та школою, по-друге, – від самостійності та творчого мислення, які вже стали самостійними рисами особистості;
- соціально-психологічна адаптація – пристосування до групи, стосунків у ній, вироблення особистого стилю поведінки [5, 61].

При розгляді процесу адаптації здорових студентів в інтегрованому середовищі, ми окреслюємо наступні проблеми:

- недостатній рівень толерантності до однолітків із функціональними обмеженнями здоров'я, що зумовлене виникненням конфліктів;
- неготовність здорових студентів сприймати як рівних однолітків із функціональними обмеженнями здоров'я;
- відсутність взаємодопомоги у процесі навчання;
- у здорових студентів проблем в процесі навчання значно менше, у зв'язку з цим формується знижена самооцінка студентів із обмеженими фізичними можливостями здоров'я і їхнє небажання товаришувати;
- різні інтереси та можливості у проведенні вільного часу також заважають студентам разом брати участь у розважальних програмах освітнього закладу та за його межами, що знижує рівень згуртованості, дружби в групі та гальмує процес інтеграції.

Таким чином, для полегшення процесу адаптації суб'єктів навчально-виховного процесу при входженні в інтегроване середовище, необхідною є розробка та впровадження соціальних технологій, в першу чергу, це – інформаційні, Інтернет-технології, інтерактивні технології, щодо адаптації суб'єктів навчально-виховного процесу в інтегрованому середовищі доцільним є використання вищезазначених технологій, які полегшують психологічну напруженість в інтегрованих навчальних

групах, сприяють згуртованості, толерантному ставленню та емпатійності.

Соціальна технологія являє собою чітко відпрацьовану за операціями сукупність прийомів, методів і впливів, які необхідно застосовувати суб'єктом управління для досягнення цілей соціального управління чи вирішення соціальних проблем у трудових колективах, в нашому випадку в інтегрованих навчальних групах вишу [6, 119]. Доцільним, на наш погляд, є впровадження тренінгових програм, тренінгових комплексних занять в інтегрованих групах вищого навчального закладу.

На сьогоднішній день широко розроблені методи емпатійного слухання (К. Роджерс), створені спеціальні програми навчання навичок емпатії психотерапевтів, викладачів, подружжя (А. Голдстейн, Т. Гордон), програми соціально-психологічного тренінгу емпатії для молодших школярів та підлітків (М.Удовенко), тренінгова програма розвитку професійних якостей психолога, визначальних для роботи в початковій школі (І. Мартинюк), а також програма тренінгу сенситивності студентів-медиків (О. Юдіна) [1, 21].

Проте, тренінгових програм для представників досліджуваних нами груп не виявлено, що і потребує розвитку та впровадження даних програм.

На відміну від традиційних методів навчання соціально-психологічний тренінг спрямований передусім на:

- розвиток особистості;
- формування ефективних комунікативних умінь;
- засвоєння навичок як ділового спілкування, так і неформального;
- формування впевненості в собі та зниження тривожності у спілкуванні;
- стійку мотивацію до саморозвитку.

При використанні цієї форми навчання позиція суб'єктів навчально-виховного процесу характеризується яскраво вираженою спрямованістю на особистість учасника групи, на підтримку й допомогу в його розвитку, на засвоєння теоретичних знань у їх безпосередньому відпрацюванні на практиці. Цьому сприяє саме специфіка тренінгу як однієї із сучасних форм психолого-педагогічної підготовки викладачів. Річ у тому, що набуття нових навичок і досвіду відбувається у тренінгу завдяки активній участі всіх членів групи та кожного зокрема. Принцип активності передбачає не засвоєння готових знань і прийомів, а самостійне відпрацювання найбільш ефективних навичок спілкування.

Другий важливий принцип соціально-психологічного тренінгу – принцип зворотного зв'язку, на якому ґрунтується набуття нового перцептивного, емоційного та когнітивного досвіду. Специфіка

зворотного зв'язку тренінгу – це його описовий, а не оцінювальний характер, його не віддаленість, реальність як відправника, так і того, хто отримує, реалізація його в контексті групи.

Зауважимо, що в навчально-виховній практиці вузів немає спеціальних психолого-педагогічних методів активного впливу на особистість з метою професійної психокорекції її якостей. Проте в нашому випадку це сприяло б підвищенню адаптації всіх суб'єктів навчально-виховного процесу в інтегрованих групах вищого навчального закладу.

Тренінг і традиційні форми навчання мають суттєві відмінності. Традиційне навчання більш орієнтоване на правильну відповідь, і за своєю сутністю є формою передачі інформації та засвоєння знань. Натомість тренінг, перш за все, орієнтований на запитання та пошук. На відміну від традиційних, тренінгові форми навчання повністю охоплюють весь потенціал людини: рівень та обсяг її компетентності (соціальної, емоційної та інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії тощо. Звичайно, традиційна форма передачі знань не є сама по собі чимось негативним, проте у світі швидких змін і безперервного старіння знань традиційна форма навчання має звужені рамки застосування [2].

Так само, як і будь-яке навчальне заняття, тренінг має певну мету. Нею можуть бути:

- інформування та набуття учасниками тренінгу нових професійних навичок та умінь;
- опанування новими технологіями в професійній сфері;
- зменшення чогось небажаного (проявів поведінки, стилю неефективного спілкування, особливостей реагування тощо);
- зміна погляду на проблему;
- зміна погляду на процес навчання, аби зрозуміти, що він може давати наснагу та задоволення;
- підвищення здатності учасників до позитивного ставлення до себе та життя;
- пошук ефективних шляхів розв'язання поставлених проблем завдяки об'єднанню в тренінговій роботі різних спеціалістів, представників різних відомств, які впливають на розв'язання цих проблем.

Висновки. Отже, розглядаючи тренінг, як соціальну технологію, що здійснює активний позитивний вплив на особистість та спрямований на стійку мотивацію до саморозвитку, можемо дійти наступних висновків. Використанням вищезгаданої методики, ми формуємо та досягаємо поставленої мети - створюємо адаптаційний клімат, який дозволить вирішити головні завдання, а саме: зруйнувати бар'єри, що перешкоджають повноцінній інтеграції особам з функціональними

обмеженнями здоров'я, а також створити умови для повноцінної підготовки кваліфікованого фахівця, що дасть змогу людині з інвалідністю підвищити свій соціальний статус, працюючи за обраним фахом.

Список використаних джерел:

1. Гірник А.М. Тренінг комунікативних вмінь / А.М. Гірник, І.Н. Шпалерчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2001 - №6 – С.21–25
2. Гольдштейн А. Тренінг умінь спілкування / А. Гольдштейн, В. Хомик. – К.: Либідь, 2003. – 520 с.
3. Дікова-Фаворська О.М. Креативний метод освіти осіб з обмеженими функціональними обмеженнями здоров'я / О.М. Дікова-Фаворська // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ. Вип.116. «Соціологія державного управління». Серія «Спеціальні та галузеві соціології». – Донецьк: ДонДУУ, 2009.
4. Иванов В. Н. Социальные технологии: Курс лекций / В. Н. Иванов, В. И. Петрушев. – М., 1999
5. Ляхова І. Використання системного аналізу процесу адаптації студентів-першокурсників / І. Ляхова, О. Учитель // Рідна школа. – 2001. – №1. – С. 61–63
6. Милославова И.А. Адаптация как социально-психологическое явление / И. А. Милославова // Социальная психология и философия. – Л., 1973. – вып. 2. – С. 116–119
7. Полякова О.М. Стан та проблеми інтеграції молоді з особливими потребами в сучасне українське суспільство / О.М Полякова, Ю.В. Сапарай // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – науково-метод. журнал - 2008. - №4. – С.16-30
8. Психологический словарь / Под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др.; Научно-исследовательский институт общей и педагогической психологии Академии пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1983.

Бацман Ольга Сергіївна,
завідувач кафедри, ст. викладач кафедри соціальної роботи,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"
Миронова Ольга Костянтинівна,
директор Територіального центру соціального
обслуговування (надання соціальних послуг)
Крюківського району департаменту праці
та соціального захисту населення,
виконком Кременчуцької міської ради

МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ З ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ ЗДОРОВ'Я В СУСПІЛЬСТВО

Вступ. Сьогодні суспільство вкрай стурбоване проблемою інвалідності, що має тенденцію до зростання. Значну кількість становлять діти з функціональними обмеженнями здоров'я. Вади дітей з функціональними обмеженнями здоров'я значно ускладнюють їх контакти з довкіллям, обмежують участь у суспільному житті, позначаються на особистісному розвитку – викликають почуття неспокою, невпевненості у собі, формують комплекс неповноцінності, егоцентричні й асоціальні настрої. Як засвідчує практика, у дітей з обмеженими фізичними можливостями здоров'я існують суттєві особистісні проблеми, які зумовлені впливом хронічного захворювання; звідси – порушення психічних пізнавальних функцій, зниження самооцінки та рівня досягнень

Дослідження і публікації. На сьогодні аналіз процесу соціальної інтеграції розглядається у фундаментальних класичних та сучасних працях Ф. Армстронга, Л. Бартона, П. Бурдье, М. Вебера, Д. Вудрона, Е. Гідденса, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, Д. Локвуда, Б. Малиновського, Р. Мертона, Ч. Міллса, Э. Нейо, Т. Парсонса, П.Сорокіна, М. Фуко, Дж.Хоманса, К.Еберля, в працях російських вчених В.Іванова, Л.Іоніна, В.Радасева, Ю.Резніка, М. Руткевича, А. Філіпова, О. Шкаратана, В. Ярьської-Смірної [1], українських О. Бацман, О. Дікової-Фаворської, А. Капської, І. Іванової, М. Чайковського та інших учених і науковців.

Виклад основного матеріалу. У розвинених країнах усі діти з особливими фізичними потребами, незалежно від складності порушень, включені в систему освіти. Навчання такої категорії дітей спрямоване на розвиток будь-яких, бодай невеликих, можливостей та змін у функціонуванні дітей даної категорії.

Досвід *Німеччини*, як розвинутої соціальної держави, може слугувати прикладом організації системи навчання дітей та молоді з

фізичними обмеженнями здоров'я. Особливою формою навчання для цієї категорії дітей є заочне навчання. Воно дозволяє опанувати програму за умов недосяжності навчання на очній формі. Місце, час і термін навчання заочної форми визначають діти та їх батьки. Навчальні матеріали доставляють поштою; індивідуальне обслуговування здійснюється в навчальних центрах або телефоном, електронною поштою, а в особливих випадках – при домашньому відвідуванні. Кожна дитина має гуртожиток, де враховані потреби дітей з фізичними обмеженнями здоров'я. Існують гуртожитки, де здійснюється щоденний догляд за хворими дітьми; у деяких випадках, крім догляду, діти з особливими фізичними потребами забезпечуються транспортом. У бібліотеках обладнані місця для даної категорії осіб, передбачено надання матеріалів зі шрифтом для сліпих та відеоматеріалів для дітей зі зниженням слуху. Комп'ютерні класи також мають спеціально обладнані робочі місця з роздільною клавіатурою (збільшені або зменшені клавіші, посилена глибина натиску і таке інше). У кожній аудиторії передбачені диктофонні пристрої [1].

Франція є лідером зі створення комп'ютерних навчальних програм для дітей з порушенням зору, слуху, рухової діяльності. Комп'ютер виступає засобом, який полегшує самореалізацію, процес спілкування та навчання. Французькими ученими розроблено надчутливі клавіші та мишки для частково паралізованих дітей, а для тих, хто не може користуватися клавіатурою, існує пакет програм, який містить віртуальну клавіатуру на екрані. Дитина з функціональним обмеженням здоров'я за допомогою спеціальної кулі рукою або підборіддям натискає необхідну кнопку. Для повністю нерухомих людей розроблена можливість користуватися комп'ютером за допомогою руху вії.

Система освіти в *Канаді* законодавчо передбачає можливість навчання інвалідів на всіх рівнях – від школи до вищого навчального закладу. Переважає форма інтегрованого навчання, застосовуються спеціальні технічні засоби та індивідуальні програми. Серед студентів канадських університетів 1% складають інваліди (в Україні цей показник – 0,4%).

В *Індії* існує Біль про інвалідів, який також передбачає позитивну дискримінацію інвалідів, надаючи їм особливі права в освіті, зайнятості, податкових пільгах тощо. Дітям-інвалідам надається право безкоштовної й обов'язкової освіти шляхом організації різних форм навчання (спеціалізованої, інтегрованої, неформальної). Біль передбачає фінансову підтримку у вигляді надання безоплатного обладнання, здійснення наукових розробок з метою створення технологій навчання інвалідів, адаптації навчальних програм для полегшення доступу людей з фізичними обмеженнями здоров'я до освіти.

У *Фінляндії* на законодавчому рівні закріплена інтеграція

реабілітаційної діяльності у сферу соціального захисту населення, охорони здоров'я, зайнятості, освіти, а також сформовані механізми їх співпраці. До закону про охорону здоров'я внесені положення про адаптаційне навчання, метою якого окреслено засвоєння всіх можливостей для соціальної інтеграції осіб з інвалідністю [2, 63].

Італія посідає чільне місце у впровадженні ідей інтегрованого та інклюзивного навчання, оскільки однією з перших визнала інтегративне та інклюзивне навчання найприйнятнішою для дітей та молоді з функціональними обмеженнями здоров'я формою здобуття освіти. За визначенням директора Департаменту Національних досліджень у галузі освітніх інновацій в Італії Р. Tortora, «Італія у цьому відношенні стала лабораторією для всього світу, оскільки саме латинська культура зорієнтована на визнання автономності та гідності кожної людини» [3].

Дані, які наводить відомий італійський дослідник В. Banathy, свідчать, що нині у країні понад 90% дітей з особливостями психофізичного розвитку здобувають освіту в закладах загального типу. В освітніх департаментах провінцій країни функціонують консультативні служби, до складу яких входять різнопрофільні фахівці, адміністратори шкіл, працівники управління освіти, представники громадських організацій, за необхідності долучаються спеціалісти служб охорони здоров'я. Співробітники цих служб організовують інклюзивне навчання, діагностуючи дітей і визначаючи їхні потреби, надають консультативну та навчально-методичну допомогу педагогам і шкільній адміністрації [3].

Корисним видається досвід і іншої європейської держави – *Австрії*. У цій країні функціонувала добре налагоджена система спеціальної освіти, до складу якої входили спеціальні школи для дітей з порушеннями зору та слуху, порушеннями опорно-рухового апарата, інтелектуальними вадами, емоційно-вольовими розладами та комплексними порушеннями розвитку. У 80-х роках почали організовуватися громадські співтовариства, до яких входили батьки дітей з особливостями розвитку, вчителі, працівники різних медичних та освітянських закладів, які керувалися ідеями рівноправності, у тому числі у здобутті освіти. Міністерство освіти Австрії підтримало цю ідею та створило робочу групу, яка мала проводити ці експериментальні дослідження. Розроблена експериментальна програма передбачала апробацію чотирьох моделей інтегрованого навчання, зокрема:

- інтегровані класи: у класі навчалося 20 учнів, четверо з яких мали особливі освітні потреби; навчання проводили 2 педагоги, один з яких був учителем спеціальної школи; для дітей з особливостями розвитку розроблялася індивідуальна навчальна програма, яка передбачала надання психолого-педагогічної допомоги;
- взаємодіючі класи: ця модель передбачала, що учні зі спеціальної

- школи та їхні однолітки з масової школи братимуть участь у спільних заходах, спілкуватимуться під час позакласної роботи тощо, однак весь навчальний час проводитимуть окремо;
- малокомплектні класи, що передбачали наявність спеціального класу в масовій школі у складі 6 – 11 учнів; ці класи складалися переважно з учнів із затримкою у розвитку пізнавальних процесів; навчання таких школярів відбувалося за програмою масової початкової чотирирічної школи, однак термін навчання продовжувався до шести років.
 - звичайні класи, у яких учні з особливими освітніми потребами, їхні батьки та вчителі отримують допомогу від спеціально підготовлених шкільних консультантів.

Цікавий досвід навчання дітей із порушеннями психофізичного розвитку має *Бельгія*. У цій країні правовою основою освіти осіб з обмеженими можливостями здоров'я є «Закон про спеціальну освіту». Ще 1960 року «Законом про освіту» було визначено необхідність створення служб психолого-медико-соціального супроводу, які б вирішували проблеми вибору освітнього маршруту дітей та молоді з особливостями психофізичного розвитку. Саме ці служби визначають майбутнє перебування дитини у спеціальних установах, де здобувають освіту 4% усіх дітей. У Бельгії функціонує 8 типів спеціальних закладів: для дітей з легким ступенем розумової відсталості, з середнім і важким, з емоційно-вольовими порушеннями та розладами поведінки, з фізичними розладами, з порушеннями зору та слуху, із соматичними захворюваннями, з труднощами у навчанні. Бельгійський «Закон про спеціальну освіту» законодавчо затвердив усунення бар'єрів між спеціальною та загальною системами освіти, передбачивши експериментально апробовані моделі спільного навчання дітей з особливими освітніми потребами разом зі своїми однолітками, а саме:

- 1) Школярі з порушеннями розвитку навчаються в масових школах, а психолого-медико-соціальний супровід їм забезпечують фахівці ПМС-центрів;
- 2) Учні з порушеннями відвідують заняття із загальноосвітніх предметів у масовій школі, а спеціальні, додаткові або корекційні заняття – у спеціальній школі;
- 3) Учні з порушеннями розвитку певний час протягом навчального року навчаються у масовій школі [3, 101].

Свій шлях у проведенні кардинальних освітніх реформ пройшла й *Голландія*. Цю країну з-поміж інших європейських держав вирізняє своєрідність розвитку системи спеціальної освіти. Її поступ характеризується логікою побудови і відсутністю неапробованих варіантів навчання.

Дослідження голландських учених свідчать, що до 60-х років ХХ ст. освітня політика країни була спрямована на підтримку дітей з особливостями психофізичного розвитку лише у спеціальних школах. Ця одностороння орієнтація підтримувала розподіл освітньої системи: масові школи з відсутністю адекватної допомоги дітям з порушеним розвитком, з одного боку, спеціальні школи для цих дітей – з іншого.

Зважаючи на визначені проблеми і намагаючись їх вирішити шляхом розробки інноваційних моделей навчання, було розпочато проведення експерименту щодо залучення дітей з порушеннями розвитку в масовій школі м. Амстердама. Окрім здорових дітей з мікрорайону, в якому знаходилася школа, 35% контингенту закладу складали учні з особливими потребами, які направлялися упродовж року з інших шкіл міста. Школа мала 12 класів по 40 учнів, не одержувала ніякої додаткової (фінансової, навчально-методичної чи кадрової) підтримки. Педагогічний колектив поділяв ідею, що за рахунок самовідданої праці та ентузіазму вчителів, батьків можливо досягти певних успіхів у спільному навчанні, керуючись принципами рівноправності та безбар'єрності. Однак проведене через певний час оцінювання навчальних знань, умінь і навичок продемонструвало невідповідність одержаних знань потенційним можливостям як учнів з особливостями психофізичного розвитку, так і здорових школярів.

На нашу думку, інтегроване навчання у школі м. Амстердама не знайшло свого подальшого продовження, а основною причиною, на наш погляд, була недостатня підготовленість здорових дітей сприймати дану категорію учнів та низький освітній стартовий рівень дітей з обмеженими можливостями, що в подальшому призвело до зниження успішності як здорових дітей, так і учнів з функціональними обмеженнями здоров'я. Проте ця ситуація потребує додаткового більш глибокого аналізу та досліджень у цій галузі.

Заслуговує на увагу й досвід інклюзивного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку у *Швеції*. Міністерством освіти 1980 року було затверджено нормативно-правовий документ під назвою «Навчальний План», що означив новий стратегічний напрям освітньої політики держави. Учня з особливостями психофізичного розвитку надали можливість навчатися в масових закладах, створивши для цього відповідні умови. Так, з 1986 року у країні розформовані спеціальні школи для дітей з порушеннями зору. Всі діти з ослабленим зором навчаються у школах за місцем проживання, а необхідну допомогу отримують у Національному медичному центрі та його філіях.

Важливо зазначити, що з 1995 року у країні функціонує лише чотири типи спеціальних шкіл: для дітей з помірною розумовою відсталістю, з легкою розумовою відсталістю, з труднощами в навчанні та

для дітей з комплексними порушеннями. Сучасні тенденції у шведській освіті визначають курс на повне розформування спеціальних шкіл і створення на їх базі ресурсних центрів [4, 273 – 276].

Висновки. В Україні, на жаль, історично склалася ситуація, за якої дана категорія осіб протягом довготривалого часу залишалася соціально незахищеною і навіть певною мірою ізольованою від соціуму, а відкрите обговорення проблем інвалідності було непопулярним у суспільстві. Люди, що потребують соціального захисту, певною мірою ізольовані від суспільства і позбавлені можливості вести повноцінний спосіб життя у відкритому середовищі, яке аж ніяк не відповідає їхнім особливим потребам, зокрема в забезпеченні безперешкодного доступу до інформації, професійного навчання, комунікації. Одним із важливих заходів для цієї категорії осіб є толерантне ставлення суспільства, формування життєвого досвіду, задоволення їх особливих потреб у соціальних взаємовідносинах і спілкуванні, доступі до інформації, навчання й об'єктів оточення.

Список використаних джерел:

1. Колупаєва А.А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи / А.А. Колупаєва. – Київ : Педагогічна думка, 2007. – 458 с.
2. Данчак І.О. Пристосування житлового середовища для потреб людей з обмеженими фізичними можливостями / І.О. Данчак, С.М. Лінда. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2012. – 127 с.
3. Дікова-Фаворська О. М. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології: [монографія] / О. М. Дікова-Фаворська. – Житомир : Полісся, 2009. – 488 с.
4. Бацман О. С. Бар'єри адаптації студентів із функціональними обмеженнями здоров'я в інтегрованому середовищі ВНЗ / О. С. Бацман // Молодь в умовах нової соціальної перспективи: Матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Частина 1. – Житомир, 2010. – С. 273 – 276.

Бацман Ольга Сергіївна,
завідувач кафедри, ст. викладач кафедри соціальної роботи,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"
Куліш Галина Миколаївна,
магістрантка спеціальності «Соціальна робота»,
Вінницький соціально-економічний
інститут Університету «Україна»

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЩО МАЮТЬ ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я

Вступ. Новим підходом до організації соціальної роботи і системи надання соціальних послуг дітям з фізичними вадами здоров'я є соціальні технології і технології соціальної роботи. В умовах, що склалися, держава повинна виступити гарантом захищеності таких дітей, взяти на себе обов'язок забезпечення їм умов для нормального життя, навчання, професійної підготовки, адаптації, соціалізації та інтеграції в соціальне середовище. Усе вищезазначене й обумовило *актуальність* даної роботи.

Дослідження і публікації. Заслужують на увагу роботи, які розглядають альтернативні підходи до організації реабілітаційної роботи через спеціалізовані реабілітаційні центри (А. Панова, Б. Шапіро, О. Холстова, Л. Алексєєва). Цінними є праці, які присвячені соціальній роботі як засобу соціалізації дитини з обмеженими фізичними можливостями здоров'я (А. Мудрик, Л. Грачов, А. Панова, Я. Коломенський, О. Белінська та ін.). Торкаються теми ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів Р. Сулейменова, М. Уільям, С. Дж. Вітелло, Д. Митхоч. Значну увагу питанню забезпечення життєвої компетентності дітей з фізичними вадами приділяють вітчизняні вчені (О. Бацман, О. Дікова-Фаворська, Л. Сохань, Т. Титаренко, В. Циба, В. Тарсун, Л. Артемова та ін.).

Виклад основного матеріалу. У практиці соціальної роботи необхідно розрізняти поняття «соціальні технології» і «технології соціальної роботи» як відношення цілого й частини. У науковій літературі немає одностайного визначення цих понять, що спричиняє певні термінологічні труднощі. Термін «технологія» походить від двох давньогрецьких слів – техномистецтво, майстерність і логос – наука, знання, закон. У словниках та енциклопедіях технологія визначається як: 1) сукупність знань про способи обробки матеріалів і виробів та методи здійснення будь-яких дій; 2) сукупність операцій, що здійснюються певним чином і в певній послідовності, з яких складається процес обробки матеріалу чи виробу.

Технологія щодо соціальних процесів і явищ – це сукупність,

система засобів організації та впорядкування доцільної практичної діяльності відповідно до мети, специфіки і навіть логіки процесу перетворення і трансформації того чи іншого об'єкта [1, 214 – 219].

Створення і використання технологій дає певну гарантію оптимізації, раціоналізації, передбачуваності і змодельованості процесу діяльності, гарантію одержання заданих властивостей та якостей, заради яких сама технологія в цьому випадку і застосовується.

Соціальні технології – це специфічний соціальний інститут інновацій і соціальної творчості, організації і самоорганізації різних видів соціальної діяльності і соціальної взаємодії, прогнозування і діагностики параметрів соціальних процесів.

Для успішного здійснення практичної соціальної роботи слід поєднати технології стратегічного характеру, що поки що є випереджальними, з технологіями тактичної спрямованості. Наприклад, для послаблення проблеми дитячої інвалідності недостатньо виробити і реалізувати приватні технології надання конкретної допомоги дітям з обмеженнями. Важливо розробити і здійснити технології, спрямовані на усунення причин, що призводять до інвалідності, на профілактику захворювань [2].

Пошук шляхів подолання бар'єрів інтеграції, виходу зі стану соціальної ексклюзії людей з особливими потребами є особливо актуальним, а тому важливо вивчати специфіку життєвої ситуації інвалідів – носіїв соціальної ексклюзії.

На наш погляд, доцільно виділити бар'єри соціальної інтеграції дітей з функціональними обмеженнями здоров'я.

Розглянемо обмеження, які породжені дефектами здоров'я і мають комплексний характер, а тому особливо важко піддаються компенсації. У першу чергу можна говорити про фізичне обмеження, або ізоляцію [3, 69 – 78]. У цьому аспекті ми говоримо про безбар'єрне середовище для дитини з функціональними обмеженнями здоров'я. Важливим бар'єром є *просторовий бар'єр*. Навіть у тих випадках, коли дитина з фізичними обмеженнями має засоби пересування (протез, крісло-коляска, спеціально обладнаний автомобіль), сама організація житлового середовища і транспорту не є поки дружньою до інваліда. Бракує устаткування і пристосувань для побутових процесів, самообслуговування, вільного пересування. Це обмеження спричиняє багато наслідків, що ускладнює становище дитини даної категорії і вимагає вжиття спеціальних заходів, які усувають просторову, транспортну, побутову ізоляцію студента даної категорії. Тому для таких студентів потрібно створити безбар'єрне архітектурне середовище. Нагальною потребою є усунення архітектурних перешкод, що утруднюють проїзд, доступ і вільне пересування.

З іншого боку, існує *інформаційний бар'єр*, який відмежовує

суспільство від дитини з особливими потребами: дітям з обмеженими можливостями набагато складніше презентувати свої погляди і позиції, донести до суспільства або однолітків свої нестатки й інтереси. Тому можуть виникати перекручені уявлення про потреби дітей даної категорії, особливості їхньої особистості. На основі таких перекручених уявлень виникають забобони і фобії, що ускладнює комунікації між дитиною з особливими потребами, однолітками і соціумом у цілому [4, 87 – 94].

У дітей даної категорії можуть виникати труднощі у спілкуванні, що створюють *комунікативний бар'єр*. Розлад спілкування – одна з найбільш важких соціальних проблем дітей з обмеженими можливостями здоров'я, що є наслідком емоційної захисної самоізоляції, випадання з групи однолітків і дефіциту звичної інформації. Тому закономірно, що відновлення нормальних для віку і соціального статусу комунікацій є однією з найбільш важких цілей дітей даної категорії. Комунікативний бар'єр породжує *інтелектуальні (сміслові) труднощі*:

- невміння обмежити предмет дискусії;
- відсутність зворотного зв'язку;
- некомпетентність однієї із сторін;
мотиваційні труднощі:
- надлишок мотивації (наприклад, «хвилювався і не все сказав, згадав»);
- відсутність мотивації (не хочу розуміти, не цікаво) та ін.;
- етичні (моральні) труднощі*:
- брак тактовності, толерантності;
- розв'язність, зухвальство;
- плітки, чутки, обман, підлість, непорядність;
- заздрість, необ'єктивність та ін.;
- емоційні труднощі*:
- неохайний, визивний зовнішній вигляд;
- зухвалі поза, жести, манери, звички тощо;
- брутальний тон, визивна тональність голосу та ін.

Емоційний бар'єр також є двостороннім, тобто він може складатися з емоційних реакцій дітей з особливими потребами – цікавості, глузування, незручності, відчуття провини, гіперопіки, страху – і таких емоцій, як жалість до себе, очікування гіперопіки, прагнення звинуватити когось у своєму дефекті, прагнення до ізоляції тощо. Подібний комплекс ускладнює соціальні контакти у процесі взаємин дітей з функціональними обмеженнями здоров'я, здорових однолітків та соціального середовища. Таким чином, і сам індивід з обмеженими можливостями, і його найближче оточення мають потребу в тому, щоб емоційні взаємини були нормалізовані [5].

Отже, актуальним для дітей з інвалідністю є розробка та

застосування технологій соціальної роботи. Основними технологіями соціальної роботи, які можна застосувати до дітей даної категорії, є:

1. *Діагностика*. Як технологія соціальної роботи, вона досить ефективна в роботі з дітьми, які мають вади фізичного розвитку. Це процес встановлення медичного діагнозу, тобто висновків про характер та особливості фізичного стану дитини чи його хвороби. Діагностика виявляє характер захворювання дитини з вадами здоров'я, якщо вчасно й правильно визначені ознаки та причини виникнення захворювання, то можна сподіватися на благополучний хід лікування і позитивні результати розвитку дітей даної категорії.

2. *Соціальна реабілітація*. Це комплекс заходів, спрямованих на відновлення прав, соціального статусу, здоров'я та дієздатності дитини з вадами фізичного розвитку, які націлені не тільки на відновлення її життєдіяльності в соціальному середовищі, але й самого соціального середовища, умов життєдіяльності, які були порушені або обмежені з будь-яких причин.

Здійснення соціальної реабілітації значною мірою залежить від дотримання її основних принципів. До них слід віднести:

- етапність;
- диференційованість;
- комплексність; послідовність;
- безперервність; доступність;
- безкоштовність, особливо якщо це стосується дітей з вадами фізичного розвитку; ця категорія дітей найбільш складна у проведенні соціальної реабілітації.

Залежно від категорії дітей, які мають інвалідність, можна визначити основні напрямки реабілітаційної діяльності. До основних видів такої реабілітації ми можемо віднести:

- *медичну реабілітацію*, яка включає в себе комплекс медичних заходів, націлених на відновлення або компенсацію порушених або втрачених функцій організму, що призвели до інвалідності або були вроджені;
- *реабілітацію соціально-середовищну* – комплекс заходів, націлених на створення оптимального середовища життєдіяльності дитини-інваліда, забезпечення умов для відновлення соціального статусу та втрачених суспільних зв'язків, наприклад забезпечення спеціальним обладнанням, це дозволяє набути дитині з особливими потребами достатньої незалежності у побутовому плані;
- *психолого-педагогічну* – комплекс заходів психолого-педагогічного впливу, які дозволяють дитині, яка має вади фізичного розвитку, успішно адаптуватися в навколишньому середовищі та суспільстві.

Зміст соціальної реабілітації полягає в: реконструкції

соціокультурного оточення з різними категоріями дітей, допомозі в комунікації та навчанні, цілеспрямованій соціально-педагогічній роботі з близькими та родичами; організації дозвілля та спілкування; виявленні творчих здібностей; охороні прав дітей; медичному, педагогічному, психологічному патронажі, створенні позитивної громадської думки щодо багатоаспектності проблем дітей даної категорії.

На захист прав людей з вадами здоров'я, які внаслідок інвалідності та непрацездатності стикаються з труднощами та перешкодами під участі в житті суспільства, спрямовані «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів», які було затверджено 20 грудня 1993 року 48-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН [6, 307 – 310].

У даному документі реабілітація визначається як «процес, що має на меті допомогти інвалідам досягти оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня діяльності та максимально його підтримувати, надавши їм, таким чином, можливість змінити своє власне життя та розширити рамки незалежності».

Отже, соціальна реабілітація – це система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи із функціональними обмеженнями здоров'я до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування, задоволення потреби в забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації.

Вітчизняна дослідниця О. М. Дікова-Фаворська розглядає соціальну реабілітацію як систему заходів, які спрямовані на створення і забезпечення умов для дитини з функціональними обмеженнями здоров'я до активної участі в соціальному житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної, суспільної та родинно-побутової адаптації, соціального обслуговування. У цьому контексті метою соціальної реабілітації виступає розширення рольової поведінки, зміна ідентифікації, способу і якості життя [7].

Зміст соціальної реабілітації полягає в: реконструкції соціокультурного оточення з різними вадами розвитку дітей, допомозі в комунікації та навчанні, цілеспрямованій соціально-педагогічній роботі з близькими та родичами; допомозі у професійному самовизначенні, сприянні працевлаштуванню; організації дозвілля та спілкування; виявленні творчих здібностей; охороні прав дітей; медичному, педагогічному, психологічному патронажі, створенні позитивної громадської думки щодо багатоаспектності проблем дітей з інвалідністю.

Провідним компонентом реабілітаційної роботи з даною категорією дітей є формування індивідуальності, її соціалізації з урахуванням потенційних можливостей і потреб кожної дитини, а саме: побудова

взаємозв'язків молодого індивіда з мікро- і макросередовищем, розвиток та збереження психофізичних можливостей шляхом розширення сфери спілкування, організації дозвілля, творчої та ігрової діяльності, допомоги у самообслуговуванні та пересуванні, забезпеченні ліками і продуктами харчування, організації оздоровлення.

Соціальна реабілітація дітей з особливими потребами допомагає їм досягти і підтримувати оптимальний рівень своєї самостійності та життєдіяльності. Ізольованість осіб з інвалідністю призводить до того, що серед фізично здорових людей вони відчують себе некомфортно і не можуть повноцінно самореалізуватися та адаптуватися в суспільстві. З іншого боку, і суспільство не готове сприймати та спілкуватися на рівних з людьми із функціональними обмеженнями здоров'я.

Не менш важливими є і наступні види реабілітації дітей з функціональними обмеженнями здоров'я.

Медична реабілітація, спрямована на відновлення або компенсацію тієї чи іншої втраченої функції чи можливе уповільнення захворювання. Психологічна реабілітація. Це вплив на психічну сферу інваліда, спрямований на розвиток і корекцію індивідуально-психологічних особливостей особистості. Педагогічна реабілітація. Під цим розуміється комплекс заходів виховного характеру відносно дітей, спрямований на те, щоб дитина опанувала необхідні вміннями і навички самообслуговування, отримала шкільну освіту. Важливо виробити в дитини психологічну впевненість у власній повноцінності та сформувати правильну професійну орієнтацію.

Соціально-економічна реабілітація – комплекс заходів щодо забезпечення інваліда необхідним і зручним житлом, грошовим забезпеченням та ін. Професійна реабілітація. Вона передбачає навчання інваліда доступних видів праці, надання необхідних індивідуальних технічних пристосувань, допомогу у працевлаштуванні.

Побутова реабілітація, забезпечує одержання необхідних протезів, особистих засобів пересування вдома і на вулиці, інших пристосувань, що дозволяють індивіду стати досить самостійним у побуті. Спортивна та творча реабілітація. Дані форми активно стали розроблятися останнім часом, і слід відзначити велику їх ефективність. За допомогою спортивних заходів, а також сприйняття художніх творів, активної участі в художній діяльності в дітей зміцнюється фізичне і психічне здоров'я, зникає депресія, відчуття своєї неповноцінності. Крім того, спільна з дітьми-інвалідами участь у спортивно-реабілітаційних заходах дозволяє їх здоровим одноліткам подолати психологічні бар'єри, упередження у ставленні до людей з обмеженими можливостями [8, 20 – 24].

3. Соціальна адаптація. Це процес активного пристосування дитини-інваліда до нових для неї соціальних умов життєдіяльності

шляхом активного їх засвоєння. Наприклад, якщо дитина почала ходити у звичайний дитячий садочок, її потрібно адаптуватися до нових умов, оскільки вона раніше була ізольованою від однолітків та суспільства, була завжди вдома з батьками або родичами. Також, як приклад, можна навести інтегроване / інклюзивне навчання, коли дитину потрібно адаптувати у коло здорових однолітків.

4. *Індивідуальні технології соціальної роботи.* У роботі за цим напрямком досить актуальною є проблема індивідуального підходу до дитини з урахуванням її особливостей, здібностей, інтересів, рівня інтелектуального або фізичного розвитку, вмінь та навичок, здатності до навчання. Необхідним є створення індивідуальних програм реабілітації для кожної дитини-інваліда. Це допоможе певною мірою гарантувати кожній дитині отримати необхідний комплекс медико-соціальної допомоги з урахуванням захворювання, його наслідків та індивідуальних особливостей організму дитини.

5. *Групові технології соціальної роботи.* Крім індивідуальної роботи, широко розповсюдження набула групова робота з дітьми з вадами фізичного розвитку, яка приносить значні результати. Для розвитку і повноцінного існування будь-якої людини потрібне спілкування. Дитині-інваліду воно необхідне особливо.

Однією з найкращих групових форм роботи з дітьми зазначеної категорії є клуби спілкування, творчі майстерні. Створюються вони шляхом об'єднання дітей-інвалідів та членів їх сімей, відіграють важливу роль у подоланні фізичної і духовної самотності. Ці клуби компенсують односторонність функціональних зв'язків, сприяють розширенню кола спілкування, що, у свою чергу, покращує внутрішній стан людини, знімає відчуття тривоги, занедбаності.

Активізація соціально-культурних і соціально-педагогічних функцій конкретної особистості в задоволенні основних соціальних потреб має на меті подолання почуття самотності, емоційної відчуженості і значною мірою досягається стимулюванням соціальної активності особистості. Спочатку вивчаються проблеми дітей, а потім створюються умови для подальшого розвитку їхньої ініціативи, зокрема, створюються центри соціальної активності, громадські організації та дитячі асоціації. Вихід особистості за вузькогрупові рамки, залучення її до системи безпосередніх стосунків з широким колом інших людей сприяє збагаченню індивідуального життя особистості.

6. *Консультування.* Цю процедуру можна використовувати в соціальній роботі з батьками, які мають дітей з фізичними вадами здоров'я, шляхом порад, вказівок і забезпечення необхідною інформацією. Консультування батьків, які виховують дитину-інваліда, полягає в дослідженні проблеми клієнта, знаходженні разом з ним

позитивних шляхів її вирішення, наданні порад і рекомендацій щодо наявності для цього соціальних ресурсів.

7. *Соціальний супровід*. Це супровід сімей, які виховують дітей з функціональними обмеженнями здоров'я, метою якого є допомога в набутті соціально-економічної самостійності – цілого комплексу дій, реалізація яких дозволяє родині за порівняно короткий час без ризику для себе й оточення призвичаїться самостійно вирішувати певні питання, пов'язані з їх хворою дитиною. Структура соціального супроводу також визначається індивідуально. Існує два типи клієнтів соціальної служби – ті, що прагнуть змінити щось з власної волі, й ті, хто не збирається нічого змінювати. До клієнтів вищезазначеної групи застосовують, на перший погляд, найпростішу «терапію» – контактування та надання якомога ширшої інформації про соціальні послуги, про те, що можна їм допомогти, що соціальним працівникам можна довіряти [9].

Також можна навести приклади інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми, які мають порушення розумового розвитку. Ці технології мають на меті розвиток дитини спокійними і цікавими засобами та методами. Адже музика, казки, танці заспокоюють дитину та переносять її в «цікавий світ».

Арт-терапія. Ця технологія покликана допомогти дитині впоратися зі своїми психологічними проблемами, відновити емоційну рівновагу чи усунути порушення поведінки. Арт-терапевтичні методи успішні також у роботі з дітьми з різними фізичними нозологіями. Вербальний контакт із ними вкрай утруднений. Вони “занурюються в себе”, а їхня діяльність має ритуальний, стереотипний характер. Спроби змінити ці стереотипи, як правило, викликають сильну тривогу і навіть агресивну реакцію. Арт-терапія дозволяє якоюсь мірою отримати доступ до переживань таких дітей, активізувати їх, а в деяких випадках і сприяти розвитку практичних навичок.

Танцютерапія дітей із психологічними проблемами (танцювальна психотерапія) – один з видів психотерапії, орієнтований на вирішення конкретних проблем дітей-інвалідів. Може проходити як у груповій, так і в індивідуальній формі. Також вимагає досить тривалого терміну для досягнення стійкого позитивного результату. Танцютерапія орієнтована на особистий розвиток і самовдосконалення. У даному випадку танець стає способом пізнання себе, своїх особливих індивідуальних якостей, можливістю розширити уявлення про самого себе, знайти нові шляхи вираження і взаємодії з іншими людьми [10, 26 – 29].

Казкотерапія. Це терапія середовищем, особливою казковою атмосферою, в якій можуть виявитися потенційні можливості особистості, може матеріалізуватися мрія; а головне, – в ній з'являється відчуття захищеності та аромат таємниці. Метою казкотерапії є

підведення дитини до усвідомлення своєї внутрішньої сутності, своєї єдності й неповторності, до відчуття гармонії із собою і світом. У процесі казкотерапії дитина-інвалід навчається сприймати себе такою, якою вона є, усвідомлювати себе й інших людей, кожного як неповторну індивідуальність. У кожній дитині, здорова вона чи має інвалідність, існує потреба в самовираженні, яка здебільшого залишається незадоволеною, що породжує внутрішній конфлікт.

Дельфінотерапія є альтернативним, нетрадиційним методом психотерапії, де в центрі психотерапевтичного процесу перебуває спілкування дитини-інваліда та дельфіна. Це спеціально організований процес, що відбувається під наглядом ряду фахівців – лікаря, ветеринара, тренера, психолога (психотерапевта, дефектолога, педагога). У психотерапії беруть участь спеціально навчені тварини, які мають «хороший характер». Дослідники вважають, що спілкування з дельфінами приносить не лише естетичну насолоду, а й медичну користь: емоції, які при цьому відчуває людина, загоюють душевні рани й нормалізують психічний стан. За деякими припущеннями, таким сприятливим чином діють ультразвукові хвилі, які виходять від дельфінів.

Хобі-терапія дозволяє розширити свідомість та удосконалювати взаємодію з навколишнім світом. Тут дитина може спробувати свої сили в різних видах діяльності, серед яких макраме, малювання, в'язання, виготовлення іграшок, виробів, флористика, квітникарство, спів, танці, спорт, ляльковий театр. При цьому вибір того чи іншого виду не нав'язується дитині, а ґрунтується на його психологічних особливостях, нахилах.

Гарденотерапія. Це напрямок у соціальній та трудовій реабілітації за допомогою спілкування дітей, коли вони працюють у саду, вирощуючи квіти й рослини за власним вибором. Педагог пояснює дітям, для чого призначені ті чи інші рослини, які конкретно умови їм необхідні, допомагає посадити і доглядати за ними. Це робота з флорою, вона стимулює в дитини бажання й уміння слухати, вчитися працювати і дає можливість усвідомити власний досвід, знайти впевненість у собі. При цьому найціннішим особистісним зрушенням можна вважати пробудження в дитини активного інтересу до життя, прагнення подолати недугу, усвідомлення своєї неповноцінності [11].

Висновки. Технології соціальної роботи мають великий вплив на розвиток та подальшу інтеграцію дітей, які мають вади фізичного розвитку в здорове суспільство.

Список використаних джерел:

1. Введення у соціальну роботу: [навчальний посібник] / за ред. Т. В. Семигіної, І. М. Григи та ін. – К.: Фенікс, 2001.

2. Соціальна робота з дітьми та молоддю: проблеми, пошуки, перспективи [упоряд.: І.М. Пінчук., С.В. Толстоухової.] – К.: УДЦССМ, 2000. – 220 с.
3. Бацман О. С. Інтегроване навчання: адаптаційний потенціал / О. С. Бацман // Вісник Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут». – 2011. – №4. – С. 69 – 78
4. Бацман О. С. Інтегрована освіта в Україні: погляд зсередини / О. С. Бацман // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2012. – С.87 – 94
5. Batsman O. Integrated education of youth with functional health limitations: technological resources / O. Batsman // Studies of Changing Societies: Comparative and Interdisciplinary Focus - Volume 1` (2) 2012
6. Социальная работа [наук. ред. проф. В.И. Курбатова.]. – Ростов-на-Дону : «Феникс», 1999. – 576 с. – (Серия «Учебники, учебные пособия»).
7. Дікова-Фаворська О. М. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології : [монографія] / О. М. Дікова-Фаворська. – Житомир : Полісся, 2009. – 488 с.
8. Родиненко І. Сучасна модель супроводу дітей з особливими потребами // Дефектологія. – 2003.– № 2. – С. 20 – 24.
9. Короленко О.Г. Соціальний працівник – це стан душі / О.Г. Короленко // Президентський вісник (№ 45). – 2009. – 3 листопада.
10. Сорока О.В. Арт-терапія в соціальній сфері / О.В. Сорока – Тернопіль : ТДПУ, 2008. – 86 с.
11. Кабанов М. Уменьшение стигматизации и дискриминации в отношении психически больных [Електронний ресурс] / М. Кабанов, А. Ломаченков, А. Коцюбинский, Г. Бурковский, А. Юрьев. – Режим доступу до статті: <http://www20.brinkser.com/.autism/read.asp?id=6&vol=0>

Васильченко Світлана Анатоліївна,
директор територіального центру управління праці і соціального
захисту населення Шишацької районної державної адміністрації
Полтавської області
Бутенко Тетяна Віталіївна
студентка 4 курсу напряму підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОНФЛІКТІВ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ЛЮДЬМИ З ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ ЗДОРОВ'Я

Вступ. До проблем виникнення та ефективного вирішення конфліктів виявляють величезний інтерес не тільки професійні психологи та соціологи, а й політики, керівники, педагоги, соціальні працівники, словом, усі ті, хто у своїй практичній діяльності пов'язаний з проблемами взаємодії людей.

Сьогодні склалася ситуація, коли конфліктна проблематика актуалізована як у реаліях суспільного життя, так і у свідомості суспільства. Набуває актуальності створення механізмів і інститутів регулювання конфліктів, здійснення контролю над конфліктним процесом. Як ніколи, зростає потреба людей у допомозі соціальних працівників з найрізноманітніших питань суспільного та особистого життя. Це створює нові, не існуючі раніше можливості для дослідження та практичної роботи у сфері конфліктів. Конфлікт став реальністю нашого життя, він породжує проблему його ефективного управління в багатьох сферах діяльності. Для розвитку конфлікту важливими є такі психологічні моменти, як сприйняття ситуації її учасниками, їх ставлення до неї, стратегії їх поведінки. Тому одним із центральних питань, що потребують свого вирішення в дослідженні конфліктів, є питання про причини і чинники, які обумовлюють виникнення конфліктних ситуацій, переростання їх у конфлікти, та типи поведінки людей у конфліктних ситуаціях. Складність вивчення даного питання полягає в тому, що важко простежити весь процес виникнення і розвитку конфліктної ситуації. Сьогодні кожній людині важливо усвідомлювати власний стиль поведінки, стиль інших залучених до конфлікту людей, а також природу самого конфлікту. У визначенні цих стилів та їх найбільш ефективному використанні людям можуть допомогти професійні соціальні працівники.

Результати дослідження. Вивченням конфліктів та їх дослідженням займалися та продовжують займатись як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, серед яких: К. Абульханова-Славська, В. Аліші, О. Аллахвердова, А. Анцупов, В. Асєєв Л. Божович, Н. Гришина, Р. Дарендорф, А. Донцов, Є. Доценко Г. Зіммель, С. Єріна, М. Кашапов,

К. Коваль, Н. Ключова, Л. Козер, О. Кузьменкова, К. Левін, Т. Марголіна, В. Мерлін, Л. Мітіна, Д. Морено, В. Мясіщев, В. Новіков, Т. Парсонс, Л. Петровська, Т. Полозова, С. Прошанов, А. Реан, С. Рубінштейн, У. Самнер, А. Смолл, К. Томас, К. Томпсон, В. Трусів, Б. Хасан, В. Хашенко, К. Хорні, Р. Шакуров, А. Шипілов, К. Юнг та інші.

Конфліктологічний аналіз проблематики соціальної роботи є актуальним і надзвичайно важливим. Соціальний працівник, з огляду на специфіку своєї діяльності з надання допомоги людині з функціональними обмеженнями здоров'я, найчастіше виступає в ролі посередника при виникненні конфлікту. Клієнт, що звернувся в територіальний центр з надання соціальних послуг за допомогою, поряд з проблемами матеріального, фізичного, духовного змісту має труднощі конфліктогенного характеру.

Діяльність щодо попередження конфліктів є непростю справою. Тому можливості профілактичної діяльності не варто переоцінювати, через те що існує низка чинників, які знижують можливість попередження конфліктів і спрямування розвитку подій у конструктивне русло. Серед таких чинників – психологічні, етичні, правові.

Психологічні чинники базуються на непереборному прагненні людини до свободи та незалежності, й усілякі спроби втручання в їхні взаємини оцінюються ними зазвичай негативно, як прагнення обмежити їхню незалежність і свободу.

Етичні чинники ґрунтуються на тому, що люди вважають свою поведінку суто особистою справою, а втручання третьої особи розглядають як порушення загальноприйнятих норм моралі.

Правові чинники передбачають у країнах з розвиненими демократичними традиціями правові норми охороняють основні права та свободи особи, а їх порушення в тій чи іншій формі може бути кваліфіковано як протиправні дії [3].

Оскільки кожен конфлікт пов'язаний із незадоволенням тих чи інших потреб і інтересів людей (як матеріальних, так і духовних), то починати попереджати його слід з виявлення тих причин, які потенційно містять у собі можливість конфлікту. Різноманітні причини конфліктів мають два рівні – соціальний і психологічний.

Соціальні причини – це економічні, політичні та духовні суперечності соціального життя. Це різного роду відхилення в економіці, різкі контрасти рівня життя соціальних груп, неефективне управління, духовна нетерпимість, релігійний фанатизм тощо. Методи попередження причин конфліктів цього рівня досить добре відомі та зводяться до:

- проведення економічної та культурної політики, заснованої на принципах соціальної справедливості;

- зміцнення в усіх сферах життя суспільства принципів законності та правопорядку;
- підвищення культурного рівня населення, істотним елементом якого виступає конфліктологічна грамотність.

Звичайно, будь-який соціально обумовлений конфлікт завжди має психологічну складову. Втім, високий рівень розвитку людської психіки обумовлює і її відносну самостійність, незалежність від того природного і соціального середовища, з яким вона пов'язана. Через це існують форми конфліктного характеру, породжені суто психологічними моментами, у яких важко угледіти той чи інший соціальний підтекст. Такі конфлікти породжені відчуттями обманутої довіри, взаємної неприязні, сумнівами у правильності обраного життєвого шляху й іншими суто психологічними чинниками. Причому ці мотиви можуть проявлятися у драматичних формах агресивних дій учасників конфлікту.

Попередити або послабити конфлікт психологічного рівня можна, тільки нейтралізувавши агресивні відчуття і наміри людей, що є надто складним завданням. Домогтися трансформації агресивних установок, що склалися, думок і відчуттів можна лише на основі глибокого аналізу психологічної ситуації на ранніх етапах виникнення відповідних мотивів у протидіючих сторін. Тільки на цій основі можна домогтися попередження розвитку конфлікту в деструктивну фазу із застосуванням насильства чи інших руйнівних засобів.

Проте в роботі щодо попередження конфліктів будь-якого рівня не можна сподіватися на використання якихось швидкодіючих чудодійних засобів. Це робота не епізодична, не разова, а систематична, повсякденна, буденна [2]. Найнадійнішим способом профілактики конфліктів як психологічного, так і соціального рівня є створення в сім'ї, в організації, в колективі, нарешті, в цілому в суспільстві такої морально-психологічної атмосфери, яка виключала б саму можливість виникнення причин, що призводять до конфліктів. Досягнення цієї високої мети можливе тільки внаслідок послідовного здійснення цілого комплексу продуманих заходів щодо зміцнення відносин співпраці та взаємодопомоги між людьми.

Певна річ, учені та філософи досі сперечаються про досяжність ідеалу загального миру та співпраці. Однак вони згодні в тому, що людське суспільство, як і світ у цілому, є постійною зміною хаосу та порядку, дезорганізації та організації, суперечності та єдності, конфлікту та консенсусу. Причому сама людина, будучи одним з вищих досягнень організованого начала у світі, природно покликана стверджувати навколо себе саме це начало, протистояти неорганізованості, хаосу, безладу.

Тому кожен соціальний працівник має усвідомлювати не лише труднощі, а й реальні можливості вирішення цього найважливішого управлінського завдання, покликаного мірою своїх сил протидіяти будь-

яким проявам дезорганізації, особливо тим, які приносять в життя небезпеку виникнення руйнівного конфлікту. Універсальним засобом запобігання таким конфліктам і є проведення лінії на зміцнення співпраці, яка послідовно здійснюється як на соціальному, так і на психологічному рівнях. Підтримка та зміцнення співпраці, відносин взаємовиручки є центральною проблемою всієї тактики попередження конфлікту. Її вирішення має комплексний характер і включає такі методи, як метод згоди, метод доброзичливості, метод збереження репутації партнера, метод недопущення дискримінації людей.

Метод згоди припускає проведення заходів, спрямованих на залучення потенційних учасників конфлікту до загальної справи, під час здійснення якої у можливих супротивників з'являються загальні інтереси, вони краще пізнають один одного, звикають співпрацювати, спільно вирішувати проблеми, що виникають. Такий метод попередження конфлікту є найбільш ефективним у роботі з людьми з функціональними обмеженнями здоров'я, які, наприклад, перебувають на соціальному обслуговуванні у спеціальних установах для інвалідів.

Метод доброзичливості, або симпатії, розвиває здібності до співчуття партнерам, готовності надати їм практичну допомогу, зрозуміти їхній внутрішній стан. Цей метод дозволяє виключити із взаємин невмотивовану ворожість та агресивність. Використання цього методу є надто важливим у кризових ситуаціях, коли виявлення співчуття та широка й оперативна інформація про перебіг подій набувають особливо важливого значення. Такий метод також може бути застосований соціальним працівником у практиці соціальної роботи з людьми з функціональними обмеженнями здоров'я.

Метод збереження репутації партнера. При виникненні будь-яких розбіжностей найважливішим методом попередження негативного розвитку подій є визнання гідності партнера, виявлення належної пошани до його особи. Визнаючи гідність і авторитет опонента, ми тим самим стимулюємо відповідне ставлення партнера до нашої гідності й авторитету. Цей метод використовується не лише з метою попередження конфлікту, а й при будь-яких формах міжособистісного спілкування.

Метод недопущення дискримінації людей вимагає виключення акцентування переваги одного над іншим, а ще краще – будь-яких відмінностей між ними.

Профілактика конфліктів вимагає від соціального працівника не лише знання способів впливу на осіб з функціональними обмеженнями здоров'я, методів групової психології, а й знання особливостей індивідуальної психології, вміння впливати на поведінку окремих людей. При цьому важливо враховувати, що існують психологічні типи, що

відіграють особливу роль у генеруванні конфліктів, виділяються специфічними рисами характеру [1].

Висновки. Отже, у практиці соціальної роботи доволі часто доводиться мати справу з конфліктними ситуаціями та конфліктами, зокрема при взаємодії з людьми з функціональними обмеженнями здоров'я, які складають найбільш соціально незахищену верству населення.

Досвід фахівців у сфері соціальних послуг доводить, а емпіричні дослідження підтверджують, що особи з інвалідністю досить часто стикаються зі специфічними проблемами в різних сферах життя, зокрема у сфері освіти, працевлаштування, громадської діяльності, сімейних відносин, побуту та дозвілля, комунікації тощо. Названі нами проблеми створюють підстави для конфліктних ситуацій та конфліктів при взаємодії соціального працівника з людьми з функціональними обмеженнями здоров'я.

Попередження конфліктів вимагає від працівника соціальної служби не лише знання способів дії на осіб з обмеженими можливостями, методів групової психології, а й знання особливостей індивідуальної психології, вміння впливати на поведінку окремих людей.

Список використаних джерел:

1. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / [за ред. А.Й. Капської та ін.]. – К. : УДЦССМ, 2000.
2. Соколов С. В. Соціальна конфліктологія / С. В. Соколов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 105 с.
3. Фролов С.Ф. Соціологія: співробітництво та конфлікти / С.Ф. Фролов // Уч. сел. – М. : МАУП, 1997. – 239 с.

Глоба Сергій Миколайович,
старший викладач кафедри соціальної роботи,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ВАДАМИ СЛУХУ В СУСПІЛЬСТВО

Вступ. Суспільство схильне сприймати людей з інвалідністю крізь призму негативних стереотипів. Значна кількість людей звикла упереджено ставитися до них, вважаючи інвалідів непрацездатними, неспроможними, ні до чого не придатними. Серед людей з функціональними обмеженнями здоров'я ми виділяємо групу осіб з порушеннями слуху або повною його відсутністю.

Порушення слуху позбавляє можливості спілкування, формує

відчуття неповноцінності, що стає причиною депресії, призводить до втрати роботи, руйнування сім'ї. Наявні ураження та стійкі розлади функцій органів слуху призводять до обмеження життєдіяльності людей з вадами слуху та до необхідності отримання допомоги у вирішенні їх життєво важливих питань у спілкуванні, навчанні, профорієнтації, працевлаштуванні, медичному обслуговуванні, соціальній реабілітації, отриманні юридичної допомоги, вирішенні соціально-побутових питань, забезпеченні сурдо-технічними засобами, отриманні послуг перекладача жестової мови, організації культурного дозвілля й відпочинку, отриманні максимуму інформації, яка сприяє розширенню їхнього кругозору й духовного світу. Безперервна освіта людей з вадами слуху значною мірою має сприяти вирішенню багатьох названих нами проблем, забезпечити надійний шлях до інтеграції в суспільство.

Результати дослідження. Проблема людей з вадами слуху приділяється досить багато уваги. Теоретично плідними для їх аналізу можуть слугувати праці таких відомих учених, як М. Фуко, І. Гофман, А.Адлер, П. Бергер, Т. Лукман, Д. Зайцев, Ф. Армстронг, Л. Бартон, П. Бурдье, М. Вебер, Д. Вудрон, Є. Гіденс, Є. Дюркгейм, Г. Зімель, Д. Локвуд, Б. Малиновський, Р. Мертон, Ч.Мілс, Е. Нейо, Т Парсонс, П. Сорокін. Проблема інвалідності, як соціального феномену, висвітлюється у працях таких вітчизняних науковців, як О. Бацман, О. Дікова-Фаворська, М. Елютін, Ю. Зубок, Н. Тихонов, та зарубіжних – П. Абрахамсон, Г. Рум, Г. Уайт, К. Філіпс, А. Хаан , О. Ярська-Смірнова, П. Романов та інші.

Інвалідність – проблема багатогранна, безпосередньо пов'язана з рівнем економічного, політичного, соціального розвитку людського суспільства, його культурою, освітою, мораллю, релігією.

Неосвіченість, зневага, забобони та страх – соціальні фактори, які протягом усієї історії були перешкодою для розвитку здібностей людей з інвалідністю і призводили до їхньої ізоляції.

Зазвичай виділяють дві головні концептуальні моделі інвалідності – медичну й соціальну. Медична модель інвалідності – це модель, яка акцентує увагу на патологічних змінах у людини, за яких вона вирізняється від інших, «нормальних», людей. З точки зору медицини, «нормальною» є людина, у якої немає медичних патологій, а інвалід належить до пасивних пацієнтів, які потребують сторонньої допомоги й догляду. Отже, індивід може вважатися нормальним, якщо він здатний брати участь у різних сферах життєдіяльності суспільства, не потребує спеціальних умов чи сторонньої допомоги. Разом з тим інвалід може стати здатним виконувати певну життєву роль, що вважається для нього нормальною, але він продовжує залишатись соціально неадаптованою людиною, якщо позбавлений можливостей, якими користуються інші

члени суспільства, і необхідних елементів життя, таких, як сім'я, освіта, зайнятість, житло, фінансова й особиста безпека, участь у соціальних і політичних групах, інтимні та статеві зносини, доступ до всіх видів громадського обслуговування, свобода пересування та інше [11, 155].

Соціальна модель розглядає інвалідність як соціальну проблему, а не як властивість людини. Соціальна модель не розглядає інвалідів як людей, котрі мають певні вади, а вбачає причини недієздатності в неадекватності для даних людей середовища, недосконалість законів тощо. Стержнем соціальної моделі є взаємозв'язок між людиною з обмеженнями та соціумом, а не відхилення в її здоров'ї та розвитку. Обмежені можливості розуміються як наслідок того, що соціальні умови звужують можливості самореалізації інвалідів, тобто інваліди розглядаються радше як дискримінована група, ніж аномальна [10, 198].

Щоб подолати це, необхідна інтеграція людей з обмеженими можливостями в суспільство через створення їм умов для максимально можливої самореалізації, а не шляхом пристосування інвалідів до норм та правил життя здорових людей. Самі по собі медична й соціальна моделі недостатні, хоча обидві вони частково обґрунтовані. Інвалідність – це складний феномен, який є проблемою як на рівні організму людини, так і на соціальному рівні [4].

Останнім часом у суспільстві змінилося ставлення до людей з обмеженими можливостями здоров'я, та інвалідність розглядається як соціальний феномен. Ученими розроблені різні моделі інвалідності, де домінують медичні, економічні або соціальні аспекти, але ці моделі не можуть повністю вирішити особисті проблеми цих людей.

Серед людей з обмеженими функціональними можливостями здоров'я певну частину складають особи з порушеннями діяльності органів чуття, зокрема слуху. Захворювання, які призводять до зниження чи втрати слуху, є однією з найсерйозніших медичних та соціальних проблем. Протягом століть глухота вважалась патологією. Глухих вважали розумово неповноцінними, також нездатними до навчання та професійної діяльності саме через те, що вони нечують.

Глухоту називали хворобою, яка приносить найменше розуміння і найбільше непорозуміння. На щастя, з розвитком суспільства поволі змінювалося бачення глухої людини, її потреб, цілей, прагнення до саморозвитку. Нормальне функціонування органу слуху має вирішальне значення для загального розвитку людини, оскільки слуховий аналізатор є одним з основних каналів, по якому людина одержує інформацію з навколишнього світу [9].

Згідно з останніми дослідженнями, порушенням слуху – набутим та вродженим – страждають близько 278 млн. населення світу, і цей показник постійно зростає. Глухота – це неспроможність сприймати

звукові подразники, втрата слуху або таке його пониження, при якому неможливе розбірливе сприйняття мови.

На думку, Я.С. Тьомкіна, глухота, як і туговухість, являє собою значну втрату слуху, при якому відчуються труднощі при розмові, хоча до глухоти відноситься повна втрата слуху. Але глухота в певних умовах може частково відновлюватися, перетворюючись у туговухість, адже й туговухість може перерости в повну глухоту. Для виявлення причини порушення слуху необхідно простежити всі спадкові фактори, які можуть обумовити появу порушення слуху в дитини [3].

Порушення слуху позбавляють можливості спілкування, формують відчуття неповноцінності, стають причиною депресії, призводять до втрати роботи, руйнування сім'ї. Для дитини втрата слуху часто є перешкодою для нормального розвитку, навчання, повноцінного життя.

Л. І. Тигранова на основі багатьох експериментальних досліджень переконливо показала, що у процесі навчання, як і у глухих дітей, у слабчучих потрібно разом з мовою спеціально формувати конкретно-понятійне й абстрактно-понятійне мислення.

Б. Д. Корсунська рекомендувала використовувати дактилогію при навчанні мови не тільки глухих, але й слабчучих, оскільки за допомогою ручної азбуки діти можуть правильно сприймати й запам'ятовувати склад слова.

Наявність такого відхилення, як порушення слуху, значно ускладнює соціальний розвиток дитини, що досить переконливо показано у спеціальних дослідженнях і підкріплюється інформацією про численні труднощі, з якими стикаються люди з вадами слуху в ході соціальної адаптації. За відомим висловом Л.С. Виготського, глухота є дефектом саме соціальним [2].

Разом з тим у дослідженнях Т.Г. Богданової та Н.В. Мазурової було виявлено, що глухі діти глухих батьків більш допитливі, мають високе прагнення до домінування: 45% з них обрали місце в центрі групи однолітків, чуючі однолітки – 30% (не завжди бажать привертати до себе увагу, брати на себе відповідальність), глухі діти чуючих батьків – 18 % (вибір пояснюється тим, що соромляться, не вміють добре говорити і т. ін.) [7].

Дослідження трудової діяльності глухих і слабчучих (М. Букун, О. Гозова, В. Засенко, М. Ярмаченко та інші) засвідчують, що вони можуть успішно опановувати досить широке коло спеціальностей та плідно працювати в багатьох галузях народного господарства.

Заслужовують на увагу результати, одержані науковцями в ході дослідження різних аспектів підготовки глухих і слабчучих школярів до самостійного життя (М. Бризгалов, К. Логінова, Г. Пенін, І. Соловйова, М. Ярошевич), шляхів адаптації студентів з вадами слуху до навчання в

зкладах загального типу (І. Абрамов, О. Єреміна), особливостей систем професійної освіти глухих у зарубіжних країнах (В. Базоев), особливостей профорієнтаційної роботи серед підлітків з інвалідністю і системи супроводу інвалідів усіх нозологій в навчальному процесі (С. Лебедева, О. Мартинова, О. Охрименко, Л. Романіна).

Нині в Україні створено систему спеціальних навчально-виховних закладів для одержання певного освітнього рівня глухих і слабочуючих. Наявні досягнення і здобутки на кожному етапі навчання даної категорії дітей і підлітків. Водночас життя ставить усе нові й нові вимоги. Насамперед це стосується створення умов для реалізації безперервної освіти осіб з вадами слуху. У загальних рисах їх можна визначити так: удосконалення процесу навчання різних вікових категорій з метою максимального їх розвитку та забезпечення належної наступності і взаємозв'язку між окремими складовими неперервної освіти. Не зупиняючись на досягненнях, зосередимо увагу на не до кінця розв'язаних проблемах.

Первинною ланкою в структурі освіти є дошкільна освіта, яка має виняткове значення для розвитку дітей дошкільного віку загалом та особливо дітей з ураженням слухової функції. Першочерговим завданням є вчасна організація педагогічної роботи з дітьми. Це, у свою чергу, залежить від своєчасного виявлення порушень слуху за допомогою сучасних діагностичних методів та правильного оцінювання стану слухової функції.

Значної уваги потребують діти, які втрачають слух, уже користуючись ним, володіючи словесною мовою. Ця біда для такої дитини виступає трагічним фактором, що вкрай негативно позначається на ході подальшого її психічного розвитку. Дослідження, проведені свого часу Р.М. Боскіс, показали, що при втраті слуху блискавично швидко розпадається словесна мова, а згодом і зовсім зникає, навіть у дітей 3 – 5-річного віку, якщо не проводиться робота з її збереження та подальшого розвитку. Втрата ж мови зумовлює порушення контакту з оточенням, що згубно впливає на розвиток дитини.

На етапі дошкільного виховання закладаються основи для повноцінного формування особистості дитини з вадами слуху. Тому забезпечення раннього навчання та виховання таких дітей є першочерговим завданням, від вирішення якого залежить результативність навчально-виховної роботи на наступних етапах [8, 12].

Найвагомішою складовою безперервної освіти є загальна середня освіта. Основним навчальним закладом є спеціальна загальноосвітня школа, яка виконує надзвичайно складні завдання і забезпечує базову середню освіту. Разом з тим з кожним роком підвищуються вимоги до якості підготовки випускників спеціальних шкіл.

У світлі Закону України «Про загальну середню освіту» та постанови Кабінету Міністрів «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів України на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» постало чимало важливих проблем щодо вдосконалення шкільної освіти учнів з вадами слуху.

Однією з проблем є визначення обов'язкового освітнього рівня осіб з вадами слуху. У Законі «Про загальну середню освіту» зазначено, що повна загальна середня освіта є обов'язковою ланкою в системі освіти. Що ж стосується учнів з ураженням слухової функції, то, очевидно, загальнообов'язковою має бути базова середня освіта. Наступним же етапом є диференційоване навчання учнів залежно від їх можливостей, нахилів, інтересів і здібностей. Заслугує на увагу проведення досліджень на базі створених експериментальних майданчиків (на базі Харківської та Одеської шкіл глухих і Підкаміньської школи слабочуючих), започатковане Інститутом спеціальної педагогіки АПН України, де в основу покладено диференційоване навчання учнів [6, 22].

Важливою проблемою є визначення структури кожного типу спеціальних загальноосвітніх шкіл для глухих і слабочуючих учнів.

Досить складним завданням є визначення змісту навчання, розроблення державних стандартів освіти. Спеціальна школа має встановити тісний зв'язок з попередньою ланкою – дошкільними закладами, а також з наступною ланкою – вечірніми школами, ПТУ, середніми спеціальними навчальними закладами. Потребують удосконалення методи навчання з метою підвищення якості підготовки випускників до майбутньої навчальної та трудової діяльності.

Усі ці завдання можна вирішити лише за умови ґрунтовного вивчення кожної категорії дітей з вадами слуху, а також індивідуальних особливостей кожного учня.

Складним і досить специфічним завданням у процесі навчання дітей з вадами слуху є формування й удосконалення засобів спілкування. Це стосується оволодіння як словесною мовою, так і мовою жестів. На сучасному етапі проблема білінгвізму в навчанні глухих є надзвичайно актуальною в сурдопедагогічній теорії та практиці.

Повну загальну середню освіту учні з вадами слуху можуть одержати різними шляхами. Одним із перспективних з-поміж них є організація при денних спеціальних школах старшої школи (III ступеня). Уже є досвід роботи передових шкіл України.

Окрім цього, повну загальну середню освіту глухі і слабочуючі учні одержують навчаючись у спеціальних вечірніх школах або класах при загальноосвітніх школах. Є певні досягнення в роботі цих шкіл. Деякі школи встановлюють тісний зв'язок із професійно-технічними училищами, де учні здобувають робітничі професії. Прикладом може

бути робота Харківської спеціальної вечірньої школи № 23 для глухих і слабочуючих, де учні на базі ПТУ №№ 33, 40, 44, 47 здобувають такі спеціальності, як кухар, лицювальник-плиточник, автослюсар, столяр, швачка-закрійниця та ін.

Набуто значний досвід і в Київській школі для глухих дітей № 6, яка підтримує тісний зв'язок із ПТУ № 18, де глухі учні, одержуючи в школі повну загальну середню освіту, водночас оволодівають спеціальністю оператора ЕОМ та бухгалтерським обліком. Таке поєднання роботи спеціальної школи з профтехучилищем вимагає певних змін в організації педагогічного процесу. Так, у школі № 6 учні навчаються 4 дні в школі, 5-й день – у ПТУ, а в 6-й – проходять практику на базі ПТУ.

Щодо професійно-технічної освіти, як однієї зі складових безперервної освіти, то й тут є певні досягнення. Для осіб з вадами слуху існують спеціальні групи в загальних ПТУ та в ПТУ для інвалідів різних категорій (Криворізьке, Буданівське, Луганське, Самбірське ПТУ, Житомирський технічний ліцей-інтернат та ін.). Також відкриті спецгрупи в ПТУ № 26 і № 33 в м. Києві, де успішно здійснюється підготовка будівельників та кухарів-кондитерів. На нашу думку, необхідним є подальше розширення навчання глухих і слабочуючих у спеціальних групах різних за профілем ПТУ.

Середню спеціальну освіту учні з вадами слуху одержують навчаючись у спеціальних групах технікумів, коледжів, ліцеїв. Позитивним є розширення мережі таких закладів. Міністерство освіти та науки затвердило перелік таких спеціальних груп. Це Донецький технікум промислової автоматики, Ужгородський коледж мистецтв, Запорізький електротехнічний технікум-коледж, Івано-Франківський коледж фізичного виховання, Київський технікум легкої промисловості, Київський художньо-промисловий технікум, Київське училище естрадно-циркового мистецтва, Технологічний коледж Українського державного університету ім. І. Франка, Херсонське медичне училище, Харківське медичне училище № 2, Дніпропетровський державний політехнікум та ін.

Наведений перелік засвідчує, що для осіб з вадами слуху створено можливості одержувати різні спеціальності навчаючись у спеціальних групах.

Важливою складовою безперервної освіти є вищі навчальні заклади. Вища освіта – не просто сфера, яка готує спеціалістів для народного господарства. Вона все більше стає важливим етапом у розвитку людини, особистості. Завдання полягає у збільшенні кількості студентів, котрі хочуть, можуть і отримують вищу освіту. Це важливо не лише для конкретної особи, а й для країни в цілому. Проте, за статистичними даними, кількість нечуючих з вищою освітою в Україні досить незначна.

Ми явно поступаємося у цьому плані перед багатьма зарубіжними країнами. Як позитивне, слід відзначити спроби окремих вищих навчальних закладів забезпечити успішне навчання осіб з вадами слуху за новими спеціальностями, конче потрібними в сучасних ринкових умовах. Яскравим прикладом цього може слугувати Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Певний досвід щодо навчання осіб з вадами слуху накопичений у відокремленому структурному підрозділі цього університету – Полтавському інституті економіки і права, де на сьогодні здобувають вищу освіту 30 осіб з вадами слуху.

Нині виникла гостра потреба визначити перелік спеціальностей, доступних для глухих і слабочуючих студентів ВНЗ [5, 78].

Особливої уваги заслуговує питання, що стосується вищої педагогічної освіти осіб з вадами слуху. У Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова на заочній формі навчання було здійснено два випуски студентів з вадами слуху. Нині на стаціонарному відділенні навчаються окремі нечуючі студенти. Необхідним є розроблення спеціальних навчальних планів для такої категорії студентів.

Аналіз літературних джерел засвідчує, що у ВНЗ багатьох країн світу накопичений значний досвід навчання осіб з вадами слуху. Більше того, у деяких із них нечуючі працюють викладачами нарівні з іншими.

Відповідно до структури освіти в Україні своєрідною складовою безперервної освіти є аспірантура й докторантура. Особи з вадами слуху мають право на одержання в індивідуальному порядку наукових звань та здобуття наукових ступенів. І в цьому плані Україна не може похвалитися підготовкою фахівців вищої кваліфікації. Вона поступається перед іншими країнами світу. Тут варто згадати про навчання студентів у Московському державному технічному університеті ім. М. Баумана, одному з найпрестижніших ВНЗ серед країн СНД та зарубіжних. Тут організовано підготовку глухих з 1934 р. 1992 року в МДТУ створено спеціальний навчальний центр, який займається проблемами навчання студентів з вадами слуху на різних факультетах технічних профілів. Названий вуз підтримує тісні зв'язки з вищими навчальними закладами зарубіжних країн. Багато випускників стали помітними спеціалістами. Чимало з них, закінчивши аспірантуру, здобули наукові ступені кандидата наук, багатьом присвоєні учені звання.

І, нарешті, останньою складовою безперервної освіти є самостійна підготовка. Для осіб з вадами слуху це надзвичайно важливо. Адже впродовж усього життя поруч з ними не буде сурдопедагога та перекладача. Для подальшого розвитку, самовизначення, самовдосконалення й успішної соціально-трудової адаптації винятково важливу роль відіграють самоосвіта, вміння працювати самостійно, підвищення свого загального та мовного розвитку. І тут варто

підкреслити, що такі вміння зумовлені ефективністю та якістю всієї системи попередньої освіти.

Отже, ідея безперервної освіти може бути успішно реалізована і стосовно осіб з вадами слуху – за певних соціально-педагогічних умов, створених у нашій країні.

Заслугує на увагу досвід багатьох країн, які запровадили в загальноосвітніх закладах інтегроване навчання, що передбачає здобуття знань неповносправних осіб спільно зі здоровими дітьми. Така можливість дає змогу інвалідам значною мірою інтегруватися в середовище ровесників, а здорові діти вчаться допомогти та милосердно, відбувається зміна суспільних стереотипів щодо цієї категорії осіб [1, 118].

Розвиток освітніх послуг через мережу Інтернет дозволяє отримати освіту в дистанційному форматі кожній людині, яка прагне до знань, це реальна можливість освіти для людей з вадами слуху. Фактично для них вона є «освітою без кордонів» у широкому розумінні. Дистанційне навчання виступає чи не єдиним освітнім шансом, воно практично мінімізує перешкоди, які роблять неможливим здобуття освіти в навчальному закладі традиційним способом.

З нашої точки зору, головним здобутком дистанційної освіти для осіб з вадами слуху є зміна власної та суспільної свідомості – стає очевидною їх придатність до життя і праці, можливість користуватися досягненнями цивілізації нарівні з іншими людьми, приносити суспільну користь, виконуючи різні послуги вдома з використанням комп'ютера. Це означає вирівнювання освітніх та життєвих шансів, подолання психологічних та суспільних бар'єрів у людей з вадами слуху, які іншим способом не можуть розраховувати на освітній успіх у звичайній освітній системі.

У США, Західній Європі та Австралії реалізується багато освітніх проєктів для цієї категорії людей. Для України цей напрям недостатньо розроблений, тому доцільним є вивчення та запозичення досвіду країн, успішно працюючих у зазначеному напрямі.

Висновки. Отже, виходячи із вищезазначеного, ми можемо засвідчити, що освіта людей з обмеженнями функціональними можливостями, зокрема осіб з вадами слуху, сприяє самореалізації особистості, позитивно позначається на їхньому соціальному самопочутті.

Однією із найбільш доступних форм здобуття освіти інвалідами має стати дистанційне навчання, яке тільки набуває в Україні свого розвитку. Дистанційне навчання відзначається насамперед своєю доступністю для людей з обмеженими функціональними можливостями, що є важливим чинником здобуття освіти протягом усього життя.

Список використаних джерел:

1. Бачинин В.А. История западной социологии: учебник / В.А. Бачинин, Ю.А. Сандулов. – СПб. : «Лань». - 2002. – 384 с.
2. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии./ Л.С. Выготский - М. : Просвещение. – 1995.
3. Наше життя. – 2009. – 17 квітня (№15).
4. Дементьева Н.Ф. Социальная работа с семьей ребенка с ограниченными возможностями / Н.Ф. Дементьева, Г.Н. Багаева, Т.Н. Исаева. – М. : Изд-во Ин-та социальной работы. – 1996. – С.12.
5. Дікова-Фаворська О.М. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології: [монографія] / Олена Михайлівна Дікова-Фаворська. – Житомир: Полісся. –2009. – 488 с.
6. Зайцев Д.В. Специальное образование детей с нарушениями интеллекта / Д.В. Зайцев. –Саратов: СГУ. – 2001. – 150 с.
7. Ерасов Б.С. Цивилизации: Универсалии и самобытность./ Б.С. Ерасов. – М. : Наука. – 2002. –С.199.
8. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навчально-методичний посібник / А.А. Колупаєва, Ю.М. Найда, Н.З. Софій [та ін.]. – К.: «Знання» 2007. – 128 с.
9. Куценко О.Д. Общество неравных / О.Д. Куценко. – Харьков. – 2000. – С.11
10. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. / Сорокин П.; пер. с англ. - М.: – 1992. –С. 190 – 220.
11. Социология: учебник для юридических вузов. – СПб. : Издательство «АЛЕТЕЙЯ» – 2001. – С. 153 – 178.

Голованова Діана Вікторівна,
старший викладач кафедри соціальної роботи,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"
Шевченко Олена Іванівна,
студентка 5 курсу спеціальності «Соціальна робота»,
Вінницький соціально-економічний інститут

КРИЗОВІ ЯВИЩА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ ЯК ПЕРЕДУМОВИ СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

Вступ. Сьогодні однією з домінуючих проблем, яка турбує світову громадськість, є проблема насильства над дітьми, у першу чергу – в сім'ї. На жаль, у нашому суспільстві панує думка, що проблеми сім'ї, у тому числі жорстоке поводження з її членами, є внутрішньою проблемою самої

сім'ї і не потребує втручання суспільства й держави. Тому часом факти насильства стосовно дітей у сім'ї залишаються непоміченими і незареєстрованими і щодо нього не вживаються жодні заходи.

Результати досліджень. Звертаючись до наукової спадщини, що обумовлює можливість дослідження різних аспектів насильства, слід підкреслити, що фундаментальні основи сучасних теорій були закладені в дослідженнях Х.Арангурена, Г., М.Вебера, Д.Галтунга, Л.Гумпловича, Р.Дарендорфа, Е.Дюркгейма, Г.Зіммеля, Л.Козера, Р.Мертон, Г.Москі, У.Самнера, Н.Смелзера, А.Смолла, П.Сорокіна, О.Шпенглера, Г.Тарда, З.Фройда, Е.Фромма та ін.

Різноманітні аспекти проблематики насильства в сім'ї розглянуті у працях зарубіжних (Л.Берковіца, Е. і П.Добаш, М.Страуса, Н.Блеклока, Е.Саттерленда, соціологів Г.Паттерсона, Р.Коллінза) і вітчизняних (А.Антонова, Л.Альперін, А.Беседіна, О.Кочемирівської, М.Мацковського, В.Тулякова, А.Харчева, І.Хозраткулової, Т.Шипунової) дослідників.

Сім'я – це основа збереження культури, етичних норм, традицій народу, це основа соціальної естафети суспільства, основа виживання суспільства та окремої особистості, всілякої підтримки людини. Організація Об'єднаних Націй, оголосивши 1994 рік Міжнародним роком сім'ї, почала і продовжує широку програму руху до демократичного суспільства. Основний лозунг Міжнародного року сім'ї – «Побудова найменшої структури демократії в серці суспільства» – звернений до кожної сім'ї у кожній країні.

У преамбулі до Конвенції ООН Про права дитини підкреслюється, що сім'ї, як основний ланці суспільства, і природному середовищу для росту і благополуччя всіх її членів, особливо дітей, має надаватися особливий захист і сприяння, оскільки на сім'ю повністю покладається обов'язок у межах суспільства. Крім того, у Конвенції визнається, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особистості необхідно рости в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння [2].

Сім'я – це соціально-педагогічний інститут та особлива соціальна система, яка є підсистемою суспільства і включає в себе інші підсистеми (членів сім'ї); це мала соціальна група, первинний контактний колектив. Усе це дозволяє говорити про такі її ознаки, як шлюбні, міжпоколінні, кровні зв'язки між членами сім'ї; родинні почуття, відчуття безпеки, захищеності, любові, поваги; спільний побут і проживання членів сім'ї; наявність певних функцій у суспільстві (видів життєдіяльності сім'ї), прав сім'ї в суспільстві й прав членів сім'ї в родині, обов'язків членів сім'ї стосовно один одного та відповідальність перед суспільством за своїх членів [11, 56 – 59.].

У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» [1] під

наси́льством у сім'ї розуміють будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї відносно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Насильство в сім'ї може розглядатися за кількома векторами: чоловік – жінка, батьки – діти, дорослі діти – батьки, старші діти – молодші діти, член сім'ї – кілька членів цієї ж сім'ї, член сім'ї – інші родичі, гомосексуальні партнери.

Під сімейним насильством розуміють агресивні й ворожі дії відносно членів родини, у результаті яких об'єкту насильства можуть бути заподіяні шкода, травма, приниження або іноді смерть. Такі дії можуть бути фізичним і сексуальним насильством, псуванням особистого майна й незадоволенням базових потреб.

Розрізняють наступні види сімейного насильства.

Фізичне насильство – умисне завдання одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, завдання шкоди його честі й гідності. До фізичного насильства відносять: убивство, спробу вбивства, побиття, катування, завдання тілесних ушкоджень, опіки тощо.

Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканність іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена сім'ї, згвалтування та сексуальні домагання

Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Медичне насильство – недбалість і несвоечасність, виявлені при видачі лікарських препаратів, навмисна відмова хворому в одержанні необхідних ліків або, навпаки, навмисне передозування або нав'язування субстанцій, що призводять до звикання й залежності [5].

Криза – термін Гіпократ, який цілком можна замінити метафорами «розлад», «хвороба», «страждання». З іншої точки зору, криза – закономірний етап розвитку, в основі якого лежить зустріч – конфлікт старого й нового.

Browne (1988) вважав, що насильство в родині провокують ситуативні (порушені сімейні відносини, низька самооцінка, небажаність дитини) і структурні (безробіття, соціальна ізоляція, фінансові труднощі) стресори. Стабільні й безпечні сімейні відносини знижують негативний вплив стресорів і збільшують частоту використання конструктивних, адекватних стратегій подолання труднощів [8].

Нестабільні відносини разом з іншими стресорами можуть сприяти проявам насильства. Насильство над дитиною зустрічається в усіх соціальних прошарках суспільства, оскільки всі родини так чи інакше підпадають під негативний вплив нестабільної економічної системи. Однак, на думку Straus (1980), у родинах, що живуть нижче межі бідності, це відбувається у два рази частіше, ніж у родинах із кращим економічним становищем.

Соціально-економічні фактори ризику насильства в родині.

1. Низькі доходи і постійна нестача грошей, що викликають напруженість, пов'язану з незадоволеністю основних потреб членів родини.
2. Безробіття або тимчасова робота, а також низький трудовий статус (особливо в батьків). Працюючі матері менше схильні до насильства.
3. Більша родина вимагає більших емоційних і матеріальних витрат.
4. Молоді батьки. Народження першої дитини разом із незрілістю особистості батьків, низьким рівнем освіти і професійної підготовки погіршує соціально-економічні умови родини.
5. Неповна родина. Наявність тільки одного з батьків значно погіршує матеріальне становище.
6. Приналежність до групових меншин. Приналежність до релігійної секти, проживання у вузькому колі людей – селі, маленькому містечкув поєднанні з безробіттям і низьким рівнем освіти призводять до соціальної ізоляції й обмежують можливості підтримки й соціального контролю. У США частота випадків застосовуваного до дітей насильства в бідних районах вища.
7. Погані житлові умови, перенаселеність житлової площі, що призводить до додаткової напруженості, що може спровокувати насильство.
8. Відсутність соціальної допомоги як від держави, так і від громадських організацій залишає родину наодинці зі своїми проблемами. Хронічні стресові ситуації викликають у батьків фрустрацію й безпорадність, впливаючи на психологічний клімат родини [7].

Фактори ризику, обумовлені структурою родини й моделлю спілкування.

Browne (1988) і Straus (1980) у результаті досліджень визначили

фактори й умови, які сприяють жорстокому поводженню з дітьми.

1. Родина батька-одинака, а також багатодітність родини.

У неповній родині більше передумов для переживання стресу, ніж у звичайній родині (більш важке матеріальне становище, дефіцит вільного часу в батьків, неможливість надати потрібну увагу кожній дитині та ін.). Несприятливим фактором є нестабільність родини, коли мати часто міняє співмешканців, що істотно ускладнює формування сімейної системи.

2. Вітчим у родині або прийомні батьки. На думку Finkelhor (1986), ризик сексуального насильства над дівчинкою збільшується в родинях з вітчимом.

3. Конфліктні або насильницькі відносини між членами родини. Дослідженнями підтверджується, що батьки, які застосовують насильство для розв'язування конфліктів між собою, схильні використовувати його з метою підпорядкування й стосовно дітей.

Жінки, які піддаються насильству чоловіка, ймовірно частіше виявляють його до своїх дітей. У родинях з нерівномірним розподілом влади між батьками за домінуючої гіперпротекції застосування насильства над дітьми найбільш імовірне. Також родини з розмитими, невизначеними сімейними ролями й функціями, із двоюким типом виховання, коли до дітей застосовуються непослідовні й суперечливі вимоги, мають високий ризик застосування насильства над дітьми. Родини, у яких виявляють насильство до дітей, мають недостатні й порушені емоційні зв'язки й комунікацію між членами родини, як наслідок цього – несформована й неефективна психологічна підтримка, що відповідає низькому рівню сімейної згуртованості [8].

4. Проблеми між подружжям (сексуальна незадоволеність, відсутність або недостатність емоційної підтримки й ін.). Характер емоційної підтримки впливає на психологічне благополуччя матері й у кінцевому рахунку – на її відносини з дітьми.

5. Міжпоколінна передача. Батьки, що зазнавали або бачили в дитинстві насильство, схильні до нього у спілкуванні зі своїми дітьми. Насильство для них – первинний і звичний спосіб розв'язання соціальних конфліктів. Дуже часто вони повторюють ту ж модель поведінки: суворі вимоги й покарання. Тим батькам, яким вдалося вирватися із замкнутого кола й перервати успадкування «сімейного прокляття», все-таки вдалося отримати емоційну підтримку як від дорослого в дитинстві, так і в даний момент – з боку партнера.

6. Проблеми взаємин батьків і дитини. Якщо між батьками і дитиною не формується прихильність, то зростає ризик насильства.

Крім того, у старшому віці в дитини можуть бути труднощі у формуванні самостійності й близьких відносин, оскільки відсутні потрібні умови й зразки для набуття основних навичок спілкування з

людьми, засвоєння діючих норм моралі, розвитку вміння вирішувати проблеми, емоційні зв'язки. На дитину в таких родинах реагують швидше негативно, ніж позитивно, батьки не зацікавлені в її всебічному розвитку, у них немає планів щодо її подальшого виховання й навчання та ін.

7. Емоційна й фізична ізоляція родини. Ізоляція виявляється у відсутності соціальних контактів, формальної і неформальної підтримки. Якість соціальної підтримки для батьків є більш важливою, ніж кількість. У матерів, що вчиняють насильство, з великою ймовірністю немає нікого, до кого можна звернутися зі своїми проблемами. Дуже часто вони не мали гарного контакту зі своєю матір'ю, що, у свою чергу, могло позначитися на формуванні ролі матері. Ситуацію ускладнювало те, що батьки не брали участі у вихованні дітей. Ці батьки часто не знали про можливості надання соціальної допомоги та практично були неспроможні і безпомічні в пошуках підтримки [3].

Фактори ризику, обумовлені особистістю батька.

1. Особливості особистості батьків. Ризик насильства зростає, якщо батьки мали такі психологічні особливості, як ригідність, домінування, тривожність, роздратованість, (особливо на провокуючу поведінку дитини), низька самооцінка, депресивність, імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії і відкритості, низька стресостійкість, емоційна лабільність, агресивність, замкнутість, підозрілість і проблеми самоідентифікації.

2. Негативне відношення батьків до оточення й неадекватні соціальні очікування стосовно дитини. У цьому випадку батьки оцінюють поведінку дитини як сильний стресор. Їм властиве невдоволення й негативне самовідчуття. Вони почувають себе нещасними, незадоволеними своїм сімейним життям, такими, що страждають від стресу.

3. Низький рівень соціальних навичок. Відсутнє вміння вести переговори, вирішувати конфлікти і проблеми, справлятися зі стресом, просити допомоги в інших. Насильство над дітьми є сімейним секретом, що ретельно приховується і відкрито не обговорюється, оскільки викликає страх, обвинувачення, сором, почуття вини.

4. Психічне здоров'я батьків. Виражені психопатологічні відхилення, знервованість, депресивність, схильність до суїцидів збільшують ризик застосування насильства стосовно дітей.

5. Алкоголізм і наркоманія батьків і, як наслідок, психофармакологічні проблеми й афективні порушення – агресивність, гіперсексуальність, дратівливість, порушення координації, послаблений контроль над своєю поведінкою, зниження критики, зміни особистості та ін. проблеми.

6. Проблеми зі здоров'ям. Дофакторів, що збільшують ризик

насильства, на думку Lynch (1975), відноситься патологічна вагітність, що переривалася, важкі пологи. Усе це впливає на нервову систему й робить жінку нерезистентною до стресора.

7. Емоційна спрощеність і розумова відсталість. Батьки не завжди розуміють стан, особливо хворої дитини, перебіг її хвороби і наслідки, тому можуть залишити дитину без необхідної допомоги.

8. Нерозвиненість батьківських навичок і почуттів. Дефіцит батьківських почуттів і навичок найчастіше характерний для молодих, розумово відсталих, психічно хворих батьків [8].

Через страх втратити контроль над дитиною молоді батьки часто використовують авторитарний метод виховання, а покарання розглядають як спосіб корекції поведінки дитини. Іноді це зумовлено незнанням інших можливостей. Є категорія батьків, які переконані, що дитина існує для задоволення їхніх емоційних потреб, що вона повинна бути слухняною, чуйною, ласкавою, тямущою, не засмучувати, любити й радувати їх. Таким чином, відповідальність за проблеми дитинства перекладається на саму дитину, роль дорослого в них заперечується.

Причини, які провокують насильство над дітьми в сім'ї, намагаються пояснити багато існуючих у наш час теорій. В основному всі вони відображають професійні переконання того чи іншого дослідника. Соціологічна модель посиляється на вплив соціокультурних факторів (тобто на стереотип сімейних взаємин, засвоєний ще в дитинстві і прийнятий у даній соціальній групі), на житлові та матеріальні умови, що породжують хронічний психологічний стрес і посттравматичні розлади. З психіатричної, медичної точки зору жорстоке поводження і нехтування дитиною – наслідок патологічних змін у психіці батьків, деградації, алкоголізації, наркоманії. Соціально-психологічний підхід пояснює прояви насильства особистим життєвим досвідом батьків, їх «травмованим» дитинством. Психологічна теорія базується на уявленні, згідно з яким дитина сама бере участь у створенні передумов для жорстокого поводження, що автоматично виливається в концепцію поганого ставлення до дитини як кінцевого результату деструктивних дитячо-батьківських взаємин. Інтегруючи всі ці підходи в комплексну модель, насильство можна трактувати як багатомірний фактор, що породжується взаємодією одразу кількох елементів: особистісними особливостями батьків і дитини, внутрішньосімейними процесами, стресами, котрі викликані соціально-економічними умовами, обставинами суспільного характеру [3].

Дитина є найбільш незахищеним членом сім'ї. Унаслідок свого соціального статусу дитина знаходиться в залежності від дорослих (батьків, опікунів, інших осіб, які її виховують) і є найкращим об'єктом для прояву негативних емоцій та якостей цих дорослих.

Дослідник-психолог Д. Гілл поділив дітей-жертв жорстокого

поводження на кілька вікових груп:

перша – від 1 року до 2 років;

друга – від 3 до 9 років (число випадків подвоюється);

третя – від 9 до 15 років (частота знову знижується, доки не досягається вихідний рівень, а після 16 років поступово зовсім зникає).

Жорстокість стосовно дитини з боку батьків може виникати як результат дії різних причин: негативних особистісних якостей батьків; незадоволеності дорослих своїм життям, соціальним та економічним становищем сім'ї; відсутністю роботи в батьків або в одного з батьків; як результат конфліктів між дорослими в сім'ї; інших негараздів. Жорстокість у дитячо-батьківських взаєминах може бути також обумовлена проявом психічних відхилень чи захворювань батьків. Педагогічна некомпетентність та правова неграмотність батьків також може бути чинником жорстокого ставлення до дітей.

Сьогодні у вітчизняній та зарубіжній професійній практиці застосовується низка прийомів виявлення факторів насильства й оцінки стану дітей, які стали жертвами насильства чи жорсткого поводження з боку дорослих.

Аналізуючи результати різних досліджень у цій сфері, можна виділити основні фактори, які провокують насильницькі або жорстокі дії у процесі спілкування з дітьми [13].

Перший тип пояснює жорстокість стосовно дітей на індивідуальному рівні – відхилення від норми в особистісному розвитку батьків, які «хворі психічно», особливості особистих взаємин у сім'ї: «це може бути і повна сім'я, і тато є, але якісь недовдоволеності, суперечки, скандали, непорозуміння або неприйняття або якась інша жінка – саме такі міжособисті проблеми, і знову ж буфером є діти» [4, 11 – 26].

Такий підхід до проблеми орієнтований, на нашу думку, на виправдання жорстокого ставлення до дітей з боку батьків, їх особистими проблемами, власною слабкістю, невмінням або небажанням контролювати свої емоції та відповідати за свої вчинки.

Другий тип пояснення – специфіка культури батьківства – пов'язаний з поширенням практики виховання, прийомів вирішення конфліктів як таких, що провокують або заохочують насильство, не можуть йому запобігти, батьки педагогічно не підготовлені: «наше покарання іде від безсилля, власної нестійкості..., ми не можемо знайти потрібні слова, потрібні методи, гуманні...» [3].

Третій тип – легітимації – вважає можливим жорстоке покарання дитини за провину. До таких випадків можна віднести і загальне шкільне невстигання дітей: «дитина отримала двійку, мама... і насварила, ... і залишила без чогось».

Психологи і педагоги пояснюють важкі взаємини в сім'ї також

наслідком віку: «підлітковий період дуже важкий..., і батьки не завжди правильно на нього реагують, через це виникає конфлікт» [3].

Отже, переважна більшість інтерпретацій пов'язана, по-перше, з випрадовуванням насильства – у вигляді перенавантаження батьків на роботі або поганої поведінки дітей, по-друге, – з особистісними особливостями батьків чи дітей або з культурними традиціями виховання підростаючого покоління.

Усі схеми пояснення, що використані спеціалістами для визначення причин і характеру насильства в дитячо-батьківських взаєминах, можна узагальнити й умовно подати у вигляді певних міфів [13].

Міф «діти як джерело проблем» – пояснює, що «діти самі провокують насильство». Це широко розповсюджене твердження виводить нас на соціальні стереотипи інфантилізації жертви насильства, які укорінюються в численних текстах і практиках. Провокація насильства означає, що якби дитина поводити себе по-іншому – допомагала вдома, поводити себе належним чином, то її не потрібно було б «карати».

Міф «нетипова сім'я» – пояснює жорстоке поводження з дітьми демографічними характеристиками і соціальним статусом родин. Вважається, що так звані «неповні сім'ї» демонструють найбільш насильницькі практики. Частота фізичного покарання в сім'ях пов'язана мірою з характером домогосподарства, але більшою – з культурними практиками виховання, способами управління гнівом і роздратованістю, які розповсюджені не тільки в бідних сім'ях групи ризику, але і в більш забезпечених.

Міф про «пияцтво, яке породжує агресію» шукає корені насильства в алкоголізації батьків. Вживання алкоголю знижує здатність контролювати поведінку, але серед кривдників є чоловіки і жінки, які ведуть здоровий спосіб життя, не визнають тютюну і алкоголь. Деякі, пройшовши лікування від алкоголізму, продовжували бути агресивними і жорстокими стосовно близьких.

Міф про «неуникнення зла» стверджує, що боротися із сімейним насильством безглуздо, оскільки воно широко розповсюджене, існувало всюди і завжди. Однак дані кримінальної статистики свідчать про інше: за офіційними даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, в Європейському регіоні в результаті вбивств або фізичного насильства щорічно гине більш як 1300 дітей. Навіть за явних слідів жорстокого поводження з дітьми побудувати доказову базу дуже складно. Справи, пов'язані із сімейно-побутовими негараздами, складно довести, окрім того, часто заяви забирають раніше, ніж справа буде порушена.

Одним із факторів, що сприяє поширенню явища сімейного насильства, є засоби масової інформації. Спеціалісти в цій сфері відзначають, що журналісти, детально описуючи факти жорстокого

поводження з дітьми, демонструючи нещасні обличчя дітей і п'яні обличчя батьків, замість того, щоб продемонструвати, що було зроблено для покарання винних, лише провокують агресію.

Крім того, у системі установок та уявлень більшості людей сім'я є закритою соціальною групою, і те, що в ній відбувається, не стосується інших – сусідів, знайомих, випадкових людей, які стали свідками жорстокого поведіння з дітьми. Це, у свою чергу, породжує масову байдужість, наслідком якої можуть бути покалічені дитячі долі, а в найгіршому випадку – втрати людських життів.

З іншого боку, багато справ про насильство в сім'ї над дітьми не розглядаються відповідними органами за наполегливим проханням батьків. І в цьому випадку проблема постає у двох аспектах: з одного боку, бажано зберегти сім'ю, тому що дитина може опинитися в дитячому будинку чи інтернаті, але, з іншого, – відчуваючи послаблення системи і власну безкарність, батьки продовжують завдавати дитині ще більшої психологічної травми або/та фізичних ушкоджень, загрожуючи тим самим її життю і породжуючи нові форми жорстокої поведінки.

Практично всі діти, які стали жертвами жорстокого з ними поводження з боку батьків, пережили психічну травму, в результаті чого вони розвиваються в подальшому з певними особистісними, емоційними і поведінковими особливостями, які негативно впливають на їх життя. Такі діти самі відчувають гнів, який дуже часто переносять на більш слабких – молодших за віком дітей або тварин. Часто їх агресивність виявляється у грі, часом спалахи їх гніву не мають явної причини. Інші, навпаки, стають надмірно пасивними, не можуть себе захистити. І в першому, і в другому випадку порушується контакт з однолітками. Найбільш універсальною тяжкою реакцією на будь-яке насильство є низька самооцінка, яка сприяє збереженню і закріпленню психологічних порушень, пов'язаних із насильством. Особистість з низькою самооцінкою переживає почуття провини, сорому. Для неї характерні постійна переконаність у власній неповноцінності, у тому, що вона гірша від всіх. Унаслідок цього дитині важко домогтися поваги оточуючих, успіху, спілкування її з однолітками ускладнене. Серед таких дітей, навіть у дорослому стані, відзначається висока частота депресій. Це виявляється в нападах занепокоєння, туги, смутку, почутті самотності, в порушеннях сну. У дітей старшого віку внаслідок цього можуть спостерігатися спроби самогубства [12].

Розрізняють найближчі та віддалені наслідки жорстокого поводження та неухважного ставлення до дітей. До найближчих наслідків відносяться фізичні травми, ушкодження, а також блювання, головні болі, втрата свідомості, характерні для «синдрому тряски дитини». Сюди також належать гострі психічні порушення у відповідь на будь-який вид агресії, особливо на сексуальну. Ці реакції можуть виявлятися у вигляді

збудження, прагнення кудись бігти, сховатися або у вигляді глибокої загальмованості, зовнішньої байдужості. Однак в обох випадках дитина охоплена гострим переживанням страху, тривоги, гніву [12].

Для характеристик стану жертви насильства американський психолог Г.Салліван використав термін дисоціація (роздвоєння), тобто процес (або його результат), шляхом чого погоджений набір дій, думок, відношень та емоцій, спрямованих на виживання, відділяється від іншої частини особистості й функціонує ніби окремо, незалежно від нього. Дитина засвоює зразок взаємин «насильник – жертва», який на фізіологічному рівні фіксується в потребі «вижити», що можливо тільки здійснюючи насильство. Зовні це може виявлятися в ударах у відповідь на дії агресора, бажанні завдати йому фізичних ушкоджень, навіть убити [9, 65 – 75].

Серед віддалених наслідків жорстокого поводження з дітьми виділяють порушення фізичного і психічного розвитку дитини, різні соматичні захворювання, особистісні та емоційні порушення, соціальні наслідки.

У більшості дітей, які проживають у сім'ях, де фізичні покарання, сварки, крики на адресу дитини є звичним «методом виховання», або в сім'ях, де вони не мають тепла, уваги, наприклад у сім'ях батьків-алкоголиків, виявляються ознаки затримки фізичного і нервово-психічного розвитку. Західні спеціалісти назвали цей стан дітей «нездатним до процвітання». Діти, які зазнають жорстокого ставлення з боку батьків, частіше відстають у зрості або вазі, а іноді за обома показниками, від своїх ровесників. Вони пізніше починають ходити, говорити, рідко сміютьсяся, значно гірше встигають у школі, порівняно з їх ровесниками [10, 84 – 89].

Наслідками насильства стосовно дітей з боку батьків можуть бути різного роду захворювання. Захворювання може мати специфічний для конкретного виду насильства характер. Наприклад, при фізичному насильстві – це ушкодження частин тіла і внутрішніх органів різного ступеня тяжкості.

При сексуальному насильстві – захворювання, що передаються статевим шляхом: інфекційне запалення; захворювання геніталій; гонорея; сифіліс; СНІД, а також травми, кровотечі із статевих органів і прямої кишки.

Незалежно від виду й характеру насильства, у дітей можуть спостерігатися різні психосоматичні захворювання – ожиріння або, навпаки, різке зниження ваги на фоні порушення апетиту [10, 84 – 89].

Суттєві наслідки насильства над дітьми з боку батьків виявляються і в емоційній сфері дитини. Емоційні реакції дітей на насильство і жорстокість можуть бути наступними.

1. Почуття відповідальності за насильство, що виявляється в реакція дитини: "Якби я був хорошим, мої батьки не робили б один одному і мені боляче".
2. Постійне збудження: навіть у звичних обставинах від дитини можна чекати вибуху агресивності.
3. Страх бути покинутим: діти, які живуть окремо від одного з батьків, у результаті акту насильства можуть відчувати глибокий страх, що інший із батьків також може їх покинути або вмерти, і тому частіше дитина відмовляється розлучатися з одним із батьків.
4. Сором, особливо стосовно більш старших дітей.

Можна виділити також такі соціальні наслідки жорстокого поводження з дітьми, як шкідливість для жертви і шкідливість для суспільства. Діти, які пережили насильство, відчують труднощі у спілкуванні: у них порушені зв'язки з дорослими, відсутні відповідні навички взаємодії з однолітками, вони не володіють достатнім рівнем знань та ерудиції, щоб завоювати авторитет у школі. Вирішення своїх проблем діти-жертви насильства часто знаходять у кримінальному, асоціальному середовищі, а це часто пов'язане з формуванням у них алкогольної та наркотичної залежності. Дівчата нерідко починають займатися проституцією, у хлопчиків може порушуватися статева орієнтація. І те, й інше в подальшому може призвести до труднощів при створенні сім'ї, вони не можуть дати своїм дітям достатнього тепла, оскільки не вирішили свої власні емоційні проблеми [6, 17 – 29].

Ще одним соціальним наслідком насильства над дітьми в сім'ї та жорстокого з ними поводження з боку батьків є дитяча безпритульність.

Висновки. Виділення факторів насильства в сім'ї та його причин – це тільки перший крок, спрямований на його подолання. Важливий комплексний підхід до вивчення цього явища, системний аналіз особливостей дитячого розвитку в ситуації ускладнення взаємин с батьками, орієнтація на діагностику, що включає виявлення психологічних новоутворень у сфері свідомості особистості, і, як заключний етап, надання різнобічної кваліфікованої допомоги.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III
2. Конвенція ООН про права дитини
3. Алексеева Л.С. Насилие в семье: с чего начинается семейное неблагополучие: [научно-методическое пособие] / Л.С. Алексеева. – М.: Государственный НИИ семьи и воспитания, 2011. – 136 с

4. Бех Д.І. Проблеми насильства неповнолітніх як гостре соціальне явище / І.Д. Бех // Позакласний час. – 2008. – № 9. – С. 11 – 26.
5. Вовчок Т.В. Психолого-педагогічна робота в загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: метод. посіб. / Т.В.Вовчок, Н.П.Степура, І.С. Даниленко. – К.: ВПЦ «Експрес», 2009. – 328 с.
6. Дахно І.І. Жорстоке поводження с дітьми / І.І. Дахно // Практична психологія та соціальна робота. 2012. – №2. –С. 17 – 29.
7. Зиман Т.П. Сучасні підходи до організації профілактики насильств щодо дітей. (За матеріалами тренінгу – 11-13 червня 2008 р.)/ Т.П. Зиман. – К.
8. Зиновьева Н.О. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации / Н.О.Зиновьева, Н.Ф.Михайлова. – СПб.: Речь, 2003. – 248 с.
9. Ильина С.В. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств / С.В. Ильина // Вопросы психологии. – 1998. – №6. – С. 65–75.
10. Максудов Р.Р. Защита от насилия в семье: проблема, разработки и запуск комплексной социальной технологии / Р.Р.Максудов, М.І. Флямер // Социальные работники за безопасность в семье. – М.: Редакционно-издательский комплекс Русанова, 1999. – С. 84 –89.
11. Пеша І.В. Прийомна сім'я як соціальний інститут виховання дітей сиріт / І.В. Пеша // Соціальна робота теорія і практика – 2006. №2(13). – С.56 – 59.
12. Тимченко Е.Ю. Насилие в семье – причины и последствия / Е.Ю. Тимченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.achievements.ru/materials/6.doc>
13. Шульга Т. И. Методика работы с детьми «группы риска» / Т. И. Шульга, В. Слот, Х. Спаниард. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.ergeal.ru/archive/psy/book6/92.htm>

Голованова Діана Вікторівна,
старший викладач кафедри соціальної роботи,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ОСІБ ІЗ СОЦІАЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Вступ. Сучасні уявлення світової науки про феномен здоров'я людини ґрунтуються на новому розумінні актуальності проблеми

виживання людства взагалі.

Здоров'я населення – показник добробуту держави, тому його збереження є завданням державного рівня. У сучасній Україні питання стану здоров'я суспільства в цілому, його різних соціально-демографічних груп, особливо нового покоління, набули особливої гостроти. Говорячи про соціально небезпечні хвороби, потрібно сказати, що це проблема всього суспільства, а не окремої особи, що й обумовило актуальність даної статті.

Результати дослідження. Висвітленню сутності проблем здоров'я присвячені дослідження філософів, медичних працівників, соціологів М.М. Амосова, Г.А. Апанасенка, І.І. Брехмана, Е.Г. Булича, В.І. Войтенко, С.М. Громбаха, В.П. Казначєєва, В.В. Колбанова, Н.М. Куїджі, І.В. Муравова, Ю.П. Лисицина, В.П. Петленко, Г.М. Сердюковської, Л.П. Сущенко, А.Г. Щедріної.

Здоров'я є необхідною умовою продуктивної, активної, креативної життєдіяльності людини. Вагомі порушення в цій сфері людини можуть призвести до змін у професійному, міжособистісному житті, вплинути на його спосіб і навіть поставити під загрозу цілісність особистості.

Проблема здоров'я має комплексний характер, її вивчають десятки наук.

У сучасній науці виділяють кілька підходів до проблеми здоров'я.

1. Нормоцентричний підхід розуміє здоров'я як сукупність середньостатистичних норм сприйняття, мислення емоційного реагування та поведінки в поєднанні з нормальними показниками соматичного стану індивіда.
2. Феноменологічний підхід трактує проблеми здоров'я та хвороби як фундаментальні аспекти індивідуального буття. Ці погляди базуються на глибинному розумінні та емпатії.
3. Холістичний підхід. Здоров'я розуміється як цілісність, яка набувається індивідом у процесі його становлення.
4. Відповідно до крос-культурного підходу здоров'я – це соціокультурна змінна, його характеристики відносні та обумовлені специфічними соціальними умовами, особливостями національного менталітету.
5. На думку прихильників дискурсивного підходу, здоров'я треба досліджувати як продукт означеного дискурсу, який має власну внутрішню логіку конструювання.
6. Інтегративний підхід свідчить про те, що будь-які пояснювальні принципи, моделі та концептуальні схеми є адекватними способами дослідження здоров'я на різних рівнях людського буття.
7. Соціологічний підхід до здоров'я трактується через хворобу, тобто з негативного боку. «Здорове суспільство» – це таке суспільство, яке

має мінімальний рівень «соціальних хвороб» [1, 120].

Виділяють фізичну, психоемоційну, мотиваційну й соціальну складові здоров'я людини, а саме:

- 1) медичні показники (механізм захворювання таймовірність супроводжуючих паталогічних станів);
- 2) фізичний розвиток (антропометричні дослідження);
- 3) функціональна підготовленість (розвиток моторно-вісцеральної регуляції);
- 4) тип конституції тіла(морфологічні та функціональні тести);
- 5) темп біологічного та статевого дозрівання;
- 6) рівень розвитку фонду життєво важливих рушійних умінь і навичок (стан загальної та тонкої моторики, просторової компетентності, порівнювання зусиль, самоконтроль);
- 7) група здоров'я;
- 8) медичну групу для занять фізичною культурою та спортом;
- 9) індекс здоров'я;
- 10) частоту захворювань;
- 11) спадковість [1, 125].

Серед численних соціальних проблем, з якими стикається сучасне українське суспільство, однією з найбільш серйозних є проблема збереження здоров'я людей перед загрозою поширення невиліковних і життєво небезпечних захворювань. Неприятливий соціальний фон, загальне погіршення умов життя, різка стратифікація суспільства, обумовлена нерівномірним розподілом соціальних благ і можливостей реалізації життєво важливих прав громадян, у тому числі на повноцінну медичну допомогу, призводить до умов, у яких навіть відносно невеликі порушення здоров'я людей породжують цілий комплекс проблем, що зачіпають суспільство. У ряду цих проблем найбільш серйозними є проблеми поширення таких соціально небезпечних захворювань, як туберкульоз, наркоманія, ВІЛ-інфекція)) [2].

Клієнт – особа, що перебуває у складних життєвих обставинах і звернулася по допомогу до суб'єкта, що надає соціальні послуги.

Складні життєві обставини – обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо) [3, 57].

Якщо говорити про демографічні аспекти ВІЛ/СНІД-проблеми, необхідно відзначити, що найуразливішою до цього захворювання є група

молодих людей від 15 до 35 років, і це в умовах, коли смертність у цілому перевищує народжуваність. У результаті найбільш активна і працездатна частина суспільства знаходиться під загрозою виключення з соціального контексту. Окрім природних проблем, обумовлених фізіологічним станом хворих, у разі ВІЛ-інфекції до цих проблем додаються психологічна і соціальна стигматизація з непередбачуваними наслідками як для самого хворого, так і для тих, хто його оточує [2].

Протягом останніх років, за даними Українського центру профілактики і боротьби зі СНІД, в Україні щомісяця реєструється в середньому 600 нових випадків інфікування. Серед офіційно зареєстрованих ВІЛ-позитивних осіб переважають СІН та їхні сексуальні партнери, що призводить до зростання кількості ВІЛ-позитивних серед вагітних жінок і, внаслідок цього, – серед новонароджених.

Переважна більшість (80%) ВІЛ-позитивних дітей проживає в рідних сім'ях, 20% знаходяться в закладах державної опіки або медичних установах. Із числа дітей, які проживають у сім'ях, 80% проживають із батьками, 10% – з іншими родичами, 2% –усиновлені.

Із загального числа дітей 70% народжені в соціально неблагополучних сім'ях, кожна п'ята дитина була залишена в пологових будинках, матеріальне забезпечення дітей у 82% усіх сімей низьке або дуже низьке. Тільки кожна п'ята благополучна сім'я має можливість забезпечити свою дитину повноцінним харчуванням, необхідними предметами побуту, іграшками тощо. У соціальнонеблагополучних сім'ях навіть елементарні потреби дітей, як правило, не задовольняються.

Невелику кількість дітей складають ВІЛ-інфіковані підлітки від 15 до 17 років. Вони утворюють підліткову групу, серед якої переважають діти з ослабленими родинними зв'язками та недостатніми життєвими звичками, якими є перш за все "діти вулиці" та діти, які позбавлені батьківської опіки та утримуються в державних закладах. Серед цих підлітків переважна більшість є ін'єкційними споживачами наркотиків, незначна частина отримала ВІЛ-інфекцію статевим шляхом. 75% ВІЛ-інфікованих підлітків складають хлопчики, 25% –дівчатка. 65% з них мають 3 – 4 групи здоров'я. Майже половина знаходиться в конфлікті з законом. 80% проживають у родинах, 75% таких родин є неблагополучними.

Встановлення остаточного діагнозу щодо ВІЛ-інфекції можливе лише після 18-ти(у деяких випадках – після 24-х) місяців з дня народження. З огляду на те, що визначення ВІЛ-статусу впливає на подальшу долю дитини, відповідно до програми МОЗ "Попередження передачі ВІЛ від матері до дитини на 2001– 2003 роки" було заплановано впровадити в лікувально-профілактичних закладах України метод полімеразної ланцюгової реакції. Своєчасне зняття (чи підтвердження)

діагнозу також ускладнюється труднощами тестування мешканців райцентрів і віддалених населених пунктів, практичною відсутністю епідеміологічного моніторингу серед дітей і небажанням деяких батьків втрачати соціальну щомісячну допомогу на дитину [4,6].

Соціально-психологічні та специфічні проблеми виникають і у ВІЛ-інфікованих жінок: вилив ВІЛ-інфекції на стосунки з людьми, проблеми з роботою, житлом, медичними закладами, необхідність зміни стилю життя, руйнування планів на майбутнє, відчуття невпевненості, стресу, горя тощо. Повідомлення про позитивний результат тесту є для людини психологічним шоком, а подальше усвідомлення свого діагнозу супроводжується гострими переживаннями. Специфіка реакції на діагноз також залежить від певних факторів – стану здоров'я, інформованості про хворобу, якості наданих консультативних послуг, наявності можливої підтримки від оточення тощо. Для більшості інфікованих, особливо для жінок, характерні почуття страху щодо прогресування хвороби, турбота про майбутнє дітей, відчуття провини за здобуття чи передачу вірусу. Часто відзначають також відчуття втрати, занижену самооцінку, іпохондричний стан, думки про самогубство. Подібний психологічний стан є причиною постійного стресу, може призводити до депресії, що негативно впливає на імунітет людини, провокуючи розвиток СНІД.

Додаткові соціально-психологічні проблеми виникають через поширення гендерної дискримінації та проблеми з домогосподарством, доглядом за сім'єю – економічного характеру (відсутність роботи, житла, бідність), фізичне та сексуальне насилья, недостатність медичного догляду. Проте найбільша соціально-психологічна проблема для ВІЛ-позитивної жінки – вагітність, що небезпечна для її здоров'я, ймовірність передачі вірусу дитині, яка невдовзі може осиротіти. Визначені проблеми та статистичні дані свідчать про нагальну потребу в підтримці людей, які уражені ВІЛ/СНІД [4,8].

Основними причинами поширення туберкульозу в нашій країні є: низька ефективність вакцинації і ревакцинації БЦЖ, незадовільне харчування і низький рівень життя, невиконання програм відселення хворих з гуртожитків і густонаселених квартир, неготовність до процесів міграції населення, що посилюються.

Туберкульоз, як інфекційна хвороба, йде в ногу з ВІЛ, що, різко придушуючи імунітет, відкриває шлях туберкульозним бацилам. Таке поєднання особливо актуальне для України, де відзначаються як взаємне перехресне інфікування (50% хворих ВІЛ/СНІДом є хворими на туберкульоз, як правило, у важкій формі), так і рекордно високі темпи поширення обох інфекцій (за останні 12 років захворюваність на туберкульоз офіційно зросла в 3 рази, а ВІЛ/СНІДом – у 20 разів; неофіційна статистика демонструє ще більшезростання) [5, 10].

Висновки. Проаналізувавши соціально небезпечні хвороби як проблему сучасного українського суспільства, можна сказати, що негативні соціально-економічні наслідки, що спричиняються туберкульозом, ВІЛ-інфекцією, СНІДом, дали підстави віднести ці хвороби до групи соціально небезпечних. На думку медиків, проблема цих захворювань лише на десять відсотків має медичну складову. Тому гостро стоїть питання поінформованості населення, пропаганди здорового способу життя, профілактики туберкульозу, ВІЛ-інфекції, СНІДу.

Список використаних джерел:

1. Тюття Л.Т. Соціальна робота (теорія і практика):навч.посіб. / Л.Т.Тюття, Іванова І.Б. – К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004. – 408 с.
2. Досвід діяльності міжконфесійного співтовариства України у протидії поширенню епідемії ВІЛ/СНІД[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
3. Омельченко О.С. Взаємодія соціальних інститутів суспільства у формуванні здорового способу життя дітей та підлітків: [монографія] / О.С. Омельченко — Луганськ: Альма-матер, 2007. – 352 с.
4. Методичні рекомендації щодо соціальної підтримки людей, які живуть з ВІЛ (з досвіду роботи). – К.: ДСССДМ, 2005. – 116 с.
5. Гордієнко С.М. Туберкульоз – оцінка ситуації / С.М.Гордієнко//Здоров'я України. – 2004. – №107. – С.10

Горбань Микола Григорович,
директор Великобагачанського територіального центру
соціального обслуговування (надання соціальних послуг)
Кліменкова Світлана Митрофанівна
студентка 4 курсу напряму підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ ПРИ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

Будь-який соціальний працівник зацікавлений у тому, щоб конфлікт, якщо він уже виник в нього з людьми похилого віку, був якнайшвидше вичерпаний, оскільки його наслідки можуть завдати і моральну, і матеріальну шкоду. Цей процес може проходити як без його участі, силами самих сторін, так і за активного його втручання та управління.

Від ефективності управління конфліктом залежить його результат.

Якщо управління провадилося вчасно і в потрібному напрямку, наслідки конфлікту стануть функціональними (конструктивними). Від цього багато в чому залежить можливість виникнення або невиникнення в майбутньому подібних конфліктів, тому що характер наслідків конфлікту усуває або створює передумови для нового конфлікту. Знайти найбільш ефективний спосіб урегулювання конфліктної ситуації не завжди можливо.

Існує дві групи методів управління конфліктною ситуацією – структурні та міжособистісні.

Структурні методи – це: роз'яснення вимог до роботи; координація та інтеграція спільної роботи; встановлення загальноорганізаційних комплексних цілей; чітке структурування системи винагород.

Роз'яснення вимог до роботи є одним з найнефективніших методів управління конфліктною ситуацією. Метод полягає в роз'ясненні очікуваних результатів від кожного співробітника або групи в цілому. При цьому з'ясовують, хто надає і хто отримує інформацію, характеризують систему повноважень та відповідальності, а також визначають політику, правила і процедуру виконання робіт.

Координація та інтеграція спільної роботи є найпоширенішим методом, сутність якого полягає у встановленні ієрархії повноважень щодо упорядкування взаємодії між соціальним працівником та людьми похилого віку. За таких умов полегшується використання ієрархії для вирішення конфлікту.

Встановлення загальноорганізаційних комплексних цілей – важливий структурний метод, що сприяє об'єднанню зусиль соціального працівника та пенсiонера для усунення причини, що можуть призводити до конфліктів.

Структурування системи винагород. Винагорода може використовуватися як метод розв'язання конфліктів через вплив на поведінку соціального працівника, спрямовуючи його дії в потрібне русло. Але важливо, щоб система винагород не заохочувала неконструктивну поведінку [1, 68].

Міжособистісні методи (стилі). Виокремлюють п'ять основних міжособистісних стилів: ухилення від конфлікту; залягодження конфлікту (пристосування до ситуації); примушування (суперництво); компроміс; вирішення проблеми (співробітництво).

Ухилення від конфлікту. Передбачає намагання соціального працівника уникнути конфліктної ситуації, ухилитися від участі в обговоренні спірних питань. Соціальний працівник, який обирає цей стиль, не бажає зазнавати стресів вирішуючи проблеми. Така людина зазвичай займає пасивну позицію в групі і не зацікавлена у змінах. Ухиляючись від конфлікту, соціальний працівник ухиляється і від його

вирішення.

Залагодження конфлікту (пристосування до конфлікту). Це – переконання в тому, що не варто гніватися, бо ми всі працюємо разом, ми – одна команда, а конфлікти негативно впливають на всіх. Соціальний працівник, який використовує такий стиль, прагне загасити конфлікт, апелюючи до потреб солідарності. Такий спосіб може запобігти гострому протистоянню, але причини конфлікту не ліквідує.

Примушення (суперництво), як стиль управління конфліктом, передбачає нав'язування однією з конфліктуючих сторін чи "третьою стороною" власної точки зору будь-якою ціною. Соціальний працівник, який застосовує такий стиль, поводить себе агресивно, не зважає на інших, для впливу використовує формальну владу. Такий спосіб управління конфліктом може бути ефективним, якщо одна зі сторін (соціальний працівник) має реальну владу над іншою (підлеглими). Недолік методу – пригнічення ініціативи підлеглих, можливе обурення пенсіонерів.

Компроміс – прийняття точки зору іншої сторони, але не повною мірою – передбачає взаємні поступки або відкладення вирішення питання на якийсь час. Компроміс зводить до мінімуму недоброзичливість, дає змогу залагодити конфлікт, задовольнивши обидві сторони. Але питання вирішується не завжди оптимально, існує вірогідність ускладнення його вирішення в майбутньому.

Вирішення проблем (співробітництво) – найкращий спосіб розв'язання конфлікту. Рішення приймається на основі виявлення причин конфлікту, детального вивчення різних поглядів на ситуацію та з'ясування розходжень. Прийняте рішення максимально задовольняє інтереси кожної зі сторін. Цей спосіб найчастіше застосовують за довірливих відносин сторін і за достатністю часу для обґрунтування рішень. При цьому сторони не намагаються досягти мети за рахунок інших, а шукають оптимальний варіанта вирішення проблеми.

Американські вчені К. Томас і Р. Кілман розробили схему управління конфліктом, яка дає змогу обрати найефективніший спосіб поведінки в конкретній конфліктній ситуації. Згідно з їхніми дослідженнями, поведінку учасників конфлікту можна описати за допомогою двох основних параметрів – наполегливості (активності), з якою люди намагаються реалізувати свої наміри, і готовності до співробітництва (схильності до індивідуальних або спільних дій) [2].

Якщо розглядати названі моделі за рівнем їх ефективності, то вони розташовуються в такому порядку: співробітництво, суперництво, компроміс, пристосування, уникання. Якщо ж оцінювати їх з точки зору впливу на тривалість конфлікту і можливість його розростання, то уникання та суперництво надають конфлікту латентної (прихованої)

форми, і за найменших розходжень позицій сторін він спалахує знову.

Вирішення конфлікту значною мірою залежить від соціального працівника, від методів, яким він надає перевагу. Але передусім соціальний працівник мусить виявити причини, що зумовили конфліктну ситуацію, мотиви кожної зі сторін і виробити для себе таку стратегію поведінки, яка б не допустила екстремальних проявів конфлікту і не спричинила тривалого протистояння у групі.

Такі стилі, як ухилення від конфлікту, компроміс, можуть успішно обмежувати його розвиток. Але вони зазвичай не призводять до оптимального вирішення питання, тому що не всі думки і точки зору розглядаються однаково ретельно і проблема найчастіше залишається невирішеною або знімається лише частково.

У складних конфліктних ситуаціях різноманітність підходів до проблеми і точна інформація є істотними факторами для ухвалення правильного рішення, що сприяє підвищенню ефективності організації. Поява конфліктуючих думок у такій ситуації може стати корисною при правильному управлінні конфліктом. У цьому випадку результатом конфлікту повинно стати вирішення проблеми й усунення передумов для виникнення конфліктних ситуацій у майбутньому.

Соціальним працівникам для подолання опору протилежної сторони можна застосовувати наступні відомі методи:

- *примушення* (ініціюється страх, погроза позбавити роботи, заробітку, просування по службі);
- *маневрування* (вибіркове використання інформації для своєї користі);
- *емоційна і психологічна підтримка*;
- *кооптація* (надання особі, яка опирається, провідної ролі в упровадженні нововведень);
- *"підкуп" працівників* (за допомогою матеріальних або будь-яких інших стимулів);
- *проведення переговорів* (обґрунтування пошуку компромісу);
- *залучення працівників до особистої участі у змінах, забезпечення їхньої мотивації*;
- *навчання, перекваліфікація, перепідготовка співробітників* (якщо це робиться за рахунок організації, то часто зацікавлює працівників і спонукає їх бути лояльнішими до керівництва; ефект посилюється, якщо керівництвом гарантується наступне працевлаштування);
- *звільнення працівника* (надзвичайний захід).

Для соціального працівника важливо не тільки вміння запобігти назріванню конфлікту або звести його до мінімуму, але й заохочувати корисні для пенсіонера конфлікти, вчасно знаходити найефективніші підходи до їхнього розв'язання, правильно аналізуючи ситуацію, що

склалася, з огляду на всі точки зору на проблему. Це сприятиме підвищенню ефективності роботи та її гармонійному розвитку.

Список використаних джерел:

1. Запрудский Ю.Г. Социальный конфликт / Ю.Г. Запрудский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1992. – 240 с.
2. Мартинюк І.Л. Психологічна допомога людям похилого віку / І.Л. Мартинюк // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – №1. – С. 32 – 38.

Горова Людмила Миколаївна,
головний спеціаліст Решетилівської міжрайонної виконавчої
дирекції Полтавського обласного відділення фонду
соціального страхування з тимчасової втрати працездатності
Попович Юлія Миколаївна,
студентка 4 курсу напряму підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

ЖІНКИ, ЗАЛЕЖНІ ВІД АЛКОГОЛЮ, ЯК ОСОБЛИВА ГРУПА КЛІЄНТІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Вступ. В умовах становлення і розвитку України як незалежної держави виникло безліч проблем, мільйони людей потребують нагальної соціальної допомоги.

Серед найбільш гострих соціальних проблем сьогодення в середовищі є зростання алкогольної залежності. Соціальна робота із алкозалежними жінками – важливий компонент розвитку демократичних засад суспільства.

Алкоголізм і вживання алкоголю є перешкодою на шляху розвитку будь-якого суспільства і цивілізації в цілому. Соціальні наслідки пияцтва й алкоголізму дуже широкі і здійснюють свій негативний вплив на безліч сторін життя суспільства. Медико-демографічні наслідки алкогольної залежності виявляються у зниженні рівня здоров'я, зростанні показників захворюваності, передчасної смертності населення, розпаду сімей, бездоглядності дітей, що спричиняє, у свою чергу, раннє залучення останніх до пиятики.

Економічні проблеми надмірного вживання алкоголю серед населення працездатного віку пов'язані з прогулами, втратою трудових навичок і матеріальних ресурсів, зниженням продуктивності праці і збільшенням тимчасової непрацездатності через ускладнення інших захворювань тощо.

Особливу тривогу викликає той факт, що пияцтво й алкоголізм

поширені серед молоді, у тому числі серед молодих жінок. А тим часом наслідки жіночого алкоголізму найнебезпечніші, оскільки вживання спиртних напоїв шкодить не лише здоров'ю матері, а й негативно впливає на її дітородні функції, завдає шкоди організму плода під час вагітності та новонародженому, викликаючи відхилення у психосоматичній сфері немовляти, що впливає на подальший розвиток дитини в цілому.

Тому вивчення алкогольної залежності є одним із пріоритетних напрямків наукового аналізу з позицій медицини, педагогіки, психології, соціології та соціальної роботи, оскільки спричиняє виникнення різноманітних медичних, соціально-демографічних та інших проблем, що й обумовило **актуальність** даної статті.

Результати досліджень.Проблематика алкоголізму висвітлюється у працях таких видатних учених, як В.М. Бехтерев, Д.К. Бородин, Д.Н. Воронов, В.К. Дмитрієва, С.С. Корсаков, А.М. Коровін, А.І. Лосицький, С.А. Первушина, В.В. Радкевич. На початку 1930-х років вивчення проблеми пияцтва та алкоголізму практично припинилось і відновилось лише в 1960-х роках, коли об'єктом дослідження став виробничий алкоголізм. У вісімдесятих роках різко зріс науковий інтерес до соціальних проблем алкоголізму. З'явились фундаментальні праці Е.Є. Бехтеля, Б.С. Братуся, А.А. Габіані, Б.М. Гузикова, Г.Г. Заїграсва, Н.Я. Копита, Б.М. Левіна, Ю.П. Лісіцина, П.І. Сідорова, В.М. Мейрояна.

Початок ХХІ століття в Україні, як і в ряді інших країн СНД, характеризується ускладненням і загостренням комплексу проблем, пов'язаних із споживанням алкогольних напоїв. Пияцтво в сучасному українському суспільстві набуло особливо хворобливого характеру майже за всіма показниками –рівнем споживання алкоголю, захворюваності, смертності на ґрунті зловживання спиртними напоями. Проблема алкогольної залежності не нова і стосується майже всіх прошарків суспільства багатьох народів. В останній час кількість жінок, які страждають на алкоголізм, суттєво збільшилась. Тому актуальність дослідження особливостей жіночого алкоголізму в останні десятиріччя висока, як ніколи.

З усіх форм девіантної поведінки пияцтво більше всього привертало до себе увагу учених, літераторів, громадських діячів. На думку І.А. Голосенко, вітчизняна наука доволі швидко перейшла від вивчення медичних проблем алкоголізму до більш ширшого соціологічного аналізу цього явища [1].

Алкоголізація (пияцтво і алкоголізм) та наркоманія є формою втечі від повсякденних турбот і життєвих негараздів, засобом зняття напруження й невпевненості [4].

Жіночий алкоголізм (зростання кількості жінок, хворих на алкоголізм; відносна швидкість, порівняно з чоловіками, темпів

зростання алкогольної залежності й великі труднощі, пов'язані з лікуванням; причини жіночого алкоголізму – самотність, особиста не впорядкованість, схильність до імітації та індукції, прийняття чоловічих форм поведінки, клімактеричні розлади, сексуальні дисгармонії)[2].

У генезі алкоголізму в жінок поряд із соціальними причинами більше, ніж у чоловіків-алкоголиків, мають значення біологічні передумови – генетичні, особистісні, психологічні [11].

Велику роль у розвитку алкоголізму серед жінок відіграє алкоголізм батьків – «сімейний алкоголізм», порушення внутрішньосімейних відносин у дитячі роки, споювання їхніми чоловіками-алкоголиками або «друзями по компанії». Відзначено, що суттєву роль відіграють деякі характерологічні особливості особистості (дисгармонічність, знижена соціальна адаптація) і важкі психотравмуючі ситуації (самотність, зрада чоловіка, близької людини, втрата дітей та ін.).

Багато дослідників, у першу чергу зарубіжні, вважають однією з причин алкоголізму в жінок зміни, що відбулися в суспільстві, які призвели їх до соціальної та економічної рівності, своєрідної нейтралізації статі.

Певну роль у розвитку алкоголізму в багатьох хворих відіграють особливості їх професійної роботи (офіціантки, буфетниці, працівники сфери обслуговування та ін.) Найчастіше розвиток алкоголізму в жінок зумовлено поєднанням таких факторів, як стрес, середовищем особистісні аномалії. Звертає на себе увагу невисокий рівень освіти та інтелектуального розвитку.

Як у чоловіків, алкоголізм у жінок виявляється психічною і фізичною залежністю від алкоголю, синдромом абстинента, зміною особистості та інтелекту за алкогольним типом.

У той же час особливості розвитку та клінічного перебігу алкоголізму в жінок необхідно враховувати при проведенні лікувально-профілактичних заходів.

Встановлено, що в жінок «визволення» організму від алкоголю відбувається швидше, ніж у чоловіків, і не залежить від фаз менструального циклу. Для алкоголізму в жінок характерним є більш швидке прогресування захворювання з настанням важких біологічних і соціальних наслідків. Потяг до алкоголю формується в більшості жінок значно швидше, ніж у чоловіків [9].

Жінки, які зловживають алкоголем, потрапляють у поле зору лікаря найчастіше в запущених стадіях хвороби, з важкими ураженнями печінки, серцево-судинної системи, неврологічними і психічними розладами. Більшість дослідників зазначає, що алкоголізм найчастіше розвивається в жінок у віці від 30 до 50 років.

У жінок частіше, ніж у чоловіків, розвивається цироз печінки. У більшості хворих симптоматика в початковій стадії алкоголізму мало виражена і нестійка. В основному переважають астеничний симптомокомплекс, функціональні соматичні розлади і субклінічні афективні порушення у вигляді депресії і психопатоподібних розладів. Хворими алкоголізмом вони себе, як правило, не вважають. Інтенсивність патологічного потягу до алкоголю невелика, але воно легко виникає при появі пригніченого настрою або під впливом ситуаційних моментів [8].

Для особистості жінок, які страждають алкоголізмом, більш характерні, ніж для чоловіків-алкоголіків, порушення адаптаційних механізмів, схильність до ризику, до драматизації власних переживань, поблажливе ставлення до своїх слабкостей. У поведінці нерідко виявляється протест проти загальноприйнятих моральних та етичних норм, тяжіння до свободи сексуальних відносин.

Хворі не терплять одноманітності, нерідко виявляють схильність до гедонізму (нездоланне бажання задовольняти свої бажання), до частой зміни роботи. Чітко виражена спроба уникнути небажаного контролю в сім'ї, особливо на роботі.

У стосунках з іншими особами хворі часто втрачають відчуття дистанції, бувають перебільшено невимущеними, владними, грубими. За нашими даними, абстинентний синдром у більшості випадків формується порівняно швидко і протікає з вираженими вегетативними розладами, астеною і депресивним забарвленням переживань. Патологічний потяг до алкоголю в II стадії алкоголізму більш стійкий. Швидко втрачається кількісний контроль. Зміни особистості розвиваються за загальноорганічним типом з вираженими психопатоподібними й афективними порушеннями та іпохондричною фіксацією на соматичних відчуттях. Деградація супроводжується огрубінням особистості, різким зниженням соціальної і моральної відповідальності, критики до свого стану. Алкогольний гумор жінкам не властивий.

Емоційні розлади виявляються підвищеною дратівливістю, стійких депресивних станах, нестійкості настрою, примхливості, грубості, конфліктності, егоцентризмі.

У структурі депресивного афекту переважають стани психологічного дискомфорту, туга, дратівливість, страхи. Депресія, як правило, супроводжується безсонням, швидкою стомлюваністю, уразливістю, нерідко злостивістю. Жінки важче, ніж чоловіки, реагують на події в особистому житті: розлучення, смерть близьких, невизначеність своєї ролі в житті – «синдром порожнього гнізда» [10].

Різко знижуються коло інтересів й інтелектуально-мнестичні функції. Хворі стають вкрай брехливими, верткими, навіть тоді, коли їх викривають у брехні, неохайно одягаються, багато хто з них без міри

вживає косметику. Під час сп'яніння часті аутоагресивні дії шляхом отруєння.

Частина суїцидальних спроб мають демонстративний характер. Причину суїцидальних тенденцій жінки, які страждають на алкоголізм, пояснюють зазвичай почуттям безвиході, самотністю, відчуженням, неможливістю вирішити особисті проблеми [5].

У жінок, які страждають на алкогольну залежність, сильніше, ніж у чоловіків, виражено почуття провини. Вони традиційно різкіше піддаються моральному осуду суспільством, сім'єю. Більшість хворих починають палити. Алкогольна інтоксикація призводить до передчасного постаріння, порушення менструального циклу і патологічних порушень в ендокринній системі з раннім (у 35 – 40 років) розвитком клімаксу, зниженням маси тіла. Багатьма дослідниками відзначається різке зниження фертильної здібності, лібідо, інстинкту материнства. У той же час нерідко розвивається статева розбещеність. Існує думка, що це пов'язано не з гіперсексуальністю, як у чоловіків-п'яниць, а з наростаючим дефектом в емоційній сфері, з втратою тонких диференційованих реакцій, що характеризуються поняттям «жіночності» (О.Д. Міщуровськ і співавт., 1968; А.А. Портнов і співавт., 1973). Є дані про наявність причинного взаємозв'язку між алкоголізмом і фригідністю, раннім настанням менопаузи [3].

Вагітність зазвичай протікає важко, з вираженими явищами токсикозу, часто закінчується викиднями. У значному відсотку випадків народжуються діти з різними вадами психіки і порушенням росту та морфогенезу. Своєрідний тип поєднання фізичних аномалій і розумової відсталості відомий під назвою «алкогольний синдром плоду», або "алкогольна ембріопатія».

Особлива чутливість жіночого організму до алкоголю, на думку багатьох авторів, зумовлена особливостями гормонального обміну, зокрема обміну статевих гормонів. За нашими спостереженнями, найчастіше жінки вживають алкоголь систематично. Запої в них спостерігаються рідше, ніж у чоловіків.

Щоб зберегти свою репутацію і соціальне становище в суспільстві, жінки прагнуть якомога довше маскувати алкогольні ексцеси, часто звикають до транквілізаторів і стимуляторів. Більшість дослідників відзначає, що психози алкогольного походження спостерігаються переважно в літньому віці і протікають значно важче. Маячні ідеї ревнощів для жінки не характерні [9].

По медичну допомогу жінки самостійно звертаються рідко. На соціальний статус і прогноз алкоголізму в жінок істотно впливає та обставина, що чоловіки значно частіше залишають дружин, які страждають алкоголізмом, навіть на початкових стадіях захворювання.

На підставі переважного психопатологічного статусу і ґрунту, на якому розвивається алкоголізм у жінок, виділяють такі основні групи хворих.

1. Хворі з переважанням невротичної або психопатичної симптоматики. У випадках переважання невротичної симптоматики хворі частіше п'ють у зв'язку з конфліктами особистого характеру, для позбавлення від стану тужливо-пригніченого настрою або полегшення його, характерні знижена самооцінка, почуття приниженості, систематична алкоголізація, псевдозапійні стани. П'ють зазвичай після роботи, на самоті. Абстинентний синдром виражений в помірному ступені, хворими себе не вважають.

До факторів, що провокує розвиток невротичних депресій, належать відсутність гармонійних відносин з чоловіком, партнером, психосексуальні порушення, розлучення, втрата близьких. Формування особистості цих хворих також, як правило, відбувалося в несприятливих умовах, у сім'ях з важким побутом, внутрішньосімейними конфліктами, за відсутності одного з батьків. У структурі депресивних станів переважають туга, почуття самотності та безпорадності. У цій групі нерідко відзначаються суїцидальні дії. Самогубства частіше відзначаються в самотніх і розлучених жінок. Найбільш характерний спосіб самогубства – прийом лікарських препаратів (барбітуратів, психотропних засобів) у комбінації з алкоголем.

У стані невротичної депресії нерідко відбуваються псевдосамогубства з метою психологічного впливу на близьких і оточуючих. Справжні спроби до самогубства відзначаються у хворих реактивної депресією і частіше за все є наслідком подружніх конфліктів, втрати соціальних контактів. Психічний стан перед учиненням суїцидальних дій характеризується тривожною депресією, страхом перед майбутнім, відчуттям безнадійності, безперспективності, неможливість виходу з хибного кола. Суїцидальні тенденції частіше виявляються в жінок зрілого віку.

При збереженні важкої психогенно-травмуючої ситуації захворювання швидко прогресує, лікування ефекту практично не дає.

У хворих з переважанням психопатичної симптоматики в анамнезі є вказівки на нездорові стосунки між батьками, відсутність належного виховання, пияцтво, бешкети в присутності дітей. У багатьох у дитинстві відзначалися невмотивовані страхи, примхлива поведінка, нерідко – риси агресивності, озлобленості з незначних приводів. Алкоголізм посилює психопатичні риси. Визначається чітко виражена непереносимість психічного напруження, спонтанні розлади настрою, схильність до депресивних реакцій, підвищена ранимість, імпульсивність, труднощі адаптації до різних життєвих ситуацій, груба вимогливість і впертість,

антисоціальні схильності і вчинки, особливо в тих випадках, коли алкоголізм розвивається в молодому віці. Зловживання алкогольними напоями чергується зі спонтанними періодами утримання. Абстинентний синдром супроводжується депресією, тугою. У стані сп'яніння хворі злісні, похмурі, агресивні, у деяких випадках настирливі, з переоцінкою особистості. Поза станом сп'яніння погоджуються, що їм необхідне лікування. У проміжках між випивками схильні до зловживання міцною кавою.

2. Хворі, у яких алкоголізм розвивається на фоні нервово-психічних захворювань, до алкоголю вдаються з метою позбавлення від патологічних відчуттів і галюцинацій. Алкоголізм нерідко має запійний характер. Алкогольні психози у хворих даної групи відрізняються атиповою клінічною картиною.

3. Хворі, що страждають важкими соматичними захворюваннями, вважають свої хвороби невиліковними. Вони складають порівняно нечисленну групу. Від лікування категорично відмовляються, заявляють, що бажають смерті як засобу позбавлення від мук. Наші спостереження дозволили виділити певні особливості формування та клініки алкоголізму залежно від вікових чинників. У молодому віці перші прояви алкоголізму не мають прямого зв'язку з психогенно-травматичними переживаннями, як у зрілому чи похилому віці, а обумовлені впливом нездорового мікросоціального середовища (легковажні зв'язку, наслідування, та ін.). Алкоголізм розвивається протягом 2–4 років. У більшості хворих виявляються ознаки психічної незрілості, нестійкість настрою, брехливість і схильність до патологічного фантазування, грубих форм поведінки з імпульсивними вчинками, включаючи дошлюбні статеві зв'язки. Хворі відрізняються ригідністю мислення, банальністю і наївністю суджень, резонерством, у них відсутні такі якості, як цілеспрямованість і стійкість інтересів у побутовій, навчальній та виробничій діяльності. Серед них зустрічаються особи, які страждають душевними захворюваннями. Багато хто вдається до алкоголю спочатку виключно з наслідування, прагнення відчувати себе дорослішим, самостійним, бажання відповідати, як їм видається, «сучасному стилю життя».

Більшість з них виховувалися в умовах тривалої психотравмуючої ситуації, пов'язаної з алкоголізмом у сім'ї, важким побутом, багато тікали з дому і жили у подружок чи малознайомих чоловіків («поламане сімейне вогнище»). Дівчата-підлітки, які страждають алкоголізмом, в основному п'ють для полегшення контактів; депресивні стани зустрічаються рідко і виявляються в частій зміні настрою, примхливості, нерідко з агресивними реакціями, з жорстокістю у поводженні з однолітками. У зрілому віці п'ють жінки зазвичай прагнучи приховати свою пристрасть

до алкоголю і більш тривалий час зберігають зовні пристойні форми поведінки, п'ють зазвичай удома, частіше після роботи (у другій половині дня), в кінці тижня. У клінічній картині алкоголізму хворих зрілого та похилого віку часто відзначаються виражені депресивні і невротичні стани. У світлих проміжках хворі нерідко критично ставляться до зловживання алкоголем, проте по медичну допомогу звертаються у зв'язку з вираженими розладами в соматичній сфері. На лікування жінки, як правило, ходять неохоче. Госпіталізація їх пов'язана зазвичай з порушеннями діяльності травного тракту, печінки або вираженими нервово-психічними розладами [7].

Основне значення мають психотерапія та реабілітаційні заходи. Медикаментозна терапія активно використовується у випадках з вираженими психопатологічними і соматичними розладами. Проводиться також дезінтоксикаційна терапія за загальноприйнятою методикою.

Під час лікування необхідно враховувати, що у жінок, які страждають на алкоголізм, деякі захворювання внутрішніх органів (коронарна недостатність без больового синдрому при значно виражених змінах на ЕКГ, гіпертонічна хвороба, прихована форма діабету, гепатохолецистит, панкреатит, хронічні запальні процеси в статевій сфері) протікають приховано.

Жінок, які страждають на алкоголізм, ведуть аморальний спосіб життя, необхідно регулярно обстежувати для виключення венеричних захворювань, СНІДу.

Особливої уваги вимагає діагностика емоційних порушень, найчастіше депресій і субдепресій, що нерідко протікають у вигляді змішаних або прихованих форм.

Умовно-рефлекторна терапія в жінок-алкоголічок дає менший ефект, ніж у чоловіків.

Курсове медикаментозне лікування у всіх випадках має супроводжуватися інтенсивною психотерапією. Необхідна спільна робота з психологом для корекції когнітивних і афективних порушень. Велика увага приділяється психотерапевтичним бесідам, у процесі яких розповідається про вплив алкогольної інтоксикації на жіночий організм, потомство, виховання дітей, на передчасне постаріння, подружнє життя та ін.

Після виписки зі стаціонару хворі потребують великої уваги і продовження лікування. Їх необхідно навчити психологічних прийомів подолання негараздів, стресових ситуацій. Хворі повинні перебувати під наглядом лікаря не менше 2 – 3 років; їм слід забезпечити психотерапевтичну та соціальну підтримку [6].

Висновки.Таким чином, алкогольна залежність – це особливо небезпечна хвороба, добровільне чи примусове поширення якої має

ланцюговий характер. Алкоголізм охопив усі регіони України і призводить до значних соціально-економічних та морально-психологічних збитків суспільства, занепаду його духовного і фізичного здоров'я, що вже нині прямо загрожує генофондові нації. Пияцтво й алкоголізм набули таких загрозливих вимірів, що можуть і мають розглядатися як проблема національної безпеки. Попри певні зусилля уряду України означена проблема далека від вирішення. Відтак українське суспільство не має права відвертатися від хворих на алкоголізм людей, особливо за умов дедалі гострішої демографічної кризи.

Проблема подолання пияцтва й алкоголізму є досить актуальною, вона включає економічний, соціальний, культурний, психологічний, демографічний, юридичний і медичний аспекти. Тільки з урахуванням усіх цих факторів можливе її позитивне рішення.

Список використаних джерел:

1. Голосенко И.А. «Русское пьянство»: мифы и реальность / И.А.Голосенко // Социологические исследования. – 2006. – № 3. – С. 203.
2. Зверева І.Д. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / І.Д.Зверева, О.В.Безпалько, С.Я. Марченко; [за заг. ред.: І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової]. – К. : ДЦССМ. – 2004. – 256 с.
3. Здравомыслов В.И. Функциональная женская сексопатология. / В.И.Здравомыслов, З.Е.Анисимова, С.С. Либих.– Пермь: ТОО фирма «Репринт». – 1994. – 272 с.
4. Лукашевич М.П. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: [навч. посіб.] / М.П.Лукашевич, М.В.– [2-ге вид.]– К.: МАУП, 2004. – 464с.
5. Минко А.И. Алкоголизм – междисциплинарная проблема (выявление, лечение, реабилитация, профилактика) / А.И.Минко // Український вісник психоневрології. – 2001. – Т. 9. – Випуск 4. – С. 6 – 7.
6. Минко А.И. Наркология в вопросах и ответах: справочник практикующего врача / А.И.Минко, И.В.Линский.– Ростов-на-Дону: Феникс. – 2003. – 480 с.
7. Никитин Ю.И. Профилактика и лечение алкоголизма / Ю.И.Никитин. – К.: Здоровья, 1990. –С. 88 – 90.
8. Портнов А.А. Клиника алкоголизма / А.А.Портнов, И.Н.Пятницкая – Л.: Медицина, 1973. – 368 с.
9. Стрельчук И.В. О клинике и дифференцированном лечении в возрастном аспекте женщин, больных хроническим алкоголизмом / И.В. Стрельчук // Вопросы практической неврологии. – М. : Медицина, 1983. – С. 228 – 232.

10. Сыропятов О. Г. Патогенез и биологическое лечение алкоголизма: пособие для врачей / О. Г.Сыропятов, Н. А.— Киев: УВМА, 2000. – 46 с.
11. Шумский Н.Г. Алкоголизм у женщин / Н.Г.Шумский– М. : Медицина, 1983. – 235 с.

Деркач Сергій Олександрович,
начальник відділення виконавчої дирекції Фонду соціального
страхування від нещасних випадків на виробництві
та професійних захворювань України в
Диканському районі Полтавської області
Мешалова Яніна Володимирівна
студентка 4 курсу напряму підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИКИ КОНФЛІКТІВ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З НАРКОЗАЛЕЖНИМИ ОСОБАМИ

Вступ. Проблема наркоманії вже багато років є актуальною в Україні. На сьогодні, беручи до уваги аналіз результатів соціальних досліджень, фахівці з боротьби з незаконним обігом наркотиків роблять висновок про наявність близько 4-х мільйонів українців, які вживають психоактивні речовини. Вживання наркотиків серед молодих людей перетворилося на потужний субкультурний напрям, здатний суттєво впливати на світоглядні позиції та ціннісні орієнтації вже кількох поколінь. Наркоманія набуває все більшого загострення як соціальна проблема.

Підготовлено багато наукових і методичних розробок, соціальних програм, спрямованих на профілактику та подолання наркозалежності. Профілактичною роботою з наркозалежними людьми займаються соціальні служби та недержавні організації. Практика соціальної роботи з наркозалежними особами свідчить про те, що при взаємодії соціального працівника з таким клієнтом досить часто виникають конфліктні ситуації та конфлікти, головною причиною яких є фізична та психологічна залежність від наркотика. Незадоволення потреби наркозалежною особою негативно впливає на її психологічний стан, викликає агресію, збуджену поведінку, що складає основу як для внутрішнього конфлікту, так і для міжособистісних конфліктів. Важливим напрямом у соціальній роботі з наркозалежними особами є профілактика конфліктних ситуацій та конфліктів.

Результати дослідження. Конфлікти, які виникають при взаємодії

соціального працівника з наркозалежними особами, за своєю природою є соціальними.

Дослідженню соціальних конфліктів присвячені наукові праці таких вчених, як І.Є. Ворожейкін, Н. В. Гришина, Р. Дарендорф, М. Дойч, О. А. Замедліна, Д.К. Захаров, А.Я. Кібанов, Г.І. Козирев, Г. В. Ложкін, І.В. Невлева, Н. І. Повякель, В. П. Пугачов, Л.І. Скібіцька, Г. Спенсер, А.А. Трунов, М.В. Цибульська, Р. Фішер, Т. П. Яхно та інші.

Успіх діяльності соціального працівника з профілактики конфліктів з наркозалежними особами визначається:

- рівнем загальнотеоретичних знань про сутність конфлікту, його причини, види, етапи розвитку, які формулюються конфліктологією;
- глибиною аналізу на цій загальній теоретичній основі конкретної передконфліктної ситуації, яка в кожному окремому випадку виявляється унікальною, що вимагає особливого комплексу методів, засобів з її залагодження;
- ступенем відповідності обраних методів коригування сформованій небезпечній ситуації, її конкретну змісту.

Існує кілька перешкод, що знижують можливість попередження конфліктів, спрямування їх розвитку в конструктивне русло. Перша перешкода має психологічну природу і пов'язана з якістю людської психології, що характеризується як непереборне прагнення людини до свободи і незалежності. У зв'язку з цим наркозалежні люди сприймають, як правило, негативно будь-які спроби втручання в їхні взаємини, оцінюючи подібні дії як прагнення обмежити їхню незалежність і свободу.

Друга перешкода обумовлена існуванням деяких загальноприйнятих моральних норм, що регулюють людські взаємини. З огляду на них більшість наркозалежних осіб вважають свою поведінку суто особистою справою, а втручання третьої особи розглядають як порушення загальноприйнятих норм моральності, однією з яких є недоторканність особистого життя.

Третя перешкода має правовий характер і пов'язана з тим, що у країнах з розвиненими демократичними традиціями деякі загальнолюдські норми моральності набули форму правових норм, які охороняють основні права і свободи особистості. Їх порушення в тій чи іншій формі може бути кваліфіковано не тільки як не цілком моральне, а й як протиправне [2].

З огляду на вищевикладене успішна діяльність з попередження конфлікту може вестися тільки в межах, установлених психологічними, моральними, правовими вимогами до регулювання людських взаємин. Причому така діяльність стає доцільною тільки в тому випадку, якщо виникла реальна небезпека переростання особистих чи групових взаємин

у такі руйнівні, деструктивні форми, наприклад, як розрив особистих взаємин, розпад сім'ї, тощо.

Профілактика конфлікту в соціальній роботі з наркозалежними людьми являє собою за своєю суттю вплив на ті соціально-психологічні явища, які можуть стати елементами структури майбутнього конфлікту, на його учасників, на ресурси, які ними використовуються. Оскільки кожен конфлікт пов'язаний з утисками тих чи інших потреб та інтересів людей, починати його попередження слід з його далеких, глибинних передумов, з виявлення тих причин, які потенційно містять у собі можливість конфлікту.

Усі різноманітні причини конфліктів у соціальній роботі взагалі, та при взаємодії соціального працівника з наркозалежними людьми зокрема можуть бути презентовані на двох рівнях – об'єктивному, або соціальному, та суб'єктивному, або психологічному.

Об'єктивні, або соціальні, причини – це економічні, політичні, духовні суперечності соціального життя. Це різного роду перекоси в економіці, різкі контрасти в рівні життя соціальних груп, неефективне управління, духовна нетерпимість, фанатизм. Методи попередження причин конфліктів зводяться до здійснення цілеспрямованої соціальної політики, яка включає в себе наступні аспекти:

- її проведення має ґрунтуватися на принципах рівності та соціальної справедливості;
- вона повинна сприяти зміцненню у всіх сферах життя суспільства принципів законності та правопорядку;
- вона повинна бути спрямована на підвищення культурного рівня населення, істотним елементом якого виступає конфліктологічна грамотність [2].

Найбільш надійним способом профілактики конфліктів як психологічного, так і соціального рівня є створення, наприклад, у родині, у якій проживає наркозалежна особа, такої морально-психологічної атмосфери, яка виключала б саму можливість виникнення агресивних устремлінь, що призвели б до важкого конфлікту.

Досягнення цього завдання можливе тільки в результаті послідовного здійснення цілого комплексу продуманих заходів соціально-технологічного впливу зі зміцнення відносин та взаємодопомоги між людьми. Підтримка і зміцнення співробітництва, відносин взаємовиручки є центральною проблемою всієї тактики попередження конфлікту у практиці соціальної роботи. Вирішення цього завдання має комплексний характер і включає в себе методи соціально-психологічного, організаційно-управлінського, морально-етичного характеру.

Зокрема, серед соціально-психологічних методів, орієнтованих на коригування думок, почуттів, настроїв клієнтів, у практиці соціальної роботи можуть бути застосовані такі, як метод недопущення дискримінації клієнтів та метод психологічного «погладжування». Метод недопущення дискримінації клієнтів вимагає виключення підкреслення переваги одного клієнта над іншим, а ще краще – і будь-яких розходжень між ними. З точки зору профілактики конфліктів порівняльний метод розподілу має безсумнівні переваги, дозволяючи уникнути появи таких негативних емоцій, як почуття заздрості, образи, здатних спровокувати конфліктне протистояння. Метод психологічного «проглажування» припускає, що настрої людей, їхні почуття піддаються регулюванню, потребують певної підтримки [2].

Для цього практика пропонує багато способів, які знімають психологічне напруження, сприяють емоційній розрядці, викликають позитивні почуття взаємної симпатії і, таким чином, створюють належну морально психологічну атмосферу, усувають передумови до виникнення конфліктів при взаємодії соціального працівника з наркозалежними людьми.

Висновки. Узагальнюючи викладене раніше, слід підкреслити, що запобіганню конфлікту в соціальній роботі з наркозалежними людьми сприяє все, що забезпечує збереження нормальних ділових відносин, зміцнює взаємну повагу і довіру соціальних працівників та їхніх клієнтів. Профілактика конфліктів вимагає від соціального працівника знання особливостей індивідуальної психології клієнтів, володіння методами соціально-психологічного впливу на особистість.

Список використаних джерел:

1. Андреева О. Повернення до життя (Про лікування наркоманії) / О. Андреева // Виховання школярів. – 2000. – №9.
2. Невелева І.М. Конфліктологія в соціальній роботі / І.М. Невелева, А.А. Трунов. – М.: Кнорус. 2009 – 257 с.
3. Валентік Ю.В. Медико-соціальна робота в наркології / О.В. Зиков, П.І. Сидоров, М.Г. Цетлін. – Архангельськ : Вид-во Архангельської Держ. Мед. Академії, 2001.

Дзюба Лариса Борисівна,
директор Територіального центру соціального обслуговування
(надання соціальних послуг) Автозаводського
району департаменту праці та соціального захисту населення.
виконком Кременчуцької міської ради
Трегуб Надія Анатоліївна,
студентка 4 курсу напряму підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

БАГАТОДІТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН ІНСТИТУТУ СІМ'Ї

Вступ. Сьогодні в Україні, як і в багатьох країнах світу, спостерігається системна криза відтворювання населення, результатом якої є його депопуляція, що відбувається на тлі зниження народжуваності, погіршення загального здоров'я та його важливої складової – репродуктивного здоров'я, особливо жіночого, стан якого є вирішальним у відновленні позитивних демографічних тенденцій, збільшенні показників народжуваності та покращення здоров'я майбутнього покоління.

Соціальна політика, спрямована на підвищення народжуваності, спонукає до розв'язання широкої низки проблем, пов'язаних з дослідженням закономірностей репродуктивної поведінки, що є неможливим без науково-теоретичного обґрунтування шляхів і методів управління процесом відтворювання населення для найшвидшого подолання негативних тенденцій демографічного розвитку країни.

Дослідження і публікації. На сьогодні дослідження сім'ї в Україні, практична робота з сім'єю є доволі популярним напрямком соціологічної науки і практики соціальної роботи. Особливе значення має науковий аналіз питань соціальної роботи з багатодітними сім'ями у працях наступних вчених: Л.Г. Гусякової, Т.Б. Іванової, В.І. Жукова, О.А. Зимової, А.А. Козлова, В.І. Курбатова, В. П. Мельникова, Т.В.Шеляг, Є. І. Холостової та інших.

Виклад основного матеріалу. Більшість сучасних демографічних прогнозів спирається на екстраполяцію тенденцій, що мають місце, через механічне перенесення наявного демографічного буття на ситуацію майбутнього. Однак недооцінка психологічних, соціальних, економічних чинників реальної динаміки репродуктивної поведінки населення під час складання будь-яких прогнозів призводить до постійного перегляду прогнозованих тенденцій як вітчизняними, так і зарубіжними експертами [1, 6 – 8], оскільки прогноз стану репродуктивного здоров'я нації та перспектив відновлювання населення є неможливим без дослідження

чинників, що детермінують репродуктивну поведінку, та знання про те, як формується потреба в дітях і які особливості її реалізації мають місце на різних етапах онтогенези особистості.

Репродуктивну поведінку, як психофізіологічну діяльність особистості, структурно можна подати у вигляді послідовності психічних компонентів: репродуктивні потреби, установки, мотиви, інтереси, плани, дії, результати дій. При цьому результатами репродуктивних дій, які можуть розглядатися як показники ефективності репродуктивної поведінки, виступають не тільки факти народження чи ненародження дітей, але й стан репродуктивного здоров'я, особливості статевого життя, застосування методів планування вагітності, ставлення до непланованої вагітності, у тому числі штучне її переривання, адекватна реалізація батьківства, ставлення до дитини та її виховання. Інтерес до проблеми репродуктивної поведінки виник ще на рубежі двох минулих століть у зв'язку з наявністю в багатьох європейських країнах тенденції до зниження народжуваності, внаслідок чого виникла необхідність наукового передбачення розвитку цього процесу з метою управління демографічними процесами, зокрема народжуваністю.

На сьогодні можна виокремити два найбільш розвинені теоретико-методологічні підходи до вивчення репродуктивної поведінки – економічний і соціально-психологічний, які поряд з низкою аналогій мають і ряд принципових розбіжностей [2]. Так, у рамках економічного підходу потреба в дітях розглядається як свідомо керована перш за все самою людиною, що підкреслює її сутність як свідомої, раціональної потреби, тоді як соціально-психологічний підхід ґрунтується на визначенні репродуктивних потреб, які мають більш суб'єктивний характер, тому важче піддаються науковому пізнанню та корекції.

Репродуктивна поведінка є досить складним явищем, яке визначається сукупною дією різного роду чинників – біологічних, психологічних, соціально-економічних, історичних, культурно-релігійних тощо. При цьому зазначені причини є чинниками і мотивами, які, з одного боку, формують потребу в дітях, а з іншого, – перешкоджають її реалізації. Разом з тим у науковій літературі, присвяченій проблемам репродуктивної поведінки, наразі склалася ситуація, коли належна увага приділяється розгляду потреби в дітях, причин, які її створюють, та групі різноманітних чинників (біологічних, психологічних, соціальних, економічних тощо) і мотивів відповідної поведінки, тоді як чинники, що перешкоджають реалізації потреби в дітях, і мотиви відстрочення або відмови від народження дітей обмежуються рамками переважно економічної групи.

Слід зазначити, що сам термін «репродуктивна поведінка» є емоційно нейтральним, не містить будь-якого оцінного забарвлення та

відноситься до всіх індивідів і шлюбних пар, тобто не лише до тих, хто свідомо підходить до планування своєї сім'ї, але й до тих, хто свідомо чи несвідомо не бажає такого планування.

Репродуктивна установка є психічним регулятором поведінки індивіда, схильністю, визначальною узгодженістю різного роду дій, обумовлених позитивним або негативним ставленням до народження певної кількості дітей. *Репродуктивна установка* – це готовність індивіда до народження дитини, яка має позитивний зв'язок з потребою в дітях і негативний – з умовами її реалізації. Показником, який найкращим чином демонструє взаємодію між двома сторонами репродуктивної установки, є фактична кількість дітей в сім'ї, що виступає як розв'язання зазначеної суперечності або на користь народження дитини, або відмови від її народження [3, 67 – 70].

Розрізняють дві групи репродуктивних установок. Першу з них формують переконання, які призводять до активізації народжуваності, а другу – ті, що пов'язані з практикою контрацепції [4, 369].

Під *репродуктивною мотивацією* варто розуміти такий психологічний стан людини, який спонукає її до досягнення особистих цілей шляхом народження певної кількості дітей. Вона виступає спонукальним компонентом репродуктивної установки, яка, згідно з нашим розумінням, являє собою певну понятійну систему, що знаходить відображення в конкретних діях індивіда, спрямованих на забезпечення народження бажаної кількості дітей або уникнення цього. Як психічний регулятор репродуктивної поведінки, подібні установки є концентрованим вираженням позитивних або негативних ставлень індивіда до різного роду репродуктивних проблем. Вони формуються під впливом широкого спектру факторів соціально-економічного та культурно-історичного характеру, можуть бути свідомо прийняті особистістю або нав'язані їй з боку референтного оточення [5].

Історичний екскурс дає можливість ретроспективного аналізу різних моделей сім'ї, умовно їх можна диференціювати на традиційну (патріархальну) модель і сучасні моделі, які властиві суспільству на етапах індустріального і постіндустріального розвитку, своєрідність яких відповідає етапу розвитку суспільства, характеру національних і релігійних традицій його членів, які впливають на розподіл між ними обов'язків та ролей.

Розглянемо ознаки традиційної спираючись на дослідження Е. Черняк, який виокремлює ознаки традиційної сім'ї:

- жорстка сегрегація соціально-статевих ролей і функцій, пов'язаних зі стереотипними видами діяльності;
- патріархальна ієрархія із закріпленням влади домогосподаря над майном, діяльністю а іноді й життям домочадців з підкореним

- положенням залежних членів сім'ї;
- складна структура сім'ї із сумісним життям в одному домогосподарстві подружжя кількох поколінь з їх дітьми;
 - зосередження всіх життєвих функцій (виробничої, економічної, виховної, репродуктивної, побутової тощо) в сім'ї, участь у їх виконанні усіх домочадців, залучення жінок виключно в домашні справи;
 - елімітований характер репродуктивної поведінки, народжуваність на рівні природної фертильності, засудження всіх заходів з обмеження дітонародження, а також іноді покарання за них [6].

Протягом століть «біблейська» сім'я видозмінювалась, однак її головні риси залишалися незмінними. Важливою причиною для відходу від цієї моделі послужили масштабні соціально-економічні і морально-психологічні перетворення, які європейська цивілізація почала переживати з середини другого тисячоліття, в епоху Відродження. Ці процеси містили диференціацію суспільної діяльності, становлення інституту професій [7]. Розвиток мануфактурного, потім промислового виробництва в масовому порядку створює робочі місця і для жінок, у них з'явилася можливість існувати не тільки в межах традиційної сім'ї.

Нагальною проблемою сьогочасного суспільства є потреба у змінах в інституті сім'ї, зокрема, в соціокультурному середовищі сім'ї відбувається перетворення уявлень про типово чоловічі й жіночі ролі, не створюється жорстких норм регламентації шлюбно-сімейних відносин, відбуваються зміни самих відносин і сподівань, пов'язаних зі шлюбом, уявлень про нього.

Підвищується роль материнської участі в життєдіяльності сім'ї на фоні втрати батьком свого традиційного авторитету, що призводить до втрати батьківського авторитету в цілому. Відроджується «матріархальна» сім'я на абсолютно новій основі. У традиційній сім'ї батьки заохочували процес відділення дитини від матері, прискорюючи тим самим процес соціалізації. Сьогодні батьки не справляються зі своєю роллю, і саме тому в багатьох дітей спостерігається тривалий інфантилізм. За результатами досліджень, більшість дітей виховується в материнських розлучених сім'ях, і тільки 10% таких дітей – у батьківських або в сім'ях родичів [8, 8].

Сімейний дохід від кожного члена сім'ї сьогодні не пов'язаний прямо із соціально-статевим статусом. Прибуток жінки може перевищувати прибуток чоловіка, не кажучи про те, що у всьому світі поширюється кількість сімей з одним батьком, переважно – жінкою, де заробіток матері – єдине джерело прибутку.

Другою особливістю сучасної моделі сім'ї є висока освіченість усіх її членів. Потребу у вищій освіті диктує новий час, економічний розвиток

суспільства, якому необхідні високоосвічені професіонали різних напрямків. Останньою сферою є репродуктивна поведінка, що підлягає значній трансформації від народження на рівні природних можливостей організму жінки до переходу й регулювання народжуваності, а також вибору середньої і малодітної моделі сім'ї. Виникає тенденція планування сім'ї: народження тільки бажаних дітей.

Більшість дослідників вважає, що відбулася інституційна криза сім'ї. Сім'я є базисною підсистемою суспільства, яка призначена «пов'язувати органічну систему з людською діяльністю». Соціальний статус сім'ї, на думку А. Антонова, визначається попитом на неї суспільства, визначенням, наскільки сім'я, допомагає йому у всіх сферах – політичній, економічній, соціальній і духовній.

Трансформаційні процеси, які відбулися в останні роки певну роль відіграє поживлення повікової дітородної активності жінок. Підвищення таких повікових коефіцієнтів спостерігалось у всіх вікових групах жінок, за винятком групи 15 – 19-річних, у яких інтенсивність дітонародження зменшилася. Чим старшими були жінки репродуктивного віку, тим вищим був приріст народжуваності. Підвищення повікової інтенсивності народжуваності в жінок старшого віку в даний період свідчить про «постаріння» материнського контингенту та перебудову вікової моделі народжуваності. Соціально-економічні умови останніх десятиріч зумовили звуження матеріальної бази для реалізації потреби в дітях, внаслідок чого молоді подружжя почали відкладати народження дітей, очікуючи кращих часів. Крім того, має місце реалізація заблокованих раніше установок до дітонародження у старших вікових групах.

У новому підвищенні народжуваності в останні роки певну роль відіграє поживлення повікової дітородної активності жінок. Підвищення таких повікових коефіцієнтів спостерігалось у всіх вікових групах жінок, за винятком групи 15 – 19-річних, у яких інтенсивність дітонародження зменшилася. Чим старшими були жінки репродуктивного віку, тим вищим був приріст народжуваності. Підвищення повікової інтенсивності народжуваності в жінок старшого віку в даний період свідчить про «постаріння» материнського контингенту та перебудову вікової моделі народжуваності. Соціально-економічні умови останніх десятиріч зумовили звуження матеріальної бази для реалізації потреби в дітях, внаслідок чого молоді подружжя почали відкладати народження дітей, очікуючи кращих часів. Крім того, має місце реалізація заблокованих раніше установок до дітонародження у старших вікових групах.

З багатьох причин, які мають негативний вплив на народжуваність, слід виокремити перш за все соціально-економічні трансформації в суспільстві, падіння рівня життя людей (особливо молоді), невпевненість людей у майбутньому і та ін. В українському суспільстві під потужним напором системи ЗМІ відбувається впровадження в свідомість людей, перш за все молоді, західних зразків сімейної, репродуктивної і сексуальної поведінки. Сім'я відчуває жорсткий вплив середовища, що не сприяє її міцності.

Нині суспільство перебуває в моральному стані, про який раніше попереджували вітчизняні соціологи з огляду на дослідження змін

соціально-суспільного ладу. Це – зростаюча злочинність, насилля, зміна моральних орієнтирів у суспільстві. Спостерігається поглиблення деформації шлюбно-сімейних процесів, втрата частиною суспільства морального пріоритету великої родини, зниження статусу жінки-матері, а також зниження цінності дітей у житті родини. Зростає частка незареєстрованих, так званих громадянських, шлюбів, збільшується кількість позашлюбних народжень. Характерним свідченням цього є зростання частки дітей, народжених жінками, які не перебували в зареєстрованому шлюбі (до загальної кількості народжених): 1991 р. – 11,2%; 1995 р. – 13,2%; 2000 р. – 17,3%; 2005 р. – 21,4%; 2013 р. – 21,5% [9].

Статистика свідчить, що з 2006 року збільшується кількість багатодітних сімей, у яких народжують 3, 4 і більше дітей. Причому окремі спостереження, особливо в селах, показують, що народжувати стали більше саме у кризових сім'ях. В Україні найбільш поширеними zostаються сім'ї з двох осіб (29,1%). Багатодітні сім'ї (5 осіб і більше) характерні для сільської місцевості: 14,0% проти 6,0% в міських поселеннях [9].

Слід також зазначити, що значна частка українців, як свідчать соціологічні дослідження, негативно ставляться до багатодітних сімей, вважаючи, що ідеальною кількістю в сім'ї є двоє дітей. Повністю підтримують багатодітні сім'ї лише четверта частина опитаних, ще 22% пов'язують свою оцінку з відповідальністю батьків і 15% негативно оцінюють таку модель сім'ї, а 8% опитаних ставляться до батьків і дітей з багатодітних сімей з жалістю. До сімей з дев'ятьма дітьми негативно ставиться третина всіх респондентів. У суспільстві сформоване уявлення, що такі сім'ї мають люди, котрі безвідповідально ставляться до своїх батьківських обов'язків

Значна частина молодих людей відволікається від репродуктивної діяльності, прагне створити для себе матеріальний комфорт або просто вижити в ринкових умовах. Нинішні молоді люди спочатку вирішують статусні і матеріальні проблеми (придбання житла, його благоустрій, отримання освіти за затребуваною спеціальністю, добре оплачувана робота), а потім уже – створення і розширення сім'ї. Щорічно кількість зареєстрованих шлюбів становить в останні роки 320 – 330 тис., і тенденції до зменшення мало помітні. Правда, кількість зареєстрованих розлучень зменшується (2009 р. – 183,5 тис., 2013 р. – 145,4 тис.), що є, безумовно, позитивом [9].

Факторами малодітності, особливо в періоди економічних криз, виступають нерозв'язаність економічних і соціальних проблем, соціально-психологічний дискомфорт і, як наслідок, відсутність віри у зміни на краще. Понад половина родин нині лишаються бездітними,

багато обмежуються однією дитиною. Згідно із соціологічними опитуваннями, тільки в 70% молодих сімейних пар очікуване число дітей відповідає бажаному. Підвищити ж частку сімей, які зможуть повністю реалізувати свої репродуктивні плани, – більш здійсненне завдання за умови зростання загального добробуту населення і якості життя у країні. Дітородна активність населення є важливою складовою його відтворення, необхідною для заміщення поколінь, забезпечення чисельного оновлення й досягнення такої чином стабільності існування відповідної спільноти, народу, нації.

З явищем депопуляції пов'язана і така соціальна проблема, як аборт. 10 – 12 років тому в Україні щорічно відмовлялися від ролі майбутньої матері близько 1,5 млн. жінок. Це у три рази перевищувало кількість тих, хто наважувався народжувати. У ті часи дозволити собі мати дитину могла або добре забезпечена сім'я (приблизно 1 – 1,5% від загальної кількості населення), або ті, хто в принципі не звикли відповідати ані за себе, ані за своїх дітей. Масові аборти викликали високу смертність серед молодих жінок, виникла епідемія у вигляді жіночих захворювань та викиднів. За останні п'ять років кількість абортів у країні скоротилась удвічі, і тенденція ця є доволі стійкою. В основному – за рахунок молоді (навіть 15 – 18 років). Стало менше бажаних зробити аборт серед найменш забезпечених прошарків населення. Соціологи пов'язують це з тим, що такі жінки свідомо народжують більше дітей, щоб отримати державну матеріальну допомогу.

Деяке зростання народжуваності, яке відбулося у 2006 – 2009 роках, – це не довготривала тенденція. Вона пояснюється тим, що в репродуктивний період вступило молоде покоління, яке народилося на початку 1980-х років. У поколінні 1990-х років, як свідчать статистичні дані, відбувається зниження рівня народжуваності, що посилює процес депопуляції [10, 62].

У зменшенні потреби в дітях величезну роль відіграла економічна незалежність жінок, їх професійна зайнятість, позасімейні орієнтації та інтереси. Проте емансипація жінок супроводжувалася негативними наслідками, які також прискорили перехід до малодітності. У першу чергу це перевантаження жінок хатнім господарством і недооцінка у громадській думці соціальної значущості сімейних функцій як жінок, так і чоловіків. Неабияку роль у зниженні народжуваності дітей у сім'ї відіграли слабкий розвиток обслуговування і вкрай складні житлові умови. Отже, злиті раніше воедино докорінні різновиди людської поведінки й життєдіяльності – самоохорона, шлюбна, сексуальна й репродуктивна поведінка особистості – в результаті сексуальної й контрацептивної революції розпалися й частка народжуваності стала цілком залежною від потреби особистості й сім'ї у дітях.

Поширення використання ефективної контрацепції для відкладання народжень приводить до підвищення середнього віку матері при народженні першої дитини й до того, що сім'ї, як правило, набувають свого остаточного «вигляду» набагато пізніше, ніж це відбувалося раніше. Значне зростання використання контрацепції в молодому віці (особливо до 20 років) призводить до того, що підвищення ефективності контролю над народжуваністю стає менш залежним від тривалості партнерських союзів і кількості народжень. А якщо взяти до уваги відкладання шлюбу в зв'язку із загальними змінами соціальних умов і способу життя, які пов'язані, у свою чергу, зі збільшенням тривалості загальної та професійної освіти, то зниження кількості народжуваних стає беззаперечним.

Зараз у всіх розвинених країнах народжуваність істотно нижче двох дітей на одну жінку, а в деяких регіонах навіть нижче одного. Узагалі, починаючи з середини 80-х років ХХ ст., спостерігається зниження показників народжуваності майже у всіх країнах Європи, включаючи Україну. Нормальним явищем протягом останніх десятиліть стало скорочення народжуваності у всіх вікових групах. Збільшення кількості народжень у багатьох країнах відбувається винятково за рахунок зростання народжень у жінок віком 30 – 34 роки, у той же час народжуваність у віці 20 – 24 роки різко падає.

Висновки. Динаміка народжуваності в останні роки складається трохи інакше, ніж у попередній період, у першу чергу це пов'язано саме зі змінами у віковій структурі матерів. Ймовірно, також існує взаємозв'язок із загальними закономірностями переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, що висуває підвищені вимоги до рівня освіти, професійних навичок тощо. Водночас спостерігається зменшення розміру сімей. Якщо спочатку демографічний перехід означав головним чином зниження шлюбної народжуваності, то нинішній його етап полягає насамперед у зміні шлюбної поведінки. Кілька десятиліть назад зареєстрований шлюб був єдиною визнаною суспільством формою подружнього союзу, останнім часом у сім'ї відбуваються глибокі зміни. Нині можна спостерігати різні типи сімей через розбіжності у важливості певних поведінкових норм, як-от одруження, розлучення та народжуваність.

Список використаних джерел:

1. Акопян А.С. Биосоциальные аспекты репродукции человека и приоритеты демографической политики / А.С. Акопян // Проблемы репродуктологии. – 2008. – №3. – С. 6 – 17.
2. Медков В.М. Демография: [учебник] / В.М. Медков. – М. : Инфра-М, 2008.

3. Кулавский В.А. Медико-социальные и демографические тенденции формирования репродуктивного здоровья / В.А. Кулавский, Л.А. Даутова, Е.В. Кулавский // Журнал акушерства и женских болезней. – 2002. – Вып.2. – Т. LI. – С. 67 – 70.
4. Демографический энциклопедический словарь / [гл. ред. Валентей Д. И.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1985. – 608 с.
5. Мельничук Д. П. Репродуктивна мотивація в умовах демографічної кризи: особливості й наслідки в площині відтворення людського капіталу України [Електронний ресурс] / Д. П. Мельничук. – Режим доступу до статті : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ /2010/071-076.pdf
6. Черняк Е. М. Исторические формы брака Социология семьи: [историко-социологические очерки] / Е. М. Черняк. – М. – 1999.
7. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М, 1990.
8. Якубова Ю. М. Проблеми сім'ї: діти і батьки / [Антонова-Турченко О.Г., Святненко Г.В., Московка М.М.]. – Київ, 1998. – 137 с.
9. Яковенко Т.В. Особливості і тенденції сучасних процесів відтворення населення в Україні [Електронний ресурс] / Т.В. Яковенко. – Режим доступу до статті: www.sociology.kharkov.ua/.../2_1_1.pdf
10. Сучасна демографічна криза в Україні: проблеми, перспективи, шляхи поліпшення: [науково-академічна доповідь]. – К. : Ін-т демографії НАН України, 2012.

Канівець Зоя Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ

Інтелектуальний потенціал і освіта – поняття нероздільні. На тлі ж існуючого інтелектуального потенціалу України достатньо проблемним виглядає стан сучасної освітньої системи нашої держави.

Нині Україна посідає 79-те місце із 148-ми країн у рейтингу щодо якості освітніх послуг – саме такими цифрами оперують автори дослідження «Модернізація системи управління освітою в Україні: дорожня карта реформ» [5]. Цифра, безперечно, вражаюча й малооптимістична. У цьому дослідженні автори декларують твердження, з яким неможливо не погодитися, а саме: «Сучасний стан національної системи освіти не дає можливості їй належним чином здійснювати функцію ключового ресурсу соціально-економічного розвитку держави та

підвищення конкурентоспроможності України» [5, с.5].

Зважаючи не все вищесказане, ми розуміємо, що проблем в освіті нашої держави більш ніж достатньо. Разом із тим виникає ряд запитань: Які серед цих проблем є найвагомішими? Які шляхи їх розв'язання є найбільш прийнятними? Лише за умови знайдення відповідей на них можна буде говорити про перспективність подальшого реформування освіти України як запоруки розвитку держави. Таким чином, ми спробуємо зупинитися на проблемах і перспективах сучасної української освіти.

Згідно з результатами моніторингових досліджень, українська освіта належить до одного найбільших секторів суспільства, у якому працюють і здобувають освіту близько 9 млн. осіб [6]. За часи існування незалежної України освітній сектор неодноразово потрапляв у поле змін. На нашу думку, ці процеси реформування не мали системного характеру, а були лише розрізненими спробами щось змінити. Слід зауважити, що освітнє середовище України з 1991 року зазнало суттєвих змін, як в якісних, та і в кількісних показниках, наприклад: чисельність дошкільних навчальних закладів скоротилася з 24,5 тис. до 16,7 тис., а загальноосвітніх навчальних закладів – з 21,8 тис. до 19,3 тис. Відповідно, контингент учнів у них – з 7,132 млн. до 4,204 млн.; зменшилася й кількість учителів – із 537 тис. до 508 тис. Подібні тенденції спостерігаються й у сфері професійно-технічної освіти: чисельність закладів скоротилася з 1251 до 968, а контингент учнів у них – із 648,4 тис. до 391,2 тис. Водночас викликає ряд запитань кількісне зростання в галузі вищої освіти: чисельність вишів III-IV рівнів акредитації збільшилася від 149 до 325, а контингент студентів, які здобувають вищу освіту у ВНЗ I-IV рівнів акредитації, – з 1,6154 млн. до 2,0527 млн. [6]. Якщо це свідчення потужного інтелектуального потенціалу нашої країни, то заперечень немає, проте, на нашу думку, це один із проявів так званої «дипломної хвороби».

Які ж проблеми сучасної освіти можна вважати нагальними? Відповідаючи на це запитання пропонуємо звернутися до переліку проблем, що визначені авторами проекту Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років [6], проте виокремимо, на нашу думку, найвагоміші та спробуємо їх згрупувати.

Фактично одвічною проблемою освіти був і залишається стан матеріально-технічної бази навчальних закладів. Причин виникнення цієї проблеми безліч, натомість шляхів подолання, на наше переконання, значно менше. Однією з таких причин є кадрове забезпечення: тут і старіння педагогічних кадрів, і недостатній приплив молодих фахівців, але найгірше – це зниження соціального статусу працівників освіти і, як результат, – професійна деградація частини науково-педагогічних кадрів.

Суттєвою також є надмірна комерціалізація освітніх послуг та зростаюча «дипломна хвороба».

Усе це є саме тими проблемами, які призводять до найгіршого можливого наслідку – зниження якості освіти.

Як же ми уявляємо реформування освіти за обставин, що склалися? Певні шляхи вирішення нам пропонує група авторів проекту Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років. Цю Концепцію розробила Стратегічна дорадча група «Освіта», що була створена в рамках спільного проекту Міжнародного фонду «Відродження» та БФ «Інститут розвитку освіти» у липні 2014 року для надання консультативної й експертної підтримки Міністерству освіти і науки України в розробленні Дорожньої карти освітньої реформи. У вищезазваному проекті Концепції окреслено як проблеми сучасної освіти (про них ми згадували вище), так і запропоновано так звану «Дорожню карту освітньої реформи» у вигляді основних напрямів реформування щодо рівнів і змісту освіти, доступу до якісної освіти, комплектування педагогічних кадрів, управління та фінансування.

На думку розробників даного проекту Концепції, «результатом реформи має бути всеосяжна трансформація освітнього сектора. Освіта мусить перетворитися на систему, здатну до саморегуляції, – відповідно до викликів суспільного розвитку, які постійно змінюються... Освіта має продукувати індивідів, здатних забезпечити прискорене економічне зростання і культурний розвиток країни, свідомих, суспільно активних громадян, конкурентоспроможних на європейському і світових ринках праці» [6].

Разом із тим, аналізуючи всі можливі пропозиції щодо реформування освіти України, ми не знаходимо посилань на власний освітній досвід, натомість спостерігаємо компаративний аналіз освітніх систем інших країн. Слід зауважити, що не останню роль для забезпечення успішного реформування відіграють власні історичні освітні традиції. У цьому контексті освіта України не є винятком. Не вирішеним донині питанням залишається й те, чому при пошуках шляхів реформування ми аналізуємо освітні процеси лише років незалежності України? Наприклад, цінною може виявитися нині освітня модель 20-х рр. XX ст. України, яка передбачала «по-перше, максимальне наближення освіти до потреб економіки, що було цілком доцільно в умовах господарської розрухи. По-друге, принцип суто загальноосвітньої підготовки відкидався, оскільки він не готував людину до життя, і замінювався принципом поєднання спеціальної (професійної) і загальноосвітньої підготовки. По-третє, пропонувалося раннє спеціальне (професійне) навчання, починаючи з 15-літнього віку... По-п'яте, реалізувалася теза про навчання рідною мовою, виходячи з принципу

пропорційного співвідношення національного складу населення і кількості національних шкіл. По-шосте, вибудовувалася система профільних вертикалей, коли зберігалася наступність на всіх ступенях спеціальної (професійної) підготовки – від школи ФЗУ до інституту» [3]. На тлі сучасності – це ті самі проблеми перехідного етапу й ті самі шляхи їх розв'язання.

Слушною є думка, висловлена Ю. Заячук у дослідженні «Сучасні реформи у галузі вищої освіти: досвід європейських країн», а саме: «Континентальні європейські країни, які мають дуже сильну культурну спадщину, не приймають зовнішні впливи швидко. Вони сильніші і мають свою власну міцну тривалу освітню традицію. Класичним прикладом таких країн є Німеччина. Натомість країни, що мають порівняно коротку історію національної незалежності, схильні приймати зовнішні впливи швидше. Класичний їх приклад – це Фінляндія і її система вищої освіти. Щодо України, то вона має надзвичайно коротку історію національної незалежності» [2, с. 111]. На наше переконання, це твердження чомусь легко нині починає застосовуватися до всієї освітньої системи нашої держави, яка має і потужні освітні традиції, і власну історію, що не обмежується періодом незалежності.

Безперечно, зміни потрібні. Реформування освіти – це шлях до якісної освіти. «Нам доведеться багато чого змінювати, навіть свою ментальність, бачення майбутнього суспільства. Альтернативи в нас немає», наголосив під час свого виступу М. Згуровський, ректор Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут», голова робочої групи з розробки Закону України «Про вищу освіту», на прес-конференції, що відбулася 7 серпня 2014 року з нагоди реформуванню вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Гопкінз Д. Оцінювання для розвитку школи / Д. Гопкінз. – Львів : Літопис, 2003. – 256 с.
2. Заячук Ю. Сучасні реформи у галузі вищої освіти : досвід європейських країн / Ю. Заячук // Порівняльно-педагогічні студії. – 2013. – № 4 (18). – С. 109 – 113.
3. Кузьменко М. М. Уніфікація системи освіти в УСРР у 20–30-ті рр. ХХ століття [Електронний ресурс] / М. М. Кузьменко // Науковий журнал "Наука. Релігія. Суспільство" Донецького державного інституту штучного інтелекту. – 2005. – № 2. – Режим доступу : http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/2_2005/articles/stat18.html.
4. Лавриченко Н. Стратегії управління якістю шкільної освіти у країнах ЄС та США / Н. Лавриченко // Порівняльно-педагогічні студії. – 2013. – № 2 – 3 (16 – 17). – С. 75 – 87.

5. Модернізація системи управління освітою в Україні : дорожня карта реформ / [О. Горуненко, В. Афанасьєва, В. Базелюк, І. Драч, Є. Клименко, З. Рядова] // Управління освітою. – 2014. – № 14 (338). – С. 5 – 41.
6. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797>.

Каркач Андрій Володимирович,
старший викладач кафедри соціальної роботи,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ (НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ)

Вступ. Визначальним напрямом розвитку сучасної цивілізації є її трансформація в інформаційне суспільство та суспільство знань, орієнтоване на інтереси людей, яке забезпечує встановлення партнерських відносин між державними установами та громадянським суспільством, інакше кажучи, – між надавачем соціальних послуг і клієнтом. Саме територіальним центрам соціального обслуговування (надання соціальних послуг) належить провідна роль в імплементації національних електронних стратегій у сфері надання соціальних послуг.

З урахуванням загальносвітових тенденцій Україною взято курс на розбудову інформаційного суспільства та суспільства знань. Водночас залишається цілий комплекс невирішених проблем нормативно-правового, організаційно-технічного, науково-методичного, інформаційно-аналітичного, ресурсного забезпечення.

На сьогодні відсутні дієві механізми розбудови інформаційного суспільства, при формуванні яких повинні бути враховані як загальносвітові тенденції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, так і українські особливості розвитку інформатизації та розбудови інформаційного суспільства, сучасні підходи й методи надання послуг у цій сфері.

Упровадження інформаційно-комунікаційних технологій, їх широке застосування в різних сферах життєдіяльності особистості, суспільства та держави є одним з найважливіших інструментів сталого розвитку, що сприяє підвищенню рівня економічного, соціального, культурного, технологічного розвитку країни.

Нові підходи, що ґрунтуються на альтернативних механізмах передачі знань, повинні бути визначальними при наданні соціальних послуг, у тому числі при навчанні та підвищенні кваліфікації соціальних працівників. Застосування мультимедійних засобів, комп'ютерів та Інтернету дає змогу зробити процес навчання та перепідготовки більш інтенсивним й інтерактивним.

Актуальність даного питання полягає в тому, що сучасна соціальна робота в Україні знаходиться у стані активного розвитку й орієнтована на розв'язання економічних і соціальних проблем суспільства і вимагає від соціального працівника широкого застосування сучасних інформаційних технологій.

Дослідженням методологічних аспектів оцінки ролі інформації у процесі прийняття рішень присвячені роботи таких закордонних і вітчизняних учених, як І. Аренков, Г. Багієв, Р. Баззел, Д. Кокс, Р. Браун, Е. Голубков та ін.

Проблемою інформаційно-комунікаційного забезпечення займалися учені А.І. Семенченко, І.В.К. Лименко, С.В. Загороднюк, В.Л. Журавський, С.Г. Білорусов, В. Ф. Ситник, Т. А. Писаревська, Н. В. Єрьоміна, О. С. Краєва та ін..

До авторів, які займалися аналізом інформаційних технологій соціальної роботи, належать В.Г. Афанасьєв, Т.В. Семігіна, І.І. Мигович, П.Ф. Іванов, О.Л. Іванов та ін.

Поки не розроблена теоретична концепція розуміння ролі інформаційних систем в соціальній роботі й пояснення зацікавленості в їхньому впровадженні й використанні. У таких умовах виникла потреба в залученні до роботи в територіальних центрах соціального обслуговування (надання соціальних послуг) професіоналів, здатних використовувати сучасні інформаційні технології для попередження і подолання соціальних проблем та активізації потенціалу особистості.

Результати дослідження. До соціального працівника на сучасному етапі розвитку держави і суспільства ставляться такі вимоги: відповідність знань і навичок виконуваним посадовим завданням з рекомендаціями щодо переміщення та подальшого навчання, вміння розширювати свій потенціал розвитку, відстоювати затребувані суспільством цінності й інтереси та здатність до роботи в умовах динамічно змінюваної діяльності, готовність до змін та авторитетність.

Вагомим є поняття професійної зрілості соціального працівника, під яким розуміють якість виробленого ним управлінського рішення, упровадження та результат управлінського рішення, ступінь задоволення цим рішенням потреб клієнта. Результати досягаються за рівнем витрат, часовим терміном, функціональністю та якістю. Модель зрілості соціальних працівників у сфері аналізу та управління інформацією для

прийняття управлінських рішень передбачає вироблення принципів, стратегій та технологій здобування знань з масиву інформації для підготовки, прийняття та впровадження управлінських рішень, забезпечуючи якість як самого управлінського процесу, так і результату управлінського рішення, ступінь інформаційної культури. Концентруючись на конкретних питаннях надання соціальних послуг і покладених обов'язках, соціальний працівник повинен поступово вдосконалювати управлінський процес з метою постійного підвищення його продуктивності і якості. Модель інформаційно-технологічної зрілості соціального працівника повинна включати послідовні рівні: "початковий" – "повторюваний" – "визначений" – "керований" – "оптимізаційний".

Не менш важливим сьогодні є питання компетенції соціального працівника як одиниця виміру й оцінки здатності спеціаліста ефективно й оперативно виконувати конкретну діяльність, вирішувати професійні завдання, приймати та впроваджувати управлінські рішення (кваліфікація, професійна відповідність, професіоналізм, якість професійної діяльності, професійно важливі якості спеціаліста). В епоху формування інформаційного суспільства недостатньо проводити оцінювання фахівців за знаннями, вміннями, здібностями через низьку прогностичність таких оцінок, тому слід застосовувати ще й такі параметри, як: мотивація, здатність працювати в команді, емоційний інтелект, особистісні якості корпоративної лояльності, здатність виокремлювати, аналізувати та перетворювати інформацію на нові знання, орієнтованість на результат. На сьогодні виділяють такі види компетенцій: теоретичні і професійні знання, навички виконання професійних завдань та універсальні навички (комунікативні, управлінські, аналітичні тощо), здатність до опанування нових видів діяльності, ціннісні орієнтації і характеристики мотивації, особистісні якості та психофізіологічні особливості.

Збір, збереження, аналіз та інтеграція інформації за допомогою інформаційно-аналітичних, експертних систем і систем підтримки прийняття рішень, їх знання і вміння роботи з цим комплексом є складовими інформаційно-технологічної зрілості як складової професійної зрілості соціальних працівників, діяльність яких пов'язана з процесами підготовки, прийняття та впровадження управлінських рішень у ході надання соціальних послуг. Важливими складовими професіоналізму соціального працівника є також вміння прогнозувати виникнення та розвиток кризової ситуації, передбачати шляхи її запобігання, організовувати з цією метою моніторинг результатів упровадження управлінських рішень. Сертифікат, як еталон володіння базовими інформаційними технологіями, є обов'язковим елементом для

старту кар'єри сучасного соціального працівника, мірилом відповідності займаній посаді та успішності кар'єрного зростання у професійній діяльності. Професійне застосування програмного забезпечення для ефективної реалізації функцій соціальної роботи є важливою складовою системи підготовки кадрів для територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), адже тільки кваліфіковані спеціалісти зможуть забезпечити реформування системи надання соціальних послуг в контексті запровадження інформаційно-комунікаційних технологій та автоматизації робочого місця соціального працівника.

Інформаційно-комунікаційні технології розглядаються як один з ключових інструментів, здатних трансформувати і підвищити ефективність роботи територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Кадрове забезпечення у сфері ІКТ потребує перш за все визначення кваліфікаційних вимог до соціальних працівників у сфері використання інформаційних технологій.

Основні етапи підготовки соціальних працівників у сфері використання ІКТ такі:

- 1) упровадження уніфікованих процедур оцінки кваліфікаційних навичок співробітників у сфері застосування сучасних інформаційних технологій;
- 2) створення і розвиток інфраструктури регіональних центрів з підготовки і підвищення кваліфікації соціальних працівників у сфері ІКТ;
- 3) розробка і фінансування програм навчання для різних категорій соціальних працівників, а також необхідних методичних матеріалів;
- 4) професійне навчання і сертифікація співробітників служб інформатизації;
- 5) поліпшення матеріально-технічного забезпечення територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), включаючи оснащення соціальних працівників обчислювальною технікою, створення в територіальних центрах соціального обслуговування (надання соціальних послуг) навчальних комп'ютерних класів, упровадження технологій дистанційного навчання;
- 6) інформування соціальних працівників про передовий досвід та інновації у сфері інформаційних технологій;
- 7) створення системи мотивації, заохочення і регламентації процесів використання соціальними працівниками інформаційних технологій;
- 8) упровадження заходів, спрямованих на просування і популяризацію технологій електронного урядування, підвищення кваліфікації громадян і організацій, що використовують інформаційні технології

для взаємодії з територіальними центрами соціального обслуговування (надання соціальних послуг).

На основі міжнародного досвіду, накопиченого в Європейському Союзі, США та вітчизняного сформовано загальний перелік знань, вмінь та навичок соціальних працівників щодо володіння інформаційними технологіями, що містить:

1) Вимоги щодо знань та використання апаратного і програмного забезпечення персонального комп'ютера, для чого необхідно:

- мати цілісну картину філософії взаємодії апаратних та програмних складових персонального комп'ютера як головного елемента робочого місця соціального працівника;
- розуміти основні поняття інформатики;
- орієнтуватися у складових елементах персонального комп'ютера, розуміти їх призначення та основні технічні характеристики;
- знати правила техніки безпеки при роботі на комп'ютері;
- знати склад програмного забезпечення ПК;
- знати призначення операційної системи персонального комп'ютера, види, структуру та функції іншого програмного забезпечення;
- знати організацію дискового простору ПК;
- орієнтуватись серед таких сутностей, як диск (фізичне та логічне ім'я), розділ, каталог/папка, файл даних, повне ім'я файлу даних;
- використовувати засоби операційної системи і системного програмного забезпечення для налагодження зручного інтерфейсу користувача, операцій з файлами та каталогами, встановлення і видалення прикладних програм і програм-драйверів, форматування і дефрагментації дисків;
- використовувати інтерфейс операційної системи MS Windows для доступу до основних елементів даних та програмного забезпечення ПК;
- володіти технологіями використання службових програм, програм адміністрування ОС MS Windos, програм-архіваторів та програм-антивірусів.

2. Вимоги щодо знань технологій створення та обробки текстових документів, які передбачають:

- володіння базовими навичками роботи з текстовими редакторами;
- володіння технологіями створення, форматування, редагування документів складної структури (текст, таблиця, перелік, схема);
- уміння копіювати і переміщати текст в межах одного або кількох документів;
- уміння подати дані в табличному вигляді, включити до складу текстового документа фотографії та ілюстрації (малюнки);

- ефективне використання засобів MS WORD для підготовки документів у професійній діяльності.

3. Вимоги щодо знань і використання технологій роботи з таблицями в середовищі табличного процесора MS EXCEL, що передбачають:

- знання призначення та характеристик основних елементів робочого вікна табличного процесора MS Excel;
- уміння створювати, редагувати та формувати таблиці;
- уміння проводити обчислення даних у таблицях з використанням формул та вбудованих функцій;
- володіння технологією формування звітних таблиць з використанням прямих посилань та вбудованих функцій;
- уміння подати дані в таблицях у вигляді графіків і діаграм;
- навички щодо форматування й оформлення графічних об'єктів;
- вміння створювати та редагувати списки даних;
- використання форм для роботи із списками;
- уміння впроваджувати в таблиці підсумки;
- уміння проводити аналіз даних у списках за допомогою запитів (фільтрація даних) та зведених таблиць;
- уміння проводити консолідацію даних;
- ефективне використання засобів Excel у професійній діяльності.

4. Вимоги щодо знань і використання технологій роботи з базами даних у середовищі СУБД MS ACCESS, що необхідні з метою:

- мати базові знання про роботу в середовищі СУБД Access з реляційними базами даних;
- уміти проектувати і створювати реляційну базу даних для завдань професійної діяльності;
- уміти вводити, редагувати, оновлювати та знищувати дані в базі даних;
- ефективно використовувати загоїти для пошуку та вилучення даних за критеріями відбору;
- проектувати і створювати форми для наочного подання даних бази даних;
- проектувати і створювати аналітичні звіти за даними бази даних;
- використовувати макроси для створення власного інтерфейсу користувача для роботи з базою даних.

5. Вимоги щодо знань і використання технологій створення і демонстрації презентацій з метою:

- мати уявлення про можливості персонального комп'ютера для підготовки презентації;
- уміти обирати тип та кольорову схему презентацій залежно від мети застосування презентації;

- уміти створювати, формувати, вносити зміни у презентації для показу або для друку;
- уміти копіювати, вирізати і переміщувати текст, зображення, картини і графіки в межах однієї або кількох презентацій;
- уміти використовувати анімаційні і графічні можливості програмного забезпечення;
- створювати презентації професійної якості для демонстрації під час виступу перед аудиторією.

6. Вимоги щодо знань та застосування технологій пошуку інформації у мережі Інтернет з метою:

- знати основи і терміни, що стосуються Інтернету, а також основи інформаційної безпеки;
- уміти здійснювати простий та розширений пошук інформації в Інтернеті за допомогою пошукових систем і браузера;
- уміти створювати закладки;
- уміти роздруковувати веб-сторінки;
- уміти переміщуватися в мережі Інтернет;
- уміти користуватися функціями електронної пошти.

Визначено для різних категорій соціальних працівників вимоги до знань, вмінь та навичок щодо володіння інформаційними технологіями. В основу побудови системи вимог покладені наступні принципи:

- орієнтація на знання й навички інформаційних технологій загального користування;
- орієнтація на знання й навички, необхідні кінцевим користувачам;
- модульність структури переліку вимог;
- наявність кількох рівнів кваліфікаційних вимог;
- повнота й розширюваність;
- комплексність;
- незалежність від виробників програмного й апаратного забезпечення;
- дотримання одночасності вимог до теоретичних знань і до практичних навичок.

Модульність та комплексність структури переліку вимог дає можливість урахувати специфіку діяльності окремих територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), а також:

- вибирати необхідні модулі зі списку вимог при складанні конкретних кваліфікаційних вимог до соціальних працівників, що займають або замінюють певні посади;
- розширювати кваліфікаційні вимоги за рахунок включення до них нових модулів, що відображають зміни в технологіях або специфічні аспекти існуючих систем.

Формування списку модулів з метою включення у кваліфікаційний іспит для осіб, що претендують на конкретні посади, проводиться представником територіального центру, що приймає на роботу.

Структура переліку вимог містить три рівні – «базовий», «розширений» і «спеціальний». Вимоги базового рівня повинні бути обов'язковими для всіх соціальних працівників, але вони можуть варіюватися залежно від категорій останніх. Вимоги розширеного рівня відповідають функціональним обов'язкам, особливостям і складності робіт, покладених на соціальних працівників будь-яких категорій (обираються за рішенням адміністрації, що приймає на роботу). Вимоги спеціального рівня формуються адміністрацією територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) з огляду на специфіку роботи соціальних працівників будь-яких категорій конкретного територіального центру, функціональні обов'язки яких припускають роботу зі спеціальним програмним забезпеченням у даному закладі.

Відповідно до розроблених кваліфікаційних вимог щодо знань, умінь і навичок соціальних працівників з інформаційно-комунікаційних технологій та відповідних навчальних програм доцільним є розроблення тестових завдань для оцінювання знань і умінь з інформаційно-комунікаційних технологій. Тестові завдання повинні охопити загальні відомості щодо складу та основних характеристик персонального комп'ютера, принципів його функціонування, апаратного та програмного забезпечення, технологій роботи в середовищі офісного програмного забезпечення, характеристик, складу та використання комп'ютерних мереж. Розроблені тестові завдання за кваліфікаційними рівнями "базовий" та "розширений" повинні стати інформаційною основою для проектування комп'ютерної тестової системи для оцінювання знань і навичок з інформаційно-комунікаційних технологій соціальних працівників. Тестова система дасть змогу проводити тестування як за всіма типами програмного забезпечення, так і окремо за конкретним типом. Тестова система, як програмний продукт, забезпечить проведення оцінювання знань і навичок соціальних працівників з ІКТ за ознаками території (район, область, держава); установи; категорій соціальних працівників. Тестова система також повинна забезпечити тестування в режимі реального часу (он-лайн).

Сьогодні процес інформатизації певною мірою торкнувся багатьох галузей господарства, системи оборони й безпеки, банківської сфери, соціальної роботи. Інформаційне забезпечення соціальної сфери, державної соціальної роботи набуває особливої значущості, тому що соціальна робота залишається, як і раніше, важливим фактором допомоги людям.

Прийняття адекватних рішень і практичних заходів з боку законодавчих, виконавчих органів влади щодо забезпечення конституційних прав і гарантій громадян в основних сферах життєдіяльності вимагає нових підходів до вирішення проблем науково-інформаційного забезпечення процесу управління сферою соціального захисту населення.

Сьогодні стає необхідним створення розвиненої інформаційно-комунікативної інфраструктури соціальної сфери. Наявність інформаційно-аналітичних центрів у рамках різних структур, підрозділів соціальної сфери – це перший крок, з якого випливає створення міжвідомчої інформаційної системної мережі. Основна мета – інтеграція інформаційних ресурсів за рахунок створення сховищ, банків даних документованої інформації й одержання на їхній основі аналітичних і зведених даних про хід реалізації програм соціальної роботи.

З метою спрощення процедур та збільшення рівня адресності надання соціальної допомоги в Україні за рахунок позики Світового банку реалізується Проект «Удосконалення системи соціальної допомоги». Проект спрямований на впровадження Єдиної інформаційно-аналітичної системи соціального захисту населення (ІАССЗН).

Інформаційно-аналітична система соціального захисту населення створена з метою автоматизації ділових процесів органів праці та соціального захисту населення, використання єдиного державного автоматизованого банку даних про фізичних осіб, які одержують різні види соціальної допомоги, контролю за своєчасним та належним наданням соціальної допомоги особам, що її потребують.

ІАССЗН призначена для впровадження системи соціального захисту на 3-х рівнях:

- місцевому (756 місцевих управлінь праці та соціального захисту населення по Україні);
- регіональному (27 головних управлінь праці та соціального захисту населення);
- центральному – (Центральний апарат Міністерства соціальної політики України).

Програмне забезпечення ІАССЗН включає наступні програмні модулі.

1. Забезпечення громадян різними видами соціальної допомоги, компенсаційними виплатами та субсидіями.

1.1. Облік звернень громадян (реєстрація заяви; реєстрація заяв, прийнятих від уповноваженої особи; перевірка особових справ державним соціальним інспектором; перевірка та затвердження реєстрації заяв)

1.2. Призначення (розподіл прийнятих до опрацювання особових справ; опрацювання особової справи; перевірка та затвердження опрацювання заяв);

1.3. Нарахування та виплата;

1.4. Формування звітності.

2. Забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян;

3. Перегляд Реєстру осіб-отримувачів різних видів соціальної допомоги та послуг (РОСДП);

4. Ведення нормативно-довідкової інформації;

5. Ведення довідників;

6. Моніторинг соціальних програм. Статистична звітність;

7. Облік показників діяльності УПЗСН.

Структура системи значно відрізняється від структури АСОПД/КОМТЕХ.

Кожен рівень системи має чітко визначені повноваження (ролі). Наприклад, користувачі системи регіонального рівня не матимуть можливості проводити призначення допомог.

Дії користувачів системи як місцевого, так і регіонального рівня, будуть відображені на центральному рівні. Таким чином, Міністерство соціальної політики України матиме можливість аналізувати роботу кожного району області за будь-яким напрямком.

На сьогоднішній день завершуються заходи з упровадження ІАССЗН, доопрацьовується програмне забезпечення, здійснюється відновлення працездатності мережі передачі даних. Крім того, Мінсоцполітики здійснює підготовчі заходи з проведення дистанційного навчання для фахівців регіональних та місцевих органів праці та соціального захисту населення.

Навчання буде проводитися з використанням апаратних засобів та програмного забезпечення, що були встановлені та налаштовані.

Актуальність питання створення міжвідомчої інформаційної мережі обумовлена цілою низкою факторів, серед яких особливо варто виділити інформацізацію, зростання ролі інформаційного забезпечення при прийнятті управлінських рішень, а також багатофакторність і розмаїтість соціальних проблем, що вимагають вирішення. Міжвідомча інформаційна мережа дозволить:

- об'єднати й синхронізувати технологічні процеси контролю виконання документів, одержання звітів про отримані результати з їхнім одночасним документуванням у банках даних і сховищах;
- використовувати сучасні технології з метою оперативного одержання інформації з корпоративних документованих сховищ і її аналітичної обробки для надання особам, що приймають рішення.

Розмаїтість соціальних проблем, що очікують свого вирішення, вимагає координації діяльності, посилення взаємодії державних структур і різних неурядових, громадських організацій.

Упровадження міжгалузевої системи інформації дозволить забезпечити оперативність і ефективність управлінських рішень, стабільність розвитку системи соціального захисту населення, інформаційну безпеку особистості, розширить можливості вирішення проблем розвитку соціальної сфери на основі політики соціального партнерства.

З кожним роком серед фахівців соціальної роботи зростає розуміння необхідності інтеграції роботи на всіх рівнях для комплексного надання послуг населенню, для координації спільних дій і, як наслідок, – для економії коштів бюджетів. Однак ступінь інтеграції, форми організації спільної роботи й поділ повноважень дотепер залишаються відкритим питанням. Ясно, що інформаційні системи цих галузей повинні перетерпіти значні зміни для забезпечення інформаційної підтримки нових форм комплексного надання послуг і ефективних методів управління.

Висновки. Нові технології допомагають соціальним працівникам у своїй області краще надавати послуги клієнтам. Зростає інформованість населення про доступні послуги, про права пацієнта – соціальні працівники повинні враховувати це у своїй роботі. Крім того, застосування передових технологій удосконалює систему надання послуг, що в першу чергу позитивно позначається на наданні соціальних послуг.

Зрозуміло, що впоратися з таким великим обсягом інформації навіть групі фахівців без оснащення їх сучасною інформаційно-комп'ютерною системою неможливо.

Тому в наш час веденням зазначених робіт займаються різні служби, що формують, як правило, самостійно різні інформаційні масиви, які неминуче дублюються, і часто вимагають наявності інформації, що утримується в інших структурних підрозділах і організаціях. Під час відсутності інформації про склад наявних в інших структурних підрозділах і організаціях необхідних баз даних або відсутність технології їхнього одержання й використання призводить часом до дублювання інформації.

Створення автоматизованих робочих місць і впровадження спеціалізованого програмного забезпечення є одним з першорядних завдань.

Серед соціально значущих проектів, здійснюваних за замовленням держави, слід відзначити проектування єдиної інформаційної системи забезпечення соціального захисту й зайнятості населення, а також

реалізацію проектів з надання інформаційних послуг громадянам органами державної влади та місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Акіліна О.В. Розвиток соціального партнерства в Україні / О.В. Акіліна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 10. – С. 116 – 122.
2. Батраченко І. Г. Вступ до психології антиципації: [навч. посіб.] / І. Г. Батраченко. – Дніпропетровськ : ДЦУ, 1996. – 235 с.
3. Безпалько О.В. Соціальна робота в схемах і таблицях: [навч. посіб.] / О.В. Безпалько. – К. : Логос, 2003. – 105 с.
4. Дафт Р. Л. Менеджмент / Р. Л. Дафт. - СПб. : Питер, 2002. – 832 с.
5. Дубенко С. Д. Державна служба і державні службовці в Україні : [навч.-метод. посіб.] / С. Д. Дубенко ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Н. Р. Нижник. - К. : ІнЮре, 1999. – 244 с.
6. Загороднюк С. В. Аналіз і застосування методів оцінки професійних і особистісних якостей державних службовців : магістер. робота / С. В. Загороднюк ; Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 1998. – 70 с.
7. Інформаційне забезпечення менеджменту / [Новак В.О., Макаренко Л.Г., Луцький І.Г.]. – К. : Кондор, 2006. – 462 с.
8. Князев В. Філософсько-методологічні засади державно-управлінських рішень / В. Князев, В. Бакуменко // Вісн. УАДУ. – 2000. – № 2. – С. 341 – 358.
9. Корнев М. Н. Соціальна психологія : [підручник] / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К., 1995. – 304 с.
10. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління: [навч. посіб.] / Н. Р. Нижник, О. А. Машков ; за заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во НАДУ, 1998. – 160 с.
11. Почепцов Г. Г. Информационные войны / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2000. – 576 с.
12. Тлумачний словник з інформатики / [Півняк Г.Г., Бусигін Б.С., Дівізійнюк М.М. та ін.]. – Дніпропетровськ: Нац. гірн. ун-т, 2008. – 599 с.

Качковський Сергій Степанович,
директор Центру соціальних служб для сім'ї,
дітей та молоді, м. Кременчук
Яковенко Віра Сергіївна,
студентка 4 курсу напрямку підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

ВІЛЬНИЙ ЧАС: ТЕОРЕТИКО-НАУКОВИЙ АНАЛІЗ

Вступ. Час людини, сім'ї, суспільства є нематеріальною формою багатства, значною соціальною цінністю. Його головні складові – робочий час, який людина присвячує праці, та час, який людина використовує на власний розсуд. Кожна складова часу має своє призначення, соціально-економічний зміст, функції. Суспільство зацікавлене в повній реалізації функцій, в оптимальному використанні фонду часу, раціональному використанні обох складових. Тому нині актуальним є науковий аналіз проблем, пов'язаних із характером і масштабом особистих та суспільних потреб у вільному часі, ступенем їх задоволення і виробленням на цій підставі соціальних прогнозів щодо використання вільного часу.

Дослідження і публікації. Найвідомішими дослідниками проблем **вільного часу** і дозвілля були Ж. Фурастьє, Ж. Дюмазед'є (Франція), К. Робертс, С. Паркер (Великобританія), М. Коплан, Дж. Робінзон (США). У сучасній Україні **дослідження** дозвілля становить предмет окремої галузі – соціології **вільного часу** та дозвілля. У різних аспектах культури дозвілля дану тему розробляли Ю.П. Івасюк (проблема сімейного дозвілля в Україні), І.В. Каташинська (трансформація дозвілля в сучасному соціокультурному просторі), В.В. Кірсанов (дозвілля як предмет наукового **дослідження**), О.Р. Копієвська (розвиток культурно-дозвіллевої діяльності як складової культурної політики держави), Т.О. Нельма (умови розвитку культури **вільного часу** в сучасному українському суспільстві), С.А. Рижкова (етика культури дозвілля), І.В. Петрова (специфіка дозвіллевої роботи з дорослими), Л.О. Поліщук (роль дозвілля в духовному розвитку особистості), Л.О. Сморг (робота і дозвілля в життєдіяльності людини). Вагомий внесок у розробку цієї тематики зробила відомий український соціолог Н.М. Цимбалюк (інституційна модернізація культурно-дозвіллевої сфери в Україні).

Виклад основного матеріалу. Вільний час розглядають як складову частину соціального часу, що звільнена від виробничих та побутових справ та охоплює сферу вільної діяльності людини. Якщо в початковий період вивчалися головним чином економічні аспекти проблеми, то в останні 15 – 20 років помітно посилилася увага науковців

до соціологічної проблематики вільного часу, робляться спроби дати загальне визначення вільного часу як соціального феномена, його джерел та функцій.

Розвиток концепції вільного часу простежується у працях О. Конта, який, досліджуючи співвідношення робочого і вільного часу, дійшов висновку, що промислова революція, пов'язана з бурхливим розвитком капіталістичного ладу, сприяє постійному скороченню суспільно необхідного робочого часу, вивільняючи його із сфери матеріального виробництва, що сприяє постійному зростанню саме вільного часу.

Найбільший інтерес до проблем вільного часу на Заході виявився наприкінці XIX – на початку XX ст. Однією з перших у цій галузі була наука праця засновника технократичного напрямку в соціології Т. Веблена "Теорія бездіяльного класу" (1899 р.). Поштовхом до подальшого вивчення вільного часу став швидкий розвиток у 1920-ті роки емпіричних соціологічних досліджень, насамперед у США. Вільний час тісно пов'язувався з індустріальною соціологією. Проте з початку XX ст. і до 1950-х років дослідженнями займалися окремі напрями емпіричної соціології. Вільним часом цікавились не лише індустріальна соціологія, але й соціологія сім'ї, побуту, освіти, культури [1, 163].

Соціологія вільного часу – галузь соціології, яка вивчає особливості поведінки особистості, соціальної групи чи спільноти у час, вільний від праці, навчальної діяльності, задоволення різноманітних фізіологічних потреб (сон, споживання їжі тощо).

Ця галузь досліджує: вільний час як суттєвий елемент способу життя особистості, групи, спільноти; співвідношення його з іншими елементами бюджету часу, особливо з робочим часом і працею; специфіку його взаємозв'язку з соціальними інституціями (освітою, сім'єю, засобами масової комунікації тощо), із соціальною структурою, соціальними процесами, соціальною мобільністю, культурними трансформаціями тощо.

Уперше час, як соціальна цінність, постає в економічних теоріях XIX ст. Так, відомий англійський економіст Д. Рікардо вважав, що справжнє багатство нації визначається його спроможністю за якомога коротший робочий час створювати якнайбільше матеріального достатку; справжнє багатство суспільства – час, вільний від матеріального виробництва, який людина може використовувати на споживання продуктів, на вільну діяльність і розвиток здібностей. Розвиток концепції вільного часу простежується у працях О. Конта, який, досліджуючи співвідношення робочого і вільного часу, дійшов висновку, що промислова революція, пов'язана з бурхливим розвитком капіталістичного ладу, сприяє постійному скороченню суспільно необхідного робочого часу, вивільняючи час із сфери матеріального

виробництва, що сприяє постійному зростанню сааме вільного часу.

Перші дослідження вільного часу зосереджувалися на його структурі, яку можна було описати, зробивши відповідні висновки, за допомогою усталених кількісних методів, які на той час використовувалися в різноманітних економічних та емпіричних соціологічних дослідженнях. Але використання цих методів не давало повного розуміння цього феномена. Тому учені, які досліджували проблеми вільного часу, вдаються до пошуку якісно нових методик вивчення, які б дали змогу, з одного боку, глибше зрозуміти структуру вільного часу, а з іншого, – досліджувати особливості вільного часу різних категорій населення (учених, політиків, діячів мистецтва тощо), вільний час яких дуже важко, а іноді навіть неможливо вивчати за допомогою тільки кількісних методів.

Виникнення соціології вільного часу у США (30-ті роки XX ст.) пов'язане з масовими дослідженнями проблем життя у містах (наприклад, подружжя Р. Лінд у 1925 – 1929 рр. провело дослідження «Середнє місто», у якому певне місце посіли дані щодо проведення вільного часу). Надалі вивчення вільного часу набуває самостійного і постійного характеру. Значно активізувалися дослідження його після Другої світової війни, що пов'язано з багатьма чинниками, а саме:

- переходом до мирного життя, який значно зміцнив цінності й соціальні функції вільного часу, що внесло суттєві зміни в його організацію;
- скороченням робочого часу внаслідок упровадження новітніх технологій і розвитку прогресивної техніки значно збільшився обсяг вільного часу;
- розвитком засобів масової комунікації, що позначився на характері та змісті видів діяльності у вільний час;
- формуванням у багатьох розвинених країнах так званої індустрії вільного часу, спрямованої на максимальне задоволення різноманітних потреб як окремої особистості, сім'ї, так і потреб окремих соціально-демографічних груп за віковими, статевими, професійними, національними ознаками [2].

Усе це зумовило нагальну потребу в різноманітних соціологічних дослідженнях вільного часу. Так, були досліджені особливості мотивації та поведінки багатьох соціально-демографічних груп, структура та їх пріоритети щодо проведення вільного часу, різні потреби щодо розвитку його інфраструктури тощо. Урізноманітнення практики, розширення географії місць його проведення (проведення вихідних та щорічної відпустки за межами не тільки свого міста, а й держави) зумовили міжнародні соціологічні дослідження в галузі вільного часу. З 1969 р. видається міжнародний часопис «Суспільство і дозвілля».

Найвідоміші дослідники проблем вільного часу – Ж. Фурастьє, Ж. Дюмазедьє (Франція), К. Робертс, С. Паркер (Великобританія), М. Каплан, Дж. Робінсон (США).

У колишньому Радянському Союзі ще у 20 – 30-ті роки соціологію вільного часу започаткував С. Струмилін дослідженнями бюджетів часу. Впродовж 1922 – 1934 рр. було досліджено понад 100 тис. добових бюджетів часу різних прошарків населення, опубліковано майже 70 праць з цієї проблеми.

Методологічні та теоретичні аспекти соціології вільного часу активно розробляли В. Артемов, А. Гордон, Г. Зборовський, Є. Клопов, І. Малинова, Г. Орлов, В. Орлов, В. Патрушев, Б. Грушин, Г. Пруденський та ін. Їхні дослідження торкалися таких проблем:

- визначення категорії «вільний час», його структури і змісту;
- вивчення чинників, які впливають на раціональне використання вільного часу;
- вивчення бюджетів та особливостей вільного часу різних верств населення;
- вивчення взаємозв'язку вільного часу з працею, освітою, культурним рівнем тощо;
- соціального регулювання вільного часу [3, 56 – 63].

Нині різко посилилася увага до проблем вільного часу, що зумовлено насамперед підвищенням його ролі в житті людини і суспільства. Вільний час розглядається як соціальна цінність, як важливий чинник всебічного розвитку людини, її потреб, інтересів, нахилів. Його значення зростає із розвитком та ускладненням виробничо-технічних умов праці, що потребує від сучасного робітника вміння адаптуватися до них, забезпечувати високоефективну працю. Це робить вільний час основним чинником репродукції робочої сили. Вільний час безпосередньо впливає на вирішення важливих для всього людства проблем – екологічних (охорона та відновлення природного середовища), медико-соціальних (подовження тривалості людського життя, поліпшення самопочуття населення, якості життя). Усе це привертає увагу до проблем вільного часу не тільки учених різних галузей (соціологів, економістів, психологів, демографів), а й широких верств населення.

Для українського суспільства наприкінці ХХ ст. проблема вільного часу пов'язана з процесами, які відбуваються в соціально-економічній, духовній сферах, що вимагає формування нового підходу до особистості, її власного життя і діяльності у вільний час. Не менш суттєві й негативні чинники, які нині значною мірою обумовлюють особливості та специфіку використання вільного часу. Головним із них є безробіття, внаслідок якого постійно збільшується кількість незайнятого населення, що

загострює проблему вільного часу, який повинен бути спрямований на задоволення культурних, пізнавальних потреб людини, розвиток її здібностей. Іншим чинником є занепад інфраструктури вільного часу, по якій болісно вдарила економічна криза. Найуразливішими виявилися ті її складові, що потребують значних капіталовкладень. У складному становищі перебувають багато театрів і музеїв, клубів і бібліотек, виконавських колективів. У вкрай важкому становищі опинилася мережа культосвітніх закладів – загальнодоступних бібліотек, клубів тощо.

Серйозною проблемою є вільний час молоді, оскільки кризи переживає вся система, пов'язана з інфраструктурою молодіжного вільного часу.

Уявлення про час протягом людської історії були неоднаковими. У давнину переважала думка, що рух часу відбувається по колу з повторенням певних циклів. У Біблії маємо свідчення про рух часу подібно до кругообігу води у природі: «Сходить сонце, і заходить сонце. І поспішає до того місця, де воно сходило... Усі річки течуть у море, а море не переповнюється... до того місця, звідки вони течуть, вони повертаються, щоб знову текти». Читаємо в Еклезіаста: «Рід уходить і рід приходить» – це вже про циклічність повторення людської історії. Усе повертається «на круги свої».

Така думка досить тривалий час переважала в суспільстві. І лише набагато пізніше, з прийняттям християнства як світової релігії, з вчення Августина Блаженного (354 – 430 рр. н.е.), час було «втягнуто» у пряму лінію і показано його незворотність. Почалася «гонитва за часом». Але оскільки наприкінці життя кожної особистості неминуче настає смерть, то християнство розвинуло доктрину про Царство Небесне, у якому існує для праведних вічне життя. Таким чином, завдяки вірі в цю доктрину час життя кожної людини було поділено на тимчасове, земне існування, і вічне, безкінечне, небесне [4, 57 – 58].

Соціологія розглядає саме час земного існування людини, волю чи будувати «Царство Боже» на землі, а не на небесах, залишаючи останнє для адептів теології. Повертаючись до визначеної нами основної мети соціології – поліпшення життя людей, можна сказати, що вона вивчає минулий час для покращання сьогодення, а сьогодення вивчає для, щоб зробити ще кращим майбутнє. Отже, усі ці три іпостасі часу присутні в соціологічних дослідженнях, але найбільше нас цікавить сьогодення, і тому організація часу життя суспільства посідає важливе місце в соціології [5].

Кожна доба людського життя є маленькою складовою загального бюджету часу суспільства, який можна розподілити на добовий, тижневий, місячний і т. д. Бюджет часу, таким чином, є розподілом часу за різними видами діяльності людини. 24 години доби можна

поділити на такі складові часу:

- робочий час – це час, коли людина витрачає фізичні і духовні сили для виробництва тих чи інших споживчих вартостей; він складається з необхідного і додаткового часу;
- позаробочий час – це час, витрачений людиною на діяльність поза працею: домашня праця, задоволення побутових потреб, догляд за дітьми, їх виховання, задоволення фізіологічних потреб, праця на власному допоміжному господарстві тощо;
- вільний час – це час, який залишається після використання перших двох складових часу; як правило, до нього відносять час, витрачений на навчання, суспільну роботу, творчі заняття, відвідування установ культури, спілкування з людьми, заняття спортом тощо;
- дозвілля – це частина вільного часу, витрачена на задоволення фізичних, духовних та соціальних потреб; він служить головним чином для відпочинку та розвитку особистості; у вузькому розумінні дозвілля – це відпочинок і розваги.

Розглядаючи економічну соціологію та соціологію праці й управління, ми мали на увазі здебільшого організацію часу на виробництві, його найраціональніше використання для отримання матеріальних благ. Але, як показала практика, для цього замало організувати тільки сам трудовий процес. Треба організувати і весь інший час.

Ще Д. Рікардо писав, що головне багатство нації – як можна за найменший час виробити якнайбільше матеріальних благ. Тобто справжнє багатство суспільства – час, звільнений від процесу матеріального виробництва. Це час, який людина може використати за своїм бажанням. Отже, наукова організація праці веде до підвищення її продуктивності, яка, у свою чергу, дає можливість збільшити вільний час. На цю проблему звертав увагу і О. Конт. Вона і досі займає провідне місце в теоретичних та практичних студіях соціологів, бо з цим безпосередньо пов'язане покращання життя людей, суспільства.

Вільний час, як соціальне явище, потрапив у поле зору науки лише у XIX ст., але уява про нього існувала давно. Ще Аристотель у «Політиці» сказав, що грек відрізняється від варвара перш за все як вільна людина від раба, що тільки й зайнятий трудовою діяльністю. Праця в усі часи виступала як необхідність. У Біблії вона виступає у вигляді божої кари за неслухняність: «у поті будете здобувати хліб свій». Але духовне очищення людини, зрештою, призводить до того, що всі її страждання під час цієї нелегкої праці закінчуються в Царстві Небесному, де вона живе вічно, без страждань у вільному часі. Науковий погляд виходить якраз з тих позицій, що, не сподіваючись на це примарне царство, треба зробити все можливе для того, щоб зменшити

«страждання» під час добування людиною «хліба насущного» і збільшити вільний час протягом життя людини. Можна сказати, що прогрес розвитку людства – у появі в нього все більшої кількості вільного часу.

Отже, оскільки збільшення вільного часу є об'єктивним процесом у розвитку людства, то й наріжне завдання суспільства в цілому, і соціології як науки, зокрема: як саме найкращим чином організувати цей вільний час, який би було використано на духовне збагачення людини [6, 134 – 149].

Перш за все постає питання кількісного виміру вільного часу. Але це досить важка справа: як його розрахувати для творчої людини, що займається наукою, мистецтвом? Тут можна тільки виміряти вільний час якісно. Отже, у формуванні вільного часу, як самостійного соціального явища, було задіяно єдність кількісних та якісних критеріїв. Умовно структуру вільного часу можна поділити на два рівні:

1) суспільно необхідний час – робочий тиждень, день, кількість вихідних, відпустка, час, витрачений на певні заняття поза роботою, дозвілля і та ін., – тобто це кількісний рівень;

2) індивідуальний вільний час – стосується внутрішнього світу окремої людини, сприйняття нею свободи, яку надає їй суспільство (світоглядна орієнтація, духовні потреби, соціальна активність, політична лояльність); тобто це якісний рівень: наскільки суспільно-необхідний час наповнений певним змістом, що відображає якість життя.

Структура вільного часу розкриває два його аспекти: зміст вільного часу як суспільну можливість й індивідуальну потребу в ньому. В єдності цих двох аспектів і полягає сутність вільного часу. Якщо робота, як засіб існування, є необхідністю, то не меншою необхідністю є і вільний час. Життя людини не можна звести лише до звичайних буднів, у ньому визначне місце посідають свята, певні звичаї, обряди. Узагалі, потяг людини до свята, мабуть, більший, ніж до роботи. Працювати людину змушують певні обставини виживання у складних природних і соціальних умовах, але важкий тягар праці людина скидала з себе під час різних святкування. Тут вона могла розслабитися фізично і психологічно, отримати добрий заряд бадьорості. Свята в повсякденному житті людей відігравали роль яскравого дійства, що скрашували сірі одноманітні будні. Тут досить лише згадати, як приклад, звичай карнавалів у Бразилії. Карнавал – це всенародне свято, до якого готуються майже всі протягом року, не шкодуючи на це коштів. Неодноразово відзначалось, що деякі люди, витрачали на карнавал останні кошти, після нього змушені були починати з нуля, щоб накопичити на повсякденні потреби та й на підготовку до наступного карнавалу.

Як бачимо, потреба у вільному часі та в дозвіллі іноді така, що її

можна занести до однієї зі складових сенсу життя людини. У наші дні завдяки досягненням техніки, застосуванню нових технологій виробництва, підвищенню продуктивності праці з'явилися нові можливості для суспільства виділити більше вільного часу для кожної особистості. Більшість людей на планеті зараз відпочивають протягом двох днів робочого тижня, зменшується також кількість робочих годин на добу, що збільшує кількість вільного часу кожного дня [7, 113].

Можна перелічити наступні *параметри вільного часу*. По-перше, це його обсяг, який залежить від тривалості робочого дня, кількості часу, що витрачається на дорогу до місця роботи і додому, від кількості часу, витраченого на задоволення побутових потреб, тощо. Чим менше часу витрачається на всі ці необхідні речі, тим більше його залишається на вільний час. В обсязі вільного часу є й певні умовності. Так, наприклад, працю на присадибній ділянці можна не зараховувати до вільного часу, бо часто це викликано нагальною потребою у здобутті додаткових засобів харчування. Але якщо ця робота проводиться індивідом задля свого задоволення і, роблячи її, він таким чином відпочиває, тоді вона зараховується до вільного часу. Щодо часів відпочинку, пов'язаних з відновленням фізіологічних функцій організму, то тут теж може бути порізному: одному для відпочинку достатньо поспати 6 годин на добу, а іншому – 10. Отже в першого індивіда буде більше вільного часу, ніж у другого. Таким чином, крім загальних підходів до обчислення обсягу вільного часу, в кожному окремому випадку потрібен індивідуальний підхід.

По-друге, вільний час можна розкласти на певні елементи – творчу діяльність, навчання, фізичні заняття, ігри з дітьми, зустрічі з друзями, хобі, пасивний відпочинок, анти культурні дії тощо. Цей список елементів можна продовжувати, але в цьому немає потреби. Головне ж тут те, що, як і в першому випадку, список цих елементів для кожної особистості має бути суто індивідуальним. Саме в цьому і полягає свобода вибору занять у вільний час індивідом, бо вільний час є відвойованим у природи правом на час, який він може використати за своїм бажанням, що й складає основу його життя, його сенс.

По-третє, зміст вільного часу залежить від якості конкретних занять людини і від характеристик конкретної людини, від того, якою особистістю вона є, яка її індивідуальність. Тобто зміст або якість вільного часу залежать від якості занять, які особистість проводить протягом цього вільного часу. Чим змістовніше і, відповідно, якісніше проводить свій вільний час особистість, тим більше вона зростає духовно і фізично, тим яскравіше окреслюється її індивідуальність.

Учені вважають, що сфера вільного часу – це сфера свободи людини від суспільства. Це не зовсім правильно, бо людина, хоча й

отримує більше свободи діяльності у вільний час, все одно не відокремлюється від суспільства і не стає незалежною від нього. Навіть може бути навпаки: завдяки своєму вільному часові людина стає більш залежною від суспільства, тісніше з ним пов'язаною. Чи участь конкретного індивіда у тому бразильському карнавалі відокремлює його від суспільства? Чи робить його менш залежним від нього? Навпаки, це її ще тісніше пов'язує з суспільством, бо сутність карнавалу саме в масовості. Людина тут залишається вільною лише в тому, що може вільно вирішувати, брати їй участь у карнавалі чи ні [8, 264].

Чималу кількість обсягу вільного часу подекуди займає дозвілля. Дозвілля, як ми вже казали вище, – це той час, що залишається від усього обсягу вільного часу для відпочинку і розваг. До 20-х – 30-х років соціологів майже не турбувала проблема організації та упорядкування дозвілля. Вважалося, що вільний час на те і вільний, щоб людина могла займатися тим, чим їй заманеться. Головну увагу було сконцентровано на виробництві, на підвищенні продуктивності праці і всіх чинниках, які впливають на цю продуктивність. Але численні емпіричні дослідження, розвиток менеджменту людських відносин на виробництві нашо́вхнули на висновок, що дозвілля у вільний час не повинно бути кинутим напризволяще. Його теж потрібно певним чином організовувати. Отже, паралельно з менеджментом людських відносин у 20-30-х роках ХХ ст. виникає інфраструктура організації дозвілля. Після Другої світової війни цей напрям розвивається особливо інтенсивно. З 1969 року навіть видається міжнародний журнал «Суспільство і дозвілля».

Вільний час стає об'єктом для цілих галузей діяльності – шоу-бізнесу, кіно, телебачення, картинних галерей, театрів, літератури, ресторанів, кафе, туризму подорожей тощо. Ціла індустрія розваг у суспільстві працює на забезпечення зайнятості людей у вільний час. Соціологи, економісти та й політики зрозуміли, що добре налагоджена індустрія розваг і відпочинку корисна для суспільства з усіх боків. По-перше, одне з завдань вільного часу – відпочинок трудівника, відновлення ним фізичних і духовних сил для роботи наступного дня. Тому, щоб людина могла це зробити найкращим чином, вона повинна мати можливість відпочити так, як того сама забажає. Звідси – потреба найширшого асортименту розваг і видів відпочинку. По-друге, поринаючи після трудового дня в гущу розваг, людина тим самим відмежовується від повсякденних соціальних, економічних та політичних проблем, цим самим знімаються стресові ситуації, забуваються економічні та політичні негаразди. Людина на певний час забувається, цілком віддаючись відпочинку, і це корисно для неї з фізичного, психологічного та соціального боків [9].

Можемо зауважити, що відволікання системою розваг людей від

соціальних проблем може зробити їх менш соціально активними. Така точка зору досить виправдана: дійсно, розважаючись і відпочиваючи, людина менше уваги приділяє різним соціальним проблемам. Але це все лише до певної міри. Не треба думати, що шоу-бізнес, та й узагалі вся система зайнятості у вільний час, стоять осторонь загального стану суспільства. Вони тісно пов'язані і з економічною, і з політичною сферами діяльності, і будь-які негативні зміни в цих сферах одразу позначаються на функціонуванні сфери дозвілля. Якщо в суспільстві існують певна стабільність, високий рівень життя, злагода між різними гілками влади, то й сфера дозвілля почуває себе стабільно. Якщо в інших сферах відбудуться якісь прикрі зміни, наприклад, настане економічна криза, то вона неодмінно позначиться на представниках будь-якого шоу-бізнесу. Отже люди не отримають звичної для них порції розваг, їх відпочинок погіршає, і вони змушені будуть виявити соціальну активність, щоб повернутись до найкращих часів. Коли такого не відбувається в суспільстві, то це означає, що в ньому панує стабільність, злагода, достаток і соціальна задоволеність його членів.

Сучасне українське суспільство – це суспільство споживання. Дозвілля в сучасному суспільстві стає загальнодоступною культурною цінністю. Існує поняття світу життя людини. У нього входять природне середовище, культурно-соціальні умови існування, сфера індивідуальних почуттів і переживань людини тощо. Людина та її вільний час стають продовженням і умовою виробничого процесу. Дозвілля і споживання – головні вимоги світу життя сучасної людини. Треба будувати індустрію дозвілля, організовувати її економічно. Таким чином сфера вільного часу перетворюється на соціальний інститут [10, 90].

Досить цікавим є зв'язок між освітою і вільним часом. Освіту вважають головним чином засобом залучення людей у систему суспільного виробництва. Загальна тенденція розвитку освіти від егалітарної до масової, від вузькоспеціалізованої до освіти з широкою культурно-гуманітарною основою веде до того, що освіта все більше змішується зі сферою вільного часу, сферою дозвілля. Вони взаємопов'язані і тому повинні сприяти розвитку один одного. Професія, отримана завдяки певній освіті, це не просто момент соціалізації людини, а ще й універсальне визначення вільного життя людини. Професія диктує й обсяг вільного часу кожного індивіда. Якщо робітник на заводі працює від «гудка до гудка», то є інші професії, представники яких не регламентовані певним часом і, відповідно, розпоряджаються ним на свій розсуд. Від професії залежить тривалість відпустки, отже, – і кількість вільного часу. Використання індивідом свого вільного часу для отримання певної освіти є засобом збільшення свого вільного часу в майбутньому. Але тут є й інший бік проблеми: освіта із засобу отримання

додаткового вільного часу може стати діяльністю, яка входить складовою частиною у вільний час. Тут нічого поганого немає, якщо в людини виникає потреба вчитися і, отримавши одну освіту, намагатися отримати ще й іншу, то вона стає нібито покликанням людини і перетворюється поступово в самоосвіту. Людина вільна, і якщо вона вибирає собі такий шлях свого життя, так заповнює свій вільний час, то це її право [10, 90 – 91].

У вільного часу є й певні протиріччя. Так, великий обсяг вільного часу з позитивного явища може перетворитися на негативне. Безробітний має досить багато вільного часу, але це ніяк не можна вважати позитивною рисою його життя. Вільний час безробітного є не вільним часом цього індивіда, а є часом, від якого відмовилося суспільство. Цей вільний час не виконує своєї функції надання змоги людині відпочити, розважитися, а несе з собою дискомфорт, соціальну та економічну незадоволеність, веде до стресових ситуацій і, таким чином, не поліпшує, а погіршує життя людини.

Є й інша крайність, коли вільний час вважається головною цінністю в житті, людина кидає роботу добровільно, відмовляється від певних благ цивілізації і таким чином веде спосіб життя, що є своєрідним викликом суспільству. Така людина змушена відмовитися від багатьох життєвих благ і ззовні вона живе нібито у злиднях, обмежуючи свої матеріальні потреби. Якщо така людина здатна вести високодуховний спосіб життя, то така жертва ще може вважатися позитивною, але якщо це не так, то даний спосіб життя стає деградацією особистості і, таким чином, вільний час із явища позитивного стає явищем негативним.

Ще одне протиріччя: наявність великої кількості вільного часу без відповідної його організації веде до того, що певна верства людей, не знаходячи способу заповнення свого вільного часу порядним дозволям, стає на шлях відхилення від норм поведінки, починає займатися негативною діяльністю, стає на злочинний шлях життя тощо.

Перелічені протиріччя в цілому не заперечують позитивного значення вільного часу в житті людини, але підкреслюють певні його проблеми [11].

Серед численних проблем вільного часу можна виділити дві основні – збільшення його кількості і покращення якості.

1. Збільшення кількості вільного часу. Попри певні перелічені вище протиріччя, що стосуються обсягу вільного часу, все ж таки збільшення його кількості треба вважати позитивним явищем у розвитку суспільства. Тому кожному суспільству слід подбати про шляхи збільшення обсягу вільного часу. За рахунок чого це можна зробити? Перш за все за рахунок скорочення витрат часу на роботу. Сюди входять такі засоби, як скорочення робочого дня, збільшення кількості вихідних днів та терміну

відпусток. Усе це можна здійснити за наявності високої продуктивності праці з застосуванням сучасних високопродуктивних технологій виробництва, а також за наявності «резервної армії праці» – достатньої кількості виробників, які можуть будь-якої миті вийти на заміну відпочиваючому робітнику.

По-друге, збільшення вільного часу (зокрема обсягу часу на дозвілля) здійснюється за рахунок покращення побутових умов. Високоорганізований побут, а точніше система побуту, дозволяє вилучити максимальну кількість вільного часу. Кажучи про побут, ми маємо на увазі домашню техніку, систему торгівлі, яка повинна забезпечити індивіда всіма необхідними товарами, причому оперативно й повно. Тут треба розвивати цілу мережу послуг: прийом заказів, доставка товарів на дім, раціональне розміщення торговельних точок тощо. Не секрет, що в нас ще недавно за наявності дефіциту товарів людям доводилося часто вистоювати довгі черги в магазинах, щоб придбати необхідний їм товар. На це витрачалося багато часу. А якщо до цього додати ще й інші негаразди побуту, то зрозуміло, що на розваги і відпочинок у багатьох працівників майже не залишалося часу.

По-третє, зростання індустрії розваг сам по собі стимулює людей планувати та організовувати свій вільний час так, щоб можна було добре, відповідно до бажання кожного, відпочити. Якщо є пропозиція, то на неї обов'язково знайдеться попит. Таким чином, за одних і тих самих умов праці, за наявності добротної індустрії розваг люди будуть більше часу витрачати на дозвілля, ніж без такої індустрії розваг.

По-четверте, можна сказати, що збільшенню обсягу вільного часу сприяє і зростання заробітної плати та добробуту громадян. Причому зростання заробітної плати за один і той же час. Це дозволяє частині населення за менший строк заробляти достатньо грошей, щоб вести розпорядливий спосіб життя з достатньою кількістю вільного часу. Психологічно багато хто з людей зупиняється на певному рівні добробуту, вважаючи його цілком задовільним для ведення нормального способу життя. Така людина не буде пересилиювати себе, щоб заробити більше грошей, а обмежитися певною їх кількістю, яка, на її погляд, буде достатньою для ведення гідного способу життя, такого, який би повністю або оптимально задовольняв би її [12, 71 – 73].

2. Друга важлива проблема вільного часу – це поліпшення його якості. Мало того, щоб у кожної людини було вдосталь вільного часу, – треба ще, щоб цей час було використано з максимальною користю як для самого індивіда, так і для всього суспільства в цілому. Ця проблема багатопланова, і її треба розглядати в комплексі різних чинників, які впливають на проведення дозвілля членами суспільства. Тут і система виховання, освіти, різні види мистецтв, релігія, мораль тощо.

Висновки. Отже, все те, що формує світогляд, світосприймання, культурний рівень людини, його духовний світ, є вільним часом. Якщо індустрія розваг та інші засоби проведення вільного часу в суспільстві знаходяться на високому рівні, то і члени цього суспільства якісніше проводять свій вільний час. А це означає виконання двох найголовніших його функцій – відновлення людських сил, які поглинає сфера праці та інші життєво необхідні заняття, та функцій духовного (ідейного, культурного, етичного, естетичного тощо) і фізичного розвитку людини.

Список використаних джерел:

1. Піча В. М. Соціологія: загальний курс: навчальний посібник [для студентів вищих закладів освіти України] / В. М. Піча. – К. : "Каравела", 1999. – 248 с.
2. Кисилева Т.Г. Теория досуга за рубежом. / Т.Г. Кисилева. – М., 2002.
3. Зборівський Г.Є. Соціологія дозвілля і соціологія культури: пошук взаємозв'язку / Г.Є. Зборівський // Соціологічні дослідження. 2006. – № 12. – С. 56 – 63.
4. Иваненков С. П. Проблема соціалізації сучасної молоді / С. П. Иваненков. – К., 1999.
5. Теремко А. Соціологія – Деякі аспекти сучасної концепції вільного часу [Електронний ресурс] / А. Теремко. – Режим доступу до статті: <http://www.readbookz.com/book/138/3942.html>. – Назва з екрана.
6. Гаюнов О. Дозвілля, культурні запити і потреби української молоді // Молодь України у дзеркалі соціології / О. Гаюнов, Т. Бондар; за ред. О. Балакіревої і О. Яременка. – К. : УІСД, 2001.
7. Молодь і дозвілля (теорія, методика і практика роботи з підлітками за місцем проживання). – Випуск П. – К. : АЛД. 1996. – 268 с.
8. Марченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: [монографія] / С.Я. Марченко. – Луганськ: Альма-Матер, 2006. – 320 с.
9. Мурзин А.Э. Актуально ли изучать свободное время? [Електронний ресурс] / А.Э. Мурзин. – Режим доступу до статті : <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/276373.html>. – Назва з екрана.
10. Лукашевич М.П. Соціологія: підручник для дистанційного навчання / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков, А.В. Гринчук – К. : Університет „Україна”, 2005.
11. Зборовский Г.Е. Социология досуга и социология культуры: поиск взаимодействия [Електронний ресурс] / Г.Е. Зборовский. – Режим доступу до статті: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2006-12/Zborovskiy.pdf>. – Назва з екрана.

12. Ручка А.О. Мас-медіа і культура в контексті соцієтальних перетворень / А.О. Ручка, Н.В. Костенко, Л.Г. Скокова // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття / за ред. М.О. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 1999.

Клевака Леся Петрівна,
к. пед. н., старший викладач кафедри соціальної роботи,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЖІНОЧИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ПІДТРИМКА СИРІТ

Вступ. Людина від народження має права й обов'язки, які дозволяють адаптуватися до суспільного життя, долати певні труднощі, змінювати усталений стиль життя, соціалізуватися. Процес адаптації відбувається в кожного по-різному. Добре, коли цей процес відбувається в сімейному оточенні, в атмосфері любові й тепла. Однак не можна забувати, що існує найбільш уразлива й незахищена категорія дітей, зокрема діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, та особи з їх числа, опіку над якими здійснює держава.

У будь-якому суспільстві, будь-якій державі на різних історичних етапах розвитку були і будуть діти, які з огляду на різні причини обставин залишаються без піклування батьків. Сирітство – соціальне явище, що характеризується наявністю дітей, які залишилися без піклування батьків. Простеживши історію розвитку установ для сиріт, можна побачити, як при економічних труднощах держави, що викликають зниження рівня життя її громадян, збільшується кількість сиріт, безпритульних і бездоглядних дітей.

Актуальність даної роботи обумовлена, по-перше, соціальними проблемами дитинства, що потребують невідкладного теоретичного і практичного вирішення, гостротою завдань соціального захисту та соціальної реабілітації дітей, які залишилися без піклування батьків, особливостями контингенту дітей, об'єднаних поняттями «діти, позбавлені піклування батьків» і «соціальні сироти», по-друге, – сучасною ситуацією у сфері сім'ї – збільшенням кількості неповних та малозабезпечених сімей, порушеннями внутрішньосімейних взаємин, що призводять до відторгнення дитини від сім'ї, розвитку в неї різних форм девіантної поведінки і виникнення соціального сирітства. Актуальність визначається дедалі більшою кількістю дітей, які залишилися без

батьківського піклування, обмеженістю можливостей установ державної підтримки дитинства вирішувати цю проблему тільки традиційними засобами.

Історія дитячого піклування в Полтавській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) свідчить про те, що прагнення допомогти ближньому, особливо дітям-сиротам і дітям з малозабезпечених родин, було однією з традиційних особливостей національного характеру. Сформована протягом багатьох століть регіональна система дитячого піклування по-своєму унікальна і може бути використана в сучасних умовах розвитку України.

Результати дослідження. Аналіз історико-педагогічної літератури доводить, що на сьогодні держава і суспільство покликані піклуватися про дітей-сиріт, спираючись на знання історії проблеми соціального піклування, історичного досвіду організації системи закладів піклування. Поряд із загальними тенденціями розвитку установ піклування сиротами, властивими Російській імперії в цілому, кожен регіон має специфічні особливості. Розглянемо історико-педагогічну проблему соціального піклування, відзначаючи її регіональні особливості в Полтавській губернії.

Наукові розвідки з проблеми дозволяють виділити наступних авторів, які займалися проблемою дослідження соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт: О. Газман, А. Гордєєва, В. Морозов, Л. Оліференко, Л. Сидорова та ін. (проблеми підтримки процесів виховання і формування особистості дитини, у тому числі дітей-сиріт); Л. Бадя, А. Горовцев, В. Гоген, С. Гогелій, Є. Максимов, М. Фірсов та ін. (історія розвитку соціальної допомоги в Російській імперії); О. Аніщенко, В. Вірченко, В. Добровольська, Л. Єршова, О. Литвиненко, Г. Маслій, М. Рижкова, Т. Сухенко, Т. Шушара, Т. Яковишина та ін. (регіональні особливості здійснення навчання і виховання, в тому числі сиріт, у різних типах жіночих навчальних закладів України другої половини XIX – на початку XX ст.); О. Білоусько, Т. Благова, В. Василенко, О. Єрмак, В. Жук, Н. Кочерга, Н. Купріян, В. Мирошніченко, І. Охріменко, М. Пашко, І. Петренко, Т. Пустовіт, В. Ревегук, С. Федоренко, В. Ханко, П. Шемет та ін. (діяльність освітніх закладів Полтавської губернії); В. Бучневич, М. Зінченко, А. Коніський, О. Ліхачова, П. Мазанов, І. Ольшевський, І. Павловський, Л. Сєдов, Ю. Яцевич та ін. (погляди науковців другої половини XIX – на початку XX ст. на діяльність освітніх закладів Полтавської губернії). Разом з тим аналіз наукової літератури, проведений у рамках нашого дослідження, підтверджує, що проблематика використання надбань минулих років при організації соціальної підтримки сирітства сьогодні є маловивченою.

Історія підтримки сиріт у Російській імперії, у яку входила

Полтавська губернія, як державна проблема, починається з XVIII ст. Законодавча база піклування просиріт була закладена в період реформ Петра I. Надалі система соціальної підтримки набула нової якості при правлінні Катерині II, чому сприяла суспільно-педагогічна діяльність І. Бецького. Катерина II, затвердивши правила управління в губерніях, 1775 року в кожній з них «заснувала особливе відомство для виконання священних обов'язків доброчинності нещасним будь-яких статі, віку та майнового стану, які мають потребу в допомозі ближнього». Дані установи згодом були названі «громадським піклуванням» й існували до середини XIX ст. «Громадське піклування» для дітей організовувалося як через благодійні заклади (виховні та сирітські будинки), підвідомчі опікунській раді, так і поза ними (через виділення певних сум з опікунських капіталів на виховання дітей у закладах іншого відомства) [2; 7; 10].

Зміни в організації установ громадського виховання і піклування дітей-сиріт відбулися в усіх губерніях Російської імперії, у тому числі Полтавській, у другій половині XIX ст. Ці зміни були пов'язані з розвитком капіталістичних відносин, що внесло великі зміни в соціально-економічне становище жінок. У Полтавському регіоні в цей період відбувався активний пошук форм організації установ, які допомогли б вирішити соціальні проблеми дітей. Поряд з діючими державно-благодійними установами почали відкриватися різні дитячі колонії, притулки, ясла-притулки, дитячі садки. При цьому уряд не підтримував приватну ініціативу щодо відкриття дитячих садків і обмежувався організацією дитячих притулків для найбільш знедоленої категорії – дітей-сиріт, напівсиріт та дітей найбіднішого населення.

Дитячі притулки призначалися «для піклування на постійному і повному утриманні дітей обох статей: круглих сиріт, напівсиріт і таких, батьки яких не мають коштів для їх виховання і навчання» [10, с. 10]. Діти у притулках Полтавської губернії містилися скромно і просто. Їх привчали, відповідно віку і фізичних сил, до селянської праці, переважно городництва і садівництва, нескладних видів ремесел і рукоділля. Також по можливості діти вели всю домашню роботу в притулку. Разом з цим велика увага в закладі приділялася релігійно-моральному вихованню і фізичному розвитку вихованців. Дітям змалку вселяли релігійно-моральні категорії і поняття про покірність і терпіння, подяку за притулок. У літній період діти освоювали сільськогосподарську працю: догляду за садом, городом, обробки земельної ділянки. Вихованців привчали до охайності, порядку, чистоти. Незважаючи на обмежені виховні можливості дитячі притулки привчали до працьовитості, вирішували життєвоважливі проблеми знедолених дітей: надавали їм житло, одяг і харчування. Виховання дітей здійснювалося у процесі організації їхньої

життєдіяльності. Притулки Полтавської губернії давали дітям лише елементарну грамотність. Основними формами роботи були бесіди, лекції, диспути [2; 10].

Зауважимо, що цікавий досвід підтримки сиріт мали жіночі навчальні заклади Полтавської губернії другої половини XIX –початку XX ст.З архівних джерел відомо, що 1898 року було відкрито жіночі ремісничі класи на базі притулкудля неповнолітніх сиріт Кременчуцького товариства допомоги бідним Полтавської губернії. У ремісничих класах викладали наступні навчальні дисципліни: Закон Божий, російську мову, арифметику, малювання, співи, в'язання гачком і спицями, крій та шиття білизни і плаття, вишивання хрестиком [11].

Керівництво товариства допомоги бідним дітям євреїв у м. Кременчуці березні 1908року отримало дозвіл відкрити безкоштовне жіноче професійне училище. Училище мало два відділення – загальноосвітнє і професійне. Навчання в першому тривало чотири роки ймістило програму початкової школи (Закон Божий, креслення і малювання, співи, рукоділля). Тривалість навчання у професійному відділенні складала три роки, окрім ремесел вивчалися російська мова, арифметика, історія і географія, рахівництво, товарознавство, креслення, основи гігієни, закон єврейської віри та єврейська історія. Згідно з архівними матеріалами, з 1905 по 1909 рікзакладу надано благодійну допомогу меценатами в розмірі по 700 крб. щороку, а з 1909 по 1913 р. – по 1 000 крб. щороку [14, с. 80 зв. – 81 зв.].

У Полтавському єпархіальному жіночому училищі сироти навчалися безкоштовно, їм надавалася кімната в гуртожитку закладу, а після заміжжя виділялися кошти на першочергове домашнє господарство [3, с. 37, 59]. Училище мало город, сад, худобу. Учениці привчалися до домашнього та сільського господарства, розрахунків з різних питань господарювання, вчилися готувати на кухні [3, с. 36]. Усім ученицям надавалися безкоштовна медична допомога в збудованій училищній лікарні [3, с. 42], тканина та фурнітура для пошиття одягу, дарувався одяг для подальшого використання після закінчення вихованками закладу [3, с. 59]. Під час урочистостей по закінченні навчального закладу кожна випускниця отримувала святе Євангеліє, а відмінниці – інші корисні книги [3, с. 147].

Зміст навчально-виховної діяльності в Полтавському єпархіальному жіночому училищі передбачав вивчення наступних дисциплін: Закон Божий (катехізис, священна історія Ветхого та Нового Заповіту, пояснення Богослужіння православної церкви, історія російської церкви і стисла загальна церковна історія), читання на російській і слов'янській мові, чистописання та малювання (для вірного створення візерунків під час шиття), арифметика до потрібного правила включно, російська

граматика, складання коротких творів у вигляді розповідей, листів, описів, роздумів (без теорії словесності та історії літератури), стисла слов'янська граматики, французька і німецька мови, стисла загальна географія, російська історія та загальна історія у стислому викладенні, стисла фізика, природознавство, церковні співи, музика (гра на роялі, скрипці), рукоділля (крій, шиття, в'язання), гімнастика [3, с. 35 – 36, 102, 106, 109].

Зі 100 прийнятих учениць першого класу Полтавського єпархіального жіночого училища 40 виховувалися за рахунок училища [3, с. 36 – 37]; з 1868 по 1893 рік звільнено від плати за навчання 244 учениці, забезпечено проживанням у гуртожитку 2 615 вихованок [4, с. 248]. За уставом у кожному класі училища повинно бути не більше 45 вихованок, але реально навчалось значно більше дівчат: 1878 – 1879 н.р. – 2, 3 кл. по 49 учениць, 4 кл. – 48 та 49 дівчат), 1879 – 1880 н.р. – 3 кл. по 57, 4 кл. – 47 та 46 учениць) [3, с. 113]. Це свідчить про те, що жіноча освіта користувалася великою популярністю; за неї ладні були платити кошти. Проте училище замість учениць, які могли навчатися платно, приймало на навчання і утримувало за власний рахунок сиріт.

Відомою була Полтавська приватна початкова єврейська школа для дівчаток Р. Резовської. Плата за підготовку молодшої групи складала 40 крб. та старшої групи – 50 крб. на рік. Бідні єврейські дівчата та сироти навчалися безкоштовно, завдяки допомозі Полтавського товариства допомоги бідним єврейським дівчатам [9, с. 60].

При Полтавському училищі для сліпих дівчат, яке відкрилося 1894 року, здійснювалося безкоштовне навчання й учениць-сиріт. Заклад мав молодше та старше підготовчі відділення, три основні класи з ремісничим відділенням та три спеціальні ремісничі класи. У майстернях учениці виготовлювали мереживо, в'язали гачком та спицями, плели гамаки, кошики, доріжки тощо. На складі з виготовленою продукцією продавали речі та приймали замовлення за помірними цінами [8, с. 83].

Позитивним надбанням кінця XIX – початку XX ст. вважаємо благодійницьку допомогу меценатів, які не лише засновували стипендії для малозабезпечених учениць і сиріт (оплати навчання, проживання в гуртожитку, харчування, одягу), але й будували гімназії, училища, школи, притулки, бібліотеки, лікарні, гуртожитки, здійснювали закупівлю навчально-методичної літератури, періодичних видань, дарували твори мистецтва, шкільне приладдя, організовували екскурсії. Серед визначних меценатів варто назвати О. Гавриленкову, К. Дейтрих, Ю. Домбровську, М. Канівецьку, А. Колеснікову, П. Кочубей, М. Ламздорф-Галаган, М. Литвиненко, Є. Милорадович, В. Рєпніна, Т. Старицьку, С. Устимович та ін. Так, наприклад, дворянка Ю. Домбровська пожертвувала в м. Кременчуці будинок для влаштування притулку для шляхетних дівчат

[1, с.52], попечителем Константиноградської міської жіночої гімназії була Ї Величність Е. Саксен-Альтенбургська, Є. Милорадович субсидювала жіночу гімназію в Полтаві, О. Гавриленкова збудувала у своєму маєтку (Кобеляцький повіт) церковнопарафіяльну школу [9], О. Забаринська – попечительниця Кобеляцької жіночої гімназії, згодом – Полтавської Маріїнської гімназії – пожертвувала останній 1 500 крб. на стипендію імені свого покійного чоловіка [7, с. 166 – 167], купець М. Литвиненко заповіт Роменській жіночій гімназії 10 000 крб. з тією метою, щоб на відсотки від коштів навчалися сироти й найбідніші дівчатка жителів м. Ромнів [7, с. 198], Т. Старицька 1885 р. пожертвувала 2 100 крб. Полтавській Маріїнській жіночій гімназії, 3 000 крб. – Полтавському єпархіальному жіночому училищу [7, с. 257], С. Устимович – 1 000 крб. – Полтавській Маріїнській жіночій гімназії на стипендію імені своєї доньки Наталії Прокофіївни [7, с. 274].

Зазначимо, що 124 учениці Полтавської Маріїнської жіночої гімназії у 1885 – 1886 навчальному році навчалися безкоштовно за рахунок благодійницької допомоги: 7 дівчат – за рахунок міста, 15 – земства, 58 – гімназії, 10 – міської управи, 1 – ремісничої управи, 23 – благодійного товариства, 5 – єврейського товариства, 5 – благодійників (А. Абаза, П. Більбасова, С. Скалон) [12, с. 85 зв. – 86]. У 1866 – 1867 навчальному році Кременчуцьке жіноче училище другого рівня мало пожертви на організацію безкоштовного навчання, проживання й утримування учениць-сиріт та учениць з малозабезпечених родин від А. Єсакової (для 5-ти вихованок), Є. Остроградської (5-ти учениць), В. Капніст, священнослужителя Півоварова, ремісничої управи м. Кременчук [5]. 3 148 учениць Кременчуцької акушерсько-фельдшерської школи 21 – стипендіатка повітових земств, 1 – стипендіатка губернського земства, 15 – звільнені школою від плати за навчання. Таким чином, малозабезпечені учениці й сироти мали змогу отримати, окрім елементарної, й медичну освіту [6, с. 15]. У Зіньківській жіночій гімназії за рахунок процентів з капіталу статського радника І. Петровського виплачувалося кілька стипендій [11, с. 295]. Золотоніська жіноча гімназія мала стипендії І. Тургенева – за рахунок Золотоніського земства, Товариства любителів драматичного мистецтва та стипендію полтавської меценатки М. Канівської [11, с. 303]. Станом на 1882 рік у Ладинському трикласному духовному єпархіальному жіночому училищі навчалося 89 учениць, з них 64 – духовного звання (20 виховувалося на кошти монастиря) [9, с. 335].

Варто зауважити, що керівництво жіночими навчальними закладами опікувалося станом здоров'я учениць. При деяких закладах існували лікарні (Полтавський інститут шляхетних дівчат, Полтавське єпархіальне жіноче училище, Ладинське трикласне духовне єпархіальне

жіноче училище та ін.), а в більшості працювали лікарі (Золотоніська жіноча гімназія, Зінківська жіноча прогімназія, Кобеляцька жіноча гімназія, Костантиноградська міська жіноча гімназія, Кременчуцька жіноча гімназія, Кременчуцька приватна жіноча гімназія К. Баберіної, Лубенська жіноча Олександрівська гімназія, Полтавське жіноче єпархіальне училище, Полтавське училище для сліпих дівчат, Переяславська жіноча гімназія, Прилуцька жіноча гімназія, Роменська жіноча гімназія, Хорольська жіноча гімназія та ін.) [9, с. 138 – 371].

Значну соціальну підтримку сиріт та дівчат з малозабезпечених родин здійснювали засновники приватних жіночих гімназій. У приватних гімназіях наприкінці XIX – на початку XX ст. викладали такі дисципліни: Закон Божий, російську, німецьку та французьку мови, чистопис, історію, природничу історію та географію, арифметику, математику, фізику, педагогіку, рукоділля, малювання, співи, танці. У гімназії В. Ахшарумової додавалася російська словесність, Н. Старицької – природознавство, гігієна, гімнастика, А. Вахніної – космографія, природознавство, методика російської мови, витончені роботи, гігієна, М. Сивицької – космографія, словесність, М. Семичевої – гімнастика, М. Сачавец, О. Родзенко – словесність, А. Кречман – словесність, природознавство, гімнастика, К. Баберіної – словесність, природознавство, А. Семіградової – словесність, природознавство, гігієна, В. Морозовської – космографія [11].

Науковий пошук дозволяє зробити висновок, що в середніх жіночих навчальних закладах (інститут шляхетних дівчат, державні й приватні гімназії) Полтавської губернії, періоду, що досліджується, здійснювалася соціально-психологічна підтримка учениць: формування позитивної поведінки, розвиток комунікативних навичок та навичок висловлювання власної думки, розвиток умінь брати на себе відповідальність та усвідомлювати значення та наслідки своїх вчинків, стимулювання розвитку позитивних рис характеру, формування впевненості в собі та позитивної самооцінки, набуття навичок планування власного майбутнього, навчання навичкам уникнення та розв'язання конфліктів, планування сім'ї, психологічним аспектам подружнього життя. Здійснювалася формування соціально-побутових умінь та навичок у плануванні витрат сімейного бюджету, веденні домашнього господарства, придбанні продуктів харчування, догляді за тілом, планування дозвілля тощо.

Висновки. Отже, держава і суспільство покликані піклуватися про розвиток і виховання дітей-сиріт, спираючись на знання історії проблеми соціального піклування, історичного досвіду організації системи закладів піклування. Діяльність жіночих навчальних закладів Полтавської губернії другої половини XIX – початку XX ст. уможливили накопичення цінного

досвіду, який може бути використаний в нинішніх умовах реформування соціальної сфери України. Потребують уваги, зокрема, питання: благодійницької допомоги меценатів, обласних і районних рад, товариств, організацій (оплата навчання з подальшим працевлаштуванням, проживання в гуртожитку, харчування та ін.), підготовки до професійної діяльності, планування майбутнього, навчання навичкам уникнення та розв'язання конфліктів, планування сім'ї, засвоєння психологічних аспектів подружнього життя, формування навичок у плануванні витрат сімейного бюджету, веденні домашнього господарства тощо.

Дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, що свідчить про його перспективність. Поглибленішого вивчення, зокрема, потребують питання аналізу діяльності спеціальних навчальних закладів Полтавської губернії для дівчат-сиріт з обмеженими потребами.

Список використаних джерел:

1. Благова Т.О. Развитие мистецьких дисциплін у навчальних закладах Полтавщини (друга половина XIX – початок XX століть) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т.О. Благова. – Полтава, 2006. – 240 с.
2. Горшкова К.О. Виховні будинки і притулки в Російській імперії / К.О. Горшкова // Педагогіка. – 1995. – № 1. – С. 3 – 6.
3. Двадцатилетие Полтавского епархиального женского училища: материалы для истории училища. – Полтава : типолитография Л.Фришберга, 1894. – 274 с.
4. Двадцатипятилетие Полтавского епархиального женского училища // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1895. – №.6/7. – С. 248.
5. Отчет о состоянии Кременчуцкого женского училища второго разряда со времени открытия его, то есть с 1.03.1866 г. по 1.07.1867 г. – Полтава : губернское земство, 1867. – 20 с.
6. Отчеты о состоянии профессиональных учебных заведений Полтавского губернского земства за 1909 год. – Полтава : типолитография И.Фришберг и С.Зорохович, 1910. – 1– 6 разделы.
7. Павловский И.Ф. Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. с 182 портретами / И.Ф. Павловский; [предисловие В.А. Мокляк]. – Х. : «Издательство САГА», 2009. – 6, XV, 294, 2, 2с., 182 илл. (Репринтное воспроизв. издания Полтава: т-во печатн. дела (тип. быв. Духмана), 1914 г.).
8. Памятная книжка Полтавской губернии на 1910 год. – Полтава : изд-во Полтавского губернского статистического комитета, 1910. –

- 478 с.
9. Памятная книжка Полтавской губернии на 1916 год. – Полтава : типолитография Губернского правления, 1916. – 430 с.
 10. Парфьонова О. Історія розвитку соціального піклування дітей-сиріт у Росії XVIII – початку XX століття / О. Парфьонова // Розвиток особистості. – 2004. – № 1. – С. 10 – 16.
 11. Полтавщина: енциклопедичний довідник / за ред. А.В. Кудрицького. – К. : Українська Енциклопедія, 1992. – 1024 с.
 12. ЦДІА України, ф.707, оп. 87, спр. 6756, арк. 76 – 93 зв.
 13. ЦДІА України, ф.707, оп. 221, спр. 118, 10 арк.
 14. ЦДІА України, ф.707, оп. 317, спр. 512, арк. 80 зв. – 81 зв.

Косяк Людмила Іваніна,
директор територіального центру соціального обслуговування
(надання соціальних послуг) Зінківського району
Чирва Лариса Вікторівна
студентка 4 курсу напрямку підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У РОБОТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З КЛІЄНТАМИ

Вступ. Сьогодні нікому не треба доводити, що проблематика, пов'язана з вивченням конфліктів, має право на існування. До проблем виникнення та ефективного вирішення конфліктів, проведення переговорів і пошуку згоди виявляють величезний інтерес не тільки професійні психологи та соціологи, а й політики, керівники, педагоги, соціальні працівники, словом, усі ті, хто у своїй практичній діяльності пов'язаний з проблемами взаємодії людей.

Результати дослідження. Аналіз наукової літератури доводить, що конфліктологи вважають, що ключ до розуміння конфліктів – їх наукова дефініція. Конфлікт (від латинського *conflictus* – зіткнення) визначається в науковій літературі по-різному. У словнику іноземних слів цей термін визначається так: «Конфлікт – зіткнення протилежних інтересів, поглядів, прагнень, чвари, розбрат, спір, що загрожує ускладненнями». У психологічному словнику знаходимо близьке, але не тотожне першому розуміння конфлікту: конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих, не сумісних одна з одною тенденцій у свідомості окремого індивіда, у міжособових взаємодіях чи міжособових стосунках індивідів і груп людей, пов'язане з гострими негативними емоційними переживаннями. У

соціологічній літературі конфлікт розглядається як взаємодія двох об'єктів, що мають несумісні цілі або способи досягнення цих цілей.

Соціологія конфлікту намагається зрозуміти, чи можливе існування суспільства без конфліктів, чи є конфлікт виявом дисфункції в організації, аномалією в суспільному житті чи це нормальна, необхідна форма соціальної взаємодії між людьми. Сьогодні ця наука виходить з того, що конфлікт – цілком нормальне явище суспільного життя. Конфлікту властиві своєрідні якості, відносини і зовнішні форми. Перш ніж давати визначення конфлікту, необхідно розглянути найважливіші з цих рис.

1. Конфлікт – явище соціальне, породжене самою природою суспільного життя. Він виражає ті чи інші сторони соціального буття, місце і роль людини в ньому.
2. Конфлікт – цей вияв об'єктивних або суб'єктивних суперечностей, що виявляється в протистоянні сторін.
3. Конфлікт – усвідомлене явище, обдумане дія. Тому конфлікт – властивість людських взаємостосунків, його не можна ототожнювати зі схожими відносинами у тварин.
4. Конфлікт – явище широко поширене, повсюдне, усядишне. Він виникає у всіх сферах суспільного життя і в різних формах міжособистісної взаємодії.
5. Конфлікт завжди протікає у формі протистояння, зіткнення, протистояння осіб або суспільних груп [4, с. 14]. Конфлікт – зовні виявлена форма людської поведінки, дій на вербальному і невербальному рівні.
6. Конфлікт – прогнозоване явище, схильне до попередження і регулювання. Це обумовлено, по-перше, тим, що протистояння сторін є одночасно і ланкою, що їх зв'язує, їх поєднує загальне соціальне середовище, об'єктивні умови і суб'єктивні інтереси. По-друге, будь-який учасник конфліктного протистояння повинен аргументувати свою позицію, обґрунтовувати домагання, мобілізувати сили, тобто викривати себе і вступати у взаємодію [3, с. 28].

Отже, конфлікт – це певне здійснення протилежних чи несумісних інтересів, поглядів, цілей окремих осіб, соціальних груп.

До найпоширеніших психологічних конфліктів належать міжособистісні конфлікти. Вони охоплюють практично всі сфери людських відносин. Будь-який конфлікт, зрештою, зводиться до міжособистісного. Конфлікти між особами виникають там, де стикаються різні погляди, манери поведінки; їх може живити і бажання одержати щось, не підкріплене відповідними можливостями. Міжособистісний конфлікт може також виявлятися як зіткнення людей з різними рисами вдачі, поглядами і цінностями. Міжособистісні конфлікти для суб'єктів

конфліктної взаємодії є своєрідним «полігоном» перевірки характерів, темпераментів, прояву здібностей, інтелекту, волі та інших індивідуально-психологічних якостей.

Міжособистісні конфлікти виникають як між людьми, які незнайомі один із одним, так і між добре знайомими людьми. Міжособистісні конфлікти можуть проходити в різних сферах і галузях: економічній, політичній, виробничій, побутовій, соціальній.

Головну роль у виникненні конфліктів відіграють так звані конфліктогени – слова, дії (або бездіяльності), що сприяють виникненню у розвитку конфлікту, тобто – призводять до конфлікту безпосередньо. Однак сам по собі «одиначний» конфліктоген не здатний, як правило, призвести до конфлікту. Повинен виникнути «ланцюжок конфліктогенів» – їх так звана ескалація. Ескалація конфліктогенів починається з того, що на конфліктоген на нашу адресу ми намагаємося відповісти більш сильним конфліктогеном, часто максимально сильним серед усіх можливих.

Виділяють три основні типи конфліктогенів: прагнення до переваги; прояви агресивності; прояви егоїзму. Як уникнути конфліктогенів у процесі спілкування і взаємодії соціального працівника з іншими людьми?

1. Необхідно твердо пам'ятати, що всяке наше необережне висловлювання чинності ескалації конфліктогенів може призвести до конфлікту.
2. Необхідно виявляти емпатію до співрозмовника (уявіть, як відгукнуться в його душі ваші слова, дії) [2, с. 40].

У будь-якому міжособистісному конфлікті існує, як мінімум, два учасники і певна конфліктна ситуація їх взаємодії, у якій відбувається початковий інцидент і розвиваються його наслідки. Причина становить джерело конфлікту, перебіг якого, його глибина, тривалість обумовлені певними чинниками. Для виявлення причин конфліктів потрібно провести всебічний і глибокий аналіз як дій, позицій і психологічних особливостей його учасників, так й обставин, які виникають під час їх взаємодії.

В основі конфліктів спілкування лежать: а) сильні емоції; б) прихильність до стереотипів; в) дефіцит спілкування або розмова «різними мовами»; г) порушення норм культури спілкування однією із сторін.

Більшість дослідників пов'язують виникнення міжособистісних конфліктів із наявністю зовнішніх (ситуативних) та внутрішніх (особистісних) детермінант. При цьому зовнішні умови міжособистісного конфлікту пов'язані з неминучим протиріччям між потребами людини та об'єктивними можливостями їх задоволення.

Таким чином, проведене дослідження розкриває наявність дійсної проблеми допомоги фахівцям соціальної роботи в набутті здатності до переживання і позитивного опрацювання міжособистісних конфліктів, що виникають. Важливим є те, що така допомога має бути спрямована на обидві групи досліджуваних. Для тих, хто схильний до відчуття позитивних наслідків, допомога має бути спрямованою на посилення їхньої здатності до аналітично-рефлексивної роботи з інтраперсональними конфліктами. Для тих, хто переживає наслідки переважно як негативні, допомога має бути спрямованою на оволодіння психологічними засобами роботи із власними емоційними станами та розвиток рефлексивних здатностей [2, с. 49].

Профілактика конфліктів – це сукупність напрямів, методів управління організацією, які зменшують вірогідність виникнення конфліктів. Розглянемо напрямки профілактики конфліктів з урахуванням сучасних тенденцій у роботі соціальних працівників. До цих напрямів належать: 1) залучення керівників середньої ланки управління до спільного напрацювання рішень; 2) удосконалення організаційних структур управління; 3) розроблення варіантів стратегії управління персоналом в організації; 4) управління компетенцією співробітників.

Запобігання конфліктам у роботі соціальних працівників передбачає не тільки усунення суб'єктивних факторів конфліктної взаємодії, а й організацію управління поведінкою персоналу, розроблення підходів для досягнення сподівань соціальних працівників та організації в цілому [1, с. 156 – 164].

Конфлікт є зіткненням у свідомості людини суперечливих смислів та значущих для неї на даний момент суб'єктивних реальностей. Поведінковими проявами інтраперсонального конфлікту є невпевненість у собі та своїх діях, чутливість до зовнішніх оцінок, вразливість, бажання та пошук підтримки оточення. Міжособистісний конфлікт у роботі соціальних працівників виникає внаслідок наявності низки системних протиріч, притаманних професійній діяльності, які викликають специфічні неузгодженості у професійній свідомості фахівців. Ці протиріччя мають ієрархічну будову за такими рівнями: ситуативним (рівень практичної діяльності), що включає конкретну професійну та життєдіяльнісну ситуації; соціально-нормативним, що об'єднує інтеріоризовані або прийняті еталони, стандарти та норми професійної діяльності; ціннісним – як системою особистісних професійних інтенцій, цінностей та установок.

Однією з визначальних відмінностей соціальної роботи від інших соціономічних професій є необхідність безпосереднього втручання соціального працівника у вирішення життєвих негараздів та соціальних конфліктів клієнта, навіть тоді, коли сам клієнт не бажає такої допомоги.

Висновки. Профілактично-корекційна робота з міжособистісними конфліктами соціальних працівників передбачає проходження фахівцями низки етапів. До найбільш значущих належать: рефлексивне усвідомлення факту наявності міжособистісного конфлікту; артикулювання змісту та якості переживання; експресивне виявлення переживання; вироблення фахівцем індивідуальної стратегії подолання міжособистісного конфлікту. Отримані в ході дослідження дані дозволяють виокремити принаймні чотири найбільш поширені стратегії подолання міжособистісного конфлікту соціальними працівниками: «відчуження» – як дистанціювання соціального працівника від власної внутрішньої проблеми; «моделювання» – рефлексивне та символічне відтворення причин внутрішнього конфлікту; «зміну позиції» – поетапне повернення фахівця до втраченої професійної ролі; «знецінення» – стратегію, спрямовану на зниження суб'єктивної значущості одного з чинників міжособистісного конфлікту. Ці засоби складають основу корекційної роботи з соціальними працівниками, які знаходяться у стані конфлікту, а також профілактики їх виникнення.

Список використаних джерел:

1. Кунцевська А.В. Витоки інтраперсональних конфліктів у соціальних працівників (за аналізом результатів експертного опитування) / А.В. Куцевська // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2004. – Т. VI, вип. 4. – С. 156 – 164.
2. Ольшанский Д.В. Психология массы / Д.В. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2001. – 145 с.
3. Русинка І.І. Конфліктологія. Психотехнології запобігання і управління конфліктами: [навчальний посібник] / І.І. Русинка. – К.: ЦНЛ, 2007. – 280 с.
4. Цюрупа М.В. Основи конфліктології та теорії переговорів: [навчальний посібник] / М.В. Цюрупа. – К.: Кондор, 2004. – 172 с.

Михайлова Світлана Алімівна,
провідний спеціаліст Головного Управління Пенсійного Фонду
України в Полтавській області
Борчукова Олена Володимирівна,
студентка 4 курсу напрямку підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ДІАГНОСТИКИ КОНФЛІКТІВ У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРЕДСТАВНИКАМИ НЕФОРМАЛЬНИХ МОЛОДІЖНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Вступ. Сучасна епоха характеризується швидким соціокультурним розвитком. Озброївшись найновішими досягненнями науково-технічного прогресу, людина утвердила своє панівне становище у природному світі та стала творцем віртуального, намагаючись підкорити не тільки простір, а й приручити час. Сьогодні вже не час творить людину, а людина час. І найбільш креативним незалежним творцем сучасності все активніше стає молодь.

Прагнучи закріпити міцний статус у суспільстві, молодь створює власну систему цінностей, альтернативну офіційній культурі, тобто субкультуру. Вона націлена на включення молодих людей у суспільне життя шляхом самоорганізації в неформальні молодіжні об'єднання.

Широкий діапазон у соціальному складі та напрямках і формах діяльності зумовлюють суперечливий статус молодіжних субкультур у сучасному суспільстві, що виявляється в численних конфліктах: у непорозумінні з представниками старшого покоління, у суперечностях між неформальними молодіжними об'єднаннями та офіційними структурами, у конфронтації між певними молодіжними угрупованнями. Тому особливого значення набуває проблема діагностики цих конфліктів соціальними працівниками.

Результати дослідження. Дослідженню конфліктів присвячені наукові праці таких учених, як І.Є.Ворожейкін, Н. В. Гришина, Р. Дарендорф, М. Дойч, О. А.Замедліна, Д.К. Захаров, А.Я.Кібанов, Г.І.Козирев, Г. В. Ложкін, І.В.Невлева, Н. І. Повякель, В. П. Пугачов, Л.І.Скібіцька, Г. Спенсер, А.А.Трунов, М.В.Цибульська, Р.Фішер, Т. П.Яхно та інші.

Вивченням проблем молодіжних субкультур та неформальних об'єднань займаються М. Алемаскін, Л. Божович, А. Громов, О. Злобіна, К. Ігощев, А.Катренко, О. Кузін, В. Лісовський, Тихонович В.О., А.Толстих,О.Г., С.Шацький та інші учені.

Дуже часто саму появу неформальних молодіжних об'єднань дослідники пов'язують з конфліктом поколінь. Адже внаслідок

прискорення соціодинаміки на сучасному етапі надзвичайно збільшилася різниця між поколіннями, що виражається у всіх сферах людського існування – від побутової до духовної. Усе змінюється настільки швидко, що старше покоління, формування світогляду якого припало бодай на років 20 – 30 раніше, уже не може адекватно сприйняти те, що подобається їх дітям чи онукам. Але звичайні відносини між поколіннями все ж не досягають такого протистояння, як відносини між старшим поколінням та представниками неформальних молодіжних об'єднань. Молоді люди, прибічники певної субкультури, намагаються виглядати, розмовляти, думати так, як цього вимагає відповідна субкультура. Дорослі прагнуть змінити ситуацію, часто застосовуючи заборони та фізичну силу, не розуміючи, що це не лише не допомагає, а й ще більше відштовхує підлітка, який, не знайшовши розуміння вдома, шукає його на вулиці – у таких же ображених, як і він. Потрапляючи до неформального об'єднання, підліток отримує все, чого йому бракувало, – підтримку, розуміння, визнання, соціальний статус. Саме надмірна захопленість неформальною компанією часто стає однією з причин непорозуміння між батьками та дітьми, адже це заважає їх контакту з дітьми та традиційному вихованню. Старше покоління часто розглядає неформальні молодіжні об'єднання як деструктивні елементи суспільства, обґрунтовуючи це протестом проти всього [2].

Психологічно для багатьох молодих людей, що конфліктують з дорослими, включення в неформальне об'єднання дає компенсаційний ефект. Не маючи раціональних засобів впливу на дорослих, вони за допомогою карнавальних, ритуально-символічних дій і зухвалого зовнішнього вигляду (гребінь волосся на голові, залізни ланцюги, свастика, емблеми черепа як прикраси, розмальована джинсова куртка, сережка у вусі та ін.) частково знімають внутрішнє напруження, привертають увагу навколишніх. Такі шокуючі зовнішні засоби допомагають їм припинити внутрішній конфліктний діалог з дорослими, переводять їх у діалог зовнішній і допомагають зняти напруження.

Найскладнішими та важкими для розуміння є відносини між представниками різних субкультур, це дивує, оскільки, попри всі відмінності, всі вони мають спільну мету – протест проти домінантної в суспільстві культури. Проблемними точками напруження у взаємовідносинах молодіжних субкультур, через які виникають суперечки, є майнова нерівність, політичні переконання, музичні вподобання, колір волосся. Часом причиною конфліктів є прояви ксенофобії, радикалізм політичних або ідеологічних поглядів. Особливо войовничістю та нетерпимістю до інших виділяються скінхеди, панки, готи, „золота молодь”. Вони завжди називають себе „ми”, а всіх інших – „вони” [3].

Конфлікти та конфліктні ситуації, які виникають у практиці соціальної роботи із представниками неформальних об'єднань, потребують урегулювання або своєчасного вирішення. Але це можливо успішно здійснити за умови проведення діагностики конфлікту.

Загалом діагностична процедура, як і сам термін «діагностика», уперше був застосований у медицині. Діагностика в перекладі з грецької означає «здатність розпізнати». З розвитком медичної науки діагностика перетворилась на надійний метод цілеспрямованого комплексного дослідження об'єкта (процесу). Пізніше цей метод був запозичений іншими науками та застосований у різних сферах людської діяльності, у тому числі в соціальній роботі та конфліктології [1, 265].

Сутність діагностики конфлікту в соціальній роботі полягає в тому, щоб забезпечити процес його адекватної оцінки, що дозволить розробити відповідні рекомендації з профілактики конфлікту та його вирішення.

Діагностична процедура у практиці соціальної роботи із представниками неформальних об'єднань може бути ефективно використана для аналізу передконфліктної ситуації. За допомогою діагностики можна проаналізувати внутрішню структуру конкретного конфлікту, визначити його джерела, стадію розвитку, оцінити величину можливої шкоди. Аналізуючи конфліктну ситуацію, необхідно звернути увагу на стійкість тенденцій, що свідчать про порушення пропорцій соціального відтворення, зокрема, на зростання невідповідності між обсягом та структурою суспільних потреб й обсягом та структурою виробництва життєвих благ. Діагностика конфлікту також передбачає використання даних емпіричних досліджень соціального самопочуття населення, що свідчить про те, наскільки громадяни усвідомлюють конкретну проблему, як її оцінюють, чи є у людей відчуття тривоги за своїх дітей, наскільки вони готові вийти із ситуації, що склалася. Соціологічні опитування свідчать про те, що ставлення більшості населення до молодіжних субкультур є вкрай негативним, особливо до тих, які приховують собі агресію, деструктивну поведінку її представників. Зважаючи на те, наскільки така реакція є негативною та яка маса людей такою реакцією охоплена, можна зробити висновок про гостроту конфлікту. У процесі діагностики важливо звертати увагу на поведінку зацікавлених груп, насамперед тих, у чиїх інтересах є його найшвидше вирішення, а також тих, хто виступає в ролі посередника при вирішенні конфлікту.

Діагностика передбачає оцінку ступеня гостроти конфлікту. На підставі аналізу визначається взаємозв'язок різних конфліктів, виявляються ключові з них, усунення яких призведе до вирішення інших конфліктів. Розглядаючи питання про пріоритетність та комплексність вирішення конфлікту, необхідно співставляти витрати й результати, у

тому числі втрати, які соціальний працівник і клієнти (у даному випадку представники неформальних об'єднань) можуть понести, якщо конфлікт не буде вирішений або врегульований. Цей висновок можна перекласти й на українське суспільство в цілому. Найбільш яскравим прикладом, коли суспільство втрачає найбільше, є підліткова злочинність. Серед такої категорії злочинців – нерідко і представники асоціальних молодіжних угруповань.

Серед методів діагностики конфліктів у соціальній роботі з представниками неформальних об'єднань (молодіжних субкультур) можна назвати такі, як: спостереження (візуальне, статистичне, соціологічне); ранжування конфліктів; соціальний аналіз конфліктної ситуації на основі вивчення даних соціальної статистики, масового анкетного опитування. Діагностуючи конфлікти в соціальній роботі, важливо використовувати й методи соціальних зразків, аналогій, порівняння.

Технологія діагностики конфліктів, що запропонована І.В. Невлевою та А.А. Труновим, цілком може бути застосована для діагностики конфліктів у практиці соціальної роботи з представниками неформальних об'єднань. Автори умовно процес діагностики конфлікту в соціальній роботі розподіляють на сім етапів. Коротко розглянемо зміст роботи на кожному з них [1,275].

Отже, на першому етапі має бути проведений аналіз конфліктної ситуації, виявлені симптоми конфлікту. Далі, на другому етапі, здійснюється опис симптомів конфлікту та надається оцінка ступеню відхилення симптомних характеристик від норми. Результатом процедури має стати підтвердження або заперечення наявності конфлікту. Наступний, третій, етап полягає у визначенні часу і місця виникнення конфлікту, його інтенсивності і зв'язку з іншими конфліктами. Важливою є прогнозована оцінка конфлікту з точки зору його впливу на поведінку представника молодіжної субкультури в майбутньому. На четвертому етапі визначається коло факторів, які обумовлюють конфлікт. Виявлення причин та умов конфлікту здійснюється на п'ятому етапі. Далі, на шостому етапі, необхідно оцінити наслідки незадовільного вирішення конфлікту через відсутність впливу на нього. Ця процедура передбачає виявлення можливих економічних, політичних, морально-правових, етичних, фізіологічних наслідків наявності конфлікту для клієнтів. Завершується діагностика сьомим етапом, де визначається можливі шляхи врегулювання або вирішення конфлікту. Розглянуті нами етапи характеризують логіку діагностики конфлікту в соціальній роботі, зокрема, з такою групою клієнтів, як представники неформальних угруповань.

Висновки. Отже, у практиці соціальної роботи з представниками

неформальних об'єднань, основу яких переважно складає молодіжна субкультура, необхідно приділяти належну увагу проблемам конфлікту. Дуже часто саму появу неформальних молодіжних об'єднань дослідники пов'язують з конфліктом поколінь. Адже внаслідок прискорення соціодинаміки на сучасному етапі надзвичайно збільшилася різниця між поколіннями, що виражається у всіх сферах людського існування – від побутової до духовної.

Також суперечливий статус молодіжних субкультур у сучасному суспільстві виявляється в конфліктах між неформальними молодіжними об'єднаннями та офіційними структурами, у конфронтації між певними молодіжними угрупованнями.

Сутність діагностики конфлікту в соціальній роботі полягає в тому, щоб забезпечити процес його адекватної оцінки, що дозволить розробити відповідні рекомендації з профілактики конфлікту та його вирішення.

Діагностична процедура у практиці соціальної роботи з представниками неформальних об'єднань може бути ефективно використана для аналізу передконфліктної ситуації. За допомогою діагностики можна проаналізувати внутрішню структуру конкретного конфлікту, визначити його джерела, стадію розвитку, оцінити величину можливої шкоди.

Від якості діагностики конфлікту залежить подальша робота щодо його врегулювання.

Список використаних джерел:

1. Невлева И.В., Конфликтология в социальной работе: учеб. пособие /И.В.Невлева, А.А.Трунов. – Белгород: Кооперативное образование, 2005. – 327 с.
2. Репа А. Ілюзії молодості. Сніданок на кладовищі неолібералізму / А. Репа // Незалежний культурологічний часопис. – 2011. – № 46. – С. 121 – 134.
3. Туркатенко А. Молодіжні субкультури сьогодні /А. Туркатенко// Обдарована дитина. – 2011. – №1. – С. 59–64.

Мусасва Таїса Василівна,

Гол. спец. відділу пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей управління пенсійного забезпечення військовослужбовців та деяких інших категорій громадян
Головного управління Пенсійного фонду України в Полтавській області

Якименко Олена Євгенівна,

студентка 4 курсу напряму підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

МОЛОДІЖНЕ БЕЗРОБІТТЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Вступ. Соціологи зазначають, що молодь – це специфічна соціально-демографічна група суспільства, яка за своїм складом дуже неоднорідна, має внутрішню диференціацію, визначається особливостями діяльності, способом життя, динамічністю та інноваційним потенціалом. Як специфічна соціально-демографічна група суспільства, молодь визначається не лише за віковими критеріями, а й за місцем, котре вона посідає в соціальній структурі суспільства, за особливостями соціального становлення та розвитку, що дає їй змогу об'єктивно посісти своєрідне місце і бути задіяною в усіх сферах життєдіяльності конкретного суспільства.

Узагалі поняття "молодь" досить різнопланово трактується в багатьох галузях науки – філософії, соціології, політології, педагогіці, психології тощо. Зокрема, Д.М. Вальтова зазначає, що "молодь - це окрема соціально-демографічна група, яка вирізняється за сукупністю вікових характеристик, особливостей соціального становища та обумовлених тим і іншим соціально-психологічних якостей, що визначаються суспільним ладом, культурою, закономірностями соціалізації, вихованням в умовах певного суспільства" [1, 139].

Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" (1993 р.) визначав молодь як групу населення віком від 15 до 28 років, з 1999 р. молодими людьми вважалися особи від 14 до 28 років, а з березня 2004 р. – від 14 до 35 років.

Серед молоді можна виділити особливу категорію – безробітну молодь, яка є однією з найбільш незахищених верств населення.

Результати дослідження. Безробіття – це явище соціальне, суть якого полягає в невикористанні суспільством активної працездатної частини населення. Воно притаманне негуманним системам з некерованою і частково некерованою ринковою економікою і виникає внаслідок банкрутства або ліквідації підприємств, реформування, структурної перебудови різних галузей народного господарства.

Безробіття може охоплювати велику кількість людей працездатного віку, які з незалежних від них причин і всупереч їх бажанню виключені з виробничого процесу і не мають заробітної плати [2].

Безробіття вважається, з одного боку, важливим стимулятором активності працюючого населення, а з іншого, – великим суспільним лихом. Усі країни докладають багато зусиль для подолання безробіття, але жодній ще не вдалося ліквідувати його повністю. Навіть у таких країнах з розвинутою соціально орієнтованою економікою, як Японія, Німеччина, США та інші кількість безробітних не була меншою 0,6% загальної кількості робочої сили. Узагалі ж експерти Міжнародної організації праці вважають, що в наступні роки в середньому в світі безробіття буде складати близько 10% і повністю ліквідувати його не зможе жодна країна.

Молодіжне безробіття охоплює віковий період від 16 до 30 років. Це можуть бути підлітки, які отримали неповну середню освіту, і молоді люди з дипломами про закінчення ВНЗ. Їх об'єднує те, що вони не мають досвіду і навичок роботи.

З точки зору проблем ринку праці молодь неоднорідна і за віком, і за освітнім рівнем, і за якісним складом своїх цілей і потреб. У зв'язку з цим у соціальній групі "молодь" можна виділити щонайменше чотири підгрупи, для яких характерні специфічні проблеми [6].

У віці 14 – 16 років у молодих людей дещо тьмяніє авторитет учителів та батьків. На перший план виступають авторитети в новій сфері спілкування – трудовій. Це вік становлення особистості, засвоєння індивідом цінностей, норм, зразків поведінки, властивих даному суспільству. Необхідно зробити зусилля з тим, щоб у молодій людини склався стійкий стереотип в оцінці потреб як у трудовій, так і в дозвільній сфері життєдіяльності.

Для 16 – 18-річних необхідна поведінкова і професійна переорієнтація. У сучасних умовах для молодих людей цього віку характерне прагнення адаптуватися до нових умов життя. Вони готові до зміни професії, приймають ринкові відносини як об'єктивні, шукають способи пристосуватися до них.

23-річні, як правило, мають середню освіту і професію. У багатьох випадках професія виявляється незатребуваною, і в цьому випадку гостро постає питання професійного перенавчання, а іноді – і професійної реабілітації. У цей період необхідний цілий комплекс заходів із соціального забезпечення нормального включення у процес виробництва.

Серед молоді, старшої 23 років, яка вперше входить у ринок праці, значну частку складають випускники вищих навчальних закладів. Проблема працевлаштування випускників вищої і середньої спеціальної професійної школи набуває все більшої гостроти й іноді виділяється

навіть на далеко несприятливому фоні працевлаштування представників інших груп молоді. Після 23 років у житті молодих людей частіше настає період досягнення трудової і соціальної стабільності, економічної самостійності та професійного самовизначення.

Сьогодні більша частина підлітків та молоді – майбутніх шукачів на ринку праці –психологічно не готова до ситуації, що складається в економіці. Соціальні педагоги та психологи вказують на такі орієнтації нинішнього підростаючого покоління, як небажання влаштовуватися після навчального закладу на непрестижну, низькооплачувану роботу. У виборі професій домінують спеціальності бізнесмена, брокера, економіста, юриста, працівника торгівлі, кооператора. Інші професії, в першу чергу робітничі спеціальності, залишаються, за оцінками підлітків, поза ринковими відносинами. У пошуках роботи юнаки та дівчата хочуть отримати одразу все або нічого.

За даними багатьох соціологічних досліджень, у нинішніх умовах молоде покоління найбільше стурбоване економічними проблемами. Освіта для більшості з молодого покоління стає засобом підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, прискореного соціального становлення взагалі. Тому юнаки та дівчата, визначаючись із вибором професії, зважають не лише на свої уподобання, а й враховують попит на спеціалістів відповідного профілю, географію попиту на робочу силу відповідної кваліфікації тощо. Проте вони змушені також брати до уваги й витрати, неминучі під час набуття освіти.

Як зазначають фахівці, протягом тривалого часу молоді відводилося другорядне місце у сфері праці, що, як наслідок, посилювало її матеріальну та психологічну залежність від старших поколінь. Нині близько 90% молодих людей живуть на частковому або повному утриманні батьків та рідних. Основна частина молодого покоління при переході до ринково орієнтованої економіки розраховує на суспільну допомогу і захист, а не на власні сили [3]. Загалом для процесу професійного самовизначення молоді нині характерні такі особливості: зростаючі диспропорції у структурі зайнятості в різних регіонах країни; посилення прихованого і явного безробіття в молодіжному середовищі; розтягування в часі періоду набуття освіти і наявності різних можливостей її здобуття; низький престиж освіти взагалі; масовий характер вимивання молоді з виробничих структур у сфері приватного бізнесу, пов'язані насамперед з комерційною діяльністю невиробничого напрямку; використання молоді передусім на тимчасово вигідних та добре оплачуваних роботах, які не вимагають фахової підготовки, та пов'язаний з цим процес декваліфікації молоді, особливо тієї її частини, яка лише починає трудову діяльність; загострені прояви соціальної нерівності, які торкаються шансів різних категорій молоді у виборі

професійної освіти та місця праці. Науковці зазначають, що проблема економічного самовизначення молоді складається з кількох підпорядкованих проблем, як-от: необхідність забезпечення рівних умов для трудового старту молоді; можливість соціального просування; досягнення економічної самостійності [4].

Нині існує відчутна нерівність серед молоді в можливостях набуття загальної освіти, духовного і культурного розвитку, професійної підготовки, виборі місця праці. Причин цих явищ є багато: це і соціальні наслідки демографічних, організаційних, структурних диспропорцій у межах цілої країни, які утворювались історично і поглиблювались в умовах економічної кризи, і зростання соціальної нерівності в усьому суспільстві, що особливо позначається на молоді, і відсутність сильної державної соціальної політики тощо.

Відносно новим явищем стає подальше погіршення економічного стану молоді. Це стосується виконання нею фізично важких, шкідливих і непривабливих робіт, постійної загрози безробіття, отримання мінімальної заробітної платні.

Так, наприклад, середня заробітна платня молодих робітників складає лише 60% від середнього рівня в Україні і є вдвічі нижчою від величини мінімального споживчого бюджету для юнаків і дівчат. Наслідком цього є падіння рівня життя молоді в цілому, що спонукає молодь вдаватися до підробітку, крім основної роботи чи навчання. Тому вторинна (додаткова) зайнятість молоді стає для неї правилом. Але з огляду на те, що вторинна зайнятість здійснюється переважно в неформальній або тіньовій економіці, молодь стає там об'єктом посиленої експлуатації. Сьогодні в тіньовому секторі економіки працює 21% молодих людей у віці 15 – 28 років. Найбільш поширеним в усіх групах молоді великих міст є надання послуг приватним особам – цим займається нині від 40 до 47 відсотків молоді [5].

Зазначимо, що безробіття не тільки знижує рівень матеріального статусу особи, але й провокує загострення відчуття невпевненості у своєму становищі, особливо молодій людини. Виникає невпевненість у власних правах та в доступності засобів існування, зростає відчуття соціальної незахищеності. Такі молоді особи перебувають у складному психічному стані через неможливість задоволення базових соціальних потреб.

Безробітна молодь, яка знаходиться у стані тривалого безробіття, дуже сподівається на службу зайнятості: молоді люди очікують, що їм зможуть знайти гарну роботу (високооплачувану і цікаву) чи направлять на безкоштовні курси з перенавчання, хоча реальна ситуація не відповідає таким очікуванням.

Для безробітної молоді характерна наявність певних особистісних рис і характерної поведінки, а саме: пасивність і відсутність активної

життєвої позиції у більшості такої молоді, соціальна незрілість, невпевненість у собі, відсутність ефективних навичок навчання і взаємодії з людьми; як правило, знижена орієнтація на одержання нової інформації, освіти.

Висновки. Отже, на сьогодні молодь в Україні є однією з найбільш уразливих в економічному плані та найбільш безправною в соціально-правовому відношенні соціальних спільнот. Головною ознакою становища молоді на ринку праці залишається диспропорція між пропозицією робочої сили та попитом на неї. Продовжує зростати вимушена незайнятість у вигляді зареєстрованого і прихованого безробіття, скорочення попиту на робочу силу в усіх сферах господарювання, залишається значною частка залучення до тіньової, у тому числі кримінальної, економіки, скорочуються можливості щодо професійного навчання, підвищення кваліфікації та перекваліфікації, поширюється трудова міграція, передусім нелегальна, повільними темпами розвивається підприємництво.

Список використаних джерел:

1. Вальтова Д.М. Проблеми молодіжного безробіття в сучасній Україні / Д.М. Вальтова // Вісник Дон ДУЕТ. – 2007. – № 2. – С. 139
2. Валетов Д.М. Проблеми молодіжного безробіття в сучасній Україні [Електронний ресурс] / Д.М. Валетов, С.Е. Саржан. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/gum/2007_2/17.pdf. – Назва з екрана.
3. Перепелиця М.Л. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект) [Електронний ресурс] / М.Л. Перепелиця – К. : Укр. ін-т сон., досліджень, Укр. центр політичного менеджменту, 2001. – Режим доступу : [http://www. Statdatacatalog](http://www.Statdatacatalog). – Назва з екрана.
4. Раковська О.А. Соціальні орієнтири молоді: тенденції, проблеми, перспективи / О.А. Раковська. – М. : Знання, 1999. – 158 с.
5. Результати моніторингового опитування населення України стосовно соціального становища молоді. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2000. – 232 с.
6. Тахтарова К. А. Проблеми безробіття молоді в Україні [Електронний ресурс] / К. А. Тахтарова, Ю. О. Гетьманенко. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2013_3/tom3/1048.pdf. – Назва з екрана.

Мякушко Надія Семенівна
директор Полтавського інституту економіки і
права Університету "Україна"
здобувач кафедри суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій
Університету «Україна»
MyakushkoNadiya@i.ua

**ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ВАЛЮТНОГО ФОНДУ В
ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ (на прикладі досвіду
України, Чехії та Греції).**

***Анотація.** Ця стаття присвячена питанню діяльності міжнародного валютного фонду в галузі соціальної політики. Автором розкритий досвід діяльності міжнародного валютного фонду та його перспективи в Україні, Чехії та Греції.*

***Ключові слова:** міжнародний валютний фонд, пенсійна реформа, фінансова криза, дефолт*

***Аннотация.** Данная статья посвящена вопросу деятельности Международного валютного фонда в области социальной политики. Автором раскрыт опыт деятельности Международного валютного фонда и его перспективы в Украине, Чехии и Греции.*

***Ключевые слова:** международный валютный фонд, пенсионная реформа, финансовый кризис, дефолт*

***Abstract.** This article deals with the issue of the International Monetary Fund activities in the field of social policy. The author discovers the experience of the International Monetary Fund and its prospects in Ukraine, Czech Republic and Greece.*

***Key words:** International Monetary Fund, pension reform, financial crisis, default.*

Постановка проблеми. Процес глобалізації є невід'ємною частиною лібералізації міжнародної торгівлі, міжнародних валютно-кредитних відносин. Одним із найважливіших акторів глобалізації світогосподарських зв'язків виступає Міжнародний валютний фонд (МВФ), який займає ключове місце в розглядуваній системі. Регулююча та стабілізуюча функції цієї організації є безперечно важливими й необхідними. Одним із найважливіших напрямів діяльності МВФ наприкінці 20 ст. є сприяння демонтажу адміністративно-командної системи управління економікою в постсоціалістичних країнах, її переходу

до системи ринкових відносин та інтеграції у світове господарство.

Вивчення співробітництва МВФ із транзитивними країнами Європи має не тільки наукове, а й практичне значення для використання результатів аналізу при розробці Україною власної економічної моделі і формуванні стратегії співробітництва з міжнародними економічними та фінансовими організаціями. Актуальність статті полягає у вивченні основних напрямів впливу МВФ на макроекономічну стабілізацію в країнах ЦСЄ та виробленні на цій основі нових наукових результатів, які можуть бути використані в Україні. Обрання сучасною Українською державою вектору європейського розвитку, що означає у майбутньому її вступ до Європейського Союзу стало одним із аргументів або підстав для звернення українського Уряду за отриманням кредиту від Міжнародного валютного фонду для успішного розвитку національної економіки. А тому і виникає необхідність проведення ґрунтовного наукового дослідження діяльності МВФ у галузі соціальної політики щодо кредитованих ним країн на прикладі України, Чехії та Греції.

Дослідження і публікації. Дослідженням розглядуваної теми займаються такі вітчизняні та зарубіжні вчені: І.В. Антоненко, В.Г. Кабанов, І.В. Примаченко, В.В. Салтинський та інші. Хоча окремі аспекти досліджуваного питання потребують ґрунтовних подальших досліджень.

У світі з'являється розуміння того, що глобалізація економіки – не лише створення більш широких ринків товарів і послуг, банківської сфери тощо. Глобалізацію не можна відокремити від соціальної політики. «Суспільство, позбавлене соціальних цінностей, не може вижити, і глобальне суспільство потребує універсальних цінностей, здатних утримати його від розпаду» – стверджує визначний американський фінансист угорсько-єврейського походження, меценат, філософ Дж. Сорос [1].

Вигоди глобалізації розподіляються в світі дуже нерівномірно. На тлі безпрецедентного багатства – гнітюча бідність і нерівність між країнами та всередині країн. Майже половина населення світу змушена жити менш ніж на 2 долари США на день, а 1,2 млрд. осіб існують менш ніж на 1 долар. Із загальної чисельності робочої сили в світі (приблизно 3 млрд. осіб) – 140 млн. населення взагалі не мають роботи. За умов лобіювання керівництвом розвинених країн інтересів своїх товаровиробників, що широко практикується останнім часом, ключова роль держави має полягати в стимулюванні використання переваг глобалізації з одного боку і в протидії її негативному впливові – з іншого. Така політика має сприяти посиленню конкурентних переваг національної економіки та ефективності соціальної політики. Вона має стати невід'ємною складовою системи забезпечення національної безпеки

держави [1; 2].

Виклад основного матеріалу. Для розуміння відносин між країнами-реципієнтами кредитів доцільно ознайомитися з основними механізмами кредитування від МВФ:

- Резервна частка. Перша порція іноземної валюти, яку країна-член може отримати в МВФ в межах 25 % квоти, називалася до ямайської угоди «золотою», з 1978 р. — резервною часткою («Reserve Tranche»).
- Кредитні частки. Засоби в іноземній валюті, які країна-член може отримати понад розмір резервної частки (у випадку її повного використання авуари МВФ у валюті країни досягають 100 %), поділяються на чотири кредитні частки або («Credit Tranches»), які становлять по 25 % квоти.
- Домовленості про резервні кредити стенд-бай («Stand-by Arrangements») (із 1952 р.) забезпечують країні-члену гарантію того, що в межах визначеної суми і протягом терміну дії угоди вона може при умові дотримання обумовлених в угоді умов безперешкодно отримувати від МВФ іноземну валюту в обмін на національну.
- Механізм розширеного кредитування («Extended Fund Facility») (з 1974 р.) доповнив резервну і кредитні частки. Він призначений для надання кредитів на більш тривалий період і в більших розмірах по відношенню до квот, ніж у рамках звичайних кредитних часток [3].

Із досвіду Чехії. Заступник голови Національного банку Чехії Моймир Гампл висловив думку, що МВФ навмисно спровокував кризу в Східній Європі, щоб створити ситуацію, за якої регіон змушений був би звернутися до фонду за фінансовою допомогою.

За словами представника чеського Центробанку, до кризи у МВФ практично не було «клієнтів», однак керівництво фонду в особі Домініка Стросс-Кана (2007–2011 рр.) вдало скористалося кризою, щоб розширити поле діяльності й збільшити свої фінансові ресурси, передає інформаційне агентство «Reuters» слова Моймира Гампла в інтерв'ю австрійським ЗМІ. Говорячи про перспективи приєднання Чехії до Єврозони, він відзначив, що країна не поспішає вступати у валютний союз, тим більше, що чеському Центробанку вдається контролювати інфляцію в країні. При цьому країна розплачується за незалежність своєї грошової політики сильними коливаннями курсу валюти, визнав Моймир Гампл. Так чи інакше, питання приєднання Чехії до зони обігу єдиної європейської валюти не є терміновим ні для Праги, ні для Єврозони, де у зв'язку з кризою необхідність у нових членах скоротилася. Крім того, Моймир Гампл підкреслив, що приєднання до Єврозони не є панацеєю для європейських країн, що розвиваються. Більше того, ризик зниження конкурентоздатності при такій ситуації, навпроти, зростає: «Деякі

помилково думають, що приєднання до Єврозони дозволить їм вільно зітхнути, що в підсумку приводить до грецького сценарію», – зазначив він [4].

Крім того президент Чеської Республіки Вацлав Клаус проти того, щоб країна, ослаблена борговою кризою отримувала кредит МВФ, який повинен бути використаний для підтримки Єврозони. На його думку, якщо ж Чехії все-таки доведеться позичити МВФ, то немає необхідності спустошувати валютні резерви Чеського національного банку. Зовсім не треба брати гроші у платників податків, цитує Вацлава Клауса Чеське радіо [5].

Із досвіду Греції. Важливою проблемою є самі масштаби діяльності фонду. Розмір грецького боргу неминуче тягне за собою кредитування масштабів, які значно перевищують ті обсяги, на які можуть розраховувати інші країни. «Винятковий доступ» до ресурсів МВФ, виданий Греції в 2010 р., був встановлений на «сукупному ліміті в 600%» від квоти країни в МВФ. Замість цього в квітні 2013 р. сукупне фінансування було досягло свого піку на позначці 3212% від грецької квоти.

Причиною, з якої МВФ був змушений узяти на себе такі зобов'язання, була початкова відмова Європи від розгляду скорочення боргу Греції, викликана страхом влади перед тим, що фінансова криза прорветься через брандмауер банківської системи Єврозони. Це рішення призвело до невизначеності щодо здатності валютного союзу впоратися з кризою і збільшенню спаду в грецькому виробництві. Коли в 2012 р нарешті було досягнуто згоди щодо реструктуризації боргу, це створило вікно для приватних кредиторів, що дозволило зменшити їх вразливість, переклавши залишкові претензії на платників податків. У 2013 р фонд визнав, що його аналітики знали про нестійкість грецького боргу, однак вирішили слідувати первісній програмі, «побоюючись, що зовнішні ефекти, пов'язані з Грецією, будуть загрожувати Єврозоні та світовій економіці».

Крім того, з листопада 2010 р по квітень 2013 р. МВФ переглянув свій прогноз про номінальний ВВП Греції в 2014 р. у бік зниження на 27%. Це поставило під сумнів прозорість і підзвітність прогнозів фонду про стійкість боргів. Із цієї інформації випливає, що МВФ не зміг надати достовірну основу для коригування, яку повинна була виконати Греція. Тобто, метою порятунку Греції було не відновлення процвітання жителів країни, а порятунок Єврозони. Ураховуючи це, новий грецький уряд має всі підстави ставити під сумнів умови, поставлені перед країною.

Угоди, прийняті попередньою адміністрацією, безсумнівно, скоротили спектр політичних дій, доступних для нового уряду, особливо щодо скорочення боргу, що вимагало б одностороннього оголошення

дефолту і виходу з Єврозони. Однак демократично обраний уряд не повинен бути пов'язаний зобов'язаннями своїх попередників, і це вірно після виборів, які, по суті, були референдумом із приводу цих політичних рішень.

Ультиматуми від установ, ніким не обраних, які скомпрометували власну легітимність, розіграли антисоюзні настрої по всьому континенту. Найстрашнішим результатом поточних переговорів буде вимога погашення поточних кредитних зобов'язань в обмін на деякі невеликі поступки. Такий результат призведе до подальшого зростання підтримки партій і рухів в інших країнах, які виступають за вихід з ЄС, і призведе до втрати можливого рішення як для Європи, так і для самої Греції [6].

Банки й інші фінансові інституції Європи проводять стрес-тести своїх внутрішніх систем і повертаються до екстрених планів на випадок можливого виходу Греції з Єврозони. Про це пише «The Wall Street Journal». Серед компаній, які вдаються до таких кроків, джерела видання назвали «Citigroup Inc.», «Goldman Sachs Group Inc.», а також британського брокера «ICAP PLC». Плани компаній, як уточнюється, включають «детальні перевірки по контрагентам, на яких вихід Греції з Єврозони може справити суттєвий вплив, вивчення ризиків за кредитами і тестування того, як вони будуть надавати транскордонне фінансування для місцевих операцій». Деякі фірми також готуються до «впливу на платіжні системи і проводять тести валютно-трейдингових платформ, щоб зрозуміти як вони справляться з додаванням грецької валюти»[7].

Доцільно розглянути ретроспекцію розглядуваних подій. На початку березня 2010 р. в Афінах і Салоніках відбулись масові демонстрації, що супроводжувались зіткненнями з поліцією. Ці акції протесту стали наймасовішими з часу оприлюднення урядом соціалістів плану скорочення національного боргу країни та приборкання бюджетного дефіциту. Програма уряду, аби впродовж 2010 р. знизити цей показник до 8,7%, а також зменшити національний борг, що становить 300 млрд. євро, передбачає такі заходи: заморожування зарплат працівникам бюджетної сфери, 10-відсоткове скорочення допомоги працівникам держсектору, підвищення пенсійного віку в 2015 році до 63 років, а також збільшення акцизів на бензин, алкоголь і тютюн. 4 березня в одній із акцій протесту під час зіткнення з поліцією від сльозоточивого газу постраждав національний герой Греції Маноліс Глезос, який отримав опік рогівки очей. Після цього інциденту влада прийняла рішення відмовитись від сльозоточивого газу для розгону демонстрантів.

На заклик Загальної конфедерації праці Греції до протестувальників 5 травня 2010 р. приєдналися працівники приватного сектору. Події 5 травня обернулися справжньою трагедією: демонстрація переросла в масове заворушення, 3 особи загинули під час підпалів

будинків, десятки отримали травми. Кореспонденти «Euronews», описуючи події 5 травня повідомили: «Атаковано банки і парламент: в Афінах уже не залишилося установ, в яких можна відчувати себе в безпеці. Іншими словами – Греція пережила сьогодні громадянську війну» [8].

Наступного 2011 р. 22 червня уряд Греції за пропозицією нового міністра фінансів Евангелоса Венізелоса, підтриману грецьким парламентом, прийняв середньострокову програму жорсткої економії. Вона передбачає зниження мінімального індивідуального доходу, оподаткованого податком на прибуток, із 12 тис. до 8 тис. євро на рік. Прийняття програми викликало нову хвилю протестів. 28 червня розпочався 48-годинний загальнонаціональний страйк, організований двома найбільшими грецькими профспілками.

У листопаді уряд Йоргоса Папандреу пішов у відставку. Новий перехідний уряд очолив Лукас Пападімос. Своїм головним завданням Лукас Пападімос назвав збереження членства Греції у Єврозоні. Між тим у ЗМІ все частіше з'являлися повідомлення про можливе виключення країни із зони євро та повернення до грецької драхми. Також у третьому кварталі 2011 р. рівень безробіття в країні сягнув позначки 17,7% – рівня 1998 р. [8].

У результаті страйку в листопаді 2014 р. були скасовані всі внутрішні й зовнішні авіарейси, закриті державні установи, порушена робота громадського транспорту, включаючи припинення роботи поїздів і поромів, як повідомляло «Reuters». Загальна конфедерація трудящих Греції (GSEE) і Конфедерація профспілок службовців Греції (ADEDY) оголосили страйк на знак протесту проти запланованих звільнень і пенсійної реформи, яких вимагали Євросоюз і МВФ [9].

«Ми пообіцяли виборцям припинити співпрацю з представниками МВФ, Єврокомісії і Європейського центрального банку, оскільки ми відкидаємо запропоновані заходи економії», – заявив у п'ятницю, 30 січня 2015 р., в Афінах новий міністр фінансів країни Янніс Варуфакис після зустрічі з главою Єврогрупи Йеруном Дейсселблумом. Глава МВФ Крістін Лагард заявила, що Греція все ще має провести низку реформ, пов'язаних із підвищенням ефективності збору податків і зниженням судових заборгованостей. У Євросоюзі також відмовилися прощати борги Греції, але заявили про готовність дати відстрочку по їх поверненню [10]. Новий прем'єр-міністр Греції Алексіс Ціпрас пообіцяв відновити гідність Греції після того, як він виграв вибори. Алексіс Ціпрас обіцяв виборцям домогтися перегляду умов економічної допомоги і списання частини зовнішнього боргу Греції, який зараз становить 320 млрд. євро (175% ВВП країни) [11].

Із досвіду України. Україна стала членом МВФ у 1992 р. відповідно до Закону України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду». У цей час квота України у Фонді складає 1 млрд. 372 млн. СПЗ. Із 1994 р. співпрацю України з МВФ було активізовано за такими програмами, як: STF, Stand-by та «Механізм розширеного фінансування» (EFF). Кошти за ними, в основному, направляються на фінансування дефіцитів платіжного та торговельного балансів країни. Важливим напрямом використання кредитів МВФ є також формування валютних резервів. Зокрема, за рахунок кредитів МВФ Україні вдалось успішно провести грошову реформу та ввести конвертованість гривні за поточними операціями.

У співробітництві України з МВФ виділяють кілька етапів співпраці:

Перший етап – у 1994-1995 рр. Україні було надано фінансову допомогу у вигляді системної трансформаційної позики (STF - Systemic Transformation Facility) на суму 498,7 млн. СПЗ або 763,1 млн. дол. США для підтримки платіжного балансу України. Проте через невиконання Україною ряду умов програму було завершено достроково.

На другому етапі, протягом 1995-1998 рр., Україна співпрацювала з МВФ за трьома річними програмами «stand-by» з метою підтримки курсу національної валюти і фінансування дефіциту платіжного балансу та отримала кредити на загальну суму 1 318,2 млн. СПЗ або близько 1 935 млн. дол. США.

Третій етап, 1998–2002 рр. – співробітництво в рамках програми розширеного фінансування (EFF - Extended Fund Facility), яка передбачала надання Україні кредиту на загальну суму 2,6 млрд. дол. США.

У грудні 2000 р. термін дії Програми EFF було продовжено до вересня 2002 р., але МВФ так і не надав Україні залишкової суми кредитів, визнавши негативними висновки останнього перегляду ходу виконання програми. У рамках Програми EFF Україна отримала 1193,0 млн. СПЗ або 1591,0 млн. дол. США, які були спрямовані на поповнення валютних резервів Національного банку України.

На четвертому етапі, 2004–2005 рр., після завершення співробітництва за Програмою EFF, уряд України серед прийнятних форм подальшого співробітництва України з Міжнародним валютним фондом на безкредитній основі обрав попереджувальну програму «стенд-бай», що була розрахована на 12 місяців. Дана програма передбачала можливість Україні отримати кредит на суму 411,6 млн. СПЗ, що було еквівалентом приблизно 600 млн. дол. США, за умови погіршення платіжного балансу або стану валютних резервів. У рамках Програми передбачалася

поступова трансформація відносин між Україною та МВФ до безкредитних. Строк дії цієї угоди закінчився відповідно до її умов.

Як було зазначено вище, наступним етапом у відносинах із МВФ стали безкредитні стосунки між Україною та МВФ. Співробітництво України з МВФ було зосереджено на наданні технічної допомоги, спрямованої на усунення загроз стабільності та вирішення проблем, пов'язаних із макроекономічною, грошовою, валютною, податковою та бюджетною політикою. У середньостроковій перспективі таке співробітництво може включати надання технічної допомоги з питань, пов'язаних із боргом, тіньовою економікою та прогнозуванням. Протягом 2005–2006 рр. технічні місії МВФ кілька разів відвідували Україну з метою надання урядові допомоги в різноманітних сферах, у тому числі щодо управління державним боргом, фінансово-бюджетної політики та управління митними справами. У 2006–2007 рр. експерт МВФ на постійній основі був залучений до діяльності Міністерства фінансів України щодо фінансового аналізу й прогнозування, стратегії планування бюджету й контролю за фінансовою стабільністю. Співробітництво України з МВФ було поживавлено в 2008 р. за несприятливої ситуації на світових фінансових ринках. Результатом поновлення співпраці стало затвердження МВФ 5 листопада 2008 р. програми для України за дворічною угодою «стенд-бай» із обсягом фінансування 16,43 млрд. дол. США (близько 800 % квоти України).

Протягом дії програми «стенд-бай» Україна отримала три транші загальним обсягом 10,6 млрд. дол. США, з яких 4,5 млрд. дол. США було спрямовано безпосередньо до Державного бюджету на фінансування фіскального дефіциту, в тому числі на погашення зовнішніх боргових зобов'язань уряду України. Зокрема, підтримки обмінного курсу національної валюти та ліквідності банківського сектора. Другий транш на загальну суму 1,875 млрд. СПЗ було розподілено наступним чином: 1 млрд. СПЗ отримало Міністерство фінансів для фінансування фіскального дефіциту, в тому числі на погашення зовнішніх боргових зобов'язань уряду, 875 млн. СПЗ отримав Національний банк України для поповнення міжнародних резервів із метою регулювання платіжного балансу, підтримки обмінного курсу гривні та ліквідності банків. Третій транш за програмою було в повному обсязі зараховано на рахунок Державного казначейства України для вирішення питань підтримки бюджетного сектора.

Черговий транш у сумі близько 3,9 млрд. дол. США передбачалося отримати у листопаді 2009 р. Однак перегляд програми завершено не було, а фінансування фактично було припинено. У серпні та вересні 2009 р. Україна, як країна-учасниця МВФ, отримала кошти на свій рахунок авуарів у рамках загального та спеціального розподілів на загальну суму

1,309 млрд. СПЗ. У листопаді й грудні 2009 р., виконуючи рішення Кабінету Міністрів України, Міністерство фінансів звернулося до МВФ з вимогою про конвертацію зазначених фінансових ресурсів. За результатами проведеної роботи було залучено 1,228 млрд. СПЗ (еквівалент приблизно 2 млрд. дол. США). Отримані від МВФ ресурси дозволили уряду та Національному банку втримати макроекономічну ситуацію під контролем, не допустити дефолту та в умовах розвитку кризових явищ в економіці, а також не скорочувати фінансування соціальних видатків. Програма з МВФ стала сигналом для інвесторів, який допоміг втримати рейтинги України та її цінних паперів на прийнятному рівні.

У березні та квітні 2010 р. в Україні працювали технічні місії МВФ, які ставили перед собою мету дослідити макроекономічну ситуацію в країні та з'ясувати можливості для відновлення кредитування. За результатами візиту делегації України до США у квітні 2010 р. Міністерству фінансів було передано доопрацьовану версію проєктів Листа про наміри та Меморандуму про економічну та фінансову політику. 28 липня 2010 р. Рада Директорів МВФ ухвалила рішення про започаткування нової програми співробітництва для України, в рамках якої Україні протягом 2010–2013 рр. планується надати кредиту розмірі 15,15 млрд. дол. США.

Протягом цього періоду обсяг кредиту МВФ склав понад 20 мільярдів доларів. Кардинальних змін у продовженні співпраці України з МВФ внесла внутрішньополітична ситуація в нашій країні, що виникла в листопаді 2013 року і, власне, триває до тепер. Євромайдан, Революція Гідності, анексія Росією Криму, війна на Донбасі, асоціація з Євросоюзом стали вагомим викликом не лише для України, а й для Європи. Сигналом SOS для всього світу.

Особливістю цього періоду, на відміну від попередніх періодів революційної активності українського суспільства є та обставина, що причиною збурення стали не проблеми соціально-економічного характеру, а прагнення європейських цінностей: свободи, демократії, боротьби з корупцією, люстрації.

МВФ, уперше за багаторічну історію своєї діяльності (з 1945 року) не просто подовжив, а значно розширив програму співпраці з Україною, незважаючи на внутрішній збройний конфлікт, і тривалу (понад 1 рік) антитерористичну операцію.

11 березня 2015 року Рада Директорів МВФ прийняла рішення про відкриття лінії розширеного кредитування на 4 роки обсягом понад сімнадцять млрд. доларів. Вже 13 березня Уряд України отримав у своє розпорядження п'ять млрд. доларів кредиту МВФ [12; 13].

Ефективність, доцільність кредитів МВФ в економіку України є

предметом суперечки, протистояння як у політичних так і в експертних колах. Тепер особливо. Адже ніколи раніше кредити МВФ не мали такого безпосереднього впливу на формування соціальної політики країни як у 2015 році. Прямо чи опосередковано умовою отримання траншу були насамперед оптимізація системи соціальних пільг і допомог, в т.ч. системи пенсійного забезпечення. Приведення до рівня собівартості цін і тарифів на житлово-комунальні послуги. Це не лише не популярні, а рішення на межі соціального вибуху. Але, щоб подібного не відбулося інституціям державної влади, Уряду зокрема необхідно дуже чесно, доступно пояснити суспільству яка мета реформ і як довго потрібно «потерпіти». Реформи в режимі «шокової терапії» у кожному суспільстві є непопулярними. Але якщо вони тривають недовго (до двох років) і декларують поступове покращення рівня життя людей то є ефективними й досягають своєї мети. У Польщі, Румунії, Чехії, Греції наслідком таких реформ стало входження до складу Євросоюзу, Зони вільної торгівлі, світової банківської системи, єдиного безвізового простору.

Великого значення у соціальній політиці має пенсійна реформа. Уряд України зробив реальні і радикальні кроки на шляху до встановлення єдиних принципів нарахування пенсій. Система спеціальних пенсій буде ліквідована. На часі план створення європейської системи пенсійного забезпечення, яка передбачатиме в тому числі елементи накопичувальної системи та розвитку недержавного пенсійного страхування [14]. МВФ не вимагає підвищення пенсійного віку. Про це заявив міністр соціальної політики, спростовуючи поширену низкою ЗМІ інформацію про наявність у Меморандумі з МВФ зобов'язання України підвищити пенсійний вік на 5 років для звичайних пенсіонерів. Джерело цієї інформації – ефір «5 каналу». Як відзначив міністр, у Меморандумі з МВФ немає жодних зобов'язань України про підняття пенсійного віку для трудових звичайних пенсій, які нараховуються 97% українців. За його словами, в ході переговорів із МВФ українській стороні, в тому числі й на прикладі пенсійної реформи 2011 р., удалося переконати представників Фонду, що таке підвищення буде неефективним і не принесе бажаного економічного результату.

Але, нажалі, дефіцит Пенсійного фонду не лише не зменшився, а навпаки він збільшився – у 2011 р. він складав 50 млрд. гривень, а сьогодні вже понад 80 млрд. гривень. Водночас Павло Розенко стверджує, що відповідно до вимог МВФ буде змінено систему виходу на дострокову пенсію людей, які мають на це право. Ця ситуація вже врегульована, оскільки Верховна Рада ухвалила закон щодо внесення змін до законодавчих актів про пенсійне забезпечення [15].

Не дивлячись на нові зміни в соціальній політиці, всі соціальні програми, зафіксовані в держбюджеті, будуть виконані в повному обсязі.

Про це в прямому ефірі «Радіо Свобода» відвітував міністр соціальної політики Павло Розенко. Це стосується запланованих у Держбюджеті підвищення мінімальних соціальних стандартів, мінімальних зарплат і пенсій із грудня 2015 року на 13%. Міністр нагадав, що на програму субсидій передбачено додатково 12,5 млрд. грн. «У цілому ж на рік сума складає 25 млрд. грн. Це рекордна для України цифра, яка буде виділена на підтримку соціально незахищених верств населення. Загалом приблизно 4 млн. родин буде охоплено системою субсидій». Підсумовуючою тезою очільника міністерства стала: «Для нас найголовніше в цей непростий час – запустити ефективний механізм для соціального захисту людей» [16].

Продовження співпраці України з МВФ може принести користь економіці країни, але при цьому присутні й деякі ризики. Продовження співпраці з МВФ має стати гарантією проведення структурних реформ в українській економіці. Другий позитивний момент — внутрішня і зовнішня стабільність, підтримка курсу, покриття дефіциту бюджету. Разом із тим, робота програми МВФ означає можливість появи ризиків, зокрема кошти від МВФ можуть бути витрачені не на структурні реформи. Другим ризиком є збільшення державного боргу, що в свою чергу може призвести до нездатності уряду його обслуговування і загрозу дефолту [3].

МВФ готовий активізувати переговори з Україною щодо перегляду програми співпраці, але тільки після досягнення «остаточних результатів» у переговорах Києва і Москви щодо перегляду газових угод. Уряд України домагається від МВФ до кінця нинішнього року отримати два транші по 1,5 мільярди доларів кожен. Запозичення передбачається направити в резерви Національного банку України, оскільки кошти МВФ потрібні Україні, насамперед, для підтримки курсу гривні. Країна має дефіцит балансу торговельних операцій і досить високий рівень попиту на іноземну валюту для розрахунків за російський газ. Тому логічно, що серед вимог, які висуває МВФ до України, – коригування тарифів на газ і теплопостачання в бік їх збільшення [17].

На наш погляд, для отримання Україною фінансової допомоги від МВФ, влада країни повинна не менш ніж на 40 відсотків підвищити тарифи на газ для населення. Ця норма є в проекті Меморандуму про економічну та фінансову політику між Україною і МВФ [18].

МВФ виділить постраждалим від війни Україні 17,5 млрд. доларів фінансової допомоги, запобігаючи тим самим банкрутство України. Така заява прозвучала в той момент, як лідери чотирьох країн – Росії, України, Франції та Німеччини – домовилися про режим припинення вогню на сході України. Глава МВФ Крістін Лагард повідомила, що кредит розрахований на 4 роки. Таким чином загальний обсяг фінансування

Фондом української економіки складе 22 млрд. доларів [19].

Прем'єр Арсеній Яценюк на засіданні уряду заявив, що гроші від траншу МВФ не можуть піти на соціальні виплати чи пряме підвищення соціальних стандартів. Усі попередні умови МВФ Україною виконані, і тепер Київ чекає рішення Ради директорів МВФ про виділення грошей Україні. Як він висловився: «Ми очікуємо на позитивне рішення Ради директорів МВФ. Загальна програма на 4 роки, обсяг фінансування 25 млрд. доларів» [20].

На жаль, ці гроші не можуть іти на соціальні виплати, на пенсії, на зарплати, на безпосереднє підвищення життєвих стандартів. Однак ці гроші є запорукою росту української економіки. Уряд збільшить доходи держбюджету, що дасть можливість переглянути соціальні стандарти в бік збільшення, створити додаткові робочі місця, стабілізувати економіку, збільшити експорт, стабілізувати валютний курс, що уже частково зроблено. Напередодні 10 березня 2015 р. президент Петро Порошенко підписав низку законів, ухвалення яких є однією з умов надання Україні розширеного кредитування з боку Міжнародного валютного фонду [20].

МВФ планує проводити перегляд угоди з Україною кожні три місяці, починаючи з 15 червня 2015 р. Про це йдеться у звіті-меморандумі між Україною і МВФ. Так, перший перегляд заплановано 15 червня 2015 р. із поданням критеріїв ефективності програми до кінця місяця. Далі такі дії будуть проводитися кожного 15 числа у вересні, грудні, березні та червні. Останній, 15-й перегляд очікується 15 грудня 2018 р. При цьому у 2015 р. фонд може надати Україні ще три транші по 1 млрд. 666,76 млн. дол., у 2016 р. – чотири транші по 621,92 млн. дол., у 2017 р. – чотири транші по 626,30 млн. дол., а в 2018 р. – чотири транші по 630,68 млн. дол. Згідно з меморандумом, Україна відчує найбільше навантаження за зобов'язаннями перед МВФ у 2018-му і 2023–2024 рр., що звичайно відобразиться на соціальній сфері українського суспільства [21].

Висновки. Отже, основні вектори кредитування з боку МВФ урядів України та Чехії спрямовані передусім на стабілізацію курсу національних валют – української гривні, чеської крони, стабільності євро у Греції – тобто, не на покращення економічного рівня населення: підвищення заробітних плат, пенсій, соціального забезпечення загалом.

Для української економіки співпраця з МВФ – це також політика «затягування поясів», адже теперішній уряд не обіцяє кардинального підвищення заробітних плат, збільшення прожиткового мінімуму, стабільності цін на енергоносії, хоча запевнив про створення нових робочих місць. Кредити потрібно коли-небудь віддавати, адже вони збільшують державний борг. Хоча будемо сподіватися, що вони стануть гарантією нових економічних реформ, міцності гривні по відношенню до євро та долара, підвищать життєвий рівень громадян України.

На прикладі грецького досвіду українським політикам не варто вважати, що вступ у Євросоюз з подальшим переходом до Єврозони є умовою стабільного економічного поступу держави. Кожен посадовець, особливо фінансової сфери, має виконувати поставлені завдання відповідно своїй кваліфікації, щоб не допустити економічного колапсу. Україні на цьому етапі потрібно проводити аналогічну політику як у Чехії – не просто вірити у світле майбутнє, а вже сьогодні втілювати нову економічну політику. Однією з основних передумов її успішності – подолання корупції, тіньової економіки.

Список використаних джерел:

1. Кисільова Т. М. Соціальна політика в умовах глобалізації / Т. М. Кисільова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/Jalilo18/011.htm>
2. Антоненко І. Співробітництво України з міжнародними фінансово-кредитними організаціями – шлях до стабільності та розвитку в період кризи / Антоненко І. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2009_13/Antonenko.pdf
3. Доліновська О. Я. Співпраця України з Міжнародним Валютним Фондом та перспективи розвитку економіки держави (2012) / О. Я. Доліновська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1401>
4. Чехія звинувачує МВФ у підігріванні кризи в Східній Європі // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politic.com.ua/world/europe/1871>
5. Чехія – МВФ: в обхід валютних резервів ЧНБ (2011) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrgazeta.eu/economica-21/economika-svitu/9116-chekhiya-mvf-v-obkhd-valyutnykh-rezerviv-cnb>
6. Перспективи Греції після виходу з Єврозони // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/~/345451>
7. Банкам ЄС проведуть стрес-тест на випадок виходу Греції з Єврозони (2015) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/01/12/7054716/?attempt=1>
8. Протести в Греції 2010–2012 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8_%D0%B2_%D0%93%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%96%D1%97_2010%E2%80%942012

9. Греція паралізована загальним страйком через вимоги МВФ і ЄС 27 листопада 2014 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/WORLD/greciya-paralizovana-zagalnim-straykom-cherez-vimogi-mvf-i-yes-157643_.html
10. Греція відмовилася від співпраці з МВФ і Євросоюзом у питанні кредиторів 31 січня 2015 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/greciya-vidmovilasya-vid-spivpraci-z-mvf-i-yevrosoyuzom-u-pitanni-kreditoriv-162908_.html
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/WORLD/noviy-prem-yer-greciyi-vpevneniy-scho-defoltu-v-yogo-krayini-ne-bude-162600_.html
12. МВФ обнаружил нулевой рост украинской экономики за 20 лет // День за днем. – 14.05.2014.
13. Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020" // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=173690&cat_id=169493
15. МВФ не вимагає підвищення пенсійного віку, – Міністр соціальної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/ua/news/2015/03/12/mvf_ne_vymagaie_pidvyshchennya_p_ensiyного_viku__ministr_sotsialnoi_polityky_571962
16. Соціальні програми будуть виконані в повному обсязі – Розенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=173731&cat_id=107177
17. Абдуллаев Т. МВФ готов спастись гривну / Т. Абдуллаев // Российская газета. – 15.11.2011
18. МВФ требует в полтора раза повысить тарифы на газ для населения Украины // Молдавские ведомости. – 20.05.2013.
19. Luhn A. IMF announces \$17.5bn loan for Ukraine : Deal, under which Kiev will have to cut spending, restructure banks and fight corruption, comes as leaders meeting in Minsk agree ceasefire for east of country / Al. Luhn // The Guardian. – London, 12.02.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/world/2015/feb/12/imf-announces-175bn-loan-for-ukraine>
20. Гроші від МВФ не підуть на зарплати, проте створять нові робочі місця // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/131711>

21. МВФ переглядатиме угоду з Україною що три місяці // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://tvi.ua/new/2015/03/13/mvf_perehlyadatyme_uhodu_z_ukrayinoy_u_schotrymisyasi

Назаревич Ігор Ростиславович,
головний спеціаліст – експерт з умов праці
управління праці та соціального захисту населення,
асистент кафедри соціальної роботи,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

КОМПОНЕНТИ СУЧАСНОЇ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ПОГЛИБЛЕННЯ В УМОВАХ 2014 – 2015 РОКІВ

Вступ. Існуюча на даний час демографічна ситуація в Україні викликає занепокоєння, адже за 1991 – 2013 роки чисельність населення зменшилось на 6,3 млн. осіб. За прогнозними даними відділу економічних і соціальних досліджень ООН (2013 рік), до 2050 року населення нашої країни становитиме 33 млн. осіб. Дещо оптимістичнішим є прогноз вітчизняних науковців того ж періоду, розроблений Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України, за яким до 2050 року населення України становитиме 36,3 млн. осіб. Зазначені тенденції створюють реальні загрози національній, у тому числі економічній, безпеці країни, що призведе до дефіциту трудових ресурсів, зменшення обсягів ВВП країни та продуктивності праці, а загалом – до погіршення якості трудового потенціалу суспільства.

Результати дослідження. Нині у світі спостерігається тенденція до збільшення чисельності населення. Так, зараз на Землі мешкає близько 7,2 млрд. осіб. За прогнозами ООН, чисельність людства у 2025 році становитиме 8,1 млрд. осіб, а у 2050 – 9,6 млрд. осіб [1]. Але експерти ООН прогнозують, що до 2100 року чисельність населення зупинить своє зростання і розпочнеться процес його зменшення. Для України характерною є обернена тенденція тобто спостерігається депопуляція. Слід сказати, що проблема депопуляції існує в багатьох розвинених країнах світу, зокрема і в Європейському Союзі. Однак зменшення чисельності населення в цих країнах компенсується підвищенням його якості (розвиток охорони здоров'я, реалізація ефективних освітніх концепцій тощо), тому така демографічна криза в зазначених країнах не розглядається. В Україні ж відбувається погіршення як кількісних демографічних показників, так і якісних: катастрофічно погіршується здоров'я населення, зростає смертність, зменшується тривалість життя, поширились тенденції до погіршення якості надання освітніх послуг у

сфері загальноосвітньої, професійно-технічної та вищої освіти. Це додатково сприяє поглибленню економічних проблем.

Так, учені Е. Лібанова, С. Пирожков, В. Стешенко та багато інших у своїх працях визначають, що головною компонентою сучасної демографічної кризи є криза здоров'я, а воно, як відомо, є головною якістю населення. Адже в Україні інтенсивно руйнуються традиційні цінності і не формуються вітальні цінності (коли людина самостійно дбає про своє здоров'я). Це призводить до високої смертності, особливо через зовнішні чинники – алкоголізм, куріння, травматизм, через соціально зумовлені захворювання, насамперед туберкульоз, СНІД, високу смертність від серцево-судинних захворювань тощо. Як наслідок, погіршення здоров'я населення та фізичних, духовних, соціальних цінностей негативно позначиться на якості трудового потенціалу.

Іншою вагомою компонентою сучасної демографічної кризи в Україні більшість вітчизняних учених називають кризу старіння населення. Адже прогнози щодо старіння населення мають песимістичний характер. Так, передбачається зростання частки осіб у віці 60 років і старше у 2050 р. до 32,5%. Тобто до 2050, порівняно з 2010 р., очікувана зазначена частка збільшиться на 11,8 в. п. Крім того, нині окреслилися негативні тенденції в сучасній віковій структурі населення. Зокрема, відбувається зниження частки дітей у загальній чисельності населення, що є передумовою зростання частки населення у віці, старшому за працездатний. Зазначені тенденції зумовлять додаткове навантаження на працездатне населення.

Безперечно, тенденції демографічної кризи також пов'язані з історичним розвитком України. На думку С. Пирожкова, В. Стешенко, демографічна криза в Україні має глибоке історичне коріння – Перша і Друга світові війни, три голодомори (1921, 1932 – 1933, 1947 рр.), індустріалізація, колективізація, репресії, Чорнобильська катастрофа, що істотно вплинули на процеси демографічного розвитку нашої країни а також на трудовий потенціал. Так, у роботі «Демографічна криза в Україні» [2] наголошується, що соціальні катаклізми у 20 сторіччі передчасно звели в могилу близько 16 млн. українців, що становить понад 85% загального приросту населення України за період 1901 – 2000 рр.

Тому процес депопуляції, старіння населення та соціально-економічні проблеми, наприклад гостра нестача висококваліфікованих працівників, необхідних для розвитку економіки України (відомо, що нині близько 30% промислових і майже 60% сільськогосподарських підприємств відчувають нестачу кваліфікованих робітничих кадрів), є факторами, які знижують конкурентоспроможність нашої країни і гальмують розвиток трудових ресурсів.

На думку Г. Кулікова, причиною демографічної кризи в перехідний період була, безумовно, глибока і затяжна економічна криза, у якій опинилася наша країна [3]. Так, оцінюючи економічну кризу, можна як приклад навести її наслідки за період 1990 – 1999 рр., а саме: обсяг ВВП країни скоротився на 60%, обсяги промислового та сільськогосподарського виробництва скоротилися, відповідно, на 49% і 52%, реальна заробітна плата зменшилась у 3,9 разу, а реальні виплати пенсій у 4 рази. Зазначені тенденції призвели до погіршення добробуту значної частини населення, обтяжливості утримання більш ніж однієї дитини в родині, що істотно вплинуло на відтворювальні процеси.

Міністр праці та соціальної політики України у 2007 – 2010 рр. та лютому – грудні 2014 року Л. Денісова до свого вступу на посаду головним чинником демографічної кризи визначала хибний курс реформ, обраний владою (починаючи з 1992 року) на реалізацію в країні латиноамериканської моделі розвитку, запропонованої Міжнародним валютним фондом. Основними компонентами зазначеної кризи, як вважала міністр, є низький рівень життя, висока смертність від соціально-небезпечних захворювань, недосконала пенсійна система [4].

Отже, в економічній компоненті демографічної кризи важливу роль відіграв рівень доходів громадян, адже від нього залежить основа відтворення населення та майбутній розвиток трудового потенціалу суспільства. Якщо в індивідуальний дохід не буде включено додаткову складову на народження, догляд, виховання дитини, рівень народжуваності не зростатиме. Навіть істотне збільшення грошового забезпечення при народженні дитини з 2005 р. не змінило існуючої демографічної ситуації, а лише викликало деяке збільшення народжуваності. Схожа тенденція підкреслювалася В. Стещенко щодо впровадження у 80-х роках частково оплачуваної відпустки з догляду за дитиною у віці до 1 року й неоплачуваної відпустки з догляду за дитиною у віці до 1,5 року [5].

Крім того, поряд з економічною компонентою демографічної кризи можна виділити правову. Так, відомий правозахисник Н. Карпачова вважає, що демографічний занепад країни є наслідком нехтування фундаментальними правами людини, наприклад незадовільного виконання конституційних норм щодо права на працю та на соціальний захист (відповідно до ст. 43 та 46 Конституції України). Це призводить до погіршення матеріальних умов існування людей, що, у свою чергу, підриває їхнє здоров'я. Тому зростає смертність, зменшується демографічний і трудовий потенціал.

Чисельність наявного населення в Україні, за оцінкою, на 1 січня 2015 р. становила 42 928, 9 тис. Упродовж 2014 року вона зменшилася на 144, 2 тис., зменшення відбулося за рахунок природного скорочення

(166,8 тис.), водночас було зафіксовано міграційний приріст населення (22,6 тис. осіб).

Для порівняння: природне скорочення населення нашої країни у 2013 р. становило (158,7 тис.), а кількість прибулих була більшою – 31,9 тис. Відповідні показники 2012 року становлять 142,4 тис. та 61,8 тис. [6].

Наведені вище основні статистичні дані свідчать про очікуване погіршення показників демографічного стану країни. На жаль, можна стверджувати, що поглиблення демографічної кризи України у 2014 – 2015 роках відбувається за всіма вагомими компонентами, що пропонуються у працях вітчизняних учених.

Демографічні компоненти такі:

- смертність (унаслідок бойових дій як серед військових, так і серед цивільного населення);
- народжуваність (відмова від народження першої чи наступної дитини в родинях, що це планували у 2014 – 2015 роках);
- міграція в Росію та найближчі країни Європейського союзу (з мотивів економічної кризи, ухилення від мобілізації, з політичних поглядів і переконань);
- тривалість життя та медицина (здоров'я); унаслідок об'єктивних причин на окупованих (неконтрольованих українською владою) територіях в більшості випадків залишаються громадяни похилого віку, особи зі слабким здоров'ям, інвалідністю; зниження рівня медичної допомоги, виїзд родичів та неможливість роботи соціальних служб, що могли б забезпечити їх догляд, нестача ліків, відсутність доходів (пенсій) призведуть до стрімкого зростання смертності цієї категорії громадян;
- ймовірність смерті для чоловіків у працездатному віці (безпосередньо під час участі у бойових діях у випадку мобілізації, від посилення шкідливих звичок та зростання рівня злочинності);

Соціально – економічні компоненти такі: економічна криза, безробіття та погіршення побутових умов (особливо серед тимчасово переміщених осіб), інфляція, збідніння, невпевненість і нестабільність, втрата заощаджень унаслідок банкрутства фінансових установ тощо.

Висновки. Пріоритетним напрямом покращення демографічної ситуації в Україні має бути реформування системи охорони здоров'я як на макрорівні (реалізація концепції превентивної медицини, посилення державної політики у сфері здійснення контролю над алкоголем і тютюном, реалізація ефективних стратегій боротьби із захворюванням на туберкульоз і СНІД, профілактика ВІЛ-інфекцій та інші напрями), так і на мікрорівні (зміцнення моральності в суспільстві й утвердження здорового способу життя, формування вітальних цінностей (зокрема відмови від

шкідливих звичок, зміцнення здоров'я, раціонального харчування, рухової активності тощо).

Іншим важливим пріоритетом покращення сучасної демографічної ситуації та формування якісних властивостей трудового потенціалу суспільства має стати освітній чинник, а саме: підвищення рівня престижності робітничих професій та професійно-технічної освіти; посилення контролю за якістю освітніх послуг у вищих навчальних закладах та зменшення їх кількості; доступність та ефективність перекваліфікації й навчання для громадян середнього та передпенсійного віку, що втратили роботу. Вирішення наведених вище проблемних питань дозволить оптимізувати й усунути такі соціально-економічні проблеми, як безробіття, бідність, трудова міграція тощо.

Щодо надскладних подій, у яких зараз перебуває Україна, то з ними пов'язані найбільш вагомі компоненти – депопуляція та зменшення народжуваності. Однак тут суттєвими видаються й чинники морально-психологічного плану. Наш народ пережив багато трагічних сторінок своєї непростой історії. Хіба легше було нашим співвітчизникам, скажімо, у перші повоєнні роки? Страшенна розруха, бідність, тяжка виснажлива праця на відбудові зруйнованого народного господарства, але й за цих умов вони народжували дітей, давали їм освіту, виводили в люди, бо вірили у краще майбутнє. Ідеали моралі, соціальної рівності і справедливості домінували над прагненням до особистого збагачення. Багато з цього неоціненного капіталу в процесі встановлення в Україні ринкових (капіталістичних) відносин, унаслідок зневіри в політиці влади, майбутній стабільності і добробуті ми втратили.

Список використаних джерел:

1. www.un.org Організація об'єднаних націй.
2. Демографічна криза в Україні / [за ред. В.С. Стешенко]. – К. :Ін-т економіки НАН України, 2001. – 506 с.
3. Куликов Г.Т. Оплата труда в Украине: проблемы и пути их решения в переходной период / Г.Т. Куликов. – К, 1996.
4. Мостова Ю. Коли помре останній виборець, чи як зупинити депопуляцію і поліпшити здоров'я українського народу [Електронний ресурс]: матеріали круглого столу / УНІАН. 2007. – Режим доступу : <http://health.unian.ua/cancer/63580-koli-pomre-ostanniy-viborets-abo-yak-zupiniti-depopulyatsiyu-i-polipshiti-zdorovya-ukrajinskogo-narodu.html>
5. Демографическое развитие Украинской ССР: монографія / [под ред. В.С. Стешенко]. – К. : Наукова думка, 1987. – 258 с.
6. www.ukrstat.gov.ua Державна служба статистики України.

7. Гнибіденко І. Демографічні аспекти національної безпеки держави / І. Гнибіденко // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 5. – С. 11.
8. Демографічна криза в Україні. Її причини і наслідки: збірник матеріалів. – К. : Парламентське видавництво, 2003. – 352 с.
9. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз / [за ред. Е.М. Лібанової]. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
10. Мельник С. Демографічна ситуація в Україні: стан, головні проблеми та способи їх вирішення / С. Мельник, Г. Гаврюшенко, С. Шубенок // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 5. – С. 25.
11. Муромцева Ю.І. Демографія: [навчальний посібник] / Ю.І. Муромцева. – К. : Кондор, 2009. – 300 с.

Найденко Марина Олександрівна,
провідний фахівець Полтавського обласного центру зайнятості
Штанько Ніна Юрївна,
студентка 4 курсу напряму підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВОЇ СТРУКТУРИ СУЧАСНОГО МОЛОДОГО ПОДРУЖЖЯ

Вступ. Важливу роль у формуванні стабільних стосунків і сім'ї відіграє готовність до зміни ролей, здатність швидко адаптуватися до нової ролі партнера і правильно вгадувати ритм його змін. Узгодженість шлюбно-сімейних домагань партнерів, відповідність одне одному двох планів сімейної самореалізації часом дуже різних людей становить суттєвий чинник успішності шлюбу.

Дослідження і публікації. Проблеми молодої сім'ї досліджували М. Алексєєва, Т. Афанасєва, Е. Берн, Дж. Брадзов, Т. Буленко, І. Гребенніков, Т. Гурко, Д. Джонсон, І. Дубровіна, В. Зарайченко, К. Ізард, Р. Кеттел, З. Кісарчук, В. Кравець, М. Мацковський, Д. Немировський, Дж. Роланд, А. Суворова. Формування статевої свідомості, ідентичності та їх ролі у психологічній готовності до шлюбу представлені в дослідженнях М. Боришевського, В. Васютинського, Т. Говорун, О. Кікінежді, І. Кона, Л. Мороз, Т. Титаренко та ін.

Виклад основного матеріалу. В останні десятиріччя відбувався процес зміщення соціальних ролей чоловіка і жінки. Цьому сприяли і емансипація жінок, які тривалий час боролись за соціальну рівноправність з чоловіками, і стирання граней між чоловічими і жіночими професіями, і законодавче закріплення в конституції рівних

прав жінки з чоловіком в економічній і політичній галузях, і зростаюча тенденція дуалізації управління сім'єю, піднесення ролі й активності жінки в сім'ї.

Невіддільним від інституту сім'ї є господарсько-економічний аспект. Саме через важливість господарсько-економічної функції сім'ї потрібна відповідна підготовка молоді, яка мріє про створення гармонійних подружніх стосунків. Уміння будувати свій дім, вести домашнє господарство, правильно розподіляти обов'язки між членами сім'ї, планувати і дотримуватись сімейного бюджету – уміння, необхідні в домашньому побуті.

Не заперечуючи важливості формування економічних і господарських умінь і навичок, акцентуємо на психологічній підготовці молоді до успішної реалізації господарсько-економічної функції сім'ї. Вона передбачає:

- формування психологічної установки на необхідність ведення домашнього господарства, попри його трудомісткість та економічну неефективність, нескінченність і непомітність результатів; усвідомлення значущості розумно організованих домашньо-побутових справ для гармонізації подружніх стосунків; формування загальної готовності до домашньої праці;
- орієнтацію на рівномірний розподіл обов'язків з ведення домашнього господарства між усіма членами сім'ї з урахуванням психологічних особливостей і реальних можливостей кожного, подолання хибних патріархальних установок щодо розподілу домашньої праці на чоловічу і жіночу, а по суті, – лише на жіночу;
- формування установки на домашню механізацію, яка сприяє розвантаженню домашньої праці і залученню чоловіків до участі в домашніх справах, суттєво впливає на перерозподіл обов'язків між членами сім'ї;
- орієнтацію на опанування правилами раціональної організації домашньої праці: точний перелік справ, визначення послідовності і тривалості виконання кожної справи, одночасне виконання кількох справ, розподіл особливо складних справ по днях тижня рівномірно;
- формування економічності, бережливості; орієнтацію юнаків і дівчат на фіксування, запис розумних господарських порад, кулінарних рецептів.

Законом сімейного життя повинен бути рівномірний розподіл обов'язків з ведення домашнього господарства між усіма членами сім'ї з урахуванням реальних можливостей кожного. І до цього всі виховні інститути мають готувати кожну дитину змалку, оскільки в середовищі підлітків і навіть випускників шкіл побутують хибні установки щодо розподілу домашньої праці на чоловічу і жіночу, орієнтації на ієрархічну

модель розподілу праці в сім'ї, котра впливає з принципу чоловічого верховенства, що справа чоловіка – заробляти гроші тощо.

Молодь, котра вступає в самостійне життя, має дивитися на категорії «чоловіча» і «жіноча» робота як на застарілі. Якщо природною стала для жінки робота з комп'ютером, лазером, якщо жінка керує найскладнішими виробничими процесами, тобто якщо жінка чесно, побратському розділила з чоловіком його професійні обов'язки, то чому ж чоловік так само чесно не розділить з жінкою її домашні обов'язки [1].

За даними соціологічних досліджень, серед сімей, де чоловік не просто так чи інакше допомагає жінці в домашній роботі, а бере активну участь в організації сімейного життя, тобто коли двоє допомагають один одному в спільній сімейній справі, щасливими у шлюбі вважають себе 60% подружніх пар, а нещасливими – лише 5,6%. Там же, де існує патріархальний розподіл обов'язків, нещасливих набагато більше – 40% [2].

Традиційний розподіл домашніх обов'язків призводить до того, що в дітей з'являються гендерні стереотипи і вони оволодівають різними навичками, заснованими на їх гендерній належності. Коли діти бачать жінок і чоловіків, котрі виконують різні ролі, вони починають думати, що чоловіки й жінки наділені різними якостями, які дають їм можливість пристосовуватись до цих різних ролей. Пізніше ці гендерні стереотипи діють як соціальні норми чи вказівки і приписи поведінки. Іншими словами, діти починають вважати, що чоловіки й жінки мають виконувати різні ролі і мати різні психологічні якості. У результаті вони прагнуть оволодіти різними навичками, що залежать від гендеру, і, як наслідок, можуть виявитися погано підготовленими до різноманітних ролей, які їм, мабуть, доведеться виконувати надалі [3, 135].

Ще одна причина необхідності зміни традиційного розподілу домашньої праці полягає в тому, що конфлікти з приводу виконання домашніх обов'язків і догляду за дітьми є основним джерелом напруження у стосунках між подружжям. Д. Стейл і П. Турецькі довели, що чим більше відповідальності бере на себе чоловік у домогосподарстві й догляді за дітьми, тим більшою мірою дружина буває задоволена шлюбом. Партнери-чоловіки, котрі беруть участь на рівних засадах у виконанні домашніх обов'язків, можуть отримувати певну психологічну користь, менше відчуваючи провину.

Однією з причин невідповідності між установками і поведінкою є те, що людина може не знати, як виконувати відповідну дію. Дехто твердить, що справа не стільки в тому, що чоловіки намагаються уникнути домашніх справ, скільки в тому, що через особливості соціалізації вони просто не знають, як треба робити прибирання, готувати їжу чи поводитися з дітьми. Відповідно, зміни в поведінці можуть

відставати від змін установок [4, 116-117].

В. Етоу і М. Лісс встановили, що дівчаток просять робити більше робіт удома, ніж хлопчиків, і вони значно частіше займаються приготуванням їжі, пранням і прибиранням. Крім того, оскільки діти звертають більше уваги на моделі поведінки, що мають відношення до їх статі, хлопчики не надають великого значення тому, що робить їхня мати, і не моделюють її поведінку. В результаті вони не засвоюють більш детальні схеми домашніх робіт, якими оволодівають представниці жіночої статі.

Психологам відомий феномен: при спільній праці формується додаткова енергія – люди, що працюють разом, здатні зробити більше, ніж вони зробили б, працюючи поодиночці. Цей переохресний вплив не тільки збільшує працездатність, але й покращує взаєморозуміння, створює бадьорий, хороший настрій. Це відбувається тому, що суміщаються два види життєдіяльності – праця і спілкування.

Розподіл обов'язків залежить від зовнішніх обставин і особистих нахилів. При цьому можна керуватися такими об'єктивними критеріями: стан здоров'я обох; складність роботи на виробництві; вільний час; сформовані змалку навички й уподобання.

Готуючи молодь до ведення домашнього господарства, необхідно акцентувати її увагу на особливостях проявів психології статей у цьому процесі. Жінки зазвичай більш терпимі до одноманітної, але спокійної ручної роботи (в'язання, шиття, штопання). Завершивши роботу і досягши відчутних результатів (що для чоловіків значно важливіше, ніж для жінок), він з почуттям виконаного обов'язку відновлює свої сили, відпочиваючи значно довше, ніж жінка. У цей час даремно звертатися до нього з найменшими проханнями – все одно не зробить. Більшість чоловіків узагалі не вміють швидко переключатися з одного заняття на інше [5].

У формуванні майбутнього сім'янина важливе значення має психологічна підготовка до створення сім'ї та виконання подружніх ролей. Серед важливих соціально-психологічних проблем сучасної сім'ї є проблема «вибору» кожною сім'єю способу ролевої взаємодії і формування ставлення членів сім'ї до різних сторін ролевої поведінки в сім'ї. Сімейна роль – це соціальна функція особистості, спосіб її поведінки залежно від статусу в сім'ї [24]. Російська дослідниця Ю. Є. Альошина подає наступну класифікацію основних ролей у сім'ї: 1) відповідальний за матеріальне забезпечення сім'ї; 2) хазяїн – хазяйка; 3) роль відповідального з догляду за малюком; 4) роль вихователя; 5) роль сексуального партнера; 6) роль організатора розваг; 7) організатор сімейної субкультури; 8) роль відповідального за родинні зв'язки; 9) роль «психотерапевта».

Говорячи про сімейні ролі, варто зазначити, що одна роль може існувати тільки у взаємодії з іншими ролями. Наприклад, щоб виконати роль батька чи матері, необхідно, щоб хтось виконував роль сина чи доньки. Сімейні ролі повинні створювати систему, яка могла б задовольнити численні психологічні потреби.

Роль психологічних чинників у створенні сприятливого морального клімату сім'ї важко переоцінити. Тому кожна молода людина, яка вступає в шлюб, повинна пройти серйозну психологічну підготовку.

Психологічне здоров'я сім'ї – це комплексний узагальнений показник соціально-психологічної активності її членів у внутрішньосімейних стосунках, у соціальному середовищі і професійній сфері їх діяльності; це інтегральний показник функціонування сучасної сім'ї, що відображає якість стосунків з боку соціальних і психолого-педагогічних процесів, що протікають у ній [6].

До основних критеріїв психологічного здоров'я сім'ї В. С. Торохтій відносить:

- 1) Подібність сімейних цінностей, що відображає співпадання, орієнтаційну єдність поглядів, ставлень членів сім'ї до загальнолюдських норм, правил, принципів формування, розвитку й функціонування сім'ї як малої соціальної групи.
- 2) Функціонально-рольова узгодженість, що являє собою динамічний показник психологічного здоров'я сім'ї і відображає рівень розвитку таких соціально-психологічних механізмів внутрішньосімейної взаємодії, як взаєморозуміння, взаємодопомога, взаємодовіра, взаємотерпіння. Цей показник передбачає високий ступінь синхронності дій членів сім'ї.
- 3) Соціально-рольова адекватність, яка зумовлюється рольовою структурою сім'ї і відображає рівень реалізації міжособистісних, внутрішньосімейних очікувань від кожного члена сім'ї виконання певної ролі (батько – чоловік, лідер годувальник, опора та ін.; дружина – мати, хазяйка, берегиня та ін.; діти – помічники батьків, опора в майбутньому, спадкоємці тощо).
- 4) Емоційна задоволеність, що показує характер емоційного сприйняття один одного і повагу в сім'ї, ступінь емоційної близькості, є джерелом психологічного розвантаження і підтримки всіх її членів. Вона визначається багатьма факторами – рівнем освіти батьків, мотивами шлюбу, характером подружніх стосунків, цілями виховання дітей, методами досягнення результату тощо.
- 5) Адаптивність у сімейних стосунках, що характеризується здатністю насамперед дорослих членів сім'ї пристосовуватися до соціально-психологічної атмосфери сім'ї після трудового дня, створювати комфортність емоційного фону стосунків, не допускати так званого

«синдрому вигорання», комунікативного перенасичення, наростання дратівливості тощо.

- 6) Установка на сімейне довголіття – постійний потяг до нових соціальних ролей, розумні їх планування і підтримання активності всіх членів сім'ї в їх досягненні. Невід'ємним атрибутом будь-якої здорової сім'ї є найближчі і перспективні сімейні цілі.

Важливу роль у формуванні стабільних стосунків і сім'ї відіграє готовність до зміни ролей, здатність швидко адаптуватися до нової ролі партнера і правильно вгадувати ритм його змін. На практиці це виглядає так: якщо одному захотілося грати роль безпорадної дитини, інший має перевтілитися в захисника і покровителя. Якщо один переживає період пасивності, інший має залишатися активним, але відразу надати партнерові можливість проявити активність, якщо той того захоче [7].

Американський соціолог К. Килпатрик запропонував наступну класифікацію подружніх ролей: традиційні, товариські і ролі партнерів. В адаптації до сімейного життя основне полягає в тому, щоб подружжя вибрали один і той самий тип ролі. Друге – щоб кожний з компонентів поведінки відповідав зробленому вибору. Наприклад, традиційні ролі передбачають з боку дружини народження й виховання дітей, створення домашнього вогнища, обслуговування сім'ї, підпорядкування власних інтересів інтересам чоловіка, пристосування до залежності і терпимості, до будь-яких обмежень з боку чоловіка. Від чоловіка для збереження гармонії сімейних стосунків у цьому випадку необхідні економічне забезпечення і захист сім'ї, підтримання сімейної влади і контролю, прийняття основних рішень, емоційна підтримка дружини, матеріальне забезпечення її у разі розлучення тощо.

Товариські ролі вимагають від дружини збереження зовнішньої привабливості, забезпечення моральної підтримки і сексуального задоволення, підтримання корисних для чоловіка соціальних контактів, живого і цікавого духовного спілкування з чоловіком і гостями, а також забезпечення різноманітності життя й усунення нудьги. Від чоловіка вимагається захоплення дружиною і лицарське ставлення до неї, романтичне кохання й ніжність, забезпечення коштів для нарядів, розваг, соціальних контактів, дозвілля і, зрозуміло, проведення вільного часу з дружиною.

Ролі партнерів вимагають і від дружини, і від чоловіка економічного вкладу в сім'ю відповідно до можливостей кожного, спільної відповідальності за дітей, участі в домашній праці і розподілі правової відповідальності. Окрім цього спільного, від чоловіка вимагається ще й прийняття рівного статусу дружини і згода з її рівної участі у прийнятті будь-яких рішень, а від дружини – готовність до відмови від лицарства з боку чоловіка, до рівної відповідальності за

підтримання статусу сім'ї.

Система ціннісних орієнтацій сім'ї не є сталою протягом усього її життєвого циклу. Загальносімейні цінності не завжди включають у себе ціннісні орієнтації кожного з подружжя. Діапазон ціннісних орієнтацій окремих осіб родини може бути вузький або ширший від загальносімейних. Чим ширший обсяг індивідуальних цінностей подружжя, тим більше в них можливостей для взаєморозуміння, тобто для єдності.

Для психологічної сумісності подружжя важливе значення має взаємопізнання і взаємоузгодження індивідуальних ціннісних орієнтацій кожного з них, вироблення на їх основі загальносімейних цінностей. Розбіжності в системах ціннісних орієнтацій подружжя можуть служити ґрунтом для багатьох сімейних конфліктів, зокрема таких, як конфлікт сімейних ролей, боротьба за лідерство в сім'ї, конфлікт як засіб зняття напруження, конфлікт як захист власного «Я». В основі кожного з них лежить суперечність між сформованими до шлюбу ціннісними уявленнями кожного з подружжя про рольові функції чоловіка і дружини в сім'ї та способи їх реалізації. Конфлікт може виникнути і в результаті зіткнення звичних для кожного з подружжя шляхів і способів задоволення соціокультурних, інтелектуальних, естетичних та інших потреб, прагнення відстояти свою індивідуальність, намагання узгодити уявлення про себе з думкою партнера [8, 111]. Конфліктна ситуація у сфері ціннісних орієнтацій, що перешкоджає створенню взаємоприйнятної системи сімейних цінностей ширшого обсягу, ніж індивідуальні, унеможливорює інтеграцію родини, а отже, – й виконання нею своїх обов'язків, створює небезпеку для її існування. Викликаючи напруження в сімейних стосунках, конфлікти ціннісних орієнтацій дезінтегрують родину.

Висновки. Отже, законом для сімейного життя повинен стати рівномірний розподіл обов'язків з ведення домашнього господарства між усіма членами сім'ї з урахуванням реальних можливостей кожного. І до цього всі виховні інститути мають готувати кожну дитину змалку, оскільки в середовищі підлітків і навіть випускників шкіл побутують хибні установки щодо розподілу домашньої праці на чоловічу і жіночу.

Список використаних джерел:

1. Денисенко А. О. Психологічна готовність старших підлітків та юнацтва до подружніх взаємовідносин : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / А. О. Денисенко. – Одеса: Південноукр. держ. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського, 2003. – 17 с.
2. Витакер К. Тонны с семей: Семейная терапия: символический подход, основанный на личностном опыте / К. Витакер,

- В. Бамберри. – М., 1997.
3. Горлач М.Г. Гендерный аспект семейно-ролевого диссонанса / М. Г. Горлач // Социологические исследования. – 2002. – №1. – С. 135 – 136.
 4. Горностай П.П. Вимірювання параметрів рольового конфлікту: зарубіжний досвід / П.П. Горностай // Конфліктологічна експертиза: теорія та методика. – Вип. 1. – К., 1997. – С. 116 – 125.
 5. Журбицька Т.С. Молода сім'я / Т.С. Журбицька. – К, 1995. – 101с.
 6. Кісарчук З. Г. Психологічна допомога сім'ї: навчальний посібник: у 3 кн. – Книга 1 / З. Г. Кісарчук, О. І. Єрмусевич. – К. : Главник, 2006. – 128 с.
 7. Сысенко В.А. Устойчивость брака: Проблемы, факторы, условия / В.А. Сысенко. – М, 1991.
 8. Харчев А.Г. Современная семья и ее проблемы: социал.-демограф. Исследования / А.Г. Харчев, М.С. Мауковский. – М. : Статистика, 1998, – 224 с.

Падурин Елена Александровна,
кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры социологии и социальной работы,
Курганский государственный университет, Курган
Басимов Михаил Михайлович,
доктор психологических наук,
доцент, профессор кафедры психологии
труда и служебной деятельности,
Российский государственный социальный университет

ЛИЧНОСТНЫЙ ПРОФИЛЬ СИСТЕМЫ ПОЗИТИВНЫХ РОДИТЕЛЬСКИХ ЧУВСТВ ОТЕЦОВ

Позитивные родительские чувства – это система чувств родителя, характеризующихся сочетанием позитивного содержания и позитивной социальной значимости, имеющих направленность на родителя, на ребенка, на супруга(у) как родителя и на родительство в целом. Позитивные родительские чувства, как компоненты одной системы, обладают сходными свойствами: полярностью, субъективностью, интенсивностью, устойчивостью и/или прочностью, широтой, генерализованностью и дифференцированностью, обобщенностью [8].

Опираясь на концепцию родительства, как психологического феномена (Р.В. Овчарова), и системный подход (Б.Ф. Ломов и др.), была

разработана модель структуры системы позитивных родительских чувств. Модель структуры позитивных родительских чувств, как системы чувств родителей, включает следующие компоненты: позитивные родительские чувства к ребенку, позитивные чувства к себе как родителю, позитивные чувства к супругу(е) как родителю, позитивные чувства к родительству и составляющие – когнитивную, эмоциональную и поведенческую (Рис.1) [8].

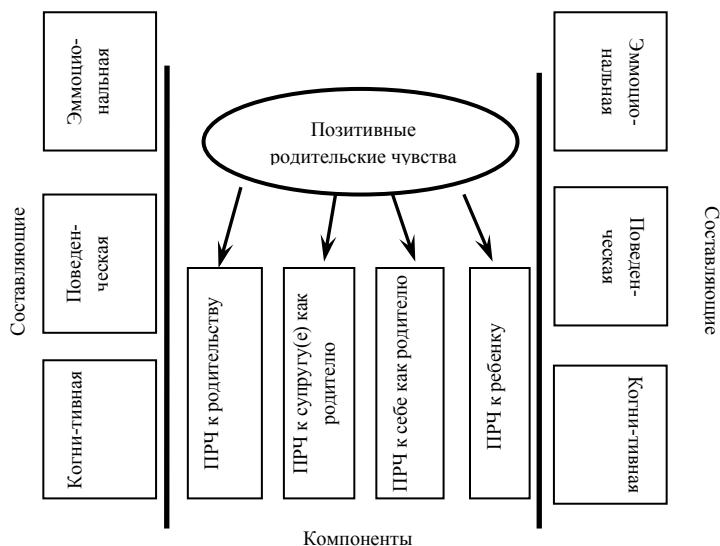

Рис.1. Модель структуры системы позитивных родительских чувств

Опираясь на знание структуры системы позитивных родительских чувств, можно оказывать на нее влияние. Наиболее эффективным для развития системы позитивных родительских чувств будет подход, охватывающий все выделенные компоненты и составляющие в их взаимосвязи друг с другом.

Первоначально эмпирическое исследование особенностей позитивных родительских чувств осуществлялось с использованием традиционных методов в рамках линейных представлений (Е.А. Падурин, 2008). Затем для изучения феномена позитивных родительских чувств был использован авторский метод изучения связей (М.М. Басимов, 2008) [1], который реализуется через множественное

сравнение (М.М. Басимов, 2005) [5] квантильных разбиений (триады, кварты, квинты) данных (объектов) по каждому измеряемому параметру. В итоге определяется сила связи и форма зависимости, а линейные зависимости определяются как частный случай. [3, 4]. Полученные далее в исследовании результаты позволили говорить о влиянии ряда параметров на особенностях проявления позитивных родительских чувств и самооценку ребенка дошкольника не столько на основе линейных связей, но в значительно большей степени – на основе нелинейных зависимостей [9, 10, 11, 12].

Соотношение понятий «материнство» и «отцовство» изучалось нами через множественное сравнение 10 сформированных по внешним факторам групп (гендерному, образованию родителей, возрасту детей, дошкольным заведениям), что дает более содержательную картину специфики гендерного отношения к родительству, чем простое парное сравнение групп отцов и матерей. Каждый испытуемый описывался 52 психологическими показателями. Рассмотрены наиболее значимые отличия (по задаче множественного сравнения) в проявлении позитивных родительских чувств между группами отцов (POL-M) и матерей (POL-W).

Рассмотрим поочередно составляющие системы позитивных родительских чувств у отцов.

Представляет интерес положение в общем распределении групп отцов (POL-M) и матерей (POL-W) для показателя «когнитивная составляющая позитивных родительских чувств». Сравнительная весомость группы POL-W равна 99, а сравнительная весомость группы POL-M имеет значение -298. Когнитивная составляющая связана с осознанием своего эмоционального отношения к ребенку, себе как родителю, супругу как родителю и родительству в целом. Когнитивная составляющая имеет тесную связь с влиянием социума, с ее помощью определяется социальная значимость испытываемого родительского чувства. Происходит соотнесение испытываемого родительского чувства с требованиями, предъявляемыми обществом к родителю и его эмоциональной сфере. Исходя из полученных данных, у отцов в недостаточной степени представлены когнитивные репрезентации, содержанием которых являются определенные знания и представления о том, что такое «позитивные родительские чувства» (каждое из этих чувств); каковы их проявления (способы выражения); какое влияние они и каждое чувство в отдельности оказывают на ребенка и на родителей; каким образом можно регулировать позитивные родительские чувства; а также знание личностных особенностей ребенка, себя как родителя, супруги как родителя, которые вызывают весь спектр позитивных родительских чувств.

Похожие результат и интерпретацию имеют взаимные положения

групп отцов (POL-M) и матерей (POL-W) в общем распределении 10 сравниваемых групп для следующих показателей:

1. «Способность воспринимать состояние ребенка»: сравнительная весомость группы POL-W равна 172, сравнительная весомость группы POL-M равна -465.
2. «Понимание причин состояния ребенка»: сравнительная весомость группы POL-W равна 36, сравнительная весомость группы POL-M равна -167.
3. «Способность к сопереживанию»: сравнительная весомость группы POL-W равна 51, сравнительная весомость группы POL-M равна -409.

Далее рассмотрим положение в общем распределении групп отцов (POL-M) и матерей (POL-W) для показателя «эмоциональная составляющая позитивных родительских чувств». Сравнительная весомость группы POL-W равна 147, а сравнительная весомость группы POL-M имеет значение -329. Эмоциональная составляющая позитивных родительских чувств характеризуется совокупностью положительных эмоций и положительного эмоционального фона, сопровождающих оценки ребенка, себя как родителя, супруга(и) как родителя и родительства в целом. Эмоциональная составляющая имеет наиболее тесную, по сравнению с другими составляющими системы позитивных родительских чувств, связь с физиологией человека, а именно – с принципом удовольствия. Итак, получается, что отцы, по сравнению с матерями, испытывают недостаток положительных эмоций и положительного эмоционального фона, сопровождающих оценки ребенка, себя как родителя, супруги как родителя и родительства в целом.

Похожие результат и интерпретацию имеют положения в общем распределении групп отцов (POL-M) и матерей (POL-W) для показателей:

1. «Чувства, возникающие во взаимодействии с ребенком». Сравнительная весомость группы POL-W равна 46, а сравнительная весомость группы POL-M имеет значение -439.
2. «Преобладающий эмоциональный фон взаимодействия». Сравнительная весомость группы POL-W равна 7, а сравнительная весомость группы POL-M имеет значение -185.
3. «Гедонические чувства». Сравнительная весомость группы POL-W равна 88, а сравнительная весомость группы POL-M имеет значение -324.
4. «Сближающие чувства». Сравнительная весомость группы POL-W равна 181, а сравнительная весомость группы POL-M имеет значение -160.
5. «Альтруистическая эмоциональная направленность». Сравнительная весомость группы POL-W равна 10, а сравнительная весомость

группы POL-M равна -129.

6. «Коммуникативная эмоциональная направленность». Сравнительная весомость группы POL-W равна 76, а сравнительная весомость группы POL-M равна -245.
7. «Практическая эмоциональная направленность». Сравнительная весомость группы POL-W равна 144, а сравнительная весомость группы POL-M равна -20.
8. «Гностическая эмоциональная направленность». Сравнительная весомость группы POL-W равна 28, а сравнительная весомость группы POL-M равна -207.
9. «Гедонистическая эмоциональная направленность». Сравнительная весомость группы POL-W равна 38, а сравнительная весомость группы POL-M равна -338.

Таким образом, у отцов недостаточно развита эмоциональная составляющая системы позитивных родительских чувств, в связи с чем они в меньшей степени, чем матери, испытывают удовольствие, радость, восторг, спокойствие, единство, дружелюбие, счастье, бодрость во взаимодействии с ребенком. Также можно отметить, что эмоциональная направленность личности отцов характеризуется слабой выраженностью некоторых эмоций, чувств, состояний, а именно: альтруистических (возникают при содействии, помощи, покровительстве ребенку или другому родителю, например, чувство участия, нежности, любви, симпатии, и т. п.), коммуникативных (возникают в процессе общения с ребенком, с другим родителем как реакция на удовлетворение стремления в эмоциональной близости, например, чувство близости, привязанности, доверия и др.), практических (вызываются деятельностью по воспитанию ребенка, изменением её в течение времени, ее успешностью, трудностями её осуществления и завершения, например, чувство гордости, чувство удовлетворения и пр.), гедонических (связаны с удовлетворением потребности родителя в телесном и душевном комфорте, детерминированном семейными, в частности, детско-родительскими взаимоотношениями, например, чувство безопасности, безмятежности), гностических (возникают в результате познания своего ребенка, себя и супруга как родителя, например, интерес, удивление).

Как интересный результат, можно отметить положение в общем распределении групп отцов (POL-M) и матерей (POL-W) для показателя «поведенческая составляющая позитивных родительских чувств». Сравнительная весомость группы POL-W равна 172, а сравнительная весомость групп POL-M имеет значение -338. Поведенческая составляющая включает доверительность, эмоциональную близость, заботу о ребенке, аффективные стереотипы контактирования с ребенком. Таким образом, для отцов, по сравнению с матерями, менее характерно

проявление заботливости, эмоциональной близости и доверия к ребенку. Также стоит отметить, что для группы отцов, как и для группы матерей, поведенческая составляющая является конгруэнтной по отношению к эмоциональной составляющей позитивных родительских чувств.

Похожие результат и интерпретацию имеют положения в общем распределении групп отцов (POL-M) и матерей (POL-W) для показателей:

1. «Стремление к телесному контакту»: сравнительная весомость группы POL-W равна 102, сравнительная весомость группы POL-M равна -258.
2. «Оказание эмоциональной поддержки»: сравнительная весомость группы POL-W равна 59, сравнительная весомость группы POL-M равна -296.
3. «Умение воздействовать на состояние ребенка»: сравнительная весомость группы POL-W равна 91, сравнительная весомость группы POL-M равна -360.
4. «Отсутствие сотрудничества – сотрудничество»: сравнительная весомость группы POL-W равна 14, сравнительная весомость группы POL-M равна -356.

Итак, поведение отцов при переживании позитивных родительских чувств значительно отличается от поведения матерей. Отцы в меньшей степени, чем матери, склонны сотрудничать со своими детьми, эффективно воздействовать на состояние ребенка, оказывать ему эмоциональную поддержку, обнимать, поглаживать, держать за руку.

В заключение стоит отметить, что личностный профиль системы позитивных родительских чувств отцов имеет свои отличительные особенности и характеризуется слабым развитием всех составляющих системы позитивных родительских чувств. Отсутствие у родителя развитой системы позитивных родительских чувств приводит к нарушению семейного воспитания и негармоничному развитию личности ребенка, а также к эмоциональным проблемам самого родителя, переходящим в проблемы со здоровьем и семейным благополучием в целом. Поэтому становится актуальной работа с современными отцами по профилактике негативных родительских чувств и развитию позитивных.

Таким образом, с помощью метода множественного сравнения [2] было реализовано гибкое (не просто парное) сравнение групп отцов и матерей в рамках различных психологических параметров и были выявлены интересные зависимости изучаемых психологических показателей (интервальные переменные) от номинального параметра «Гендерная принадлежность родителей».

Работа выполнена при поддержке РФФИ, проект № 13-06-00525а

Работа выполнена в рамках гранта Правительства Курганской области «Разработка программы развития позитивных родительских чувств и профилактики негативных родительских чувств».

Список использованных источников:

1. Басимов М.М. Изучение статистических связей в психологических исследованиях: Монография. – Москва – Воронеж, 2008. – 432 с.
2. Басимов М.М. Множественное сравнение в социологических исследованиях: Монография. – Курган: Курганский государственный университет, 2012. – 224 с.
3. Басимов М.М. Нелинейная социология: Монография. – Курган: Курганский государственный университет, 2012. – 120 с.
4. Басимов М.М. Математические методы в психологических исследованиях: Монография. – Курган: Курганский гос. ун-т, 2011. – 183 с.
5. Басимов М.М. Методы множественного сравнения в психологических исследованиях // Методы исследования психологических структур и их динамики. – Выпуск 3. – М.: Изд-во ИП РАН, 2005. – С. 128 – 157.
6. Демчук Н.А. Формирование психологической готовности юношей к отцовству : Дис. ... канд. психол. наук : Казань, 2006 . – 223 с.
7. Овчарова Р.В. Психология родительства / Р.В. Овчарова. – М. : Академия, 2004. – 339с.
8. Падурин Е.А. Развитие позитивных родительских чувств как фактор коррекции самооценки дошкольников: диссертация ... кандидата психологических наук / Е.А. Падурин. – Екатеринбург, 2008. – 231с.
9. Падурин Е.А. Позитивные родительские чувства: линейная и нелинейная психология: Монография. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та. – 188 с.
10. M. Basimov, E. Padurina Non-linear influence of understanding of the reasons conditions on parental feelings // The 28th International Congress of Applied Psychology, 08-13 July 2014, France, Paris, IAAP.
11. M. Basimov, E. Padurina Non-linear influence of positive feelings to the spouse as to the parent on parental feelings // The 28th International Congress of Applied Psychology, 08-13 July 2014, France, Paris, IAAP.
12. M. Basimov, E. Padurina Non-linear influence of the gnostic emotional orientations on parental feelings // International Journal of Psychology (Special Issue: XXX International Congress of Psychology). – Volume 47, Supplement 1, 2012. – P. 403.

Решетняк Ірина Володимирівна,
начальник відділу надання соціальних послуг
Карлівського районного центру зайнятості
Комаров Євген Олексійович,
студент 4 курсу напрямку підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

КОНФЛІКТИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ СПЕЦІАЛІСТАМИ В ЦЕНТРАХ ЗАЙНЯТОСТІ

Вступ. Звернення до теми конфліктів не є випадковим. Ця проблема не втратить своєї актуальності, поки існує спілкування між людьми. Конфлікти, як явище, привертають до себе увагу не лише психологів та соціологів, які займаються ними на професійному рівні, але й пересічних громадян, які стикаються з ними в повсякденному житті.

Результати дослідження. Саме слово конфлікт має латинське походження і перекладається як зіткнення. У спеціальній літературі воно тлумачиться як психологічне явище, що виникає під час зіткнення протилежних поглядів, інтересів, дій, намагань та уявлень окремих людей або їх груп. Коли конфлікти набувають ступеня крайнього загострення, вони супроводжуються високим емоційним напруженням і призводять до небажаних наслідків для обох сторін [4].

За висновками спеціалістів, які працюють у галузі конфліктів, успіх людини за будь-яким напрямком діяльності на 85% залежить від його вміння спілкуватись, запобігати виникненню конфліктів або позитивно їх вирішувати. Наявність конфліктів не тільки знижує продуктивність праці спеціаліста (на 37 – 63%), але й призводить до втрати ними професійного рівня, авторитету, веде до невиправданих витрат нервів, здоров'я та часу.

За класифікацією конфлікти, що виникають між спеціалістами центрів зайнятості та їх клієнтами, відносяться до ділових. Такі конфлікти зазвичай здатні сприяти позитивному вирішенню суперечок, але тільки в тому випадку, коли вони розгортаються в діловій площині, а не перетворюються на так звані конфлікти особисто-емоційного характеру, які є не лише небажаними, але й в певною мірою небезпечними [5].

За своїми наслідками конфлікти можуть бути деструктивними та конструктивними. До деструктивних відносяться всі ті, що ведуть до загострення взаємовідносин та не сприяють пошукам позитивного вирішення конфліктного питання. Конструктивні, навпаки, сприяють взаєморозумінню та пошуку позитивних шляхів до вирішення конфлікту. Зусилля соціального інспектора, який здійснює прийом клієнтів у центрі зайнятості, повинні бути спрямовані на те, щоб кожен деструктивний

конфлікт перевести в конструктивний і за рахунок цього досягти позитивних наслідків [1].

Звичайно, повністю уникнути конфліктів у роботі соціальних служб, зокрема спеціалістів служби зайнятості, практично неможливо. Але можливим є знання та застосування певних прийомів, які дозволяють послабити негативний вплив та наслідки конфлікту. Для цього необхідно насамперед мати уявлення про сутність конфліктів, їх причини, можливі шляхи попередження та виходу з них [2].

У практичній діяльності державної служби зайнятості конфлікти виникають між безробітними та спеціалістами під час їх безпосереднього спілкування, і це трапляється дуже часто. Про це свідчать підсумки опитування спеціалістів центрів зайнятості. На запитання «Чи бувають у Вас конфлікти із безробітними? майже 95% опитаних дали ствердну відповідь. При цьому варто зазначити, що поява конфліктів обумовлена самою специфікою роботи служби зайнятості і має для цього певні підстави. З одного боку, спеціалісту центру зайнятості, який працює з клієнтами, протягом робочого дня доводиться приймати значну кількість відвідувачів. Графік прийому іноді буває занадто щільним, що призводить до дефіциту часу. За обмежений проміжок часу фахівцеві доводиться не тільки визначати насушливі проблеми відвідувача, але й знаходити найбільш оптимальні шляхи щодо їх вирішення. Це потребує від соціального інспектора сталої концентрації уваги, постійної інтелектуальної та розумової боекдатності. Такі умови праці обумовлюють поступове підвищення психологічної та емоційної напруженості спеціаліста, що, зрештою, може стати однією із причин конфліктної ситуації. З іншого боку, приводом для виникнення конфліктної ситуації може стати і психологічний стан самих відвідувачів центру зайнятості. Втрата роботи, невдалі спроби працевлаштування, невизначеність найближчих перспектив – усе це формує в безробітних відчуття безвиході, незадоволеності станом речей, що існує, підвищує їх емоційну збудливість та схильність до агресивної поведінки [4].

Важливу роль при розв'язанні конфлікту відіграє своєчасне визначення його сутності та адекватності його розуміння, а також формування готовності людини до виходу з конфлікту. Існує п'ять основних стилів розв'язання конфлікту, в основу яких покладена система, котру називають методом Томаса-Кілменна, розроблена названими авторами в 1972 році.

Система дозволяє створити для кожної людини свій власний стиль розв'язання конфлікту. Якщо уявити це графічно, то отримаємо сітку Томаса-Кілменна (Рис. 1), яка дозволяє визначити місце і назву для кожного з п'яти основних стилів розв'язання конфлікту. Кожна людина може певною мірою використовувати всі ці стилі, але звичайно має

пріоритетні. Крім того, деякі стилі можуть бути найефективнішими для розв'язання конфліктів певного типу. Стиль поведінки в кожному конкретному конфлікті визначається тією мірою, якою ви прагнете задовольнити власні інтереси (діючи пасивно чи активно) та інтереси іншої сторони (діючи спільно чи індивідуально) [3].

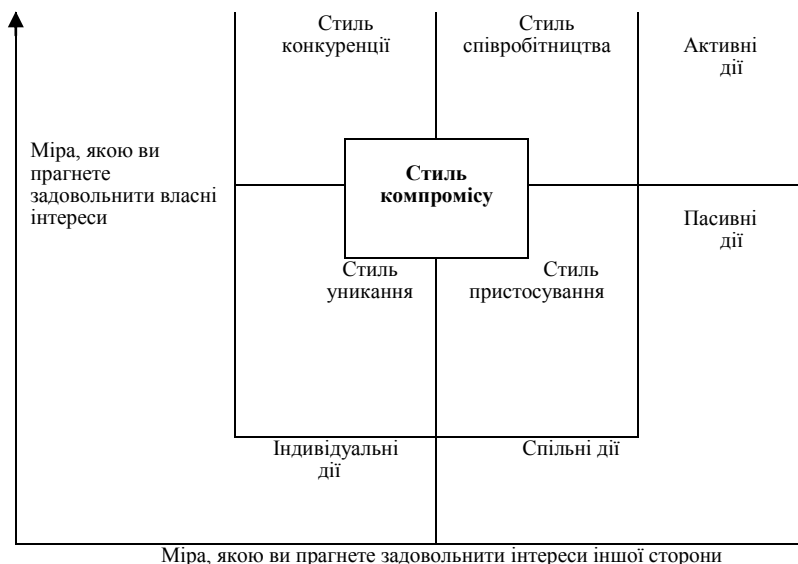

Рис.1 Сітка Томаса-Кілменна

Якщо реакція пасивна, то людина прагнуче вийти з конфлікту; якщо реакція активна, то буде намагатися розв'язати його. Прагнення до спільних дій викликає спробу розв'язати конфлікт разом з іншими його учасниками. Прагнення до індивідуальних дій спричиняє пошук шляху вирішення проблеми або ухилення від її вирішення. Виділені п'ять стилів поведінки однаковою мірою включають спільні та індивідуальні дії, а також пасивну та активну поведінку [2].

Для досягнення успіху обидві сторони повинні мати приблизно рівну владу або не помічати існуючу різницю. Також треба зрозуміти, що немає найкращого стилю виходу з конфлікту, а є доцільний у конкретній ситуації. Найкращий учитель і радник у виборі оптимального підходу – це життя практика [5]. Для визначення характерного для кожного соціального працівника стилю вирішення конфлікту можна скористатися спеціальними тестами. Так, з метою визначення, якого ж стилю

поведінки при виникненні конфлікту дотримуються спеціалісти Карлівського районного центру зайнятості, було проведено тестування. Для тестування було використано методику діагностики типу поведінки особистості в конфліктній ситуації Томаса. Аналіз домінуючих стратегій поведінки показав, що перевага надається в першу чергу стилю «компроміс» (31% опитаних) та «ухилення» (31% опитаних), у другу чергу – стилю «співробітництво» (23% опитаних).

Висновки. Отже, конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій (потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, планів тощо) у свідомості окремо взятого індивіда, у міжособистісних взаємодіях та міжособистісних стосунках індивідів чи груп людей.

Конфлікти, які розгортаються у службі зайнятості, характеризуються об'єктивно-суб'єктивною природою виникнення: з одного боку, вони зумовлюються зовнішніми об'єктивними факторами (економічною ситуацією в суспільстві, матеріально-технічним забезпеченням організації, характерологічними та темпераментальними якостями людини тощо), а з іншого, – внутрішніми суб'єктивними факторами (психоемоційне напруження фахівців, відсутність конфліктологічних знань, некомпетентність спеціаліста, нерозвиненість комунікативних здібностей тощо).

Заходами профілактики конфліктів у службі зайнятості є: добір та розподіл кадрів з урахуванням не тільки професійних, а й психологічних особливостей фахівців; чітка організація праці; підвищення психологічної компетенції фахівців; психологічна підтримка спеціалістів центру зайнятості.

Попередження та вирішення конфліктів – це справжнє мистецтво. Воно не тільки вимагає від спеціаліста центру зайнятості таких здібностей, як вміння слухати, аналізувати, розуміти людину, співчувати їй, але й потребує певної підготовки щодо оволодіння технікою спілкування.

Список використаних джерел:

1. Аллахвердова О. Технология разрешения межличностных конфликтов / О. Аллахвердова // Социальная педагогика. – 2003. – №4. – С. 56 – 60.
2. Андрущенко Н. Конфлікт та шляхи контролю конфліктної ситуації (короткий огляд) / Н. Андрущенко // Вища освіта України. – 2008. – №2. – С. 98 – 103.
3. Антонов-Турченко О.Г. Як вижити серед конфліктів / О.Г. Антонов-Турченко. – К. : Т-во «Знання-України», 1991. – 32 с.

4. Кузнєцова Т.О. Профілактика особистісних конфліктів у центрі зайнятості / Т.О. Кузнєцова // Бюлетень ІПК ДСЗУ. – 2002. – № 2. – С. 12 – 14.
5. Юр'єва Ю. Конфлікти: шляхи розв'язання / Ю. Юр'єва // Психолог. – 2012. – № 18. – С. 13 – 14.

Різник Лідія Павлівна,
завідувач відділення соціально-побутової адаптації
Чутівського районного територіального центру
соціального обслуговування (надання соціальних послуг)

Войтович Вікторія Іванівна,
студентка 4 курсу напряму підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ ІНСТИТУТУ СІМ'І

Вступ. Сучасна сім'я знаходиться у стані кризи. Вона зменшується в розмірах, збільшується число розлучень, а молоді люди взагалі не відчувають потребу з'єднати своє життя зіншою людиною, віддаючи перевагу короточасним контактам або цивільному шлюбу. Цінності набуває індивідуальне життя людини, необтяжене сім'єю. Вимога бути вірним у шлюбі багатьма людьми розцінюється як претензія на особисту свободу.

Дослідження і публікації. Своє розуміння сутності, функції і трансформації сім'ї та шлюбу висловлювали практично всі класики соціологічної думки. Так, дослідниками цієї проблематики у США є У. Гуд, І. Най, Дж. Хілл, у Німеччині – Р. Кенінг, в Англії – Р. Флетчер, у Франції – Л. Руссель, Ф. Мішель. У сучасній Росії проблеми родини та шлюбу досліджували А.І. Антонов, О.М. Здравомислова, В.В. Солодовников, А.Г. Харчев. В Україні дану проблематику розробляли Н.В. Лавриненко, С.М. Оксамитна, В.М. Піча, О.Д. Цимбалюк, Г.О. Ковтун; психологи Л. Богданович, М. Вовчик-Блакитна, І. Горпінченко, Д. Ісаєв, В. Каган, Д. Колесов, Е. Непочатова-Курашківська, А. Хрипкова, З. Шкіряк-Нижник, І. Юнда; педагоги В. Барський, О. Киричук, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, І. Трухін, В. Чудновський.

Виклад основного матеріалу. О. Книш вважає, що загальну характеристику стану розвитку інституту сім'ї в Україні можливо уявити у вигляді наступних тенденцій:

- відбувається зміна характеру як внутрішніх, так і зовнішніх зв'язків сім'ї; часто поєднання жіночо професійних та сімейних ролей знаходяться у протиріччі;

- відбувається розширення та ускладнення функцій сім'ї одночасно зі скороченням її складу;
- відбувається ослаблення передачі традиційної культурної інформації від покоління до покоління;
- знижується рівень народжуваності;
- суттєво змінюється функція контролю.

З одного боку, збільшується кількість розлучень та нуклеарізація сімей, трансформуються традиційні форми контролю, зменшується вплив родичів, сусідів, а також жорстких норм та традицій, з іншого, – недостатньо сильні норми зовнішнього контролю [1].

Н. О. Ляшенко виділив такі альтернативні форми шлюбу:

- *сезонний шлюб* (обмежена часом сім'я): відносини закріплюються на певний термін, після закінчення якого вважаються автоматично розірваними; подружжя знову зважає всі плюси й мінуси спільного життя і обирає – розлучитися їм або ж домовитися ще на якийсь період часу; прихильники цієї форми шлюбу дотримуються думки, що дорослі люди виростають із стосунків, як «діти із взуття»;
- *комунальний шлюб* («шведська сім'я»): сім'я, у якій живуть кілька чоловіків і кілька жінок, пов'язані не тільки і не стільки спільними інтимними відносинами, скільки спільним господарством і приятельськими стосунками; якщо в таких сім'ях з'являються діти, то вони виховуються всіма членами «комуни», які керуються ідеєю «чим більше чоловіків і жінок перед очима дитини, тим більше в неї можливостей пізнавати різноманітність світу»;
- *відкритий шлюб*: традиційна сім'я, у якій члени подружжя допускають захоплення та інтимні зв'язки поза шлюбом;
- *гостьовий* (дистанційний) шлюб: пара зареєстрована, але живуть кожен у себе, час від часу зустрічаються, разом вечеряють у кафе, проводять ніч, інколи живуть разом, але спільного господарства не ведуть; ходять у гості один до одного, часом проводять разом відпустку, решту часу кожен з них вільний від сімейних обов'язків і живе своїм життям;
- *раціональний шлюб*, тобто такий, що передбачає певну конкретно обумовлену вигоду (економічну, психологічну, сексуальну, господарсько-побутову, професійну тощо);
- *гомосексуальні шлюби*; гомосексуальні союзи різко критикуються і заперечуються як підстава для шлюбу; в СРСР гомосексуалізм розцінювався як кримінальний злочин і карався позбавленням волі, у сучасних Ірані, Афганістані, Саудівській Аравії, Ємені, Сомалі, Судані, Нігерії та Мавританії – стратою; кримінальне законодавство, а також влада і громадська думка Ірану, Єгипту та інших країн Африки та Азії вважають гомосексуальність або гомосексуальну

активність кримінальним злочином; у більшості демократичних країн Європи відбулося скасування інструкцій і положень, що визначають гомосексуальність як медичну патологію або як сексуальну девіацію; деякі з цих країн надали одностатевим парам повноцінне право на шлюб (Нідерланди, Бельгія, Іспанія, Канада, ПАР і Норвегія); одностатеві партнерства (цивільні шлюби) узаконені в багатьох країнах Західної і Північної Європи (Великобританія, Данія, Гренландія, Швеція, Ісландія, Франція, Андорра, Німеччина, Фінляндія, Люксембург, Португалія, Чехія, Словенія, Угорщина, Швейцарія, Хорватія), а також в Ізраїлі, Новій Зеландії та в деяких штатах Австралії; в Україні за останніх 15 років рівень агресивності щодо гомосексуальних союзів знизився, хоча переважна більшість респондентів виступають проти прилюдної демонстрації нетрадиційних сексуальних стосунків, збільшилася частка толерантних; це – наслідки демократизації, впливу ЗМІ і посилення міжкультурних контактів [2].

Такі об'єктивні причини, як науково-технічний прогрес, урбанізація, міграція населення, розвиток засобів масової інформації, призвели до зміни характеру і структури сімейно-шлюбних цінностей, трансформації традиційних сімейних ролей [3, 14].

Шлюб, у якому подружжя проживають окремо, в нашій країні не досить популярний. Більшість опитаних, що проживають у такому шлюбі, зазначають такі причини: вид трудової діяльності, іноді – відсутність житлових умов чи сімейні обставини, і лише в окремих випадках шлюбні партнери чи один із них не бажають проживати разом. У рамках досліджень «Сім'я і діти» (квітень 2012 р.) «Сім'я і сімейні відносини» (квітень 2013 р.) було проведено соціологічне дослідження, вибірку склали особи, які перебувають у шлюбі. Визначалося, проживають шлюбні партнери разом чи окремо (Табл. 1)

Таблиця 1

Розподіл осіб, які перебувають у шлюбі, за формою проживання, %
(дані вибірових обстежень 2013р. і 2014р.)

	«Сім'я і діти» (квітень 2013 р.)	«Сім'я і сімейні відносини» (квітень 2014 р.)
Живуть постійно	94,9	95,1
Живуть більше часу разом, іноді окремо	3,6	3,7
Живуть постійно чи більше часу окремо	1,1	0,9
Інше	0,4	0,3

Можна говорити, що на даний час дистанційний шлюб не впливає на дітонародження через свою малу поширеність. Хоча з підвищенням трудової мобільності його вплив зростатиме [4, 85].

У сучасній Україні, де особисте життя людей звільнилося від жорсткої державної регламентації, діють фундаментальні чинники трансформації шлюбу і сім'ї – індивідуалізація, плюралізм (свобода поглядів, ідей, форм діяльності), емансипація (звільнення від залежності та нерівності), свобода індивіда.

Г. В. Лешук виділяє ряд тенденцій розвитку сім'ї та сімейних взаємин, зумовлених соціальними, демографічними, економічними, психолого-педагогічними процесами, породженими суспільними трансформаціями:

- 1) негативні зміни в структурі української сім'ї;
- 2) руйнування виховного потенціалу сім'ї;
- 3) підвищення рівня дитячої девіантності як наслідок сімейного неблагополуччя;
- 4) скорочення міжсімейних і внутрішньосімейних контактів, зниження здатності членів сім'ї до спілкування;
- 5) погіршення матеріального стану сімей із дітьми.

Сучасні реалії життя знайшли своє відображення в негативних видозмінах структури сім'ї. Складнощі кризового періоду зумовили поглиблення демографічної кризи з початку 90-х років ХХ ст. Народжуваність знизилася до рівня, за яким не може бути відтворення населення держави і збереження стратифікаційних процесів. Середня кількість дітей, яких народжує жінка упродовж життя, зменшилася з 1,7 до 1,3. В Україні практично втрачені традиції багатодітності. Дедалі зростає зосередження народжуваності в одному віковому інтервалі, зберігається тенденція до підвищення частки позашлюбних дітей як можливості виходу їх батьків (в основному матері) з психологічної та емоційної самотності. Негативно впливають на народжуваність численні розлучення і загальне зменшення кількості шлюбів. Сьогодні в Україні розпадається кожна друга сім'я, причому найбільша кількість розлучень припадає на перший рік спільного життя. Кількість розлучень по країні загалом сягає 58% від загального числа одружень. Серед основних причин розлучень – матеріальні проблеми, подружні зради, залежності членів родини (алкоголізм, наркоманія, лудо манія тощо). Унаслідок розлучень щорічно майже 150 тис. дітей залишаються без одного з батьків.

Таким чином, останні десятиліття характеризуються такими негативними змінами у структурі української сім'ї:

- масова нуклеризація сім'ї (сім'я, яка складається з подружжя і дітей);

- збільшення кількості цивільних шлюбів;
- урізноманітнення форм сімейних об'єднань;
- зростання кількості неповних сімей;
- збільшення кількості одиноких матерів через позашлюбну народжуваність;
- розповсюдження повторних шлюбів, де один з батьків не є рідним і виховує чужих дітей;
- збільшення кількості сімей змішаного типу, в яких є спільні діти від повторного шлюбу та від попередніх шлюбів кожного з подружжя;
- масова малодітність та одностітність сімей;
- зростання кількості розлучень [5, 14].

У партнерів у сучасній сім'ї немає чіткого усвідомлення того, що головне її завдання стосовно дітей – виховання, яке видозмінюється залежно від віку дитини. У ранньому дитинстві родина підтримує в основному лише фізичне існування дітей, забезпечує належний догляд за ними; згодом піклується про їх розумовий розвиток і, нарешті, здійснює моральне виховання, коли піклуватися треба не тільки про те, щоб дати дітям освіту, а й зробити їх повноцінними особистостями.

Останнім часом в українському суспільстві різко підвищився попит на вищу освіту для підростаючого покоління. Дані досліджень свідчать, що понад 65% громадян України, незважаючи на великі втрати для домашнього бюджету, прагнуть дати дітям вищу освіту. У зв'язку із цим вік народження першої дитини у молодих жінок відтерміновується на 5 – 8 років. До цього додаються кар'єрні прагнення жінок, практично повна їх зайнятість на роботі, тобто постає питання про народження, як правило, однієї дитини в сім'ї і виховання такої дитини без батьківської участі. Виховну функцію сім'я перекладає на дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади.

Підвищення рівня дитячої девіантності залежить від сім'ї, тобто від виховання та благополучності родини. У благополучних сім'ях діти рідше роблять щось протиправне, бо в сім'ї вони не бачать поганого прикладу. А діти з неблагополучних сімей постійно бачать неадекватну поведінку батьків та відсутність зацікавленості ними. На основі цього в дітей розвивається девіантна поведінка. М. Буянов вважає, що дефекти виховання – це і є первинний та найголовніший показник неблагополуччя сім'ї. Ні матеріальні, ні побутові показники не характеризують ступінь благополуччя або неблагополуччя сім'ї – лише ставлення до дитини.

Скорочуються міжсімейні і внутрішньосімейні контакти, знижується здатність членів сім'ї до спілкування. На це впливає поширення консесуальних шлюбів, де члени подружжя вважають себе вільними від обов'язків, і саме тому народженим в такому шлюбі дітям приділяють менше уваги.

Також на зниження спілкування в сім'ї впливає зміна функцій сім'ї. Сучасна сім'я суттєво відрізняється від сім'ї минулого корінними змінами своїх основних функцій. Це пов'язано з тим, що більшість сучасних сімей однодітні і складаються з двох поколінь – батьків і дітей, бабусь і дідусів, інші родичі проживають окремо. У результаті батьки не мають можливості постійно користуватися досвідом і підтримкою старшого покоління. Таким чином, зникло різноманіття, яке вносили в міжособистісні стосунки літні люди, брати, сестри, тітки, дядьки. Крім того, спостерігається майже повне зникнення праці в родині. Раніше родина трудилася як єдине ціле. Трудова єдність родини створювала сприятливі умови для її соціального єднання. Тепер же всі члени родини зазвичай працюють поза домом. У наш час дім усе більше починає розформовуватися з місця праці на місце відпочинку. З огляду на особливості свого розвитку сучасна культура виводить працю з родини за її межі; технічні удосконалення, багато в чому полегшуючи домашню працю, усе більше сприяють зменшенню її обсягу в родині.

Соціально-економічне благополуччя сім'ї є однією з основних передумов фізіологічного та морально-етичного формування особистості дитини. Складні матеріально-побутові умови життя відносяться до одного з чинників сімейного неблагополуччя. У даний час сім'я відчуває значні труднощі у своїй життєдіяльності, викликані перш за все кризою в економіці країни. Протягом останнього десятиріччя у більшості українських сімей відбулося значне падіння реальних доходів. Сьогодні до 40% усіх дітей живуть у сім'ях із доходами, нижче прожиткового мінімуму. Бідна сім'я перестала бути для дітей притулком і захистом від соціальних катаклізмів. У таких сім'ях частіше панує невпевненість у майбутньому, спостерігається процес деформації гуманістичних цінностей у дітей та батьків, які не здатні забезпечити дітям належні умови життя.

Дослідження проблем, пов'язаних із сім'єю, стає дедалі важливішим як у теоретичному, так і в практичному, життєвому плані. Відомо, що нестабільність шлюбу та сім'ї, яка виявляється у зростанні кількості розлучень, характерна практично для всіх розвинених країн світу. Це пояснюється впливом урбанізації і викликаной нею інтенсивною міграцією населення, емансипацією жінок, науково-технічною революцією, причинами соціально-економічного, культурного, етнічного, релігійного характеру.

Сучасні тенденції в розвитку сім'ї характеризуються такими соціальними особливостями:

- шлюб, який є основною сім'єю, стає рівноправним, добровільним, вільним від примусу, матеріальних розрахунків, втручання або тиску третіх осіб, союзом жінки і чоловіка;

- дотримання принципу егалітарності на противагу патріархальності, чоловічої авторитарності, які не обмежують права і гідність чоловіка та жінки, забезпечують кожному з них рівні можливості професійного та духовного зростання;
- нині створюються реальні передумови для подолання суперечностей між коханням і обов'язком, індивідуальним та суспільним інтересом в інтимному житті людини;
- суспільною цінністю сім'ї все більше визначається її роллю у примноженні, передаванні у спадок приватної власності, організації виробництва (фермерів і ремісників), організації споживання і побуту тощо.

Також досить розповсюдженим стала позашлюбна народжуваність та одиноке материнство. За останній час народжуваність у пар, які перебувають у консесуальному шлюбі, збільшилась. За результатами досліджень, проведених Інститутом демографії та соціологічних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, можна сказати, що особи у незареєстрованому шлюбі (чоловіки і жінки) більш налаштовані на дітонародження в майбутньому, ніж їх ровесники в зареєстрованому шлюбі [6, 84].

Щодо одинокого материнства, то це жінки, які не бажають зв'язувати себе шлюбними узами, проте бажають мати дітей. Або ж це розлучені матері, які змушені самі виховувати дітей.

Висновки. Отже, сім'я набуває іноді непередбачуваних форм, суспільна думка змінюється відповідно до змін у суспільстві і його потреб. На даний момент сім'я, як основа всього, відійшла на другий план, хоча люди не відмовилися від відносин та просто змінили їх на менш відповідальні, щоб забезпечити себе свободою.

Список використаних джерел:

1. Книш О. Щодо проблем формування ставлення молоді до сімейного життя [Електронний ресурс] / О. Книш . – Режим доступу до статті : www.nbuv.gov.ua
2. Ляшенко Н.О. Сучасні альтернативні форми шлюбу [Електронний ресурс] / Н.О. Ляшенко. – Режим доступу до статті : www.nbuv.gov.ua
3. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: [курс лекцій] / О.І. Бондарчук. – К.: МАУП
4. Слюсар Л. І. Пліуралізація форм шлюбу та її вплив на дітородні орієнтації / Л.І. Слюсар // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – №1.
5. Лаврієнко Н. Гендерні відносини в українській родині / Н. Лаврієнко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. №1. – С. 7 – 14.

6. Слюсар Л. І. Плюралізація форм шлюбу та її вплив на дітородні орієнтації / Л.І. Слюсар // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – №1.

Рячко Лідія Іванівна,
соціальний працівник відділення соціально-побутової адаптації
Котелевського територіального центру
Чулак Таміла Петрівна,
студентка 4 курсу напряму підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ З ВІЛ-ІНФЕКЦІЄЮ В ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Вступ. Поширення епідемії ВІЛ-інфекції призводить до того, що все більший кількість дітей доводиться жити з ВІЛ. Переважна більшість з них народжена ВІЛ-інфікованими матерями. З 2005 року антиретровірусне лікування стало доступним для всіх дітей в Україні. Вживання антиретровірусних препаратів трансформувало ВІЛ-інфекцію з невиліковної смертельної недуги в хронічне захворювання. Постійне вживання ліків надає дітям можливість рости й розвиватися, учитися, спілкуватися з іншими дітьми, брати участь у громадському житті. Кількість таких дітей з кожним днем зростає. З ними контактує все більше людей, які часто мають недостатні, а іноді й неправильні знання про ВІЛ. Дехто відчуває напруження, спілкуючись із такими дітьми, яке ґрунтується на недостатній або перекрученій інформації про ВІЛ-інфекцію. Інші щиро співчують цим дітям, хочуть допомогти їм, але не знають, якої допомоги вони потребують.

Результати дослідження. В Україні створена та функціонує мережа центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – соціальні служби). Це спеціальні заклади, що у відповідній територіальній громаді (тобто за місцем проживання) працюють із соціально незахищеними категоріями сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Складні життєві обставини визначено в Законі України «Про соціальні послуги». Це обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї,

малозабезпеченість, стихійне лихо тощо). ВІЛ-інфекція безпосередньо не є складною життєвою обставиною, але якщо вона може призвести до вищезазначених наслідків, то дана категорія дітей має право на отримання соціальних послуг та соціальної підтримки в соціальних службах [1, с. 140].

На сьогодні в Україні є затверджений стандарт мінімального пакета соціальних послуг дітям, які живуть з ВІЛ-інфекцією, та дітям, народженим ВІЛ-позитивними матерями, членам їхніх сімей. Цей стандарт стосується не тільки соціальних служб та їх спеціалізованих формувань, а й закладів соціального обслуговування, спеціальних установ для дітей, закладів соціального захисту та соціального обслуговування дітей, закладів та недержавних організацій, які реалізують соціальні програми та проекти, що фінансуються з державного або місцевих бюджетів. У цьому стандарті передбачено перелік та зміст гарантованого пакета соціальних послуг, які надають вищезазначені організації та установи дітям з ВІЛ-інфекцією, дітям, народженим ВІЛ-позитивними матерями, членам їхніх сімей [4, с. 117].

До соціально-медичних послуг належать: консультації (індивідуально та в групі) з питань формування прихильності до лікування та особливостей догляду й підтримки дітей, які живуть з ВІЛ; навчання профілактиці передачі ВІЛ та опортуністичним інфекціям, формуванню навичок здорового способу життя; спрямування дитини, яка живе з ВІЛ, до відповідних спеціалістів згідно з потребами та показаннями; представлення інтересів клієнтів в організаціях, які надають медичні послуги, з діагностики, лікування ВІЛ-інфекції, супутніх інфекцій або інших захворювань, не пов'язаних з ВІЛ-інфекцією.

Психологічні послуги – це психодіагностика, кризове втручання, психологічна адаптація до питань, пов'язаних із позитивним ВІЛ-статусом, підготовка рекомендацій для соціального супроводу, індивідуальні та групові консультації для дітей, батьків (законних представників) з питань підготовки батьків до відкриття дитині діагнозу, проведення групових занять і тренінгів, спрямованих на вирішення проблем особистості, сприяння організації та роботі груп взаємодопомоги.

Соціально-економічні послуги передбачають здійснення моніторингу дотримання законодавчих норм щодо обов'язкових соціальних виплат, залучення коштів благодійних фондів, які будуть спрямовані на лікування, оздоровлення, харчування, транспортування дитини.

До соціально-педагогічних послуг належать: виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб дітей, які живуть з ВІЛ, та дітей, народжених ВІЛ-інфікованими матерями; організація

індивідуального навчального та виховного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо; проведення індивідуальних і групових занять з дітьми та їх законними представниками з метою підготовки ВІЛ-інфікованих дітей до перебування в організованих дитячих колективах; проведення консультацій, індивідуальних та групових занять з батьками (особами, які їх замінюють) з питань догляду, розвитку та виховання дітей, які живуть з ВІЛ; сприяння в забезпеченні права дитини на дошкільну та загальну середню освіту.

Юридичні послуги необхідні, щоб: надавати консультації з питань дотримання прав на навчання, лікування, конфіденційність; проводити інформаційно-просвітницькі заходи з питань законодавства у сфері ВІЛ-інфекції для батьків (законних представників) ВІЛ-інфікованих дітей та державних установ, громадських організацій, які працюють у сфері ВІЛ-інфекції; здійснювати представництва дітей, які живуть з ВІЛ, у питаннях, пов'язаних з позитивним ВІЛ-статусом; оперативно реагувати, відповідно до чинного законодавства, на факти порушення прав ВІЛ-інфікованих дітей, зокрема факти насильства; представляти інтереси постраждалої дитини в різних установах та організаціях.

Соціально-побутові послуги спрямовані на те, щоб забезпечити осіб, які їх потребують, продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснювати соціально-побутовий патронаж, викликати лікаря, купувати та приносити медикаменти тощо. Інформаційні послуги існують, щоб: створювати та підтримувати базу даних про організації, які надають соціальні послуги цільовим групам; забезпечувати цією інформацією лікувально-профілактичні заклади, що здійснюють диспансерний нагляд; надавати інформаційно-просвітницькі послуги з питань догляду, підтримки, лікування та прихильності до АРТ, базові знання з проблем ВІЛ-інфекції, а також безпечної поведінки щодо інфікування ВІЛ; організовувати та проводити масові заходи в контексті проблеми ВІЛ-інфекції з метою формування толерантного ставлення до дітей, які живуть з ВІЛ; активізувати та залучати до вирішення проблем ВІЛ-інфекції організації й установи різних форм власності й сфер діяльності; розробляти й розповсюджувати інформаційно-просвітницькі матеріали в контексті різних аспектів проблеми ВІЛ-інфекції [1, с. 141 – 142].

Соціальна служба не є спеціалізованим закладом, який працює саме з даною проблемою, але на сьогодні це державний заклад, який акумулює всю базу даних установ та організацій різних форм власності, державних закладів різного спрямування, які спроможні допомогти у вирішенні проблем ВІЛ-інфікованої дитини.

Найчастішою послугою для сімей, які мають ВІЛ-інфіковану дитину, в соціальній службі є консультування з різних питань. Практика роботи соціальних служб у цьому напрямі визначила низку питань, на які соціальний працівник повинен насамперед звернути увагу. Важливою є робота соціального працівника з батьками щодо формування «природного» ставлення до дитини батьків та оточення. Дуже часто хвора дитина, а тим більше ВІЛ-інфікована, викликає сильне почуття жалю, що провокує відповідне ставлення батьків. Звісно, така дитина потребує особливої уваги, але соціальний працівник має спрямувати батьків на виконання всіх тих звичайних речей з дитиною, які виконуються в будь-якій іншій сім'ї відповідно до віку та потреб дитини. З іншого боку, батьки часто потребують знань і навичок щодо розуміння поведінки дитини, спричиненої або не спричиненої ВІЛ-інфекцією [3, с. 89 – 90].

Поряд з цим усе ж такі є певні особливості, на які треба звертати увагу. Діти, які живуть з ВІЛ, значно частіше хворіють, ніж звичайні діти. Саме тому вони потребують посиленішого дотримання санітарно-гігієнічних норм при догляді за ними, спостереження за зміною самопочуття, більш повноцінного харчування. Соціальний працівник має переконатися, що батьки це усвідомлюють та використовують у повсякденному житті. Проте любов, турбота й опіка є для цих дітей не менш важливими, ніж перелічене вище.

Найбільш необхідними для батьків є знання про догляд, харчування, профілактику інфекцій, вживання ліків, надання першої невідкладної допомоги тощо. Навіть якщо батьки не висловили бажання отримати дану інформацію, рекомендуємо мати в соціальній службі відповідні інформаційні матеріали, які можна надати батькам для того, щоб вони мали достовірну та корисну інформацію [5, с. 36 – 37].

Ще одним важливим аспектом допомоги батькам з боку соціального працівника може бути перевірка готовності дитини до відвідування дитячого закладу, тобто наявності в дитини необхідних навичок гігієни та поведінки, знань у батьків про те, як, що і кому вони можуть у дитячому закладі сказати про ВІЛ-інфекцію в дитини, тощо.

Окремим блоком роботи як з батьками, так і з дитиною є розкриття позитивного ВІЛ-статусу дитині. Це дуже серйозна комплексна і водночас делікатна робота. Якщо в соціальній службі є фахівець, який пройшов відповідне навчання, тоді над цією проблемою можна працювати безпосередньо у службі. Якщо такого фахівця немає, а потреба в цій послугі є, соціальна служба зв'язує батьків з тією організацією, яка може в цьому допомогти [1, с. 143].

Відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», *соціальний супровід* – це вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення опіки, допомоги та патронажу соціально

незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їхнього соціального статусу. Якщо говорити доступніше та зрозуміліше, то соціальний супровід є визначеною формою роботи, яка спрямована на подолання або мінімізацію складних життєвих обставин, адаптацію до умов середовища шляхом надання конкретних соціальних послуг.

Варто зазначити, що соціальний супровід – це тривалий процес, до якого можуть залучатися суб'єкти різних галузей (психологи, педагоги, юристи, медичні працівники та ін.), адже іноді саме від їхньої взаємодії залежить результат. Якщо ми говоримо про соціальний супровід сім'ї, яка має ВІЛ-інфіковану дитину, то всі вищезазначені фахівці є залученими до вирішення проблем сім'ї, оскільки на сьогодні рівень стигматизації та дискримінації людей, які живуть з ВІЛ, залишається ще досить високим [1, с. 145].

Особливістю соціального супроводу є добровільність, тобто сім'я чи особа повинна засвідчити свою згоду на здійснення соціального супроводу, а значить – на втручання у своє життя. Отже, сім'я, яка має ВІЛ-позитивну дитину, може обрати для здійснення соціального супроводу не соціальну службу, а, наприклад, громадську організацію, що сьогодні дуже ефективно працюють саме з проблемами ВІЛ-інфекції. Тоді соціальна служба може виступити одним із суб'єктів, залучених до цього процесу соціального супроводу. Основні ознаки соціального супроводу: це – не одна послуга, а комплекс; ці послуги надаються протягом певного періоду; залучення інших фахівців та використання ресурсів громади; згода особи на соціальний супровід та її активна позиція [2, с. 41 – 42].

Мета соціального супроводу – допомогти подолати життєві труднощі, мінімізувати негативні наслідки чи неповність розв'язати проблеми сім'ї. Тобто сім'я під час соціального супроводу набуває навичок, які надалі допоможуть їй самостійно забезпечувати розвиток та виховання дитини з ВІЛ-інфекцією. Залежно від особливостей людини соціальний супровід має свою специфіку щодо змісту, технологій та процедур, які застосовуються. Вони викладені у відповідних нормативних документах. Сім'я, яка виховує ВІЛ-інфіковану дитину, звернувшись до соціальної служби, має право отримати детальну інформацію про соціальний супровід, його етапи тощо [1, с. 145].

Соціальний супровід розпочинається безпосередньо після закріплення за відповідною сім'єю, яка виховує ВІЛ-позитивну дитину, конкретного соціального працівника. Слід наголосити, що соціальний супровід здійснюється на підставі договору, що регулює взаємні відносини, визначає відповідальність сторін і фіксує згоду та обов'язкову участь членів сім'ї у виконанні плану соціального супроводу. Договір

укладається між дорослим представником сім'ї та соціальною службою й підписується обома сторонами перед початком надання послуг. Він визначає: мету й завдання соціальних послуг та умови їх надання/отримання; обсяг та зміст послуг, які надаватимуться дитині та родині безоплатно; права та обов'язки членів сім'ї (осіб, які потребують соціальних послуг) та суб'єкта, що надає соціальні послуги, а також відповідальність у разі порушення умов договору; умови припинення надання соціальних послуг; термін дії договору. Перед підписанням договору фахівець має переконатись, що члени сім'ї усвідомлюють призначення та функції документа, права та обов'язки сторін, розуміють значення термінів. За потреби їм пояснюють положення договору [3, с. 125].

На початку соціального супроводу соціальний працівник відвідує сім'ю, яка виховує дитину з ВІЛ, з метою комплексного обстеження та здійснення оцінки потреб сім'ї або особи. Під час комплексного обстеження соціальний працівник вивчає: стан здоров'я, умови розвитку й виховання дитини та ставлення до неї; думки членів сім'ї або особи про проблеми і потреби, шляхи їх подолання; разом з сім'єю та найближчим її оточенням (родичами) – матеріальні, соціальні та інші можливості щодо подолання складних життєвих обставин тощо.

Соціальний супровід здійснюється відповідно до розробленого на основі оцінки ситуації індивідуального плану, де зазначаються заходи, виконавці й терміни. План соціального супроводу складається разом з членами сім'ї (після підписання договору) на основі інформації, отриманої під час комплексного обстеження та оцінення потреб сім'ї. У плані зазначаються конкретні заходи, спрямовані на подолання життєвих труднощів. План узгоджується та підписується всіма повнолітніми членами сім'ї, які братимуть участь у його реалізації, та соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід. План охоплює основні сфери функціонування сім'ї, які спрямовані на забезпечення навчання та розвитку дитини, емоційного комфорту, задоволення потреб здоров'я, соціального та фізичного функціонування, дозвілля, спілкування, інтеграції тощо, і містить комплекс заходів щодо забезпечення умов для подолання складних життєвих обставин сім'ї або особи й терміни їх реалізації. План складається у двох примірниках, один з яких надається членам сім'ї, інший залишається в соціальній службі. Перед підписанням плану соціальний працівник, який здійснює соціальний супровід, пояснює членам сім'ї пункти плану. Соціальний працівник аналізує й переглядає план не рідше одного разу на місяць та, якщо потрібно, вносить виправлення. Тривалість соціального супроводу залежить від складності проблем, що існують у сім'ї, спроможності сім'ї самостійно подолати труднощі. Проте цей термін, як правило, становить не менше, ніж

півроку. Важливим при закритті процесу соціального супроводу є досягнення очікуваних результатів. Якщо йдеться про сім'ю, що виховує ВІЛ-інфіковану дитину, типовими результатами можуть бути доступ до необхідних медичних та соціальних послуг, призупинення прогресування ВІЛ-інфекції, підвищення знань про ВІЛ-інфекцію та сформованість навичок щодо підтримки здоров'я, забезпечення потреб дитини на належному рівні, відсутність випадків дискримінації щодо сім'ї тощо [1, с. 147].

При соціальному супроводі сім'ї треба враховувати такий його елемент, як комплексність. Зазвичай така сім'я, крім необхідності вирішувати низку проблем, зазнає ще стигматизації та дискримінації, спричинених ВІЛ-інфекцією. Все це ускладнює як вирішення проблем, так і подолання складних життєвих обставин. Тому така сім'я, як правило, потребує більш довготривалого втручання соціальної служби, ніж інша [5, с. 29].

У роботі з такими сім'ями важливо якомога раніше виявити їх, ще до наслідків стигматизації та дискримінації, коли набагато складніше позитивно вирішувати певні конфліктні ситуації, ніж попереджувати їх. З іншого боку, рано виявити такі сім'ї досить важко, оскільки саме ВІЛ-інфекція та пов'язані з нею питання конфіденційності не дозволяють соціальній службі вийти на таку сім'ю на початковому етапі. Сім'я або сама повинна звернутися до соціальної служби, що на ранньому етапі малоімовірно з огляду на рівень довіри населення України до державних структур, або її може спрямувати до соціальної служби громадська організація, яка має більший доступ до цієї цільової групи. Саме тому соціальній службі вкрай важливо налагодити тісні та ефективні зв'язки з усіма громадськими організаціями, які працюють з цією категорією населення. Ще одним важливим суб'єктом, який теж на ранньому етапі має доступ до сім'ї, що виховує ВІЛ-позитивну дитину, є центр профілактики та боротьби з ВІЛ-інфекцією. З ним має бути відпрацьована така форма взаємодії. Соціальна служба сім'ї надає адекватну інформацію про можливість отримати допомогу в соціальній службі, у разі потреби отримати соціальний супровід та послуги сім'я може звернутися до соціальної служби [1, с. 147].

Висновки. Соціальна служба не є спеціалізованим закладом, який працює саме з даною проблемою, але на сьогодні це державний заклад, який акумулює всю базу даних установ та організацій різних форм власності, державних закладів різного спрямування, які спроможні допомогти у вирішенні проблем ВІЛ-інфікованої дитини.

Практика роботи соціальних служб зі здійснення соціального супроводу сім'ї, яка має дитину з ВІЛ-інфекцією, показує, що здебільшого проблеми такої сім'ї пов'язані з відсутністю офіційних

документів (паспорта, свідоцтв про народження дітей), засобів догляду за дитиною, прихильності до АРТ, дискримінацією щодо отримання різних видів послуг, психологічними проблемами, пов'язаними з отриманням позитивного результату на ВІЛ. Застосування соціального супроводу, як ефективної форми, доцільне та необхідне: за можливої реінтеграції ВІЛ-інфікованої дитини із закладу інтернатного типу до біологічної сім'ї; для запобігання вилучення ВІЛ-інфікованої дитини з біологічної сім'ї; для попередження відмови від новонародженої дитини, народженої ВІЛ-інфікованою матір'ю (це забезпечує профілактику соціального сирітства).

Список використаних джерел:

1. ВІЛ-інфіковані діти: медичний догляд, психологічна підтримка, соціальний супровід, правовий захист / [авт.: Н.В. Котова, О.О. Старець, П.П. Олена та ін.]. – К. : ТОВ «КІС», 2010. – 176 с.
2. Догляд і підтримка дітей з ВІЛ-інфекцією: навчальний посібник для персоналу дитячих установ, батьків, опікунів, соціальних працівників та інших осіб, що доглядають за ВІЛ-інфікованими дітьми. – К. : «Кобза», 2003. – 160 с.
3. Догляд та виховання дітей, які живуть з ВІЛ: аналіз ситуації, проблеми та шляхи вирішення: [навчально-методичний посібник / за ред. О. М. Балакіревої]. – К. : ЦССМ, 2004. – 348 с.
4. Лазоренко Б. Методика організації соціально-психологічного супроводу ВІЛ-інфікованих дітей та їхніх сімей / Б. Лазоренко, Л. Булах // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2005. – № 9. – С. 117 – 120.
5. Методичні рекомендації з узагальнення досвіду соціального супроводу та підтримки сімей, які виховують ВІЛ-інфіковану дитину. – К. : Дитячий фонд ООН в Україні (ЮНІСЕФ), Український інститут соціальних досліджень, 2005. – 63 с.
6. Соціальна робота в Україні: перші кроки / [за ред. В. Полтавця]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2000. – 236 с.

Споданейко Ірина Василівна,
головний бухгалтер виконавчої дирекції Фонду соціального
страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних
захворювань у Диканському районі Полтавської області
Керченко Катерина Юрївна,
студентка 4 курсу напряму підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИМ ПРАЦІВНИКОМ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Вступ. Відомо, що існування та розвиток будь-якої організації, малої або великої групи, сім'ї, особистості пов'язане з постійним виникненням протиріч, вирішенням одних із них або зміною їх на інші. Діалектика розвитку зазвичай набуває гострого характеру та протікає у формі переходу протиріччя в конфлікт. До недавнього часу ставлення до конфлікту було негативним, однак дослідження показали, що конфлікт може виконувати й позитивні функції. Сімейні конфлікти є одним із видів соціальних конфліктів. За різними оцінками спеціалістів, у 80 – 85% сімей відбуваються конфлікти, а в 15 – 20% виникають сварки з різних причин. Унікальність сімейних стосунків зумовлює не тільки специфіку виникнення і процес сімейних конфліктів, але й позначається на соціальному та психічному здоров'ї всіх її членів. Конфліктна сім'я може стати найбільшою проблемою в житті людини, завдати їй глибоких психічних травм, сформувати найгірші риси характеру і негативне ставлення до світу.

Діяльність соціальних служб спрямована на профілактику сімейного неблагополуччя, конфліктів, розлучень, стресових станів, формування відповідального батьківства, збереження репродуктивного здоров'я молоді тощо. У практиці соціальної роботи з сім'ями важливе місце має бути відведено попередженню конфліктних ситуацій та конфліктів.

Результати дослідження. Дослідженню соціальних конфліктів, зокрема сімейних, присвячені наукові праці таких учених, як А.Я. Анцупов, І.Є. Ворожейкін, Н. В. Гришина, Р. Дарендорф, М. Дойч, О. А. Замедліна, Д.К. Захаров, Л.Г. Здравомислов, А.Т. Ішмуратов, А.Я. Кібанов, Г.І. Козирев, Г. В. Ложкін, А.А. Малишев, І.В. Невлева, Н. І. Порякель, Т. Парсонс, В. П. Пугачов, Л.І. Скібіцька, Г. Спенсер, А.А. Трунов, М.В. Цибульська, Р. Фішер, Т. П. Яхно та інші.

Сімейні конфлікти – це протиборство між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів, поглядів та інтересів. Сімейні конфлікти мають деякі особливості.

По-перше, сімейні конфлікти зумовлені унікальністю сімейних стосунків. Найважливішою особливістю їх є те, що їх основний зміст визначають як міжособистісні відносини (любов, родинні стосунки), так і правові й моральні обов'язки, пов'язані з реалізацією функцій сім'ї.

По-друге, сімейні конфлікти відрізняються за причинами, при аналізі яких важливо враховувати соціальні фактори мікро- і макросередовища. До факторів мікросередовища слід віднести: матеріальне становище сім'ї; зайнятість однієї або двох осіб на роботі; можливість бажаного працевлаштування; наявність пристойного житла та ін. Фактори макросередовища визначаються насамперед економічною ситуацією в державі, її можливістю підтримувати і допомагати розвитку сім'ї, а також соціально-психологічними умовами міжособистісних стосунків у суспільстві.

По-третє, особливості сімейних конфліктів виявляються в їх динаміці, а також у формах протікання. У цілому динаміка сімейних конфліктів характеризується класичними етапами (виникнення суперечки, усвідомлення суперечки конфліктною, відкрите протиборство, розв'язання конфлікту та його емоційне переживання). Але такі конфлікти відзначаються підвищеною емоційністю, швидкістю проходження кожного з етапів, формами протиборства (докори, образи, сварки, сімейні скандали, порушення обіцянок тощо), а також способами їх розв'язання (примирення, досягнення злагоди, взаємні поступки, розлучення та ін.).

По-четверте, суттєвою особливістю сімейних конфліктів є й те, що вони можуть мати тяжкі соціальні наслідки. Нерідко вони призводять до різноманітних захворювань, а іноді закінчуються трагічно. Особливо тяжко сімейні конфлікти позначаються на дітях.

Останніми роками проблемі конфліктності в сім'ї стала приділятися більша увага. Досліджуючи сімейні конфлікти, науковці концентрують свої зусилля на: вивченні сучасної сім'ї в цілому; аналізі частоти сімейних конфліктів; конфліктності як чинникові сімейного конфлікту; впливі сімейної взаємодії на виникнення конфлікту; типології сімейних конфліктів.

Частота виникнення подружніх конфліктів, тривалість сімейного конфлікту і спосіб вирішення сімейних конфліктів залежить від типу сім'ї. При вирішенні сімейного конфлікту найчастіше приходять до компромісу, але іноді виникають затяжні сімейні конфлікти.

Проблемними зонами, які призводять до виникнення конфліктів у сім'ях, є: незалежність, домінування одного з батьків; питання, пов'язані з вихованням дітей; фобія втрати дитини батьками, контроль; проєкція на дітей особистісних негативних якостей батьків; розходження у ставленні до грошей; вимоги – заборони батьків; конфліктність батька й матері,

агресивність батька й матері; порушення рольових сподівань.

Найзагальнішими шляхами попередження сімейних конфліктів, відповідно до соціальних закономірностей розвитку сім'ї, є:

- формування психолого-педагогічної культури, знань з основ сімейних відносин (у першу чергу це стосується подружжя);
- виховання дітей з урахуванням їх індивідуально-психологічних і вікових особливостей, а також емоційних станів;
- організація сім'ї на засадах рівноправності, формування сімейних традицій, розвиток взаємодопомоги, взаємної відповідальності, довіри та пошани;
- формування культури спілкування.

Попередження і вирішення конфліктів у сім'ї слід розглядати як основні види діяльності щодо управління різними видами конфліктів. Часто при подоланні сімейних конфліктів користуються послугами посередника, у ролі якого може бути соціальний працівник.

Попередження сімейних конфліктів залежить від усіх членів сім'ї, перш за все від самого подружжя. При цьому слід мати на увазі, що деякі дрібні сімейні сварки можуть мати позитивну спрямованість, допомагаючи дійти згоди зі спірних питань і запобігти більш глибокому конфлікту. Але у більшості випадків сімейні конфлікти допускати не слід.

Основні шляхи попередження сімейних конфліктів залежать від потенційних суб'єктів конфліктної взаємодії (подружжя, батьків, дітей, родичів тощо).

Соціально-профілактична робота з сім'єю спрямована на попередження неконструктивної взаємодії між членами сім'ї, різних форм насильства, помилок у сімейному вихованні, запобігання формуванню різних видів хімічної залежності у членів сім'ї, виявлення потенційно неблагополучних сімей. Специфіка соціальної роботи з сім'єю полягає в наданні кваліфікованої допомоги та підтримки сім'ї, яка опинилась у складних життєвих обставинах. У соціальній роботі використовується досить широкий спектр напрямів, форм та методів при наданні соціальних послуг. Для кожного окремого випадку існує своя специфіка розв'язання проблеми.

У роботі з попередження сімейних конфліктів соціальний працівник може застосовувати такі методи: метод недопущення дискримінації клієнта, метод угоди, метод збереження репутації клієнта, поваги його гідності.

Метод недопущення дискримінації клієнта потребує виключення підкреслення переваги одного клієнта над іншим. З точки зору профілактики конфліктів цей метод має свої переваги, дозволяє уникнути таких негативних емоцій, як заздрість, образа, здатних спровокувати конфлікт протистояння.

Метод угоди передбачає заходи, спрямовані на залучення конфліктуючих сторін у загальну справу, що дає змогу разом вирішувати сімейні проблеми.

Метод збереження репутації клієнта та поваги його гідності дозволяє зупинити негативний розвиток подій [3]. Зрозуміло, що у профілактичній роботі можуть бути використані й інші методи. Усе залежить від типології сім'ї, її соціального стану, взаємовідносин між членами сім'ї та ін.

Висновки. Попередження конфліктів у сім'ях є важливим напрямком у діяльності соціальних служб і вимагає від соціальних працівників глибоких знань з багатьох наук, зокрема психології та конфліктології. Для попередження сімейних конфліктів соціальним працівникам можна рекомендувати такі методи, як метод недопущення дискримінації клієнта, метод угоди, метод збереження репутації клієнта, поваги його гідності.

Список використаних джерел:

1. Аберкромби Н. Социологический словарь / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. Тернер [пер. с англ.]; под ред. С.А. Ерофеева. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1997.
2. Головна І.В. Изменение традиционных внутрисемейных ролей: новые модели поведения и конфликты / И.В. Головна // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – №4. – С. 12 – 16.
3. Сімейні конфлікти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gymnasium6.edu.kh.ua/pochatkova_shkola. – Назва з екрана.

Темник Ірина Феліксівна,
заступник начальника відділу, Головне управління пенсійного фонду України в Полтавській області

Косенко Валерій Геннадійович
студент 4 курсу напрямку підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

СУЧАСНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ У СФЕРІ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ МОЛОДІ

Вступ. Протягом останніх десятиріч спостерігається загальна тенденція до погіршення стану здоров'я населення України в цілому та дітей і молоді зокрема. Аналіз статистичних даних і результатів низки досліджень свідчать, що вік дітей, які починають курити, вживати алкоголь та наркотичні речовини, знижується. Світовий досвід показує,

що найефективнішою є освітньо-профілактична робота на основі формування в дітей і підлітків життєвих навичок.

Результати дослідження. *Навчання здоровому способу життя на засадах розвитку навичок* – це підхід у формуванні чи підтримці здорового способу життя, його передумов через розвиток знань, ставлень та навичок з використанням різноманітного досвіду навчання з акцентом на залученні до участі [2].

Життєві навички – це здатність до адаптивної і позитивної поведінки, що дає можливість людині ефективно справлятися з вимогами і проблемами щоденного життя (згідно з визначенням ВООЗ). Життєві навички можуть бути спрямовані на власні дії або на дії стосовно інших, а також на дії з метою зміни навколишнього середовища, щоб воно сприяло веденню здорового способу життя [5, с. 4].

Формування навичок є ключовим елементом навчання здоровому способу життя. Наявність життєвих навичок впливає на здатність учнівської молоді захистити себе від загроз здоров'ю, сформувати вміння сприймати позитивні моделі поведінки та стимулювати здорові відносини. Життєві навички пов'язані з конкретними рішеннями щодо здоров'я, як-от не курити, дотримуватися принципів здорового харчування або приймати безпечні та зважені рішення у стосунках з іншими людьми [2; 3; 5].

Навчання здоровому способу життя на засадах розвитку навичок уже довело свою ефективність під час застосування цього підходу в навчальних закладах багатьох країн. Також можна виділити ряд умов, які сприятимуть підвищенню ефективності навчально-виховної роботи з цього напрямку. Серед них такі: наявність політики, нормативних актів та правових стимулів; доступ до дружніх послуг та необхідних ресурсів; партнерства між школою та громадою; рекламні кампанії у ЗМІ; внутрішня політика школи, зв'язки із соціальними службами та службами охорони здоров'я; підтримка здорового способу життя як внутрішньошкільна цінність; організація відповідної перепідготовки вчителів та іншого персоналу школи [5, с. 6].

Методи навчання – це способи, які використовуються для того, щоб точно визначити характер видів діяльності, якими займатимуться учасники навчального процесу [1, с. 41]. З метою задоволення потреб усіх учасників у сфері профілактики та формування здорового способу життя молоді варто використовувати різноманітні методи навчання. Розглянемо їх нижче.

1. Міні-лекція – передача знань; односторонній вид спілкування та дієвий спосіб забезпечення учасників навчальною інформацією за короткий проміжок часу. Такі лекції можуть вважатися ефективними, якщо вони: тривають 10 – 15 хв; передбачають групову дискусію, покази,

демонстрації; супроводжуються такими допоміжними засобами під час дискусії, як стенди, великі аркуші паперу з нотатками, що вивішуються на дошці, стінах і можуть використовуватись як опорний матеріал для наступних уроків. Для кращого сприйняття інформації, яку подає лектор, доцільно використовувати наочні матеріали (брошури, книги, газети, журнали), демонстрацію фільмів, слайдів, фотографій. Досвід показує, що з великою увагою молодь сприймає наочні матеріали, розроблені ними особисто. Важливо, щоб лектор залишив час для дискусії, під час якої молоді люди мали б можливість отримати відповіді на запитання, що хвилюють їх особисто. Аби молодь не боялася ставити «гострі» запитання, бажано, щоб в аудиторії не було вчителів, батьків, вихователів. Досвід показує, що малознайомим фахівцям діти та підлітки довіряють більше, ніж знайомим спеціалістам [5, с. 7 – 8].

2. Показ/демонстрація – метод, при якому учасники вчаться, спостерігаючи за іншими. Це забезпечує: зв'язок між поняттями «знати про...» і «бути спроможним зробити»; демонстрацію, коли молоді люди можуть добре бачити і розуміти те, що відбувається; короткі пояснення викладача і групові обговорення під час показу [1, с. 42 – 43].

3. Метод опитування може вважатись ефективним, якщо: має місце висока активність учасників; поглиблюється розуміння матеріалу; мислення учасників стимулюється, спрямовується і розширюється; виникає зворотна реакція і відповідне закріплення; заохочується здатність молоді критично мислити. Питання, що пропонуються, повинні бути добре сплановані, чітко сформульовані, щоб досягти конкретної мети заняття. Суттєвим є розуміння прийомів опитування, надання достатньо часу на обдумування відповідей, застосування питань різного рівня складності [5, с. 8].

4. Метод «Авторське місце». Учасники програми читають уголос свої письмові нариси або твори. Слухачі забезпечують «автору» позитивні коментарі й конструктивну зворотню реакцію, висловлюють власні думки щодо прочитаного. Написане, як правило, читають усієї групі, але можна також читати в невеликих групах. Твори можуть бути написані в аудиторії або підготовлені вдома [1, с. 44].

5. Вивчення окремих життєвих ситуацій. Цей метод базується на визначених сценаріях, що ґрунтуються на ситуаціях з реального життя, опираючись на які, молоді люди спостерігають, аналізують, записують, роблять висновки, підсумовують та дають рекомендації. Така форма вивчення проблеми є дуже показовою. Учасники навчання записують історії з особистого життя на запропоновану тему. Залежно від віку тема може бути різною – від порушення правил дорожнього руху до наркотичної залежності. Викладач обирає одну з них, а учасники програми обговорюють перспективи ситуації. Принципово вести

правдиву розмову про можливі наслідки [5, с. 9].

6. Метод «Концептуальна карта» (опорна схема). Складання концептуальних карт часто використовується для того, щоб учасники побачили зв'язок між новою інформацією і тим, що вони вже знають. Цей метод може: використовуватися для визначення основних понять або для демонстрації зв'язків між цими поняттями; сприяти закріпленню нового матеріалу і повторенню вивченого; схематично відображати структурні компоненти матеріалу, який мають засвоїти молоді люди; використовуватися для повторення матеріалу з окремих тем та для встановлення міжпредметних зв'язків.

7. Метод обговорення, що забезпечує можливість кожному учаснику висловити власні думки, почуття, погляди щодо проблеми, яка розглядається на заняттях. Висловлювання кожного учасника може допомогти молодим людям сформулювати власні думки. Оптимальними для обговорення є невеликі групи від 5 до 10 осіб, оскільки кожен має нагоду висловитися. Обговорення може допомогти викладачу оцінити рівень розуміння матеріалу учасниками. Дуже важливо, щоб учасники обговорення не зайшли в глухий кут. Викладач повинен керувати обговоренням, щоб наприкінці отримати бажаний результат, який планується заздалегідь [1, с. 44 – 46].

8. Мозковий штурм, як метод, використовується для генерування ідей та активізації учасників щодо вирішення навчальної проблеми. Викладач виступає в ролі допоміжної особи й записує коментарі учасників. За цим методом учасники стають «фахівцями» з якоїсь проблеми, а потім зустрічаються з іншими «фахівцями» для вивчення заданої теми. Метод включає уміння і навички учасників переказувати або ділитися навчальною інформацією з товаришами. Мозковий штурм є найефективнішим, коли: усі твердження приймаються викладачем без зауважень; наголошується переважно на кількості, а не на якості: головне – активність кожного учасника; головуючий не критикує і не вказує на помилки, а записує на дошці всі відповіді; ніяких обговорень або суджень з боку дорослого, за винятком тих, що з'ясовують або уточнюють пропозиції; учасники можуть відповідати, базуючись на ідеях інших (заохочується використання ідей інших учасників – перехресне спонукання); надається певна кількість часу (не більше 5 – 7 хв.). Метод може застосовуватися на початку заняття, щоб з'ясувати обізнаність учасників з поставленою проблемою, або якщо необхідно активізувати увагу аудиторії. Під час проведення занять з проблем здоров'я серед молоді доцільно спочатку методом мозкового штурму визначити, які саме проблеми є актуальними для учасників програми [5, с. 10 – 11].

9. Співпрацюючі навчальні групи – взаємодія невеликих груп учасників, позаяк: невеликі групи результативніші для досягнення

розвитку як життєвих навичок, так і навчальних умінь та навичок; у невеликій групі кожен має можливість зробити свій внесок у процес навчання, висловити власну думку, навчитися поважати думку ровесників, уважно слухати, вести полеміку; у невеликій групі учасники мають більше можливостей говорити, слухати, одержувати зворотню реакцію, ніж під час навчання всім класом. До розгляду в невеликих групах доцільно пропонувати різні запитання щодо способу життя, особливо ті, ставлення до яких неоднозначне. Завдання викладача – спрямувати розмову так, щоб бажана точка зору отримала підтримку більшості [1, с. 46; 5, с. 10 – 11].

10. Дебати. Формальна структура дебатів заохочує учасників знаходити і наводити переконливі аргументи. У дебатах більше значення надається фактам та знанням, ніж неформальному обговоренню. Групи, створені для ведення дебатів, повинні співпрацювати у процесі пошуку і підготовки своїх аргументів. Правила дебатів обговорюються та затверджуються заздалегідь. Формою дебатів є гра брейн-ринг. Досвід показує, що ця гра може бути дуже ефективним методом формування ставлення до шкідливих звичок, стимулювати пошук інформації щодо здорового способу життя [4, с. 31].

11. Інтерв'ю. Передбачає зустріч з певними людьми (батьками, фахівцями різних галузей, ровесниками тощо) для обговорення теми або проблеми, яка вивчається в межах освітньої програми, для отримання нової інформації, знайомства з точкою зору запрошеної особи на конкретну проблему [5, с. 11].

12. «Сфера знання» – метод, що залучає кожного учасника до обговорення/дискусії з товаришами, до обміну думками з усією групою. Сфера знання використовується за такою схемою: кожна з груп обговорює якесь одне питання, потім групи обмінюються учасниками, які є носіями інформації, невідомої іншій групі. Таким чином, кожна група опановує необхідне коло питань, обговорюючи навчальний матеріал. Цей метод є ефективним, коли у групі працюють учасники з різним рівнем поінформованості з питань здоров'я, шкідливих звичок тощо. Проведення взаємонавчання відбувається наступним чином: кожен учасник отримує частину матеріалу, який потрібно пояснити іншим; учасники об'єднуються в малі групи залежно від обраної тематики і зустрічаються з «фахівцями»; групи «фахівців» обговорюють матеріал і шукають шляхи вирішення проблеми і те, як представити своє розуміння ровесникам; «фахівці» повертаються до своїх груп, щоб подати свою частину інформації і дізнатися про решту навчального матеріалу від інших членів групи [5, с. 12].

13. Рольові ігри, що орієнтовані на молодь і дуже подобаються учасникам. Така форма роботи дозволяє їм реалізувати свій творчий

потенціал і на деякий час перевтілитися в інший образ. Важливо, щоб учасники залучалися до ситуацій рольових ігор поступово. Ведучий може допомагати увійти в роль, ставлячи запитання або надаючи готові сценарії. Рольові ігри дають можливість учасникам отримати певний досвід та навчитися використовувати різні шляхи розв'язання однієї проблеми. На рольових іграх практичнобудеться робота інтерактивних театрів, коли кожен учасник потрапляє у складну ситуацію і повинен знайти правильний вихід. Інші учасники грають свої ролі: одні допомагають, інші перешкоджають вирішенню проблеми [1, с. 46 – 47].

14. Доповіді/повідомлення можуть бути письмовими, графічними або усними й залучати учасників до узагальненого, стислого подання навчального матеріалу, висловлення власної точки зору. У практиці формування здорового способу життя доповіді і повідомлення використовують для глибшого вивчення окремих тем учасниками проєктів та пояснення їхнього змісту іншим. Цей метод є особливо актуальним для сільської молоді, яка має обмежений доступ до засобів масової інформації – Інтернету, журналів, книг. Повідомлення в такому разі можуть бути джерелом інформації щодо формування здорового способу життя [5, с. 12 – 13].

15. Дослідницькі проєкти. Молоді люди беруть участь у дослідницьких проєктах індивідуально, як партнери і як члени невеликих груп. Метод дуже ефективний для розвитку і розширення креативних та аналітичних умінь і навичок. Він вимагає від учасників критичного аналізу вивченого матеріалу, послідовного впорядкування та інформування інших про результати своїх досліджень. Дослідницькі проєкти складаються з п'яти етапів: визначення мети і теми дослідження; збір інформації з використанням різних ресурсів; аналізу та впорядкування інформації; вироблення власних суджень та висновків; оприлюднення отриманих результатів [4, с. 34].

16. Ілюстрування. Ілюструючи певні події, оповідання чи випадки, молоді люди передають своє розуміння, особисте сприйняття і ставлення до прочитаного або почутого. Учасники розвивають творче мислення, уяву, фантазію, коли зображують персонажі, середовище, події й окремі деталі. Тому цей метод можна ефективно використовувати в роботі з молоддю [1, с. 48 – 49; 5, с. 13 – 14].

Висновки. Вищезазначені методи – це неповний перелік методів навчання, і кожен, напевно, може доповнити його з огляду на свій власний досвід. Педагог, який прагне найефективніше використати навчальний час, створити умови найбільшого сприяння творчості учасників програми, спрямувати їх на найвищі рівні навчальних досягнень, допомогти всім учасникам процесу якнайкраще опанувати

життєві навички, набуті різних знань, упродовж кожного заняття, використовуватиме різні методи інтерактивного навчання.

Список використаних джерел:

1. Бойченко Т. Освітні профілактичні програми / Т. Бойченко. – К. : Главник, 2006. – 128 с.
2. Концепція навчання здорового способу життя на засадах розвитку навичок / [авт.-упоряд.: Марі-Ноель Бело]. – К. : Генеза, 2005. – 80 с.
3. Навички заради здоров'я: навчання здоровому способу життя на засадах розвитку навичок: важливий компонент школи, дружньої до дитини, школи, що підтримує здоров'я. – К. : ВКТФ «Кобза», 2004. – 123 с.
4. Формування здорового способу життя молоді: [навч-метод. пос. для працівників соц. служб для сім'ї, дітей та молоді / Т.В. Бондар, О.Г. Карпенко, Д.М. Дикова-Фаровська та ін.]. – К. : УІСД, 2005. – 116 с.
5. Формування навичок здорового способу життя молоді / [упоряд.: А. Фломбойм]. – К. : Шкільний світ, 2007. – 112 с.

Феніч Світлана Сергіївна,

директор територіального центру соціального обслуговування
(надання соціальних послуг) Семенівської РДА

Старокожко Валентина Іванівна

студентка 4 курсу напряму підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

ГЕРОНТОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Вступ. Старіння людини – це процес, який відбувається по низхідній життєвій кривій, що характеризується інволюційними ознаками, які, у свою чергу, виражаються в зовнішньому вигляді, зменшенні життєвої активності, обмеженні фізичних можливостей і зачіпає всі сфери життя – виробничу, сімейну, громадську, особисту. Часто різнопланові проблеми людей похилого віку об'єднують у три великі групи: 1) здоров'я і медична допомога; 2) матеріальне становище; 3) інтеграція в суспільство. Старість пов'язана з розвитком вікової патології, зміною фізіологічних функцій, втратами (які часто не помічаються самою людиною). Такі втрати можуть стосуватися фізіологічних і біологічних обмежень, погіршення здоров'я, зниження соціальної активності, зміни соціальної ролі і самоідентичності, втрати

безпеки [5, с. 5].

Результати дослідження. Аналіз статистичних даних свідчить про те, що відсоток людей похилого віку в Україні поступово зростає. Зростає і кількість проблем, пов'язаних з насильством над ними (геронтологічне насильство), їх експлуатацією та порушенням прав людини. Як вважають психологи, насильство – це дія, що порушує права і свободи людини і часто заснована на неможливості захиститись.

Люди похилого віку займають третє місце за кількістю випадків насильства, поступаючись жінкам та дітям. Цьому сприяють фактори ризику виникнення насильства стосовно людей літнього віку, до яких можна віднести:

- психологічні проблеми та особистісні риси членів родини;
- залежність сім'ї від людей похилого віку, зокрема матеріальна;
- соціальна ізоляція – самотність літніх людей та наявність у них неабиякого майна, нерухомості; члени сім'ї, які живуть з літніми людьми, мають можливість жорстоко з ними поводитися і часто намагаються ізолювати їх від інших людей;
- психічні та інші розлади у людей похилого віку;
- негативне ставлення суспільства до них;
- наявність застарілих принципів у людей похилого віку та спроба їх нав'язати іншим;
- немічність людини, що вимагає досконалого догляду за нею [2, с. 222].

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що провідні науковці виділяють такі види геронтологічного насильства:

- фізичне насильство – рукоприкладство, побиття, погроза фізичним насильством, обмеження рухів, свободи, усвідомлене тілесне пошкодження, що призводять до смерті, вбивство;
- психологічне насильство – словесні образи, обзивання, виклик страху можливим поганим поведінням чи відправкою в будинок пристарілих, погрози, ізоляція, вимогливість, поведінка або ставлення, які викликають у похилої людини відчуття безнадійності та відчаю, безжалісність, безсердечність;
- економічне насильство – фінансова експлуатація, відмова в наданні пенсії, заробітку, викрадення грошей, використання сили та юридичних заходів для завдання збитку похилим людям;
- соціальне насильство – негативна реакція та поведінка стосовно людей похилого віку, неприйняття їх як повноправних членів суспільства, зневажливе ставлення молодого покоління.
- сексуальне насильство – сексуальний контакт будь-якого роду з літньою людиною без її згоди;

- зневага, відсутність догляду – ігнорування, поведінка, у результаті якої залишається слаба, виведена з рівноваги людина, котра не здатна піклуватися про себе, відправка рідних, котрі мають фізичні чи розумові недоліки в будинок-інтернат, порушення прав, відмова або нездатність виконувати обов'язки з догляду за літньою людиною [2, с. 123].

Частіше всього насильство стосовно людей похилого віку спостерігається в сім'ї, суспільстві та в закладах для літніх людей. Насильство в сім'ї має такі характерні риси: насильство ніколи не починається з раптового спалаху люті насильника; поведінка насильника має певні стадії, які циклічно повторюються (обурення, гостра стадія, стадія виправдання насильника перед жертвою); з часом жертва вчиться розпізнавати поведінкові реакції насильника і тому знаходиться під гнітом атмосфери чекання насильства; природа насильства така, що воно щоразу стає більш жорстоким і небезпечним; насильство украй рідко може бути зупинене без стороннього втручання, наприклад, співробітників міліції [1].

Учені виокремлюють найважчу проблему, з якою потрібно боротися, – це психологічне насильство в сім'ї стосовно людей похилого віку. До найчастіших проявів психологічного насильства відносять конфлікти в родині стосовно літніх людей, суперечки між членами родини, обзивання. Також учені вважають, що люди похилого віку можуть зазнати такого насильства не тільки від родини, але й від соціальних та медичних працівників, які не пройшли відповідної психологічної підготовки [4, с. 142]. У попередженні конфліктів велику роль відіграють соціальні працівники.

Наукові розвідки свідчать, що на формування ставлення до людей літнього віку членів суспільства впливають: соціально-економічне становище літніх людей у суспільстві; соціальні стереотипи, що затвердилися; вплив засобів масової інформації на поведінку особистості, негативні соціальні процеси в суспільстві [3]. Насильство над літніми людьми було виявлене і в установах для надання тривалого догляду (наприклад у будинках для людей похилого віку та інвалідів, лікарнях і денних стаціонарах) майже в усіх країнах, де існують такі установи. Різні люди можуть бути причиною такого поводження – співробітники, інші проживаючі, відвідувачі, родичі або друзі.

Науковець П. Прибутько зазначає, що діапазон випадків насильства і відсутності догляду в установах дуже широкий і може бути пов'язаний з наступним:

- 1) забезпеченням догляду – наприклад опором новим методам в геріатричній медицині, руйнуванням індивідуальності пацієнта при

догляді, неадекватним харчуванням і неповноцінним доглядом (відсутність уваги до постійних нездужань);

- 2) проблемами персоналу – наприклад стресом, пов'язаним з роботою, втомою співробітників, поганими умовами для роботи, недостатньою підготовкою і психологічними проблемами;
- 3) проблемами зі взаємодією персоналу і пацієнтів – наприклад поганою комунікацією, агресивністю пацієнтів і культурними відмінностями;
- 4) навколишнім оточенням – наприклад, відсутність елементарного усамітнення, стара будівля, нещасні випадки в установі;
- 5) організаційні заходи – наприклад турботою лише про користь установи, наданням пацієнтам невеликого вибору можливостей для проведення денного дозвілля, бюрократичним і неухважним ставленням до них, браком персоналу або швидкою його зміною, крадіжками особистих речей і грошей тих, що проживають, відсутністю зборів пацієнтів [3].

Вищезазначені проблеми та інші випадки насильства над літніми людьми потребують негайного вирішення та покращення ситуації. Певну допомогу в цьому питанні можуть надати соціальні працівники/педагоги.

Для покращення ситуації насильства в сім'ї та спеціальних закладах для похилих людей соціальні працівники/педагоги виконують такі завдання: адаптація людини до нових умов життя, створення атмосфери любові, поваги, взаєморозуміння, сприяння задоволенню потреб людей похилого віку, повернення гідності, значущості літньої людини, робота з персоналом та членами родини щодо попередження виникнення цього явища.

Щоб покращити ситуацію в суспільстві, необхідно залучати людей похилого віку до діяльності у всіх сферах суспільства, надавати інформації населенню про права та обов'язки літніх людей щодо ситуації насильства над людьми похилого віку, організовувати дозвілля літніх людей тощо.

Серед головних заходів, які сприяють викорінюванню проблеми геронтологічного насильства, можна виділити наступні: інформованість про проблему в суспільстві; відповідні закони і політика стосовно людей похилого віку; ефективні заходи з попередження насилля над літніми людьми в сім'ї, суспільстві та спеціальних закладах для людей похилого віку. Соціальний захист верств населення літнього і старечого віку складається з профілактики, підтримки і представництва. Профілактика має на меті зберегти добробут старої людини шляхом зменшення чи усунення чинників ризику і тим самим запобігти її влаштуванню в стаціонарних установах соціального обслуговування. Підтримка – це допомога, необхідна старим людям для збереження максимально

можливого рівня самостійності. Представництво – захист інтересів старих людей, визнаних недієздатними, від їхнього імені для надання необхідної допомоги.

Висновки. Отже, можна сказати, що люди похилого віку – це найбільш соціально вразлива частина населення, яка потребує вирішення специфічних завдань та вибору напрямів роботи з ними. На відміну від своїх дорослих дітей, котрі ведуть активний спосіб життя, мають гарну освіту та здоров'я, люди похилого віку фактично ведуть усамітнений спосіб життя, вони більш вразливі і залежні.

Важливою першопричиною того, що значна частина людей похилого віку знаходиться у становищі тих, які не потрібні ні родині, ні суспільству, є поширена хвороба – дегуманізація суспільства, падіння моральності, аморальність. Глибина і масштаб негативних тенденцій вимагають підвищеної уваги до проблем людей похилого віку. Жорстоке поводження з людьми похилого віку – це в певному сенсі тінювий сегмент сімейного життя, міжособистісних відносин. У зв'язку з цим необхідно пам'ятати, що ставлення до людей похилого віку в усі часи було і залишається показником цивілізованості суспільства, його моральної і загальної культури.

Список використаних джерел:

1. Кравченко Т. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах [Електронний ресурс] / Т. Кравченко // Інститут проблем виховання АПН України. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3m=6&n=49&c=1060>
2. Краснова О.В. Социальная психология старения: [учеб. пособие] / О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 288 с.
3. Конфліктологія: [навчальний посібник] / П.С. Прибутко та ін. – К. : КНТ, 2010. – 131 с.
4. Насилие и его влияние на здоровье: доклад о ситуации в мире [Електронний ресурс]: Публикация ВОЗ (пер. с англ.), 2003. – 349 с. – Режим доступу: http://whqlibdoc.who.int/publications/2002/502252_chap5_rus.pdf
5. Яцемирская Р.С. Социальная геронтология: [учеб. пособие] / Р.С. Яцемирская, И.Г. Беленькая. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 224 с.

Чичкань Лариса Вікторівна,
учитель хореографічної та художньої культури, Березоворудківська
школа І-ІІІ ст. Пирятинського району Полтавської області
Корсакова Анжела Вікторівна
студентка 4 курсу напрямку підготовки «Соціальна робота»,
Полтавський інститут економіки і права

ПІДЛІТКОВІ СУЇЦИДИ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Вступ. Як свідчать дослідження, простежується тенденція до збільшення кількості осіб, які покінчили життя самогубством, особливо серед молоді. Щороку в Україні за останні десятиріччя добровільно йдуть з життя понад 10 000 осіб. За статистикою близько третини суїцидів учиняють саме підлітки [5, с. 29 – 33].

Підлітковий вік є найскладнішим, найсуперечливішим періодом особистісного становлення. Змінюється соціальний статус підлітка, розширюються й інтенсифікуються його контакти, відбувається відносне звільнення від опіки батьків, формування нового світогляду. Прагнення бути незалежними від батьків реалізується в діапазоні від відстоювання своїх переконань до втечі з дому. Через те, що молоді люди рідко страждають важкими або смертельними захворюваннями, самогубство стало третьою основною причиною смертності в цій віковій групі після нещасних випадків і вбивств [6, с.125 – 140].

Результати дослідження. Про важливість та необхідність вивчення суїцидальної поведінки людини, у тому числі і в підлітковому віці, говорять психологи і соціологи. Різні аспекти даної проблеми знайшли відображення в роботах Б. Рович, М. Феноменова, В. Хлопіна (роль шкільних проблем у виникненні суїцидальних тенденцій), І. Мойзеля, П. Сорокіна (роль школи у профілактиці суїцидальних тенденцій), Г. Гордон, В. Дорошко, І. Островський дослідили особливості впливу віку на суїцидальну спрямованість. Також важливими в цьому напрямі є ідеї Т. Анохіна, О. Газман, Н. Крилова, А. Бернацького щодо педагогічної підтримки дитини у стресовій ситуації, а також необхідності просвіти педагогів і батьків у питаннях профілактики самогубства серед дітей. У дослідженнях учених А. Амбрумової, А. Казакова, Л. Постовалова, В. Родіонова, О. Старцевої, В. Тихоненко, В. Цупрун, М. Шайкової висвітлювалися соціально-педагогічні та психологічні аспекти самогубств у сучасному суспільстві, а також розкривалися методи діагностики та заходи профілактики суїцидальної поведінки. Разом з тим аналіз наукової літератури, вивчення досвіду практики розв'язання даної проблеми свідчить, що багато питань теоретичного й особливо практичного характеру лишаються на сьогодні недостатньо розробленими, про що

свідчить тенденція до збільшення кількості осіб, які покінчили життя самогубством, особливо серед молоді.

Суїцид (лат. *sui* – себе і *caedere* – вбивати) – навмисне самоушкодження зі смертельним фіналом. Суїцидом вважають не всі дії людини, які мають наслідком її смерть [6, с. 8]. Суїцид, як вважає науковець А. Абрумова, – це форма насилля, спрямованого на себе, це смерть, що настає внаслідок довільного самоушкодження або самоотруєння [1, с. 34]. Самогубство трактують як поведінку людини, спрямовану на її знищення. Проте не всі дії людини, які призводять до її смерті, можна вважати суїцидальними. Самогубством вважають лише той вчинок, який людина зробила [2, с. 87].

До суїцидальної поведінки відносять будь-які внутрішні чи зовнішні форми психічних актів, що мотивуються уявленнями про позбавлення себе життя. Внутрішні форми суїцидальної поведінки включають суїцидальні думки, уявлення, переживання, а також суїцидальні тенденції, які поділяються на задуми та наміри. На цьому етапі ще немає чіткого уявлення про власну смерть, а присутнє лише заперечення життя.

Дослідник О. Бек виділяє складові суїцидальної поведінки [3]: пасивні суїцидальні думки – уявлення, фантазії на тему своєї смерті, але не на тему позбавлення себе життя як довільної активності; антивітальні тенденції – ідеї, що спрямовані на негативне ставлення до життя; суїцидальні задуми – це вже активна форма прояву суїцидальності, тобто тенденції до самогубства, глибина якої збільшується паралельно мірі розробки засобів її реалізації; суїцидальні наміри – поєднання задуму, рішення і вольового компоненту, що спонукає до безпосереднього в зовнішню поведінку. Весь період – від виникнення думок про смерть до здійснення суїцидального наміру – називається пресуїцидом. Його тривалість може коливатися від декількох хвилин (гострий) до декількох місяців (хронічний).

Науковець А. Амбрумова визначає певні групи підлітків, які можуть покінчити життя самогубством [1]:

- підлітки, які вже намагалися покінчити з собою (підлітки, які один раз спробували, повторюють спробу декілька разів);
- підлітки із залежністю (алкоголь, наркотики, токсини), що призводить до запаморочення свідомості, порушення психіки та депресивних станів;
- підлітки, у родині яких є самогубці;
- фізично неповноцінні підлітки, діти, які хворіють невиліковними хворобами;
- психічно хворі підлітки, які страждають афективними розладами та тяжкими депресіями.

Психологи виділяють кілька типів дітей, які схильні до суїцидів. Ось основні тривожні сигнали, на які батькам слід звернути увагу [6, с. 11 – 12].

1. У дитини немає друзів, вона практично ні з ким не спілкується і з батьками не буває відвертою. Вона зникає всі свої проблеми вирішувати самостійно – «нікому не довіряє. Навіть коли дуже боляче або страшно, вона не плаче. Дитина повинна уміти виплескувати негативні емоції, а не замикатися. Психологи рекомендують у такому випадку частіше проявляти до дитини ніжність. Хай дитина бачить, що ви її дуже любите і завжди готові прийти на допомогу. Так само дитина повинна бачити, що батьки теж іноді відчувають біль або страх. Частіше жалійте одне одного.

2. Дитину нічого не цікавить. На будь-яке питання в неї одна відповідь – «Мені все одно». Вона може добре вчитися, але без прагнення виконувати всі прохання дорослих, тому що своїх бажань у неї просто немає. Така дитина байдуже відноситься до всього: до їжі, до навчання, до розваг і до тих, що оточують. Їй навіть бешкетувати не хочеться. До речі, батькам у цьому випадку іноді здається, що в них ідеальна дитина. Це небезпечна помилка. У підлітка повинні бути хоч якісь захоплення. Подобаються батькам чи ні, це вже інше питання, але саме хобі підтримує в людині бажання жити. Тому дорослі повинні намагатися чим-небудь зацікавити дитину, пропонувати різні варіанти, а вона хай обере захоплення.

3. Дитина любить хворіти і постійно придумує собі страшні хвороби. При цьому вона демонструє, що їй легше, тільки коли ви поряд. Батьки поступово звикають до «придуманих» хвороб і не звертають на них уваги. І тоді підліток переходить до відчайдушніших учинків. Деякі діти роблять спроби самогубства не з метою звести рахунки з життям, а лише налякати батьків. Вони спочатку не збираються вмирати, а сподіваються таким чином звернути на себе увагу вічно зайнятих дорослих. На жаль, іноді швидка допомога не встигає вчасно і «смерть навмисно» стає реальністю. Психологи рекомендують батькам у такому випадку не забувати про те, що в них є дитина, навіть коли дуже зайняті, регулярно демонструвати їй свою любов і турботу, а не тільки тоді, коли дитина хвора.

4. Дитина часто уявляє, як всім буде погано, якщо вона помре. Як показує практика, дуже часто причина для самогубства буває надумана або зовсім дріб'язкова. Вона є лише останньою краплею для дитини, що зневірилася. А дійсна причина криється далеко всередині, і батьки можуть її навіть не помічати. Діти, яких вдалося врятувати, розповідають, що думки про самогубство виникали часто. Спочатку це була лише фантазія. Але коли дуже часто про щось роздумуєш, то ідея вже не здається такою абсурдною. І поступово фантазія набувала все більш

реальних рис. У результаті будь-яка дрібниця може стати поштовхом до цього страшного вчинку. Тому, якщо батьки відзначили в підлітка такі фантазії, не намагайтеся вирішити проблему самотійно. Тут без досвідченого дитячого психолога не обійтися.

Як зазначає психолог О. Ворошилова, яка працює з дітьми, що проходять лікування після спроби суїциду, якщо уважно постежити за сім'ями, де діти робили спроби самогубства, то виявиться, що їх благополуччя лише вдаване. Насправді ці сім'ї можна віднести до розряду неблагополучних, але не з матеріальної точки зору, а з психологічної. Уся справа у внутрішньосімейній атмосфері. Дитина повинна знати, що всі проблеми можна вирішити. І саме батьки виховують цю впевненість у власних силах. Але необхідно не втратити тонку грань між самостійністю і відчуженням. У дитини повинне бути те «плече», у яке можна у будь-який момент можна поплакати, вилити всі свої проблеми. Навіть дорослим у скрутні хвилини необхідна підтримка і співчуття. Дитина повинна знати, що батьки завжди її зрозуміють або принаймні спробують зрозуміти. Тому, якщо дитина довірила вам своє «горе», не іронізуйте і вже тим більше не влаштовуйте скандал. Цим ви тільки відштовхнете її і спровокуєте на необдумані вчинки. Перш за все дайте їй висловитися і просто відішлите. Радійте, що дитина зі своїм горем прийшла саме до вас, а не до чужої людини. Вона вам довіряє. А це означає, що спільними зусиллями ви легко подолаєте її «великі проблеми». Найголовніше, щоб дитина знала, що життя прекрасне і батьки її дуже люблять.

Дослідницею А. Амбрумовою, окрім визначення груп підлітків-самогубців, також були класифіковані мотиви та причини суїцидальних вчинків у цей віковий період. По-перше, чергу автор виділяє такий мотив, як особисто-сімейні конфлікти, до яких відносять: несправедливе ставлення з боку родичів і оточуючих; ревності, подружню зраду, розлучення; втрату «значущого іншого»; перешкоду до задоволення актуальної потреби; незадоволеність поведінкою й особистими якостями «значущих інших»; самотність; невзаємну любов; нестачу уваги, турботи з боку оточуючих; статеву неспроможність. По-друге, це стан психічного здоров'я – реальні конфлікти у здорових осіб, патологічні мотивування (обумовлені розладами психічної діяльності). По-третє, це стан фізичного здоров'я – соматичні захворювання, фізичні страждання, каліцтва. По-четверте, це конфлікти, пов'язані з антисоціальною поведінкою суїцидента: побоювання судової відповідальності; боязнь іншого покарання чи ганьби; самоосуд за непорядний вчинок. По-п'яте, це конфлікти у професійній чи навчальній сфері: неспроможність, невдачі на роботі або в навчанні, падіння престижу; несправедливі вимоги до виконання професійних або навчальних обов'язків. Наступний мотив – матеріально-побутові труднощі [1, с. 114 – 115].

Серед мотивів, якими пояснюють спробу самогубства самі підлітки, психологи, соціальні педагоги вказують різні способи таким чином тиснути на інших людей: «дати людині зрозуміти, у якому ти розпачі» – близько 40% випадків, «змусити шкодувати людину, яка погано з тобою поводиться» – близько 30% випадків, «показати, як ти любиш іншого» або «з'ясувати, чи любить тебе інший» – 25%, «вплинути на іншого, щоб він змінив своє рішення» – 25% і лише 18% випадків – «заклик, щоб прийшла допомога від іншого» [1, с. 115].

Науковці О. Слуцкий та М. Занадворнов до характерологічних особливостей молодих суїцидентів відносять [7]: підвищену напруженість потреб, що виявляється в необхідності неодмінного досягнення поставленої мети; підвищену потребу в емоційній близькості, залежність від близької людини, коли власне «я» розчиняється і сприймається лише в парі «я – вона» або «я – він», а все життя будується на найбільш значущих стосунках; низьку здатність особи до утворення будь-якого роду компенсаторних механізмів, невміння ослабити фрустрацію; застрягання на власних невдачах, гостре їх переживання, песимістичний настрій на майбутнє; егоцентризм; занурення підлітка в себе, зосередженість на своєму внутрішньому світі; аутоагресивні підлітки – негативне ставлення до себе, прагнення завдавати собі шкоди і заподіювати біль.

Депресія може підштовхнути молодих людей до здійснення суїцидальної спроби, оскільки підлітки, що впали в депресію, часто думають, що їх нещастям не буде кінця. Їм здається, що вони потрапили у смугу невдачі, що «далі буде тільки гірше» і що виходу зі становища, що склалося, немає і бути не може. Підліткам уявляється, що те життя, яке вони ведуть тепер, продовжуватиметься завжди. Виходом із цього стану безвиході може стати суїцид. Підлітки, що впали в депресію, втрачають інтерес до життя, до людей, які їх оточують. Вони перестають спілкуватися з друзями, перестають робити те, що раніше робили з цікавістю.

Стрес у школі – найбільш поширена проблема серед підлітків, що здійснюють спробу самогубства. У деяких школярів виникають проблеми успішності, а інші школярі, з високими оцінками, навпаки, відчують стрес через те, що їм треба бути краще за інших і залишатися першими у класі. Підлітки, як правило, чутливіші, більш драматично й імпульсивно реагують на події, ніж люди з інших вікових груп; таким чином, вірогідність актів суїциду за часів стресу зростає. Нарешті, навіюваність підлітків і їхнє прагнення наслідувати інших, зокрема тим, хто намагається накласти на себе руки, може створити ґрунт для суїциду. Найчастіше спроби підлітків накласти на себе руки виявляються невдалими – пропорція тут може бути 100:1 [4, с.17 – 36].

Висновки. Таким чином, суїцидальна поведінка підлітків, це складне соціальне явище, яке набирає в нашому суспільстві рис «пандемії». Складність феномена самогубства полягає перш за все в тому, що зрозуміти стан людини, яка скоїла суїцид, – надзвичайно важко, оскільки кожний окремий випадок має власні індивідуальні особливості. На нашу думку, основною причиною, за якою соціальні педагоги, психологи та інші фахівці по роботі з дітьми та підлітками виявляються безсилими перед суїцидальною поведінкою, є недостатня наукова дослідженість питань про формування у фахівців професійної готовності до соціальної роботи з дітьми та підлітками, що схильні до суїцидальної поведінки.

Список використаних джерел:

1. Амбрумова А.Г. Анализ состояний психологического кризиса и их динамика / А.Г. Амбрумова // Психологический журнал. – 1985. – Том 6. – №6. – С. 107 – 115.
2. Амбрумова А.Г. Диагностика суицидального поведения / А.Г. Амбрумова. – М.: Наука, 1998. – С. 10 – 48.
3. Бек А.С. Методы работы с суицидальным пациентом / А.С. Бек // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2003. – №1. – С. 22 – 29.
4. Кобильченко В. Проблема підліткового суїциду. Психологія суїцидальної поведінки, корекція, профілактика / В. Кобильченко. – К.: РВВКІВС, 2000. – С. 7 – 36.
5. Москаленко В. Проблема самогубств в Україні / В. Москаленко, О. Напрєєнко, Г. Пілягіна // Охорона здоров'я України. – 2008. – № 2. – С. 29 – 33.
6. Москалец В.П. Психологія суїциду: [підручник] / В.П. Москалец. – Київ, 2004. – С. 8 – 12; 125 – 140.
7. Слуцкий А.С. Некоторые психологические и клинические аспекты поведения суицидентов / А.С. Слуцкий, М.С. Занадворнов // Психологический журнал. – 1993. – № 1. – С. 77 – 85.

СЕКЦІЯ 2.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ, СПОРТУ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Беседа Н. А.,

к. пед. н., старший викладач кафедри
фізичного виховання, спорту та здоров'я людини,

Воробйов О. В.,

старший викладач кафедри фізичного виховання,
спорту та здоров'я людини,

Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ: ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Вступ. Розвиток суспільства висуває нові вимоги до організації соціальної роботи, що, у свою чергу, зумовлює пошук ефективних способів соціалізації людей з обмеженими можливостями, використання їх фізичного й інтелектуального потенціалу. Цьому значно сприяє реалізація технологій соціальної роботи. Водночас слід зазначити, що без знань теорії соціальних технологій, принципів технологічного підходу і конкретних методик роботи з інвалідами неможливим є планування, організація й надання соціальних послуг.

Як відомо, інвалідність – це обмеженість функцій організму людини. Найчастіше причиною обмежених можливостей є непристосованість умов навколишнього середовища до соціалізації особистості під час задоволення її соціальних, медичних, освітніх потреб тощо. Підтвердження цього знаходимо в напрацюваннях вітчизняних і зарубіжних учених (В. Афанасьєва, Г. Галієва, В. Іванова, Н. Стефанова, Н. Туленкова та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій указує на доцільність реалізації технологічного підходу в процесі здійснення соціальної реабілітації. У цьому контексті заслуговують на увагу наукові праці Н. Басова, І. Григи, А. Капської, Т. Семигіної, В. Сидорова, Л. Тютті та ін., де розкрито зміст, принципи, функції й методи соціальних технологій. Особливий інтерес, з позиції нашого дослідження, становлять наукові розвідки М. Маркова, В. Дудченко, В. Макаревича та ін., присвячені сутнісній характеристиці поняття «соціальні технології». Найбільш повним вважаємо визначення, запропоноване В. Шахрай:

«Соціальні технології – це система знань про оптимальні способи перетворення і регулювання соціальних відносин і процесів у життєдіяльності людей, а також сама практика алгоритмічного застосування оптимальних способів перетворення і регулювання соціальних відносин і процесів» [5, с. 7].

Результати дослідження. Особливу роль у процесі соціальної реабілітації осіб з обмеженими можливостями відіграє соціальний працівник, завданнями якого є:

- виявлення сімей і осіб, які потребують соціально-педагогічної, психологічної, матеріальної, юридичної допомоги тощо;
- визначення причин труднощів, що виникають в осіб з певними вадами і надання відповідної допомоги;
- сприяння сімейному вихованню дітей-інвалідів;
- консультування з питань навчання, виховання і працевлаштування;
- забезпечення соціального захисту неповнолітніх;
- участь у роботі центрів соціальної допомоги сім'ям, притулків тощо;
- координація роботи щодо соціальної адаптації і реабілітації осіб, які повернулися з місць позбавлення волі, спеціальних навчально-виховних закладів тощо [3].

Ураховуючи вищевикладене, вважаємо, що сутність соціальної реабілітації полягає у створенні таких умов для саморозвитку людини, у результаті яких виробляється активна життєва позиція особистості. Слід зазначити, що реабілітаційний процес базується на результатах діагностики і тісно пов'язаний з проведенням комплексу медичних, психологічних, педагогічних та соціальних заходів.

Процес соціальної реабілітації передбачає насамперед здійснення соціальної діагностики, що включає в себе такі стадії:

- осмислення проблемної ситуації, її причин і характерних особливостей;
- розроблення альтернативних цілей для конкретного клієнта;
- пошуку способів і засобів переведення клієнта в новий особистісний або соціальний стан.

Наступний крок – це здійснення соціальної терапії, комплексу рішень, процедур, заходів та дій, спрямованих на вирішення соціальних проблем різного рівня організації. Як засвідчує практика, соціальна реабілітація здійснюється з різними категоріями клієнтів (інваліди, люди похилого віку, особи, які звільнилися з місць позбавлення волі, дезадаптовані діти й підлітки та ін.), що зумовлює вибір напрямів реабілітаційного процесу. Підкреслимо, що процес соціальної терапії спрямований на вирішення найрізноманітніших завдань, характер і зміст яких визначаються конкретною проблемою, що постає перед суб'єктом і потребує якісного вирішення.

З огляду на це виокремимо і коротко охарактеризуємо технології [1; 3; 5], що набули найбільшого поширення у практиці соціальної роботи, а саме:

- трудова терапія, заснована на активізації потенційних можливостей людини через залучення до праці; це сприяє пробудженню прихованих здібностей і можливостей інвалідів, налагодженню міжособистісних відносин з навколишніми, розширенню кола спілкування, зниженню відчуття напруженості, занепокоєння, власної неспроможності і відчуженості;
- терапія самовиховання – це власна діяльність суб'єкта щодо самопізнання, самоаналізу і самооцінки; вона включає в себе процеси саморефлексії і самовивчення, переоцінку власної особистості, власних рішень, власного минулого, виявлення індивідуальних психологічних «бар'єрів», самопереконавання, самонавіювання, створення бажаного образу «Я», використання одержаних результатів у повсякденному житті й діяльності; основним суб'єктом цього виду соціальної терапії є сама людина, однак ця діяльність повинна здійснюватися під контролем соціального працівника, психолога, педагога або інших фахівців. Завдання яких полягає в тому, щоб, поперше, навчити людину вищевказаним прийомам діяльності і, по-друге, контролювати хід процесу самовиховання клієнта з метою недопущення небажаних або незворотних змін його особистості;
- дискусійна терапія, що передбачає вирішення певної проблеми через її активне обговорення в колі зацікавлених осіб; при цьому передбачається, що кожен з учасників обговорення може висловити свою точку зору й аргументовано її відстоювати; такий підхід до вирішення проблем людини або групи дає можливість визначити ступінь важливості цієї проблеми для суб'єкта, оцінку її іншими людьми, дозволяє знайти такий шлях вирішення, який максимально відповідає прагненням і сподіванням усіх включених у проблему людей;
- арт-терапія, що базується на застосуванні засобів мистецтва та самовираження в мистецтві через живопис, графіку, фотографію, скульптуру тощо; створення візуальних образів розглядається як важливий засіб міжособистісної комунікації і форма пізнавальної діяльності людини, що дозволяє їй висловити приховані або актуальні переживання, які складно вербалізувати; незважаючи на тісний зв'язок з лікувальною практикою арт-терапія набуває переважно психопрофілактичної, соціалізуючої та розвивальної спрямованості;
- казкотерапія, спрямована на подолання емоційних та поведінкових труднощів дітей завдяки створенню особливої казкової атмосфери, що

- робить мрії дитини дійсністю, активізує до боротьби зі своїми страхами, комплексами тощо [2];
- ігрова терапія, що дозволяє дитині виявити багатогранність свого внутрішнього світу через природний для неї засіб комунікації, адже саме гра сприяє подальшій соціалізації і гармонізації соціальних взаємовідносин дитини з навколишніми;
 - каністерапія, що характеризується залученням собак до реабілітаційного процесу; застосовується для лікування аутизму, ДЦП, синдрому Дауна, неврозів, профілактики серцево-судинних захворювань, психічних розладів; каністерапія сприяє формуванню довіри через забезпечення безумовного прийняття і любові, незалежності й ініціативності, терпіння і самоконтролю; власної значущості й компетентності, самооцінки, координації рухів (стають збалансованішими процеси збудження і гальмування ЦНС, утворюються нові умовні рефлекси); нині каністерапія широко розповсюджена у країнах західної Європи, Америки, подібний досвід є в Росії, Польщі, і все частіше цей метод застосовується в Україні [4];
 - кінезотерапія – профілактика різних захворювань на основі активізації рухової активності клієнта; для кожного пацієнта розробляється спеціальний комплекс вправ, спрямований на відновлення опорно-рухового апарату, порушення функціонування якого відбулося в результаті травми або хвороби; різні форми і засоби рухів змінюють загальну реактивність організму, підвищують його неспецифічну стійкість, руйнують патологічні динамічні стереотипи, що виникли в результаті хвороби, і створюють нові для забезпечення необхідного рівня соціальної адаптації.

Важливе значення в соціальній реабілітації відіграє соціальна профілактика. Це – цілеспрямована, соціально організована діяльність щодо запобігання можливих соціальних, психолого-педагогічних, правових та інших проблем [5]. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують соціально-педагогічні технології, що сприяють формуванню мотиваційної, інформаційної й операційної культури осіб з обмеженими можливостями та створюють умови для індивідуального вибору.

Розвиток навичок конструктивного спілкування відбувається у процесі проведення групових тренінгів. Особливістю технології тренінгу є те, що учасники групи у процесі спілкування співвідносять власний досвід з новими знаннями і завдяки цьому виробляють нові вміння та навички, які відразу можуть реалізувати на практиці. Таким чином компетенції, здобуті у процесі тренінгу, зумовлюють позитивні зміни в реальному житті інвалідів.

Висновки. З огляду на вищевикладене маємо підстави вважати, що

проблема реалізації технологічного підходу нині набуває особливої актуальності й потребує від соціальних працівників знань теорії соціальних технологій, принципів і конкретних методик роботи з інвалідами різних вікових груп у процесі надання соціальних послуг. Переконані, що застосування означених вище технологій значно підвищить ефективність соціальної реабілітації осіб з обмеженими можливостями.

Список використаних джерел:

1. Інвалідність та суспільство : навчально-методичний посібник / за заг. ред. Л. Ю. Байди, О. В. Красюкової – Еннс. – К., 2012. – 216 с.
2. Музичук О. О. Казка як засіб розвитку особистісних цінностей молодших школярів / О. О. Музичук // Проблеми сучасної психології. – 2012. – №17. – С. 14 – 27.
3. Організація реабілітаційних заходів у центрі соціальної реабілітації дітей-інвалідів: навчально-методичний посібник. – К. : Міністерство праці та соціальної політики України, 2009. – 97 с.
4. Суботін А. В. Лікувальна кінологія / А. В. Суботін, Л. Л. Ращевська // Теоретичні підходи та практична реалізація. – М.: МакЦентр, 2004. – С. 23 – 27.
5. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навчальний посібник / В. М. Шахрай. – К. : Центр навч. літ-ри, 2006. – 464 с.

Блохин Виктор Николаевич,
старший преподаватель кафедры истории и педагогики,
Белорусская государственная сельскохозяйственная академия

ТРЕЗВОСТЬ И ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ – ВАЖНЕЙШЕЕ НАПРАВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

Введение. В своём развитии трезвенная мысль прошла долгий и тернистый путь от первого предположения о том, что посредством сурового наказания можно предупредить пьянство, до современных теорий и практик формирования трезвого образа жизни.

Существуют различные определения понятия «трезвость». Так, трезвость – это устойчивое качество личности, здравомыслие, свобода от зависимостей. Трезвость – это естественное состояние человека, при котором он способен анализировать свои поступки и поступки окружающих, осознанно контролировать свои действия и нести ответственность за свой поступок.

Трезвый образ жизни – реально практикуемые нормы, правила и

стереотипы поведения людей, способы их повседневной деятельности, характеризующиеся полным воздержанием от употребления алкоголя и других наркотических веществ и активным участием в преодолении наркотических предрассудков, трезвенных предубеждений, алкогольных обычаев, эпизодического употребления алкоголя и других наркотиков.

Каждый ли человек, ведущий трезвый образ жизни, должен заниматься ещё и деятельностью по отрезвлению других? Как относиться к питейным обычаям и традициям, существующим в обществе? Как не стать «белой вороной» и изгоем в пьющем обществе?

Результаты исследования. Очевидно, без личной активности по утверждению трезвого образа жизни в своей семье, трудовом или учебном коллективе, местности и т. п. просто не выжить! Поэтому трезвый образ жизни – это сознательно практикуемые нормы трезвенного поведения, свободного от одурманивающих веществ, а также трезвенная деятельность по утверждению трезвого образа жизни в семье, коллективе, обществе в целом [1, с. 5-10].

В наши дни здоровье становится социальным свойством личности, обеспечивающим человеку в условиях рыночной экономики конкурентоспособность, материальную обеспеченность, профессиональное долголетие и благополучную старость. Следовательно, здоровье в современном обществе приобретает особое, приоритетное, значение.

В современном мире актуальность здорового образа жизни обусловлена возрастанием и изменением характера нагрузок на организм человека в связи с усложнением общественной жизни, увеличением рисков техногенного, экологического, психологического, политического и военного характера, провоцирующих сдвиги в состоянии здоровья.

Здоровье ценилось еще с древних времён. Человеку нужно было выживать: добывать себе пищу, обеспечивать себя жильём и одеждой, отбиваться от врагов. У всех народов формировались специальные системы физического самоусовершенствования: закаливание, борьба, физические упражнения, имелись ограничения в пище, питье, в отношении к одурманивающим веществам.

В настоящее время установлено, что здоровье человека на 50% зависит от образа жизни. Это значит, что наше здоровье – наполовину в наших руках вне зависимости от состояния медицины, наследственности, экологических и социальных проблем.

Таким образом, здоровый образ жизни является предпосылкой для всех остальных сторон жизнедеятельности и данное обстоятельство должна учитывать социальная политика любого государства.

Состояние здоровья населения, а в первую очередь детей и молодежи – важнейший показатель благополучия общества и

государства. Поэтому укрепление здоровья населения, существенное снижение уровня социально значимых заболеваний, создание условий и формирование мотивации для ведения здорового образа жизни – одна из приоритетных задач.

Сегодня можно констатировать достаточно невысокий уровень заботы населения о здоровом образе жизни. Эта проблема характерна для многих стран.

Здоровье граждан является одним из наиболее важных составляющих национального богатства. В процессе охраны и укрепления здоровья населения расходуется часть валового внутреннего продукта, но при этом само здоровье является особым экономическим ресурсом, которое во многом определяет эффективность социально-экономического развития [2, с. 54 – 61].

Здоровый образ жизни (ЗОЖ) зависит от:

- объективных общественных условий, социально-экономических факторов;
- конкретных форм жизнедеятельности, позволяющих вести, осуществлять ЗОЖ в основных сферах жизнедеятельности – учебной, трудовой, семейно-бытовой, досуга;
- системы ценностных отношений, направляющих сознательную активность людей в русло ЗОЖ.

Таким образом, здоровый образ жизни – это способ жизнедеятельности, направленный на сохранение и улучшение здоровья людей как условия и предпосылки существования и развития других сторон образа жизни.

Здоровый образ жизни выражает и определенную ориентированность деятельности личности в направлении укрепления и развития личного и общественного здоровья. Тем самым здоровый образ жизни связан с личностно-мотивационным воплощением индивидами своих социальных, психологических, физических возможностей и способностей. Отсюда понятно огромное значение формирования здорового образа жизни в создании оптимальных условий функционирования индивида и общества.

Выводы. Сущность здорового образа жизни заключается в обеспечении оптимального удовлетворения потребностей человека при условии и на основе оптимизации развития, состояния и функционирования организованных внутренних и внешних систем и связей индивида и общества. Что касается структуры здорового образа жизни, то она представляет собой целостное единство предметно-вещественного природного, социокультурного и духовного компонентов жизнедеятельности человека и общества [3].

Таким образом, охрана и укрепление здоровья населения представляют собой многогранную систему государственных, общественных, социально-экономических и медицинских мероприятий. Здоровый образ жизни является крайне значимым, поэтому в сохранении и укреплении здоровья каждого человека необходима перестройка сознания, ломка старых представлений о здоровье, изменение стереотипов поведения. Здоровье – это ценность, без которой жизнь не приносит удовлетворения и счастья.

Список использованных источников:

1. Гринченко Н.А. Трезвый образ жизни: Курс лекций. – Часть 2. / Н.А. Гринченко. – Елец: ЕГУ им. И.А. Бунина, 2011. – 219 с.
2. Собириология. Наука об отрезвлении общества / Под ред. проф. А.Н. Маюрова. – Н. Новгород: «Издательский салон» ИП Гладкова О.В., 2011. – 503 с.
3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.scienceforum.ru/2013/pdf/3429.pdf>

Бойко Галина Миколаївна,
д. пед. наук, доцент, завідувач кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ОЗДОРОВЧО-РЕКРЕАЦІЙНА РУХОВА АКТИВНІСТЬ У СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Вступ. В останні десятиріччя у розвинених країнах світу спеціально організована рухова активність студентів розглядається як потужний засіб зміцнення здоров'я молоді, забезпечення високого рівня розумової та фізичної працездатності, підвищення ефективності навчальної діяльності та якості життя в цілому. В Україні внаслідок дії певних об'єктивних і суб'єктивних чинників недооцінюються можливості оздоровчо-рекреаційної рухової активності у веденні здорового способу життя та зміцненні здоров'я молоді, профілактиці шкідливих звичок, а також у вирішенні інших актуальних соціально-економічних проблем суспільства (М. М. Булатова, М. В. Дутчак, Т. Ю. Круцевич, 2010 та ін.).

Результати сучасних наукових пошуків, присвячених вивченню ролі рухової активності для зміцнення здоров'я людини, підвищення якості та тривалості її життя, а також питання щодо особливостей практичного застосування оздоровчо-рекреаційних заходів у системі фізичного виховання різних груп населення довели статистично

достовірні позитивні зміни за показниками повноцінності вікового розвитку, уповільнення процесів старіння та зростання тривалості життя, попередження хронічних неінфекційних захворювань, організації здорового дозвілля та профілактики шкідливих звичок [1, 3]. Отже, важливим залишається подальше узагальнення та адаптація сучасних підходів до організації оздоровчо-рекреаційної рухової активності студентської молоді, що врахує сучасні умови навчання у вишах, а також особливості залучення студентів до рухової активності в конкретних умовах (соціально-економічних, матеріально-технічних, природно-кліматичних) з урахуванням традицій вишу та фахової спеціалізації викладачів.

Результати дослідження. Відомо, що оздоровчо-рекреаційна спрямованість передових систем фізичного виховання є основою здорового способу життя населення країни. Поряд із відмовою від шкідливих звичок, раціональним харчуванням, сприятливою екологічною ситуацією, оптимальним співвідношенням праці та відпочинку вона є чинником, що сприяє зміцненню здоров'я молоді й вагомим підґрунтям для покращення якості та зростання тривалості життя. Принциповим аспектом є приведення у відповідність до реалій сьогодення системи фізичного виховання студентів та відхід від традиційних стереотипів, що не дозволяють досягти поставленої мети – зміцнення та збереження здоров'я молоді.

За результатами численних досліджень науковців встановлено, що в останні роки на тлі інтенсифікації навчального процесу у вишах спостерігається тенденція до зниження обсягу рухової активності студентів[3]. Постійний дефіцит рухової активності в режимі життя студентів стає загрозою їхньому здоров'ю та нормальному фізичному розвитку. За сучасними статистичними відомостями, близько 90% студентів мають відхилення у стані здоров'я, понад 50% – незадовільну фізичну підготовленість, близько 70% дорослого населення – низький і нижче середнього рівні фізичного здоров'я, у тому числі у віці 16 – 19 років – 61%, 20 – 29 років – 67,2%.

Пріоритет оздоровчої спрямованості фізичної культури, закріплений у державно-правових і законодавчо-нормативних документах, вимагає застосування в системі фізичного виховання студентської молоді новітніх технологій підвищення рівня їхньої рухової активності, зокрема, організації дозвілєвої діяльності студентів, що матиме оздоровчо-рекреаційну спрямованість[2].

Мета та завдання фізичної рекреації в системі фізичного виховання студентів. Організація оздоровчо-рекреаційної діяльності молоді в системі фізичного виховання студентів ВНЗ передбачає дотримання єдності мети, завдань, методів, засобів і форм організації

рухової активності під час дозвілля студентів, спрямованих на зміцнення їхнього здоров'я, всебічний психофізичний розвиток, підвищення розумової та фізичної працездатності та основних професійних компетенцій майбутніх фахівців, формування філософії здорового способу життя.

Отже, *метою фізичної рекреації* в системі фізичного виховання студентів є формування філософії здорового способу життя шляхом опосередкованого та безпосереднього впливу на її складові, що полягають у раціональній організації вільного часу студентів, виявляються у збалансованому харчуванні, відмові від шкідливих звичок, задоволенні природної потреби в достатній руховій активності, отриманні задоволення від змістовного проведення дозвілля тощо.

У той же час аналіз програмно-нормативних документів щодо функціонування системи фізичного виховання студентів українських вишів показав що, незважаючи на акцентовану увагу з боку держави до фізичної культури, зафіксовану у відповідних постановах (Закон України про фізичну культуру і спорт, Національна Доктрина розвитку фізичної культури і спорту тощо), фактично не вирішена проблема збереження та зміцнення здоров'я молоді через недостатню розробленість механізмів їх реалізації та контролю в системі фізичного виховання студентів в умовах вишу.

Отже, досягнення мети фізичної рекреації в системі фізичного виховання студентів в умовах вишу має забезпечуватися комплексним вирішенням оздоровчих, освітніх і виховних завдань фізичного виховання у процесі дозвільної діяльності молоді.

Для студентської молоді основними *завданнями*, що мають бути вирішені в процесі рекреаційної діяльності, є:

оздоровчі завдання:

- зміцнення здоров'я студентів засобами фізичної рекреації;
- формування в молоді людини свідомої потреби в підтриманні високого рівня фізичної та розумової працездатності, самоорганізації здорового способу життя;

освітні завдання:

- оволодіння теоретичними знаннями щодо самостійної організації рухової активності під час дозвілля;
- оновлення та доповнення теоретичних відомостей щодо впливу засобів фізичної рекреації на організм людини;
- формування системного комплексу знань, теоретичних основ і практичних навичок для реалізації потреби молоді в руховій активності та фізичному вдосконаленні на виробництві, у побуті, в сім'ї;
- оволодіння новими руховими вміннями та навичками з різних видів

оздоровчо-рекреаційної рухової активності, удосконалення та модифікація попередньо сформованих навичок;

виховні завдання:

- підвищення рівня фізичної підготовленості;
- удосконалення психомоторних здібностей, що забезпечують високу продуктивність професійно-технічних дій;
- створення умов для повної реалізації творчих здібностей студентів;
- моральне, естетичне, духовне удосконалення та подальший розвиток особистості студентів під час дозвілля, організованого на засадах сучасних загальнонаукових і спеціальних технологій у галузі теорії, методики і практики оздоровчо-рекреаційної рухової активності.

Передбачаємо, що у процесі планування змісту та форм оздоровчо-рекреаційної діяльності студентів необхідно враховувати структуру їхньої мотивації до участі в оздоровчо-рекреаційних заходах. З метою вивчення структури мотивації потенційних суб'єктів оздоровчо-рекреаційної діяльності, у тому числі студентів ВНЗ, нами розроблено спеціальну анкету «Чим Вас приваблює фізична рекреація?»

Інструкція. Фізична рекреація – це процес використання фізичних вправ, ігор, розваг, а також природних чинників для активного відпочинку під час дозвілля. Прочитайте уважно кожне з наведених нижче висловлювань, що відображають найбільш типові чинники, пов'язані з участю в рекреаційній діяльності. Здійсніть ранжування наведених чинників, присвоївши кожному відповідний бал **від 1-го до 10-ти**, де 10 балів отримує найбільш значущий для Вас чинник, 1 бал – найменш значущий. Довго не замислюйтесь, адже правильних або неправильних відповідей не існує.

Бланк відповідей

№ п/п	Чинники, пов'язані з рекреаційною діяльністю	Бал
1.	Відпочинком від повсякденних турбот	
2.	Відчуттям задоволення від рухової активності	
3.	Спілкуванням із цікавими, приємними людьми	
4.	Можливістю продемонструвати власні здібності	
5.	Психологічним розвантаженням	
6.	Відчуттям задоволення від спілкування з природою	
7.	Можливістю відновити або зміцнити здоров'я	
8.	Можливістю задовольнити потребу в русі	
9.	Усвідомленням необхідності дотримання здорового способу життя	
10.	Участью в спільній розважальній діяльності	

Обробка результатів дослідження та інтерпретація отриманих даних

Питання анкети відображають варіанти можливого (очікуваного) результату від участі в заходах, пов'язаних із використанням засобів фізичної рекреації, що, у свою чергу, вказує на функціонування певних потреб, які виступають підґрунтям для формування мотивів людини.

Передбачено, що результати анкетування мають підлягати аналізу в межах кожної окремої однорідної групи респондентів, у нашому випадку – студентів. Групи для аналізу можуть бути сформовані за віковими та гендерними ознаками, сімейним станом, наявністю або відсутністю неповнолітніх дітей, різновидами професійної діяльності, місцем проживання тощо. Для виявлення домінуючих потреб, що формують мотивацію респондентів, які належать до повної соціальної групи, до участі в рекреаційній діяльності, необхідно здійснити підрахунок балів за кожним із наведених чинників і здійснити розрахунок середнього балу ($M + m$). На підставі отриманих даних побудувати графік або діаграму (за вибором) та сформулювати відповідні висновки.

Висновки. Практичне використання запропонованої анкети під час проведення відповідних соціологічних досліджень та узагальнення отриманих даних в однорідних групах респондентів дозволить з'ясувати домінуючі потреби для окремих вікових і соціальних груп населення, що уможливить їх подальше врахування у процесі планування заходів із пропаганди здорового способу життя та конкретизації змісту рекреаційних заходів.

Планування, конкретизація та комплексне вирішення оздоровчих, виховних та освітніх завдань у системі фізичного виховання студентів під час дозвільної діяльності в умовах вишу, що ґрунтується на врахуванні їхніх домінуючих потреб і мотиваційних тенденцій, сприятиме формуванню природного потягу молоді до активного та змістовного проведення дозвілля та стане вагомим підґрунтям для формування філософії здорового способу життя

Список використаних джерел:

1. Бойко Г. М. Види оздоровчо-рекреаційної рухової активності: навчальний посібник / Г. М. Бойко – К. : Талком, 2014. – 165 с.
2. Бойко Г. М. Рекреаційна діяльність як складова філософії здорового способу життя / Бойко Г. М. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки, фізичне виховання та спорт. – Чернігів, 2013. – Вип. 112. – Т. 3. – С. 97 – 99.
3. Фізична рекреація: навч. посібн. / за ред. проф. Приступи Є. – Львів, 2010. – 113 с.

Вишар Євгенія Василівна,
викладач кафедри фізичної реабілітації і фізичного виховання,
Полтавський інститут економіки і
права Університету "Україна"
Клеценко Людмила Василівна,
к. пед. н., доцент кафедри безпеки життєдіяльності,
Полтавська державна аграрна академія

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ ВНЗ

Вступ. Головним джерелом мотиву діяльності особистості є потреба, саме вона породжує інтерес. Тому для практичної реалізації освітніх вимог сьогодення при побудові навчального процесу ВНЗ слід дбати про особистісну значущість професійного здоров'я для кожного студента, розуміння його як необхідної і привабливої особистісної потреби, не послаблюючи при цьому орієнтацію останнього на задоволення суспільних потреб, тобто суспільно-корисну діяльність. Зважаючи на це, традиційні освітні завдання формування базових професійних компетенцій (знань, умінь і навичок безпечного виконання професійних обов'язків) для ефективного формування мотивації професійного здоров'я недостатні, їх необхідно поєднувати з елементами всебічної професійної соціалізації студентів, тобто формуванням відповідного суспільним цінностям світогляду, мотивації поведінки. Зокрема, Г. Грибан зазначає, що, крім знань та вмінь, основними критеріями готовності майбутніх спеціалістів до оздоровчої діяльності є мотивація [1, с. 37].

Мотивація є синтезом інтелектуальних знань особистості і зовнішніх стимулів, які визначають засоби дії, спонукають до суспільно-корисної діяльності та орієнтують на досягнення власних і суспільних цілей; це самосвідоме тяжіння до задоволення потреб, успіху в житті і надання суспільству користі. Система мотивації професійного здоров'я в ідеалі повинна забезпечувати як задоволення потреб працівника, так і успішне задоволення суспільних потреб останнім, тобто соціальне здоров'я.

Результати дослідження. Одним з основних засобів розвитку майбутніх спеціалістів та формування в них мотивації професійного здоров'я є зміст навчання, який визначається метою і завданнями освіти на певному етапі розвитку суспільства та є основою формування професійної компетентності – бази мотивації професійного здоров'я. Зміст освіти в нашому розумінні – це система наукових компетенцій, оволодіння якими забезпечить всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей студентів, формування їх світогляду, моралі та поведінки, підготовку до безпечного суспільного життя, зокрема виробничої діяльності. Він включає в себе чотири компоненти: досвід пізнавальної

діяльності (знання), досвід виконання відомих способів діяльності (вміння діяти за зразком), досвід творчої діяльності (прийняття нестандартних рішень в нетипових ситуаціях) та позитивну мотивацію професійного здоров'я (оптимальне поєднання індивідуальних та суспільних потреб). Перераховані компоненти змісту освіти тісно взаємопов'язані: без знання не буває вміння, на основі знань і вмінь здійснюється творча діяльність, а в діяльності виражаються ідеали і переконання особистості, тобто її світогляд, мотивація поведінки. Особистість стає професіоналом, майстром своєї справи в міру того, як опановує систему знань, засвоює ті або інші норми поведінки. Чим багатший світ знань особистості, тим більш ефективно та цілеспрямовано відбувається відбір і приріст нових знань, їхній перехід у мотиви поведінки і діяльності.

Ми визначили, що ефективне формування мотивації професійного здоров'я студентів відбудеться через дотримання організаційно-педагогічних, морально-екологічних, психолого-педагогічних, пошуково-дослідницьких умов вивчення навчальних дисциплін. Організаційно-педагогічні умови передбачають комплексний підхід до вивчення дисципліни з використанням міждисциплінарних зв'язків, раціональний вибір і поєднання традиційних форм і методів навчання з практичною діяльністю та ігровим моделюванням. Вибір гри, як домінантної форми організації занять, обумовлений специфікою професійних небезпек, подолання та запобігання яким має колективний характер. До того ж колективна навчальна діяльність має значні потенційні можливості щодо формування оптимальної навчальної мотивації студентів (мотивів самоствердження, обов'язку, самовдосконалення, професійних, пізнавальних, комунікативно-емпатійних) [4, с. 144]. Гра забезпечує реалізацію таких освітніх цілей: дидактичних – розширення кругозору, пізнавальну діяльність, застосування та формування знань, умінь, навичок; виховних – виховання самостійності, волі, співробітництва, колективізму, комунікативності, товарищескості; розвиваючих – розвиток уваги, пам'яті, мислення, уяви, творчих здібностей, умінь порівнювати і співставляти, мотивація навчальної діяльності; соціалізуючи – залучення до норм та цінностей суспільства, адаптація до умов середовища, соціалізація [5, с. 8 – 9].

Морально-екологічні умови забезпечать ціннісний підхід у ставленні до навколишнього середовища, безперервність екологізації. Адже обов'язковим компонентом формування мотивації професійного здоров'я у різноманітних галузях наукових знань має стати пропагування морального ставлення до навколишнього середовища. Засобами пропагування моральної поведінки є розкриття у змісті дисципліни прекрасного в природі та людині. При підготовці майбутніх фахівців

необхідно формувати не лише традиційну теоретичну компетентність, а й упроваджувати «людське» розуміння наслідків діяльності, побудоване на гуманістичній основі. Адже сенс життєдіяльності не зводиться до накопичення матеріальних цінностей, які зникають у процесі вжитку, а розкривається у принесенні користі суспільству, гармонії з собою і навколишнім середовищем, збереженні стійкості екосистеми.

Психолого-педагогічні умови – це систематична, безперервна мотивація формування професійного здоров'я. Ця педагогічна умова реалізується на практиці за допомогою двох шляхів: наведення негативних прикладів несформованості професійного здоров'я (несприятливий вплив певної виробничої діяльності на природу і суспільство) та позитивних прикладів самореалізації і визнання в суспільстві за умови сформованості професійного здоров'я (приклади з професійної діяльності успішних та визнаних у суспільстві фахівців тощо).

Пошуково-дослідницькі умови забезпечують розвиток творчих здібностей студентів з урахуванням їх особистих здібностей та інтересів, створення простору для розвитку нестандартного мислення (написання рефератів та наукових статей, участь у наукових конференціях та науково-дослідних роботах, створення проектів тощо).

Для моделювання світогляду, змістовною стороною якого є орієнтація на мотивацію професійного здоров'я, з урахуванням слідуванню зазначеним вище педагогічним умовам, ми пропонуємо інтегрувати у зміст дисциплін елементи змісту професійного здоров'я. Зміст поняття професійного здоров'я в нашому розумінні має містити: досвід здійснення безпечної професійної діяльності, що втілюється разом зі знаннями в уміннях і навичках особистості; досвід творчої, пошукової діяльності щодо вирішення нових проблем, які постають перед суспільством; досвід ціннісного ставлення до довкілля. Виділення зазначеної системи принципів ми побудували на основі досвіду провідних учених у відповідній науковій галузі.

Віковий досвід ефективної реалізації навчання і виховання, уточнений науковими дослідженнями, втілений у перших спробах створення цілісної системи принципів навчання Я. Коменським, Й. Песталоцці, Ф. Дістервегом, К. Ушинським. У сучасних наукових дослідженнях відбору принципів навчання присвячені праці М. Скаткіна, І. Лернера, Ю. Бабанського, В. Безпалько, В. Краєвського, які розробили ряд дидактичних концепцій змісту освіти і методів навчання, що уособлюють знання, вміння та навички. Серед розмаїття наукових праць, присвячених формуванню змісту освіти, прикладним для формування мотивації професійного здоров'я майбутніх фахівців є бачення В. Краєвського та І. Лернера, які умовою формування всебічно розвиненої духовної особистості, готової до самоактуалізації та

життєтворчості, бачать включення до структури змісту освіти чотирьох елементів соціального досвіду: знання про природу, суспільство, мислення, техніку і способи діяльності уже здобуті суспільством; досвід здійснення відомих способів діяльності, що втілюється в уміннях і навичках особистості, яка здійснює цей досвід; досвід творчої, пошукової діяльності в розв'язуванні нових проблем, що виникають перед суспільством; досвід ставлення до світу, один до одного, тобто система емоційної, вольової, екологічної, моральної, естетичної вихованості [3].

Враховуючи наукові здобутки видатних педагогів минулого і сучасності та власний педагогічний досвід, ми виділили основні принципи відбору і структурування змісту навчання, які забезпечать якісне формування мотивації професійного здоров'я – принцип формування вивчення теоретичних дисциплін на гуманістичній основі та принцип зв'язку науки з виробництвом. Наведені принципи узгоджуються з особливостями становлення професійної компетентності, яке відбувається в такій послідовності: 1) отримання теоретичних знань, що допомагають зрозуміти суть, оцінити шкідливість чи небезпеку для життя певного небезпечного фактора; 2) узгоджена з власними знаннями і можливостями оцінка оптимальних шляхів подолання небезпек надзвичайної ситуації; 3) подолання небезпек чи запобігання їм, керуючись власною системою цінностей. Визначальним чинником оцінки сформованості мотивації професійного здоров'я, на нашу думку, має стати виявлення духовності. Духовність виявляється через індивідуальну вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб – пізнання й соціальної реалізації; вона характеризується позитивним ставленням до навколишнього середовища, турботою, увагою до людей, готовністю завжди прийти на допомогу. Об'єктивна користь духовної професійної діяльності діалектично пов'язується з їх суб'єктивною безкорисливістю, де найвищим задоволенням є пізнання та перетворення навколишнього світу з користю для навколишнього середовища.

Висновки. Отже, педагогічними умовами ефективного формування мотивації професійного здоров'я є комплекс організаційно-педагогічних, морально-екологічних, психолого-педагогічних та пошуково-дослідницьких засобів. Реалізація зазначених педагогічних умов дозволить розвинути світоглядні переконання майбутніх спеціалістів, які передбачають усвідомлення таких аспектів: необхідності формування професійного здоров'я; важливості ціннісного ставлення до природи; важливості здорового способу життя; власної відповідальності за збереження цілісності екосистеми; власної відповідальності за збереження життя та здоров'я людей; соціальної цінності духовного здоров'я поряд із фізичним та психічним; важливості професійної компетентності для успішної самореалізації в суспільстві.

Наше дослідження не вичерпує проблеми формування мотивації професійного здоров'я. Подальших наукових пошуків потребують теоретичні і методичні засади формування мотивації професійного здоров'я майбутніх спеціалістів у процесі вивчення дисциплін професійного спрямування та в майбутній професійній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Грибан Г. П. Модернізація сучасної методичної системи фізичного виховання студентів аграрних університетів / Г. Грибан // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2012. – № 9. – С. 37.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям / Семен Устимович Гончаренко. – К.; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
3. Краевский В. Теоретические основы содержания общего среднего образования [под. ред. В. В. Краевского, И. Я. Лернера]. – М. : Педагогика, 1983. – с. 146.
4. Волошко Л. Формування навчальної мотивації як умова академічної успішності студентів / Лариса Волошко // Організаційно-методичне забезпечення самостійної роботи студентів: стан, проблеми, перспективи : матеріали XXXXI наук.-метод. конф. / Полтавська держ. аграрна академія. – Полтава, 2010. – С. 142 – 144.
5. Хлебнікова Т. М. Ділова гра, як метод активного навчання педагога : навч. метод. посіб. для викл., слухачів / Т. М. Хлебнікова. – Х. : Основа, 2005. – 80 с.

Воснчук Марина Миколаївна,
ст. викл. кафедри теорії й методики фізичного
виховання, адаптивної та масової фізичної культури,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г.Короленка

ПОЛТАВСЬКЕ ТОВАРИСТВО СПРІЯННЯ ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННЮ ДІТЕЙ ЯК ОСЕРЕДОК СУСПІЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО РУХУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ:ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Вступ. Товариства – це добровільні об'єднання громадян для досягнення об'єднаннями зусиллями спільної мети – відомі в усіх народах й в усі часи. Певне відношення державної влади до різного роду асоціацій та товариств в Україні ствердилося у другій половині

XIX століття. Це був період злету в розвитку економічних відносин, науки, культури, мистецтв, деякого перегляду поглядів щодо прояв у волевиявленні особистості, що і стало підґрунтям розвитку громадських установ. Окрім об'єднань, що мали за мету розвиток господарського життя, духовної сфери, надання допомоги, наприкінці XIX – з початку XX ст. в Україні чільне місце займали товариства, які сприяли фізичному розвитку населення (у тому числі дітей) [2]. Подібні установи створювалися паралельно із першими спробами долучити організовані форми занять фізичними вправами до програм освітніх закладів на різних етнокультурних територіях.

Зазначимо, якщо деякі аспекти історії виникнення, організації та функціонування фізкультурних і спортивних товариств у Галичині (Я. Боднар, 2004; О. Ващеба, 1994; О. Віннічук, 1997; А. Благітка, І. Гургула, 2004; А. Кухтій, 2002; А. Сова, 2004; Б. Трофім'як, 2006 та ін), на Слобожанщині (Г. Приходько, 2007), Херсонщині (С. Степанюк, 2001) були предметом спеціальних досліджень, то особливості діяльності товариств сприяння фізичному розвитку дітей та інших спортивних установ на території Середньої Наддніпрянщини, а саме у Полтавській губернії наприкінці XIX – з початку XX ст., залишилися поза увагою науковців. Це, у свою чергу, унеможливило створення цілісного уявлення щодо інтеграції такого явища, як фізкультурно-спортивний рух у свідомість і життя українського народу.

Формулювання цілей роботи.

Мета дослідження – вивчення організаційних засад функціонування та діяльності Полтавського товариства сприяння фізичному вихованню дітей наприкінці XIX – початку XX століття.

Результати дослідження та їх обговорення.

Політичні та економічні реформи другої половини XIX ст. відкрили широкі терени для громадської самодіяльності, що, у свою чергу, сприяло швидкому збільшенню кількості різноманітних спілок, громад, товариств, комітетів, які мали перш за все предметом своїх уподобань вирішення найрізноманітніших питань соціальної сфери. Відповідним кроком у напрямку покращення рівня здоров'я та фізичного розвитку населення (особливо підростаючого покоління) була діяльність товариств сприяння фізичному вихованню дітей. Вони почали створюватися у різних містах України починаючи з 90-х років XIX ст. (Одеса, 1892; Херсон, 1896; Київ, 1898; Харків, 1900 тощо). Відкриттю цих осередків сприяли об'єктивні чинники, а саме – занепокоєність демократичної інтелігенції, прогресивних педагогів, лікарів, науковців рівнем здоров'я та фізичного розвитку дітей, які належали як до робітничого класу, так й до більш освічених верств населення. Діти – представники найбідніших верств населення, зовсім не мали можливостей на оздоровлення і заняття

фізичними вправами через відсутність вільного часу, а більш забезпечені класи вважали фізичний розвиток своїх дітей справою другорядною або зовсім зайвою. Цьому певною мірою сприяв і той факт, що в середніх світських навчальних закладах фізичне виховання знаходилося поза межами навчальних програм. Прогресивна інтелігенція наприкінці XIX ст., зваживши на ці обставини, прийшла на допомогу сім'ї та школі, започаткувавши товариства підтримки фізичного розвитку дітей.

Архівні матеріали та інші документальні першоджерела зберегли відомості про існування в Україні перших фізкультурних товариств, особливостей їх діяльності в більшості губернських міст різних регіонів. Як свідчать результати дослідження, товариства започатковувалися на засадах громадської ініціативи (але за дозволом урядової влади) і керувалися перш за все статутом, який редагувався і підписувався безпосередньо відповідним міністром, а саме – міністром внутрішніх справ, та надавався міському губернаторові, який здійснював функцію нагляду [1, с.17–18].

Полтавське товариство сприяння фізичному вихованню дітей було започатковано 25 березня 1897 р. [4]. Але думки щодо його утворення з'явилися ще за два роки до того, у невеликому гуртку осіб – представників освіченої інтелігенції Полтави. По-перше, гурток займався розробкою статуту, доручивши цю справу одному із своїх членів і з цією метою відрядивши його до Одеси отримати консультації у відомого і авторитетного громадського діяча, ініціатора відкриття в різних регіонах України і Росії багатьох фізкультурних товариств і дитячих ігрових майданчиків Івана Марковича Раденького. Він навіть погодився виступити в Полтаві з публічною лекцією, яка дійсно відбулася і мала широкий резонанс серед місцевої громади.

В очікуванні затвердження статуту, гурток полтавських ентузіастів не був бездіяльним. Його члени зайнялися облаштуванням у центральному місцевому парку (Городський сад) майданчика для рухливих ігор та гімнастичних вправ, який дійсно було відкрито. Там збиралися діти як представників привілейованих верств населення, так і робітничого класу. Але кошти на закупівлю гімнастичного приладдя та спортивного інвентаря були настільки мізерними (членські внески, пожертви прихильників), що інші оздоровчі заходи, крім ігор та прогулянок, гурток організувати був неспроможний. Фактично цим й обмежилася діяльність гуртка на той час.

У квітні 1897 р. Було отримано затверджений Міністерством внутрішніх справ статут Полтавського товариства сприяння фізичного розвитку дітей, але із доповненням, яке суттєво впливало на уявлення його засновників.

Слід зазначити, що саме статут був тим документом, який визначав

та регламентував діяльність об'єднання.

У статуті цієї громадської інституції було чітко визначено мету діяльності: “В інтересах нормального та всебічного розвитку дитячого організму запроваджується у Полтаві Товариство сприяння фізичному вихованню дітей”[4, с.1]. Задля досягнення зазначеної мети товариство “організує різноманітні цікаві ігри, які мають значення для розвитку сили та спритності”, а також змагання та фізичні вправи – влітку на відкритих майданчиках, у спеціально пристосованих для приміщеннях – взимку; упорядковує купальні та школи плавання, купує або орендує човни для катання, взимку облаштовує штучні або природні ковзанки; організовує прогулянки та екскурсії[3,с.11 – 13].

Також статутом визначалася роль товариства у фізкультурно-оздоровчій просвіті населення і пропаганді “...раціональних відомостей про правильний фізичний розвиток дітей” у формі “популярних читань з цього предмета”[4,с.3].

Однією із функцій Полтавського товариства був нагляд за правильним фізичним розвитком дітей, яких віддають до ремісничих та промислових закладів, й у випадку певних негараздів, поміщення таких дітей до упорядкованих приватних майстерень або до своїх власних. Прогресивною ознакою діяльності даного осередку було й те, що всі приміщення товариства надавалися в користування дітям, попри різницю між майновим та суспільним становищем їх батьків та вихователів.

Фінансування діяльності Полтавського товариства, як інших подібних громадських установ, здійснювалося на засадах самооплати (щорічні членські внески, одноразові внески довічних дійсних членів, грошові або майнові пожертвування від різноманітних приватних або громадських установ та приватних осіб, субсидії від установ, пожертвування від приватних осіб, збори від публічних читань, організації гулянь, концертів, спектаклів, відсотки від належного товариству капіталу, розміщеного в банку). У зв'язку з цим, зважаючи на те, що товариствоне мало істотних джерел фінансування, статутом було обумовлено можливість надавати приміщення, що належали товариству, у користування дорослим за умовив становлення платні за їх амортизацію, але без шкоди інтересам дітей [5,с.26 – 29].

Так, у грошових звітах діяльності товариства за перші чотири роки така форма діяльності, як устрій льодової ковзанки взимку в центральному місцевому парку принесла прибуток товариству: за перший рік діяльності – 275 крб. 25 коп., протягом четвертого року – 552 крб. 10 коп. Причому збільшення прибутку відбулося не за рахунок збільшення вхідної платні, а за рахунок збільшення кількості відвідувачів: за перший звітний 1898-1899 роки ковзанку відвідало дорослих (за платню) – 952 особи; протягом 1904-1905 років – 1725 осіб. А це, у свою чергу,

було свідченням позитивної динаміки діяльності Полтавського товариства, для реалізації головних завдань якого необхідною умовою було залучення якомога більшої кількості населення до занять фізичними вправами.

Таким чином, діяльність Полтавського товариства сприяння фізичному розвитку дітей базувалася на чітких організаційно - структурних засадах, що, у свою чергу, було достатньо прогресивною ознакою і працювало на реалізацію поставленої мети та вирішення головних завдань.

Висновки.

1. Створення товариства сприяння фізичному розвитку дітей на Полтавщині 1897 року, як і на територіях інших етнокультурних регіонів України, було відповідним кроком у реалізації запиту тогочасного суспільства, яке, у свою чергу, опікувалося станом здоров'я підростаючого покоління, та відкривало широкі терени для прояву свободи особистості та суспільної самодіяльності (це був період інтенсивного створення та відкриття різноманітних спілок, товариств, об'єднань).

2. Діяльність товариства регламентувалася положеннями основного документа – статуту, в якому чітко було визначено мету діяльності, склад товариства, основи фінансової діяльності (кошти товариства), структуру управління справами, членство, склад та діяльність комітету, як керівного органу даного осередку, та загальні правила, де зазначалися права товариства на придбання різного майна, відкриття філіальних відділень у межах Полтавської губернії, пошук джерел фінансування.

3. Змістом діяльності даного осередку, згідно зі статутом та іншими документами, було як організація активних форм занять фізичними вправами – ігор та розваг на відкритих майданчиках (влітку та взимку), екскурсій, прогулянок, так і проведення суспільно – корисних, культурно – просвітницьких заходів (у більшості для малозабезпечених верств населення) – устрій їдалень, літніх дитячих колоній, санаторіїв, ясел, денних притулків, тематичних публічних читань, концертних виступів, спектаклів.

Список використаних джерел.

1. Вешке А.П. Образование обществ и регистрация устава / А.П. Вешке // Красота и сила. – 1913. – № 8–9. – С. 17–18.
2. Гессен В. Общества и Союзы /В. Гессен // Новый энциклопедический словарь. – Петербург, 1916. – Т.29. – С. 162–167.
3. Отчет Комитета Полтавского общества содействия физическому воспитанию детей за время с 7 мая 1897 г. по 1 марта 1898 года. – Полтава: Тип. Д. Подземского, 1898.–48 с.

4. Устав Полтавского общества содействия физическому воспитанию детей. – Полтава: Типо-Литография Л. Фришберга, 1898. – 18 [1] с.
5. Полтавское общество содействия физического воспитания детей: отчет за 1898-й год [год второй]. – Полтава: Типо-Литография И.А.Дохмана, 1899. – 48 с.

Волошко Лариса Борисівна,
к. пед. н., доцент, доцент кафедри
фізичної реабілітації і фізичного виховання,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОГРАМ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Вступ. В умовах стійкої тенденції погіршення здоров'я молоді здоров'язбереження студентів вищих навчальних закладів стає нагальною необхідністю сьогодення. Кількість факторів, що негативно впливають на здоров'я студентів, значна: складні матеріальні умови, незадовільна екологія тощо. Однак науковці [3] вважають доведеним, що головною причиною погіршення здоров'я студентів є хронічні психоемоційні стреси на тлі блокування природних механізмів саморегуляції (самокомпенсації наслідків стресів) – рухової активності, емоційного самовираження, адекватної самооцінки, свободи вибору режиму діяльності (інтенсивності, темпу, послідовності), відсутності чітких перспектив подальшого працевлаштування та кар'єрного росту. Хронічні стреси у процесі професіоналізації студентів, у свою чергу, ведуть до розвитку хронічних захворювань, зниження імунітету, невротизації, порушення сну тощо. Численні факти свідчать, що навчальний процес вимагає від організму людини істотних енергетичних та психічних витрат, тому для збереження здоров'я студентів необхідно впроваджувати спеціальні здоров'язберігаючі технології.

Аналіз сучасної літератури показав відсутність однозначного тлумачення сутнісного змісту поняття «здоров'язберігаючі технології». Як правило, їх описують у контексті організації навчального процесу в загальноосвітніх школах, маловивченим залишається питання практичної реалізації програм здоров'язбереження студентів в освітньому середовищі вищого навчального закладу.

Результати дослідження. Здоров'язберігаюча педагогіка повинна інтенсивно розвиватися в умовах вищих навчальних закладів, при цьому

слід розмежовувати здоров'язберігаючі освітні (педагогічні) технології та здоров'язберігаючі неосвітні технології (медичні, психологічні). Здоров'язберігаючу освітню технологію необхідно розглядати як якісну характеристику будь-якої педагогічної технології, сукупність спеціальних принципів, методів, прийомів педагогічної роботи, що доповнюють традиційні педагогічні технології навчання та виховання студентів ознаками здоров'язбереження особистості [1].

Освітні технології, що стосуються збереження здоров'я та формування культури здорового способу життя, науковці поділяють на чотири групи: 1) медико-гігієнічні – технології, що створюють безпечні умови для перебування та навчання у ВНЗ, вирішують завдання раціональної організації навчального процесу з урахуванням гігієнічних норм, наприклад, відповідності організації системи харчування студентів чинним санітарним правилам і нормам; 2) фізкультурно-оздоровчі – технології, що спрямовані на вирішення завдань зміцнення фізичного здоров'я молоді, підвищення потенціалу здоров'я – фізична підготовка, загартування, оздоровчо-рекреаційна активність; 3) технології навчання здоров'ю та безпеки життєдіяльності – формування важливих життєвих навичок (керування емоціями, попередження та вирішення конфліктів, запобігання побутовому та виробничому травматизму, професійним захворюванням та ін.); 4) технології виховання культури здоров'я – виховання особистісних якостей студентів, які сприяють збереженню та зміцненню здоров'я, посилюють мотивацію на ведення здорового способу життя, підвищують відповідальність за особисте здоров'я та здоров'я оточуючих (Рис. 1).

Реалізація цих технологій повинна забезпечити формування єдиного *здоров'язберігаючого простору* ВНЗ, який, на думку О. Підгорної, [2] є складною, багаторівневою освітньою системою, соціально організованим навчально-виховним середовищем, де пріоритетами виступають здоровий спосіб життя, культура здоров'я, здоров'язберігаюча діяльність.

Окреслимо основні практичні шляхи реалізації проблеми здоров'язбереження студентської молоді. Першим напрямком здоров'язберігаючої роботи ВНЗ, на нашу думку, повинні стати заходи з оптимізації режиму робочого дня студентів, їхнього харчування, якості навчальних аудиторій та інтер'єрів, забезпечення оптимальної рухової активності студентів. Особливе оздоровче значення має організація активного дозвілля студентів, пропагування різних видів спорту, які є професійно важливими для майбутніх фахівців у плані загартування організму та попередження розвитку професійних хвороб. Але результати такої роботи стануть значно вагомішими, якщо у ВНЗ паралельно будуть вирішуватися питання забезпечення психологічної безпеки та

психологічного комфорту освітнього середовища студента.

Важливо, щоб кожна реалізована педагогічна технологія одночасно забезпечувала інформаційну та психологічну безпеку студентів. Тому другим напрямком роботи зі здоров'язбереження є створення інформаційно-психологічної безпеки навчального процесу, що забезпечується: особливим характером відносин суб'єктів освітнього процесу з урахуванням специфіки напряму підготовки та спеціальності; оволодінням студентами варіативними способами організації розумової праці, саморефлексією; реалізацією індивідуальної освітньої траєкторії у віртуальному інформаційному середовищі ВНЗ.

Третім напрямком здоров'язбереження є пошук та апробація нових педагогічних прийомів викладання та навчання, адекватних психологічним особливостям студентського віку, індивідуально-типологічним, когнітивним особливостям студентів. Слід зауважити, що пряме перенесення знань вікової психології, кібернетики, екології в педагогіку може бути неефективним, лише породжуючи еклектичність нового рівня педагогічного знання. Втім у науковій літературі ми зустрічаємо опис різних комбінацій технологій навчання з прийомами та методами нейропсихології (використання методів психотерапевтичного впливу, розвиток міжаналізаторних зв'язків), екологічної психопедагогіки (використання психологічних релізерів), евристики (оздоровча дія різними видами творчості), психології праці тощо.

Четвертим напрямком реалізації здоров'язберігаючих програм у ВНЗ має стати вирішення завдання збереження здоров'я студентів через навчання здоровому способу життя, культурі здоров'я. Незважаючи на велику кількість наукових публікацій з цієї проблеми, процес формування цінності здоров'я та мотивації здорового способу життя залишається недостатньо вивченим. У цьому зв'язку, безумовно, цінними є розробки еколого-педагогічних тренінгів, тренінгів психологічної безпеки, програм з психологічної екології особистості та ін. Також ще малодослідженими залишаються питання ергономіки розумової праці, тайм-менеджменту студента як основного суб'єкта навчального процесу.

П'ятим напрямком здоров'язбереження повинен стати пошук та впровадження ефективних педагогічних засобів формування культури навчально-професійної діяльності студента, що повністю виключають або мінімізують можливість інформаційних перевантажень студентів.

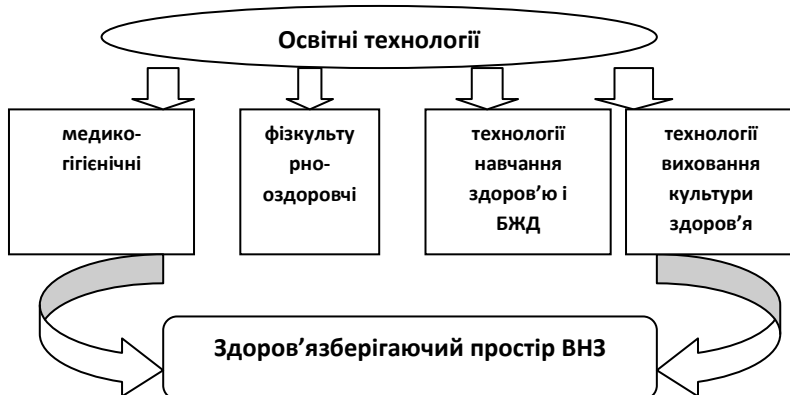

Рис. 1. Здоров'язберігаючий простір ВНЗ

Висновки. Здоров'я студента доцільно характеризувати як педагогічну категорію, важливий освітній продукт. Швидких результатів покращення здоров'я студентів через реалізацію зазначених напрямків діяльності очікувати не слід, тому що оптимізація емоційної, когнітивної сфери особистості впливає на стан нервової, імунної та ендокринної системи опосередковано, а часовий фактор отримання здоров'язберігаючого ефекту визначається об'єктивними характеристиками протікання фізіологічних процесів в організмі.

Педагогічним результатом впровадження програм здоров'язбереження слід вважати: 1) позитивну динаміку особистісних ресурсів студентів – фізичної та психічної працездатності, нервово-психічної саморегуляції, свідомого проектування власної навчально-професійної діяльності на основі цінності здоров'я; 2) зменшення рівня захворюваності; 3) сформованість здорового способу життя, накопичення студентами досвіду здоров'язберігаючої поведінки, формування здоров'язберігаючої компетентності.

Список використаних джерел:

1. Волошко Л. Б. Здоров'язберігаючі освітні технології у ВНЗ / Л. Б. Волошко, Є. В. Вишар // Наука в інформаційному просторі : IX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (10 – 11 жовтня 2013 р., м. Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ : Біла К. О., 2013. – Т. 5. – С. 51 – 54.
2. Подгорная О. Е. Проектирование здоровьесберегающего пространства общеобразовательной школы средствами личностно-ориентированного образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 /

- Подгорная Ольга Ефимовна. — Тирасполь, 2005. — 211 с.
3. Сомов Д. С. Теория и методология реализации здоровьесбережения в условиях современного ВУЗа : автореф. дис. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / Д. С. Сомов. – Ставрополь, 2007. – 42 с.

Гета Алла Володимирівна,
к. фіз. вих., старший викладач кафедри фізичної
реабілітації та фізичного виховання,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЛАВАННЯ В УКРАЇНІ

Вступ. Сучасний стан галузі водних видів спорту в Україні характеризується такими загальними проблемами: недостатнім рівнем забезпечення населення плавальними басейнами (за потреби 48 м² площі води у плавальних басейнах на 1000 чоловік населення в Україні в наявності тільки 3,4 м², що в 14 разів менше, ніж це передбачено державними будівельними нормативами); незадовільним станом наявної матеріально-технічної бази; недостатнім фінансуванням і неефективним використанням позабюджетних джерел; низьким рівнем матеріального заохочення тренерсько-викладацького складу; недостатнім фінансуванням наукових досліджень, а також недостатнім висвітленням у науці та системі вищої освіти актуальних аспектів розвитку спорту і плавання зокрема [6]. За показниками забезпеченості плавальними басейнами з розрахунку кількості площі води у плавальних басейнах на 10 тис. чоловік населення Україна поступається Японії у 33, Італії у 8,4, Росії у 1,1 разу відповідно.

Результати дослідження. В Україні скорочується кількість плавальних басейнів: 1991 року в країні налічувалося 612 басейнів, 1995-го – 506, 2004-го – 504 . За останніми даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, зараз функціонує 510 плавальних басейнів. Як наслідок, за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, в країні вміють плавати менше 10% населення, і лише троє з десяти юнаків-призовників. Державні тести з плавання не можуть скласти більше 80% учнів і студентів. Лише 0,12% громадян займаються плаванням в оздоровчих групах і секціях. За даними Міністерства надзвичайних ситуацій України, статистика нещасних випадків на воді складає більш ніж 2500 чоловік щорічно, з них 10% випадків відбувається з дітьми до 14 років [1]. Головною причиною цього є невміння плавати та відсутність навичок перебування у воді.

Більшість існуючих в Україні водноспортивних споруд стоять на балансі державних підприємств, навчальних закладів або ж є комунальною власністю, іншими словами, дотуються з державного або місцевих бюджетів. У 1990-х роках, коли закривалися державні підприємства, місцева влада не могла забезпечити населення найнеобхіднішими послугами. Внаслідок цього багато з цих споруд перестали функціонувати. Також проблема полягає не стільки у відсутності фінансування, скільки в підході до організації господарської діяльності таких об'єктів [2]. Тобто, правильно організувавши управління плавальними басейнами, можна розраховувати не тільки на фінансування, але й домогтися їх рентабельності. Досягти цього можна раціоналізувавши рух інформаційних і фінансових потоків за рахунок точного планування й організації праці та ефективної системи мотивації до оплати праці.

Попри незадовільний стан комунальних басейнів, попит на послуги таких об'єктів в Україні досить високий. Населення хоче отримувати якісні спортивні послуги за доступною ціною в сучасних комфортних спортивних спорудах. Тому підтвердженням служить поява в останні роки великої кількості комерційних спортивних організацій, що надають спортивно-оздоровчі послуги. Основною метою таких підприємств є вилучення максимальної комерційної вигоди зі своєї діяльності. Але далеко не завжди ця спрямованість відповідає соціальним потребам, що виражається в ціноутворенні на послуги, що надаються, яке далеке від принципу «справедливої ціни» й орієнтоване на споживачів з високим і вище середнього рівнем доходу. Тобто незахищені категорії населення позбавлені можливості відвідувати плавальні басейни у зв'язку з їх недостатньою кількістю і неприйнятною вартістю послуг.

В українському законодавстві існування і розвиток плавання як виду спорту регламентується в рамках Указу Президента України «Про національний план дій щодо реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту», Закону України «Про фізичну культуру і спорт», Указу Президента України «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей» [7].

Необхідно відзначити, що ніяких спеціальних нормативних документів, що регламентують розвиток саме водних видів спорту та масового навчання населення плаванню в Україні, немає. Це вже негативно позначилося на підготовці нового покоління професійних плавців. Єдиною організацією, яка займається проблемами плавання, є Федерація плавання України. Зокрема, 2008 року ФПУ розробила та подала на розгляд Кабінету Міністрів України проект Державної цільової соціальної програми з навчання дітей плаванню. Виходом зі сформованої ситуації в розвитку плавання як виду спорту в Україні може стати

прийняття урядом державної програми розвитку плавання у країні, що дозволить вирішити проблему навчання плаванню дітей, створення умов для розвитку масового плавання для всіх категорій населення, вийти на новий рівень у підготовці спортсменів-плавців, враховуючи сучасні тенденції у спорті вищих досягнень.

Розвиток масового плавання і зростання спортивних досягнень обумовлені системою підготовки кваліфікованих фахівців із плавання в навчальних закладах. В Україні підготовка фахівців з різних спеціальностей, пов'язаних із фізичним вихованням, ведеться в 19 вищих навчальних закладах України. Серед таких спеціальностей наступні: «Фізична культура і методика спортивно-масової та туристичної роботи», «Фізична реабілітація», «Олімпійський і професійний спорт», «Здоров'я людини», «Педагогіка і методика середньої освіти (фізична культура)», «Фізична культура і біологія», «Фізична культура і допризовна підготовка», «Спорт», «Спортивна медицина» [3, 4].

На жаль, володарі таких дипломів не є фахівцями в таких актуальних галузях, як спортивний менеджмент і маркетинг, адміністрування та управління персоналом і спортивними спорудами. Це говорить про те, що в Україні немає фахівців, які могли б викладати суміжні зі спортом дисципліни на високому рівні, а державна політика у сфері освіти не враховує потреби суспільства в таких кадрах. Проте є й інші напрями дуже актуальні в розвитку сучасного спортивного руху в світі. У багатьох розвинених країнах світу існують бізнес-школи, які ведуть підготовку вузьких фахівців у спортивній галузі [8]. Кожен вид спорту вимагає специфічних знань і умінь, однак у нас немає поки високоосвічених фахівців саме у сфері плавання.

Також слід зазначити, що спорт давно вже став предметом вивчення різних галузей науки. Вивчення плавання має мультидисциплінарний характер і проводиться з точки зору медицини, фізики, хімії, біології, педагогіки, психології, економіки, соціології, філософії, антропології, культурології тощо. Світова наука пішла далеко вперед у цьому напрямі, вивчення спорту та його видів давно набуло міжнародного характеру і є повноцінною частиною соціальних досліджень (social studies) та культурологічних досліджень (cultural studies). У СРСР, СНД та Україні плавання традиційно вивчалось з медичної точки зору або під кутом підвищення ефективності підготовки спортсменів-плавців. Сьогодні в Україні працює кілька науково-дослідних лабораторій, які займаються питаннями олімпійської підготовки спортсменів, біомеханічними технологіями у спорті, працездатності у спорті вищих досягнень [5]. Однак аналіз захищених дисертаційних робіт у галузі фізичної культури і спорту за останні роки дозволяє зробити висновок, що досліджень, присвячених питанням зі сфери соціології, філософії, економіки спорту (і

плавання зокрема) в Україні було зроблено дуже мало. А між тим спорт є глобальним явищем, а його вивчення потрібно проводити в контексті загального розвитку людської цивілізації.

Цілком очевидно, що олімпійських висот може досягти тільки високообдарований плавець, що має специфічні особливості статури, найвищий рівень здоров'я, фізичних і психічних якостей, а також технічну та тактичну майстерність. У зв'язку з цим вирішальне значення має налагоджена система пошуку і відбору обдарованих спортсменів.

Крім означених проблем, варто виділити ще одну важливу для українського плавання проблему – навчання плаванню і розвиток масового плавання. В Україні навчання дітей плаванню, як правило, інтегровано в систему шкільної освіти. Школи включають уроки плавання в навчальну програму з фізичного виховання за умови, якщо в цій або сусідній школі є плавальний басейн. На жаль, навчання дітей плаванню не є в Україні системним саме через відсутність відповідних водноспортивних споруд або ж їх незадовільний матеріально-технічний стан, а між тим саме навчання плаванню і розвиток масового плавання дозволить вирішити такі проблеми, як нещасні випадки на воді та пошук талановитих спортсменів.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити **висновки** про те, що:

1. Значна частина плавальних басейнів не відповідає сучасним технічним вимогам, вимагає термінового ремонту і переобладнання.

2. Плавальні басейни не адаптовані для людей з особливими потребами (інваліди, літні люди, вагітні жінки).

3. Не застосовуються принципи ефективного управління басейнами в ринкових умовах, відсутні відповідні фахівці для їх впровадження.

4. Ціноутворення в комерційних спортивних клубах далеко від принципу «справедливої ціни», тож громадяни з невисоким рівнем доходу позбавлені можливості отримувати послуги в таких установах.

5. Система підготовки плавців у ДЮСШ не відповідає сучасним педагогічним методикам, кількість таких шкіл зменшується.

6. Відсутні системні та скоординовані дії органів влади всіх рівнів, громадських організацій, потенційних інвесторів у питаннях розвитку масового та спортивного плавання.

Список використаних джерел:

1. Булгакова Н.Ж. Плавание в XXI веке: прогнозы и перспективы / Н.Ж. Булгакова, О.И. Попов, Л.И. Партыка. // Теория и практика физической культуры. – 2002. – № 4. – С. 134 – 142.
2. Дутчак М. Створення умов для розвитку плавання – пріоритетне завдання реалізації державної політики у сфері фізичної культури і

- спорту / М. Дутчак. // Спортивний вісник Придніпров'я. – № 2. – 2008. – С. 4 – 6.
3. Енциклопедія Олімпійського спорту України [Текст] / За ред. В.М. Платонова. – К.: Вид-во НУФВСУ «Олімпійська література», 2005. – 462 с.
 4. Напрямки підготовки студентів. Матеріали Національного університету фізичного виховання і спорту. – Режим доступу : http://www.uni-sport.edu.ua/uk/university/directions_of_training/ – Назва з екрана.
 5. НДІ Матеріали Національного університету фізичного виховання і спорту. – Режим доступу : <http://www.uni-sport.edu.ua/uk/niinyfvsy> – Назва з екрана.
 6. Підсумки міжнародної науково-практичної конференції «Україна – плавання 2020» // Спортивний вісник Придніпров'я. – № 2. – 2008. – С. 46 – 51.
 7. Проект Концепції Державної цільової соціальної програми навчання плавання на 2008 –2012 роки. – Режим доступу : <http://www.swimukraine.org.ua/?page=161> – Назва з екрана.
 8. Федоров С. Спортивный менеджмент: европейская школа // Куда пойти учиться. – 17.08.2007. – Режим доступа : <http://www.ucheba.ru/abroad-article/4802.html>. – Название с экрана.

Гоголев Николай Васильевич,
к. п. н., доцент, Тульский филиал Российской
международной академии туризма,
Гоголева Елена Александровна,
к. п. н., Тульский государственный педагогический
университет имени Л.Н. Толстого

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ВУЗА

Введение. Неоспоримым качеством, которое лежит в основе успешного формирования личности, является состояние ее здоровья. Однако следует признать, что для современного периода развития общества, наоборот, характерно резкое ухудшение физического, психического и нравственного здоровья, понижение резервов жизнедеятельности человека.

Свою долю ответственности за сложившуюся ситуацию несет и система образования. Период взросления и становления как личностей, приходящийся на пребывание юношей и девушек в стенах высших

образовательных организаций, оказался одним из этапов, в течение которого происходит ухудшение состояния их здоровья, при том, что эти годы проходят под постоянным, почти каждодневным, контролем со стороны специалистов-педагогов.

Понятие «здоровьесберегающие образовательные технологии» появилось в педагогическом обиходе относительно недавно. Под здоровьесбережением понимается либо качественная характеристика образовательной технологии (педагогической системы), когда решается задача сохранения здоровья основных субъектов образовательного процесса – обучающихся и педагогов, либо соответствующий приоритет в идеологии и принципах педагогической деятельности [3, с. 8].

Здоровьесберегающие технологии являются составной частью и отличительной чертой всей образовательной системы. Поэтому все, что относится к образовательному учреждению – характер и условия организации учебного процесса и воспитания, уровень педагогической культуры педагогов, содержание образовательных программ и т. д., – имеет непосредственное отношение к проблеме здоровья обучающихся.

Если забота о здоровье является одним из приоритетов работы всего педагогического коллектива и происходит на профессиональной основе, можно говорить о реализации в вузе здоровьесберегающей педагогики.

Когда же эти вопросы игнорируются, либо не организована целенаправленная работа по защите здоровья обучающихся и педагогов от многочисленных негативных (патогенных) факторов образовательного процесса, не проводится формирование и укрепление здоровья студентов и т.п., то разрушающий здоровье «эффект» для всех субъектов образовательного процесса неизбежен.

Нам близка точка зрения Б.С. Гершунского о том, что здоровьесбережение в образовании, как результат, представлено иерархической лестницей следующих уровней: грамотность, образованность, профессиональная компетентность, культура, менталитет [4, с. 36].

Здоровьесберегающая грамотность возникает в процессе решения здоровьесберегающих задач с целью формирования у детей и подростков ценностного отношения к физическому и психическому здоровью, научно обоснованных представлений о здоровом образе жизни, к обучению их правилам здорового образа жизни в процессе постижения закономерностей окружающего мира, способам формирования, сохранения и укрепления здоровья.

Образованность – это грамотность, доведенная до общественно и личностно необходимого максимума. Образованность в здоровьесбережении предполагает наличие достаточно широкого кругозора по самым различным вопросам жизни и здоровья человека и общества.

Сущность понятия «здоровьесберегающая компетентность»

проявляється в проведенні профілактичних заходів і застосуванні здоров'єзберігаючих технологій людьми, знаючими закономірності процесу здоров'єбереження. Професіоналізм педагогів, дозволяючий дати знання підлітків поколінню, повинен бути доповнений усвідомленим бажанням зберегти і зміцнити здоров'я дитини.

Здоров'єзберігаюча культура – присвоєння на особистому рівні концепції здоров'я і впровадження індивідуальної програми здорового способу життя.

Запитам організації освітнього процесу в межах здоров'єзберігаючої парадигми присвячені роботи В. Бальсевича, Т. Барсєнєвої, Н. Блінової, А. Дєміна, А. Кіколова, Ю. Науменко, В. Ротєнберг, Г. Сєлєвко, Н. Смірнова і інших авторів. Всі вони розглядають з різних точок зору проблему захисту здоров'я вихованців в просторі сучасної освіти.

Однак, аналізуючи виділені роботи, ми змушені відзначити, що вони представляють собою трудові загальнодидактичного характеру і не дають конкретних рекомендацій по плануванню і проведенню конкретних навчальних занять для педагогів вищої школи.

Фактично методологічна база впровадження здоров'єбереження в освітній процес вищої школи не розроблена – здоров'єзберігаючі технології розглядаються в відокремленні від освітнього процесу.

Результати дослідження. Експериментальна робота, яку ми проводили на базі Тульського державного педагогічного університету імені Л.Н. Толстого, Тульського філіалу Російської міжнародної академії туризму, Інституту економіки і управління, Тульського філіалу Сучасної гуманітарної академії за період 12 років показала, що педагоги вищої школи частіше за все не розглядають можливість поєднати методи і прийоми навчання з основоположними принципами здоров'єбереження. Викладачі, як правило, відокремлюють процеси навчання і здоров'єбереження один від одного, замість того щоб органічно поєднувати їх. В свою чергу, традиційно ведуче місце в процесі реалізації здоров'єбереження педагогами відводиться тільки фізичному компоненту здоров'я.

Однак, з нашої позиції, більш важливим в процесі формування культури здоров'я є педагогічні впливи, які виступають як основні ланки процесу формування нової системи цінностей і моделей здоров'єзберігаючого поведінки у сучасної молоді.

Організація педагогічних впливів стає можливою завдяки здоров'єзберігаючим технологіям.

В рамках формуючого етапу експерименту нами експериментально були перевірені умови реалізації здоров'єбереження в освітньому просторі вищої школи.

Система здоров'єбережувального освіти студентів представляє собою взаємозв'язок трьох підсистем, які, взаємодоповняючи одна одну і, будучи частиною одного процесу, сприяють створенню необхідних умов для формування особистості студентів, сприяють їхньому природному фізичному і психічному розвитку, тим самим надаючи позитивний вплив на здоров'є юнака або дівчини в цілому.

Цими підсистемами є:

- формування здоров'єбережувальної грамотності; цей процес здійснюється шляхом передачі знань і формування умінь і навичок збереження і зміцнення здоров'я на різних освітніх дисциплінах;
- здоров'єбережувальний підхід до навчального процесу, під яким розуміється системна організація наступних елементів: обґрунтоване з точки зору здоров'єбереження розкладання освітніх занять, фізіологічно грамотна побудова і педагогічно раціональна організація навчального заняття, використання активних методів навчання, забезпечення необхідних санітарно-гігієнічних норм в освітніх приміщеннях, створення сприятливої психологічної атмосфери і оптимальне поєднання суб'єкт-суб'єктних і об'єкт-суб'єктних відносин в процесі навчання;
- оздоровча робота в аудиторне і позааудиторне час, передбачаючи реалізацію практичних заходів по збереженню і зміцненню здоров'я учасників освітнього процесу.

Освітній процес в університеті буде ефективним з точки зору здоров'єбереження, якщо: реалізація здоров'єбереження розглядається як самостійна педагогічна задача; розроблені методи і прийоми педагогічної діяльності, забезпечуючі органічне впровадження здоров'єбережувальних технологій в освітній процес; розроблено комплекс соціальних, психічних, фізіологічних критеріїв оцінки здоров'я навчальних.

Основними компонентами здоров'єбережувального навчально-виховного процесу університету, як системи, є:

- цільовий компонент, який визначає поставлену перед вищою школою ціль і завдання в даному напрямку особистісного розвитку студентів (цілью є формування у навчальних здоров'я життя як основи активної життєдіяльності і особистісного розвитку); в даний компонент входять також причини

и анализ исходного уровня ценностного отношения к здоровью и здоровому образу жизни обучающихся, обуславливающие возникновение данной цели;

- содержательный компонент, который включает в себя содержание здоровьесберегающего образовательного процесса вуза, заключающееся в решении поставленных задач; содержание определяет эффективную реализацию обозначенной цели, ее направление с учетом специфических особенностей; в содержательный компонент входит также содержание здорового образа жизни, основные организационные принципы здоровьесберегающих воздействий, а также необходимые условия, при которых данные задачи будут выполнимы;
- деятельностный компонент, который включает в себя этапы здоровьесберегающей деятельности обучающихся и средства ее реализации, способы и методы достижения поставленной цели;
- оценочно-результативный компонент, который включает в себя диагностику и оценку деятельности всех компонентов разработанной модели здоровьесберегающего образовательного процесса вуза, а также ее результатов.

Система здоровьесберегающего образования наряду с обеспечением необходимых условий для полноценного естественного развития личности студента способствует формированию у него осознанной потребности в здоровье, пониманию основ здорового образа жизни, обеспечивает практическое освоение навыков сохранения и укрепления физического и психического здоровья.

К учебно-организационным факторам организации процесса обучения с позиции его здоровьесбережения, относятся:

- соответствие используемых методик и технологий обучения возрастным и функциональным возможностям студентов;
- характер проведения опросов и экзаменов, показатели оценивания учебной деятельности студентов;
- степень реализации педагогом индивидуального подхода к обучающимся;
- стиль педагогического общения;
- психологический климат в образовательном процессе;
- личностные особенности педагога, его способность психоэмоционального переключения и пр.

По сути рациональная организация учебного процесса, с точки зрения его здоровьесбережения, – это не только обеспечение «режимных» моментов в рамках учебного занятия (контроль объема учебной нагрузки, динамические паузы, разумное распределение учебных предметов по расписанию занятий каждого учебного дня и пр.), но и

правильный выбор дидактико-методических подходов к осуществлению урока (учёт индивидуальных особенностей юношей и девушек при выборе типов и видов познавательной деятельности, опора на сформированные у студентов познавательные мотивы и интересы при отборе содержания учебного материала и пр.).

На основе анализа научной психолого-педагогической, валеологической литературы [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8] можно определить критерии и показатели сформированности ценностного отношения обучающихся к здоровью и ведению здорового образа жизни в процессе физиопсихосоциальной адаптации в результате реализации здоровьесбережения в вузе, а именно:

- когнитивный и поведенческий – на уровне развития физиологического адаптационного ресурса;
- эмоционально-волевой критерий – на уровне развития психологического адаптационного ресурса;
- мотивационно-ценностный критерий – на уровне развития навыков социальной адаптации.

На уровне развития физиологического адаптационного ресурса когнитивный критерий предполагает диагностику знаний посредством анализа уровня их усвоения.

На основе этого уровень сформированности когнитивного критерия здоровьесберегающей деятельности студентов определяется по: характеру системы знаний в области здорового образа жизни; прочности усвоения данных знаний и принятие их на личностном уровне; полноте и прочности овладения умениями; системе интересов и убеждений в необходимости ведения здорового образа жизни.

Поведенческий критерий включает в себя такие показатели: удовлетворение оптимального двигательного режима, уровень работоспособности, познавательную активность и пр.

На уровне развития психологического адаптационного ресурса эмоционально-волевой критерий определяет эмоционально-психологическое здоровье и состояние нервной системы как результат реализации навыков саморегуляции психических состояний.

Он представлен такими показателями, как эмоциональная устойчивость, преодоление трудностей на эмоционально-положительном фоне, волевая регуляция поведения, преодоление трудностей в достижении поставленных целей, стремление к саморазвитию, самосовершенствованию и самовоспитанию и пр.

На уровне реализации социальной адаптации развитие мотивационно-ценностного критерия определяется по следующим показателям: появление мотивационно-ценностного отношения к здоровью и здоровому образу жизни, познавательная активность и личный интерес в вопросах

саморозвиття культури здоров'я.

При підготовці к навчальним заняттям в умовах здоров'ябереження педагогу необхідно вчитувати ряд таких вимог:

- 1) Обеспечение необходимых условий для организации эффективной учебной деятельности студентов с учетом их состояния здоровья, особенностей развития, интересов, наклонностей.
- 2) Активизация развития разных сфер личности обучающихся.
- 3) Логичность и эмоциональность всех этапов образовательного процесса.
- 4) Тщательная диагностика, прогнозирование, проектирование, планирование и контроль каждого учебного занятия с учетом особенностей развития студентов.

Для эффективного внедрения в педагогическую практику идей здорового образа жизни необходимо:

- 1) Изменение отношения педагога к себе, своему жизненному опыту в сторону осознания собственных чувств, переживаний с позиции проблем здоров'ябереження.
- 2) Изменение позиции педагога к обучающимся. Педагог должен стараться понять, каковы их особенности, склонности, умения и способности, каков возможный путь развития.
- 3) Изменение отношения педагога к задачам образовательного процесса с позиции педагогики оздоровления, которое предполагает не только достижения дидактических целей, но и развитие личности студентов с максимально сохраненным здоровьем.

Выводы. Таким образом, образовательный процесс в вузе будет эффективным с точки зрения здоров'ябереження, если:

- реализация здоров'ябереження рассматривается как самостоятельная педагогическая задача;
- разработаны методы и приемы педагогической деятельности, обеспечивающие органическое внедрение здоров'яберегающих технологий в образовательный процесс;
- разработан комплекс социальных, психических, физиологических критериев оценки здоровья обучающихся.

Список использованных источников:

1. Абаскалова Н.П. Роль мониторинга в реализации здоров'яберегающих технологий в образовательных учреждениях // Образование в современной школе. – 2006. – № 3. – С. 25 – 27.
2. Актуальные проблемы валеологии в образовании: Материалы Первой Всероссийской конференции. – М.: АПКИПРО, 1998.

3. Бальсевич В.К. Здоровьеформирующая функция образования // Образовательная политика. – 2007. – № 6. – С. 4 – 9.
4. Гершунский Б.С. Философия образования для 21 века. – М., 1997
5. Ильющенко В.В., Здоровье и образование / Т.А. Берсенева, В.В. Ильющенко. – СПб., 1993.
6. Кузьмина, Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М., 1990.
7. Мкртчян, М. А. Теория и технология коллективных учебных занятий / М. А. Мкртчян. – Красноярск, 2005.
8. Науменко Ю. В. Здоровьеформирующее образование как модель социокультурной педагогической практики // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2006. – № 4. – С. 13 – 21; № 6. – С. 22 – 28.
9. Резер Т. М. Медико-педагогический подход к организации здоровьесберегающей деятельности / Т. М. // Педагогика. – 2006. – № 5. – С. 29 – 37.

Мартиненко Наталія Миколаївна,
к. і. н., доцент, доцент кафедри суспільних наук,
Харківський національний медичний університет

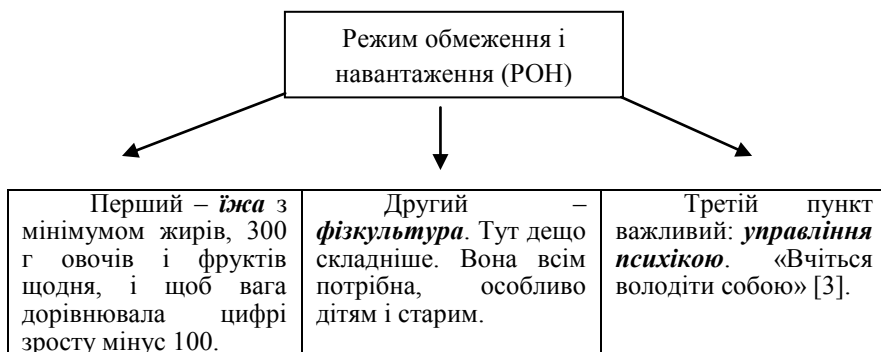
РОЛЬ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ В РОЗВИТКУ ФІЗИЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ

Вступ. Дбати про здоров'я – це не тільки вести правильний спосіб життя, а й підтримувати і розвивати свої фізичні можливості. Звісно, кожна людина від природи має різні можливості: одна рухлива, інша вайлувата; хтось на роботі крутиться цілий день не присідаючи, інший сидить майже увесь день за комп'ютером; є люди, що постійно прагнуть нової обстановки, а є й такі, кому краще працювати вдома.

Сучасна людина здебільшого віддає перевагу розумовій праці й недооцінює розвиток фізичної сили. На жаль, значна кількість людей недбало ставиться до свого здоров'я, до зовнішності, яка передбачає передусім красиву фігуру і фізичну досконалість. У своїй переважній більшості батьки не знають або ж недооцінюють справжнє значення рухової активності дитини [1, с. 72].

Результати дослідження. Сидячий спосіб життя стає дедалі поширенішим, і лікарі надаремно застерігають, що він несе з собою багато небажаних наслідків для здоров'я людини [2, с. 134]. Проте мало лише розуміти це. Розвиток здоров'я маляти визначається як спадковим, так і чинниками, які залежать від її батьків, від виявленої ними волі й

наполегливості. Серед цих чинників вирішальне значення належить руховій активності. Рух здавна властивий організму людини; він природний елемент людського життя; рух сприяє гармонійному розвитку особи. Фахівці в галузі дитячої фізіології показали, що на основі рухів і фізичної активності дитини відбувається її органічне й духовне життя, підтримуються обмінні процеси та розвиток [1, с. 73]. Це стосується людей не тільки молодого чи середнього віку, але й старшого. Якщо раніше старим людям лікарі рекомендували обмежуватися невеликими прогулянками, то нині доведено, що активний рух – найкращий спосіб проти старіння. Тренування резервів організму має бути розумним. Це означає поступові наполегливі вправи. Микола Амосов закликав щодня додавати від 3 до 5% фізичного навантаження від досягнутого рівня, рахуючи рухи, швидкість, відстань, залежно від віку, й базового стану здоров'я. Це стосувалося загартовування, загоряння і навіть роботи. Говорячи про сутність тренування, академік М. Амосов зазначав, що це режим обмеження і навантаження. Ось три головні його пункти:

Встановлено, що в людей похилого віку, що не розлучаються зі спортом, еластичні судини. Після тривалих досліджень фінські учені встановили, що біг віддаляє не лише старіння, а й смерть. За іншими даними, середній вік тих, хто регулярно займається бігом, на сім років довший, ніж неспортсменів [2, с. 134].

М'язи і весь руховий апарат являють собою найкрупніший чуттєвий орган, розосереджений по всьому тілу і об'єднаний мозком. При будь-якому рухові, при кожному скороченні м'язових волокон, напруженні зв'язок і сухожилків у них виробляються нервові імпульси. Інформація про ці імпульси спрямовується в центральну нервову систему і потім поширюється по всіх без винятку органах. Органи сприймають ці

імпульси як стимулюючий фактор, який активізує енергетичні процеси в організмі людини і підвищує його життєдіяльність [1, с. 73]. У цьому їх виняткове значення для дитячого організму з перших днів життя. Рухова активність забезпечує гармонійну діяльність організму, його ріст, розвиток, реалізацію програми генотипу. Без належної рухової активності, починаючи з дитячого віку, людина не може з усією відпущеною природою повнотою успішно пройти природні фази формування організму, а зрештою, – не зможе реалізувати всі свої можливості [1, с. 74].

Заняття фізкультурою, спортом і туризмом краще розпочинати в ранньому віці й не продовжувати їх якомога довше. Звичайно, можна й пізніше, але починати треба з малих навантажень, поступово їх збільшуючи з тим, щоб організм до них пристосувався. Активний рух має стати частиною плану самовдосконалення. Є сенс розпочинати з найдоступнішого – ходьби. Якийсь відрізок дороги до школи (на роботу) чи додому можна проходити пішки, не чекати на транспорт. Піднімайтеся пішки по сходах навіть там, де є ліфт (забудьте, що є ліфти!). Виділяйте час на прогулянку (щонайменше годину на день). Можна побігати довкола свого будинку, поступово збільшуючи навантаження. Обирайте місця для бігу, де немає смороду й пилюки. Робіть щодня зарядку. Дуже добре поплавати, якщо там, де ви мешкаєте, є така можливість. Піклуйтеся про стан хребта: зберігаючи його гнучкість, можна тривалий час зберігати молодість і здоров'я [4, с. 122]. Хребет називають дзеркалом нашого здоров'я [5, с. 4]. Захворювання хребта позбавляють людину активного життя і є основною причиною інвалідності. Серед них наукова медицина особливо виділяє остеохондроз. Згідно зі статистичними даними, більш ніж 80% дорослого населення планети, починаючи з 25-річного віку, хворі на остеохондроз [5, с. 10].

Нині чим далі, тим більше люди страждають від забруднення навколишнього середовища. Питання руху на відкритому повітрі сьогодні набагато актуальніше, ніж у стародавній Греції, де жив і працював Гелен – відомий основоположник теорії медицини. Він виділив шість компонентів життя людини, від яких залежить стан її здоров'я: 1) повітря; 2) рух; 3) харчування; 4) сон; 5) сексуальність; 6) емоції. Ця класифікація Гелена була традиційною до 15-го сторіччя [2, с. 136]. Нинішній спосіб життя, особливо в містах, несе з собою ряд так званих «цивілізаційних» хвороб. До них, наприклад, належать артроз тазостегнового та колінного суглобів, який у жителів великих міст з'являється внаслідок ходьби по твердому й рівному покриттю бетонованих та асфальтових тротуарів і площ, тоді як раніше людина ходила чи бігала переважно по звичайній природній місцевості. При такій нормальній ходьбі постійно змінюється твердість ґрунту й кут його нахилу, отже, нога мусить майже з кожним

кроком пристосовуватися до нових умов, що підвищує адаптаційність нижніх кінцівок і їх опірність проти артрозів [2, с. 137].

Міалгія і варикозне розширення вен нижніх кінцівок також належать до «цивілізаційних» хвороб. Причиною цих захворювань є те, що людина тривалий час перевантажує одні м'язи, в той час як інші залишаються бездіяльними, або ж довгий час перебуває в одній позі. Наприклад, від того, що продавець довго стоїть, у нього може розвинутихся болісне затвердіння м'язів (міалгія) або ж варикозні вени на ногах. Необхідною профілактикою тут може бути легкий туризм по нерівній місцевості і плавання [2, с. 137].

Постійна швидкість у ходьбі веде до зниження пристосовності як системи кровообігу, так і органів дихання. Щоб зберегти пристосовність системи кровообігу й органів дихання, необхідно поступово з нормального темпу ходьби переключатися на швидкий або ж навіть і на біг (звичайний чи підтюпцем). Усе це сприяє покращенню спортивної форми і тренуванню організму. Звичайно, при цьому літнім нетренованим людям і тим, хто страждає на судинні хвороби, збільшувати навантаження треба поступово, порадившись з лікарем. Нарешті, рух на природі збільшує імунітет проти простудних захворювань, інфекційних хвороб дихальних шляхів [2, с. 138].

Завдяки дії м'язів людина здатна виконувати механічну роботу. Для виконання роботи потрібна енергія. Джерелом такої енергії є їжа, яка, потрапляючи в організм, піддається в шлунково-кишковому тракті біохімічній переробці. Отримавши енергію, м'язи накопичують її в своїх волокнах і витрачають за потреби разом із запасами енергії в інших органах. Працюючи, втомлюючись і відновлюючись, організм дитини і всі його тканини піднімаються на інший, вищий, енергетичний рівень розвитку. Отже, якими б різноманітними за призначенням не біли рухи людини (робота, гра, спорт, будь-які активні заняття), вони матимуть два основні прояви – в інформації та в енергії [1, с. 75].

Важливо також враховувати значну роль емоційної складової нашого здоров'я. Доцільно розтлумачувати дітям що, агресивність є причиною проблем із серцем, підвищення кров'яного тиску, виразок і бородавок. Тривожність посилює нервові розлади, викликає порушення сну і захворювання шкіри. Гнів може бути однією з причин гепатиту, безсоння, гастриту, виразкових хвороб. Депресія провокує виникнення проблем легеневої системи, туберкульозу, пневмонії, алкоголізму. Жадібність спричиняє ожиріння, вугрі, проблеми із тиском, головний біль. Жорстокість є причиною астми, онкологічних захворювань, грибкових інфекцій. Заздрощі провокують психічні, аутоімунні захворювання, а також, проблеми із серцем. Злопам'ятство є причиною хвороб горла, підвищеної кислотності шлунка й безсоння. Конфліктність

породжує проблеми щитовидної залози і гострі запальювальні процеси в організмі. Лінощі призводять до втрати апетиту, анемії, розладу роботи шлунково-кишкового тракту, захворювань шкіри. Напруженість впливає на серцево-судинну систему, внутрішньочерепний тиск, часті інфекційні захворювання, уретрит, маніакально-депресивний психоз. Неохайність знижує імунітет, провокує алергії, хвороби легень, захворювання шкіри. Є й інші погляди на психосоматику захворювань [6].

Висновки. Фізкультурні заняття, на яких багато разів повторюються одні й ті ж вправи з навантаженням одних і тих же груп м'язів, дозволяють цілеспрямовано розвивати й корегувати опорно-руховий апарат. Кістки скелета стають масивнішими, міцнішають зв'язки, сухожилки та хрящі.

Ігрові види спорту розвивають увесь спектр реактивності організму і додають значного позитивного емоційного забарвлення руховій активності.

Проблемою фізичного розвитку дітей у період статевого визрівання є випереджаючий ріст тіла у висоту над збільшенням його ширини. Це тимчасове явище, але у випадку недостатньої рухової активності воно може негативно позначитися на стані хребта (з'являються викривлення), серцево-судинної системи та інших органів.

Завданням батьків є формування звички в дітей робити фіззарядку щодня. Приклад батьків дуже важливий, оскільки діти сприймають і засвоюють спосіб життя саме в родині. В Україні та Росії лише 6% сімей, де бодай один із батьків щоранку робить зарядку, в США – 78%, Японії – 75%, ФРН – 68% [1, с. 78].

Так з дитинства закладається здоров'я нації та її представників.

Список використаних джерел:

1. Голобородько М.К. Батькам про дітей / М.К. Голобородько, О.М. Сітенко. – Харків : ТО Ексклюзив, 2013. – 272 с.
2. <http://paralife.narod.ru/health/amosov/amosov3.htm>
3. Васильев Э. Способ жизни в эру Водолея. Теория и практика самопознания и самосовершенствования / Э. Васильев. – Москва : Гумус, 1996. – 240 с.
4. Синило М.І. Хребет – дзеркало нашого здоров'я / М.І. Синило. – Київ : Здоров'я, 1998. – 104 с.
5. Хэй Л. Исцели себя сам / Л. Хэй. – Москва : Олма-Пресс, 2006. – 208 с.
6. Toman J., Juricová J. Jak zdokonalovat sám sebe / Toman J. – Praha: Členská knihnice, 1980. – 319 s.

Омельченко Тетяна Григорівна,
к. фіз. вих., доцент кафедри здоров'я, фітнесу та рекреації,
Національний університет фізичного виховання і спорту України

ПРОФІЛАКТИКА РОЗВИТКУ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ХВОРОБ ЛЮДИНИ ЗАСОБАМИ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ

Вступ. У ХХІ столітті різко збільшилась кількість захворювань, які з'явилися у зв'язку з непристосованістю людини до сучасних умов життя. Зникли загрози, до яких людина пристосовувалася тисячоліттями. З'явилися нові загрози, проти яких не існує генетичної програми захисту. Відповідно, змінилася й адаптація організму до реального життя, проте основні фізіологічні реакції організму не зазнали суттєвих змін. Тому в наш час людина хворіє та вмирає переважно від хвороб, причиною яких є неправильний спосіб життя (гіподинамія, нерациональне харчування, інформаційне перенавантаження, психічні травми) та спадкові фактори, які важко піддаються корекції.

Протягом останніх років кількість інформації збільшується в геометричній прогресії. Інформація, яку людина не може сприйняти, викликає в неї стресові стани (негативні емоції, роздратування, гнів, незадоволення) і становить загрозу її психологічному здоров'ю. Емоції, що виникають, повинні мобілізувати організм для опору загрозі, часто пригнічуються, не виходять назовні, проте повністю не зникають і можуть виявлятися у вигляді гніву чи агресії. Під впливом негативних емоцій організм виділяє у кров гормони стресу, які звужують кровоносні судини, підвищують артеріальний тиск. Часто стресові стани стають причиною різних захворювань, насамперед серцево-судинних, ендокринних, хвороб шлунково-кишкового тракту. Серед найрізноманітніших причин, що викликають негативні емоції і стрес, є будь-яка нестабільність (фінансова, економічна, політична, соціальна); міжособистісні конфлікти, емоційні травми, особливо на фоні зниження рівня рухової активності, тощо.

Зростає в сучасному світі обмеження рухової активності суперечить біологічній природі людини, порушуючи функціонування різних систем організму, знижуючи працездатність і погіршуючи стан здоров'я. Чим більше прогрес звільняє людину від фізичної праці, тим більше зростає необхідність компенсації рухової активності. Дефіцит руху в повсякденній діяльності на тлі інформатизації суспільства призводить до розвитку хвороб та викликає стрес.

За визначенням канадського вченого Ганса Сел'є, стрес – неспецифічна реакція організму на будь-яку вимогу, що до нього пред'являється [1]. Залежно від природи стресового чинника виділяють два основні різновиди стресу – еустрес і дистрес, які мають протилежний вплив на організм. Еустрес, що викликається позитивними емоціями, має оптимізуючий вплив на організм і забезпечує тонус організму, тобто без нього активна діяльність людини неможлива. Дистрес виникає як відповідь на негативні емоції організму і є дуже шкідливим для нього, оскільки характеризується високим рівнем гормонів стресу у крові людини протягом тривалого часу і може стати причиною депресивних розладів. Наслідками стресу є зниження рівня психологічного здоров'я, емоційне виснаження, розлад сну, проблеми у стосунках з іншими людьми та розвиток соматичних хвороб.

Фахівці вважають, що психологічне здоров'я людини залежить не стільки від подій, що відбуваються в її житті, скільки від її реакції на них [1]. Експерти [3] твердять, що 90,9% українців перебувають у стресі й депресії, а їх стан можна охарактеризувати як “соціальна депресія, стрес”. Очевидно, що велику “допомогу” для поглиблення такого стану здійснюють українські ЗМІ, соціальна нестабільність та економічна криза.

Сьогодні, як зазначають фахівці [3], майже кожна хвороба має психологічне походження. У зв'язку з цим проблема корекції психологічного стану здоров'я та профілактики психосоматичних захворювань є актуальною і потребує доопрацювання.

Результати дослідження. Між станом психологічного здоров'я і розвитком психосоматичних хвороб людини існує чіткий взаємозв'язок. Вивчення данного взаємозв'язку є одним з основних завдань психосоматики. Психосоматика (грец. *psyche* – душа, *soma* – тіло) – наука, яка досліджує вплив психологічних факторів на тілесні захворювання. Наявність взаємозв'язку між станом психологічного здоров'я і розвитком психосоматичних хвороб людини припускав ще Гіппократ. Як зазначав Гіппократ, “дуже важливо шукати й усувати причину хвороби, а не тільки її ознаки”. А причини наших тілесних хвороб дуже часто можна пояснити “психологічним неблагополуччям”.

У 30-ті роки минулого століття один із засновників психосоматики Франц Александер виділив групу із семи класичних психосоматичних захворювань – так звану “святую сімку”. У неї входили: первинна гіпертонія, виразкова хвороба шлунка, ревматоїдний артрит, гіпертиреоз, бронхіальна астма, коліт і нейродерміт. У даний час список психосоматичних розладів значно розширився, тому що знизився рівень психологічного здоров'я, зменшився рівень рухової активності, знизилася якість продуктів харчування.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, від 38% до

42% всіх людей, які відвідують соматичних лікарів, є пацієнтами психосоматичного профілю.

Психосоматичні захворювання – це хвороби, у розвитку яких провідну роль відіграють психологічні фактори, наприклад стреси, психологічні травми, негативні емоції і мислення, неправильне ставлення до себе. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, 45% усіх захворювань пов'язані зі стресами. Людина може переживати як короткотривалі, так і тривалі (хронічні) стреси. Перші є специфічним захисним механізмом організму на події, що відбуваються. Хронічні ж стреси можуть призводити до суттєвих функціональних порушень. Довготривалі стреси негативно впливають на фізичне здоров'я людини, підвищуючи ймовірність розвитку захворювань серцево-судинної системи, шлунково-кишкового тракту, центральної нервової системи. До найбільш розповсюджених проявів хронічного стресу відносять наступні: відчуття втрати контролю над собою; недостатньо організована діяльність (неуважність, прийняття помилкових рішень, метушливість); кволість, апатія, підвищена втомлюваність; розлади сну (в тому числі більш довге засинання, раннє просинання, відчуття недостатнього сну). Також хронічний стрес може виявлятися і через інші симптоми, наприклад: роздратованість, зниження настрою (безпідставна критичність); зміни апетиту; зловживання алкоголем; збільшене вживання психоактивних засобів (заспокійливих, стимуляторів); незадовільний фізичний стан (головний біль, болі у м'язах, спині, печія, підвищений тиск).

У дослідженні брали участь 52 науково-педагогічні працівники віком від 25 за до 47 років, серед них – 38 осіб жіночої статі та 14 осіб чоловічої статі. Рівень психологічного здоров'я оцінювали за методикою Л.І. Олійник, а саме – за сукупністю критеріїв враховували: відповідність суб'єктивного внутрішнього відображення об'єктивній оточуючій дійсності; відповідність усіх реакцій людини на зовнішні подразники, буденні чи значні життєві події; адекватний до віку рівень зрілості емоційно-вольової та пізнавальної сфер; адаптивність у мікросоціальних відносинах (дружба, колектив); здатність до самоуправління поведінкою, розсудливого планування життєвих цілей і підтримка активності для їх досягнення; відчуття захищеності, базова довіра до світу, до життя, інших людей; відсутність підвищеної тривожності, неврозів, страхів; збереження психологічної рівноваги в усіх життєвих ситуаціях. За результатами дослідження виявили: низький рівень психологічного здоров'я у 77% жінок та 69% чоловіків; середній рівень – у 23% жінок та 31% чоловіків, відповідно, осіб із високим рівнем психологічного здоров'я не виявлено. Як показують результати дослідження, практично всі респонденти перебувають у стані стресового напруження.

Стрес, як безпосередньо, так і відстроково, призводить до збільшення психосоматичних захворювань. Психосоматичні захворювання тривають не так однотипно, як інфекційні хвороби, тому що залежать від стану психіки. На перше місце серед них вийшли серцево-судинні захворювання – ішемічна хвороба серця, артеріальна гіпертензія, мозковий інсульт. Друге місце займають хвороби порушення обміну речовин та шлунково-кишкового тракту – ожиріння, інсулінонезалежний діабет, а також гастрити, виразка шлунку.

Сучасна медицина займається не здоров'ям, а хворобами, не профілактикою, а лікуванням. Використання засобів рухової активності передбачає збереження, зміцнення здоров'я різних груп населення, впливає на формування відповідального ставлення до власного здоров'я.

Під час занять руховою активністю закономірно поглиблюється дихання, що збільшує дихальний об'єм легень, забезпечує підвищення рівня поглинання кисню та насичення ним крові на 15 – 30%. Якщо у стані спокою тканини використовують 30% кисню крові, то під час фізичного навантаження у нетренованих осіб – 47%, у тренуваних – 73% [2]. Позитивний вплив рухової активності реалізується також через центральну нервову систему. Фізична активність сприяє створенню домінанти рухового аналізатора та функціонуючих нервових центрів. При цьому відбувається врівноваження процесів збудження і гальмування, що врівноважує нервову діяльність. У результаті застосування різних програм з рухової активності, що вирівнюють дисбаланс симпатичної та парасимпатичної нервової системи і зменшують периферичний опір, можна знизити або навіть нормалізувати артеріальний тиск людини, що систематично займається. Заняття руховою активністю мають важливе значення у профілактиці багатьох захворювань серцево-судинної, нервової системи, обміну речовин та опорно-рухового апарату, а також психосоматичних захворювань. Так, у країнах Євросоюзу частка осіб, фізична активність яких не перевищує 3,5 год. на тиждень, варіює від 15% у Фінляндії до 70% у Португалії, а високий рівень психосоматичного здоров'я мають близько 37% населення.

Результати проведених нами епідеміологічних досліджень свідчать про переважання недостатнього рівня рухової активності у 63,6% науково-педагогічних працівників. Цей показник у жіночій популяції перевищує аналогічний у чоловіків: 68,0% і 47,2% відповідно. Розповсюдженість недостатнього рівня рухової активності не залежить від віку і майже однаково висока в усіх вікових групах. Нами встановлено, що 50,8% чоловіків та 39,5 % жінок витрачають 6 год і більше на сидіння протягом дня; компенсувати нестачу фізичної активності обстежені намагаються головним чином у літній період під час відпустки за рахунок пішохідних прогулянок. Тільки 11,2% чоловіків і

9,8% жінок займаються ранковою гімнастикою і лише 17,4% чоловіків і 8,5% жінок – відвідують фітнес-клуби.

Висновки. Регулярні тривалі аеробні фізичні навантаження (протягом 60 хв. 3 рази на тиждень), під час виконання яких працюють усі основні групи м'язів та зростає частота пульсу, мають захисний ефект проти факторів ризику розвитку психосоматичних захворювань.

Регламентовані за енергетичними затратами, частотою і тривалістю фізичні тренування, які сприяють оптимізації роботи серця, економічності забезпечення фізичної роботи, підвищенню працездатності людини, треба рекомендувати в усіх випадках, коли немає протипоказань до їх призначення.

Список використаних джерел:

1. Битус И. П. Влияние оздоровительной физической культуры на состояние организма человека разного возраста / И.П.Битус, В.В.Телюк, Е. Е. Канавалова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.google.com.ua/url>.
2. Носко М.О. Теоретичні та методичні основи формування рухової функції у молоді під час занять фізичною культурою та спортом : дис. ... доктора пед. наук: 13.00.09 / М. О. Носко – Чернігів: ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка, 2003. – 419 с.
3. World health statistics 2013 : WHO Library Cataloguing in Publication Data. – Geneva, 2013. – 103 p.

Сахно Тамара Вікторівна,
д.х.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

Бабич Наталія Леонідівна,
к. фіз. вих., доцент кафедри фізичного
виховання, спорту та здоров'я людини,
Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка

ГІГІЄНА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ ЗА НАПРЯМОМ «ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ»

Вступ. Навчальна дисципліна «Гігієна фізичного виховання і спорту» віднесена до дисциплін циклу *природничо-наукової (фундаментальної) підготовки (шифр–ПНФП)*, які є основою базової

професіоналізації майбутніх фахівців з фізичної реабілітації [1,2]. Готовність до пропаганди та реалізації ідей здорового способу життя, основних гігієнічних методів, принципів, вимог у процесі фізичного виховання, спорту та реабілітаційної діяльності є невід'ємним компонентом професійної компетентності майбутнього фахівця з фізичної реабілітації [3]. Це актуалізує обґрунтування структури та змісту даної навчальної дисципліни.

Результати досліджень. Історико-філософський аналіз еволюції розвитку гігієнічних знань з античного часу й до сучасності показує, що на кожному з етапів становлення гігієни як наукового напрямку її предмет розширювався й видозмінювався. На сучасному етапі розвитку гігієни у зв'язку з різноманіттям напрямів підготовки в ступеневій освіті існує кілька самостійних галузей і дисциплін: гігієна харчування, комунальна гігієна, гігієна праці, гігієна дітей та підлітків, гігієна фізичного виховання, гігієна спорту, радіаційна гігієна і т.д. [4].

Як відомо, термін «гігієна» походить від грецького слова *hygieinos*, що означає здоровий. Вона вивчає вплив умов життя та праці на здоров'я людини і розробляє заходи із профілактики захворювань, забезпечення оптимальних умов існування, збереження здоров'я і збільшення тривалості життя людини [5,6].

Як показують дослідження [7,8], студенти не завжди чітко уявляють роль і місце гігієни в їхній майбутній професійній діяльності, а також її взаємозв'язок з дисциплінами спеціалізації. Тому у процесі розробки методичного забезпечення навчальної дисципліни «Гігієна фізичного виховання і спорту» необхідно враховувати узгодженість теоретичної і практичної підготовки, орієнтацію змісту навчального матеріалу на майбутню професійну діяльність та чіткі міждисциплінарні зв'язки з професійно орієнтованими дисциплінами.

Відповідно до навчального плану підготовки бакалаврів за напрямом 6.010203 – здоров'я людини дисципліна «Гігієна фізичного виховання і спорту» викладається студентам на першому курсі навчання. Усього на дисципліну відведено 3 кредити за ECTS. Підсумковим контролем вивчення дисципліни є іспит.

Навчальна дисципліна «Гігієна фізичного виховання і спорту» є складовою циклу професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», базовою для вивчення всіх наступних спеціальних дисциплін – фізіології, біомеханіки, теорії та методики фізичного виховання, спортивної метрології, основ медичних знань, спортивної медицини, лікувального масажу, лікувальної фізичної культури, фізіотерапії, методів фізичної реабілітації.

Метою навчальної дисципліни визначено сформувати в майбутнього фахівця необхідні та достатні знання, уміння й навички використання

гігієнічних методів, засобів норм та вимог у практиці фізичного виховання, спорту, рекреації та реабілітації.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів: 3М1 «Гігієна фізичного виховання», 3М2 «Гігієна спорту».

Змістовий модуль 1 «Гігієна фізичного виховання» присвячено розгляду категоріальних понять і термінів гігієни, проблемі здоров'я як філософській категорії, діагностиці й оцінці стану організму і здоров'я людини. Пропонується до вивчення питання фізичного розвитку дітей та підлітків, його оцінки, гігієнічних вимог до навчально-виховного процесу в школі, гігієнічних вимог до уроку фізичної культури, принципів загартовування осіб різного віку, раціонального харчування та гігієнічних вимог до їжі.

У процесі освоєння навчального матеріалу *змістового модулю 2* «Гігієна спорту» студенти знайомляться з основними принципами харчування спортсменів, особливостями харчування спортсменів залежно від етапу підготовки, гігієнічними особливостями підготовки спортсменів у різних умовах, гігієнічними вимогами до організації тренування, гігієнічним забезпеченням занять окремими видами спорту, сучасними засобами відновлення працездатності та їхньої гігієнічною характеристикою, заходами попередження професійних та інфекційних захворювань.

Лекції та практичні заняття розроблені за допомогою мультимедійних форм подання інформації, у яких тексти поєднуються з графіками, схемами, таблицями, малюнками, що, безсумнівно, сприяє засвоєнню студентами навчального матеріалу на більш високому рівні.

Практичні заняття проводяться за такою схемою: перевірка вхідного рівня знань студентів (усне опитування), виконання практичного завдання відповідно до робочої програми дисципліни, перевірка вихідного рівня знань студентів (письмове тестування). Кожне практичне заняття розраховується на 4 год.

Самостійна робота студентів спрямована на опрацювання навчального матеріалу, який не ввійшов до теоретичних занять (лекцій). На самостійне опрацювання нами запропоновано наступні теми: історія розвитку гігієни, адаптація дітей до навчального процесу, гігієнічні вимоги до спортивних споруд, дієтичне харчування, гігієнічні принципи підготовки юних спортсменів залежно від анатоμο-фізіологічних особливостей організму, шкідливі звички.

Індивідуальна робота студента є формою організації навчального процесу, яка передбачає створення умов для як найповнішої реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально спрямований розвиток їхніх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність [2]. Важливою формою організації навчання є *індивідуальні завдання*.

Вони мають на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці.

Оцінка успішності студентів з дисципліни «Гігієна фізичного виховання і спорту» є рейтинговою, виставляється за 100-бальною шкалою і визначається за двома шкалами – за системою ECTS та традиційною шкалою, прийнятою в Україні. Рейтинг з дисципліни – це сума двох рейтингів – поточного й екзаменаційного.

Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних занять і має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи. Максимальна кількість балів на практичних заняттях за однією темою – 5 балів (рівень теоретичної підготовки + виконання практичного завдання).

Модульний контроль проводиться наприкінці кожного змістового модуля за рахунок аудиторних занять і має на меті перевірку засвоєння студентом певної сукупності знань та вмінь, що формує цей модуль. Модульний контроль реалізується шляхом узагальнення результатів поточного контролю знань і написанням модульної контрольної роботи (МКР). Усього студенти виконують дві МКР, за кожну з яких можуть отримати максимум 5 балів (усього – 10 балів).

Підсумковим контролем є іспит. Студент допускається до іспиту, якщо протягом семестру у процесі поточного та модульного контролю знань він набрав не менше 35 балів (що відповідає результату FX за шкалою ECTS). Іспит з дисципліни відбувається у письмовій формі. Кожний екзаменаційний білет містить завдання різного рівня складності (тести з одиночною відповіддю, тести з множинним вибором, тести з відповіддю, що формулюється самостійно студентом). Максимальна кількість балів, яку студент може отримати за іспит становить 50 балів, решта 50 балів набирається студентом протягом семестру.

Оцінка з дисципліни виставляється лише студентам, яким зараховані всі змістові модулі. Об'єктивність оцінювання навчальної діяльності студентів має перевірятися статистичними методами (коефіцієнт кореляції між поточною успішністю та результатами підсумкового модульного контролю).

Результатом вивчення дисципліни «Гігієна фізичного виховання і спорту» має стати сформований світогляд студента, центром якого є ідеї здорового способу життя, застосування гігієнічних факторів з метою збереження та зміцнення здоров'я індивіда. Серцевиною такого світогляду є відповідальність за здоров'я людини у процесі професійної реабілітаційної діяльності.

Висновки.

1. Розроблено структуру навчальної дисципліни «Гігієна фізичного виховання і спорту», яку впроваджено в навчальний процес підготовки бакалаврів за напрямом 6.010203 – здоров'я людини кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини.

2. За структурою дисципліна поділена на два змістові модулі, вивчення яких забезпечить формування в майбутнього фахівця з фізичної реабілітації необхідних знань, умінь і навичок використання гігієнічних методів, засобів норм та вимог у практиці фізичного виховання, спорту, рекреації та реабілітації.

Список використаних джерел:

1. Волошко Л.Б. Організаційно-педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації у процесі медико-біологічної підготовки / Л.Б.Волошко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2005. – № 24. – С.42 – 44.
2. Жара Г. І. Напрямки збереження здоров'я студентів факультету фізичного виховання під час їх адаптації до умов навчання у ВНЗ / Г. І. Жара // Молода спортивна наука України. – 2011. – Т.4. – С. 30 – 36.
3. Свистун Ю. Д. Гігієна фізичного виховання і спорту: [посіб. для вищ. навч. закл. II I-IV рівня акредитації у галузі фіз. виховання і спорту] / Свистун Ю. Д., Гурінович Х. Є. – Львів: НВФ "Українські технології", 2010. – 342 с.
4. Буряк Л. І. Гігієна та екологія: навч. посіб. / Л. І.Буряк, С. А.Щудро. – Дніпропетровськ: ДДМА, 2011. – 167 с.
5. Гігієна та екологія людини: [підручник для студ. вищ. мед. навч. закл.] / наук. ред. В. Г. Бардова. – К.: Здоров'я, 2005. – 719 с.
6. Огністий А. В. Фізичне виховання» в умовах кредитно-трансферної системи (з досвіду викладання курсу у ТНПУ ім. В. Гнатюка) / А. В. Огністий // Теорія та методика фізичного виховання. – 2008. – № 1. – С. 8 – 12.
7. Сущенко Л. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект): [монографія] / Л. П. Сущенко. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2003. – 442 с.

СЕКЦІЯ 3.

СОЦІО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ: КУЛЬТУРА, ДУХОВНІСТЬ, СОЦІОЛОГІЯ

Бабенко Людмила Леонідівна,
к. і. н., професор кафедри історії України,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПОЛТАВЩИНІ У 1920-Х РОКАХ ЯК СЕГМЕНТА ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Завершення періоду “червоного терору” не означало припинення боротьби більшовицької партії з наявною та уявною опозицією в республіці й на Полтавщині. Репресивні органи продовжували виконувати роль “караючого меча”. При цьому вони діяли, керуючись винятково партійними директивами, рішеннями ЦК партії і його політбюро, а не нормами правового поля. Ще в лютому 1919 року ЦК РКП(б) вказував, що надзвичайні комісії (ЧК) “...створені, існують і працюють лише як прямі органи партії, за її директивами і під її контролем” [12, с. 95]. А після обрання 1927 року голови ДПУ УСРР В. Балицького кандидатом у члени політбюро ЦК КП(б)У він роз’яснював керівному складу очолюваного ним відомства, що “...апарат ДПУ повинен беззастережно виконувати волю Центрального комітету, яка передається через мою голову. Якщо є наказ стріляти в натовп, незалежно від того, хто б там не був, – відмовитесь – розстріляю всіх... Центральному комітету партії потрібен міцний, монолітний апарат, що виконує волю партії” [19, с. 95].

Організаційно-статутні документи також переконливо ідентифікують спецслужби як елемент реалізації ідеологічної доктрини більшовиків. Зокрема, у звіті за перші чотири роки діяльності виділялися кілька принципових факторів, що лежали в основі їх створення: “правильне розуміння ними класової боротьби класової держави”, усвідомлення того, що “всяка держава є апарат насилля”, “загострення ситуації та необхідність придушення контрреволюції”, “недостатня свідомість народних мас..., ще просякнута старим духом” [14, с. 274]. Лідер більшовиків В. Ленін уточнював, що партії потрібен такий орган диктатури пролетаріату, котрий би “... знав кожний крок змовників” і міг би “репресією нещадною, швидкою, негайною, що спирається на

співчуття робітників і селян”, призупинити всі заколоти контрреволюції [18, с. 6].

Більшовицька партія визначала і політичні та моральні пріоритети, якими керувалися спецслужби у виборі об’єктів професійної уваги, виробленні форм і методів нейтралізації чи ліквідації певних загроз. Ворогами оголошувалися цілі суспільні верстви нового соціалістичного суспільства – заможне селянство, духовенство, дореволюційна інтелігенція, представники небільшовицьких партій, ідеологи та прихильники ідеї української державності тощо. В атмосфері роздмухування класової ворожнечі навколо чекістів створювався ореол героїзму, революційної романтики, їх особливої місії в державі диктатури пролетаріату, імідж органів, що монопольно захищають державні інтереси. За таких обставин виглядало логічним зосередження в руках спецслужб величезних повноважень. Пропагандистськими засобами свідомо творився міф про ідеального чекіста-патріота, охарактеризованого першим головою ВЧК радянської Росії “залізним” Феліксом Дзержинським як людина “з гарячим серцем, холодною головою і чистими руками”. Самого Дзержинського сучасники називали “лицарем революції”. Не менш пафосно висловився про фахові якості чекіста секретар партійної ячейки Полтавського губвідділу ВУЧК І. Миронов: “Український чекіст повинен мати особливий нюх і, вийшовши вранці на вулицю, повинен встановити, чим пахне місто” [16, арк. 8].

Вплив спецслужб на всі без винятку сторони суспільного життя невпинно зростав. Причому радянська історіографія зображувала це як історично виправдану тенденцію, особливо в контексті сталінської тези про загострення класової боротьби при соціалізмі. Як зазначає відомий історик Ю. Шаповал, і сама більшовицька партія значною мірою контролювалася спецслужбами. Учений посилається на слова лідера партії лівих есерів М. Спиридонову, яка спрогнозувала цю зміну акцентів, перебуваючи під арештом у 1918 році. У відкритому листі до ЦК РКП (б) вона попереджала, що більшовики теж “скоро опиняться в руках надзвичайки” [20, с. 7].

Отже, природа і витоки жорстких форм суспільного антагонізму в період становлення більшовицької влади були зумовлені втіленням у життя класової ідеології більшовицької партії та необхідністю мати апарат насилля в суспільстві, де правляча партія не володіла абсолютною підтримкою. С. Кульчицький з цього приводу зауважує, що “органи насилля у вигляді ВЧК-ОДПУ-УДБ-НКВС були безпосереднім продовженням партійних структур” [11, с. 256].

Уже 1921 року стало очевидним наростання невдоволення в республіці вакханалією терору органів ВУЧК і зловживанням їх

необмеженими повноваженнями. Наприклад, голова Одеського губвиконкому Я.Н. Дробніс виступив із заявою на засіданні політбюро ЦК КП(б)У 24 червня 1921 року, в якій звертав увагу, що на місцях партійно-державний апарат не має на них ніякого впливу. Зокрема, нескінченні конфлікти з губвиконкомами не могли пояснюватися тільки незадовільним підбором керівних кадрів. Коріння зла голова губвиконкому вбачав у тому, що: “ЧК – формально відділ губвиконкому, але є, по суті, фактичною владою, яка має у своєму розпорядженні необмежені матеріальні засоби, в її безпосередньому віданні значна військова сила, їй надане повне право перерозподілу всередині губернії працівників-комуністів по своїх організаціях, не ставлячи до відома губком, тобто те, чим не користується ні голова губвиконкому, ні президія в цілому [11, с. 254]. Вихід, на його думку, полягав у підпорядкуванні губвідділів ЧК президії губвиконкому. Політбюро погодилося винести порушене питання на обговорення пленуму ЦК КП(б)У, разом з тим у протокол внесена помітка: “Вказати т. Дробнісу, що в теперішній час наша політика щодо ЧК залишається без змін”. На думку С. Кульчицького, це означало, що керівництво КП(б)У не збиралося вступати в конфлікт з партійним центром і органами держбезпеки.

Однак у грудні 1921 р. Москва сама ініціювала перегляд функцій і повноважень ВЧК. При цьому її місце в партійно-радянській ієрархії лишалося недоторканим. Головні напрями реорганізації були сформульовані В. Леніним, котрий пропонував “звузити компетенцію ВЧК, звузити право арешту, призначити місячний строк для загального проведення справ, посилити суди, обговорити питання про зміну назви, підготувати і провести через ВЦВК загальне положення про зміни в розумінні серйозних пом’якшень”. Ці питання розглянув IX Всеросійський з’їзд Рад.

У радянській Україні, яка йшла у фарватері більшовицького центру, реорганізація ВУЧК розпочалася в березні 1922 р. 22 березня на підставі рішень IX Всеросійського з’їзду Рад була прийнята постанова ВУЦВК “Про ліквідацію Всеукраїнської надзвичайної комісії і про організацію Державного політичного управління”. ДПУ створювалося при наркоматі внутрішніх справ (НКВС), а голова ДПУ одночасно призначався і наркомом НКВС. Ним став Василь Манцев, котрий до цього очолював ВУЧК, а з 1924 до 1937 р. – Всеволод Балицький. Зберігалася підпорядкованість російському центру – голова ДПУ УСРР вважався повноважним представником ОДПУ в Україні.

Важливе значення для з’ясування характеру наступних процесів має розгляд функцій і меж компетенції органів ДПУ. До них належали:

- попередження і придушення відкритих контрреволюційних виступів як економічних, так і політичних;
- боротьба з бандитизмом і збройними повстаннями;
- розкриття контрреволюційних організацій та осіб, діяльність яких спрямована на підлив господарчого життя Республіки;
- охорона державних таємниць і боротьба зі шпигунством у всіх видах його прояву;
- охорона залізничних і водних шляхів сполучення, боротьба з крадіжками вантажу і злочинами, спрямованими на руйнування транспорту або знищення його можливостей до перевезення;
- політична охорона кордонів Республіки, боротьба з економічною і політичною контрабандою і незаконним переходом кордонів;
- виконання спеціальних завдань верховних органів влади з охорони революційного порядку” [13, с. 44 – 45].

Радянська історіографія переконувала читачів у тому, що після реформи органи ДПУ розв’язували переважно політичні завдання і не користувалися правом позасудових дій. Проте С. Кульчицький наводить витяг з цілком таємного рішення політбюро ЦК КП(б)У від 14 квітня 1922 р. за доповіддю В.М.Манцева про повноваження ДПУ в галузі позасудових розправ: “Надати Д.П.У. право безпосередньої розправи і винесення з відому президії ВУЦВК позасудових вироків, аж до вищої міри покарання, у справах:

- всякого роду злочинах співробітників Д.П.У. і його органів;
- про осіб, викритих у збройних грабунках, карних злочинах і рецидивістів, затримуваних зі зброєю в руках на місці злочину;
- про учасників збройних виступів або контрреволюційних організацій, які мають метою насильницьке повалення радянського ладу” [11, с. 257].

Отже, чекістам дозволялося самим приймати рішення про розгляд справ арештованих громадян у судовому чи позасудовому порядку і на власний розсуд визначати суть “антирадянської діяльності” і ступінь її небезпеки.

У наступних документах Раднаркому УСРР уточнювався перелік функцій, покладених на ДПУ:

- збирання інформації та інформування відповідних державних установ щодо політичної та економічної контрреволюції;
- агентурний нагляд за злочинними або підозрілими особами, групами та організаціями на території УСРР та за кордоном;
- видача дозволів на виїзд за кордон і в’їзд в УСРР чужоземних та російських громадян;
- перегляд поштово-телеграфної та іншої кореспонденції, як внутрішньої, так і закордонної;

- здійснення з метою розшуку арештів, обшуків, виїмок і витребування довідок, відомостей, виписок з ділових патерів, звітів і доповідей;
- придушення за допомогою військ ДПУ збройних контрреволюційних і бандитських виступів;
- здійснення дізнань і спрямування справ про розкриті злочинні дії для слухання в судових органах;
- реєстрація викритих і запідозрених у злочинних діяннях осіб; облік неблагонадійного адміністративного і керівного персоналу в державних установах, промислових підприємствах, командного й адміністративно-господарчого складу Червоної армії;
- реєстрація і підсумування ненормальних явищ життя УСРР з метою виявлення їх причин і наслідків.

Неважко помітити, що в руках спецслужб сконцентрувалися могутні важелі, котрі дозволяли тримати під контролем не тільки політичну ситуацію в країні, але й особисте життя її громадян. Поряд з цим, як наголошував широко відомий співробітник радянських спецслужб Павло Судоплатов, помітно зростає роль “інформаційно-аналітичного обслуговування керівництва країни”: “Без відповідного висновку ОДПУ-НКВС-МДБ про “фактичний стан справ”, за висловом Леніна, керівництво, як правило, не приймало ніяких рішень з кардинальних питань внутрішньої і зовнішньої політики” [15, с. 16 – 17].

У звіті ДПУ УСРР про діяльність за першу половину 1922 р. відзначалася небезпечна тенденція в рядах чекістів у зв’язку з реорганізацією – “демобілізаційні настрої”. У телеграмі ЦК КП(б)У від 10 березня висловлювалася стурбованість чутками про “скасування ЧК”, “зменшення значення ЧК” і запевнення, що “як бойовий орган пролетарської влади, особливо на Україні, у зв’язку з очікуваним навесні посиленням бандитизму ЧК повинна мати постійну підтримку партії. ЦК пропонує категорично боротися з демобілізаційними настроями і не переводити на іншу роботу основних співробітників ЧК. У центрі вживаються заходи зі створення секретного фонду для потреб ЧК” [9, арк. 6].

На Полтавщині процес реорганізації відбувався у відповідності з директивними документами. Серед співробітників губвідділу теж мали місце “ліквідаторські настрої”, з якими довелося боротися керівництву. 15 – 17 травня 1922 р. в Полтаві пройшов з’їзд президії губвідділу ДПУ. У його роботі взяли участь начальник губвідділу Е. Лінде, його заступник О. Заборенко, начальники відділів Алдухов, Сунне, Берестовський, начальник господарської частини і секретар губвідділу Копелевич, а також уповноважені повітових відділів ДПУ. На порядку денному стояло три питання: 1. “Про скасування ВУЧК і створення органів ДПУ

(доповідач Е. Лінде). 2. Становище в Полтавській губернії (доповідач О. Заборенко). 3. Доповіді уповноважених про стан справ на місцях. У доповіді Е. Лінде йшлося про істотні зміни у функціях співробітників ДПУ, а саме – скасування “політтрійок” і вироків у позасудовому порядку, дотримання термінів розгляду справ і передачі їх у судові інстанції. “З цього моменту повітові відділи губвідділу ДПУ ніяких операцій здійснювати не повинні, останні своєчасно інформують про наявність справ Губвідділ і з санкції останнього вони проводяться або спеціальними уповноваженими Губвідділу, або через міліцію у випадку екстренної потреби”, – наголосив він. Намічалися також пріоритетні напрямки оперативної роботи – діяльність різноманітних політичних партій, посилення боротьби з технічною контрреволюцією та посадовими злочинами.

Аналізуючи ситуацію в губернії і завдання, що з неї випливають, О. Заборенко підкреслив, що до цього часу не вдалося ліквідувати повстанський рух, продовжують існувати “банди кримінального характеру з політичним забарвленням”, але, як оптимістично констатував доповідач, масової підтримки з боку селян вони вже не мають: “Активно політичний бандитизм в губернії відсутній. Кримінальний дрібний бандитизм розвивається” [7, арк. 1 зв.].

Вирішити питання безперервного надходження потрібної інформації через агентурну мережу, як і створення самої мережі, чекісти спробували методом директивного тиску. Начальник губвідділу Е. Лінде 15 липня 1922 р. надіслав секретареві Полтавського губкому партії лист з поміткою “Цілком таємно. Особисто.” Посилаючись на постанову ЦК КП(б)У, з якою ознайомлений губком, Е. Лінде нагадує, що “кожний член партії зобов’язаний бути секретним співробітником губвідділу ДПУ, що й проводиться в життя губвідділом”. Але в цій роботі, скаржився він, існують різні труднощі: “Багато хто з різних недостатніх мотивів намагається якимось чином позбутися цих обов’язків, а деякі, заповнивши анкету, вважають, що вже з губвідділом закінчено і існують лише на папері, не з’являючись у вказані конспіративні центри”.

“Якщо таке ставлення існує з боку комуністів, то, здавалося б, що говорити про безпартійних”, – зауважує головний губерньський чекіст, але тут же наводить парадоксальний факт. Виявляється, навпаки, “...безпартійні себе виправдовують. Різниця лише в тому, що безпартійні звичайно політично благонадійні, оплачуються за дачу тих або інших важливих для губвідділу даних, ... а комуністи зобов’язані це робити внаслідок своїх переконань як члени партії, не вимагаючи за це винагороди”.

У листі пропонується і спосіб впливу на незговірливих комуністів. Начальник губвідділу ДПУ просить санкції губкому самим чекістам

застосувати до них “адміністративні заходи покарання”, або ж “свого роду підтягування перенести за розпорядженням губкому на парторганізацію..., щоб персонально, шляхом переконання і в порядку партійної дисципліни все-таки змусити працювати” [8, арк. 41 – 41 зв.].

16 вересня 1922 р. до цього ж питання повернулося засідання Полтавської губернської військової наради (протокол № 11) у складі її голови Лихоманова, заступника губернського продкомісара Корнеєва, заступника губвідділу ДПУ Заборенка, начальника міліції Соломка, секретаря губвиконкому Фарбера. В ухвалі з питання про становище губернії, яке загалом визнали задовільним, вказувалося на необхідність ДПУ посилити на місцях інформувальний апарат, а також “просити губвиконком виділити 1 млрд. карбованців для посилення інформувальної роботи органів міліції і 1 млрд. з тією ж метою для держполітуправління” [8, арк. 64]. Тоді ж було оголошено двотижневик допомоги голодуючим та вилучення коштовностей із церков та інших молитовних закладів.

Отже, поряд з наріканнями виступаючих на перевантаженість партійними дорученнями, матеріальне становище співробітників, яке розцінювалося як “дуже погане”, запізнile надходження офіційної інформації визначилися головні “антирадянські” об’єкти діяльності Полтавського губвідділу ДПУ. До того ж акцент робився на тому, що “необхідність відмови від попередніх способів боротьби з контрреволюцією шляхом здійснення масових операцій викликала перехід до більш витончених методів роботи, шляхом більш ретельного освідомлення, перенесення центру ваги на постановку інформації, розробки (агентурної – Л.Б.), вивчення й обліку, перетворення пасивної реєстрації осіб і партій в активну, пов’язану з розробкою, зміна в системі вербування інформаторів, при залученні яких головна увага звертається на якісне покращення їх складу. Удосконалення агентурної розробки дає можливість здійснювати ліквідацію лише після детального вивчення організації і причетних до неї осіб, не порушуючи правових норм, встановлених декретами Радянської Влади” [9, арк.5].

Полтавський губвідділ ДПУ після реорганізації був віднесений до 3-ї категорії, а це означало скорочення фінансування і штатів на 117 осіб. За новою структурою губвідділ поділявся на загально-адміністративну частину (ЗАЧ) та секретно-оперативну (СОЧ). До ЗАЧ належали господарське відділення, зв’язок, загальна канцелярія і стіл особового складу. СОЧ складалася з підрозділів, які іменувалися групами, – військової, контррозвідувальної, економічної, інформаційно-агентурної, реєстраційної. Окремий підрозділ становила група військово-політичної цензури у складі 6 осіб. Станом на 1 липня 1922 р. на Полтавщині діяв губернський відділ, Костянтиноградське повітове відділення, а в дев’яти

повітах – уповноважені губвідділу ДПУ [9, арк. 14]. Адміністративна реформа 1923 р. спричинила реорганізацію останніх в окружні відділення. Упродовж кількох років відбулося істотне скорочення чисельності чекістів, що було зумовлене реорганізацією, подоланням масового повстанського руху і розформуванням значної кількості військових частин ДПУ.

Скорочення торкнулося й оперативного складу. Одним з найбільш важливих питань залишався його якісний складник. Останнє брало до уваги атестаційна комісія, яка займалася чисткою територіальних органів ДПУ. У результаті по Україні було звільнено 2198 осіб, з них 29 – на Полтавщині [9, арк. 16]. Офіційна радянська історіографія стверджувала, що серед співробітників територіальних органів спецслужб абсолютну більшість становили комуністи з пролетарським соціальним корінням. Однак статистичні дані 1922 р. свідчать, що у штаті Полтавського губвідділу ДПУ разом зі збройними формуваннями налічувалося 1435 чоловік, з них тільки 549 були комуністами. За соціальним походженням з 210 співробітників губвідділу 30 походили з робітників, 36 – з селян, 100 – службовців, 42 – колишні учні та студенти, 1 – чиновник, 1 – колишній офіцер царської армії. З родини латишського службовця походив і один з перших начальників губвідділу Едмунд Лінде [9, арк. 16].

Невисоким був і освітній рівень чекістів. Тривалий час серед них навіть побутувало хизування власним неучтвом, як рисою, що відрізняла їх від буржуазії. Так у 1922 р. серед очільників та співробітників підрозділів губвідділу лише 3 мали вищу освіту, 85 – середню, 87 – початкову, 27 – домашню, близько 10 – були зовсім неписьменні [1, с. 7]. Оцінити загальний рівень мовної грамотності чекістів дає можливість ознайомлення з архівними документами – автографами, котрі належать до службової, нормативної, процесуальної документації спецслужб. Прикметними її рисами є абсолютне домінування вживання російської мови, незнання орфографічних та стилістичних норм правопису, а українська мова на письмі виглядала розмовним суржилом, попри існування спеціальних курсів у період українізації.

Керівництво ДПУ якщо й звертало увагу на необхідність поглиблення знань у певних галузях, то насамперед підпорядковувало їх удосконаленню оперативно-слідчої майстерності кадрів. Наприклад, В. Балицький, роз'яснюючи підлеглим у липні 1937 року чергові завдання боротьби з контрреволюцією, акцентував увагу на політичному мімікруванні “ворога” в нових умовах. Тому, як повчав він, “щоб вести слідство, треба бути підкованим. Для цього треба читати не тільки партійну літературу, але треба й белетристику читати, щоб загальний кругозір був ширшим. Для цього взагалі треба бути значно

культурнішими», щоб протиставити ворогу “більш тонку й ажурну роботу”. Разом з тим голова ДПУ, який сам незабаром опиниться серед жертв цієї „роботи”, висловив стурбованість амбіційністю молодих співробітників, котрі вважають, що й без додаткових знань “ворог при одному погляді на нього розколеться” [1]. Загалом дослідження проблеми дає підстави зробити висновок, що констатація останнього є закономірним наслідком тривалого використання органів держбезпеки як інструменту розправи над політичними супротивниками та їх всездозволеності. Припускаємо, що керівництво країни було здебільшого зацікавлене у збереженні невисокого освітньо-культурного рівня чекіста середньої і нижньої ланок системи, оскільки це полегшувало політичне зомбування кадрів. Зокрема, В. Балицький на нараді всупереч висловленим вище закликам до удосконалення інтелектуального потенціалу нагадує її учасникам: “... Ворог зізнається не тому, що ми такі розумні і здібні, а тому, що коли він дивиться на тебе, а ти носиш високе в нас у країні звання чекіста, – він відчуває за тобою силу радянської влади, диктатури пролетаріату, і він тобі зізнається”. Головна увага приділяється рівню оволодіння марксистсько-ленінськими догмами, про що свідчать результати роботи перевіряючих трійок Полтавської губернської контрольною комісії за 1924 – 1925 рр. Вони займалися вивченням стану партійних осередків окружних відділень ДПУ і міліції, переглядом персональних справ співробітників та особистими співбесідами з ними, у результаті чого робилися певні висновки, аж до “вичищення” з рядів партії та органів ДПУ. Так, з доповіді комісії про стан політнавчання в партосередку губміліції став очевидним невисокий інтерес до проблем теорії комунізму – з 235 співробітників школу політграмоти добровільно відвідували тільки 20. Головним гальмом у “виявленні активності” та “охопленні всієї маси” в документі називається “тяжке матеріальне становище”, тому закономірною виявилася тенденція до акуратного відвідування засідань місцевих комітетів профспілки, “на яких виявляється зацікавленість питаннями економічного характеру”. У висновках наголошувалося, що “до найбільш негативних явищ у стані ячеей слід віднести політичну неграмотність половини її членів”. У процесі перевірки “було встановлено 10 випадків політичної неграмотності”, а до складу організації належало всього 9 членів партії і 12 кандидатів. Виявлено було й таке хворобливе явище, як хизування і зверхнє ставлення нечисленної групи більш освічених і активних комуністів, що призвело до розколу в колективі: “Прояв активності членів ячеей, рядових співробітників, недосвідчених в роботі і красномовстві, часом паралізується насмішкуватим ставленням до їх виступів з боку товаришів політично розвинутих, що вкупі з обособленістю їх, поряд з розвитком пасивності, сприяє створенню настроїв “верхів” і “низів” [5,

арк. 13, 13 зв., 14].

Ще більшу увагу питанню оволодіння теорією комісія приділяла при перевірці партійної організації губвідділу ДПУ. До протоколу заносилися результати персональної співбесіди, характеристика комуніста, видана бюро окружного комітету партії, та рекомендації перевіркою трійки. Наприклад, щодо начальника Красноградського окружного відділення ДПУ І.П. Альошина констатувалося: “Політграмота – в міжнародному і внутрішньому становищі республіки в курсі, історію партії, конституцію, політекономію знає добре, по політграмоті можна віднести не нижче 3-ї групи. ... Однозначно залишити в партії”. Разом з тим окремим чекістам рекомендували “поглибити полізнання”, “позбавитися залишків старої ідеології”, “поглибити зв’язок з працюючими масами” тощо [4, арк. 50, 51, 52].

Траплялися й окремі “недоречності” у знаннях чекістів, котрі не співпадали з більшовицькими поглядами і фіксувалися у протоколах. Так, Я.Г. Гудзю члени комісії пропонували “категорично, в найкоротший термін ліквідувати політнеграмотність”, адже він на поставлені запитання давав такі відповіді: “Демократичний централізм розуміє так: “центр дає вказівки, ухвалює, а на місця повинні затвердити. На запитання, як бути при отриманні наказу про бойовий виступ цілої організації – відповідає: скликати збори і обговорити. ... Вважає, що діалектика була розвинута Гегелем і запозичена у К. Маркса. ... Програму і статут партії писав тов. Бухарін”. Інший чекіст, Й.М. Сегаль, “базою міжнародної революції” вважав селянство, а також не зміг вказати на різницю між програмами лівих есерів і більшовиків, не знав, що таке діалектика [3, арк. 3 зв., 4 зв.]. Отже, більшовицька пропаганда мала на меті досягнути повного засвоєння чекістами марксистсько-ленінських догм, навіть не з’ясувавши їх сутності. Це відкривало можливості маніпулювання кадрами спецслужб у політичних цілях.

Особовий склад останніх формувався здебільшого з людей молодого віку. Середній вік чекістів у 1920-х роках становив 28 – 30 років. Характерним прикладом може бути Полтавський губвідділ, де 1922 року налічувалося 10 співробітників віком від 18 до 25 років і 70 – від 25 до 30 років. Переважна більшість із них мала ранній досвід участі в революційній боротьбі й організації терористичних актів, що сприяло дегуманізації їх світосприйняття. Ранній віковий фактор сприяв також розвитку непоправних деформацій людської особистості, девальвації загальнолюдських цінностей, зрештою, – й самого людського життя. Стурбованість керівництва надзвичайки знайшла відображення вже в наказі ВУЧК № 73 від 22 липня 1921 р. Автори документа завуальовано намагаються пояснити, чому вкрай небажано брати на службу молодь до 18 років, а дещо старшу – тільки в індивідуальному порядку. Молодь,

мовляв, “надзвичайно вразлива у своїй психології, незміцніла ні ідейно, ні психологічно, потрапляє в обстановку..., що діє розкладницьки й на дорослих працівників... Використання членів Комуністичної спілки молоді в розвідувальних апаратах, в якості секретних співробітників і освідомлювачів, в якості комісарів при обшуках і т. д. ще більше загострює скверні сторони роботи в ЧК для молодих товаришів“ [20, с. 226–227].

Які саме “скверні сторони” малися на увазі, стає зрозумілим з інших документів. У роки червоного терору і громадянської війни головним критерієм оцінки роботи чекістів була кількість викритих і знищених ворогів революції, тому звичним явищем, на жаль, стала нещадна жорстокість. Так, після ліквідації у Криму в грудні 1920 р. близько 12 тисяч чоловік за підозрою в контрреволюції начальник Центрального управління надзвичайних комісії (Цупнадком) УСРР В. Манцев писав Ф. Держинському: “Тепер після Криму, ймовірно, і я дістану прізвисько “кривавий”. Ну, що ж робити. Таке прізвисько від буржуа приємне” [10, с. 68].

Не менш вражає зізнання зробив Е. Лінде, котрий у віці 23 років очолив Полтавський губвідділ ДПУ: “... Внаслідок масових у минулому розстрілів” у нього на руці “утворилися мозолі” [3, арк. 1]. Загалом висновки «перевірочної» трійки Полтавської губернської контрольної комісії 1925 р. у складі її голови Чувиріна, члена президії Амелюженка, члена партячейки ДПУ Калміна і секретаря трійки Васильєва вказують на тривожні тенденції та їх масовий характер. Зокрема, у детальних протокольних записах йдеться про те, що майже кожен співробітник страждає нервовими розладами, спровокованими участю в масових розстрілах. В.Я. Лєвоцький навіть скаржився на те, що “через хворобливий стан нервів значно ослабла пам’ять, важко читати”, і він “охоче пішов би на партійну роботу”, позаяк “робота в ДПУ не задовольняє внаслідок важкої обстановки на роботі” [3, арк. 3].

На відміну від нього, начальник губвідділу ДПУ з жовтня 1924 року Д.Я. Патрушев запевняв комісію: “7-річна практика в органах ЧК виробила в мене хороше практичне співробітника. Цю роботу я люблю... Розстріли в ЧК на мене не впливали”. Причиною ж своєї нервової виснаженості Патрушев називає “семирічне сидіння в царських тюрмах”, де його багато били, і тепер він змушений інтенсивно лікуватися. Члени комісії проїнялися чуйністю і запроTOCOLювали: “Відмітити хворобливий стан і необхідність енергійного лікування для попередження втрати працівника” [3, арк. 3].

Деактуалізація принципів гуманізму руйнувала не тільки психічне здоров’я, але й мораль виконавців кривавих розправ. Серед полтавських чекістів значних масштабів набули явища пияцтва, етичного нігілізму,

побутових і кримінальних злочинів на ґрунті пияцтва тощо. Особливо шкодило іміджу органів ДПУ масове пияцтво як серед рядових співробітників, так і керівного складу. У грудні 1924 р. з цього приводу давав пояснення колишній начальник губвідділу ДПУ Едмунд Лінде. Він не приховував, що в Полтаві «вів широке особисте спілкування з багатьма вельми відповідальними працівниками, з якими часто вдома і випивали... ці товариші запросто зі мною випивали, а на завтра доносили про ці пиятики в ГКК. Я з ними порвав приватні зв'язки і спілкувався виключно з співробітниками ДПУ, з якими також доводилося випивати. Особливо багато став пити в 1923 році». Чекіст пояснював, що це зумовлювалося причинами різного характеру: 1) відсутністю з боку ряду керівних товаришів нормальних комуністичних стосунків; 2) методами стеження з боку окремих членів партії; 3) надзвичайно нервовим загальним станом внаслідок масових у минулому розстрілів, коли на руці утворилися мозолі; 4) сімейними негараздами, сварками з дружиною, з якою вирішив розлучитися з переїздом на нове місце роботи; 5) походженням із сім'ї інтелігента – повіреного, де також бували пиятики» [3, арк. 1]. Очевидно, що в поясненнях Е. Лінде, який «у комісії поведив себе вельми нервово», причини і наслідки міняються місцями. Крім того, він визнає, що профілактичні бесіди мали короткотривалий ефект.

Догани і пропозиції «категорично позбавитися» згубної алкогольної пристрасті були записані у висновках комісії щодо Е. Лінде, Б. Розенберга, В. Шерстньова та ще 53-х співробітників. У нетверезому стані чекісти допускали неконтрольовані дії. Згаданий В. Шерстньов дуже своєрідно боровся з релігійними забобонами своєї дружини, розстрілявши ікони у власному помешканні і спаливши їх потім у печі. Дружина після цього «особливо не протестувала», що й зрозуміло, і з того часу «ікон у квартирі немає» [3, арк. 2 зв.]. Шерстньов визнає, що «пияцтво компрометує і партію, і органи влади», однак теж мотивує залежність від згубної звички тим, що «специфічні умови роботи в органах ЧК сильно підірвали нервову систему», зізнається членам парткомісії у неодноразових «обіцянках собі не пити, але не може втриматися».

Типовим явищем стала вседозволеність та неетична поведінка чекістів. Дехто з них дозволяв собі, м'яко кажучи, невтриманість навіть на співбесіді з членами комісії. Наприклад, начальник Прилуцького окрвідділу ДПУ І.Г. Кротов надто грубо реагував на будь-які запитання членів комісії, кидаючи у відповідь: «Які у вас є підстави задавати мені такі питання», «Мене не піймаєш, я чекіст», «Мене не проведеш» тощо. Не дивлячись на неодноразові попередження голови комісії Чувиріна, що тут знаходяться члени партії, а не чекісти, і заклики до Кротова поводити себе належним чином, той не заспокоївся. А його колега і член комісії

Калмін зауважив, що “зарозумілість і хворобливе самолюбство у товариша Кротова виявляється і в роботі” [3, арк. 28].

Утім, з 81-го розглянутого епізоду тільки в одному ухвалили: “виключити з партії як баласт” С.М. Зільберта. Щодо інших бралися до уваги „пом’якшуючі обставини”: робітниче походження, революційні заслуги, вірність партії, думка членів осередку тощо. Корпоративний принцип професійної етики чекістів виключав будь-яку гласність в оцінці внутрішньої ситуації в органах держбезпеки.

13 серпня 1924 р. ВУЦВК і РНК УСРР затвердили Положення про ДПУ УСРР. Воно вийшло з формального підпорядкування НКВС. Було законодавчо закріплено, що ДПУ діє при Раднаркомі України, а його голова (він же уповноважений ОДПУ СРСР) входить до складу уряду з дорадчим голосом. Передбачалося, що ДПУ має виконувати всі завдання ВУЦВК і РНК УСРР, а у своїй оперативній діяльності керуватися директивами і розпорядженнями ОДПУ СРСР. Нагляд за справами, які порушувалися ДПУ УСРР, мав здійснювати прокурор через спеціально призначеного для цього помічника. Повноваження останнього визначалися окремими законодавчими актами.

Однак між прокуратурою і органами ДПУ, як зазначає Ю. Шаповал, часто виникали непорозуміння. Причому саме чекісти зазвичай не бажали узгоджувати свої дії, не дотримувалися вимог прокурорського нагляду за ходом дізнання і слідства, за порядком утримання під вартою. Чекісти часом навіть не виконували вимоги надати ті чи інші відомості, посилаючись на надзвичайну секретність. У зв’язку з цим працівники прокуратури змушені були неодноразово розтлумачувати межі їх компетенції. Однак 14 лютого 1925 р. за підписом В. Балицького і М. Скрипника всім губернським прокурорам і відділам ДПУ надійшов циркуляр, у якому підкреслювалося, що органи ДПУ, визнавши ту чи іншу справу особливо секретною, мають право “вимагати, щоб ознайомлення з нею здійснювалося самим Прокурором”. Документ поширював це право не лише на справи дізнання, а й на циркуляри та інструкції ДПУ УСРР і губернських відділів ДПУ.

Ю. Шаповал та В. Золотарьов звертають також увагу та те, що чекісти виборили собі право у разі здійснення будь-яких правопорушень не підлягати відкритому суду. 2 лютого 1924 р. заступник наркома юстиції і прокурор УСРР Рейхель, прокурор при наркоматі юстиції Янський підписали циркуляр, у якому підкреслювали, що передання таких справ до народних і губернських судів “призводить до розшифровки секретної роботи ДПУ”, а тому рекомендувалося повертати їх “для здійснення подальшого слідства у відповідні органи”, тобто в руки самих же чекістів. Характерно, що в цій процедурі до співробітників ДПУ прирівняли і секретних інформаторів. Так, 14 вересня 1929 р. у

директиві Прокуратури УСРР підкреслювалося, що справи останніх підлягають суду Надзвичайної Сесії по службових злочинах на загальних підставах з іншими співробітниками ДПУ на підставі таємної постанови ВУЦВК від 10 жовтня 1928 р. [21, с. 80, 81]. Але багатьом узагалі вдавалося уникати покарання, як наприклад співробітнику Полтавського губвідділу Альберту Сунне. За вбивство людини поза виконанням службових обов'язків він був умовно засуджений на 1 рік, причому формулювання “убийство в запальчивості и раздражении” подавалося як пом'якшуюча обставина. Він не був виключений з партії, не втратив роботу, не зустрів осуду, навпаки, відзначалися позитивні відгуки бюро партосередку і начальника губвідділу Д. Патрушева.

Виведення органів ДПУ та їх співробітників з-під критики і контролю сприяло посиленню негативних явищ у їх діяльності, перенесенню у практику роботи методів періоду червоного терору. 1925 року полтавка Катерина Левченко звернулася з листами одночасно в політбюро ЦК КП(б)У, до наркома юстиції й прокурора УСРР. Справа стосувалася її чоловіка, арештованого за крадіжку, котрої, як стверджує авторка листів, він не здійснював, однак жорстоко закатованого в місцевому окривдділі ДПУ. Вона вимагає покарати слідчих – “катів Сідака і Зільбека”, виявити, “хто їх навчив бити і чи не є це система роботи Полтавського ДПУ”, за що останній в очах жителів міста “зажив слави застінка гірших царських часів” [17, арк. 18]. Питання К. Левченко виглядає риторичним. На жаль, справді практика садистського “вибивання” свідчень обвинувачених стала системою роботи чекістських органів і набула своєї довершеності в роки “великого терору”. Як писав у 1938 р. в невідправленому листі до Сталіна арештований партійний працівник К. Ляшенко, його били ніжкою від стільця, дубовою лійкою, чобітьми, змушували сидіти на кутику стільця і стояти на одній нозі, позбавляли сну, а також “виконувати такі речі, про які соромно писати в заяві” [2, арк. 70]. Апогеєм репресій на Полтавщині став короткий, але кривавий період, коли управління НКВС очолював у 1938 р. О. Волков. Вражаючі факти, що його характеризують, були оприлюднені на закритих партійних зборах, які тривали з 2 по 6 січня 1939 р. з єдиним питанням порядку денного – “Про викривлення в роботі УНКВС”.

Упродовж 1920-х рр. визначилися головні напрями та об'єкти оперативної і репресивної діяльності органів ДПУ на Полтавщині. На ДПУ покладалася функція ідеологічного нагляду за засобами масової інформації, виданням літератури, фільтрація офіційних повідомлень з метою нерозголошення інформації, яка, з погляду органів держбезпеки, становила державну таємницю. Чекісти здійснювали інформування губерньського та республіканського керівництва про всі події, що відбувалися на території губернії, а також настрої різних верств

населення, чутки, конфлікти та інше, що, з їх точки зору, могло дестабілізувати політичну ситуацію. Інформаційні зведення, доповіді, звіти губвідділу та окружних відділень дозволяють з'ясувати головні напрямки економічної політики держави, зловживання чиновників, ставлення до партійних органів, форми репресій та методи їх здійснення тощо. Чекісти не лише фіксували певні явища, але й аналізували їх з позицій класової боротьби, визначали ступінь загрози для партії і держави і надавали рекомендації органам влади. Поступово упродовж 1920-х років інформаційно-аналітична діяльність спецслужб набуває все більшого значення. Водночас чекісти не тільки володіли цією інформацією, але й самі були складовою частиною системи, у якій гасла і слова не співпадали з практикою «соціалістичного будівництва».

Список використаних джерел:

1. Бабенко Л.Л. Чекіст більшовицької доби: портрет на тлі епохи / Л.Л. Бабенко // Історична пам'ять: наук. зб. / . – Полтава: Полтав. держ. пед. ун-т імені В.Г. Короленка, 2006. – № 2. – С. 4 – 19.
2. Галузевий державний архів СБУ УСБУ в Полтавській області. – Спр. 3955-С.
3. Держархів Полтавської обл. – Ф. П-2, оп. 1, спр. 46.
4. Держархів Полтавської обл. – Ф. П-2, оп. 1, спр. 47.
5. Держархів Полтавської обл. – Ф. П-2, оп. 1, спр. 65.
6. Держархів Полтавської обл. – Ф. П-2, оп. 1, спр. 107.
7. Держархів Полтавської обл. – Ф. П-2, оп. 1, спр. 28.
8. Держархів Полтавської обл. – Ф. П-2, оп. 1, спр. 48.
9. Держархів Полтавської обл. – Ф. П-2, оп. 1, спр. 51.
10. Золотарьов В. ЧК – ДПУ – НКВС на Харківщині: люди та долі (1919–1941) / В. Золотарьов; вступ. ст. Ю. Шаповала / . – Харків : Фоліо, 2003. – 477 с.
11. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928) / С.В. Кульчицький. – К. : Основи, 1996. – 396 с.
12. Маймескулов Л.Н. Всеукраинская Чрезвычайная комиссия. 1918–1922 гг. – 2-е изд. / Л.Н. Маймескулов, А.И. Рогожин, В.В. Сташис. – Харьков : Основа. 1990. – 299 с.
13. Органи державної безпеки на Полтавщині (1919–1991) / Парамонов Ю.М., Бабенко Л.Л. та ін. – Полтава : АСМІ, 2005. – 206 с.
14. Подкур Р. Створення ВЧК: новий погляд на відому проблему / Р. Подкур // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб.статей. – Вип. 32. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. – С. 272 – 285.
15. Судоплатов П. Разные дни тайной войны и дипломатии. 1941 год / П. Судоплатов. – М. : Олма-Пресс, 2001. – 400 с.

16. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 166.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2099.
18. Чекисты. Сборник. – М.: Молодая гвардия, 1972. – 420 с.
19. Ченцов В.В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки / В.В. Ченцов. – К. : (Б.В.), 2000. – 402 с.
20. Шаповал Ю.І. ЧК – ГПУ – НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю.І. Шаповал, В.В. Пристайко, В.В. Золотарьов. – К. : Абрис, 1997. – 608 с.
21. Шаповал Ю. Всеволод Балицький: особа, час, оточення / Ю. Шаповал, В. Золотарьов. – К. : Стило, 2002. – 468 с.

Бойченко Людмила Дмитрівна,

к. п. н., доцент кафедри фізичної реабілітації
та фізичного виховання,

Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

Скомаровська Лариса Іванівна,

к. і. н., доцент, доцент

кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,

Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ДОМІНАНТА ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ВИХОВАННІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Вступ. Ученими світу доведено, що стан усієї планети залежить від рівня духовності людей. Негативна інформація, що викидається людиною в атмосферу в словах, недобрих емоціях, діях та. ін., так само отруює екологію всієї планети, як і матеріальне забруднення.

Нині, дійсно, спостерігається тенденція до дегуманізації моральних відносин. Прагматизм, гедонізм, низька моральна культура змінює моральні цінності, породжує цинізм, бездуховність.

У вічному пошуку відповіді на питання, чому вчити і як виховувати, ми знову і знову повертаємось до поняття «загальнолюдські цінності».

Увага педагогічних колективів вищої школи зосереджена не лише на тому, щоб передати студентам певну суму знань, а й прищепити їм високі моральні якості, віру в кращі риси людини, уміння бачити й творити добро, відрізнити його від зла, керуватись совістю, відчувати сутність справедливості, уміти співчувати.

Саме сукупність загальнолюдських гуманістичних моральних

цінностей дає можливість гармонізувати професійний і духовний оптимум майбутніх фахівців.

Результати досліджень. Зміст домінанти вічних людських цінностей у вихованні студентської молоді в Полтавському інституті економіки і права розглядається в ракурсі завдань реформування вищої освіти в Україні, головною цінністю якої має стати людина, зверненість її до духовності, національних цінностей, до моральності та культури.

Процес виховання студентської молоді значною мірою зумовлюється змістовими характеристиками освітніх предметів, які сприяють оволодінню системою знань про людину та суспільство.

Особлива роль належить, безумовно, предметам соціально-гуманітарного циклу, а саме: історії України, історії української культури, філософії, політології, екології.

До них долучаються й предмети циклу загальнопрофесійної підготовки – педагогіка, психологія, соціологія, професійна майстерність, вступ до спеціальності та ін.

Розроблені для студентів самостійні та індивідуальні завдання до навчальних дисциплін, у яких конкретно з кожної теми визначена мета, що повинен знати і вміти студент. Це для викладача є орієнтиром у навчально-виховному процесі, який він намагається зробити оптимальним. Так, наприклад, у завданні до теми з педагогічної етики «Моральна культура й духовна творчість фахівця зі здоров'я людини» виокремлено: «Студент повинен знати: основні характеристики моралі, сенс духовної творчості фахівця; вміти гармонізувати свої інтереси з інтересами суспільства; моральні норми, принципи, ідеали віддзеркалювати у своїй професійній діяльності».

Цикли соціально-гуманітарних дисциплін, загальної професійної підготовки допомагають у вирішенні формування загальнолюдських та національних якостей. Так, на семінарських заняттях з педагогіки, педагогічної етики, педагогічної майстерності, екології (кафедра фізичної реабілітації та фізичного виховання) досліджуються, аналізуються такі проблеми: «Патріотизм як складова цілісного процесу формування особистості», «Яка з вищих моральних цінностей (сенс життя, щастя, свобода) є найбільш значущою?», «Чи дієвий нині принцип громадянськості та патріотизму?», «Які шляхи та засоби сприяють формуванню моральних якостей особистості?», «Яке місце в системі морального виховання займає чинник національної гідності та менталітету?», «У чому полягає зміст екологічного виховання в системі формування моральних цінностей особистості?» та ін.

На гуманістичній основі вибудовується позааудиторна виховна робота. Ефективність національно-патріотичного виховання чималою мірою залежить від спрямування виховного процесу, способів, прийомів

його організації. Серед методів і форм інтеріоризації цінностей (це засвоєння, «вростання» цінностей в особистість за допомогою різних психолого-педагогічних методів) пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі, взаємодії, і спрямовані на самостійний пошук істини, сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи та творчості. Серед них – «конкульти», діалоги, круглі столи, тренінги, дискусії, ерудиції, альманахи та ін.

Домінуючими темами цих заходів є: «Свята до України любов», «Вони підняли прапор революції Гідності», «Я – українець, і мова моя – українська», «Толерантність – наш обов'язок», «Держава і я», «Твоє здоров'я – в твоїх руках», «Збалансоване харчування – ключ до комори здоров'я», «Колір моєї совісті», «Імідж фізичного реабілітолога через призму педагогічної етики», «Як стати щасливим?» та ін.

Всебічний гармонійний розвиток особистості не можна уявити без її естетичної вихованості. Красу В.О. Сухомлинський назвав «...гімнастикою душі. Вона виправляє наш дух, нашу совість, наші почуття і переконання». Цей напрямок знаходить втілення у відповідній тематиці позааудиторної роботи: «Зупинись, мить, ти – прекрасна», «Посмішка – найвища проба душі», «Дотик до вічності: велике і величне», «Поетія – це завжди неповторність...» та ін.

З метою забезпечення активної участі студентів у виховному процесі, ширшому стимулюванні їх до самовиховання було введено в практику роботи кафедри фізичної реабілітації та фізичного виховання особисте творче «портфоліо» першокурсників. Це пакет документів, які відображають хід особистісного та першопочаткового зростання студента в системі моральних та професійних координат. Він включає особистий творчий паспорт, особисту творчу біографію, особисте творче досвід, за реалізацію програм яких студенти звітуються кожного семестру. За активну участь у постійній культурно-просвітницькій роботі серед учнівської молоді міста щодо формування здорового способу життя студенти отримують сертифікати.

Показником рівня громадянської активності студентів є їх участь у волонтерській роботі, суспільно-корисних справах, проектах, зокрема у проведеному благодійних акцій «П'ять картоплин» (передача продуктів харчування та одягу дітям-переселенцям із Донецька та Луганська), «Аптечка для бійця», «Обміняй цигарку на цукерку», «Подаруй дитині свято» та ін.

В інституті існує практика за кращими результатами в навчанні, громадському житті протягом року нагороджувати студентів почесними грамотами, батькам надсилати подяки за виховання своїх дітей.

Ці всі завдання педагогіки реалізують у професійній діяльності, у якій формуються і честь і гідність молодого покоління. Результати праці

бачать значно пізніше. Адже головним критерієм оцінки діяльності вищу є професійні й духовні досягнення її випускників.

Висновки. Розуміючи сутність перетворень, що відбуваються в Україні, її місця в загальноєвропейському просторі та завдань, що стоять перед державою, вищою освітою, педагогічними колективами повинні визначати компетентності майбутніх фахівців, за які несуть відповідальність. Серед цих компетентностей – формування аксіосфери вічних цінностей, професіоналізму, високої конкурентоспроможності, ініціативності, творчості, гармонійного поєднання особистих, індивідуальних, загальнонаціональних інтересів, відчуття себе невід’ємною складовою часткою української нації та держави.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про вищу освіту» № 76-VIII від 28.12.2014 // ВВР. – 2015. – № 6.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. / В.О. Сухомлинський. – Т. 2. – К. : Радянська школа, 1976. – С. 414.

Глоба Сергій Миколайович,
старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

НАРКОМАНІЯ ЯК СОЦІАЛЬНА НЕБЕЗПЕКА

Вступ. Людина постійно перебуває під впливом потенційних небезпек, різних за характером походження. Одну із найбільших груп небезпек ми називаємо соціальні небезпеки, які отримали широке розповсюдження в суспільстві й загрожують життю та здоров’ю людей. Носіями соціальних небезпек є люди, які утворюють певні соціальні групи. Особливість соціальних небезпек полягає в тому, що вони загрожують великій кількості людей.

У своїй основі соціальні небезпеки породжуються соціально-економічними процесами, які протікають у суспільстві. У той же час слід відзначити суперечливий характер причин, наслідками яких є соціальні небезпеки. Недосконалість людської природи – головна передумова соціальних небезпек [2, 244].

Одним із видів соціальних небезпек є наркоманія. Наркоманія в Україні, на думку спеціалістів, давно набула ознак епідемії. Кількість людей, які вживають наркотики, – близько 100 тисяч (за офіційними даними). Реальна цифра людей, що вживають наркотики, за оцінками Міністерства внутрішніх справ України, у 10–12 разів більша і складає 800–900 тисяч [3].

Наркоманія з кожним роком все більше і більше набуває свого розповсюдження і складає одну з найбільших загроз для здоров'я та життя мільйонів людей у світі.

Дослідженням соціальних небезпек, зокрема наркоманії як небезпеки соціального походження, займаються вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких – В.В. Бегун, Л.А. Васьковець, В.С. Джигирей, Є.П. Желібо, В. В. Зацарний, Д. В. Зеркалов, Ф.В. Кармазінов, І.П. Пістун та інші.

Результати дослідження. Наркоманія (від грецького *narke* – заціпеніння та *manía* – безумство, захопленість) – залежність людини від прийому наркотиків, захворювання, яке виражається в тому, що життєдіяльність організму підтримується на певному рівні тільки за умов прийому наркотичних речовин і веде до глибокого насичення фізичних і психічних функцій [2, 245].

Група експертів ВООЗ визначила наркоманію як “стан епізодичного або хронічного отруєння, викликаний багаторазовим введенням наркотика”.

Наркотики – це речовини, які призводять до стану заціпеніння, отупіння, запаморочення. Поняття «наркотик» сьогодні охоплює широке коло речовин і рослин, а також продуктів, що його з них отримали, які чинять наркотичну дію [2, 249].

Комітет експертів ВООЗ розрізняє в наркоманії, як хворобі, два стани – залежність та звикання.

Психічна залежність – це форма взаємовідносин між наркотиком і особою, і ці взаємовідносини залежать як від специфічності ефекту наркотика, так і від потреб особистості, котру цей наркотик задовольняє.

Чим швидше наркотик задовольняє ці потреби та викликає очікуваний емоційний стан, тим складніше перебороти звичку вживання цього наркотика. В умовах сильної психічної залежності позитивний психологічний стан особистості залежить тільки від того, чи є наркотик під рукою. Зрештою він стає необхідною умовою нормального стану особистості. У випадку відсутності наркотику людина катується, і, щоб виправити настрій або поліпшити стан, наркозалежна особа намагається знайти його за будь-яку ціну. Відсутність наркотика, до якого людина звикла і від якого стала психологічно залежною, може найдраматичнішим чином вплинути на все її життя. Потреба в наркотіку стає найголовнішою в житті наркозалежного, він перестає виконувати свої обов'язки, залишає сім'ю і друзів, концентруючи всі свої інтереси на добуванні та вживанні наркотиків.

Психічна залежність, згадки про приємні відчуття є головними факторами, пов'язаними з хронічним отруєнням психотропними наркотиками, а в окремих випадках ці фактори можуть бути єдиними.

Фізична залежність – це стан адаптації, який виражається в явних порушеннях фізіології у випадку припинення вживання наркотиків. Це явище перебуває в безпосередньому зв'язку з фармакологічною дією наркотика на живу клітину [3].

Залежність характеризують:

- сильне бажання або непереборна потреба (нав'язливий стан) подальшого прийому наркотика, а також спроби отримати його за будь-яку ціну;
- тенденція збільшення дозування через розвиток залежності;
- психічна (психологічна або емоційна) залежність від ефекту наркотика;
- -згубні наслідки для особистості і суспільства.

Звикання характеризують:

- бажання подальшого прийому наркотика з метою поліпшення настрою;
- незначна тенденція (або її відсутність) до збільшення дозування;
- деякий ступінь психічної залежності від ефекту наркотика, але відсутність фізичної залежності (відсутність абстинентного синдрому);
- негативні наслідки, що стосуються тільки особистості наркомана [3].

Класичною ознакою виникнення фізичної залежності є поява абстинентного синдрому, який фактично свідчить про «наркотичний голод». Абстинентний синдром характеризується низкою проявів у психічній та фізичній сферах, специфічних для кожного окремого виду наркотику. Цей стан полегшується або зникає після введення того самого наркотика або речовини, яка має такі ж психофармакологічні властивості.

З точки зору психофармакологічного впливу наркотики можна розподілити на три великі групи:

- наркотики, які пригнічують діяльність центральної нервової системи (опіати, барбітурати);
- наркотики, які збуджують діяльність центральної нервової системи (амфетаміни, кокаїн, гашиш);
- наркотики, які викликають галюцинації (марихуана, мускатний горіх, ЛСД, мескалін та ін.).

Серед речовин, які при надходженні в організм депресивно впливають на вищу нервову діяльність, виділяють опіум та його похідні, а також барбітурати. Їх загальною ознакою є здатність до зняття психологічного напруження і до послаблення невпевненості в собі й сором'язливості; вони змінюють емоційну реакцію на біль, уповільнюють реакції, порушують координацію руху.

Вживання цих препаратів у великих дозах викликає сон, серйозні

порушення свідомості, призводить до безпам'ятства і навіть смерті. Ефекти цих наркотиків використовуються в медицині.

Процес звикання до наркотика розвивається поступово протягом тижнів, місяців і навіть років, тому важко визначити межу часу, на котрій людина стає наркозалежною. Але навіть незважаючи на термін виникнення залежності життя наркозалежної особи зазнає кардинальних змін, коли це відбувається. Тоді всі її дії спрямовані на те, щоб дістати наркотики, які стають єдиною річчю на світі, яка здатна принести їй задоволення. Сім'я, друзі, робота, навчання, їжа, секс, здоров'я – усе це відходить на другий план. Усі наркомани, незважаючи на те, чим вони займаються, де живуть, скільки у них грошей, який їх рівень розумового розвитку, в цьому відношенні живуть однаково. Їх перша думка одразу після пробудження – про те, де і як дістати наркотик. Немає такої жертви, яку не можна б було принести заради наркотика. З часом наркозалежні люди перестають реагувати на інші види задоволення. Ніщо для них не може бути кращим за наркотичний «кайф» і ніщо не може бути страшніше за абстинентну кризу, тобто «ломку». В цей період наркоман здатний на вбивство, крадіжку, зраду заради мінімальної дози наркотика. Усі дні життя наркомана, по суті, однакові [1].

Наркоманія – це насамперед проблеми молоді. Дослідження показали, що середній вік початку прийому наркотиків – 13 – 15 років, а в деяких містах нашої країни ще менший – 9 – 13 років. Наркоманія – це важка хвороба, яка дуже швидко розвивається. Середня тривалість життя людини після початку регулярного прийому наркотиків становить 7 років. Наркомани рідко доживають до 30-річного віку. Як свідчать дослідження, часто вживати наркотики починають зовсім випадково, через цікавість. Молодь «знайомиться» з наркотиками на дискотеках і вечірках, у компанії з друзями. Існують й інші причини збільшення кількості наркоманів, а саме: економічна криза, безробіття, проблеми в особистому житті. Усе це змушує людину за допомогою наркотиків шукати «кращого життя», але це життя без майбутнього.

При виникненні загрозової ситуації, пов'язаної із пристрастю до наркотиків, батьки мають знати насамперед ознаки наркотичного впливу, які виявляються в поведінці дитини.

З огляду на названі нижче ознаки ми можемо запропонувати деякі рекомендації батькам при виникненні таких ситуацій.

Сигналом має стати те, коли з неочікуваної причини дитина починає просити набагато більше «кишенькових» грошей. День за днем потреба зростає тому, що наркотики не дешеві, а необхідна доза продовжує збільшуватися. Для придбання наркотика дитина може продати цінні речі, що їй належать.

Наступною ознакою, на яку також слід звернути увагу, є

проведення дитиною більше часу в туалеті, що є найбільш зручним місцем для вживання наркотика. Якщо в будинку з'являється невикористаний тютюн, то це може свідчити про те, що частина тютюну була викинута з цигарки, а замість нього цигарка була заповнена наркотиком.

Повернення додому переважно в пізній час також може бути ознакою, що вказує на вживання наркотиків. Повернувшись додому, така людина відчуває сонливість і може відразу, не повечерявши, лягти спати.

Також можна спостерігати зміни у фізичному стані й поведінці. Людина, яка вживає наркотики, стає фізично слабкою. Вона байдужа до свого зовнішнього вигляду та акуратності. У її поведінці помітна кволість, неврівноваженість.

Після вживання наркотика змінюється й розмір зіниці ока. Наркотик зменшує розміри зіниці, зіниця не реагує на раптові спалахи світла.

Але перераховані вище ознаки можуть зустрічатись і в людей, які не приймають наркотики. Тому не треба робити передчасні висновки, звинувачуючи свою дитину у вживанні наркотика. Краще всього отримати консультацію лікаря, психіатра, який зуміє правильно визначити причину симптомів, що спостерігаються.

Лише після того, як кінцевий діагноз поставлений, потрібно набратись багато терпіння й уваги, щоб допомогти дитині звільнитися від цієї пристрасті.

Висновки. Отже, наркоманія є серйозною загрозою для життя і здоров'я людей, особливо дітей і підлітків. Виникаюча залежність від наркотика криє в собі найбільшу небезпеку, оскільки вихід із стану залежності – процес досить тривалий і не завжди завершується успішно. Особливу пильність мають виявляти батьки у разі, коли з'являються перші ознаки можливого вживання дитиною наркотика, але слід пам'ятати про те, що остаточний діагноз має поставити лікар.

Список використаних джерел:

1. Зацарний В. В. Безпека життєдіяльності (конспект лекцій) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://otipb.at.ua/_ld/45/4542_1.pdf (09.03.2015) – Назва з екрана.
2. Зеркалов Д. В. Безпека життєдіяльності [Електронний ресурс] : навчальний посібник / Д. В. Зеркалов. – Електрон. дані. – К. : Основа, 2011. – 1 електрон. опт. диск (CDROM); 12 см. – Систем. вимоги: Pentium; 512 Mb RAM; Windows 98/2000/XP; Acrobat Reader 7.0. – Назва з тит. екрана.

3. Комплексність підходу вивчення предмета БЖД, зв'язок з профільючими та іншими дисциплінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://baptisthistory.in.ua/category/bzhd/page/5>. (09.03.2015) – Назва з екрана.

Губарь Т.В.,

старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

Дяченко С.Л.,

дизайнер, снечар, член творчої секції спілки художників України

ВІДРОДЖЕННЯ СНЕЦАРСТВА В УКРАЇНІ

Вступ. Снечарство – це різновид церковно-прикладного мистецтва, пов'язаний з виготовленням предметів церковного призначення. Праця снечаря глибоко пов'язана з церковним життям, літургією православного богослужіння, умовами й приміщенням, де вони відбуваються. Це можуть бути старі церковні споруди, новозбудовані чи пристосовані приміщення, величні–грандіозних розмірів, про які знають по всій Україні, і зовсім маленькі, не примітні зовні, де і віруючих прочан кілька осіб.

Лише незначна кількість мистецтвознавців знає і вживає назву цієї спеціальності, але частіше від неї відходять, розділяючи на окремі професії за глибокою спеціалізацією. В сучасних літературних джерелах, наприклад, у двотомному словнику "Декоративно - вжиткове мистецтво", виданому Львівською академією мистецтв у 2000 році, навіть не зазначено цієї спеціальності, не розкриваються її глибокі історичні корені, той духовний зв'язок між майстерністю церковного столяра, його творчістю і найголовнішим у житті православної церкви –богослужінням. Проте термін "снечар" такий же давній, як і " бондар" –майстер з виготовлення дерев'яних діжок, як і "стельмар" чи "стельмах" –майстер з обробки деревини гарячим паром і виготовлення з неї виробів (колеса, хомути), як і "гончар" ("горнь - чарівник") –майстер з виробів із випеченої глини.

Результати дослідження. Основним у виготовленні предметів церковного призначення поряд із художньою цінністю, цінністю використаних матеріалів або складних технологій, визначальним є їх духовне, літургійне значення. Спробуємо обґрунтувати це на прикладі церковних підсвічників.

За часів відсутності електричного світла підсвічники були одним із головних предметів у житті кожної родини. Їх застосовували для освітлення, і в цьому було їх суто практичне застосування. Рівень

заможності впливав на складність виготовлення, художні смаки та використані матеріали. Про це свідчать музейні колекції, археологічні дослідження, а також дослідження літературних джерел.

Розглянемо підсвічник як предмет церковного вжитку і зробимо спробу розкрити його духовне значення, адже свіча—це символ горіння нашої віри, і він входить до складу богослужіння, органічно несучи символічне й духовне навантаження.

Під час богослужіння архієрей благословляє віруючих двосвічником (дікірієм) та трисвічником (трикирієм), що входять до складу атрибутів архієрейського служіння. Дікірій – символ божої та людської природи Христа, трикірій – символ єдності іпостасі святої Трійці[2, с. 116]. Священик читає Євангеліє, тримаючи односвічний підсвічник як символ віри святому письму. Під час проскомідії виносять односвічний "поставний" підсвічник і поставляють перед Царськими воротами, "Великий" та "Малийвихід" супроводжують диякони чи паламарі з односвічними підсвічниками.

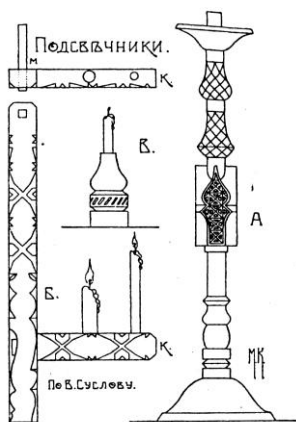
Дерев'яні підсвічники зараз зустрічаються досить рідко. Вони поділяються на "приставні", "вісячі" та "поставні" [3.с.331–333].

Перші виготовлялися значної висоти (до півтора аршина). Їх встановлювали на підлогу переважно перед іконами іконостасу, „Царськими” воротами, або перед іконами особливого поклоніння, причому вони слугували для закріплення однієї, двох чи багатьох свічок. Снецар С.Л. Дяченко свого часу виготовив такий односвічний підсвічник для церкви Святого Миколая м. Полтави. Це токарна обробка деревини з нанесенням рослинного орнаменту різьбленням у верхній і нижній його частинах. Стойова частина булла виконана у вигляді двох і трьох спіралей, центральна частина – у вигляді кулі. Різьблення пристосоване під нанесення позолоти. Для дерев'яних підсвічників обов'язковою умовою є введення у верхній частині металевої тарілочки, яка запобігає розливанню гарячого воску на руки того, хто його тримає, та розповсюдження вогню на підсвічник при догоранні свічі.

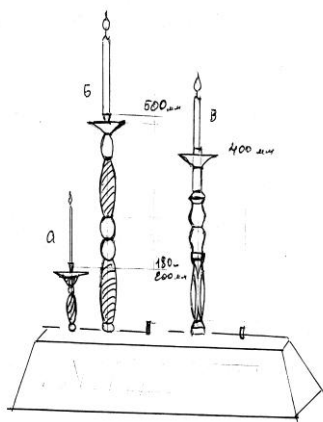
Вісячі підсвічники підвішувалися до тязла іконостасів і являли собою різної довжини різьблені або розмальовані бруски, до яких прикріплювалися „зацепи” (Мал. 1м) – маленькі брусики, якими підсвічники закріплювалися за тязла, а до низу –горизонтальні брусики (Мал. 1к), звернені в одну або дві сторони, у верхній грані останніх просверлювалися кілька гнізд для свічок. У задній грані основного бруска в місці його пересікання з нижнім закріплювався додатковий брусочок (розпірка) паралельно зачіпу, який не давав низу підсвічника наблизитися до ікон і тим попереджав дію вогню свічок на ікони(Мал. 1б). До „вісячих” підсвічників належали такі, які складалися з вертикальної й

горизонтальної частини, вільний кінець останньої вставлявся у спеціальні гнізда, зроблені в тязлах іконостасів або стінах.

"Поставними" називалися ті підсвічники, які встановлювалися на папахидних столах, на престолі чи жертovníку і вирізалися для однієї свічки, покривалися орнаментом або різьбленням (Мал. 1б).

Мал.1

Мал.2:

- а) підсвічник ієрейський;
- б) підсвічник дияконський (дворучний);
- в) пономарський одноручний.

С.Л. Дяченко в 1998 році виготовив два набори по п'ять ручних підсвічників, згуртованих для зручності зберігання на дерев'яних різьблених підставках. Знаходяться вони у Свято-Троїцькій церкві с. Опішні і Свято-Миколаївській церкві м. Полтави (Мал. 2).

Залежно від чину богослужіння, надання більшої духовної урочистості підсвічники можуть триматися однією рукою (Мал. 2а) – коли священик відправляє молебень із читанням акафісту і тримає в руці підсвічник і кадило (для зручності такий підсвічник незначних розмірів – 15 – 20 см, і його прикрашає лише форма, у якій він виконаний).

Іншим прикладом підсвічника є дияконський (Мал. 2б), один або кілька. Вони можуть бути значних розмірів для утримання обома руками і великою свічкою. Цим підкреслюється урочистість, важливість моменту богослужіння. Оздоблення може бути різьбленням, виконаним у

різній техніці і досить складних формах токарної обробки деревини.

Наведений приклад підсвічників підкреслює зв'язок між майстерністю снечаря і призначенням його виробів. У досить малому розмірі статті розкрити це важко, адже від кількості віруючих прочан, які відвідують храм, храмові богослужіння, залежать розміри храму, а від цього залежать розміри церковних предметів. Наприклад, у Полтавському Хрестовоздвиженському соборі загальною площею 400 кв.м престол виготовлений розміром 300х1300х1000мм, оздоблений складним художнім різьбленням і позолотою, панахидний стіл–2500х1000х1000 мм, церковні лавки зі спинками і без них довжиною до 2500 – 2800 мм.

У церкві Блаженної Ксенії Петербурзької в Полтавській дитячій міській лікарні, яка почала діяти 2003 року (приміщення всього 40 кв.м), престол розмірами 700х700х1000 мм і церковні лавки вже не виготовлялися за обмеженістю простору. Але для ходу богослужіння снечаром було виготовлено все: іконостас, престол, жертovníк, клірос, а також ручні підсвічники.

Висновки. Снечарство, по-перше, – культове мистецтво, і до нього потрібно ставитися в першу чергу як до культового мистецтва, а вже потім – як до художнього. Саме наявність церковних канонів, місцезнаходження церковних предметів, напівтемряви при богослужінні створюють специфічну атмосферу й настрій. У тому є таємниця для того, хто бачить ікони, лампади, підсвічники, престол, іконостас, аналої з іконами, розп'яття Христа. Ці речі не можна оцінювати як у музеї, роздивляючись, як картини чи скульптури, вишиванки чи посуд, – церковні предмети виготовляються для поклоніння чи виконання обрядів і таїнств. Кожен майстер в їх виготовлення вносить весь світворчий дар, знання, досвід, зберігаючи народні традиції, техніку, але під дією суспільного руху та з урахуванням сучасних матеріалів і технічної бази. Збереження і відродження таких рідкісних ремесел, як снечарство, має велике значення у відродженні національного духу, самоповаги й взаємоповаги.

Список використаних джерел:

1. Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції „Сучасні інновації в освіті та проблеми їхнього практичного впровадження, 15 – 16 квітня 2004 року. – Полтава: Полтавський інститут економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини „Україна“. – С. 28.
2. Традиції та новачі у вищій архітектурно-художній освіті: збірка наукових праць вищих навчальних закладів художньо-будівельного профілю України та Росії. –1999. –№ 4–5. –С. 115 – 117.

3. Михаил Красовский. Энциклопедия русской архитектуры. Деревянное зодчество, 2001. - С.331-333.
4. Декоративно-вжиткове мистецтво. Словник [Львівська Академія мистецтв; ред. Я.Т. Запасака]. –М.:Владос, 2004.
5. Всенощное бдение. Литургия. –Издание второе. Московская патриархия. –М.,1983. –Том 4.

Жужа Лілія Олександрівна,
асистент кафедри соціальної педагогіки
Хортицького національного навчально-реабілітаційного
багатопрофільного центру
Науковий керівник:
Позднякова-Кирбят'сва Елліна Геннадіївна,
кандидат соціологічних наук, доцент, проф.каф.соціології,
Мелітопольський педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Вступ. На сучасному етапі, у часи скрутного соціально-політичного становища української держави, проблема волонтерства, як політичного інституту, постає дуже гостро. На жаль, держава не спроможна повною мірою задовольнити потреби бійців у зоні АТО, і саме діяльність волонтерів уможливило гідне існування захисників української землі. Саме завдяки волонтерам надається добровільна, безкорислива допомога і членам громади, і біженцям, що її потребують. Волонтерство – це один з найважливіших політичних інститутів, що активує свою діяльність саме у скрутні часи для громадян і країни в цілому.

Результати дослідження. Політичні інститути – це сукупність засобів упорядкування політичного життя. Тож волонтерство, як політичний інститут, є засобом упорядкування волонтерської діяльності та явища волонтерства як такого. До сукупності інституційних засобів входять організаційні, правові, етичні. Умовно інституційні засоби можна поділити на три групи компонентів.

Перш за все – це організаційний компонент. Це певні політичні організації, найбільша з яких – держава, а також партії, громадські організації тощо. Організаційне волонтерство упорядковано в системі волонтерських організацій – регіональних, студентських, жінок, учасників АТО тощо.

Волонтерство є інститутом громадянського суспільства, тож

волонтерські організації створюються з ініціативи не держави, а безпосередньо громадян.

Іншим інституційним засобом упорядкування політичного життя є політичні та правові норми. Нормою волонтерської діяльності є, наприклад, добровільність. У законодавчій площині діяльність волонтерів упорядковується певними правовими нормами.

Етичним підґрунтям або етичними засадами волонтерства є патріотизм, відповідальність, емпатія, гуманізм, взаємодопомога. Психологічно волонтерство забезпечується ентузіазмом, здатністю до ініціативи, активної діяльності. Люди, що відрізняються споглядальною психологією, мало здатні до волонтерства. Адже волонтер – це діяч, а не спостерігач [2].

Третім компонентом інституційних засобів є стійкі форми політичних відносин. Деякі визначення інститутів вбачають в інститутах перш за все форми стійких відносин між людьми. У політичній сфері це політичні відносини. Тож волонтерство, як політичний інститут, є формою політичних відносин між суб'єктами та об'єктами волонтерської діяльності, відносинами між добровольцями та об'єктами їх допомоги, формами відносин волонтерів з державними та господарськими установами та організаціями.

Виникнення інституту обумовлено появою суспільних потреб у виконанні певних функцій та упорядкуванням процесу задоволення цих потреб [3]. Волонтерство, як політичний інститут, виникає у випадках, коли держава та існуючі інституції не спроможні виконувати достатньою мірою певні завдання. Так, волонтери АТО з'явилися тоді, коли державні органи виявилися нездатними забезпечити антитерористичну операцію матеріально, фінансово тощо. Отже, волонтерство є компенсаторним механізмом, що допомагає забезпечити необхідним воїнів АТО. У політичному відношенні волонтерство – це політичний механізм об'єднання громадянських ініціатив у виконанні важливої державної справи – захисту Вітчизни.

Побічно волонтерство виконує функції політичної консолідації громадян для вираження патріотизму, виконання суспільно необхідної діяльності. Слід також виокремити функцію політичної комунікації, що виконує волонтерство. Волонтерська діяльність важлива для забезпечення зв'язків воїнів з родичами, організаціями із забезпечення харчами, медикаментами тощо. За великим рахунком, волонтери здійснюють комунікацію між армією і народом.

Іншою функцією волонтерства є політична інтеграція патріотичних сил задля допомоги фронту [1].

Окрім явних функцій, можна виокремити латентні функції, які не можна однозначно оцінити як позитивні або негативні. Наприклад,

приналежність до волонтерського руху є засобом підвищення політичного капіталу. Ця функція особливо важлива в період активізації електорального процесу.

Висновки. Отже, волонтерство формується як політичний інститут з усіма притаманними йому ознаками та якостями. Діяльність волонтерських груп та організацій покликана полегшити непрості соціальні, психологічні та економічні умови громадян, які мають у цьому потребу. Діяльність волонтерства, як політичного інституту, заснована на гласності, гуманності, законності, добровільності, відповідальності тощо. Це означає, що, окрім названих вище функцій (каналізація громадянських ініціатив, інтеграція сил, функція компенсаторного механізму тощо), волонтерство має вплив на формування важливих етичних настанов та норм у кожного громадянина, впливає на виникнення співчуття та взаємопорозуміння людей, і тим самим єднає народ у боротьбі за гідне і мирне існування у своїй країні.

Список використаних джерел:

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pidruchniki.com/1781040936307/>
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=713
3. Українське суспільство: стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2013. – 566 с.

Кальян Сергій Євгенійович,

д. п. н., доцент, професор кафедри філософії,
історії та педагогіки,

Полтавська державна аграрна Академія

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ

Вступ. Процес становлення незалежної української держави, демократизація суспільства потребують нових підходів до проблем в етнонаціональній сфері, недопущення конфліктів у цій площині, пошуку власної оптимальної етнонаціональної моделі, яка б дозволила гармонійно поєднати інтереси всіх суб'єктів поліетнічного суспільства.

Для України є край актуальною проблема розробки та втілення інтеграційних етностратегій як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Актуальність обраної теми також обумовлена станом дослідження змісту і сутності національно-етнічної

самоіндифікації в науковій літературі, особливо з урахуванням змін суспільних відносин на стадії трансформації – переходу від однієї політичної системи до іншої. Втім, аналіз етнонаціональних моделей свідчить, що їх вивчення та узагальнення фахівцями залишається недостатнім. Проблема теоретичних засад національно-етнічної самоіндифікації набуває особливого значення для посттоталітарних країн і ускладнюється економічною кризою, сепаратистськими тенденціями в суспільстві.

Результати дослідження. Для кожної людини природним є ототожнення себе з певною національно-етнічною спільнотою, визнання своєю певної культури, мови, звичаїв, історії, релігії та прагнення до їх збереження. Л. Гумільов підкреслював: «Безперечно одне: поза етносом немає жодної людини на землі... Етнічна належність у свідомості – явище всезагальне» [1].

Як справедливо зазначають О. Куць, В. Лісничий, Ю. Куц, «кожна особа є передусім маленькою клітиною більшого або меншого етнічного організму, тобто конкретного національного цілого, без якого вона не спроможна існувати (мовне чи етнокультурне середовище, побут, звичаї тощо)... Звідси – потреба збереження свого етнічного «я», національної свідомості та особливостей свого національного обличчя за обов'язкової умови забезпечення поваги до іншої національної самобутності» [2].

На думку Бенджаміна Р. Барбера, національність – це «швидше спільне відчуття та виражене прагнення, а не сукупність ознак, що піддаються чіткому визначенню» [3].

Занепокоєння з приводу можливої втрати власної національної ідентичності, на жаль, є небезпідставними, адже протягом усієї історії людства у сфері міжнаціональних стосунків спостерігається певна закономірність, згідно з якою одні національно-етнічні спільноти прагнули до домінування над іншими, до нав'язування їм своєї мови, культури, традицій, звичаїв, релігії як більш прийнятних, зручних та значущих, нехтуючи при цьому духовними цінностями та здобутками цілих поколінь інших національно-етнічних спільнот. Прагнення одних етносів до підкорення інших знайшло своє відображення в численних теоріях і концепціях, котрі створили теоретичну та ідеологічну основу колоніалізму, работоргівлі, масового знищення етнічних меншин, примусової асиміляції.

Ще наприкінці XIX століття М. Драгоманов зробив висновок, що «система примусової національності є такою ж всесвітньою проявою в громадському житті, як і система примусової релігії. Першоосновою обох систем служить дикий суб'єктивізм, котрий пхає людей дивуватися тому, що не подібне до їхнього, сміятися з нього, ворогувати, нищити» [4].

На жаль, і через десять років після набуття Україною незалежності

під час Всеукраїнського перепису населення траплялися випадки, коли всупереч волі громадян відомості про їхню національну належність спотворювали або ж їх відносили в офіційних документах до іншої національності [5].

В. Цветов наводить досить цікавий приклад. У Нью-Йорку постійно мешкає 30 тис. японців, третина з яких жодного разу в житті не брала в руки американських газет. Сорок відсотків японців і майже половина японок ніколи не знали з американцями, не заводили з ними дружніх стосунків. Вони задовольняються місцевим виданням токійської газети «Іоміурі», місцевими радіoproграмами японською мовою, японськими передачами по міському кабельному телебаченню і спілкуванням виключно в межах своєї групи [6]. Цей приклад, звичайно, не означає заклик до ізоляції та замкненості, а лише свідчить про наявність у людини можливості зберегти власну національну самобутність, свідомо обрати будь-який варіант міжнаціонального (національного, національно-етнічного) спілкування: від свідомої і повної асиміляції з відмежуванням і нехтуванням культурою предків до мінімізації міжнаціональних контактів. Національно-етнічна стійкість і прагнення до збереження власної національної ідентичності вражає ще й з огляду на рівень розвитку інформаційної індустрії, впливу якої, здавалося б, уникнути громадянину сучасної цивілізованої країни практично неможливо. Однак японці зуміли створити навіть за кілька тисяч кілометрів від батьківщини повноцінне національно-етнічне середовище [7].

Розмірковуючи над проблемою вселюдського та національного, Ортега-і-Гассет підкреслював, що немає сенсу відмовлятися від спільноти, до якої належиш, відкидати або примішувати спільність зі своїм народом, бо це означатиме заперечення власного досвіду, де, безперечно, є моменти і негативні. Але, хоч якими б вони були, вони невіддільні від нас самих, національних людей. Головне полягає в тому, щоб, залишаючись часткою того чи іншого народу, стати особистістю, індивідом, творцем своєї долі, вчинків, за які несеш відповідальність. Отже, – залишитись людиною [8]. Таким чином, для особи в умовах демократичного суспільства питання вибору національно-етнічної приналежності є передусім філософсько-етичною проблемою, яка досить часто не потребує створення спеціального правового механізму та відповідної системи правових гарантій, які б забезпечили його вільну реалізацію. Тобто проблема полягає в тому, щоб людина сама (і передусім для себе) визначилася, що для неї є найбільш прийнятним та ціннісним: традиційна (національна) культура чи уніфікована. Відомо, що в сучасному світі відбувається масове відчуження людей від національної культури, традицій, звичаїв на користь чужої культури,

чужого досвіду, чужих норм співжиття, причому не лише у країнах, що розвиваються, а й у розвинених, багатих державах. На противагу цій тенденції національна еліта (митці, філософи, педагоги, політики) намагаються зберегти традиційну культуру, забезпечивши тим самим певну стабільність та захищеність суспільства. У деяких державах до цього залучаються і конституційно-правові засоби (Франція, Росія), але загалом такий підхід не є типовим.

Разом з тим прагнення до національно-етнічної ідентифікації – явище природне й обумовлене не лише спробами існуючого політичного режиму здійснити насильницьку асиміляцію певних національно-етнічних спільнот чи обмежити їх національно-культурний розвиток. Як зазначав ще 1925 р. А. Уайтхед, «різноманітність серед людських спільнот необхідна для виникнення спонукальних мотивів і матеріальних умов для Одисеї людського духу. Різні нації з різними звичаями не є ворогами, це щасливий дарунок долі. Люди вимагають від своїх сусідів чогось достатньо схожого, щоб бути зрозумілими, чогось достатньо відмінного, щоб привертати увагу, й чогось значного, щоб викликати захоплення. Проте ми не повинні сподіватися, що вони мають лише чесноти. Ми маємо бути задоволені, якщо виявимо в них хоча б якусь цікавинку» [9].

У деяких країнах національна приналежність (ідентифікація) обумовлює правовий статус особи або є підставою набуття громадянства. Так, згідно з Конституцією Фіджі 1990 р., правовий статус громадян значною мірою визначається їх національно-етнічною приналежністю (фіджійці, ротума, індійці), вирішальну роль у визначенні якої відіграє звичай. Відповідно до ст. 156 Конституції фіджійцем визнається особа, зареєстрована, згідно зі звичаєм, як власник туземної землі [10]. Згідно з законом про громадянство Бірми все населення поділяється на три групи громадян з неоднаковим правовим статусом. Найбільше переваг надається громадянам за народженням, до яких належать особи корінних національностей та етнічних груп, що постійно проживають у країні. На ступінь нижче стоять «асоційовані громадяни», тобто особи інших національностей, які постійно проживають у Бірмі, але мають родичів за кордоном і набули громадянства за рішенням спеціального органу в порядку адміністративної процедури. До третьої категорії осіб, права яких є ще більш обмеженими, належать натуралізовані громадяни. Як зазначає М. Нікіфорова, «всупереч загальноприйнятій «презумпції невинуватості» законодавець розглядає «асоційованих» і натуралізованих громадян як постійно підозрюваних, політично неблагонадійних осіб» [10]. У Німеччині в основу закону про громадянство 1913 р. також було покладено національно-етнічний чинник.

Разом з тим, на думку У. Альтерматта, «сучасні держави можуть

існувати лише в тому випадку, коли вони звільняють політичне громадянство від культурної та етнічної ідентичності» [11].

Досліджуючи національну ідентичність, Я. Тамір зауважує, що «обов'язок кожного покоління полягає в тому, щоб почуватися вдячним предкам, дотримуючись їхніх звичаїв. У цьому метафізичному сенсі індивіди вже від народження мають колективні обов'язки, які вони повинні виконувати. Зберігаючи ідентичність, успадковану від своїх батьків, індивіди виконують цим свій обов'язок» [12]. Далі вона зазначає: «Поновлення ідентичності та асиміляція показують нам, що індивіди можуть роздумувати не тільки над тим, яким би типом особистості вони хотіли стати, але також про той тип суспільної ідентичності, якої вони хотіли б набути. Поняття поновлення ідентичності дає змогу зрозуміти, чому вибір індивіда переважно полягає в тому, щоб залишитись тим, ким були його предки; тим часом асиміляція нагадує нам також про те, що він може вибрати шлях засвоєння чужої культури, з якою його раніше нічого не зв'язувало» [12].

Досить часто з різних причин виникають такі обставини, коли людина протягом тривалого часу (а іноді протягом усього життя) залишається повністю відірваною від мови, культури, традицій тієї національно-етнічної спільноти, до якої відносили себе її батьки. Вона виховується, навчається, працює, проводить дозвілля в зовсім іншому національно-етнічному середовищі, ніж її батьки, і фактично ототожнює себе з іншою етнічною спільнотою, вважає своєю іншу культуру, іншу мову, іншу релігію. О. Потебня вважав, що «випадки повної денационалізації можна спостерігати лише в житті окремих людей, які ще не говорять і були перенесені в середовище іншого народу. В таких випадках життя предків такої особи вноситься в її власний розвиток лише у вигляді фізіологічних слідів та задатків духовного життя» [13]. За таких же умов інша людина, навпаки, докладає значних зусиль для збереження мови, культури, релігії, які вважали своїми її батьки. В обох випадках особа реалізує своє право на вибір національно-етнічної приналежності, тобто право на національно-етнічну самоідентифікацію, яке, по-перше, є логічним наслідком природного розвитку міжнаціональних відносин на сучасному етапі, а, по-друге, обумовлене необхідністю подолання практики насильницької асиміляції, що набула значного поширення протягом кількох останніх століть.

Не менш переконливим аргументом на користь права на національно-етнічну самоідентифікацію є аналіз досить типової та поширеної ситуації, коли батьки дитини належать до різних національностей. У цьому випадку людина, безперечно, може обрати для себе національність одного з батьків чи навіть якусь іншу національність. Для М. Шульги є очевидним, що «особистість має право вибору, в тому

числі право на етнічне самовизначення, право гідності і свободи у складному, драматичному переплетінні етнічних відносин» [14]. Директор Інституту етнології і антропології РАН В. Тишков вважає, що «коли людина народилася в сім'ї українця й білоруски і виростала в російськомовному середовищі, то вона за культурою і самосвідомістю скоріше за все є росіянином» [15].

У документі Копенгагенської наради з людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 р. зазначалося, що «приналежність особи до національної меншини – це предмет її власного вибору, і жодні несприятливі наслідки не можуть виникати у зв'язку з існування такого вибору» [16]. Подальшого розвитку це положення набуло в Рамковій конвенції про захист національних меншин, ухваленій Радою Європи 1 лютого 1995 р., у якій зазначається: «Кожна особа, яка належить до національної меншини, має право вільно вирішувати, вважатися чи не вважатися їй такою, – і це рішення або здійснення прав у зв'язку з ним не повинно завдавати шкоди такій особі».

Але якщо така можливість природно належить окремим категоріям осіб, то в демократичному суспільстві, з огляду на те, що національно-етнічна приналежність, незважаючи на інтенсивні інтеграційні процеси, все ж залишається явищем поширеним, всезагальним, таке ж право має бути визнане і за всіма іншими його членами. Тобто не лише за представниками національних меншин, а й за представниками так званої національно-етнічної більшості (або титульної нації). До того ж, як свідчить історія, усі численні спроби встановлення універсального об'єктивного критерія визначення національної належності не дали бажаного результату. Тому в більшості демократичних держав національна ідентифікація громадян обумовлюється їх власним волевиявленням, тобто перетворюється фактично на самоідентифікацію особи. Людство пройшло довгий шлях до розуміння необхідності визнання права особи самостійно визначати власну національно-етнічну приналежність.

Разом з тим, на думку деяких науковців, у жорстко стратифікованих суспільствах в індивіда немає права вільної ідентифікації своєї приналежності, оскільки ця приналежність є фіксованою [17].

Разом з тим, як зазначає В. Кимлічка, «сучасні ліберальні держави визнають, що концентровані на певній території групи, що були примусово інкорпоровані в певну державу, не можуть і не повинні бути змушені до прийняття національної ідентичності більшості. Якщо такі групи, як квебекці, каталонці, фламандці або шотландці вважають себе окремими націями в більшій державі, то їхню національну відмінність слід визнавати в суспільному житті й державних символах,

використовуючи такі речі, як статус офіційної мови, права самоврядування та визнання їхніх відмінних правових традицій [18].

Висновки. Немовля не може обрати собі національну належність. Його національну приналежність визначає його особисте оточення згідно з внутрішніми настановами та традиціями. Національна самоідентифікація людини в кожному конкретному випадку є своєрідною, особливою. Разом з тим є певні закономірності та певні типи (варіанти) національної ідентифікації. В одному випадку національно-етнічна ідентифікація здійснюється шляхом наслідування, коли індивід свідомо чи несвідомо копіює стереотипи поведінки певної національно-етнічної спільноти, серед якої він проживає та виховується. В іншому випадку національно-етнічна ідентифікація відбувається на основі примусу, коли індивіда примушують діяти певним чином, слідувати певним традиціям, звичаям всупереч його бажанню. Зовсім інша ситуація складається, коли етнонаціональна ідентифікація відбувається взагалі в умовах усвідомленого вільного вибору аж до можливості відмови від національної приналежності взагалі.

Без забезпечення з боку держави достатніх умов для здійснення цього права неможливо подолати міжнаціональну напруженість та досягти міжнаціональної злагоди в суспільстві. Це право має бути визнано одним з головних критеріїв визначення демократичного характеру держави. Водночас воно складає фундаментальну методологічну основу для дослідження особливостей, закономірностей та специфіки сучасних національно-етнічних (міжнаціональних, етнічних) відносин.

Список використаних джерел:

1. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. – С. 22.
2. Етнонаціональні чинники державотворення: монографія / О. М. Куць, В. В. Лісничий, Ю. О. Куц; керівник авт. кол. О. М. Куць. – С. 47.
3. Бенджамін Р. Барбер. Націоналізм / Енциклопедія політичної думки. – С. 257.
4. Драгоманов М. П. Вибране / М. П. Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – С. 505.
5. Национальная государственность союзной республики / В. В. Цветков, В. Ф. Сиренко, В. Б. Аверьянов и др.; отв. ред В. В. Цветков, В. Ф. Сиренко; АН УССР. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 24.
6. Цветов В. Я. Пятнадцатый камень сада Рёандзи. Мафия по-японски. – С. 41.

7. Колісник В. П. Конституційні засади досягнення міжнародної злагоди // Драгоманівський збірник. «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм / за ред. Т. Г. Андрусяка. – Львів : Світ, 1996. – С. 217.
8. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства и другие работы; [пер. с исп.; сост. М. Тетерян и др. – М. : Радуга, 1991. – С. 543 – 544.
9. Уайтхед А. Избранные работы по философии; [пер. с англ.; общ. ред. и вступ. ст. М. А. Киселя]. – М. : Прогресс, 1990. – М., 1990. – С. 270.
10. Сравнительное конституционное право. – С. 280-281.
11. Альтерматт У. Этнационализм в Европе. – С. 120.
12. Тамір Я. Ідея людини // Лібералізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2002. – С. 380.
13. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація / упоряд. і вступ. стаття Ю. Шевельова. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1992. – С. 97.
14. Шульга М. Людина не повинна бути засобом... Етнічна самоідентифікація особистості / М. Шульга // Вісник НАН України. – 1997. – № 9 – 10. – С. 50.
15. Тишков В. Национальность по личному выбору. Создается новый перечень народов России / В. Тишков, Р. Амиров // Российская газета. – 2000. – 31 мая.
16. Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-американського бюро захисту прав людини. – К., 1998. – Вип. 21: Права меншин. – С. 249.
17. Весёлкин Е. А. Расизм как этическая проблема в западной этнологии / Е. А. Весёлкин // Расы и расизм. История и современность. – М. : Наука, 1991. – С. 149.
18. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин. – С. 132.

Каркач Андрій Володимирович,
старший викладач кафедри соціальної роботи,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ

Вступ. Однією з характерних особливостей розвитку української постколоніальної науки стало поглиблене зацікавлення дискурсом національної ідентичності в її межах. Це можна пояснити передусім

культурно-історичними обставинами – розвалом радянської наддержави (СРСР) та фактором здобуття Україною незалежності у 1991 році. Закономірно, що значна кількість наукових праць, котрі з'явилися від початку 90-х років ХХ ст., репрезентують новий спосіб осмислення явищ та закономірностей, який випливає з усвідомлення пріоритетного статусу національної самототожності у структурі незмаргіналізованої свідомості. Та є ще не менше проблем і питань, які потребують неупередженого аналізу в умовах демократизованого суспільства, зняття табу з важливих тем та ідеологічного тиску.

У початковій фазі перебувають дослідження такої складної і суперечливої проблематики, як особливості політики окупаційного режиму на Сході України та колабораціонізм як складова частина його.

Результати дослідження. Актуальність теми полягає в тому, що особливості окупаційного режиму в сучасній Україні на Сході не вивчалася, тим більше питання колаборації, її причини та прояви. Слово «колабораціонізм», як і більшість термінів сучасного політичного лексикону, має французьке походження. Власне, це лише нова «окультурена» назва добре відомого явища. В оригіналі воно означало підсобицтво окупантам, політичний торг, розмінною монетою якого є незалежність або суверенітет власної країни.

Варто зазначити, що дане питання порушувалося в дослідженнях окремих авторів, зокрема: О.Д. Бойко [1], І.М. Грідіна [2], І.І. Дирейка [3], О.Ф. Іванова, І.О. Іванкова [5], А.І. Мельник [6], І.В. Рибак [7], П. Тронька [8], В.І. Червінського [9], В. Шайкана, а також деяких іноземних долідників – Зюсси Дитмара та Винфрида [4], В.Л. Штефана, А. Шейдербауера. Проте вони стосувалися явища колабораціонізму та існування окупаційних режимів у роки Другої світової війни.

Великий інтерес викликають питання, пов'язані із життям людей, що опинилися на захопленій ворогом території. Сьогодні вкрай важливо, характеризуючи період окупації, оперувати не загальними категоріями та абстрактними поняттями, а спробувати побачити конкретну людину, дослідити обставини, у які вона потрапила, та зрозуміти її стан.

Серед питань, що стосуються проведення антитерористичної операції, на сучасному етапі розвитку соціологічної науки все більшої актуальності набувають питання, пов'язані, зокрема, з особливостями, відмінностями та специфікою окупаційної політики в її регіонально-територіальному вимірі в соціально-економічній, етнонаціональній, культурній, релігійній, освітній сферах. Останнім часом дослідники розкривають і регіональну специфіку окупаційного режиму. Це праці І. Тарнавського про особливості окупаційного режиму на Донбасі, В. Абакумової – на Луганщині, В. Несторенка – безпосередньо у військовій зоні, проте і сьогодні вивчення питань окупаційного періоду здебільшого

виходить із тогочасного світобачення борців із нацизмом. Система окупаційних установ і збройних формувань описується в багатьох наукових працях українобійно, і, зрештою, ми й досі не маємо реального «образу ворога» та його поплічників тощо.

Причини колабораціонізму в Україні:

- 1) бажання помститися владі за всі кривди, що їм завдала;
- 2) ідеологічне несприйняття української влади, національної ідеології;
- 3) страх за своє життя і життя близьких;
- 4) кар'єризм, прагнення пристосуватися до нових умов життя;
- 5) обман окупаційної пропаганди;
- 6) прагнення за допомогою окупаційних військ боротися за створення так званої «власної держави».

Так, **колабораціонізм** – це добровільна чи вимушена співпраця з ворогом у будь-яких сферах життя – політичній, військовій, економічній, побутовій, культурній та ін., що має ознаки злочину (наприклад: служба в адміністративних, репресивних інституціях ворога, постачання окупантам інформації, що становить військову або державну таємницю; безпосередня участь у каральних експедиціях і акціях проти патріотів; переслідування й видача військовослужбовців, активістів та членів їх родин; участь у насильствах або вбивствах, пограбуваннях, знищенні майна громадян, кооперативних та громадських організацій, держави тощо). Пособництво окупантам – це добровільне чи вимушене сприяння ворогові (його військовій або цивільній адміністрації) у здійсненні військових, політичних, економічних, культурних заходів, спрямованих на зміцнення окупаційного режиму (наприклад в організації чи проведенні робіт на відбудові промислових і комунальних підприємств, транспорті, збиранні продовольства, речей та фуражу для потреб армії ворога, сприянні окупаційній владі у здійсненні розправ і насилля над цивільними та військовополоненими тощо). Трудову діяльність робітників, селян, службовців адміністративних та інших установ, лікарів, учителів, агрономів та інших фахівців, чий дії під час окупації території Сходу України спрямовані на виживання, за відсутності в ній ознак злочинів, слід вважати такою, що не підлягає переслідуванню.

Політичний колабораціонізм – це різновид колабораціонізму, співпраця з ворогом на ідейних засадах.

Адміністративний колабораціонізм – це форма співпраці з ворогом лояльних осіб з місцевого населення в органах місцевого управління різного рівня, діяльність яких керована й контрольована окупантами.

Військовий колабораціонізм – одна з форм колабораціонізму, добровільна або вимушена служба у військових формуваннях гітлерівців та їхніх сателітів.

Економічний колабораціонізм – це різновид колабораціонізму,

співпраця в будь-яких галузях економіки на користь ворога.

Побутовий колабораціонізм – одна з форм колабораціонізму, встановлення доброзичливих стосунків між окупантами й місцевим населенням, котрі не наповнені злочинним змістом (наприклад попередження окупантів про заміновані будинки, шляхи, послуги, добровільне пропонування продуктів харчування, запрошування на родинні свята тощо).

Культурний колабораціонізм – це співпраця з окупантами в духовній сфері, яка сприяла поширенню серед населення віро-нопідданських почуттів, пропагувала зверхність арійської раси, задовольняла інтереси окупаційної влади і сприяла високому психологічному настрою окупантів [1].

Висновки. Колабораціонізм, як явище, відтворює соціально-психологічну та етичну реальність у суспільстві під час кризи, спонукає та регулює поведінку як окремих індивідів, так і населення, яке вже знаходилося у стані комфортності, сприяє організації різних форм співпраці та стосунків з окупантами. Це явище виникає та провокується, активізується та заохочується, поширюється внаслідок дії навмисно створюваних окупантами таких універсальних механізмів соціально-психологічних явищ, як наслідування, навіювання, переконання, психологічне зараження, залякування тощо. Ефективність дії універсальних механізмів соціально-психологічних явищ, що викликають та провокують виникнення колаборації, залежить також від особливостей психічного складу населення, нації (ментальності, національного характеру, типових рис тощо), що перебуває або під яким-небудь окупаційним режимом або переживає революцію, громадянську війну тощо. Колабораціонізм базується на складному інтегральному психологічному утворенні – мотиваційній сфері, основу якої становлять потреби як рушійна сила розвитку особистості. Відсутність можливостей для задоволення потреб, інтересів, цінностей і та ін. поступово призводить до кризи, регресу, занепаду особистості зокрема і суспільства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Архіви окупації. – Т.1. – К,2006. – С.553-574. 762-769.
2. Бойко О.Д. Історія України / О.Д. Бойко. – К, 2008. – С.467-469.
3. Історія України. Джерельний літопис / [за ред. В.І. Червінського]. – К, 2008. – С.529-555.
4. Історія України. / [за ред. М.О. Скрипника]. – К, 2003. – С.248-250.
5. Крижний С.Г. Історична соціологія: етапи розвитку / С. Г. Крижний // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2004. – № 621. – С. 63 – 68.

6. Крижний С.Г. Поєднання якісного та кількісного аналізу в історичній соціології як кентавр-проблема / С.Г. Крижний // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць. – Харків : Видавничий центр ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2005. – С. 206 – 209.
7. Лазарович М.В. Історія України / М.В. Лазарович. – К, 2008. – С.473-474.
8. Мельник А.І. Історія України / А.І. Мельник. – К, 2008. – С.65-67
9. Тронько П. Навічно в пам'яті народній / П. Тронько. – К, 1995. – С.32-56.

Кудінов Юрій Миколайович,
к.і.н., доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"
Кудінова Анна Григорівна,
аспірантка ІМФЕ імені М. Т. Рильського НАН України

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯРМАРКОВОЇ КУЛЬТУРИ В МЕНТАЛІТЕТІ УКРАЇНЦІВ

Вступ. Трансформації у процесі розвитку ярмаркової культури на менталітет українців ми спробували проаналізувати в тексті нашого спільного наукового проекту, поданого в січні 2015 року на здобуття Спільної стипендії Центру міської історії у Львові та Інституту наук про людину у Відні, основні положення якого ми подали у вигляді цієї скромної наукової розвідки.

Процес трансформації ярмаркової культури є незавершеним і триває в наш час. Упродовж багатьох століть ярмаркова культура вкорінювалась у повсякденному, можна сказати, позаярмарковому, житті українського соціуму як у ХІХ – на початку ХХ ст., так і з відновленням ярмарків у середині ХХ – на початку ХХІ ст. під впливом ярмаркувальників, що не були представниками українського етносу. Серед відновлених ярмарків найбільш відомі такі: Сорочинський на Полтавщині, Різдва́ний у Львові, Петропавлівський у Чернівцях, Лядівський на Вінниччині. Вектори трансформації були позитивними та негативними і спрямовувалися до повсякденного життя українського суспільства переважно від євреїв, циганів-ромів, вірмен та росіян, оскільки вони проживали в тих же самих населених пунктах, що й українці, та торгували разом з ними на європейських та українських ярмарках.

Результати дослідження. Під поняттям «менталітет» розуміють сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних і та ін. особливостей мислення народу, соціальної групи або індивіда, що виявляються в культурі, мові, поведінці тощо. [1, с. 471].

Серед пріоритетних занять євреїв і росіян, інколи українців, були оренда або володіння шинками та корчмами і збут у них вина, горілки [2, с. 58–59], лихварство та обман населення. Так, для євреїв корчма була своєрідним світським закладом, де вони займалися тим, що було заборонено релігією, зокрема, могли говорити про політику, «...їли, пили, курили й танцювали» [2, с. 64], спостерігали за християнськими традиціями та звичаями. Для українського населення, яке приїжджало на ярмарок переважно з метою торгівлі, шинки і корчми були місцем для розпивання могорича [3] між покупцем, продавцем та «свідками-могоричниками» [4, арк.1]. Росіяни не проводили торгівельних операцій без закріплення їх застіллям, яке передбачало обов'язкове вживання спиртних напоїв. Окрім того, євреї «споювали» українських чоловіків, а інколи й жінок, у своїх шинках та корчмах, торгуючи горілкою, та сприяли таким чином поширенню і вкоріненню серед українського населення алкоголізму, про що свідчить народна мудрість: «Бич на бич, аби могорич»...». У свою чергу, давання чи отримання могорича сприяло поширенню та вкоріненню в середині-наприкінці ХХ ст. такого явища, як хабарництво, корупція. Власне, «могорич» використовують сучасним сільським населенням Поділля та Полтавщини як частування випивкою з нагоди укладення вдалої торгівельної, весільної, трудової угоди або плати переважно горілкою з нагоди народження дитини, одруження, дня народження, гостинця-подяки, хабара чи виконання певної послуги за проханням замовника (наприклад плати за зорану присадібну земельну ділянку. – А. К., Ю. К.). Якщо ж у ХІХ – на початку ХХ ст. вектори широкого розповсюдження звичаю «могорича» набули проявів не лише на українських ярмарках та у повсякденному житті, то в середині ХХ – на початку ХХІ ст. вектори поширення та дії звичаю давання та отримання «могорича» звузились лише до його дії в повсякденному житті селян. Спільним для ХІХ – початку ХХ ст. та середини ХХ – початку ХХІ ст. є означення терміном «могоричники» учасників розпивання могоричу та свідків укладення тієї чи іншої угоди та оголошення її легітимності шляхом розпивання могоричу. Якщо український дослідник О. Кістяківський згадував у своїх нотатках про дозування кількості могоричу на одного такого свідка у ХІХ – на початку ХХ ст., то сучасні опитані нами селяни про таку норму в середині ХХ – на початку ХХІ ст. нічого не згадували.

Досить значна кількість видів діяльності євреїв, росіян та циганів-ромів повністю або частково присутні в автентичному чи

трансформованому вигляді в ментальності сучасних українців. Заняття лихварством збагачувало євреїв і заводило в боргову кабалу як українське населення, так і ярмаркувальників інших національностей. Це, у свою чергу, породжувало ворожі настрої українців щодо представників єврейської та російської національностей або ж циганів-ромів. У XX – на початку XXI ст. серед українського населення в магазинах приватних підприємців, переважно в сільській місцевості, лихварство побутує у видозміненому вигляді – так званих «боргових зошитах», до яких продавці чи власники крамниць записують борги покупців під безвідсотковий чи, в окремих випадках, малопроцентний борг-кредит. Також це виявилось на законодавчому рівні у вигляді написання розписки як документа, завіреного в нотаріуса. Шахрайство на ярмарках XIX – початку XX ст. з боку єврейських купців та дрібних торгівців-євреїв, а також циганів-ромів у середині XX – на початку XXI ст. видозмінилось на різні способи ведення тіньової економіки, обкрадання населення, несплати податків у результаті приховування прибутків від офіційної влади, тіньового бізнесу. Діяльність циганів-ромів на українських ярмарках у XIX – на початку XX ст. в галузі гадальної та екстрасенсорної роботи змінилася із народної ярмаркової розваги на спосіб обману, наживи та спосіб життя та інколи єдиний засіб для існування родин в умовах високого рівня безробіття за допомогою діяльності деяких циганських та українських родин як псевдоекстрасенсів у середині XX – на початку XXI ст. Серед позитивних трансформацій ярмаркової культури XIX – початку XX ст. в повсякденному побуті українського населення середини XX – початку XXI ст. є адаптація європейської ділової торговельної етики до українських методів ведення торгівлі та синтез українського звичаю «завдатку» з європейською нормою передоплати вартості товару, привнесена в українську культуру польськими та італійськими торговцями. Традиції рекламування продукції вірменськими купцями збережено майже в автентичному вигляді на стихійних та міських ринках, базарах.

У минулому частування на ярмарках національними стравами відбувалося в гончарному посуді, виготовленому за давніми гончарними традиціями, а сучасний посуд виготовлений не завжди з глини чи інших екологічних матеріалів та має гладке полив'яне покриття всередині виробу. Тому розтерти мак на Різдво чи Маковіяв макітрі тепер часто майже нереально. Якщо на традиційних ярмарках у XIX – на початку XX ст. заклади громадського харчування, наприклад шинки, корчми, борщі, харчевні, були призначені для втамування голоду та спраги ярмаркувальників, то в середині XX – на початку XXI ст. заклади громадського харчування із національними стравами українців чи учасників торгу, що є представниками інших етносів, стали частиною

театралізованого дійства під назвою «ярмарок» і призначені для збільшення кількості туристів-відвідувачів ярмарків. Проте, наприклад, на сучасному щорічному Сорочинському ярмарку, який проводиться в селищі Великі Сорочинці Миргородського району Полтавської області, організатори цього заходу у зв'язку із намаганням відтворити автентичні традиції українського народного харчування намагалися зберегти та максимально точно запропонувати до споживання страви національної української кухні. А ось на Благодійному Стрітенському ярмарку в місті Полтаві, який було проведено волонтерами спільно з Українською православною церквою Київського патріархату 15 лютого 2015 року з метою збору грошей для українських воїнів-учасників Антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях сучасної України, власне, саме харчування виступило в ролі товару, яким торгували продавці з метою отримання прибутку для потреб українських вояків на Донбасі. Опитані нами учасники та гості ярмарку усвідомлюють себе українцями, розуміють необхідність допомоги українським професійним військовим чи мобілізованим на Схід України цивільним колегам [5], а власне ставлення до політичної та економічної ситуацій, які склалися в Українській державі, відобразилив асортимент та назва страв, запропонованих для продажу на цьому ярмарку. Так, наприклад, згадуються кекси-мафініз родзинками із заполітизованою назвою «Чорний день Путіна», запропоновані співробітниками Полтавської обласної державної телерадіокомпанії «ЛТАВА» [6].

Висновки. Отже, вектори трансформації традиційної ярмаркової культури мали позитивні (звичай «завдатку», рекламування продукції) та негативні ознаки (розпивання могоричу, алкоголізм у середовищі українських селян, лихварство, гіпнотизування, злодійство, тіньова економіка). У політичних назвах випічки на Благодійному Стрітенському ярмарку виявилось прагнення українського народу до боротьби за його незалежність та збереження сучасної Української держави. Український ярмарок назавжди залишиться маркуванням українського менталітету. На ярмарках відбувалися не тільки важливі торгівельні операції. Навіть купівля-продаж супроводжувалися певними звичаями і діями: биття рука об руку, розпивання могоричу, розваги на ярмарках. Ярмарки ХІХ ст. були центрами, де проходили знайомства молодих людей. Український ярмарок – це специфічне культурне явище, на якому розкривалися особливості українського характеру, зокрема уміння торгуватися, на сучасних ярмарках відроджуються мистецькі традиції, на ярмарку обмінюються думками та актуалізують значущі проблеми, наприклад, як ярмарку, присвяченому допомозі воякам АТО. Крім того, народні умільці пропагують використання в побуті речей, зроблених з екологічно чистих матеріалів, тим самим не дають забути народні

промисли – лозоплетіння, гончарство, килимарство. Пропагується писанкарство, українська вишивка, народні танці, національна кухня.

Список використаних джерел:

1. Менталітет // Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / [за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського]. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2009. – 1008 с.
2. Петровський-Штерн Й. Право на чарку: корчми, шинкарі й горілчана війна у штетлі (Волинська, Подільська та Київська губернії, 1790 – 1840 рр.) / Й. Петровський-Штерн // *JudaikaUkrainika*. – 2013. – №2. – С. 58–59.
3. Записала Кудінова А. Г. 9 грудня 2014 року в селі Дрижина Гребля Кобеляцького району Полтавської області від Кудінова Юрія Миколайовича 1985 року народження.
4. АрхивКистяковского. Кистяковский А. Ф. «Ярмарочныеобычаи». К вопросу о могорыче (70-е гг. XIX в.). – 8 лл. – ІР НБУВ. –Ф. 61. –спр. №249. –8 арк., арк. 1–8. – Арк.3.
5. Записала Кудінова А. Г. 15 лютого 2015 р. у м. і Гадяцького району Полтавської області від Сенчук Наталії Дмитрівни 1 квітня 1959 року народження.
6. Записала Кудінова А. Г. 15 лютого 2015 р. у м. Полтава Полтавського району Полтавської області на Благодійному Стрітенському ярмарку.

Лахач Таміла Олександрівна,
доц. кафедри історії України, Полтавський національний
педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ХАРЧУВАННЯ УКРАЇНЦІВ ХХІ СТОЛІТТЯ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ПРОБЛЕМ ЗДОРОВ'Я

Вступ. Ми живемо в час, коли більшість людей вважають своєю головною метою особисте збагачення і намагаються досягти цього будь-якою ціною, незважаючи на всі духовні, моральні й етичні норми, на екологію і навіть на здоров'я людей і своїх дітей. Проте, попри накопичені статки й розвиток сучасної цивілізації, людина ХХІ століття хворіє більше, ніж будь-коли. Крім того, відсоток населення, що страждає такими захворюваннями, як рак, склероз, інфаркт, інсульт, постійно зростає, попри прогрес сучасної медицини. Тож актуальність означеної проблеми не викликає сумніву.

Результати дослідження. Сучасна наука про харчування –

нутриціологія (від лат. Nutricum – харчування і гр. Logos – вчення, наука) переконливо доводить, що для росту, розвитку, збереження здоров'я, підтримання високої працездатності, опірності організму інфекційним та іншим факторам навколишнього середовища необхідне фізіологічно повноцінне харчування. Також встановлено, що організм людини для оптимального функціонування повинен щодня одержувати близько 600 специфічно важливих речовин (нутрієнтів). До них відносять: амінокислоти, вітаміни, макро-і мікроелементи, органічні кислоти, фітокомпоненти, харчові волокна і ін.[2, с. 1].

У природі не існує продукту, який би містив усі необхідні для людини компоненти (за винятком материнського молока). І тільки комбінація різних продуктів у щоденному раціоні харчування може забезпечувати організм усім спектром необхідних нутрієнтів. Перш за все це стосується таких мікрокомпонентів їжі, як вітаміни та мікроелементи. Процес їх засвоєння та обміну часто залежить від присутності інших харчових речовин. Тому біологічні властивості продукту залежать від того, скільки нутрієнтів у ньому міститься і в яких пропорціях.

Але сьогодні життя свідчить про значні недоліки в харчуванні. Відбувається зміна структури і якості харчування за рахунок зниження вживання найбільш цінних продуктів – молока і молочних продуктів, овочів і фруктів, збільшення частини хлібобулочних виробів і картоплі. Крім цього, споживання натуральних продуктів зменшується, а використання продуктів консервованих, з тривалим терміном зберігання, що піддаються технологічній обробці, збільшується. Це веде до істотного зниження надходження в організм незамінних речовин.

Така тенденція призводить до того, що раціон людини, достатній для покриття енерговитрат, не може забезпечити життєво важливі добові фізіологічні норми вживання потрібних вітамінів, вітаміноподібних речовин, мінералів, органічних кислот, харчових волокон та ін.

На сьогоднішній день в усьому світі у школах вивчають найрізноманітніші науки, але ніхто не навчає дітей тому, як правильно харчуватися. Не маючи відповідних знань й перебуваючи у поспіху життя, люди перетворилися на невігласів. Саме з огляду на таку поведінку люди самовпевнено думають, що можуть не рахуватися з природою. Відомий народний цілитель і автор 10-ти книг-бестселерів про здоров'я Г. Малахов писав: «Людський організм – це система, що має здатність самовідновлюватися. Для цього необхідно створити умови – очиститися і правильно харчуватися. Лише від цього самі собою зникнуть тихо і непомітно більшість ваших хвороб» [1].

Великий вплив на організм через харчування здійснюється у всіх вікових групах населення, але особливим він є для дітей, школярів та студентів. В організмі молодих людей ще не завершено формування ряду

фізіологічних систем, у першу чергу нейрогуморальної, тому вони дуже чутливі до порушення збалансованості харчових раціонів. Окрім того, життя молодих людей початку XXI століття відрізняється великим перенапруженням нервової системи. Навантаження, особливо в період навчання, тестування, сесії, значно збільшується, а хронічне недосипання, порушення режиму дня, відпочинку, характеру харчування та інтенсивна інформаційна завантаженість часто призводять до нервово-психічного зриву. У компенсації цієї негативної ситуації велике значення має саме правильно організоване раціональне харчування.

Однак молоді люди харчуються вкрай нерегулярно, здебільшого перекушуючи на ходу, всухом'ятку, 1–2 рази на день. Маючи можливість, але не маючи певного розуміння проблеми, багато хто не користується послугами ідальні. Тому в раціоні харчування молоді переважають вуглеводи (вони легше заповнюють енергетичні витрати).

Зважаючи на дану проблему, слід враховувати сучасний грошовий бюджет українських родин, оскільки він суттєво впливає як на молодих людей, так і на людей старшого віку. Різні спеціалісти в галузі харчової продукції радять з метою забезпечення повноцінного раціону харчування і за браком коштів не відмовлятися від вживання достатньої кількості біологічно цінних білків у вигляді дешевших джерел – субпродуктів, знежиреного молока, кефіру тощо.

Для нормальної життєдіяльності організму необхідне збалансоване надходження з їжею основних її компонентів – білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мікроелементів. Дуже важливо, щоб калорійність раціону відповідала енергетичним витратам організму залежно від таких індивідуальних особливостей, як зріст, вага, вік і ступінь фізичного та емоційного навантаження.

Харчування має бути різноманітним, включати в себе м'ясо, рибу, яйця, молочні продукти – основні джерела білка, необхідного для росту й відновлення клітин і тканин організму та його нормальної життєдіяльності. Жири повинні складати близько 30% від усієї калорійності раціону, причому не менше третини від загального числа потрібних використовувати у вигляді рослинних масел, їх необхідно ширше використовувати при приготуванні салатів. Для поліпшення діяльності головного мозку необхідно збільшити в раціоні кількість страв з риби. А ось овочі, фрукти і зелень – це джерела вітамінів, мінеральних речовин, харчових волокон, їх краще вживати в сирому вигляді в салатах [2, с. 1].

Перелік корисних компонентів у харчуванні людини і поради щодо збалансованості їх вживання на сьогодні є досить розгалуженим і доступним. При бажанні можна знайти велику кількість літератури, статей, електронних сайтів з вичерпною інформацією. Проте більшість населення цим цікавиться рідко і досить періодично, а тим часом

харчуючись тим, щовипаде, ми сприяємо накопиченню в організмі неперетравленої їжі, яка десятками років відкладається у складках кишківника, печінці, нирках, судинах. Важко собі навіть уявити, що відбувається із залишками, які «зберігаються» багато років при температурі 37 градусів. Тож головною проблемою здоров'я людини XXI століття є не рак і не серцево-судинні захворювання, а загальне забруднення організму шкідливою їжею. І тому головним завданням для нашого суспільства має стати очищення організму, оскільки чистий організм має міцну імунну систему і здатний самостійно боротися з великою кількістю хвороб.

Щоб зміцнити імунітет, згідно з різними сучасними дослідженнями, необхідно вивести з організму отруту, токсичні речовини, шкідливі бактерії і паразитів, звільнити себе від шлаків і не заважати організму самостійно зіцлюватися. Батько медицини великий Гіппократ писав: «Хвороба не звальюється на голову, як грім серед ясного неба, вона є результатом систематичних порушень законів природи. Постійно розширюючись і накопичуючись, ці порушення раптово прориваються у вигляді хвороби, але раптовістю це лише здається»[3, с. 18].

Важливо зауважити, що у виборі людини продуктів харчування не останню роль, відіграє й державна система ринкових відносин. Лікарі-дієтологи та гастроентерологи давно порушують питання про надзвичайно шкідливу дію ринкових відносин і конкуренції на якість харчових продуктів, які вживає населення нашої країни. Ринкова харчова індустрія у вирощуванні тварин, кормів, рослин тощо активно використовує отруйний коктейль із ліків, щеплень, гормонів росту, підсилювачів смаку і барвників. У результаті люди споживають не м'ясо, а «масу, схожу на м'ясо», не п'ють молоко, а «п'ють речовину, схожу на молоко» і под. Жорстка конкуренція зробила масове використання штучних продуктів харчування необхідністю для виробника і продавця одночасно. Тому українцям потрібно не тільки свідомо сприймати реалії життя, а й спробувати переосмислити свої ціннісні орієнтації та виявити певною мірою силу волі, щоби відмовитися від вживання шкідливих продуктів харчування [3, с. 18–19].

Висновки. Таким чином, серед актуальних проблем здоров'я українців XXI століття є сучасне харчування. Зважаючи на недостатню кількість знань і виховання більшості населення України, варто зрозуміти одне: змінити своє життя і стати здоровим можливо лише нам самим. При цьому не варто забувати, що кожного дня нас намагаються привчити до неприродної, штучної їжі, оскільки на цьому заробляються надприбутки.

Список використаних джерел:

1. Малахов Г. Целительные силы: очищение организма / [Електронний ресурс] / Г.П. Малахов. – Том I. Часть I. – Режим доступу: <http://www.cook-look.com/rzdelnoe-pitanie/malahov-celitelnye-sily-ocis-organizma>.
2. Проблеми харчування і здоров'я сучасної людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://koda.gov.ua/news/article/_1394104753.
3. Блект Р. Как устранить причину 90% болезней и недомоганий / Р. Блект // Благодарение. – 2013. – № 4. – С. 18–24.

Максимчук Сергій Олександрович,
науковий співробітник відділу міжнародних зв'язків
Національної академії наук України

ГРОМАДСЬКА ДУМКА В СЕРЕДОВИЩІ НАУКОВОЇ АКАДЕМІЧНОЇ ТА ОСВІТЯНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Новий соціополітичний аспект України останнього десятиріччя стимулює кардинальну переоцінку змісту знань, розширення сфери наукових досліджень. Інтенсивні інтеграційні процеси, які відбуваються сьогодні в європейській науці, призводять до створення єдиного європейського інтелектуального простору, а інтернаціоналізація науки – до взаємопроникнення і запозичення різних елементів національної наукової культури.

Ситуація в сучасній українській науці до певної міри аналогічна світовій науці в цілому, яка на початку нового тисячоліття намагається підбити підсумки свого розвитку, осмислити актуальні проблеми спадковості й накреслити подальші шляхи розвитку й удосконалення.

Сьогодні національні інтереси України щодо НАТО визначаються не тільки з огляду на ту роль, яку Організація Північноатлантичного договору відіграє в підтриманні міжнародного миру, стабільності і безпеки, сприянні покращенню загального клімату довіри в Європі, але й у виробленні підходів до проблем розвитку науки.

Основним досягненням останніх років є те, що НАТО та Україна будують дружні, конструктивні відносини співпраці, про які кілька років тому годі було й мріяти, відбуваються зміни в ментальності суспільства, від чого виграють не лише НАТО та Україна, але й загальна безпека в цілому.

Проблема формування та вивчення громадської думки щодо НАТО і вступу нашої країни до цієї організації є вкрай гострою й актуальною, і важливу роль у цьому може відіграти наукова академічна та освітянська спільнота.

Проведення соціологічних досліджень та поточного моніторингу громадської думки щодо питань, пов'язаних із відносинами України і Північноатлантичного альянсу, сьогодні є важливим та актуальним завданням як держави, так і недержавних організацій.

На формування та можливість зміни громадської думки відносно приєднання України до НАТО впливає ряд чинників, серед яких найбільш суттєвими є не тільки ті, що визначають її політичний, міжнародний і цивілізаційний зміст, але й науковий поступ.

Варто відзначити, що інформаційна кампанія зрушила з місця і дає перші позитивні результати, їх потрібно закріплювати.

Так, на виконання «Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008 – 2011 роки», затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 28 травня 2008 р. № 502, Міністерство освіти і науки України сприяло введенню в загальноосвітніх навчальних закладах факультативних чи спеціальних курсів з питань міжнародної безпеки, євроатлантичної та європейської інтеграції України, співпраці з НАТО [2].

У контексті покращення поінформованості серед українського суспільства щодо євроатлантичного курсу України потрібно особливу увагу звертати на молодь, особливо на студентство, оскільки вже завтра теперішні студенти підуть у владу, будуть працювати в різних сферах і здійснювати безпосередній вплив на внутрішні процеси в державі, формувати суспільну думку. За соціологічними дослідженнями, які були здійснені у Житомирському державному університеті ім. І. Франка, 40% студентства підтримує вступ України до НАТО і 60% – до Європейського Союзу. Такий результат свідчить радше не про думку обраного колективу студентів, а про низький рівень знань з питань євроатлантичної інтеграції України [4, с. 52].

У цьому ж університеті з 2008 – 2009 навчального року європейська та євроатлантична інтеграція введена до навчальних планів першого курсу як обов'язкова дисципліна для всіх факультетів. Крім цього, студенти залучаються до наукової роботи з відповідної проблематики. Зокрема, щорічно проводяться кілька студентських конференцій, готуються дипломні, курсові роботи з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, що, безумовно, впливає на самостійне усвідомлення студентами важливості та необхідності євроатлантичного вибору нашої держави [4, с. 53].

У Львівському інституті економіки і туризму, наприклад, досить

активно використовуються семінари, круглі столи, студентські дебати, конференції тощо на євроатлантичну тематику [3, с. 35].

Сучасна молодь, позбавлена радянських стереотипів, за умови активної роботи з нею, може стати примножувачем, своєрідним генератором дискусій щодо євроатлантичного вибору України [4, с. 54].

Студентська молодь є однією із найперспективніших соціальних груп українського суспільства. Її інтереси, цінності та вподобання формуються в рамках нової системи теоретико-методологічного та емпіричного рівня гуманітарних дисциплін вищої школи. Тому на сучасному етапі українського державотворення проблематика євроатлантичної інтеграції України повинна займати одне з суспільно-політичних зацікавлень молоді.

За результатами опитування студентів Ужгородського факультету Київського національного університету культури та мистецтв, здійсненого у 2008 році, більше 65% респондентів згодні з тим, що вступ до НАТО прискорить процес євроінтеграції України. Разом з цим більшість опитаних свідомі того факту, що участь у НАТО передбачатиме великі державні і державного бюджету та зобов'яже українських військових брати участь у спільних військових операціях [5, с. 64].

Опитана молодь також констатує, що зі вступом до НАТО Україна матиме більший авторитет на міжнародній арені. Водночас застерігає, що це може призвести до напруженості в українському суспільстві [5, с. 65].

Тут також дається взнаки непоінформованість студентства з питань євроатлантичної інтеграції, оскільки самі студенти оцінили свій рівень поінформованості щодо НАТО доволі низько. Четверта частина опитаних загалом визнають, що практично нічого не знають про НАТО або ж їм важко відповісти на це питання [5, с. 65].

Важливим чинником поступального розвитку наукових досліджень та формування позитивної громадської думки щодо євроатлантичної інтеграції України є участь вітчизняних учених в наукових програмах НАТО.

Так, програма НАТО «Наука заради миру та безпеки» спрямована на підтримку співпраці Альянсу з партнерами у пріоритетних галузях науки та технологій. Основні завдання програми такі: залучення науковців до вирішення актуальних проблем сьогодення; виконання пріоритетних проектів у країнах-партнерах і країнах Середземноморського діалогу; розвиток і підтримка мереж експертів у ключових сферах діяльності Програми; проведення досліджень і реалізація проектів за рахунок національних коштів із залученням урядових і неурядових експертів Альянсу за фінансової підтримки Програми.

Виконання наукових проєктів у рамках відповідних програм Північноатлантичного альянсу може стати одним з аспектів формування позитивної думки щодо вступу України до НАТО, а також одним з ефективних кроків до зникнення упередженості в поглядах науковців щодо діяльності НАТО.

Сьогодні вітчизняні науковці продовжують розпочату ще у 90-х роках ХХ ст. ефективну співпрацю із зарубіжними партнерами, зокрема, беруть участь у проєктах під егідою НАТО [7, с. 11; 15]. Участь у цих проєктах сприяє інформуванню науковців про основні принципи і засади наукових програм НАТО, на яких базується головна мета Альянсу – партнерство заради миру. Пріоритетним напрямком є поширення об'єктивної, повної та всебічної інформації про наукові програми НАТО серед наукових та науково-педагогічних працівників, студентів, аспіратів, і на цій основі – формування та утвердження євроінтеграційних цінностей серед науковців.

Так, навчально-науковий комплекс «Інститут прикладного системного аналізу НТУУ «КПІ» МОН та НАН України спільно з Глівецьким політехнічним інститутом (Польща) реалізує грант НАТО «Моделювання та технологія очистки ґрунтів та водойм від нафтозабруднюючих продуктів» [9].

Інститут технічної теплофізики НАН України за грантом НАТО проводить спільні дослідження з університетом Північної Кароліни (США) [9].

Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут» НАН України в рамках програми НАТО «Наука заради миру» реалізовував проєкт «Розробка рентгенівського генератора на основі зворотного комітонівського розсіяння» [9].

Як відомо, наукові дослідження в Україні фінансуються із державного бюджету. Однак обсяги такого фінансування з кожним роком зменшуються. На думку деяких дослідників, цей процес триватиме і надалі, поки науково-технічні дослідження не перейдуть майже повністю на грантову підтримку [8, с. 122]. Напрямки ж досліджень, які пропонують наукові програми НАТО, відповідають пріоритетним напрямкам кожної держави зокрема.

З огляду на те, що у світовому розвитку інтеграційні процеси є визначальними, зараз, як ніколи, важливо для наукової спільноти України визначити свою роль та місце в європейському і світовому геополітичному просторі.

Співпраця учених України в науково-технологічній сфері з НАТО є одним з перспективних видів діяльності програм Ради євроатлантичного партнерства: так, у межах наукової програми НАТО українськими науковцями отримано понад 480 грантів, за їхнього кількістю Україна

посідала друге місце після Росії серед країн євроатлантичного партнерства [8, с. 122].

Після призупинення співпраці з Росією в рамках програми НАТО «Наука заради миру і безпеки» відбувся перерозподіл коштів на користь науково-технічного співробітництва з Україною і загальний бюджет, виділений на проекти співпраці з Україною, став удвічі більшим. Таким чином, Україна стала чільним отримувачем грантів у рамках програми НАТО «Наука заради миру і безпеки» на загальну суму 10 млн. євро на період 2014 – 2017 рр. Йдеться про 15 нових проектів у рамках програми НАТО «Наука заради миру і безпеки» згідно з пропозиціями, висунутими українськими науковцями, насамперед у таких галузях, як захист від радіації, нанотехнології, датчики для безпілотних літальних апаратів, хімічні, біологічні, радіологічні і ядерні речовини, розумні способи видобутку енергії тощо [1].

Позитивна тенденція розширення і поглиблення міжнародного співробітництва з НАТО в галузі науки й технології, підвищення авторитету України в цій сфері, може суттєво сприяти залученню інвестицій у розвиток національної науки й новітніх технологій, збереженню і примноженню науково-технологічного потенціалу нашої країни.

Ефективність міжнародної науково-технологічної співпраці, темпи її розвитку та поглиблення спільних міждержавних угод у цій сфері значною мірою гальмуються недосконалістю вітчизняного законодавства та його невідповідністю світовим нормам, невизначеністю на державному рівні стратегічного курсу переорієнтації науково-технологічного розвитку країни з урахуванням потенціалу й потреб національного науково-технологічного й економічного розвитку [8, с. 122].

Міжнародна науково-технічна співпраця в сучасному світі – невід’ємна складова наукового життя. Крім неабиякого позитивного впливу наукового спілкування учених на результативність дослідницького процесу, необхідність найтіснішого співробітництва із зарубіжними колегами посилюється ще й через надзвичайно скрутне матеріально-технічне становище багатьох наукових колективів, які позбавлені можливості оновлювати наукове обладнання та закуповувати сучасні прилади й реактиви. Українські учені нерідко виконують експериментальну частину наукових робіт під час кількомісячних відряджень до дослідницьких центрів розвинутих країн, узагальнюючи отримані результати вдома. Тож лише завдяки співпраці українських науковців з ученими інших країн, у тому числі членів НАТО, та участі у виконанні міжнародних проектів вдається зберегти рівень основних наукових шкіл України.

Регулярне співробітництво між науковцями та експертами з питань, що являють спільний інтерес, відбувається на основі двох програм Альянсу – програми Наукового комітету НАТО та Програми з екологічних та суспільних питань, що виконується Комітетом з проблем сучасного суспільства. Розбудова мережі контактів, що є традиційною ознакою роботи учених та однією з умов наукового прогресу, сприяє також досягненню політичної мети – поліпшенню взаєморозуміння та довіри між представниками різних наукових спільнот та традицій [8, с. 123].

Загалом лише системна робота щодо інформування наукової академічної та освітнянської спільноти з питань євроатлантичної інтеграції та практична участь у наукових програмах НАТО допоможе, з одного боку, надати об'єктивну і вичерпну інформацію про НАТО, а з іншого, – підвищити рівень підтримки НАТО у вітчизняному науковому середовищі.

Список використаних джерел:

1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_12/20150203_1412-Factsheet_Ukraine_uk.pdf
2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/502-2008-D0%BF/print1228124085703274>
3. Гусак І. Напрями інформаційної роботи зі студентами у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України (на прикладі Львівського інституту економіки і туризму) / І. Гусак // Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – 2009. – Випуск 3. – С. 35 – 36.
4. Жуковський Олександр. Необхідність вступу України до НАТО: до проблеми поінформованості українських студентів / Олександр Жуковський // Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – 2008. – Випуск 1. – С. 51 – 54.
5. Зан М. Євроатлантична інтеграція України: студентська рефлексія проблеми / М. Зан, П. Леню // Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – 2009. – Випуск 2. – С. 59 – 68.

6. Кедик В. Ставлення вітчизняної молоді до процесу євроатлантичної інтеграції України: проблеми та перспективи / В. Кедик // Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – 2009. – Випуск 2. – С. 78 – 81.
7. Мякушко С. В. Національна академія наук України в українсько-грецьких науково-технічних зв'язках 90-рр. XX ст. / С. В. Мякушко, А. С. Мирончук ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 1997. – 29 с.
8. Никируй Любомир. Діяльність НАТО у науковій та інноваційній сфері в контексті гарантування безпеки та стабільності в регіоні / Любомир Никируй, Олег Білоус // Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – 2008. – Випуск 1. – С. 121 – 125.
9. Стан науково-технічного співробітництва установ НАН України з НАТО (Інформаційний матеріал) // Поточний архів Відділу міжнародних зв'язків НАН України. – 2013. – березень.

Німчин Сергій Олексійович,
старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ВЗАЄМОДІЯ ТА КОНФЛІКТ ЯК НЕАНТИЗАЦІЯ БУТТЯ. ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ REDUCTIO AD ABSURDUM

Ситуація чи нагода сформувати свою власну точку зору чи позицію в будь-якій взаємодії щодо іншого може перетворитися для нас на момент буття, завдяки якому ми стикаємось із нагодою зайняти іншу точку зору чи позицію. Зауважимо, що жодна з обох уже існуючих точок зору чи позицій насправді не є ані першою, ані єдиною; кожна з них є лише спроможністю обладнати фундаментальну реакцію на вияв прояву щодо буття-для-іншого в якій визначальну похідну. Інколи навіть стає можливою ситуація, внаслідок якої сама неможливість нашого самоотождошення зі свідомістю іншого шляхом посередництва нашої об'єктивності для нього, ми стаємо змушеними навмисне зосередитись на іншому та надати йому ймовірність нашої уваги. Це випадок, коли ми вимушені сформувати своє власне ставлення щодо погляду, думки чи точки зору іншого – позиціонувати себе у проміжок своєї власної свободи і тим більше намагатися на теренах цієї свободи повстати проти свободи іншого. Отже, значенням конфлікту, якого так прагнуть, постає

повне виокремлення боротьби двох свобод, які, власне, і зіткнулися як свободи. Але, на жаль, цей вимір протистояння двох свобод має і свій негативний аспект, оскільки самим фактом нашого утвердження та домінантності, у так званій своїй свободі перед позиціонуванням іншого, ми перетворюємо його на трансцендовану трансцендентність, тобто об'єкт. Якщо ж він відчуває наслідки формативності нашої свободи, якщо ми спроможні впливати на його буття тисячами різних інших засобів і при цьому трансцендувати його можливості з усіма нашими можливостями, то тільки тією мірою, якою він реалізується як об'єкт у цьому вимірі буття як такий, що перебуває за унеможливленням визнати межі нашої свободи. Наше знецінення та розчарування цією ситуацією цілковите: ми брали спробу підкорити та привласнити собі свободу контрпозиції іншого, як раптом помітили, що можемо впливати на іншого тільки за обставин, що ця формалізована феноменальна свобода зазнала не тільки обмеження, але й повного краху під нашим утиском. Це тимчасове розчарування та знецінення ситуації спричинить диспозицію нашої подальшої спроби знову вийти супроти свободи іншого завдяки об'єкту, яким він постає для нас, та знайти таку уніфіковану модель поведінки, шляхом якої стало б можливим привласнення нами цієї свободи та реалізувалось тотальне привласнення та підкорення буття іншого. Ці потенції, як можна було б здогадатись, у принципі приречені на абсурд, але все по черзі.

Взаємодія не здатна сама по собі сформулювати ані моральних норм, ані моральних правил чи приписів. Більше того, вона переймається лише тим, що є, і з її вказівок не варто висувати ні норми, ні правила, ні тим більше імперативи. Але якою постане перед нею етика та чи візьме вона на себе відповідальність, зазнавши специфіки гуманного фактора, і визначить нарешті конфлікт як феномен, що виникає із взаємодії. Безумовно, те, чим він є у даному випадку, існує для нього абсолютно, оскільки він проявляє себе так, як він є. Феномен конфлікту може бути вивчений та описаний як такий, оскільки йому властиве абсолютне вказування на самого себе. За своєю природою будь-яка взаємодія у прагненні подолати дуалізм перетворюється на конфлікт. Відтак, конфлікт – це взаємодія, що не терпить жодного з проявів дуалізму. Причому не тільки зовнішнього та внутрішнього, але й до їх проявів у вигляді моноізації взаємодії у конфлікті та відбудови цілої низки абстрагованих, існуючих тільки в уяві складових, що синтезують між собою. Окрім того, звичайний підхід у розгляді одного з компонентів реальності ускладнює наше дослідження тим, що: по-перше, інші ймовірні компоненти постають у вигляді неантисованих, таких, що перебувають поза межами ствердження та заперечення; по-друге, неація, що з'являється на рівні акту судження, завдяки якому ми порівнюємо

очікувані результати та отримані, перетворює очікувані просто в негачію якісного судження, яке вже заздалегідь передбачуване, а отже, постає в ролі неонтологізованого судження-відповіді. Безумовно, існує і третій варіант, який передбачає, що взаємодія з її трансформацією до конфлікту не може давати негативні відповіді, більше того, він узагалі перебуває поза межами ствердження та заперечення. Таким чином, це негативне судження завдяки існуванню певної суб'єктивної дії суворо ототожнюється зі стверджувальним судженням. Далі нам слід неодмінно зрозуміти, що інтенції націлені на прояви, які ніколи не даються водночас. Ця вищенаведена монема щодо свідомості може бути зрозуміла у двох чітко розрізняваних смислах: або ж під цим ми маємо на увазі те, що свідомість встановлює буття свого об'єкта, або ж це позначає, що у своїй глибинній природі вона є відношенням до певного трансцендентального буття. Але перше значення формули руйнується само собою: бути свідомим чогось означає бути перед якоюсь конкретною та наповненою присутністю, що не є свідомістю. Для нескінченної низки термінів за принципом неможливе одночасне існування перед свідомістю, так само, як і їхня відсутність, окрім одного, котрий виступає основою об'єктивності. Якщо ж присутні ці суб'єкт-об'єктні настанови, що формують наші враження навіть у нескінченній кількості, то вони або руйнуються, або анігелюють у суб'єктивності. Саме їхня відсутність і спричиняє їхнє об'єктивне буття. Звичайно, можна усвідомити відсутність. Проте ця відсутність із необхідністю виявляє певне тло присутності. Однак і ми це знаємо, свідомість є реальною суб'єктивністю, а наслідок відчутого чи того, що вплинуло та, як результат, створило враження, – це лише суб'єктивна повнота. Але ця суб'єктивність не може вийти із самої себе, щоб встановити трансцендентний об'єкт, надавши йому повноти, сформованої під натиском перцептивно-реципієнтної взаємодії. Отже, якщо будь-якою ціною прагнуть встановити феномен конфлікту, який залежав би цілковито від свідомості, то потрібно було б, аби об'єкт вирізняв би себе зі свідомості не шляхом своєї домінантної присутності чи сублімації в ньому, а навпаки, – через свою відсутність чи хоча б дистанційованість цього процесу. Якщо конфлікт належить до свідомості, то об'єкт не є свідомістю не тією мірою, якою він є іншим представником конфліктної зони, а тією, якою він є в полі позаконфліктної ситуації. Таким чином, ми наблизилися до головної типологізації конфліктів. З вищенаведеного виходить, що конфлікт може мати міжособистісний феноменальний характер та гіперособистісний трансцендентальний.

Чи означає це, що зводячи всі існуючі конфлікти до цих двох виявів, ми досягли успіхів щодо подолання всіх дуалізмів? Радше здається, що ми перетворили їх на новий дуалізм, але вже більшого

виміру – скінченного та нескінченного. Справді, конфлікт не може бути зведеним щодо скінченної серії виявів, оскільки кожен із них має відношення до суб'єкта конфлікту, який до того ж постійно видозмінюється. Відколи об'єкт конфлікту здатний розкривати себе лише через окремих відтінок, то один лише факт буття суб'єкта конфлікту передбачає можливість існування різноманітних точок зору на цей відтінок. Цього вже достатньо, аби при розгляді відтинка множити його до нескінченності. Однак, якби серія виявів мала скінченний характер, то це позначало не що інше, як те, що перші вияви не мали б змоги знову виявитися, що є абсурдним, або що вони можуть бути надані одночасно, миттю та відразу, що є ще більш абсурдною ситуацією. Дійсно, зрозуміймо, що наша теорія феномена конфлікту замінила реальність речі об'єктивністю феномена конфлікту і що вона заснувала останню (об'єктивність) посиланням на нескінченність. Реальність цієї статті полягає в тому, що вона є тут і що вона не є я. Ми висловили б це, сказавши, що серію її проявів пов'язано з певним законом, який не залежить від моєї примхи. Однак вияв, який зведено до самого себе і, що важливо, без посилання на ту серію, частиною якої він є, може бути не лише інтуїтивною але й суб'єктивно повнотою: певним засобом, яким суб'єкт і було виражено. Якщо випала нагода феномену розкрити себе шляхом трансценденції, то необхідно, аби сам суб'єкт трансцендентував видимість у напрямку послідовної цілісної серії, окремою складовою чи часткою якої він є. Однак, якщо трансцендентність об'єкта ґрунтується на постійній необхідності завжди примушувати себе трансцендентувати для ілюзорності, то звідси випливає, що об'єкт у принципі постулює серію своїх проявів як нескінченну. Таким чином, ілюзорність, яка є кінцевою, сама по собі вказує на свою кінцевість, але водночас для того, аби бути зафіксованою у вигляді прояву того, що проявляється в конфлікті, вона примушує, аби її перевищили в напрямку до нескінченності.

Конфліктність – це не що інше, як буття оцього, коли воно розглядається під будь-яким зовнішнім відношенням до цього світу чи до іншого того, що тут. Її досить часто сприймали як просту суб'єктивну детермінацію і її буття-конфліктність плутали з суб'єктивністю психічного. Отож здавалося, що полягає в тому, як пояснити устрій індивіда-об'єкта, що розглядається як феноменологічна єдність конфлікт-складових. Види поведінки, які можливо було б розмістити під цією рубрикою, надзвичайно різні. Саме тому ми ризикнули лише утримати їх в абстрактній формі. Варто вибрати та дослідити лише якусь визначену установку, яка була б суттєвою щодо людинореальності і водночас такою, яку б свідомість замість того, аби спрямовувати свою негацію назовні, скеровувала б на саму себе. Такою установкою, як нам здається, повинна бути позиція нещирості.

Досить часто її прирівнюють до брехні. Ми, не порізняючи, говоримо про якусь особу, що вона виявила себе як людина з нещирістю, або й навіть категоричніше, що вона бреше самій собі. Ми б охоче погодились із тим, що нещирість є брехнею собі за умови, якщо розрізняти безпосередньо брехню собі від просто брехні. Неправда є негативною установкою, і з цим згодні всі. Але ця негачія не виходить на свідомість, вона має на увазі лише феноменологічне. Дійсно, сутність брехні містить у собі те, що брехун цілком перебуває за фактом істини, яку має приховувати. Але не можна збрехати про те, чого не знаєш чи не розумієш. Отже, якщо хтось поширює хибну чи помилкову думку, то це, на жаль, не брехня, а або ознака його глупоти, якщо це заподіяно свідомо, або нівелювання його свідомості іншими (батьками, вихователями, вчителями, викладачами та ін.). Так само не брешуть, якщо помиляються. Значить, ідеалом брехуна є цинічна свідомість, що стверджує в собі істину, заперечуючи та намагаючись анігелювати її словами та заперечуючи для неї самої це заперечення. Однак ця подвійна негативна установка виходить на трансфеноменальне: викладений факт трансфеноменальний, оскільки не існує, і перша негачія виходить на істину, тобто на частковий тип трансцендентального. Що ж стосується внутрішньої негачії, яку я здійснюю корелятивно зі ствердженням для себе істини, то вона виходить на слова, тобто на подію світу. Окрім того, внутрішня диспозиція брехуна є позитивною і може бути об'єктом стверджувального судження: брехун має намір ввести в оману і не прагне ані приховати від себе свій намір, ані маскувати прозорість свідомості. Навпаки, це якраз саме до нього він звертається, коли йдеться про те, аби визначити вторинні поведінки. Так внутрішня диспозиція брехуна експліцитно здійснює регулятивний контроль над усіма його установами. Що ж стосується афішованого наміру говорити правду, то, безперечно, він є об'єктом внутрішньої негачії, але він також не визнається брехуном, як його намір. Він перебуває у грі, в міміці, якраз намір персонажа грає в очах його співрозмовника, але персонаж цей, саме тому, що він не трансцендентний. Таким чином, неправда не залучає до гри внутрішню структуру присутньої свідомості, всі негачії, які її (неправду) конституують, виходять на об'єкти, які тим самим виключаються зі свідомості. Отже, вона не потребує особливого онтологічного фундаменту, а пояснення, що вимагають існування загальної негачії, дійсні без змін за обставин обману.

Таким чином, ми визначили ідеальну неправду. Відомо також, що доволі часто брехун стає більшою або меншою мірою заручником власної брехні. У разі якщо сам він особисто вірить у неї наполовину або навіть не вірить узагалі (нормальним феноменом цього явища є софізм Стародавньої Греції), від інших він прагне бачити чи навіть вимагас

переконливої дії, чіткої зосередженості та спроби спроможності бути нещирими. Відтепер, якщо ми будемо прагнути подолати перепону, варто детальніше розглянути поведінку нещирості та брехні. Що ж насправді надасть нам можливість зафіксувати з більшою якістю ймовірні передумови нещирості та надати відповідь на питання “Чим повинна бути людина у своєму бутті, якщо вона має спроможність бути нещирою?” – Певне мистецтво формувати протилежні поняття, тобто такі, які поєднують у собі певну ідею і заперечення її. Базове поняття, яке таким чином актуалізується, використовує подвійну властивість людського буття – бути і фактичністю і трансцендентністю. Ці два аспекти є, і, правду кажучи, повинні бути здатними до відповідної координації. Але нещирість не хоче ані координувати їх, ані переважати їх у якомусь синтезі. Для нього йдеться про те, щоб утвердити їхню ідентичність, зберігаючи їхню розбіжність. Потрібно утверджувати фактичність, яка є трансцендентністю, і трансцендентність, яка є фактичністю, так, що стає можливим у ту мить, коли ми схоплюємо одне, несподівано опинитися перед іншим. Зрозуміло, що ці різні форми мають лише видимість самоомани. Вони недвозначно викладені в цій парадоксальній формі, щоб вразити розум і привести його певною загадкою до часткової ситуації шокуючої пригніченості. Саме цей стан для нас і є важливим. Сутнісно, що вони не встановлюють нові і ґрунтовно структуровані поняття: навпаки, побудовані так, аби зберегти їхню постійну розмежованість, щоб було можливим постійне пересування від натуралістичного теперішнього до ірреального трансцендентного та у зворотньому напрямку. Отже, бачимо засіб, за допомогою якого поки що непевна нещирість стає здатною утворювати такі судження, за допомогою яких ми цілковито намагаємося стверджувати, а потім врешті-решт і переконати, що я не є тим, чим я є. Але справа полягає в тому, що саме нещирість не відчувають, нею не уражуються, це не є якийсь стан. Але свідомість сама уражується нещирістю. Більше того, потрібен перший намір і якийсь проект нещирості: цей проект містить у собі розуміння нещирості як такої, а також дорефлексивного схоплення свідомості як такої, що продукує нещирість. Передусім із цього випливає, що той, кому говорять неправду, і той хто бреше, – це одна й та сама особа. Це означає, що я повинен знати істину як такий, хто обманює, яка від мене прихована, оскільки я введений в оману. Або ще краще: я досить точно повинен знати цю істину для того, щоб найстаранніше приховати її від себе, – і це відбувається не в два різні моменти часовості (це те, що дозволило б із певною точністю встановити подібну дуальність), але в унітарній структурі того ж проекту. Отже, як може існувати неправда, якщо дуальність, яка її зумовлює, скасована? До цієї ускладненості додається інша, яка випливає з тотальної прозорості свідомості. Уражений

нещирістю повинен усвідомлювати свою нещирість, оскільки буття свідомості – це буттєва свідомість. Отже, здається, я повинен мати чисте сумління принаймні в тому, що я усвідомлюю мою нещирість. Однак тоді вся ця психічна система знищується. Справді погоджуються, що коли я намагаюся самохиті і цинічно собі брехати, повністю зазнаю невдачі в цьому починанні, оману відступає та обвалюється під цим поглядом; її зруйновано позаду тією ж таки свідомістю самоомани, яка себе невмолимо конститує всередині мого проекту як його передумова. Без сумніву, можливо жити і за умов нещирості, але це не позначає, що не буває раптових пробуджень цинізму або чистого сумління, але це передбачає певний постійний і навіть особливий спосіб життя. Отже, оскільки ми не можемо ані відкинути, ані зрозуміти нещирість, наші ускладнення здаються нам надзвичайними.

Аби подолати чи, скажімо, уникнути цих ускладнень, досить часто посилаються на несвідоме. Таким чином, за умов психоаналітичної інтерпретації вдаються до використання гіпотези цензури, яку розуміють не інакше, як демаркаційну лінію з істиною, яка і дає можливість встановлювати дуальність ошуканця та введеного в оману. Інстинкт (або, якщо хочете, первісні імпульси та комплекси імпульсів, закладені в основі та затверджено нашої індивідуальної картиною буття) постає тут як реальність. Він не є ані істинним, ані хибним, оскільки не існує для себе. Він просто є, є так само, як ця стаття, що є ані істинною, ані хибною в собі, а просто реальною. Що ж стосується свідомих наявностей символізацій інстинкту, то вони повинні бути врахованими не як видимість, а як реальні психічні факти. Лякливість, дисконпроміс, заповітне бажання чи поки що нездійснення мрія існують цілком реально у вигляді конкретизації дійсності, формалізованого фактажу нашої свідомості так само, як словопобудови та монети того, хто вводить в оману є конкретними та реально існуючими. Суб'єкт вимушений постати перед цими феноменами як той, що введений в оману, та такий, що постав перед вчинками того, хто вводить в оману. Він не тільки конститує їх у їхній реальності, але й вимушений вдатися до їх інтерпретування.

Розглядаючи ці аспекти, ми не повинні забувати, що іманентність завжди буде обмежена виміром у-собі феномену, а трансцендентність – його виміром для-себе. Беручи це до уваги, ми, таким чином, чудово розуміємо, що тільки шляхом розв'язання питання щодо походження природи механізму для-себе та природи феномену світу взагалі, метафізика матиме змогу підступити до інших проблем, що мають не менш вагоме значення, зокрема проблеми трансцендентності. Трансцендентність, фактично, слід розглядати одночасно на площині для-себе та на площині в-собі тому, що йдеться про проект, який має

іманентне походження та водночас визначає зміну в бутті трансцендента. Не буде жодної користі з того, що дія змінює тільки феноменальну видимість індивіда: у разі якщо феноменальну видимість статті може бути змінено аж до неантизації статті як статті та якщо буття статті є тільки її якістю, розглянута дія має бути здатною змінювати саме буття статті. Отже, проблема трансцендентності припускає пояснення формативної дії ефективності свідомості та приводить нас до ситуації розгляду проблеми справжніх відносин буття з буттям. Вона ще й розкриває нам – завдяки відлунню акту в світі – відносини буття з буттям, які, не звертаючи уваги на те, що фізики сприймають та розуміють їх у дійсності, не є насправді ані чистою зовнішністю, ані іманентністю, а відсилають нас до уяви щодо побудови психосоматичного зразка. А отже, саме на підґрунті цього можна спробувати побудувати метафізику природи трансцендентального конфлікту.

Таким чином, міжособистісний феноменальний конфлікт виступає у вигляді моральної дескрипції, бо намагається розкрити нам етичне значення різних людських проєктів та засвідчує необхідність зректися психології інтересу, так само, як і всієї утилітаристської людської поведінки, беручи спробу розкрити нам ідеальне значення всіх позицій людини. Ці позиціонування постають понад егоізмом та альтруїзмом, а також понад будь-якою поведінкою, що має назву незацікавленості. Це у своїй феноменальності й через неї суб'єкт керується собою як буттям, якому потрібно надати статус феномена. Що більше він буде прагнути насолодитися своєю об'єктивністю, то міцніше й міцніше буде пов'язаний усвідомленням своєї суб'єктивності аж до тих пір, як його не охопить тривога. Навіть суб'єкт, що умовно позиціонує проти себе в конфлікті іншого, аби той намагався штучно йому протидіяти, трактує його не більш як інструмент, а звідси – й ставить себе до феноменальної диспозиції. Таким чином, ініціатор конфлікту, зрештою, трактує іншого як об'єкт і позиціонує його до власної об'єктивності. Отже, хай там як, але об'єктивність суб'єкта ініціатора конфлікту тікає від нього, і може навіть статись, – а найчастіше так воно й стається, – що, прагнучи сприйняти свою об'єктивність, він, на жаль, знаходить лише об'єктивність іншого, яка всупереч йому висловлює його суб'єктивність. Тож у принципі незацікавленість – це невдача. Таке твердження й не дивує, коли беремося пригадати, що незацікавленість – це негативна, а ще більш відверто – від'ємна структурна риса. Але тут нам іще не час описувати структури, притаманні конфліктам. Достатньо лише відзначити, що феноменальність скоюється постійним зусиллям чи сконцентрованою зосередженістю, які спрямовано до неантизації суб'єктивності суб'єкта через її асиміляцію іншим, і це зусилля супроводжується виснажливим і втішним усвідомленням невдачі. Тож,

зрештою, саме цієї невдачі суб'єкт і прагне як своєї головної мети, бажаючи він цього чи ні.

А зараз варто позбутися однієї ілюзії, яку можна було б сформулювати так: для того, щоб самому конституюватись як конфліктуюча сторона, яка до того ж не є якимось буттям (а в даному випадку це тотожно протидіючій стороні), потрібно попередньо в будь-який спосіб набути знання щодо конфронтаційної сторони (а в даному випадку це є не що інше, як буття), оскільки ми не спроможні оцінювати свою відмінність від буття, якого ми, на жаль, зовсім не знаємо. Безсумнівно, під час нашого емпіричного існування ми не можемо знати, чим вирізняємось поміж інших суб'єктів, до того, як набудемо певного поняття щодо цих суб'єктів, котрі відрізняються від нас. Але ці емпіричні відмінності не можуть стати для нас підставою, бо ми прагнемо розглянути онтологічне відношення, що мусить уможливити будь-який досвід і має на меті встановити, як взагалі об'єкт може існувати для свідомості, якщо він і є не частковим уособленням, а саме буттям. Отже, неможливо, щоб ми мали якийсь досвід щодо об'єкта як такого, що не є мною до того, як конституювати його як об'єкт конфронтації. Але, навпаки, те, що уможливило будь-який досвід, це якраз поява *a priori* об'єкта для суб'єкта, або (оскільки поява – це первісний акт для себе) первісна поява для себе як присутності в тому об'єкті, яким воно не є. Отже, слід обернути терміни попередньої формули: фундаментальне відношення, у якому для себе має бути як те, що не є цим окремим буттям, у якому воно присутнє, є основою будь-якого пізнання цього буття. Уся ця програма являє собою лише мізерний акт пізнання, який, на жаль, не надає змоги охопити всю картину буття в цілому. До того ж це буття є буттям своєрідної форми, яка постає перед нами на індиферентному тлі часу і яку ми назвемо фрагментом буття. Справді, наше перше наближення до об'єктивного буття набуває практичного характеру. Саме будучи своїми можливостями по той бік співприсутнього буття, ми не тільки здатні відкрити об'єктивний час, але й надати йому статус корелятора ніщо у світі, саме того ніщо, яке розмежовує нас від імовірно можливого в майбутньому та невичерпно нереалізованого минулого, яке тепер уже постало перед нами неантизованим у своїй спроможності ймовірним буттям, перетвореним у ніщо. Цей фрагмент має далеко не моністичний характер, але саме він з нашої суб'єктивної точки зору і віддаляє нас від нашого можливого, яке ставить нас недосяжними щодо розкриття буття-у-собі та спроможності порівняння його від ніщо. Відповідно до цього буття постає у вигляді закінченої організованої форми у глибинах невизначеного розсіювання нереалізованої дійсності, що іманентно трансцендувала в ніщо; фрагмент буття спресований буттям у глибинах якоїсь абсолютної декомпресії і

саме проект нас самих у напрямку до наших можливостей здійснює це ущільнення буття. Усі наші інтенції знаходяться у вимушеному та дуалістичному вимірі. Це вимушене положення є автентичним за своїм характером і у той самий момент постає, безумовно, формою розсіювання та розділення, оскільки воно виражає у світі ту відстань, яка віддаляє нас від самих себе. Відповідно до цього бачимо, що уникнути чи подолати цю дуальність дедалі стає фактично неможливим, оскільки ми завжди проектуємо себе стосовно чогось можливого, лише послуговуючись організованою позицією залежних можливостей (яка є тим, чим ми маємо бути, щоб бути...), та оскільки їх нетематичне та непозиційне розкриття дається в непозиційному розкритті головної можливості, в напрямку до якої ми себе проектуємо, буття розкривається в нас як об'єктивна темпоральна форма, як організована послідовність ймовірностей. Ця об'єктивна форма, або фрагмент буття, постає нічим іншим, як траєкторією наших дій. Йдучи шляхом поглибленого пізнання буття-у-собі з метою визначення параметрів та площин існування буття-для-себе ми потрапляємо у безвихідь, бо просторові траєкторії стискаються та зникають у чистій статичній просторовості, буттєва траєкторія тане, якщо вона не є просто пережитим як те, що об'єктивно очікує нас на нас самих. У випадку ж коли ймовірності, котрі розкриваються в нас, природно прагнуть уособитись та ізолюватись у ймовірностях у собі та зачаїтись за певних обставин та у певному положенні, чітко відокремленому від об'єктивного буття в нас, тим більше стає ще менше можливостей щодо подолання конфлікту та зосередження і розташування у площині домінанта. За цих обставин відрізок буття постає ще більш багатоступеневим та таким, що розсіюється, проявляючи себе багатовимірним та різновидовим із можливістю багатопрофільного прояву на поверхні чіткого атемпорального буття. Зафіксувати ж усі ці прояви та різновиди унеможлиблюється замкненістю нас як суб'єктів у бутті-у-собі та нездатністю щодо подолання буття-для-себе. У цьому сенсі все, що надається мені, та все, що присутнє в мені без позиціонування та певної, навіть мізерної відстані, до того ж в усій повноті реальності, являє собою формальну послідовність; нічого з того, що я відчуваю, не виходить від мене, немає нічого потойбік того, що я відчуваю чи міг би відчути. Стиснене буття – скрізь навколо нас, навіть здається, що ми владні не тільки торкнутись його, але й повноцінно сприйняти. Однак це буття, що оточило нас з усіх боків і від якого нас не відділяє навіть ніщо, саме це ніщо відділяє його від нас, і це ніщо, оскільки воно містить у собі глибину непізнаного, воно і є нездоланим. Конфлікт із ним призводить до абсурду. Адже сказати, що буття є, означає нічого не сказати, однак це означає здійснити тотальну метаморфозу, оскільки буття є лише для-себе.

Становище людської свідомості досить своєрідне: буття є всюди: перед нами, навколо нас, воно тисне на нас, воно звалюється на нас, і ми постійно посилаємось від буття до буття, водночас усе, що може бути сприйняте нами, є буття і по-іншому є ніщо. Ми прагнемо вловити та визначити те, що називаємо буттям, але все тече, бо знаходимо тільки себе. Це позначає, що посередник між буттям та не-буттям, відсилає нас до абсолютного буття, якщо ми прагнемо його суб'єктивувати, і до самих себе у разі, якщо ми намагатимемось досягнути абсолют.

Список використаних джерел:

1. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Общее введение в чистую феноменологию / пер. с нем. А.В. Михайлова; вступ. ст. В. Куренного. – М. : Дом интеллектуальной книги, 1999. – Т.1. – 336 с.
2. Делёз Ж. Логика смысла / Ж. Делёз. – М. : Изд. центр „Академия“, 1995. – 296 с.
3. Лепп І. Християнська філософія екзистенції / [пер. з фр. В. Лях]. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 148 с.
4. Мертон Т. Роздуми на самоті / [пер. з англ. В. Андрусів]. – Львів : Свічадо, 1994. – 132 с.
5. Сартр Ж.П. Буття і Ніщо. Нарис феноменологічної онтології / [пер. з фр. В. Ляха, П. Тарашука. – К. : Видавництво Соломії Павличко Основи, 2001. – 854 с.
6. Хайдеггер М. Прологони к истории понятия времени / М. Хайдеггер. – Томск : Водолей, 1998. – 383 с.
7. Шестов Л. Апофеоз беспочвенности // Шестов Л. Сочинения. – М. : Раритет, 1995. – С. 214.

Озерський Ігор Володимирович,

д.ю.н., доцент, радник юстиції, академік

Міжнародної кадрової академії, професор кафедри правознавства,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

КРИТЕРІЙ ВИМІРЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ МОБІЛІЗОВАНИХ ДО АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ ЗА ОЦІНКОЮ ЇХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ

Варто нагадати, що в сучасній психології професійна придатність визначається як система психологічних та психофізіологічних властивостей (рис) особистості, необхідних і достатніх для досягнення нею (за наявності спеціальних знань і вмінь) суспільно прийнятної

ефективності праці [1, с. 10]. Якості, що складають структуру показників професійної придатності, забезпечують: адекватну загальну та професійну спрямованість особистості; здібність до навчання; пізнавальний, пошуковий, реконструктивний, комунікативний та посвідчувальний аспекти діяльності працівника органів внутрішніх справ; процес професійної і, зокрема, соціальної адаптації, а також здатність до діяльності у складних та екстремальних умовах. Вони, на думку А.П. Москаленка, також є енергетичними ресурсами професійного зростання й діяльності в цілому [2, с. 12].

Психологічними дослідженнями встановлено, що в підрозділах з більш сприятливим психологічним кліматом і ефективність професійної діяльності краща [3, с. 13]. У цьому разі слушно сприймається думка Н.С. Полудьонної про те, що “на ефективність професійної діяльності персоналу суттєвий вплив мають: зовнішні (соціально-економічні, соціально-політичні, соціально-психологічні, педагогічні й криміногенні зміни в суспільстві; службово-функціональні суб’єкт-об’єктні відносини; великий обсяг і різноманітність оперативних завдань та дій) та внутрішні фактори (професійна придатність, рівень професійної підготовленості, ступінь розвиненості професійної важливих якостей)” [1, с. 16, 17].

При визначенні придатності кандидатів на службу на етапі професійного відбору, як зазначає науковець О.М. Кретчак, необхідно перш за все визначати та враховувати, поряд із особливостями психічних процесів та властивостей особистості, потенційну здатність працівника формувати та зберігати готовність до успішних професійних дій у майбутньому. Однак авторка застерігає, що професійний відбір, навіть проведений на досить якісному рівні, не дозволить відшукати працівників, цілком готових до фахової діяльності. Тому гостро постає питання кардинальних змін і пошуку нових підходів до організації професійної підготовки та психологічного супроводження означеної діяльності [4, с. 13]. Відповідно до виявленої специфіки діяльності в умовах антитерористичної операції (далі – АТО) показник професійної придатності визначається високим рівнем загального розвитку особистості, її відповідальності, інтелекту, високим рівнем соціальної (професійної) адаптації, нервово-психічною (емоційною) стійкістю, комунікативною компетентністю, збалансованістю питомої ваги потреб і цінностей тощо. Професійна придатність бійця АТО може оцінюватися за різними критеріями: медичним – за результатами комплексної ВЛК, віковими параметрами (від 20 до 60 років), військового досвіду, наявності необхідних для успішної діяльності професійно-психологічних властивостей та ін. Уперше експериментальний психологічний метод визначення здібностей (придатності) був запропонований 1912 року німецьким психологом Г. Мюнстербергом.

Проблема оцінки інтелектуальних здібностей в інтересах прогнозування професійної придатності стала особливо актуальною відносно військовослужбовців та громадян, які мобілізуються на військову службу в умовах АТО. Однак, як показує практика мобілізації, близькість або навіть ідентичність цивільної професії, якою володіє кандидат, до певної обліково-військової професії далеко не завжди гарантує успішність діяльності в умовах АТО.

Відтак пошук можливостей оптимізації оцінки інтелектуальних здібностей військовослужбовців в інтересах прогнозування професійної придатності фахівців, які мобілізуються до умов АТО, передбачає подальшу розробку наукових основ організації психодіагностичних процедур і удосконалення психо-діагностичного інструментарію. З метою впорядкування накопиченого в галузі психології інтелекту матеріалу можна виділити три основні напрямки досліджень: психо-генетичне (що пояснює природу індивідуальних розходжень у виразності інтелектуальних здібностей нейрофізіологічними причинами); експериментально-психологічне (що розвивається в рамках загальної психології й орієнтоване на виявлення поведінкових аспектів і механізмів інтелектуальної активності); тестологічне (що розглядає інтелект як властивість, вимірювану за допомогою певної системи тестових завдань). Прояв інтелекту в діяльності значною мірою залежить від індивідуально-типологічних особливостей людини, її особистісних рис [5, с. 33].

Складність сьогоденішньої ситуації полягає в тому, що при відборі під час мобілізації громадян на військову службу в умовах АТО взагалі відсутні критерії підвищення вимог до інтелектуальних здібностей, що почасти супроводжується видимим (варто сподіватися, тимчасовим) зниженням якості мобілізованого контингенту, що виявляє себе у збільшенні осіб із середнім і низьким рівнем інтелектуальних можливостей. Такі параметри викривленого розподілу інтелектуальних здібностей спостерігається в умовах АТО. У цій ситуації наявність визначеного кола військових спеціальностей, що пред'являють некомпенсовані вимоги до інтелектуальних здібностей невійськових фахівців, тобто змушують розглядати недостатній їхній розвиток як професійну непридатність (професійне протипоказання), а також обмеженість педагогічних можливостей їхнього удосконалення в умовах АТО висувають у число надзвичайно значущих проблему ефективного прогнозування профпридатності невійськових фахівців на основі процедури оцінювання інтелектуальних здібностей в інтересах відбору і раціонального розподілу бійців АТО.

Особливо актуальне це звадання відносно громадян, що мобілізуються на військову службу в умовах АТО добровільно. Саме ця категорія осіб покликана посилити найбільш відповідальні ланки

організаційно-штатної структури підрозділів і частин АТО. Аналіз експериментально-психологічних і тестологічних теорій інтелекту у світлі завдань прогнозування нагальності освоєння і здійснення різних видів військово-професійної діяльності за результатами оцінки рівня розвитку інтелектуальних здібностей показав, що для визначення професійної придатності кандидатів, їхньої здатності до освоєння нових видів діяльності, а також, можливо, профілю підготовки фахівців достатньо діагностики чотирьох типів інтелекту – загального, вербального, математичного і просторового [5, с. 66].

Аналіз проведених мобілізацій (*чотири хвили*) громадян до умов АТО показує, що при оцінці ступеня його оптимальності немає єдності в підходах при її визначенні. Також не вироблені єдині інтегральні показники цієї оцінки при четвертій хвилі мобілізації. Разом з тим оцінка оптимальності професійного психологічного добору повинна бути заснована на обліку об'єктивних критеріїв ефективності професійної діяльності в умовах АТО відібраних бійців з числа мобілізованих громадян. Показники ефективності професійної діяльності повинні характеризувати ту діяльність, на яку передбачається відбирати мобілізованих до умов АТО громадян. Це може бути навчальна діяльність, тобто оволодіння якою-небудь спеціальністю, і тоді критерії оцінки успішності навчання повинні відбивати ефективність при набутті і закріплення знань, умінь і навичок, швидкість навченості та ін. Це може бути практична діяльність – у цьому випадку повинні використовуватися показники продуктивності, точності, надійності виконання трудових операцій у реальній робочій обстановці [5, с. 83].

Для визначення прогностичності вимірювання професійної придатності мобілізованих до АТО за оцінкою їх інтелектуальних здібностей можна використовувати критерії, що характеризують ефективність виконання конкретних військових операцій, що залежать від стану визначених психофізіологічних і психологічних якостей бійця. Наступною вимогою до оцінки ефективності є об'єктивність критеріїв, тобто переважне використання кількісних показників ефективності професійної діяльності. Як об'єктивні критерії в різних джерелах рекомендовані наступні конкретні показники:

а) статистичні дані про відносне число випадків відсторонення (відрахування) від професійної діяльності на різних етапах підготовки, удосконалювання і виконання робочих функцій. Особливо варто підкреслити наступні причини: пряма професійна непридатність через нестачу необхідних здібностей; захворювання чи функціональні порушення, пов'язані зі специфічними труднощами даної діяльності; неадекватне ставлення індивідуума до досліджуваної професії й ін.; у

більшості випадків можливе об'єднання даних, що відносяться до різних причин звільнень.

б) показники, що характеризують швидкість і якість оволодіння вузловими елементами (етапами) професійного навчання. У їхньому числі можуть бути: залікові чи контрольні вправи професійної підготовки; спеціально розроблені комплексні вправи; дані про витрачений час чи час кількості спроб, необхідних для виконання нормативного завдання і т. д.

в) показники надійності і стабільності виконання професійної роботи в нормальних і екстремальних умовах діяльності, наприклад, кількість помилок при виконанні робочих операцій; число, повторюваність і характер передумов до аварійних ситуацій та ін. [5, с. 84].

Наступною вимогою є комплексність критеріїв, тобто необхідність використання кількох оціночних показників професійної ефективності з наступним виокремленням пріоритетного чи застосуванням критерію узагальнюючої оцінки. Необхідно дуже обережно підходити до обліку отриманих оцінок, тому що відомо, що вони не завжди дозволяють повною мірою охарактеризувати ступінь професійної підготовленості мобілізованого до умов АТО. Як правило, не рекомендується використовувати ці оцінки як єдині показники ефективності навчання у відповідних центрах військової підготовки мобілізованих громадян. До речі, військова підготовка мобілізованих осіб до умов АТО передбачає, на нашу думку, наступні цілі та завдання:

- розвиток і вдосконалення професійно значущих якостей (комунікабельність, зібраність, спостережливість, оперативність, енергійність, цілеспрямованість, наполегливість, активність, обачність, сміливість, рішучість тощо);
- формування професійно важливих психологічних навиків і вмінь (аналітико-психологічних, техніко-психологічних і тактико-психологічних);
- діагностику та корекцію індивідуального стилю поведінки в екстремальних бойових ситуаціях;
- розвиток і вдосконалення вмінь самоконтролю і самовладання у психологічно складних ситуаціях;
- розвиток професійно-психологічної орієнтованості особи, що виявляється в постійній увазі, прагненні до виявлення і врахування психологічних аспектів при виконанні будь-яких військових дій;
- оволодіння спеціальними психологічними знаннями та відповідними методами, що стосуються процесу успішної адаптації молодих бійців до ведення бою;
- формування психологічної стійкості особи до професійної деформації упродовж усього терміну служби в умовах АТО.

Основними напрямками військової підготовки мобілізованих у навчальних цетрах, на нашу думку, є, по-перше, впровадження тренінгових технологій, а по-друге, – психологічний супровід такого процесу. Під поняттям «психологічний супровід» слід розуміти процес організації та проведення комплексу заходів з метою подолання ускладнень бійців, підвищення рівня їх загальної та ситуативної психологічної стійкості і сприяння ефективному виконанню покладених на них завдань в умовах АТО. Суттєвими структурними елементами тут є: головна мета, суб'єкти, об'єкти, основні напрямки, форми, методи і засоби психологічного супроводу [6, с. 7].

Інший вагомий критерій, що визначає ефективність професійного психологічного добору – економічна ефективність. Вона може бути визначена шляхом зіставлення економічного ефекту, що включає вартість прямих і умовних витрат на підготовку мобілізованих громадян до умов АТО, та вартості засобів і ресурсів, витрачених на заходи професійного, медичного та психологічного добору, що і будуть виступати показниками ефективності профвідбору.

Таким чином, для оптимізації професійного психологічного добору можливе виділення загальних критеріїв його ефективності. Таким критерієм є результативність, або практична ефективність, що і має бути прийнята за основний критерій оптимальності методики. Цей критерій має наступні показники: точність, надійність і вірогідність прогнозу. Аналіз ефективності професійного психологічного добору показав, що за останній період (близько семи місяців) у системах професійного психологічного добору відбувся крен убік досліджень психо-фізіологічних проявів особистості мобілізованої особи до умов АТО її індивідуально-психологічних особливостей. При цьому недостатньо досліджувалися як мотиви мобілізованих, так і їхня військово-професійна спрямованість, що багато в чому визначає ефективність несення служби кожного бійця в реальних умовах АТО.

З огляду на наявність широкого кола спеціальностей, що заміщуються мобілізованими, які проходять військову службу в АТО, і одночасно відносну нечисленність представників споріднених спеціальностей у підрозділах, ми визнали за необхідне використовувати в нашому дослідженні і суб'єктивні критерії, що дозволяють скласти в рамках одного підрозділу показники успішності професійної діяльності різних категорій фахівців. Звадання формування адекватних критеріїв успішності професійної діяльності фахівців, які проходять військову службу в умовах АТО вирішується в чотири етапи:

1. Визначення переліку обліково-військових спеціальностей мобілізованих, які замінюються солдатами і сержантами, що проходять військову службу.

2. Вивчення умов і психологічних особливостей військово-професійної діяльності фахівців з метою визначення психологічних вимог до них і розробки психологічної класифікації спеціальностей (об'єднання спеціальностей у класи подібних військових офіцерських посад).
3. Вибір для кожного з класів подібних військових посад критеріїв успішності виконання основних професійних операцій, що найбільш об'єктивно відображають рівень професійної майстерності фахівців, а також розробка процедури експертного оцінювання успішності професійної діяльності (формування суб'єктивного зовнішнього критерію, релевантного щодо психо-діагностичних методик оцінки інтелектуальних здібностей).
4. Збір показників зовнішнього критерію, оцінка їхньої релевантності, дискримінативності, надійності. Формування інтегрального зовнішнього критерію.

На підставі результатів професіографічного дослідження варто рекомендувати наступний перелік загальних психологічних вимог, пропонованих для підрозділів, що перебувають у зоні АТО, зокрема до мобілізованих громадян на військову службу в умовах АТО, а саме: достатній рівень інтелектуального (загального) розвитку; високий рівень нервово-психічної стійкості; емоційна стійкість; рівень згуртованості; гнучкість мислення; високий самоконтроль поведінки; низький рівень особистісної тривожності (фрустрованість); безконфліктність; сумлінність; чесність; патріотизм; відвага; рішучість; наполегливість у досягненні мети; сміливість; самостійність у прийнятті рішень.

Аналіз особистих і професійно важливих психо-фізіологічних і психологічних вимог показав їхню повну відповідність вимогам до спеціальностей основних груп обліково-військових спеціальностей мобілізованих до умов АТО. Проблема оптимізації оцінки інтелектуальних здібностей мобілізованих осіб до умов АТО в інтересах прогнозування їхньої професійної придатності неможливо вирішити у відриві від аналізу функціонування структурних елементів усієї системи професійної діагностики. Комплекс заходів професійно-психологічного відбору, одним з елементів якого є оцінка інтелектуальних здібностей мобілізованих осіб до умов АТО, розглянута в даній роботі як об'єкт оптимізації. Розгляд процесу оцінки інтелектуальних здібностей, як об'єкта оптимізації в рамках існуючої системи професійно-психологічного відбору, передбачає насамперед загальний аналіз структури цієї системи, характеристику її специфічних рис і особливостей функціонування в умовах АТО.

Таким чином, оцінка інтелектуальних здібностей мобілізованих громадян до умов АТО, розглянута в даній роботі як об'єкт оптимізації, є одним з елементів складної динамічної системи професійно-

психологічного відбору бійців, яка, у свою чергу, виступає як підсистема більш широкої і більш загальної системи комплектування частин і підрозділів АТО та забезпечення їх бойової готовності. Вважаємо, що визначення та вимірювання оцінки інтелектуальних якостей мобілізованих до умов АТО осіб необхідно здійснювати за наступними методиками: тест “Прогресивні матриці” Дж. Равена, Короткий орієнтований тест “Д-48” для оцінки фактору “загального інтелекту”, два варіанти тесту “Аналогії” (відповідний субтест Тесту структури інтелекту Р. Амтхауера (20 завдань) і його розширений варіант, запропонований Б.В. Кулагіним (30 завдань) для оцінки вербальних здібностей), тести “Числові ряди” і “Арифметичний рахунок” (для оцінки математичних здібностей), тести “Візерунки” і “Компаси” (для оцінки просторово-образного мислення), а також методики оцінки особистісних якостей, що визначають індивідуальний стиль інтелектуальної діяльності (16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла і багаторівневий особистісний опитувальник “Адаптивність”).

Означені методики повинні стати одним із психо-діагностичних інструментаріїв військово-лікарської комісії стосовно мобілізованих осіб, головню в частині професійного відбору бійців до умов АТО. Вважаємо, що при розподілі мобілізованих осіб за рядовими та офіцерськими посадами необхідно враховувати рівень їх професійної підготовки, стан психологічного, інтелектуального та фізіологічного здоров'я, адже виконання функціональних обов'язків часом відбувається в умовах інтелектуально-емоційного та фізичного виснаження.

У зв'язку з цим очевидно, що звадання оптимізації оцінки інтелектуальних здібностей мобілізованих осіб до умов АТО у межах існуючої системи професійно-психологічного відбору повинні передбачати не тільки створення ефективних науково обґрунтованих психотехнологій оцінювання, але й відповідне удосконалення заходів організаційного, матеріально-технічного, кадрового забезпечення і науково-методичного супроводу процедури оцінювання, які, будучи структурними ланками системи профвідбору, у нашому випадку виступають умовами, що визначають ефективність упровадження розробленої технології.

Список використаних джерел:

1. Полудьонна Н. С. Психодіагностика індивідуально-типологічних властивостей майбутніх працівників оперативних підрозділів міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / Н. С. Полудьона. – Київ, 2009. – 21 с.

2. Москаленко А. П. Психологічне забезпечення професійного відбору до вищих навчальних закладів системи МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.03 / А. П. Москаленко . – Х., 2002. – 23 с.
3. Шойко В. А. Соціально-психологічне забезпечення діяльності рятувальних підрозділів цивільної оборони МНС України у 2000 – 2006 рр. (історичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 20.02.22 / В. А. Шойко. – Львів. – 2007. – 23 с.
4. Кретчак О. М. Психологічний аналіз професійної діяльності міліціонерів ДСО при МВС України та визначальні умови її удосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 “Юридична психологія” / О. М. Кретчак. – Київ, 2003. – 17 с.
5. Черняк А.І. Організаційно-психологічні умови прогнозування професійної придатності військовослужбовців-контрактників за оцінкою їх інтелектуальних здібностей : дис. канд. психол. наук : 19.00.09 / Черняк Анатолій Іванович. – Хмельницький, 2005. – 182 с.
6. Журавель А. П. Психологічний супровід оперативно-службової діяльності особового складу підрозділів охорони державного кордону України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 “Психологія діяльності в особливих умовах” / А. П. Журавель. – Хмельницький, 2006. – 21 с.

Скомаровська Лариса Іванівна,
к.і.н., доцент, доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

КОБЗАРСТВО ЯК УНІКАЛЬНЕ ЯВИЩЕ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Вступ. У кожного народу є свої вічні цінності. Для українського народу, без сумніву, такою цінністю є кобзарство – мистецтво кобзарів, народних співців, які виконували (часто складали самі) думи, пісні, псалми у супроводі гри на кобзі. Звідси їх узагальнена назва – кобзарі. Це своєрідна спільнота людей з певними фізичними вадами, здебільшого сліпі, «темні на очі», які заробляли на прожиття співом та грою на музичних інструментах – кобзі, лірі, бандурі.

Результати дослідження. Перші відомості про кобзарів знаходимо

в польських хроніках XV– XVI ст. [1, 407 – 408]. Кобзарство, як явище, склалося і поширилось у процесі виникнення козацтва – соціального стану вільних людей. Воля, вільне життя сприяло творчості. Особливо пошанованими кобзарі були на Запорозькій Січі. Вони супроводжували козаків у походах, ушляковували їх подвиги, а бувало, що й вели розвідку, лікували їх, остільки нерідко були знахарями.

Визвольна боротьба українського народу та її герої дали багатий матеріал для кобзарів, які свої переживання вкладали у слово, пісню, думу, музику. «Дума про Байду», дума про Устима Кармелюка «За Сибіром сонце сходить» та інші передавались із покоління в покоління, сприяли патріотичному вихованню. Що і є суттю кобзарського мистецтва. Але, як спосіб життя, кобзарство викристалізувалось і розвинулось наприкінці XVII ст. та протягом XVIII ст.

Для феодальної економіки того часу було характерним об'єднання ремісників у свої професійні цехи. Це – так зване цехове ремесло. За таким прикладом об'єднувались і кобзарі для захисту своїх інтересів. Вони гуртувались у братства або цехи з виборною старшиною, власною печаткою, касою і навіть судом. Усі функції серед членів цехового братства були чітко розподілені. Головну роль у діяльності цеху відігравали досвідчені кобзарі – цехмайстри. Відносини між членами цеху регламентувались основами звичаєвого права.

Братства охоплювали кобзарів певного повіту. Вони повинні були вміти грати на кобзі, лірі чи бандурі, знати свою «лебійську» мову – своєрідний жаргон, яким вони спілкувались між собою в людних місцях.

Найважливіші справи вирішувались на загальних зборах, які збирали на Трійцю та Покрову. Цими святами починався і закінчувався рік кобзарювання. Традиційно свята відзначали всім цехом у церкві, співали псалми, освячували нові інструменти і під церковний дзвін настраювали свої інструменти.

На загальних зборах обирали старшину, виробляли кодекс поведінки в суспільстві, дбали про моральні засади, чинили, за потреби, суд над тими, хто порушував цехові традиції, приймали на навчання учнів.

Системі освіти приділялась особлива увага. На навчання, як правило, брали незрячих. На це було кілька причин. У незрячих співців свій спосіб мислення, світосприйняття. Вони справляють більший вплив на слухачів, їм більше співчують і більше подають. На майстра покладалася велика відповідальність за підготовку учня. 2 – 3 роки вони вивчали пісні, псалми, молитви, лебійську мову, вдосконалювали гру на музичному інструменті, а особливо здібні учні вчилися виготовляти кобзи. Тоді навчання доходило до 7 років. Зазвичай учень жив у сім'ї майстра, і, як член сім'ї, виконував різні повинності. Своїх наставників

учні шанобливо звали «панотець». Він відповідав не лише за якість підготовки учня, а й за виховання, основою якого була християнська мораль. Учень складав іспит, який називався «одноклітинщина», на загальних зборах. Склавши іспит, учень мав право кобзарювати самостійно. Крім співу, гри на інструменті, вивчення лебійської мови, учень оволодівав навиками бойового мистецтва «костурець», щоб міг себе захистити [2, 45].

Молоді кобзарі мали можливість через кілька років підвищити свій професійний статус, склавши другий іспит під назвою «визвілка»[3, 18].

Кобзарські цехи (братства) мали тісний зв'язок між собою, дбали про збереження традицій.

Кобзарі мали високий моральний авторитет. Суспільство сприймало їх як «людей Божих» не через каліцтво, а через діяльність. Більшість часу вони проводили серед людей, знали багато новин і таємниць. Мандруючи від села до села, грою та співом збирали довкола себе гурт і своїм словом доносили правду про різні події, повстання, викривали несправедливість. Особливо популярною була дума «Про правду та кривду». Люди цінували кобзарів за громадянську позицію. Прихід кобзаря в село був подією. Люди сприймали зміст дум, псалмів, дізнавалися різні новини. На знак пошани запрошували кобзаря у свої оселі пообідати чи переночувати.

Прояв та поширення національного відродження українського народу суперечив інтересам царської влади. Тому імперський режим посилив переслідування сліпих правдолюбів як носіїв національно-визвольних ідей. З середини XIX ст. влада почала знищувати кобзарські цехи, але такі поодинокі лицарі цього промислу, як О. Вересай, І. Кравченко, Ф. Холодних, А. Шут, продовжували розвивати кобзарські традиції.

Попри утиски інтерес до кобзарства не згасав. На початку XX ст. кобзарським мистецтвом цікавилися видатні діячі української культури Гнат Хоткевич, Микола Лисенко, Леся Українка, Федір Колесса. Художник О. Сластьон зробив кілька замальовок народних кобзарів. Зібрані ними матеріали є цінним джерелом до вивчення історії кобзарства, оскільки офіційних документів про їх діяльність майже не збереглося.

Кобзарям не легко було в різні часи, але найжорстокіше з ними розправилася радянська влада. Чим неугідні були кобзарі новій владі? Тим що своїм словом вони викривали брехню і злочини, говорили відверто про те, що думав народ.

Народних співців було важко контролювати. Вони весь час мігрували. Та й зміст пісень не відповідав марксистській ідеології. Особливо небезпечними були національні ідеї.

У 20-х рр. XX ст. «молода» радянська влада винищувала все «старе» – релігію, культуру. Кобзарів вважали неробами, жебраками, яких потрібно знищувати. За умовами воєнного часу їх розстрілювали, нівечили інструменти. Та найстрашнішими для влади були патріотичні та націоналістичні ідеї пісень та дум, поширюваних кобзарями, їх вільнодумство. За наведення «порядку» взялася комуністична партія. ЦК ВКП(б) видає 4 постанови: «Про заборону жебракування», «Про обов'язкову реєстрацію музичних інструментів у міліції», «Про затвердження репертуару у відділах народної освіти», «Положення про індивідуальну музично-виконавчу діяльність»[6].

До виконання цих постанов залучали місцеві органи влади, міліцію. Влада застосовувала різні методи боротьби. Їх ув'язнювали, розбивали інструменти, примушували об'єднуватись у капели і славити дії радянської влади.

До цькування кобзарів залучали молодих українських письменників і поетів, зокрема Ю.Смолича, М. Хвильового, М. Бажана. У поемі «Сліпці» М.Бажан говорить з ненавистю «Догравай, юродивий зайдо, свою спотворену гру».

До антикобзарської кампанії підключили навіть АНУРСР. Була утворена етнографічна комісія. Співробітники АН під виглядом фольклорної експедиції їздили по Україні, вишукували і реєстрували кобзарів. Звіти про свою роботу здавали етнографічній комісії АНУРСР. Далі матеріали направляли в органи НКВС. Міліція отримувала завдання заарештовувати і ув'язнювати кобзарів. З тим, щоб полегшити міліції цю роботу, влада вирішила зібрати всіх кобзарів і лірників нібито на Всеукраїнський з'їзд. Узимку 1932 року в Харків з'їхалися 337 святково прибраних сліпих кобзарів, та додому ніхто не повернувся. Влада їх підступно зрадила. Запевнивши, що вони їдуть на огляд у Москву, їх вивезли за місто і біля села Куряжанка – розстріляли.

Так насильно і підступно було знищено унікальне, автохтонне українське багатівкове явище – кобзарство. Це ще одна цинічна зрада з боку радянської влади. Загладжуючи свої злочини, радянські ідеологи змінили тактику. За їх наказом у 30-х роках XX ст. по Україні створювалися так звані народні ансамблі. Так, 1935 року із Київської і Полтавської капел створили Державну зразкову капелу бандуристів. Але то вже були не сліпі кобзарі, а ідеологічно вивірені музиканти, які грали на бандурі. Так було покінчено з вільнодумними «пропагандистами» націоналізму.

Подальший розвиток кобзарського мистецтва припинився через репресії та Другу світову війну.

Однак інтерес до кобзарства, як самобутнього мистецтва, не зник. На рубежі XX– XXI ст. воно пробудилось і відродилось не за формою, а

по суті. Це не сліпі співограї, а талановиті, чесні митці, які правдиво висвітлюють життя сучасного суспільства.

В умовах незалежності, формування демократичного суспільства склалися умови для відродження не компартійного, а народного кобзарства – засобу самовираження особистості. Наполеглива праця поодиноких сподвижників сприяла тому, що 1996 року створилася Національна Спілка Кобзарів України, яка має на меті відродження кобзарського мистецтва [5].

Нині в Україні діють три кобзарські цехи – Київський, Харківський, Львівський. Учасники «Кобзарського цеху» влаштовують етнографічні експедиції, вивчають архівні матеріали, влаштовують зустрічі з молоддю. Кобзарське братство веде важливу виховну роботу, сприяє формуванню української нації, становленню громадянського суспільства, єдності нашого народу. З 2008 року кобзарські цехи на Трійцю проводять свої фестивалі. Зокрема, 8 червня 2014 року в Києві на базі музею Івана Гончара відбувся 7-й фестиваль епічної традиції «Кобзарська Трійця» [4].

Висновки. Отже, кобзарство, як ідеологічно-мистецьке явище і спосіб життя, упродовж багатьох віків достойно представляло кращі риси ментальності українського народу. В думках відображалася вікова мудрість народу та морально-етичні принципи. Кобзарство надає багатий етнографічний, літературний, музичний, історичний матеріал для усвідомлення сутності української ментальності.

Освіченість, високі моральні якості надавали кобзарям особливого соціального статусу, виводили їх в окремії, відмінний соціальний прошарок. Творчість народних правдолюбів мала помітне виховне значення, тому вони були неугідні владі. Їх переслідували і, зрештою, фізично знищували.

Проте остаточно кобзарство не пропало. Залежно від обставин воно змінювалося за формою, але не по суті. Нині це не сліпі музиканти, а талановиті пропагандисти своєрідної української культури.

Кобзарство нам цікаве як перегук поколінь цілих епох. Інтерес до теми кобзарства зростає. З великим успіхом пройшов перегляд художнього фільму Олеся Саніна «Поводир».

Тема кобзарства не втрачає своєї потреби наукового дослідження, але складність полягає в тому, що владні радянські органи знищували документальні докази злочинів проти них.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія сучасної України. – Т.13. – К.: Наукова думка, 2013. – 712 с.
2. Жованик В. З історії українського кобзарства / В. Жованик // Наша Берегиня. – 2012. – №2. – С.44 – 47.

3. ЛавровФ. Кобзарі. Нариси з історії кобзарства України / Ф. Лавров.– К.:Мистецтво 1980. – 254с.
4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kobzarstvo.kh.ua/index>
5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kobzari.org.ua>
6. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/rasstrelyannyu>

Стаценко Дмитро Володимирович,
аспірант кафедри історії України,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

СХОДЖЕННЯ З ПОЛІТИЧНОЇ АРЕНИ ЄВРЕЙСЬКОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ (ПОАЛЕЙ-ЦІОН) (НА МАТЕРІАЛАХ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ УРСР)

Вступ. З'ясування особливостей становлення авторитарних і тоталітарних політичних режимів у ХХ столітті не втрачає своєї актуальності. У цьому контексті є важливим вивчення досвіду діяльності політичних партій у регіональному вимірі в період становлення в Україні більшовицької диктатури. З огляду на це метою статті є аналіз діяльності та сходження з політичної арени Полтавщини осередків Єврейської комуністичної партії (Поалей-Ціон) на початку 1920-х років. Для її розв'язання використано опубліковані та автентичні архівні документи зі збереженням при цитуванні особливостей орфографії та стилістики, а також праці М. Басманова, К. Гусєва, В. Полушкіної, І. Кураса, Л. Бабенко, С. Ляхівненка та ін.

Результати дослідження. На початку 1920-х років в радянській Україні (далі УРСР – Д. С.) та на Полтавщині, крім українських й російських партій, існували також єврейські партії. І хоч політична система в УСРР того часу виглядала як багатопартійна, усі партії, крім КП(б)У, реальному доступу до влади не мали й користувалися незначним впливом [30, с. 85]. Фактично КП(б)У утвердилася як правляча державна партія, диктатура якої здійснювалася під вивіскою “диктатури пролетаріату” [27, с. 24]. При цьому самостійність КП(б)У була вельми умовною, враховуючи централізм у ланці РКП(б)/ВКП(б)-КП(б)У.

Однією з єврейських партій, яка на початку 1920-х років легально існувала в УРСР та суміжних з нею радянських республіках, була Єврейська комуністична партія (Поалей-Ціон) (далі ЄКП (П-Ц) – Д. С.). Секретаріат її ЦК знаходився у Москві, у Білорусі діяв Білоруський Головний комітет, в Україні – Українське Центральне бюро (після 1920

року Український Головний комітет) ЄКП (П-Ц). Основні сили єкапістів зосереджувалися на теренах радянських України та Білорусі. У сфері впливу цієї партії знаходилася Єврейська комуністична спілка молоді (Євкомол) – легально діюча організація єврейської молоді, яка лояльно ставилася до існуючого режиму [2, с. 254; 28, с. 9; 30, с. 310; 31, с. 30 – 31; 32, с. 56 – 57].

ЄКП (П-Ц) була провідною партією Всесвітнього єврейського комуністичного союзу – “Вельтфарбанду”. Її ідеологія поєднувала в собі комуністичні та сіоністські ідеї, а ключовим завданням проголошувалося вирішення “єврейського питання”, порятунку єврейського народу від асиміляції, формування єврейської соціалістичної нації. При цьому єкапістів існувало два головні напрями вирішення “єврейського питання”. З одного боку, вони пропагували еміграцію євреїв на історичну батьківщину – Палестину з подальшим проведенням там соціалістичної колонізації, створенням єврейської комуністичної держави. З іншого боку, не відкидаючи ідею еміграції, єкапісти боролися за покращення життя євреїв на території радянських республік (що утворилися в межах колишньої Російської імперії – Д. С.) через побудову “автономного єврейського суспільства”. Для цього пропонували впровадити систему єврейського самоврядування – єврейські робітничі ради, профспілки, культурні установи та ін. [2, с. 254 – 255; 28, с. 12].

Взаємовідносини більшовиків з єкапістами були неоднозначними. З одного боку, вони дозволяли ідеологічно близькій до них Єврейській компартії легально існувати й діяти. З іншого – сліdkували за її діяльністю, застосовували проти неї різні утиски, вели ідеологічну, агітаційно-пропагандистську боротьбу, спрямовану на дискредитацію ЄКП (П-Ц) в очах населення, підтримували лінію на внутрішній розкол і пошуки прибічників припинення самостійного існування цієї партії [2, с. 255 – 257; 29, с. 290 – 291]. Зокрема, органи влади закривали клуби, відмовляли у друкуванні партійних органів, листівок, відозв, не даючи єкапістам можливості відкрито вести пропаганду і культурну роботу в єврейському робітничому середовищі [26, с. 97 – 98].

У свою чергу, єкапісти лояльно ставилися до радянської влади, намагалися не ворогувати з більшовиками, позиціонуючи себе як їхніх союзників і поборників пролетарської влади [26, с. 92, 97 – 98]. Свідченням цього є партійні мобілізації єкапістів для участі у спільній з більшовиками та іншими лівими силами військовій боротьбі проти ворогів радянської влади [26, с. 85 – 86]. З іншого боку, гостра військова ситуація змушувала більшовиків іти на тимчасові союзи з іншими політичними силами, використовуючи їхні людські та інші ресурси. Утім, коли зовнішня небезпека для існування радянської влади минула, потреба в допомозі єкапістів для більшовиків автоматично відпала. Наприклад, 25

жовтня 1921 року члени оргбюро ЦК КП(б)У увідповідь на запит Кременчуцького губкому КП(б)У щодо можливості включення членів ЄКП (П-Ц) до ЧОН (Частин особливого призначення) ухвалили: “Вважати з політичних міркувань неможливим”. 5 листопада 1921 року члени оргбюро ЦК КП(б)У ухвалили поширити зазначену постанову у Всеукраїнському масштабі. Відповідні виписки з протоколів оргбюро ЦК КП(б)У за 25 жовтня та 5 листопада були направлені всім губкомам КП(б)У під грифом “З.[овсім] таємно” для керівництва [8, арк. 52]. З іншого боку, організації ЄКП (П-Ц) на місцях вступали в боротьбу за лідерство у єврейському громадському житті зі своїми політичними суперниками, підконтрольними більшовикам – єввідділами та євсекціями. Такі дії більшовики сприймали як боротьбу проти себе [1, с. 89; 4, с. 27; 26, с. 92].

ЦК ЄКП (П-Ц) намагався вступити в переговори з більшовицьким керівництвом щодо організаційного включення ЄКП (П-Ц) в РКП(б) як єврейської секції, тобто зберігаючи певну самостійність. Остання мала б полягати в подвійному підпорядкуванні екапістів: у загальнополітичних питаннях – РКП(б), у сутю єврейських – рішенням Всесвітнього союзу ЄКП (П-Ц) (“Вельтфарбанду”). Проте керівництво РКП(б) відхилило такі умови, розкритикувавши ідейні положення екапістів [26, с. 90-91]. Фактично більшовики пропонували повне організаційне й ідейне розчинення у своїй партії. Проте ЦК ЄКП (П-Ц) відкинув такі умови. Отже, спроби досягнення вступу в РКП(б) на умовах, висунутих екапістами, виявилися марними. Невдачею закінчилися й намагання ЦК ЄКП (П-Ц) через “Вельтфарбанд” приєднатися до Комінтерну на правах єврейської секції [2, с. 259].

Серйозним ударом для ЄКП (П-Ц) став внутрішньопартійний розкол у її лавах. У березні 1922 року радикальні ліві пробільшовицькі елементи всередині ЄКП (П-Ц) утворили в Москві Бюро лівої фракції ЄКП (П-Ц), яке виступило за повний розрив з “єврейським комунізмом” і вступ у партію більшовиків [2, с. 259]. Це означало внутрішній розкол, підрих едності лав даної політичної сили зсередини. Очевидно, тут не обійшлося без втручання більшовиків та підконтрольних їм спецслужб, що простежується на матеріалах регіонального рівня.

Уже до кінця 1922 року лівій фракції вдалося досягти переваги в місцевих парторганізаціях Єврейської компартії. Скликана у грудні 1922 року ІІІ Всеросійська конференція ЄКП (П-Ц) ухвалила постанову про відхід від сіоністської ідеології, вихід з “Вельтфарбанду” й вступ до більшовицької партії [2, с. 259 – 260], що означало самоліквідацію ЄКП (П-Ц). У лютому 1923 року ЦК РКП(б) схвалив у спеціальному циркулярі рішення конференції ЄКП (П-Ц) й дав указівку місцевим більшовицьким організаціям прийняти до свого складу колишніх екапістів, зарахувавши

їм партійний стаж з грудня 1922 року [2, с. 269]. Утім, секретаріат ЦК КП(б)У, розглянувши у березні 1923 року циркуляр РКП(б) про вступ ЄКП (П-Ц) в РКП(б), вніс до нього певні доповнення. Зокрема, було ухвалено: “Дати Губкомам вказівки, що з огляду на специфічні умови на Україні і з огляду на те, що українська організація (ЄКП (П-Ц) – Д. С.) насичена міщанством, ЦК рекомендує проявляти особливу уважність при переведенні в [більшовицьку] партію поалей-ціоністів”, а також повідомити про це доповнення та мотиви його прийняття ЦК РКП(б) [15, арк. 26]. На початку квітня 1923 року витяг із протоколу засідання секретаріату ЦК КП(б)У під грифом “оголошенню не підлягає” із зазначеними вище вказівками отримали і у Полтавському губкомі КП(б)У [15, арк. 26]. Загалом же після саморозпуску ЄКП (П-Ц) в 1922 році частина її членів була прийнята до лав більшовицької партії [3, с. 134].

На Полтавщині взаємовідносини між більшовиками і екапістами також не були однозначними. ЄКП (П-Ц) використовувалася місцевою більшовицькою владою в боротьбі зі своїми суспільно-політичними конкурентами, здійснюючи їхніми руками руйнацію традиційних єврейських установ, радянізацію єврейської спільноти. Про це, зокрема, свідчить звернення до відділу управління губвиконкому від 20 серпня 1920 року за підписом секретаря Полтавського губкому КП(б)У та завідувача єврейським відділом губкому КП(б)У. У документі зазначалося: “ЄввідділГубпар[т]кому звертає Вашу увагу на те, що до сих пір існують такі єврейські суспільно-буржуазні установи, як община й інші.

Просимо призначити ліквідаційну комісію у складі трьох осіб по одному представнику від Єввідділу, Комбунду і Є.К.П. і запропонувати їм в найкоротший термін ліквідувати всі єврейські суспільно-буржуазні установи” [7, арк. 50].

Ситуація навколо ЄКП (П-Ц) перебувала в полі зору місцевого більшовицького партійно-політичного керівництва – Полтавського губкому КП(б)У. Так, 13 грудня 1920 року на засіданні його президії ухвалили доповнити порядок денний майбутнього пленуму губкому, серед іншого, й окремим питанням про ЄКП (П-Ц) [5, арк. 69 зв.; 6, арк. 151]. На засіданні президії губкому КП(б)У від 19 квітня 1921 року, розглянувши відношення ЄКП (П-Ц) про включення їхніх представників в комчастину, ухвалили відмовити [9, арк. 51 зв.].

Представники ЄКП (П-Ц) брали участь у виборах до органів влади. Проте кількість їх була настільки мізерною, що впливати на політику вони не могли. Наприклад, унаслідок виборів до міськради Пирятина 1 квітня 1920 року було обрано 20 осіб, із яких 8 – від ЄКП (П-Ц) [33, арк. 29]. А з-поміж 207 делегатів, які з’явилися на Лубенський повітовий з’їзд рад наприкінці січня 1921 року, було лише 2 екапісти [25, арк. 81].

Загалом осередки ЄКП (П-Ц) на території Полтавської губернії не відзначалися ані помітною активністю, ані значною чисельністю. Їх діяльність відстежувалася чекістами. Так, в Інформаційному бюлетені Полтавської губЧК за 1 – 15 вересня 1921 року стисло зазначалося: “... В Лубенському повіті є партія ЄКП, яка проводить свою роботу виключно серед єврейського населення” [11, арк. 7 зв.]. Про інші осередки цієї партії в документі не зазначалося. У подальших своїх звітах чекісти не згадували про єкапівців у Лубнах. Водночас, як зазначає В. Прилуцький, на початку 1920-х років у Кременчуці, Полтаві, Пирятині діяли організації Євкомолу. При цьому, зауважує дослідник, у Сосниці на Чернігівщині та Пирятині на Полтавщині діяли найбільш міцні організації Євкомолу, через що ці містечка жартома називали “Пітером та Москвою” Євкомолу. Так, у Сосниці налічувалося 60 – 80 юнаків та дівчат євкомольців, у Пирятині – 50 [31, с. 30 – 31; 32, с. 56 – 57].

За даними співробітників Полтавської губЧК, станом на першу половину лютого 1922 року ЄКП (П-Ц) в губернії існувала легально, мала в Полтаві губернське бюро (комітет) у складі Я. Ефроїмсона, І. Манера і М. Фальковича, клуб по вулиці Преображенській, а також партійні організації-осередки у Прилуках і Пирятині. Водночас її становище в губернії у той час було радше хитким, ніж монолітним, адже в Пирятинській парторганізації через незгоду з тактикою ЦК ЄКП (П-Ц) у зазначений період стався внутрішній розкол. Внаслідок цього з партії там вибуло 29 членів, серед яких були навіть члени ЦК ЄКСМ (Євкомолу). У результаті в Пирятині було організовано партійну трійку для керівництва роботою, про що повідомили телеграмою губком ЄКП (П-Ц). Більше того, єкаписти, які відкололися від партії, почали переговори з КП(б)У щодо вступу до її лав. У відповідь єврейський відділ Полтавського губкому КП(б)У прийняв постанову про можливість тільки персонального вступу [1, с. 90 – 91; 13, арк. 15 зв., 47].

На наш погляд, це були перші паростки серйозного внутрішньопартійного розколу, які, як побачимо згодом, виникали не без сприяння більшовиків. На переконання Л. Бабенко та С. Ляхівненка, “... головним перевіреним засобом нищення партії стало провокування чекістами внутрішнього розколу” [1, с. 91]. На погляд автора, така думка може мати під собою підґрунтя, зважаючи на дані секретного Звіту ДПУ УСРР про піврічну діяльність за січень – червень 1922 року. У ньому щодо методів роботи ДПУ стосовно антирадянських партій (у т.ч. і єврейських) зазначалося: “Рахуючись з доволі “мирним” характером діяльності антирадянських партій, органи ДПУ у звітному півріччі у своїй роботі по боротьбі з ними вступили на шлях безкровних репресій, застосовуючи заходи ізоляції, висилки та ін. Широко поставлене освідомлення і спостереження дозволяло органам ДПУ не лише боротися

з активними проявами діяльності антирадянських партій, але і брати на себе в інші моменти керівництво внутріпартійними чварами в кінцевому рахунку, які служили для ... розкладання організацій” [14, арк. 28 зв.]. Самі полтавські чекісти у звіті за лютий 1923 року зазначали про здійснення ними заходів для введення в Полтавську організацію Єврейської соціал-демократичної робітничої партії (Поалей-Ціон) (далі ЄСДРП (П-Ц) – Д. С.) колишніх членів ЄКП (П-Ц) для її внутрішнього розкладання [1, с. 102; 19, арк. 13]. Цим іще раз підтверджується участь радянських спецслужб у розкладанні цих політичних організацій.

Місцеві екапісти намагалися вести боротьбу зі своїми політичними конкурентами, підтримуючи репресивні заходи більшовицької влади. Так, в архівних фондах збереглася заява за підписом секретаря Полтавського губкому ЄКП (П-Ц) Я. Ефроїмсона від 14 січня 1921 року, адресована голові губЧК Полтавщини та Полтавського губкому КП(б)У. У ній зазначалося: “З огляду на те, що до відома Губкому Є.К.П. дійшл[о], що Прилуцькі сіоністи арештовані за звинуваченням в контрреволюції Губком Є.К.П., беручи до уваги суспільний інтерес і класов[е] [зн]ачення цього факту, висловлює клопотання перед Вами про залучення до [цієї] справи в якості обвинувачів представників Є.К.П. і про передачу цієї справи для гласного розгляду в Ревтрибунал, так як тільки таким чином найбільш успішно будуть викриті реакційна сутність імпер[іа]лістської і на жаль ще сильної і впливової в євр.[ейських] масах сіоністської буржуазії. Ми особливо наполягаємо на тому, щоб ця справа розглядалася як політична демонстрація проти євр.[ейської] буржуазії, а не як звинувачення в конкретних вчинках окремих осіб” [10, арк. 1].

В іншому документі знаходимо яскравий приклад партійного взаємопоборення й ворожнечі, ініційованої екапістами проти впливової в середовищі євреїв сіоністської партії “Цеїрей-Ціон”, що було на руку й більшовикам. Про це, зокрема, свідчить зміст звернення до президії Полтавського губвиконкому під грифом “таємно”, датованого 14 січня 1922 року, за підписом секретаря губкому ЄКП (П-Ц) Я. Ефроїмсона. У свою чергу, з губвиконкому копію звернення було надіслано до Полтавського губкому КП(б)У [12, арк. 23, 24]. У документі зазначалося: “У зв’язку з наказом про реєстрацію всіх організацій, перед Губвиконкомом знову ставиться питання про легалізацію сіоністської організації, що не підкорилася наказу Губвиконкому. З огляду на це Губком Є.К.П. знову порушує питання про те, щоб сіоністська партія в цілому і її складова частина “Цеїрей-ціон” не були легалізовані”. На переконання автора звернення, ці організації активно виявляли свою реакційну сутність у боротьбі проти єврейських робітничих партій, проводили антирадянську агітацію, а останнім часом “... у зв’язку з загальним наступом буржуазії” сіоністи навіть збільшили свою

політичну активність. Крім того, у документі підкреслювалося: “Вороже ставлення сіоністів до Рад.[янської] Влади виявилось під час 12 конгресу сіоністів, коли вони демонстрували свій зв’язок з англійським урядом, підкреслюючи тотожність інтересів єврейського “народу” і англійської буржуазії. Лідери сіоністів Соколов і Вейцман говорили про грядущу перемогу над більшовизмом” [12, арк. 24].

Також у зверненні згадувався “... політичний контакт в боротьбі за “звільнення” України ...” між лідером сіоністів В. Жаботинським та лідером УНР С. Петлюрою. Вказувалося й те, що “НЕП, яка відроджувала євр.[ейську] буржуазію, створює особливо сприятливий ґрунт для розвитку євр.[ейських] буржуазних орган.[ізацій], якщо на них [н]е буде вчинено політично-адміністративного тиску”. На думку автора звернення, все вищезазначене ним щодо сіоністів також безпосередньо стосувалося і сіоністської партії “Цеїрей-Ціон”, яка, хоч і була окремою опозиційною групою всередині сіоністської організації, повністю підкорялася її дисципліні, а тому несла відповідальність за політичні виступи всієї партії [12, арк. 24]. Тому, як зазначалося в документі, “ми наполягаємо на тому, щоб Губвиконком виходив не із місцевих конкретних умов, а із факту існування єдиної Всесвітньої Сіоністської організації, окремі частини котрої відповідальні за виступи всієї організації”. У документі підкреслювалося: “Порушуючи клопотання перед Губвиконкомом про ліквідацію сіоністів, Губком Є.К.П. разом з тим вважає необхідним підкреслити, що успішна боротьба з сіоністами і зміцнення ідеї Рад.[янської] влади серед євр.[ейських] робітників може розвиватися лише за умови надання широкої матеріальної і моральної підтримки Є.К.П., яка в основу своєї діяльності ставить справу боротьби з євр.[ейською] буржуазією” [12, арк. 24]. По-суті, у цьому зверненні, написаному на рівні доносів, було намагання показати Єврейську компартію в очах більшовиків як їхнього союзника, справжнього борця з “буржуазним сіонізмом” і водночас – прагнення заручитися для себе усебічною підтримкою з боку правлячої партії.

Однак подібні факти не гарантували подальшого існування ЄКП (П-Ц) на суспільно-політичній арені. У 1922 році екапістське середовище краю не оминула хвиля загальнопартійного внутрішнього розколу. Документи, виявлені в архівних фондах, доводять, що пробільшовицьки налаштовані екапісти в тісному контакті з більшовиками вели роботу з дезорганізації та внутрішнього розкладання власної політичної сили, утворюючи групи прихильників переходу до лав більшовицької партії й припинення самостійного існування ЄКП (П-Ц). Зокрема, такі пробільшовицькі групи діяли в Полтаві, Пирятині, Кременчуці. До цього табору належав й один з керівників губерньського комітету ЄКП (П-Ц) Я. Ефроїмсон. Місцеві екапісти підтримували контакти з виконавчим бюро

лівої фракції ЄКП у Москві, інформували його про свою діяльність та узгоджували її з ним, отримували звітні рекомендації, інструкції. При цьому вони одночасно контактували й з місцевими більшовицькими парторганізаціями.

У свою чергу, члени лівої фракції в Москві діяли, як вони самі зізнавалися, під керівництвом РКП(б) і Центрального Бюроєвсекцій. Про це, зокрема, свідчать матеріали листа, написаного секретарем виконавчого бюро лівої фракції в Москві до полтавських екапістівЕфроїмсона і Шройєцького, датованого 23 травня 1922 року. У ньому зазначалося: “З великою радістю ми читали вісті про Ваше співробітництво з нами. Ми сподіваємося, що Ви зіграєте величезну роль в нашій роботі. Необхідно напружити всі сили і перетворити нашу меншість в більшість, а це вельми можливо. В Москві, не рахуючи ЦК і його службовців, ми складаємо 50% організації. В Пирятині, крім нашої групи, організації немає. В Києві і районах працюють [наші] товариші Коралл і Тейман. ... Надії на те, що Ц.К. скличе конференцію, немає. Конференцію ми повинні скликати. ... Я ніяк не можу зрозуміти логіку тих товаришів, які поспішають перейти в ЄКП (так у документі, очевидно, в РКП(б) – Д. С.). На засіданні секретаріату Комінтерну і Ц.Б. Євсекції нам вказали, що в РКП можемо перейти тільки тоді, коли буде виконана покладена на нас задача. В резолюціях Комінтерну, які, по всій вірогідності,[ви] читали, говориться, що ми всі слабо вели роботу нашу...

Товариші, надішліть всі циркуляри, що відносяться до нас, зокрема циркуляр, в якому говориться, що товариші, які голосували проти резолюції Ц.К. виключаються. Ми друкуємо відозви, які будуть Вам вислані.

Пишіть чим можна Вам допомогти” [12, арк. 31].

Не менш цікавим є інший лист, написаний 23 травня 1922 року членами виконавчого бюро в Москві до очільників Полтавського губкому ЄКП (П-Ц). У ньому мовилося: “Вашого листа ми отримали. На сьогоднішньому засіданні Виконбюро ми обговорили лінію, яку Ви вели і запланований план Вашої подальшої роботи. Схвалюючи всю вашу роботу ми вважаємо за необхідне вказати Вам наступне: 1.) Про Вашу тактику щодо Ц.К. Ви повинні всіляким чином уникнути Вашого виключення із партії. Використовуйте всі компроміси у цьому напрямку і намагайтеся затягнути всі переговори з Ц.К. Збирайте всі документи, що стосуються виключення т.т. (товаришів – Д. С.) із партії.

2) Про конференцію Лівобережної України. Наша думка, що Ви повинні утриматися поки що від цього. Ми ще поки також не думаємо про конференцію, зв’яжіться краще тісніше ... з Пирятином і Кременчуком, де є наші значні групи і з іншими найближчими до Вас пунктам[и]. Ми впевнені що через декілька місяців ми будемо у змозі

зірвати конференцію» [13, арк. 50]. Разом з цим у документі зазначалося: «Товариші ж, які відмовляються від роботи з Вами і поспішають в КПУ не можуть бути взагалі прийнятими в ... Комуністичну партію [більшовиків] якщо вони відмовляються від комуністичної роботи. Всю роботу нашу ми ведемо в контакт і під керівництвом Ц.К. Р.К.П і ЦБ. Євсекцій. Комуністична партія покладає на нас цю роботу і хто хоче бути членом КПУ повинен виконати покладену на нього роботу. Про це Ви повинні повідомити і Комітету КПУ. Товариші, пам'ятайте, що Полтава є центр ЄКП на лівобережній Україні і Ви можете відігравати велику роль по ліквідації ЄКП. На Вас лежить велика відповідальність перед єврейським комуніст.[ичним] рухом і Комінтерном.

З енергією до роботи» [13, арк. 50 зв.].

Отже, зміст листів переконливо доводить, що більшовики брали безпосередню участь у розпалюванні внутрішньопартійного розколу й посиленні позицій табору ліквідаторів в ЄКП (П-Ц). Участь скапістів Полтавщини в цьому русі не була випадковою, адже розкольники в Москві високо оцінювали Полтаву як центр Єврейської компартії на лівобережній Україні, тому покладали на них великі надії й підтримували з ними організаційні зв'язки.

Матеріали ще одного документа свідчать про те, що полтавські ліві скапісти одночасно контактували як з розкольниками центру в Москві, так і з місцевими керівниками більшовицької партії. Так, у листі скапістівЕфроїмсона і Ізраєцького до Полтавського губкому КП(б)У вони радилися щодо отриманих з Москви порад: «Припроваджуючи при цьому отримані нами листи із виконбюро фракції револ.[юційної] меншості просимо Губком реагувати на лінію виконбюро.

Ідея про Всеросійську фракційну конференцію [у] виконбюро як видно, сприйняли серйозно і пропонує нам утриматися від вступу в [більшовицьку] партію, причому вони пишуть що [...] (тут у тексті незрозумілий напис – Д. С.) по директивах Ц.Б - Євсекції Р.К.П. і секретаріату Комінтерну. Ми просимо губком дати запит в Ц.К. [більшовицької] партії про його відношення до цієї Всеросійської фракційної конференції і виконбюро ...» [13, арк. 53].

Зрештою, як уже зазначалося, наприкінці 1922 року конференція Єврейської компартії (Поалей-Ціон) прийняла рішення про саморозпуск своєї політичної сили і входження її членів до лав більшовицької партії. Це означало кінець самостійного існування ЄКП (П-Ц), а отже, ліквідатори, а з ними й більшовики, здобули перемогу. Такий фінал існування партії виявився типовим для політичного шляху подібних політичних сил, лояльних й ідеологічно близьких до більшовиків.

Звісно, не всі скапісти сприйняли таке рішення прихильно. Незгодні з ним увійшли до лав іншої легально діючої лівої політичної сили –

ЄСДРП (П-Ц). Так, на загальному зібранні Полтавської організації ЄСДРП (П-Ц), що відбулося 19 січня 1923 року в Полтаві, було вирішено не перешкоджати тим екапістам, які не були згодні з точкою зору своєї партіїв питанні щодо злиття з КП(б)У, вступати натомість в ЄСДРП (П-Ц). При цьому умовою такого вступу висувалася необхідність погоджуватися з практичною роботою в Палестині через “Арбітер-Фонд” [19, арк. 6]. Ймовірно, у ЄСДРП (П-Ц) вирішили скористатися саморозпуском конкурентів й залучити бажаючих із числа її колишніх членів з метою поповнення власного нечисленного особового складу. При цьому, як свідчать архівні дані, органи держбезпеки вирішили скористатися цим для введення в Полтавський осередок ЄСДРП (П-Ц) пробільшовицьки налаштованих, ймовірно, завербованих ними, колишніх екапістів для її внутрішнього розкладу. Це підтверджують самі полтавські чекісти у звіті за лютий 1923 року, зазначаючи: “Відділом ДПУ вжито заходів для введення в Полтавську організацію кол.[ишніх] членів ЄКП, які стоять на точці зору комінтерну для розкладання організації “Поалей-Ціон” [19, арк. 13]. Отже, знищивши свою партію зсередини, окремі колишні екапісти отримали від влади нове завдання – зруйнувати іншу легальну єврейську ліву партію, ймовірно, за вже апробованим в ЄКП (П-Ц) сценарієм. З іншого боку, зазначені дані свідчать про пряму причетність більшовиків та підконтрольних їй органів держбезпеки до процесу внутрішнього розкладання та дезінтеграції політичних сил.

Як і на загальнодержавному рівні, політичний шлях членів ЄКП (П-Ц) на Полтавщині завершився розколом у її лавах і входженням деяких екапістів в КП(б)У. Механізм зміни партійної приналежності був нескладним. 23 березня 1923 року на засіданні бюро нацменшості Полтавського губкому КП(б)У серед іншого було розглянуто доповідь виконавчого бюро про вступ ЄКП (П-Ц) в КП(б)У, ознайомлено з циркулярними листами РКП(б). У результаті було ухвалено низку важливих рішень з даного питання. По-перше, виконавчому бюро запропоновано заповнити анкети на всіх бажаючих вступити в РКП(б) з персональною характеристикою на кожного з них. При цьому прийняття таких осіб в більшовицьку партію мало здійснюватися згідно з циркуляром ЦК РКП(б). По-друге, ухвалено звернутися до секретаря губкому КП(б)У з проханням запропонувати повітпарткомам КП(б)У втілити в життя на місцях циркуляр РКП(б) щодо ЄКП (П-Ц), а секретареві міськкому КП(б)У – запропонувати провести на одному із партійних зібрань доповідь про ЄКП (П-Ц). По-третє, ухвалено виділити із складу виконавчого бюро 2-х осіб (зокрема, від нацменшості – Тейтеля) для обробки архіву екапістіві здати його у 10-денний термін в губком КП(б)У [21, арк. 1].

Окремим питанням на цьому ж засіданні розглянули поданий

виконавчим бюро список місцевих екапістів, у якому фігурувало 11 осіб, для затвердження їх у лави більшовицької партії. У результаті деяких фігурантів – Впекарського (так у тексті, очевидно – Пекарський – Д. С.) та Замбарсу (остання також згадується в інших документах як Зембровська чи Зомбровська – Д. С.) – було затверджено. Стосовно Гер і Голшмана (який у інших документах фігурує як Гольдман – Д. С.) – рішення було відсутнє, а щодо Малера, Левіна, Кушнерьова – рішення “затвердити” було закреслене. Разом з цим рішення стосовно окремих осіб містили стислі уточнення. Так, робітника-кравця Шеймана затвердили з проханням до виконавчого бюро надати матеріали, необхідні для зарахування стажу, про те, з якого часу той порвав зв’язок з партією. Екапіста Маркевича як такого, що проводив “антиком.[уністичну] лінію”, і якому виконавче бюро дало відвід, бюро нацменшості також вирішило не затверджувати. Робітникові Пецинеру запропонували вступити в КСМУ з огляду на його малорозвиненість та вік. Щодо робітника-друкаря Стискіна було ухвалено поставити до відома Полтавський губком КП(б)У про виконання ним раніше релігійних обрядів. Але, беручи до уваги його “революційну заслугу”, виконавче бюро мало надати наявний щодо нього матеріал [21, арк. 1-1 зв.].

Зазначені вище постанови бюро нацменшості від 23 березня щодо прийому окремих членів ЄКП (П-Ц) в РКП(б) були затверджені на засіданні бюро Полтавського губкому КП(б)У 29 березня із зазначенням: “Вважати пільги, надані Ц.К. Р.К.П. до 1-го травня ц.[ього] р.[оку]” [16, арк. 124; 17, арк. 34].

Усього виконавчим бюро було розглянуто 17 анкет екапістів, які висловили бажання вступити в члени РКП(б) і до яких були додані біографії кожного з них. З зазначеної кількості розглянутих анкет 10 – належали колишнім членам Полтавської міської організації ЄКП (П-Ц), 5 – Пирятинської групи, 2 – Прилуцької групи екапістів. Після цього зазначений протокол був представлений на розгляд бюро Полтавського міськрайпарткому КП(б)У [16, арк. 126 – 127; 17, арк. 35; 18, арк. 15].

Під час прийняття колишніх екапістів до лав більшовицької партії не обійшлося без казусів. Так, в архівних фондах збереглася особиста заява екапіста Я. Ефроїмсона, надіслана в бюро Полтавського губкому КП(б)У. У ній він висловив клопотання перед губкомом КП(б)У про звільнення його від вступних обмежень при зарахуванні до лав більшовицької партії у вигляді 5 рекомендацій від поручителів-комуністів з 5-річним стажем. Це було необхідною умовою вступу до більшовицької партії для вихідців з ЄКП (П-Ц). Своє прохання Я. Ефроїмсон мотивував тим, що, хоча й “... до кінця 1918 року перебував членом дрібно-буржуазної партії “Цейрей-Ціон”, ... ще у 1917 р.[оці] організував у ній комуністичну групу і керував розкладенням [її] місцевої організації”. На

його переконання, незважаючи "... на національний характер ідеології цієї групи вона була комуністично витримана, ...". Тому, як зазначав Я. Ефроїмсон, "... я є комуністом з 1917 р.[оку] фактично і те, що я повільно і тривало викорінював національну ідеологію, показує серйозність перелому твердості, як комуніста". Іншим аргументом на свою користь Я. Ефроїмсон вважав те, що в 1919 році під час наступу Денікіна, незважаючи на свою хворобу, добровільно пішов на фронт, де отримав 2 рани. А в 1920 році при партмобілізації на польський фронт знову добровільно пішов на фронт, де був до укладення перемир'я між воюючими сторонами. Насамкінець він підсумовував: "Думаю, що дворазове добровільне перебування на фронті служить достроковим випробуванням комуніста і для того щоб до нього (Я. Ефроїмсона – Д. С.) відносилися не як до ворожого елемента, а як до професійного революціонера" [13, арк. 49]. Однак, як свідчать архівні документи, більшовики не зробили винятку для Я. Ефроїмсона.

Зрештою, 17 квітня 1923 року на засіданні бюро міськрайпарткому Полтавської міськорганізації КП(б)У було розглянуто доповідь виконавчого бюро про прийом в більшовицьку партію членів ЄКП (П-Ц) [20, арк. 2]. При цьому окружні групи екапістів міськрайпарткомом КП(б)У не розглядалися [16, арк. 126 – 127; 17, арк. 35; 18, арк. 15]. У результаті по кожній кандидатурі прийняли окреме рішення. Зокрема, колишніх екапістів В. С. Шеймана (Шейнмана), І. Л. Маляра (Малера), С. Герр (Гер), І. Ізраєцького, А. Гуарія та Я. Ефроїмсона зарахували членами більшовицької партії (при цьому рішення щодо Я. Ефроїмсона було у протоколі дописане окремо – Д. С.), а Зембровську (Зомбровську) – кандидатом. Кожному з них було зараховано партійний стаж з грудня 1922 року згідно з циркуляром ЦК РКП(б) від 16 лютого 1923 року. Стосовно низки осіб були висловлені певні зауваження. Так, екапісту Кушнарьову (Кушнерьову), з огляду на хворобу, надали право подати анкету на вступ до партії після вилікування. Стосовно Левіна питання залишили відкритим до отримання його характеристики із партосередку (хоча це рішення в документі закреслене олівцем – Д. С.). Пецинер і Гольдману було рекомендовано вступити в КСМ. Пекарському – взагалі відмовлено у прийомі в більшовицьку партію як "нестійкому елементу". Стосовно Стискіна ухвалили погодилися з думкою бюро нацменшості [16, арк. 126 – 127; 17, арк. 35; 18, арк. 15; 20, арк. 2]. Отже, не всі вихідці з ЄКП (П-Ц) безперешкодно й легко змогли змінити своє політичне обличчя.

Остаточне вирішення питання про прийом колишніх членів ЄКП (П-Ц) в члени РКП(б) відбулося на засіданні бюро Полтавського губкому КП(б)У 19 квітня 1923 року. В результаті було затверджено ухвалені 17 квітня міськрайпарткомом рішення щодо екапістів. При цьому рішення

щодо екапіста Я. Ефроїмсона у протоколі дописане окремо. Водночас колишніх членів інших організацій ЄКП (П-Ц), згідно з протоколами, розглянутими виконавчим бюро, вирішили не приймати, направивши для попереднього висновку відповідних окружкомів КП(б)У. Питання щодо двох осіб вирішили залишити відкритими: стосовно Стискіна – до з'ясування його справи в контрольній комісії про виконання ним релігійних обрядів, стосовно Левіна – до отримання його характеристики із партосередку. А виконавчому бюро запропонували упродовж семи днів привести в порядок архіви, отримані із ЄКП (П-Ц), й через губком КП(б)У направити їх в ЦК РКП(б) [16, арк. 126 – 127; 17, арк. 35; 18, арк. 15].

Згодом місцеве більшовицьке керівництво ще не раз поверталось до розгляду питань щодо окремих вихідців з ЄКП (П-Ц). Так, на засіданні бюро Полтавського губкому КП(б)У від 10 травня 1923 року слухали, серед іншого, питання про затвердження кандидатом більшовицької партії колишнього екапіста А. Ш. Пекарського. З одного боку, рішенням бюро губкому КП(б)У від 19 квітня 1923 року йому було відмовлено у прийнятті в члени більшовицької партії як “нестійкому елементу”, а з іншого, – постановою Центральної комісії з прийому членів ЄКП (П-Ц) в РКП(б) від 4 травня 1923 року – прийнято із зарахуванням партійного стажу з грудня 1922 року. В результаті члени бюро губкому КП(б)У ухвалили відмінити свою ж постанову від 19 квітня в частині щодо А. Ш. Пекарського й погодитися з постановою Центральної комісії [16, арк. 126 – 127, 150; 17, арк. 35, 44 зв.; 18, арк. 15].

Отже, колишнього екапіста все ж зарахували кандидатом у члени більшовицької партії. Однак пізніше його не оминули внутрішньопартійні чистки більшовицьких лав. Під час однієї з них йому згадали неодноразові факти його хитання й відступництва – переходи з ЄКП (П-Ц) в КП(б)У й навпаки. Так, ще восени 1920 року А. Ш. Пекарський подав заяву про перехід із ЄКП (П-Ц) в КП(б)У, у результаті чого рішенням президії Полтавського губкому КП(б)У від 8 листопада 1920 року було ухвалено прийняти його на загальних підставах через міськрайпартком КП(б)У [5, арк. 59; 6, арк. 121]. Проте згодом він не раз змінював партійну приналежність. У результаті перевіряюча партійна трійка ухвалила: “Беручи до уваги, що тов.[ариш] Пекарський [А. Ш.] є елементом нестійким, що виявилося у переході із ЄКП в КПбУ і знову в ЄКП і лише в [19]22 р.[оці] перейшов остаточно в КПбУ із партії виключити з правом вступу через робітничий осередок. –”. У свою чергу, 22 грудня 1924 року партколегія Полтавської губернской контрольної комісії затвердила ухвалу трійки. Зрештою, 6 січня 1925 року бюро Полтавського губкому КП(б)У, враховуючи рішення трійки й губернской

контрольної комісії, вирішило погодитися з таким рішенням [23, арк. 10; 24, арк. 4-4 зв.].

Інший приклад. На засіданні бюро Полтавського губкому КП(б)У від 18 березня 1924 року, серед іншого, розглядали питання про колишнього члена ЄКП (П-Ц) Фальковича. Щодо нього Роменський окружком КП(б)У висловив клопотання про затвердження дійсним членом більшовицької партії, зарахувавши йому партійний стаж з грудня 1922 року на підставі циркуляру ЦК РКП(б) № 151 від 16 лютого 1923 року. Загалом він був прийнятий Полтавською міськорганізацією КП(б)У кандидатом партії ще до видання циркуляру ЦК РКП(б), оскільки із ЄКП (П-Ц) вийшов на початку 1922 року, тобто при злитті він давно не був членом ЄКП (П-Ц). При цьому Фалькович був затверджений 31 липня 1923 року бюро окружкому та в жовтні 1923 року загальноміським зібранням у Ромнах. Однак остаточне рішення членів бюро губкому було невтішним: “Згідно формальних міркувань затвердження дійсним членом вважати неможливим” [22, арк. 69].

Висновки. Політичний шлях Єврейської комуністичної партії (Поалей-Ціон) переконливо доводить, що належність до лівого табору й ідеологічна близькість до більшовиків не були запорукою тривалого існування. Більшовики намагалися встановити власну партійно-ідеологічну монополію, усунувши з політичної арени держави всіх конкурентів. На Полтавщині, як і загалом у республіці, інструментом усунення ЄКП (П-Ц) став внутрішній розкол, підтримуваний більшовиками. У тісному контакті з ними пробільшовицьки налаштовані екапісти вели на місцях роботу з дезорганізації та внутрішнього розкладання власної політичної сили, утворюючи групи прихильників переходу до лав правлячої партії й припинення самостійного існування ЄКП (П-Ц). Одночасно такі екапісти підтримували контакти з виконавчим бюро лівої фракції ЄКП (П-Ц) в Москві, інформуючи його та узгоджуючи з ним свою діяльність. У результаті такі дії призвели до ослаблення й самоліквідації ЄКП (П-Ц), а також входження окремих її представників у КП(б)У.

Список використаних джерел:

1. Бабенко Л.Л. Ліквідація небільшовицьких політичних партій на Полтавщині в першій половині 1920-их років: [навчальний посібник] / Л.Л. Бабенко, С.М. Ляхівненко. – Полтава: АСМІ, 2009. – 120 с.
2. Басманов М.И. Сотрудничество и борьба: Из опыта отношений КПСС с непролетарскими и некоммунистическими партиями / М.И. Басманов, К.В. Гусев, В.А. Полушкина. – М.: Политиздат, 1988. – 382 с.

3. Бриндак О.Б. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки ХХ століття / О.Б. Бриндак. – Одеса: Астропринт, 1998. – 184 с.
4. Гусев В.І. Бунд в суспільно-політичному житті України (кінець ХІХ ст. – 1921 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В.І. Гусев. – К., 1999. – 36 с.
5. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 8.
6. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 10.
7. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 13.
8. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 16.
9. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 22.
10. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 26.
11. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 28.
12. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 49.
13. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 50.
14. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 51.
15. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 61.
16. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 67.
17. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 70.
18. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 73.
19. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 80.
20. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 91.
21. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 94.

22. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 100.
23. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 125.
24. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. П. 9032. – Оп. 1. – Спр. 129.
25. ДАПО. – Ф. Р. 1503. – Оп. 2. – Спр. 20.
26. Еврейский вопрос: поиски ответа: Документы 1919 – 1926 гг. – Вып. 1 / Центр изучения и публикации документов евр. истории “Храни и помни”; подбщ. ред. В.Ю. Васильева ; сост. В.Ю.Васильев, П.М. Кравченко, Л.Н. Малашенко, Р.Ю. Подкур; предисл., прим., прилож. Л.И. Килимника. – Винница: Глобус-пресс, 2003. – 351 с., ил.
27. Кокін С.А. Боротьба КП(б)У з політичною опозицією на початку 20-х років / С.А. Кокін // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 1992. – Вип. 2. – С. 24 – 30.
28. Копил О.С. Єврейські політичні партії та рухи у 20-х роках ХХ ст.: політологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / О.С. Копил. – Миколаїв, 2009. – 19 с.
29. Курас И.Ф. Торжество пролетарського интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине / И.Ф. Курас. – К.: Наукова думка, 1978. – 314 с.
30. Політична історія України. ХХ століття: в 6 т. / [ред. Курас І.Ф. та ін.]. – К.: Генеза, 2002. – Т. 3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921 – 1938). – 2003. – 445 с.
31. Прилуцький В.І. Небільшовицькі молодіжні об’єднання в УСРР в 20-і роки / В.І. Прилуцький. – К.: Б. в., 1993. – 58 с.
32. Прилуцький В.І. Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу (1920-1939) / В.І. Прилуцький. – К.: Б. в., 2001. – 249 с.
33. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 33.

Шаравара Тамара Олексіївна,
доктор історичних наук,
завідувач кафедри іноземних мов та українознавства,
Полтавська державна аграрна академія

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ПОСТУП УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Вступ. Наразі Україна переживає критичні трансформації, співзвучні столітньому минулому. Складається враження, що історія не лише повторюється, а й набуває гіркого присмаку від усвідомлення того факту, що буремний початок ХХ століття нічого не навчив прийдешні покоління. На початку ХХ ст. європейський гуманізм з його вірою в розум людини втрачав історичний оптимізм під впливом планетарних подій. З одного боку цей період позначений перемогою національно-визвольних змагань колоніальних народів і крахом тоталітарних режимів, проривом у космос і розщепленням атома. Водночас – це доба національно-релігійних конфліктів, світової війни та небаченої в планетарному масштабі боротьби за ринки сировини і збуту продукції, дешеvu робочу силу тощо. Перед суспільством постали глобальні суперечності, які неможливо розв'язати без докорінних змін у світогляді людини. Усе це зумовило перехід до нового – імовірного – стилю мислення з притаманним йому плюралізмом (визнання множинності істин), полікультурністю (розуміння і прийняття культурної своєрідності народів світу, що призводить до обміну цінностями, активної взаємодії представників різних культур), толерантністю (терпимість до чужих поглядів, вірувань).

Отже, наші пращури на початку ХХ століття спробували знайти гуманний вихід із ситуації за підтримки діячів освіти і культури, за усвідомлення крайньої потреби у зміні світогляду, і, як наслідок, ця доба стала часом виникнення нових видів мистецтва (зокрема кінематографу), а також сформувала неймовірної краси мистецький стиль – модернізм. Модерністи поставили за мету показати внутрішній світ людини, її характер, її глибоку сутність. Вони озброїлися більшим набором мистецьких прийомів за реалістів, подарувавши світові абстракціонізм, сюрреалізм, імпресіонізм, кубізм, конструктивізм та багато інших течій.

Результати дослідження. Модернізм виник на початку ХХ століття в Західній Європі як реакція на нестабільність суспільного життя й розчарування у світоглядних уявленнях та естетичних цінностях минулого. Калейдоскоп художньо-стильових напрямів модернізму сформувався на ідейному ґрунті заперечення ідеалів реалістичного мистецтва і протиставлення їм нових форм – абстрактних або надто експресивних. Митці-новатори намагалися нетривіальними засобами передати своє відчуття

іраціональності світу. Водночас чимало письменників, художників і композиторів продовжували творити в реалістичному стилі, що існував одночасно із художніми течіями авангардизму.

Культурно-історичний поступ самої ж України на початку XX століття є нерівномірним чергуванням злетів і падінь. Умовно його можна поділити на кілька етапів:

1) перші перехідні десятиліття, що позначилися хвилею соціальних змін та інтенсивними модерністськими експериментами в галузі мистецтва, спричиненими українським національним відродженням та українізацією 1920-х років;

2) найважчі у вітчизняній історії десятиліття репресій, геноциду 1932 – 1933 років, розстріляного Відродження, масового винищення українських митців тощо.

Перша світова війна, революційні події, громадянська війна та інші політичні катаклізми початку XX століття загалом негативно позначилися на розвитку вітчизняної культури. Водночас різні верстви українства прагнули кардинально змінити світ за допомогою суспільних і культурних реформ. Культурно-освітній рух, що розпочався за часів діяльності Центральної Ради, набув нечуваних раніше масштабів: було створено мережу середніх і вищих навчальних закладів, розпочалася українізація освіти, налагоджувалася бібліотечна і видавнича справа, зокрема, значно зріс випуск україномовної періодики, створювалися численні професійні та аматорські колективи – театральні, хорові, танцювальні. Перші українські школи відкривалися виключно на громадські та народні кошти. Після проголошення Центральною Радою першого універсалу (10 червня 1917 року) було створено 15 червня Генеральний секретаріат – уряд, який узгодив роботу громадських організацій. Питання відродження української школи було найголовнішою проблемою двох Всеукраїнських учительських з'їздів, які відбулися у квітні і серпні 1917 року.

Значну увагу Секретаріат народної освіти (тодішнє міністерство) приділяв проблемам вищої школи. Так, були відкриті: перший Український Народний університет, Педагогічна академія, Академія мистецтв у Києві, а також другий Український Народний університет у Полтаві. Тож за короткий час (з березня 1917 р. до квітня 1918 р.), попри складні політичні умови, початок громадянської війни, Центральна Рада і Генеральний секретаріат народної освіти за активної підтримки українських громадських організацій та національно свідомої частини українського народу заклали фундаментальні засади відродження національної середньої та вищої освіти. Досягненню значніших успіхів перешкоджали вагомі причини: політична нестабільність, відсутність коштів, опозиція шовіністично налаштованих росіян і русифікованих

українців, дефіцит українських підручників і вчителів.

Справу Центральної Ради в галузі розвитку української освіти, науки та культури продовжив уряд Української Держави гетьмана П. Скоропадського, який прийшов до влади 29 квітня 1918 року. У цей період було започатковано Державний український архів, засновано національну Галерею мистецтва, Українську національну бібліотеку, Український історичний музей, Український театр драми та опери, Державну капелу та симфонічний оркестр. Великою заслугою гетьманського уряду слід вважати заснування 24 листопада 1918 року Української академії наук.

Унікальні здобутки першого президента Української академії наук Володимира Вернадського, ґрунтовні дослідження філолога-сходознавця Агатангела Кримського, відкриття ефективних медичних препаратів О. Богомольцем, досягнення в галузі електрозварювання Є. Патона та інших українських учених вивели вітчизняну науку на світовий рівень. Культурно-просвітницька робота, започаткована гетьманським урядом, продовжувалася і в перші роки радянської влади, але під іншими ідеологічними гаслами.

У тяжкі для розвитку мистецтва роки громадянської війни одним із наймиттевіших і найактуальніших видів мистецтва була плакатна графіка. Вона глибоко віддзеркалювала строкату картину боротьби і зіткнення різноманітних поглядів, гострих дискусій. У багатьох плакатах спостерігається намагання глибше відбити особливості народного характеру, знайти характерний типаж. Такими є плакати, створені І. Падалкою та Т. Бойчуком. Поряд із поширеними формами *агітаційно-закличного* плаката з'являється плакат *пропагандистський*, розповідний, який уміщував цілу серію окремих сюжетних картинок, об'єднаних однією загальною темою. Окреме місце займають *плакати-портрети*, які видавали з відповідними політичними текстами і закликами. Серед них високими художніми якостями відзначається плакат-портрет роботи В. Єрмілова «Іван Франко» з творчим використанням народного орнаменту.

Звісно ж, сьогодні можна провести певні аналогії з тими часами й вважати аналогом тієї плакатної графіки сучасне трафаретне мистецтво з глибокими прихованими сенсами у своїй суті, а також фотороботи «Інтернет-митців» із закликами до боротьби за свободу й Вітчизну. Водночас у наших пращурів варто було б повчитися розбудовувати й творити нову освіту, адже тодішні освітяни співпрацювали з митцями досить глибоко і змістовно. Реформи не нав'язували, вони самі творили вищу й середню школу, вправно реагуючи на виклики часу.

У ті часи конвергенція поглядів різних митців, діячів культури й освіти створювала сприятливі передумови для різних форм художньої творчості:

сповненої оптимізму пісенної «епохи Дунаєвського», українського модернізму в українській літературі і театрі (М. Коцюбинський, М. Хвильовий, П. Тичина, Л. Курбас), авангарду в образотворчому мистецтві (О. Богомазов, В. Єрмілов, О. Екстер, К. Малевич). Нові обрії відкривала школа Михайла Бойчука, під впливом технічних винаходів інтенсивно розвивалася архітектура (В. Городецький, Ф. Кричевський). Першими фільмами геніального режисера Олександра Довженка утверджувалося молоде українське кіномистецтво.

Особливу роль у мистецькій атмосфері тих часів відігравали представники літератури. На вірші Павла Тичини, Володимира Самійленка, Василя Чумака, Олександра Олеся, Григорія Чупринки, Спиридона Черкасенка та інших поетів композитори створювали вокальну і хорову музику високого громадянського звучання.

У горнілі модерністських пошуків формувалася нова генерація українських письменників, художників, театральних і музичних діячів, на творчості яких позначився вплив європейських художніх течій. В атмосфері загального художнього піднесення активно взаємодіяли різні стилі, утверджуючи нові ідеї, теми, образи й форми художнього вираження.

Висновки. Зважаючи на важку гуманітарну ситуацію в нинішній Україні варто було б детальніше вивчити історичний досвід тодішніх поколінь, адже вони долали аналогічні нашому сьогоденню проблеми, створюючи державність за відсутності підтримки сильних міжнародних гравців та в умовах російської більшовицької інтервенції. Попри складну ситуацію діячі культури, освіти і мистецтва України дали світу бурлескне художнє мистецтво й сильне літературне слово, вони не впали у відчай, а продовжували працювати, разом бралися до справи, не очікуючи керівної функції держави.

Список використаних джерел:

1. Історія української культури / [за загальною ред. І. Крип'якевича]. – К. : Либідь, 1994. – 656 с.
2. Греченко В.А. Історія української та зарубіжної культури / В.А. Греченко. – К. : Літера, 2000. – 464 с.
3. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура / В.М. Кордон. – К. : ЦУЛ, 2002. – 507 с.
4. Масол Л.М. Художня культура України / Л.М. Масол. – К. : Вища школа, 2006. – 239 с.
5. Смолій В. Як і коли почала формуватися українська нація / В. Смолій та ін.. – К., 1991.
6. Шаравара Т.О. Історія української культури / Т.О. Шаравара: [навчально-методичний посібник]. – Полтава : ПДАА, 2014. – 153 с.

Якименко Олександр Ігорович,
аспірант кафедри історії України,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

Науковий керівник: Волошин Юрій Володимирович,
д. і. н., професор кафедри історії України,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

ІСТОРИКО-ДЕМОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СЕЛЯНСЬКОЇ РОДИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ. (НА ПРИКЛАДІ СЕЛА ЛИСЕ СТАРОДУБСЬКОГО ПОЛКУ)

Вступ. Однією із проблем сучасної історичної науки є недостатнє висвітлення основних демографічних характеристик населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. У зв'язку із цим дана стаття присвячена дослідженню селянської родини на теренах Стародубського полку. Прикладом було обрано населення с. Лисе Топальської сотні. Такий вибір обумовлений кількома обставинами: фактичною відсутністю ґрунтовних наукових розвідок з окресленої проблеми та відносною інформативністю досліджуваних матеріалів.

Наукова першість у сфері вивчення типології та структури родини належить зарубіжним дослідникам П. Ласлетту [6; 16], М. Міттерауеру та А. Кагану [10], Б. М. Миронову [9] Ц. Кукльо [15]. Одним із головних здобутків П. Ласлетта вважається розробка найбільш поширеної на сьогоднішній день класифікації домових спільнот [6, с. 136 – 140]. Дослідження М. Міттерауера та А. Кагана «Структура родини в Росії та Центральній Європі: порівняльний аналіз» ґрунтується на розгляді змін типологічної будови домогосподарства, поколінному складі та патрілінійному принципі розвитку сім'ї в середині XVIII ст. [10, с. 35 – 80]. У монографії «Соціальна історія Росії періоду імперії (XVIII – початку XX ст.)» Б. М. Миронов аналізує типологію сільського населення Росії зазначеного періоду [9, с. 219 – 235]. На його думку, поняття «сім'я», «двір» та «домогосподарство» за своєю суттю були тотожними упродовж XVIII – XX століть. Під цими термінами дослідник розумів сукупність близьких родичів, які мешкали разом та займалися господарством під керівництвом однієї людини – господаря [9, с. 219]. Не менш важливою є фундаментальна праця польського історика Цезарія Кукльо «Демографія Речі Посполитої перед розподілами», у якій, крім теоретико-методологічної частини, є розділ, присвячений структурі родини [15, с. 149 – 156]. Під останнім терміном дослідник розумів групу взаємозалежних осіб, які мешкали в одному домогосподарстві, серед яких

– прості (нуклеарні) родини – батьки із неодруженими дітьми, їх родичі та слуги [15, с. 354].

Серед сучасних українських історико-демографічних праць із зазначеного напрямку необхідно відзначити роботи Ю. В. Волошина [1; 2], М. Г. Крикуна [5], А. Л. Перковського [11], О. Є. Сакала [12; 13]. Ю. В. Волошин у монографії «Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст.: історико-демографічний аспект», окрім основних демографічних характеристик, значну увагу приділяє аналізу типології та структури домогосподарств старовірів, порівнює їх з українськими дворами Топальської сотні Стародубського полку [1 с. 213 – 255]. Історик М. Г. Крикун у статті «Населення домогосподарств у Житомирському повіті Київського воеводства 1791 р.» аналізує показники середньої дворової населеності для 28 парафій досліджуваного регіону, а також родинну структуру [5, с. 25 – 46]. А. Л. Перковський у розвідці «О людности украинского двора и величине семьи во второй половине XVIII в. (по материалам Румянцевской описи и церковной статистики)» досліджує станова та родинну структури, середню населеність домогосподарств Київського полку та Старокодацького намісництва Війська Запорізького, виокремлює регіональні відмінності досліджуваних земель із територіями Російської імперії [10, с. 104– 111]. Дослідження О. Є. Сакала «Типологія і структура домогосподарств сільського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.: на прикладі Лубенського полку» є першим у вітчизняній історіографії комплексним дослідженням з окресленої проблематики, у якому детально аналізуються середня дворова населеність, поколінний склад, типологія та структура селянської та козацької родин [11, с. 85 – 198].

У своїй розвідці ми спиратимемося на теоретико-методологічні дефініції, запропоновані П. Ласлеттом, Б. Мироновим та Ц. Кукльо.

Метою статті є аналіз загальної чисельності населення, визначення середніх показників дворової населеності, статевої структури, поколінного складу, з'ясування типології селянської родини на прикладі конкретного села Лисе Топальської сотні Стародубського полку у другій половині XVIII ст. На основі графічної системи умовних позначень, запропонованої британським вченим П. Ласлеттом, буде проведений детальний опис однієї родини. Зауважимо, що поза межами наших розрахунків залишилися домогосподарства козаків, а також родини слуг та підсусідків.

Результати дослідження. Виявити всі вказані історико-демографічні характеристики дозволяють матеріали фіскального та церковного обліку населення. З метою виокремлення особливостей обчислення та проведення порівняльного аналізу історико-статистичних джерел їх доцільно розділити на дві групи. До першої відноситься

Генеральний (або Румянцевський) опис Лівобережної України [12]. Він являв собою детальний перепис населення Гетьманщини, проведений у 1765 – 1769 рр. генерал-губернатором П. Румянцевим. Головним завданням опису був детальний облік населення, отримання докладних відомостей про демографічний стан краю, соціально-економічний розвиток мешканців тощо [7, с. 95 – 115]. Друга джерельна група представлена сповідним розписом 1779 р. [4]. Це були облікові документи церковного діловодства, які фіксували не лише факти відвідання (уникнення) сповіді прихожанами, але й переслідували фінансову мету [12, с. 380]

Аналізовані родини с. Лисе мешкали в окремих господарських одиницях – дворах та бездвірних хатах. За твердженням етнографа Б. Д. Грінченка, термін «двір» мав такі значення: 1) *«место подле дома, обнесенное забором»*; 2) *«дом, усадьба»* [3, с. 362]. На думку історика Г. А. Максимовича, для тодішнього двору були властиві єдина дворова територія, родинні зв'язки між його мешканцями та спільне несення повинностей. Бездвірною хатою дослідник вважав *«хату без дворового места»* [8, с. 317]. А. Л. Перковський характерною ознакою двору XVIII ст. називав наявність польових наділів («грунтів»). Для бездвірних хат однією з особливостей була відсутність земельних наділів, окрім *«города біля хати»* [11, с. 105].

Розпочнемо наше дослідження з аналізу загальної, статевої структури, середньої дворової населеності поселитих на основі Румянцевського опису.

Згідно із нашими підрахунками, на момент його проведення в с. Лисе селянам належало 40 дворів із населеністю 291 особа (147 чоловіків та 144 жінки) (14, арк. 584зв. – 593зв., 594зв. – 614). Показник їх середньої населеності становив 7,3 особи. Найменшим за кількістю мешканців була домово спільнота поселитого Артема Лисянка (2 особи) (14, арк. 611зв.). Найбільше обивателів з цього стану зареєстровано в селянському домогосподарстві Семена Цибульського (18 осіб) (14, арк. 601-602).

Цього ж року було зареєстровано 4 бездвірні селянські хати із 13 особами мешканців (9 чоловіків та 4 жінки) (14, арк. 615 – 616). У середньому в одній хаті без дворового місця мешкали 3,3 особи. Найменша кількість осіб була зафіксована в хаті поселитого Івана (прізвище невідоме) (2 особи) (14, арк. 615зв.). Найбільше осіб проживали у двох хатах – Филимона Будовального (14, арк. 615) та Пелагії Швачихи (14, арк. 616) (по 4 особи в кожній).

Таким чином, у 40 дворах та 4 бездвірних хатах загалом мешкали 303 особи (156 чоловіків та 147 жінок) (14, арк. 584 – 616). Загальний індекс середньої дворової населеності для обох господарських одиниць

склав 6,9 особи.

Сповідний розпис за 1779 р. містить інформацію, згідно з якою села Лисе і Денисовичі входили до складу Семенівської протопопії Чернігівської єпархії (4, арк. 913 – 915зв.). На жаль, наразі збереглася лише частина документа церковного обліку, на що вказують відсутність підсумкової таблиці із загальним числом осіб, присутніх на сповіді та причасті, і тих, хто оминув цю процедуру. Також у документі відсутня традиційна фінальна частина, яка складалася із прикінцевого запису та власного підпису священника. Зважаючи на часткову інформативність джерела, ми маємо змогу проаналізувати населення села, репрезентоване лише посполитим станом.

Отже, на момент реєстрації до сповідного розпису були занесені 14 селянських дворів, у яких мешкали 154 особи (79 чоловіків та 75 жінок) (4, арк. 913 – 915зв.). У середньому в одному домогосподарстві нараховувалось 11,0 осіб. Згідно із нашими підрахунками, найменше число мешканців зафіксовано у дворі Івана Васильєва (6 осіб) (4, арк. 915зв.). Найбільше обивателів з цього стану зареєстровано у дворі вдови Марії Гаврилової (19 осіб) (4, арк. 914 – 914зв.).

Таким чином, величина шуканого показника, згідно із фіскальним та церковним джерелами, дещо відрізняється: її більше числове значення фіксуємо відповідно до сповідного розпису 1779 р. – 11,0 осіб проти 7,3 особи (за матеріалами Румянцевського опису).

Порівняємо отримані показники із результатами аналогічних розвідок інших дослідників. Так, Ю. Волошин обрахував середню населеність старообрядницьких та українських родин Стародубського полку в 9,0 осіб [1, с. 215]. Згідно із підрахунками О. Сакала, коефіцієнт людності дворів посполитих Лубенського полку другої половини XVIII ст. дорівнював 8,4 особам [13, с. 100]. Середній розмір посполитої родини на території Київського полку (згідно із дослідженням А. Л. Перковського) в 1772 р. склав 4,6 осіб [11, с. 106]. Досліджуваний показник для сімей цього стану в Старокодацькому намісництві Війська Запорізького складав 4,4 особи [11, с. 107]. М. Крикун визначив аналогічний індекс для українських сіл Житомирського повіту в 6,6 особи [5, с. 27].

Отже, коефіцієнт середньої дворової населеності селянських домогосподарств с. Лисе знаходиться в межах результатів дослідження старообрядницьких та українських родин Стародубського полку науковця Ю. Волошина, а також Лубенського полку (згідно із дослідженням О. Сакала).

Далі проаналізуємо поколінний склад сімей посполитих.

Зокрема, у 1767 р. трохи більше половини (55%) (або у 22 родинях) мешкали представники двох поколінь. Менша частка – 37,5% припадала

на 15 сімейних утворень із трипоколінною будовою. На третій позиції знаходились родини, які утворювали одне покоління – 5% (2). Мінімальну частку – 2,5% цього року становила 1 сім'я, у якій мешкали учасники чотирьох генерацій (14, арк. 584зв. – 593зв., 594зв. – 614).

У 4 посполитих бездвірних хатах 75% (3 родини) мали двопоколінну будову. 25% припадали на сім'ю з однопоколінною структурою (14, арк. 615 – 616).

Таким чином, за поколінною будовою в селянських дворах та бездвірних хатах, згідно із Румянцевським описом, найбільш поширеними виявились родини із двома генераціями – 56,8% (25). Дещо меншою була частка домогосподарств, у яких мешкали трипоколінні сім'ї – 34,1% (15). Найменш поширеними залишалися родини із представниками одного (6,8%) та чотирьох колін (2,3%) (3 та 1 сім'ї для кожної із категорії відповідно) (див. Рис. 1).

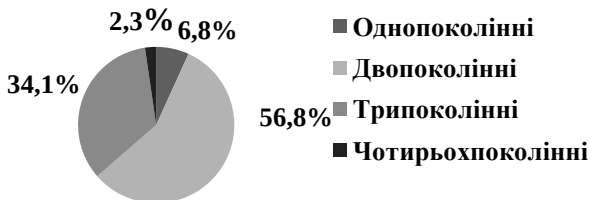

Рисунок 1. Поколінний склад селянської родини с. Лисе
(за матеріалами Румянцевського опису)

Згідно із матеріалами сповідного розпису 1779 р., поколінна будова родин посполитих була схожою до джерела 1767 р. Зокрема, переважна частка припадала на сімейні утворення із двома колінами – 57,1% (8). 42,9% (6 родин) складалися з трьох генерацій (4, арк. 913 – 915зв.).

Проаналізувавши поколінний склад селянських домових спільнот с. Лисе за матеріалами обох видів джерел, приходимо до висновку про схожість їх показників, зокрема домінування родин, які склалися із двох поколінь (55% у 1767 р., 57,1% у 1779 р.) родин.

Отримані нами показники поколінного складу посполитих родин с. Лисе демонструють близьке процентне співвідношення до результатів, отриманих науковцями Ю. Волошиним щодо старообрядницької слободи Деменки [2, с. 72], О. Сакалом (на прикладі Лубенського полку) – 54,1% [13, с. 201].

Далі проаналізуємо типологію сімей посполитих на основі загальноприйнятої в історичній демографії класифікації П. Ласлетта.

Згідно з нею розрізняють наступні типи:

А) домогосподарства, у яких мешкають самотні особи – одинаки (*solitaries*) – вдівці/вдови, сироти, або особи, які не перебувають у шлюбі;

Б) родини без структури (*no family*) – сім'ї, члени яких поєднані родинними зв'язками, але не утворюють нуклеарного ядра; прикладом останнього сімейного типу можуть бути домогосподарства, у яких мешкали неодружені брати/сестри, дядько/тітка з племінниками, дід/баба з онуками-сиротами тощо;

В) нуклеарне (або просте) (*nuclear family household*) є домогосподарство, які складаються із шлюбної пари з дітьми чи без них; воно залишається таким, якщо один з батьків помирає; у цьому випадку головним фактором є наявність дітей;

Г) розширене (*extended family household*) домогосподарство, у якому мешкає ще хтось із родичів, які не утворюють подружніх пар; залежно від ступеня спорідненості цієї рідні до голови двору розрізняють розширення по висхідній, низхідній та бічній лініям; наприклад, якщо в родині жив батько чоловіка/дружини, таке домогосподарство вважається розширеним по висхідній лінії; якщо ж він був записаний на чолі родини, воно вважається розширеним по низхідній лінії; у випадку присутності неодружених брата, сестри або племінників голови домової спільноти така родина є розширеною по бічній лінії;

Д) домогосподарство, яке складається з кількох нуклеарних родин і називається мультифокальним (*multiple family household*); згідно з цією класифікацією розширені та мультифокальні домогосподарства є складними [16, с. 28 – 31].

У 1767 році найбільш поширеними були родини посполитих зі складною будовою. Їх частка займала трохи більше половини – 52,5% (21). Більшість із цих сімей складалася із двох та більше ядер і були мультифокальними – 37,5% (15 родин). 15% (6 сімей) мали розширену структуру. Значною залишалась частка нуклеарних родин – 45% (або 18). 2,5% припадало на родинний осередок одинака (14, арк. 584зв. – 593зв., 594зв. – 614).

4 родини посполитих, які мешкали в бездвірних хатах, мали просту будову (100%). (14, арк. 615 – 616).

Таким чином, у селянському середовищі с. Лисе, згідно із Румянцевським описом, констатуємо незначну перевагу нуклеарних сімей, частка яких складала 50% (22) від загальної кількості родин. На другій позиції знаходились сім'ї зі складною будовою – 47,7% (21). Мінімально представлені родини із категорії однаків – 2,3% (1) (див. Рис. 2).

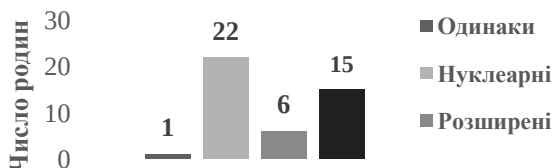

Рисунок 2. Типологія селянських родин с. Лисе
(на основі Румянцевського опису)

Згідно зі сповідним розписом 1779 р., усі 100% (14 родин посполитих) за структурою були мультифокальними (4, арк. 913 – 915зв.)

Як бачимо, розгляд внутрішньої типологічної будови селянських родин с. Лисе за фіскальним та церковним джерелами виокремлює перевагу складних сімейних утворень (у переважній більшості мультифокальних) згідно зі сповідним розписом 1779 р. (100%). У 1767 р. частка складних родин складала 47,7% проти 50% нуклеарних.

Таким чином, аналіз структури селянських домогосподарств села Лисе Стародубського полку визначає значну перевагу складних родин над простими за матеріалами фіскальних та церковних джерел і підтверджує думку науковців, зокрема Ю. Волошина, щодо українських поселень Стародубського полку (60,9%) [1, с. 225 – 227] та О. Сакала (посполитих Лубенського полку – 72,6%) [13, с. 203 – 204] про домінування складних родинних утворень серед селянського населення Гетьманщини у XVIII ст.

Далі проілюструємо структуру однієї родини за допомогою системи умовних позначень [6, с. 147 – 149] (див. Рис. 3).

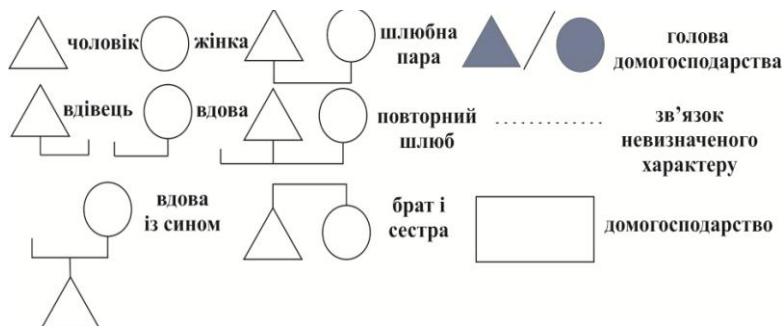

Рисунок 3. Система умовних позначень

Розглянемо детальніше типологічну структуру двору посполитого с. Лисе Топальської сотні Григорія Мельника (14, арк. 584зв.). У цій родині мешкали 13 осіб (7 чоловіків, 6 жінок), вона складалася із двох повних ядер. Перший нуклеарний родинний осередок утворював 40-річний голова двору з дружиною Мариною (30 р.). Подружжя мало 6 неповнолітніх дітей, зокрема синів Тимофія, Нестора, Івана, Мартина та доньок Марину і Меланку (15, 9, 5, 3, 8 і 6 років відповідно). Разом із ними мешкала теща Григорія – вдова Олена. На момент проведення Румянцевського опису вона мала дуже поважний вік – 100 років. У цьому ж домогосподарстві разом із родиною Мельників проживав племінник Григорія – Іван (20 р.). Останній з дружиною-ровесницею Уляною утворював друге й останнє родинне ядро. Попри відносно молодий вік подружжя мало двох малолітніх синів – Зиновія та Антона (3 та 2 років відповідно). Як бачимо, за поколінним складом ця родина була розширеною по бічній лінії аж до четвертого покоління: вищезгадана вдова-довгожителька, її донька разом із чоловіком-головою двору та дітьми вважаються представниками першого, другого та третього поколінь. Двоє малолітніх дітей молодого племінника голови двору є єдиними представниками четвертої генерації (див. Рис. 4).

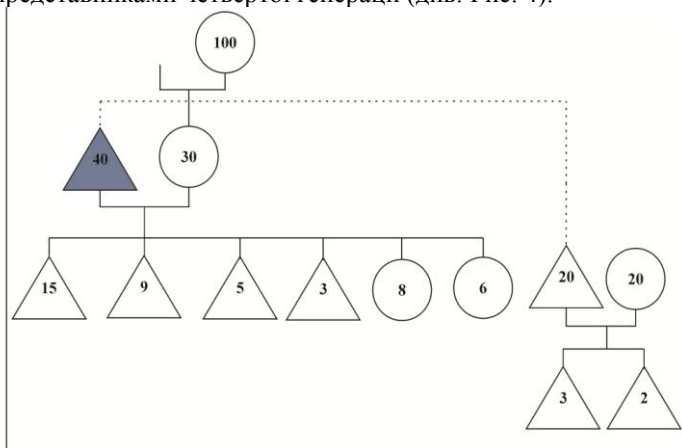

Рисунок 4. Чотирьохпоколінна родина Григорія Мельника

Висновки. Отже, розмежувавши фіскальні та церковні джерела, у результаті дослідження населення посполитого стану с. Лисе Топальської сотні Стародубського полку за період 1767 та 1779 рр. доходимо наступних висновків.

1. Показники середньої дворової населеності у джерелах обох видів дещо відрізняються: його більше числове значення фіксується у сповідному розписі проти матеріалів Румянцевського перепису. Такий результат був близьким до аналогічних індексів посполитих Лубенського полку у другій половині XVIII ст. дослідників Ю. Волошина та О. Сакала.
2. Аналіз поколінного складу с. Лисе засвідчив значну перевагу дво- та трипоколінних родин у домогосподарствах посполитих та підтвердив результати досліджень Ю. Волошина та О. Сакала.
3. Розгляд структури селянських домових спільнот виокремлює перевагу складних родинних утворень над простими, що підтверджує точку зору науковців Ю. Волошина та О. Сакала про домінування домогосподарств зі складною будовою на території Східної Європи, зокрема Лівобережної України, у XVIII ст.

Подальші дослідження селянського соціуму Північної Гетьманщини з точки зору історичної демографії є доволі перспективними. Спираючись на історико-статистичні джерела, автор робить спробу дослідити інститут сім'ї посполитих. З метою більш ґрунтовного історико-демографічного аналізу населення Стародубського полку у другій половині XVIII ст. подальші наукові розвідки необхідно присвятити вивченню козацького стану, а також не лише кровноспорідненим особам, але й стороннім мешканцям домогосподарств – підсусідкам, слугам та робітникам.

Список використаних джерел:

1. Волошин Ю. Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII столітті: історико-демографічний аспект / Ю. Волошин. – Полтава : АСМІ, 2005. – 312 с.
2. Волошин Ю. В. Структура сім'ї в поселеннях росіян-старообрядців Малоросії XVIII століття (на прикладі слободи Деменки Топальської сотні Стародубського полку) / Ю. Волошин // Історична пам'ять. – 2005. – № 1 – 2. – С. 64 – 84.
3. Грінченко Б. Словар української мови. –Т. 1. : А – Ж. / Б. Грінченко. – К., 1907. – 539 с.
4. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 397. – Оп. 1. – Арк. 913-915 зв.
5. Крикун М. Населення домогосподарств у Житомирському повіті Київського воєводства 1791 року / М. Крикун // Україна модерна. – 2001. – №.6. – С. 25 – 46.
6. Ласлетт П. Семья и домохозяйство. Исторический подход / П. Ласлетт // Брачность, рождаемость, семья за три века. – М. : Статистика, 1979. – С. 132 – 157.

7. Литвиненко М. А. Джерела з історії України XVIII ст. / М. А. Литвиненко – Х. : Видавництво Харківського університету, 1970. – 204 с.
8. Максимович Г. Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией / Г. Максимович. – Нежин, 1913. – 400 с.
9. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начала XX в.): в 2-х т. / Б. Н. Миронов. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2003. – Т.1. – 549 с.
10. Миттерауер М. Структура семьи в России и Центральной Европе: сравнительный анализ / М. Миттерауер, А. Каган. // Семья, дом и узы родства в истории. – СПб. : Европ. ун-т, «Алетейя», 2004. – С. 35 – 80.
11. Перковский А. О людности украинского двора и величине семьи во второй половине XVIII века (по материалам Румянцевской описи и церковной статистики) / А. Перковский // Проблемы исторической демографии СССР. – Таллин, 1977. – С. 104 – 111.
12. Сакало О. Джерела історичної демографії: сповідний розпис / О. Сакало // Наукові записки. – Т.19. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – С. 379 – 386.
13. Сакало О. Типологія і структура домогосподарств сільського населення Гетьманщини другої половини XVIII століття: на прикладі Лубенського полку: дис. ... кандидата іст. наук: спец. 07.00.01 / Олександр Євгенович Сакало. – Полтава, 2011. – 260 с.
14. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 114. – Арк. 584 зв.-593 зв., 594 зв.– 616.
15. Kuklo C. Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej / C. Kuklo. – Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009. – 532 s.
16. Laslett P. Introduction: The history of the family / Peter Laslett, Richard Wall // Household and Family in Past Time. – Cambridge, 1972. – 623 p.

Яланська Світлана Павлівна,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної, вікової та практичної психології,
Полтавський національний
педагогічний університет імені В.Г. Короленка

СТРАТЕГІАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО РОЗКРИТТЯ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Важливим орієнтиром сучасної вищої освіти є активізація творчої діяльності майбутніх фахівців, оскільки креативне освітнє середовище є потужним генератором розвитку інтелектуального потенціалу України, формування культурних, духовних цінностей.

Аналіз праць зарубіжних філософів та психологів (А. Бергсон, Г. Воллес, К. Ізард, А. Маслоу, А. Пуанкаре, Б. Спіноза) показав значну увагу дослідників до проблеми розвитку творчості особистості.

У працях дослідників Г.Г. Ващенко, І.А. Зязюна, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, О.В. Тутолміна, А.К. Маркової, працях психологів Г.О. Балла, М.Ф. Бабій, М.Д. Бойправ, М.Й. Боришевського, О.Ф. Волобуєвої, Л.М. Карамушки, Г.С. Костюка, Л.М. Кудояра, С.Д. Максименка, В.О. Моляко, В.Ф. Моргуна, С.О. Сисоєвої, В.А. Семиченко, М.Л. Смульсон, Н.В. Чепелевої, Ю.М. Швалба, Т.С. Яценко розкрито особливості творчої самореалізації особистості у професійній діяльності.

Вивченню проблеми розвитку творчої діяльності особистості сприяли: генетико-моделюючий метод вивчення цілісної особистості, яка саморозвивається (С.Д. Максименко); теоретична модель творчої особистості (В.О. Моляко); дослідження творчості вчителя у багатовимірній концепції особистості (В.Ф. Моргун); аналіз соціально-психологічних чинників розуміння та інтерпретації особистого досвіду (Н.В. Чепелева); розгляд психологічних аспектів гуманізації освіти (Г.О. Балл); розкриття психологічних механізмів розвитку особистості (М.Й. Боришевський); дослідження соціально-психологічних основ особистісного розвитку (О.І. Бондарчук); з'ясування особливостей психології праці (О.Р. Малхазов); інтерпретація рефлексивного підходу в теорії і практиці вищої школи (В.А. Семиченко); концепція розвитку інтелекту (М.Л. Смульсон); практика активної соціально-психологічної підготовки вчителя до спілкування з учнями (Т.С. Яценко); використання теоретичної моделі та завдань підготовки творчого вчителя (С.О. Сисоєва); аналіз проблеми професійного становлення гуманістично орієнтованого педагога (В.Л. Зликов) та ін.

Науковою цінністю для розв'язання проблеми розвитку творчості особистості є концепція В.О. Моляко, за якою творчість розглядається як діяльність, котра сприяє створенню, відкриттю чогось раніше не відомого певній особистості (суб'єктові). Автор визначає п'ять стратегій творчої діяльності, екстраполяція змісту яких на життєвий шлях особистості дозволяє охарактеризувати їх таким чином:

- 1) стратегія аналогізації пов'язана з використанням вже відомої моделі життєвого шляху чи його частини, що не зводиться до копіювання раніше створеного, припускає внесення нового в аналог або використання відомої моделі життєвого шляху в інших умовах і по-новому;
- 2) стратегія комбінування полягає в різних перестановках, зміні життєвих ситуацій, власне комбінуванні окремих компонентів відомих життєвих шляхів;
- 3) стратегія реконструювання виявляється в побудові життєвого шляху, протилежного раніше відомому, вона пов'язана з пошуком справді іншого, нового, стосується це окремої життєвої ситуації чи життя в цілому; вона припускає побудову життєвого шляху за «протестним» чи «діалектичним» типом, причому в першому випадку життєвий шлях будеться з огляду на заперечення минулого, відомого, а в другому реалізується діалектичний принцип подвійного заперечення;
- 4) універсальна стратегія припускає відносно рівномірне застосування аналогізації, комбінування і реконструювання, причому кожна стратегія побудови життєвого шляху є паритетною щодо інших;
- 5) стратегія спонтанних дій, випадкових підстановок здійснюється тоді, коли немає домінуючої стратегії, а пошук здійснюється ніби без плану, без певної логіки, за випадковим орієнтиром чи методом спроб і помилок; уявляється, що стосовно життя ця стратегія найбільш схожа з підлітковим «експериментуванням», коли чіткі життєві орієнтири ще не вироблені [2].

Нами розроблено програму, що передбачає забезпечення психологічних умов та чинників, які активізують творчу, пізнавальну діяльність студентів. Вона складається із сукупності блоків, спрямованих на розвиток готовності до адекватного і повного пізнання власних творчих можливостей. Психолого-педагогічні засоби можливо використовувати під час кураторських занять зі студентами [4, 5].

Програма передбачає активізацію творчої, пізнавальної діяльності студентів. Пропонується низка завдань творчого характеру, які, залежно від педагогічної ситуації, обираються викладачем чи самими студентами під час вивчення конкретної дисципліни. Важливою складовою авторської програми є комплекс тренінгових вправ, який передбачає

забезпечення психологічних умов, що активізують творчу, пізнавальну діяльність студентів. Теми тренінгових вправ такі: «Мотивація самостійного творчого пошуку»; «Вольові зусилля та творча діяльність особистості»; «Банк ідей – я володію творчими здібностями»; «Діалогічне спілкування майбутнього вчителя»; «Банк ідей – я хороший співрозмовник»; «Розвиток фахової підготовки вчителя»; «Поясни поняття»; «Розвиток творчого мислення»; «Банк ідей – я самовдосконалююся».

Програму розвитку творчості майбутніх фахівців упроваджено в навчальний процес Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (довідка № 2988/01-30/26 від 07.06.2011 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (довідка № 01-379 від 23.05.2011 р.), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 06/1042 від 09.06.2011 р.), Криворізького державного педагогічного університету (довідка № 29-381 від 9.06.2011 р.), Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського (довідка № 800 від 06.06.2011 р.) та ін.

Проблему розвитку творчості майбутніх фахівців розкрито в авторській монографії «Психологічні засади розвитку творчості учителів біологічних дисциплін: теорія та практика» (2010 р.). У пропонованій монографії розкрито психологічні особливості розвитку творчості особистості та різні концептуальні підходи до розуміння розвитку педагогічної творчості в контексті розгляду творчої компетентності як найвищого рівня розвитку професійної компетентності майбутніх учителів. Розкрито розроблену концепцію розвитку творчої компетентності майбутніх учителів. Під творчою компетентністю ми розуміємо найвищий рівень розвитку професійної компетентності, коли особистість здійснює професійну діяльність на творчій основі стабільно і безперервно. Зміст та структура моделі розвитку творчої компетентності майбутніх учителів базується на основних структурних компонентах професійної компетентності, інтеграція яких на найвищому рівні забезпечує ефект педагогічної творчості, а саме: особистісно-розвивальному; діяльнісно-розвивальному; комунікативному; фаховому; опануванні досвіду.

На кафедрі загальної, вікової та практичної психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка підготовлено авторський навчальний посібник «Психологія творчості», рекомендований Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-7542 від 20.05.2014 р.) для студентів різних напрямів підготовки, що вивчають курс психології, магістрантів, учених, практичних

психологів, викладачів вищих навчальних педагогічних закладів, учителів, аспірантів, читачів, що цікавляться проблемою психології творчості. У посібнику розкрито загальні уявлення щодо методологічних, науково-методичних та прикладних проблем психології творчості, підходи до вивчення психологічних аспектів творчої діяльності та засоби психологічного дослідження творчої діяльності, оцінки креативності.

Посібник складається із чотирьох частин: у першій частині – «Поняття про творчу діяльність» – розкрито історію розвитку психологічних уявлень про природу творчості, зокрема концепції креативності Дж. Гілфорда, Р. Стернберга і Д. Лаверта, розвиток творчості особистості за генетико-психологічною теорією С.Д. Максименка, концепцію творчості В.О. Моляко, концепцію механізму творчості В.В. Клименка, концепцію творчості С. Медника, розвиток творчої особистості за Е. де Боно. У другій частині – «Стратегіальний підхід до розкриття творчої діяльності» – подано стратегію творчої діяльності за В.О. Моляко, особливості розвитку творчо обдарованої особистості за В.В. Рибалкою, систему ціннісної регуляції розвитку творчо обдарованої особистості О.Л. Музики; стратегію розвитку творчої особистості за Л.П. Міщенкою, авторську концепцію розвитку творчої компетентності особистості, компетентнісний підхід до розвитку особистості за О.В. Тутолміним. Третя частина – «Методики дослідження творчої діяльності» – розкриває особливості експериментального вивчення продуктивного мислення гештальтпсихологами, зміст тестів діагностування дивергентного мислення за Дж. Гілфордом, теорії дозрівання А. Гезелла, лонгітудна Л. Термена, методики на визначення творчого мислення «Значення слів» О.І. Бесєдіна, І.І. Ліпатова, О.В. Тимченка, В.Б. Шапаря, методики «Креативне поле» Д.Б. Богоявленської, тестів вимірювання креативності Б. Торренса, методики діагностування креативності М. Воллаха і К. Когана. У четвертій частині – «Психологічні умови формування творчого процесу» – розкрито особливості системи творчого тренінгу КАРУС В.О. Моляко, програми розвитку здібностей та обдарованості «Три кроки» О.Л. Музики, авторської програми розвитку творчої компетентності майбутніх учителів та методи стимулювання творчої активності (індивідуальні та групові) [1,2,3,5].

Теоретичні частини посібника супроводжуються питаннями для самоконтролю. У додатках подано різноманітні тестові завдання з психології творчості, зміст тренінгових вправ авторської програми розвитку творчої компетентності майбутніх учителів. Окремою частиною посібника є добірка афоризмів про творчість, які спонукають кожного з нас замислитися над власними можливостями, досягненнями, особливостями виконання діяльності, спрямованої на пошуки, розв'язання завдань у певній галузі, навчальній чи науковій практиці, над умовами творчості, стимулами та бар'єрами у творчій роботі тощо.

Забезпечення можливостей творчої реалізації особистості в навчально-виховному є важливою умовою розвитку інтелектуального потенціалу держави.

Список використаних джерел:

1. Максименко С. Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід: [монографія] / С. Д. Максименко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – 592 с.
2. Моляко В. О. Психологічна проблема творчого потенціалу // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості та обдарованості: Збірник наукових праць / за ред. В.О. Моляко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – Т. 12. – Вип. 2. – С. 6 – 12.
3. Пескун С. П. Формування творчості старшокласників у процесі вивчення курсу "Біологія 10-12". Система "Дидактосервіс": [навч.-метод. посіб.] / С. П. Пескун. – Полтава : АСМІ, 2005. – 170 с.
4. Яланська С. П. Психологічні засади розвитку творчості майбутніх учителів біологічних дисциплін: теорія і практика: [монографія] / С. П. Яланська. — Полтава : Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка, 2010. – 374 с.
5. Яланська С. П. Психологія творчості: [навч. посіб.] / С. П. Яланська. – Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, – 2014. – 180 с.

СЕКЦІЯ 4. НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Андрєєнко Неля Василівна,
к. е. н., старший викладач кафедри економіки
та математичних дисциплін,
Полтавський інститут економіки і
права Університету "Україна"

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Вступ. Формування та раціональне і ефективне використання економічних ресурсів підприємства визначає його функціонування та результативну діяльність. Негативний вплив стагнації та рецесії глобального економічного середовища суттєвим чином можна покращити правильно сформованим процесом структуризації елементів потенціалу та механізмом управління, що забезпечують зворотній зв'язок між рішеннями та отриманими результатами.

Розвиток ринкових відносин на Україні потребує нової концепції управління підприємством з ефективним використанням всіх чинників внутрішнього потенціалу та залучення зовнішніх інвестицій-інновацій.

Результати дослідження. Проблема підвищення рівня конкурентноздатності продукції в умовах подальшого розвитку економіки є досить актуальною для одних із найважливіших підприємств вітчизняного виробництва – переробних.

Виробництво харчових продуктів групується за напрямками: виробництво м'ясної, рибної продукції, перероблення фруктів і овочів, виробництво жирів, молочної продукції, переробка зерна, виробництво кормів для тварин, напоїв та інших харчових продуктів.

Виробництво може здійснюватися самостійно, а також на користь третіх осіб (зокрема приватний забій худоби).

Формування різних ринкових форм господарювання в переробній промисловості пов'язане в першу чергу з певними особливостями та специфікою цієї галузі порівняно з іншими, тому що задоволення потреб населення продуктами харчування – досить складна, багатопланова і незмінна проблема, яка стоїть перед суспільством на всіх ступенях його розвитку. Це зумовлюється низкою обставин: дефіцитом багатьох

сировинних ресурсів, різним ступенем розвитку галузей, які безпосередньо виробляють продукти харчування, і пов'язаних з ними інших галузей, організацією надходжень продуктів харчування до споживача та багатьма іншими причинами. Причому, якщо сьогодні проблема забезпечення продуктами харчування населення через їх недостатнє виробництво вирішується в напрямку кількісного збільшення продуктів, в майбутньому вона буде видозмінюватися в бік максимізації особистого споживання. Це знаходить свій вияв у розробці раціональних норм харчування для різних груп населення. При цьому характерною рисою тут є не тільки забезпечення різноманітності продуктів споживання, але й стабільність споживання деяких з них протягом усього року (фрукти, овочі тощо). На практиці це означає перехід від сезонного до цілорічного споживання окремих продуктів харчування. Така постановка питання породжує проблему тривалого зберігання, що для багатьох продуктів є неможливим. Виходом з цього становища стала промислова переробка первинних продуктів харчування, яка дає змогу не тільки зберігати їх протягом тривалого часу (без втрати поживної цінності), але й значно розширювати їх асортимент, що дуже важливо для організації раціонального харчування, а також забезпечує їх зберігання при транспортуванні на великі відстані. Вирішення цих питань передбачає відповідну організаційну структуру галузі, а саме – певне поєднання великих, середніх та малих підприємств. У найзагальнішому вигляді при вирішенні цієї проблеми необхідно виходити з особливостей сировинного забезпечення підприємств переробної промисловості та специфіки споживання окремих продуктів харчування (масовість, щоденне споживання в поєднанні з іншими).

Багато в чому успішна діяльність підприємств переробної промисловості на ринку визначається потенціалом підприємства.

На підставі критичного аналізу сучасних концепцій визначення сутності потенціалу нами пропонується авторське визначення поняття „потенціал переробного підприємства з виробництва харчових продуктів” як інтегральне відображення поточних і майбутніх максимальних можливостей соціально-економічної системи (за допомогою притаманних їй персоналу підприємницьких здібностей) трансформувати вхідні ресурси в найбільш ефективні та раціональні за часом та продуктивністю економічні блага, що дозволить максимально задовольнити інтереси підприємства та суспільства.

Переробне підприємство з виробництва харчових продуктів, як об'єкт управління, – це складна, динамічна, виробнича, соціально-економічна, технічна й організаційна система, відкрита до впливу зовнішнього середовища. У виробничому процесі підприємства поєднуються різні матеріальні й трудові ресурси, між якими існує безліч

зв'язків. Підприємство переробної промисловості України є багатоелементним утворенням і ділиться, залежно від застосовуваної підстави (ознаки) розподілу, на безліч елементів (підсистеми) [2].

Переробне підприємство з виробництва харчових продуктів, яке успішно функціонує, повинне не тільки мати поточні доходи, а й забезпечувати розвиток усіх складових потенціалів підприємства. Саме потенціал відображає рівень конкурентоспроможності організації.

Потрібно враховувати, що конкурентоспроможність потенціалу підприємства – комплексне, багатoproфільне поняття, оскільки передбачає врахування взаємодії всіх його складових (виробництво, персонал, маркетинг, менеджмент, фінанси та ін.) [2].

Загальні особливості формування потенціалу підприємств переробної промисловості можна охарактеризувати так.

1. Формуванню або корегуванню, насамперед підлягає виробнича система, яка виступає основним носієм потенціалу на переробних підприємствах. Саме від її властивостей найбільше залежить загальний та виробничий потенціал.
2. Одиниці виміру потенціалу переробних підприємств є натуральними (штуки, кілограми, тонни) за певний проміжок часу, оскільки залежать від виду продукції, що виробляється підприємствами.
3. Основними суб'єктами оцінки потенціалу переробних підприємств, окрім власника та конкурентів підприємства, також виступають регіони (де продукція цих підприємств реалізується), оскільки харчові продукти є предметами широкого споживання і повинні задовольняти потреби місцевого населення. Держава виступає суб'єктом оцінки потенціалу переробних підприємств, тому що продукти харчування є вагомою складовою експортно-імпортного балансу, а також є стратегічно важливими для країни.
4. Формування або корегування носія потенціалу здійснюється за таким алгоритмом: вибір (зміна) продукту – вибір (зміна) рецептури – вибір (зміна) об'ємів виробництва – вибір (зміна) технології виробництва – вибір (зміна) рівня механізації чи автоматизації – вибір (зміна) вимог до персоналу підприємства – вибір (зміна) ринків збуту.

Варто зазначити, що, аналізуючи галузеві особливості формування потенціалу, досліджують специфіку технологічних процесів та організації виробництва, особливості ресурсів, витрачених на виробництво, та отриманого кінцевого продукту, характеризують сегментні групи споживачів товарів підприємств, а також ринки збуту, на яких вони функціонують, тощо.

Загальну еволюцію методології дослідження та оцінки потенціалу підприємств можна умовно розподілити на дві частини – етап стихійного

розвитку, етап наукової сегментації. Кожен із них свідчить про різний рівень економічної свідомості економістів-практиків. Наприклад, перший етап характеризується нечітким формулюванням предмета досліджень, хоча учені та бізнесмени-практики вже зрозуміли необхідність створення якісно нових механізмів управління, які дали б змогу поєднати вітчизняний досвід планування підприємницької діяльності із сучасними соціально-економічними перспективами (можливостями). Створення механізмів такого типу можливе лише на основі врахування спадкового характеру циклів розвитку економічних систем. У рамках цього етапу переважали етіологічний та ресурсний підходи до розуміння потенціалу переробних підприємств, що свідчило передусім про недостатній рівень теоретичного опрацювання проблеми.

Проте варто зауважити, що переробна промисловість забезпечує потреби населення в харчових продуктах. У цілому підприємства цієї сфери бізнесу можна віднести до трудо- та матеріалодомінаційних, але в окремих випадках зі значним впливом машин та устаткування на ефективність їхньої діяльності. Промисловість тісно пов'язана з сільським господарством (на стадіях первинної обробки сировини), з машинобудуванням (щодо забезпечення устаткуванням). У переробній промисловості розвинена спеціалізація за стадіями технологічного циклу, якщо перші стадії наближені до сировини, то наступні – до споживача. Прикладом може слугувати м'ясна галузь: забій тварин на підприємствах-виробниках, виготовлення фабрикатів та напівфабрикатів із м'яса в центрі споживання. Цукрове та молочне виробництва, навпаки, розташовуються поблизу джерел сировини (рис. 1).

Динамічність ринкового попиту на продукцію переробної промисловості (у частині товарів для населення) робить необхідною оцінку потенціалу конкурентоспроможності підприємств.

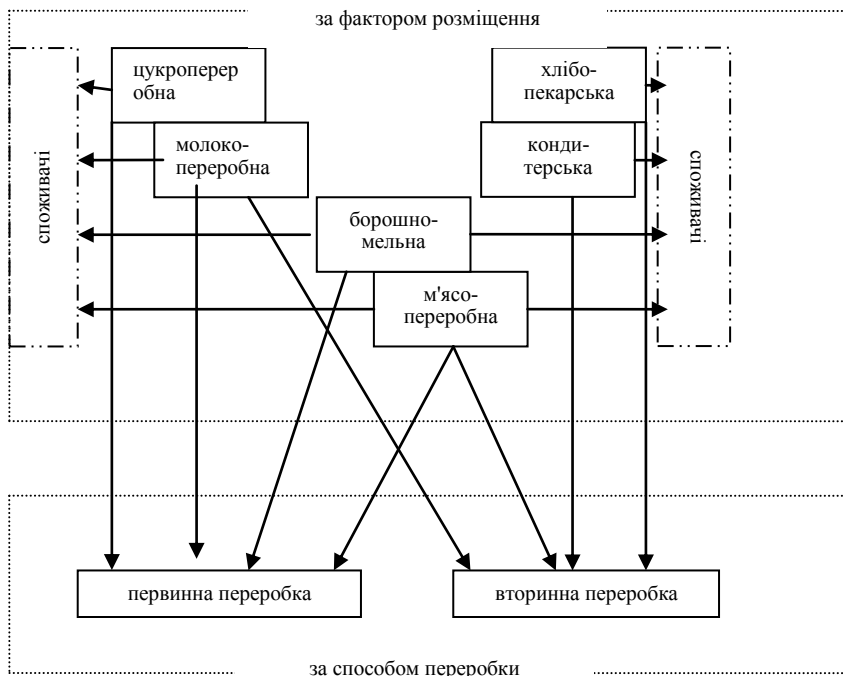

Рис. 1. Класифікація переробних підприємств за факторами розміщення та способами переробки

Висновки. Проведені дослідження дають змогу зробити висновки про існування певних особливостей формування потенціалу переробних підприємств з виробництва харчових продуктів. Досить часто саме ці специфічні фактори формують успішність чи, навпаки, крах у довгостроковій перспективі. У структурі кожної соціально-економічної системи слід виокремлювати ключові елементи, що обумовлюють розвиток всієї структури внаслідок комплексних зв'язків, мультиплікативних ефектів та феномену синергії, що є актуальним для нинішніх умов.

Список використаних джерел:

1. Бажанова О.В. Економічний потенціал та потенціал економічного розвитку підприємства відмінності та особливості // Вісник економіки транспорту та промисловості. – 2010. – № 29. – С. 307 – 309.
2. Бачевський Б.Є. Потенціал і розвиток підприємства: [навч. посіб.] / Б.Є. Бачевський, І.В. Заблудська, О.О. Решетняк. – К. : ЦУЛ, 2009. – 400 с.
3. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А.М. Прохоров]. – [4-е изд.] – М. : Советская Энциклопедия, 1989. – 1406 с.

Maksim Bezpartochnyi,

PhD in Economics, Associate Professor,
Poltava Institute Economics and Law

Mgr. Olga Pelekh,

John Paul II Catholic University of Lublin, Poland

TRADE ENTERPRISES IN POLAND: CURRENT TRENDS AND PROSPECTS

Wholesale and retail trade is the sector with a significant role in the Polish economy. Trade enterprises produce 17,0 percent gross value added and sectors indirectly related to trafficking create an additional 12,0 percent. As a result, the trade sector contributes to the creation of up to 29,0 percent value added in the Polish economy. Trade is also nearly 2,0 million jobs in related sectors further 1,6 million, which represents a total of 3,6 million employees, or 26,0 percent the total working population [1].

Since 2014, the company «European Trusted Brands», known worldwide as the largest center engaged in research consumers in Europe, conducted the poll, which aimed to identify those retail chains that have earned the trust of most residents in Poland. According to the research, undoubted leader in Poland is „Biedronka”, which respondents named „brand worthy of trust”. Percentages of positive responses – 3,8 percent of the total surveyed. In second place, with 12,2 percent of the number of positively respond to network „Lidl”. Other brands operating in Poland have very high confidence „Tesco” (7,2 percent) and „Kaufland” (4,5 percent). Some respondents also noted positive feedback brands „Auchan” (3,2 percent), „Alma” (2,7 percent), „Real” (2,5 percent), „Carrefour” (2,4 percent), „Lewiatan” (2,3 percent), „Żabka” (2,2 percent), „Piotr i Paweł” (2,0 percent), „Spolem” (1,9 percent), „Delikatesy Centrum” (1,4 percent) and „Netto” (1,4 percent) [2]. The main criterion of

positive responses respondents sees value, quality of products and service infrastructure, location and range. An equally important aspect in choosing the supermarket is and advertising.

In the last 10 years have changed quite significantly the image and structure of trade in Poland. The total number of stores decreased by 21,0 percent (with more than 450 thousand in 2002 to less than 360 thousand in 2012), while rapidly growing number of large stores, which is forcing out the smaller shops. Currently facility large (400 m² and higher) occupy almost 50,0 percent total retail space (compared to 28,0 percent in 2005). The share of sales in retail chains in Poland already exceeds the level in developed economies (with the exception of England), although in some Central European countries is even higher [1].

In this context, the possibility of further increasing the share of sales in supermarkets in Poland seems to be limited. We believe that further development of the commercial networks will take place rather through consolidation and acquisitions rather than significant changes in the structure of retailing, although we can not rule out still enter the Polish market for specialist retailers.

It is also worth noting that the scale of shops saturation is quite varied at the level of regions, which reflects the great diversity of socio-economic situation of Polish regions – the eastern wall (with low levels of GDP per capita and low urbanization) versus the western wall (richer and strongly urbanized).

Growth factors chains, but also of the whole trade, will result in the immediate future development trends rather, including the increase in the purchasing power of the poorer regions, urban development, and the improvement of the road network to allow further travels cheaper shopping – cross-border trade in Europe or commercial mall's distant suburbs in the USA well show this phenomenon.

The economic slowdown in 2012-2013 resulted in a slowdown in growth in sales, both in wholesale and retail. Trends in the individual segments were varied. Slowdown has affected in particular retail sales in non-specialized stores – mainly of large (decline to less than 4,0 percent in 2013, including the 3,0 percent in specialized stores with food, and 6,0 percent in the other, which is included „Biedronka” and „Real”), as well as in institutions of household articles (although there still exists increase 10,0 percent in 2013), and of cultural and recreation (negative dynamics) [1].

In the area of household growth will remain relatively high concerns textile and electrical equipment (approx. 20,0 percent). Also noteworthy is the high increase in sales in food stores (24,0 percent in 2013), Which relates, however, companies employing more than 9 persons (and therefore does not include small local shops).

Interestingly, weaker consumer demand does not have a major impact on the sale of clothing, footwear and leather goods, cosmetics, and even jewelry. Retain a dynamic sales growth in stores or markets (including Internet and mail order).

In some industries (especially alcoholic and soft drinks, electronic and telecommunications equipment, agricultural machinery and equipment, office furniture, waste and scrap) turnover last year declined once – too early, however, to apply for any lasting trend, especially since the economic situation in Poland and abroad seems to slowly stabilize.

In Poland, the share of trade over the Internet in total trade is only about 3,0 percent., while in developed countries, this value is 2-3 times higher than in Poland. The growth rate of e-commerce, from the food segment, through clothing, and ending with the appliances in a group of 250 major global retail chains exceeds 20,0 percent [1]. Maintaining such a strong upward growth trend requires not only the use of simple reserves, but the development of a much more high-tech solutions. It is the development of technologies – primarily the using GPS, identification using radio waves, RFID, which is not yet widely used due to cost or 3D printing – it will be the greatest extent determined the future shape of the trade.

Depending on the development of new technologies, e-commerce can in a very different way affect the „traditional” wholesale and retail trade, or individual segments of the market. For example, the development of 3D printers can displace wholesalers to retailers benefit because you will be able to deliver goods directly to your customers – bypassing the supply chain, including wholesalers. On the other hand, the development of advanced web portals and logistics can displace part of the market for the benefit of retailers, wholesalers, who will develop retail sales.

In the last two years, food sales slowed to a moderate pace, while demand for durable and semi-durable goods slowed to a relatively greater extent, but still remained strong. A relatively large share of food in the basket of the Polish consumer, and also relatively low dependence of this segment of the weakening of the income of the society explains the success of discount stores in Poland during the downturn.

After a weak 2013, the next two years will be better, but the improvement of the business segments will not be uniform. Household income growth will revive in retail, which will increase sales growth to more than 6,0 percent in the years 2014-2015, and this is a good result against the EU [3]. Still weak investment growth in Poland will not be a sufficient signal for a continued economic recovery, so it's rather unlikely that a return to the high growth of retail sales in previous years.

The situation will be different wholesale trade, as strong growth in export (since 2014.) Be sales growth in external markets, which, together with

a slightly better situation in the internal market may cause strong reflection of the growth of wholesale – up to 12,0 percent in 2015 compared to 2014.

The implementation of such a scenario might be favorable for the expansion of Polish and foreign commercial companies – are additionally reinforced by good results in the country. A key prerequisite for such a decision must, however, always be a detailed analysis of the financial situation of their own and competitors.

Half of the companies of the 10 largest global retail chains in Poland is already present, and the largest retail company in Poland (Jerónimo Martins – the owner of Biedronka) is on the 67th place among the largest global companies. However, if you look at the leaders of Polish trade enterprises listed on the Warsaw Stock Exchange, their revenue is still so insignificant that one exception (Eurocash), none of them falls to the global ranking of the Top 250.

On the other hand, the average annual growth in sales revenue, net turnover or profitability of Polish trade enterprises rank at the firm level of the top of the world „10”, and so a lot of the above companies from the back Top 250, more suitable size. Polish trade enterprises, however, still far from the global leaders in terms of growth in sales revenue.

Economies of scale are vital to trade, so Polish trade enterprises, thinking about further development must begin to think and plan regionally. Implementing such a strategy already had more than 1/3 of companies, operating in more than one country.

Polish trade enterprises may therefore show better than global companies on the local and regional market in terms of financial ratios and competitive, but they must take care of economies of scale.

References:

1. Główny Urząd Statystyczny // www.stat.gov.pl.
2. European Trusted Brands 2014 // www.rdtrustedbrands.com.
3. Eurostat // www.ec.europa.eu/eurostat

Белова Елена Владимировна,
канд. ист. наук, доцент
кафедры туризма и межкультурной коммуникации
Института языка и международных коммуникаций
Московского государственного гуманитарного
университета имени М.А. Шолохова.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА КИТАЯ

Ключевые слова: Китай, туризм, экономика.

Аннотация: Азия является приоритетным направлением по развитию международного туризма. Экономическим чудом называют Китай.

Массовый туризм является феноменом XXI века. Большое влияние на желание путешествовать имеет природная любознательность человека. Туризм – это сектор мирового хозяйства. Развитие транспортной системы, строительство отелей и комплексов развлечений, зон спорта и отдыха, улучшение благосостояния стран и народов позволяют открывать для туристов новые географические направления и виды туризма. В рамках отдельно взятого региона и страны туризм благодаря перераспределению регионального и национального дохода способствует стабильному положению экономики, осознанию общности национальных интересов и развитию туристского продукта. Туристская деятельность влияет на преобразования, в основе которых лежат гармоничное развитие личности, право каждого человека на удовлетворение индивидуальных потребностей, уважение ценностей стран и наций.

Туризм – приоритетная составляющая экономики многих государств, потому что благодаря туризму развиваются отдельные отрасли народного хозяйства, создаются рабочие места, поступают налоги от прибыли, строятся гостиницы, торговые и оздоровительные комплексы, улучшается материальное положение местного населения.

Туризм, как общественное и социальное явление, получил мощный импульс к динамичному развитию только тогда, когда во многих странах мира была введена норма предоставления ежегодного оплачиваемого отпуска. Расходы туриста складываются из налогов, оплат транспорта, отелей, питания, экскурсий, сувениров. На отдыхе люди тратят больше в 3 – 4 раза, чем на повседневные нужды. Так устроена потребительская природа человека. Выбирая направление путешествия, турист руководствуется мотивациями. Это – оздоровление, получение новых знаний, поклонение религиозным святыням, бизнес-цели, шопинг и др. Наибольшей притягательностью для туристов является Европа, в которой

сосредоточены центры деловой и культурной жизни. Страны Северной Америки и острова Карибского бассейна привлекают жителей стран континента (прежде всего из Канады, США).

Азия представляет динамично развивающийся регион и занимает 3-е место в мире после Европы и Америки по развитию туризма. Туристов привлекают быстро развивающиеся индустриальные страны, такие как Китай, Сингапур, Таиланд, Индонезия, Малайзия, Индия, Тайвань, Южная Корея. Упрощенные процедуры визового режима положительно влияют на динамику туристского потока. Развитая инфраструктура туризма в Турции, Израиле, Арабских Эмиратах воздействуют на принятие решений о выборе страны для отдыха. В Азии туристы выбирают пляжный, лечебно-оздоровительный, экскурсионный, экзотический туризм. Правительства многих из перечисленных стран проводят комплексные мероприятия по созданию имиджа страны и продвижению национального туризма. Одним из центров мирового туризма является Китай, в котором за короткий срок построены парки развлечений и отели, спортивные объекты. Туристам Китай предлагает самобытную культуру, национальную кухню (по регионам).

Китай – третья по величине страна в мире. На севере граничит с пустынями Монголии, на западе – с тибетским плато и Гималаями, на востоке – с восточным и южным китайскими морями. Китай по своей территории занимает третье место в мире после России и Канады и охватывает обширную часть территории Восточной и Центральной Азии. Площадь страны – 9,6 млн. кв. км, что составляет почти 1/4 площади Азии.

Эта огромная страна протянулась с севера на юг, от берегов пограничной сибирской реки Амур до поросших пальмами островов в Южно-Китайском море на 5500 км, и с запада на восток, от перевалов Памира до полуострова Шаньдун на 5200 км.

Протяженность сухопутных границ Китая – свыше 20 тыс. км, а длина береговой линии – 18 тыс. км. Граничит Китай с Россией, Казахстаном, Киргизией, Таджикистаном, Афганистаном, Индией, Непалом, Бутаном, Лаосом, Вьетнамом, Северной Кореей, Монголией, Мьянмой.

Управление 22 областями Китая и пятью автономными регионами проводится из Пекина, также у него в подчинении приблизительно 5000 островов. Гонконг и Макау значатся как отдельные административные области со своим управлением и пограничным режимом (SAR). Также к Китаю можно отнести и большинство территорий вдоль юго-восточного побережья Китая. Тайвань – спорная территория, которая постоянно является причиной вспыхивающих конфликтов. Также идет борьба за

богатую на нефть группу островов Spratly, которую хочет заполучить каждая страна, граничащая с ними.

Международный туризм в Китае стал развиваться сравнительно недавно. Это объясняется политикой страны. В 1954 году в стране было открыто первое международное бюро путешествий с 14 филиалами в Пекине, Шанхае, Гуанчжоу и других городах. В 1964 году создано Государственное управление по делам туризма КНР. До 1970-х годов государство было изолировано от внешнего мира, а его границы закрыты для туристов. После 1978 года туризм выходит на стадию активного развития. Первыми путешественниками, которые массово стали приезжать в Китай, были соседи – японцы и американцы. Сегодня наибольший интерес к Китаю, как туристическому направлению, проявляют эксперты из Финляндии, Испании. Самые посещаемые города Китая – Шанхай и Пекин. Промышленные объекты, научные и инвестиционные проекты Китая требуют привлечения специалистов высокого класса. В деловом туризме Шанхай третий год подряд занимает первую строчку в ТОП-10 самых привлекательных городов Китая для иностранцев. Финансовый центр материкового Китая набрал высокие оценки сразу в шести из десяти категорий: еда, удобство открытия бизнеса, мода, чувство юмора, толерантность и инновационные технологии. Рейтинг составили журнал International Talent и Китайское общество по изучению международного обмена профессиональными кадрами. Только с июля по декабрь 2014 года исследователи провели опрос среди 20 тыс. иностранных специалистов по всему Китаю. Шанхай стал одним из самых популярных направлений в Китае для иностранцев по работе и учебе. Более 88 тыс. человек работают в Шанхае, что составляет одну шестую часть от всего количества иностранных специалистов в Китае [1].

Экономика и туризм неразрывно связаны между собой с древних времен. В 2013 г. глава КНР Си Цзиньпин предложил новый бренд «Один пояс, один путь». Суть его заключается в создании нескольких туристских маршрутов по дороге между Азией и Европой. В марте 2015 г. на международной выставке в Германии ITB-Berlin и на Российско-китайском туристическом форуме в Москве Китай познакомил с туррами по знаменитому Шелковому пути, соединяющему в средние века Восточную Азию со странами Средиземноморья. Кроме традиционного маршрута, были представлены Морской путь Шелкового пути и Экономический пояс Шелкового пути, который проложен параллельно древней дороге по северо-западной прибрежной территории Китая через Среднюю Азию на Ближний Восток, а далее – в Европу. В апреле 2015 года в Пекине пройдет форум «Большие возможности малого и среднего бизнеса». В августе на родине Конфуция – Международный конгресс

историков, который проходит раз в пять лет.

Китай активно продвигает торговые отношения на Кавказе, в частности в Грузии. По итогам 2014 г. объем двусторонней торговли между Китаем и Грузией составил \$960 млн. Поднебесная стала третьим по значимости торговым партнером кавказской страны. А по итогам января 2015 г. объем экспорта Грузии в КНР превысил \$5,5 млн. Это на 163% больше, чем в январе прошлого года. Теперь Китай разрабатывает программу по развитию туризма между двумя государствами [2].

Притягательной точкой для туристов является Тибет. Постройка высокоскоростной железной дороги из Пекина в Лхасу создали предпосылки для развития туризма в горные районы, которые ранее были закрыты для туристов. Однако и сейчас самостоятельно туристам сложно попасть в Тибет. Для этого нужно оформить специальное разрешение, заказываемое местными туроператорами у тибетских властей.

Китайцы получили широкие возможности для передвижения по стране. У китайцев нет, как в других странах, отпусков. Потому правительство КНР ввело три «золотых недели». Первая неделя начинается с первого дня китайского нового года (праздник весны), вторая – 1 мая, а третья – 1 октября, в День образования КНР. В эти три недели на внутреннем рынке поднимаются цены на билеты, гостиничные номера, а иностранцам рекомендуют воздержаться от поездок.

Китай уже давно невозможно представить без древней устоявшейся символики. Одним из ведущих образов китайской культуры по-прежнему остается дракон – мудрый символ нации. Жители страны считают себя потомками древнего дракона, давшего начало всему миру, преклоняются перед великим предком и почитают его. Во многих культурах драконов изображают свирепыми и беспощадными монстрами, тогда как китайцы убеждены в справедливости и мудрости огромного ящера. Тот, кто чист сердцем и помыслами, навлечет на себя лишь благодать древнего покровителя, считают они. В честь своего великого предка в Китае ежегодно в конце зимы отмечают Праздник дракона. Самое зрелищное событие развлекательной программы — фестиваль воздушных змеев, на который съезжаются тысячи гостей и участников со всего мира. Сотни разноцветных змеев взмывают в этот день в небо, причем классическая форма змея присуща далеко не всем из них. Некоторые участники предпочитают экспериментировать не только с цветом, но и формой своих летающих сооружений.

Становление общемирового туристского рынка сопровождается мощными процессами глобализации, которые находят выражение в международном переплетении частных капиталов, усилении связей между монополиями разных стран и в широком развитии транснациональных компаний в сфере туристского бизнеса. Многие

предприятия индустрии гостеприимства, объединяясь в крупные хозяйственные комплексы, преодолевают рамки отдельных государств и влекут за собой преодоление национальных стереотипов.

Большой интерес к Китаю проявляют международные гостиничные цепи. В 2013 году этом году гостиничный оператор «Mövenpick Hotels and Resorts» праздновал свое сорокалетие. И в этот юбилейный год гостиничная сеть подписала два договора на управление новыми отелями. Один – в городе Хуа Хин в Тайланде «Mövenpick» – это пляжный отель. Вторая гостиница, которую в 2013 году оператор взял в управление, располагается в одном из китайских городов. По словам представителей гостиничной сети, отель «Mövenpick Hotel Enshi» будет первым проектом компании в Китае. Для «Mövenpick» появление этой гостиницы в Китае являлось знаковым событием. Представители гостиничной корпорации из Швейцарии говорят о том, что в Китае высоко ценят швейцарское качество [3].

Компания Hilton Hotels создана в 1919 году (названа в честь основателя и владельца). Преобразованная в 1946 году в Hilton Hotels Corporation компания специализировалась на крупных операциях с недвижимостью, в том числе гостиничной.

Китай имеет большой опыт в строительстве бюджетного жилья массовых серий. Так, в 2012 году в городе Саньша на острове Юнсин началась реализация ряда проектов в сфере дорожного и жилищного строительства, а также городской инфраструктуры (водоснабжения, канализации и др.). По данным местной администрации, капиталовложения в возведение жилья составили 18,7 млн юаней (около \$3 млн). Но идея строительства гостиниц среднего класса принадлежит западным компаниям.

Hilton Worldwide подписал лицензионное соглашение с Китаем о создании 400 отелей под брендом Hampton. Гостиницы, которые выбирают туристы со средним достатком, часто не соответствуют европейскому уровню. Туристы отмечают слабое знание гостиничным персоналом английского языка, некачественную уборку в номерах. Потому бренд призван ввести в Китае повсеместно стандарты европейского уровня. Первый отель Hampton категории 3 звезды с фитнес-центром, круглосуточным баром и ресторанами откроется в конце 2015 года. В Китае активно развивается выездной туризм. По данным государственного управления по туризму КНР, уже более 100 млн. китайцев ежегодно выезжают за рубеж. Приоритетным направлениям являются США. На Россию приходится 1% китайских туристов. С туристическими целями граждане Китая в 2014 году совершили в Россию более 400 тысяч поездок, продемонстрировав увеличение на 10% по сравнению с 2013 годом. По безвизовому каналу в Россию

въехали порядка 300 тысяч человек, показав рост на 21% по сравнению с 2013 годом. "По итогам 2014 года КНР с точки зрения количества туристов, посещающих РФ, заняла первое место. В течение долгого времени по количеству туристов, въезжающих в нашу страну, лидерами оставалась ФРГ, теперь первыми стали туристы из Китая", – подчеркнул Олег Сафонов, глава Ростуризма [4].

После Олимпиады-2014 благодаря увеличению интереса к Сочи и открытию режима "Открытое небо" с июня 2015 года в Сочи планируется запустить прямое авиасообщение с городами Китая и Ирана. Так, новые авиарейсы свяжут российский черноморский курорт и китайские города Пекин и Чанчжоу. Ожидается, что это привлечет в Сочи около двух миллионов туристов из Китая [5]. В то же время такое планирование не достаточно обосновано. Для реализации заявленной программы с 1.06.2015 г. по 31.12.2015 г. в Сочи из Китая должны ежедневно прилетать 14 самых вместительных самолетов Боинг-747-400, оборудованных только под эконом-класс и способных перевозить до 660 пассажиров, если же не исключать бизнес-класс, то потребуются уже по 18 ежедневных рейсов. Это со 100% загрузкой, то есть когда спрос ежедневно превышает предложение. На прием А-380 аэропорт Сочи не рассчитан. Для сравнения: в мае из Пекина в Москву, которая тоже интересна китайцам, заявлено от 3 до 4 ежедневных рейсов.

Несмотря на все достижения в экономике, по установленному критерию бедности в Китае, ВВП Китая на душу населения составляет лишь \$3800, по этому показателю Китай занимает 105-е место в мире. Годовой доход одного человека в среднем должен составлять 1300 юаней (\$191). В настоящее время более 40 млн. китайцев живут за чертой бедности. 150 млн. китайцев живут меньше, чем на один доллар в день.

Список использованных источников:

1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://chinababe.ru/2015/03/most-attractive-for-foreigners/>
2. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.chinapro.ru/rubrics/1/12238/>
3. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://prootel.ru/category/hotels/>
4. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://ria.ru/tourism_news/20150317/1053027903.html#ixzz3Ufs7a24p
5. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://ria.ru/tourism/20150104/1041381789.html#ixzz3UfpjPMes>

Бугай Т. В.,
к.е.н., Національний університет
державної податкової служби України
Мартиненко І. Л.,
студентка 3 курсу спеціальності
«Облік і аудит»,
Інститут післядипломної освіти Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

ФАКТОРИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНІЦІАТИВИ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОДНОРАЗОВОГО ДЕКЛАРУВАННЯ

Вітчизняна податкова система, хоча й зазнала суттєвих реформаційних змін, все ж не змогла забезпечити належне дотримання вимоги сплати податків усіма суб'єктами оподаткування. Причиною цього є не лише іманентна схильність платників податків до мінімізації своїх податкових зобов'язань, а й недоліки в роботі відповідних державних органів. В умовах сьогодення фіскальні органи і громадяни освоюють нові форми партнерських взаємовідносин, інструменти грамотного і справедливого адміністрування податків, вивчаючи позитивний досвід країн з розвинутою ринковою економікою в частині впровадження таких методів боротьби з корупцією і нелегальними доходами, як інститут одноразового та загального декларування доходів громадян.

Цілком справедливо, що першою сходиною податкової зрілості суспільства визнається загальне декларування, підґрунтям для запровадження якого є інститут одноразового декларування. Якщо вводити загальне податкове декларування без проведення попередньої легалізації доходів та майна, то буде мати місце ризик віднесення більшої частини громадян країни до категорії правопорушників. Таким чином, запровадження одноразового декларування, як юридично, так і психологічно, полегшує та формує підґрунтя для логічного переходу до загального декларування доходів населенням держави.

Досліджуючи фактори ефективності реалізації ініціативи щодо запровадження одноразового декларування, необхідно уточнити понятійно-категоріальний апарат. На сучасному етапі розвитку фінансово-економічної науки не існує єдиної думки щодо етимології термінів “ефект” та “ефективність”. Термін “ефект” у широкому розумінні означає результат будь-якого процесу. Тому ефект і результат можна розглядати як синоніми [1, с.244]. Ефективність – співвідношення отриманого ефекту з витратами на його здійснення – і є свого роду платою за досягнення даного результату [2]. За змістом ефективність

характеризується досягненням економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або спеціального результату.

Зазвичай, коли досліджують питання ефективності того чи іншого виду діяльності, перш за все мають на увазі адекватність досягнутих у процесі її здійснення результатів наміченим цілям, ступінь наближення результату до мети з урахуванням витрат (трудових, матеріальних і фінансових ресурсів). Це загальноприйнятний зміст поняття ефективності.

Досліджуючи семантичні властивості таких наукових понять, як “ефект” та “ефективність”, варто відзначити, що брак уваги до формування понятійного апарату став причиною того, що в багатьох документах дані поняття ототожнюються і є взаємозамінними, що, на нашу думку, є неприпустимим.

Щодо факторів ефективності запровадження одноразового декларування, то в даному питанні багато чого залежить від умов, на яких держава пропонує громадянам легалізувати свої доходи. Міжнародний досвід проведення податкових амністій капіталів свідчить, що для успішної реалізації даної акції необхідно виконати кілька обов’язкових умов:

- по-перше, одноразове декларування повинно проводитись у рамках реформування податкової системи в цілому;
- по-друге, важливо встановити терміни реалізації інституту одноразового декларування, який повинен бути достатнім для того, щоб усі бажаючі встигли скористатися наданим державою правом. На нашу думку, умовою ефективності проведення такого заходу є його короткостроковість, (вважаємо, що достатнім є встановлення терміну реалізації одноразового декларування до 1 року);
- по-третє, не рекомендується проводити одноразове декларування, легалізацію активів частіше, ніж один раз на десять років, щоб не вплинути негативно на податкову правосвідомість і дисципліну платників податків;
- по-четверте, одним з необхідних факторів підвищення ефективності під час проведення легалізації коштів, з яких не сплачено податки, є посилення відповідальності за приховування таких активів [3];
- по-п’яте, обов’язковою умовою проведення разового декларування доходів громадян є проведення широкої рекламної, пропагандистської компанії, яка повинна забезпечити довіру потенційних платників податків;
- по-шосте, необхідною умовою є посилення можливостей здійснення податкового контролю уповноважених органів для формування належних стимулів у платника податків після проведення одноразового декларування;.

- по-сьоме, збільшення числа аудиторів, комп'ютеризація та уніфікація баз даних;
- по-восьме, важливо сформувати систему інституційного забезпечення реалізації інституту одноразового декларування, що включає організаційне забезпечення (створена в державі система інституцій, уповноважених органів, склад їхніх обов'язків та повноважень, організація та координація їхніх дій) і, звісно, нормативно-правове забезпечення діяльності таких інституцій, що встановлює масштаби податкового регулювання, його межі та, відповідно, можливі результати, тобто рівень ефективності відповідних заходів.

Обов'язковим фактором ефективності реалізації ініціативи щодо запровадження одноразового декларування є надання державою гарантій, що проти суб'єкта одноразового декларування не порушуватиметься кримінальна справа, справа про корупційне правопорушення, не розпочинатиметься провадження у справі про адміністративне правопорушення з підстав порушення податкового чи іншого законодавства у зв'язку з одержанням задекларованих доходів та майна. Також суб'єктам, які одноразово задекларували доходи, держава повинна гарантувати наступне: звільнення від обов'язку щодо надання інформації про джерела одержання задекларованих доходів; збереження відповідними державними органами таємниці щодо суб'єктів декларування та іншої інформації, що міститься в декларації; непорушення питання про притягнення до юридичної відповідальності щодо доходів, одержаних до подання декларації, за винятком виявлення правопорушень, у разі вчинення яких не допускається разове декларування доходів.

Отже, очікуваними соціально-економічними ефектами від реалізації ініціативи щодо запровадження одноразового декларування є узгодження інтересів суспільства й бізнесу, сприяння детінізації економіки, зростання доходної бази державного бюджету, формування додаткового джерела інвестиційних ресурсів, розвиток банківського сектору та підвищення рівня податкової дисципліни платників податків. Важливо усвідомлювати, що досягнення бажаних результатів залежить від умов, на яких держава пропонує громадянам здійснити разове декларування своїх доходів. Навряд чи ефективна реалізація даної ініціативи буде можливою за відсутності у платника податків чіткої впевненості у невідворотності настання відповідальності за недобросовісну поведінку, важливим інструментом формування якої є ініціативи щодо посилення можливостей податкового контролю після завершення періоду разового декларування. З іншого боку, ключовою умовою ефективності реалізації ініціативи щодо одноразового декларування є гарантування законодавчого

закріплення норм про конфіденційність поданої громадянами інформації про податкові упушення. Ключовим фактором успіху разового декларування вважаємо встановлення нижчої податкової ставки, активну рекламну кампанію усіх засобах інформації, а також наголошення вищими посадовими органами на тому, що таке декларування має разовий характер і більше проводитись не буде.

Список використаних джерел:

1. Мельник Л.Г. Економіка підприємства: конспект лекцій [навч. посібн.] / Л. Г. Мельник, О. І. Корінцева. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2004. – 412 с.
2. Бухалков М. И. Внутрифирменное планирование. – [2-е изд., испр. и доп.] / М. И. Бухалков. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 400 с.
3. Різник Н.С. Концептуальні підходи до проведення економічної амністії капіталу на регіональному рівні [Електронний ресурс] / Н. С. Різник // Економічний форум. – 2012. – №4 – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekfor/2012_4/29.pdf

Воробйова Ольга Олександрівна,
викладач кафедри фінансів, обліку та аудиту,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ДЕБІТОРСЬКА І КРЕДИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ

Вступ. Основа нормального функціонування підприємства – достатній обсяг фінансових ресурсів, що забезпечують можливість задоволення виникаючих потреб для поточної діяльності і розвитку.

Виробнича і фінансова діяльність підприємства починається із формування фінансових ресурсів, мета яких – забезпечення стабільного процесу виробництва та його розвитку. Саме це є умовою конкурентоспроможності підприємства на ринку: шансів виграти у того більше, хто здатен з найменшими затратами залучати більше фінансових ресурсів. Форми та методи залучення джерел фінансових ресурсів впливають на раціональне їх розміщення і навпаки.

Важливими показниками роботи виробничих підприємств є наявність кредиторської та дебіторської заборгованості, у тому числі за товарами (роботами, послугами), за бюджетом, з оплати праці та інші види.

Результати дослідження. Кредиторська заборгованість являє собою суму грошових коштів або вартість товарів, робіт та послуг, що підприємство винне своїм контрагентам на певну дату, але з моменту виникнення до дати погашення сума цієї заборгованості знаходиться в розпорядженні підприємства і може бути джерелом його фінансових ресурсів, напрямом якого точно визначений (дата сплати заборгованості контрагенту, працівнику або державі, яким підприємство винне).

Дебіторська заборгованість являє собою грошові кошти, вартість товарів, робіт, послуг, що підприємство повинно отримати від контрагентів. Дебіторська заборгованість за товари, роботи та послуги виникає у випадку реалізації підприємством товарів з відстроченням платежу. Таким чином, для дебіторської заборгованості характерна визначеність напрямку розміщення фінансових ресурсів, момент перетворення яких на джерела фінансових ресурсів відомий.

Таким чином, кредиторська та дебіторська заборгованість – це перехідні етапи в перетворенні джерел фінансових ресурсів на напрямки їх розміщення й отримання джерел фінансових ресурсів у результаті вже відомих напрямків їх розміщення.

Розглянемо та визначимо такі перехідні етапи та доказати їх існування.

Схематично в кругообігу фінансових ресурсів цей процес можна відобразити так: «джерела фінансових ресурсів» → «кредиторська заборгованість» → «дебіторська заборгованість» → «розміщення фінансових ресурсів» → «використання фінансових ресурсів» → «результат ефективного розміщення та використання фінансових ресурсів (джерела або втрати)».

Можна стверджувати, що дебіторська та кредиторська заборгованість являють собою сполучну ланку в процесах формування та розміщення фінансових ресурсів підприємств.

Загальновідомо, що кредиторська заборгованість є джерелом формування фінансових ресурсів підприємства, дебіторська – напрямком розміщення та використання фінансових ресурсів.

Формами дебіторської та кредиторської заборгованості можуть бути грошова, матеріальна та вексельна (Табл. 1).

Дебіторська та кредиторська заборгованість характеризуються одночасною визначеністю джерела формування та напрямку розміщення і використання, але моменти їх виникнення дещо різняться залежно від форми заборгованості – грошової або матеріальної.

Кредиторська заборгованість у формі одержаних авансів від покупців є реальним джерелом формування фінансових ресурсів підприємства. Наприклад, підприємство отримало аванс (джерело фінансових ресурсів), який може використати на власні потреби (розміщення і використання фінансових ресурсів). Проте залишається не відвантаженою продукція, яка

також є напрямком розміщення і використання фінансових ресурсів. Тобто підприємство отримує грошові кошти за не відвантажену продукцію і використовує їх на свої цілі. Одночасно відбуваються такі стадії кругообігу фінансових ресурсів: «розміщення (виробництво продукції, що підприємство повинно відвантажити)» – «формування джерела (аванси отримані)». У разі використання авансів на власні потреби стадія кругообігу завершується використанням фінансових ресурсів (використання авансів на власні потреби).

Таблиця 1

Форми дебіторської та кредиторської заборгованості

Актив	Пасив
Напрямок розміщення та використання фінансових ресурсів	Джерело фінансових ресурсів
Дебіторська заборгованість	Кредиторська заборгованість
Вексельна форма	Вексельна форма
Товарна форма. Підприємство реалізує товари в кредит, тобто з відстроченням платежу. Підприємство відвантажило продукцію і чекає на отримання оплати від контрагента.	Товарна форма. Підприємство купило сировину, матеріали тощо в кредит. Підприємство отримало продукцію і повинно сплатити кошти контрагенту.
Грошова форма, у тому числі видані аванси. Підприємство видало аванси і чекає на отримання продукції, яку його контрагент винен.	Грошова форма, у тому числі одержані аванси. Підприємство одержало аванси і повинно відвантажити продукцію контрагенту.

Інші види кредиторської заборгованості у грошовій формі (перед бюджетом, працівниками тощо) певний час також є джерелами фінансових ресурсів підприємства за умови, що в розпорядженні підприємства є такі грошові кошти.

Особливістю кредиторської заборгованості за товари, роботи та послуги є одночасність виникнення джерел фінансових ресурсів і напрямків їх розміщення, тобто, на відміну від кредиторської заборгованості у грошовій формі, одночасно відбуваються такі стадії кругообігу фінансових ресурсів: «розміщення (виробництво продукції, що підприємство повинно відвантажити)» – «формування джерела (вартість отриманої сировини, матеріалів, електроенергії тощо)» – «використанням фінансових ресурсів

(використання сировини, матеріалів, електроенергії у виробничому процесі)». Наприклад, підприємство отримало сировину і використовує її для виробництва своєї продукції.

Таким чином, реальним джерелом формування фінансових ресурсів підприємства можна вважати кредиторську заборгованість у вигляді одержаних авансів. Джерело формування і одночасно напрямок розміщення фінансових ресурсів являє собою кредиторська заборгованість за товари, роботи та послуги. Інші види кредиторської заборгованості у грошовій формі є джерелами фінансових ресурсів за умови виникнення заборгованості через несплату коштів, а не реальну їх відсутність.

Дебіторська заборгованість за виданими авансами є чітко визначеним напрямком використання фінансових ресурсів. Підприємство видало аванси і чекає на отримання продукції, яку його контрагент винен. У даному випадку стадії кругообігу фінансових ресурсів віддаляються один від одного, підприємство тільки використовує свої фінансові ресурси.

Інші види дебіторської заборгованості у грошовій формі є напрямком використання фінансових ресурсів у попередніх періодах. Такі надходження для підприємства – це майбутні джерела формування його фінансових ресурсів.

Для дебіторської заборгованості за товари, роботи та послуги характерна першочерговість визначення напрямків використання фінансових ресурсів з майбутнім формуванням джерел їх покриття. Це пов'язано з тим, що дебіторська заборгованість за товари, роботи та послуги являє собою вартість відвантажених товарів, наданих послуг чи виконаних робіт, виручка від реалізації яких надійде в наступних періодах.

Дебіторська заборгованість за виданими авансами є чітко визначеним напрямком розміщення фінансових ресурсів. Напрямок розміщення і майбутнє джерело формування фінансових ресурсів – це дебіторська заборгованість за товари, роботи та послуги. Інші види дебіторської заборгованості у грошовій формі є напрямками розміщення і використання фінансових ресурсів у попередніх періодах та можливими джерелами формування фінансових ресурсів у майбутньому.

У практичній роботі підприємства джерела формування фінансових ресурсів, як правило, не відповідають напрямкам їх розміщення: виручку від реалізації використовують для покриття необхідних витрат на даний момент часу; одержані аванси (кредиторська заборгованість) за товари, роботи та послуги можуть використовувати на сплату податків або тих платежів, строк сплати яких настав.

Дебіторська і кредиторська заборгованість виникає у процесі реалізації товарів, робіт, послуг будь-якого підприємства. Їх виникнення пов'язані з розбіжністю дати отримання зобов'язань із датою платежів за ними.

Для промислового підприємства при управлінні процесами формування

дебіторської та кредиторської заборгованості першочергове значення мають три фактори:

1) розміри залишків заборгованості на кінець (початок) звітного періоду (кварталу чи року);

2) період обертання заборгованості (терміну обертання, строку погашення);

3) структура дебіторської і кредиторської заборгованості.

Четвертий фактор, що безпосередньо впливає на процес управління дебіторською заборгованістю, – склад оборотних коштів підприємства, а саме – наявність чи відсутність грошових коштів на банківських рахунках та виробничих запасів.

На процеси управління дебіторською та кредиторською заборгованістю впливає їх структура, структура оборотних коштів та результати розрахунку коефіцієнтів покриття та ліквідності. Оцінка впливу балансових залишків дебіторської і кредиторської заборгованості на фінансовий стан підприємства повинна здійснюватися з урахуванням рівня коефіцієнтів ліквідності і відповідності періодичності перетворення дебіторської заборгованості на кошти, періодичності погашення кредиторської заборгованості.

Висновки. Згідно з цілями нашого дослідження зробимо відповідні висновки.

1. Роль і місце кредиторської та дебіторської заборгованості у процесах формування джерел фінансових ресурсів і напрямків їх використання та розміщення:

1.1. Реальним джерелом формування фінансових ресурсів підприємства можна вважати кредиторську заборгованість у вигляді одержаних авансів. Дійсним і чітко визначеним напрямком розміщення фінансових ресурсів є дебіторська заборгованість за виданими авансами.

1.2. Джерелом формування й одночасно напрямком розміщення фінансових ресурсів є кредиторська заборгованість за товари, роботи та послуги. Напрямок розміщення і майбутнє джерело формування фінансових ресурсів – це дебіторська заборгованість за товари, роботи та послуги.

1.3. Інші види кредиторської заборгованості у грошовій формі є джерелами фінансових ресурсів за умови виникнення заборгованості через несплату коштів, а не реальну їх відсутність. Інші види дебіторської заборгованості у грошовій формі є напрямками розміщення і використання фінансових ресурсів у попередніх періодах та можливими джерелами формування фінансових ресурсів у майбутньому.

2. Високий рівень коефіцієнта загальної ліквідності і більш швидка оборотність кредиторської заборгованості, порівняно з оборотністю дебіторської заборгованості, призводить до перевищення абсолютних сум дебіторської заборгованості над кредиторською за звітний період. У протилежному випадку відбувається перевищення розміру кредиторської

заборгованості над дебіторською.

Список використаних джерел:

1. Непочатенко О.О. Фінанси підприємств.: [навч. посібник] / О.О. Непочатенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2013. – 504 с.
2. Практикум з фінансового та управлінського обліку за національними стандартами: навчальний посібник / [М.Ф. Огійчук, Л.Г. Панченко, Л.О. Сколотій, Т.П. Шев'якова, В.В. Посиляєв; за ред. М.Ф. Огійчука]. – [2-е вид., перроб. і доп.] – К. : Алерта, 2013. – 608 с.
3. Садовська І.Б. Бухгалтерський облік: навчальний посібник / І.Б. Садовська, Т.В. Божидарнік, К.Є. Нагірська. – К. : ЦУЛ, 2013. – 688 с.
4. Сопко В. В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: [навч. посіб.] / В.В. Сопко. – К. : КНЕУ, 2009. – 526 с.
5. Фінанси підприємств: підручник / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін. – К.: КНЕУ, 2008. – 552 с.
6. Біла О. Г. Фінансове планування і фінансова стабільність підприємств / О.Г. Біла // Фінанси України. – 2007. – № 4. – С. 112 – 118.

Дичко Іван Олексійович,
к. ф.-м. н., доцент кафедри економіки
та математичних дисциплін,
Полтавський інститут економіки і права

ПЕРША НОСФЕРНА КРИЗА НА ЗЕМЛІ

*Я брат зверью и ящерам, и рыбам,
Мне внятен рост весной встающих трав; Молюсь Земле, к её
извечным глыбам,
Устами неистомными припав.
Валерий Брюсов*

Термін біосфера (сфера життя) запровадив у науку австрійський геолог Едуард Зюсс (1831 – 1914) у 1875 році, а основи вчення про біосферу опрацював академік В. І. Вернадський (1863 – 1945).

Біосфера почала формуватися на Землі не пізніше 3,8 млрд. років тому з моменту появи перших мікроорганізмів. Вона пронизує всю гідросферу аж до найглибших океанічних западин 11 км, верхню літосферу – до 7 – 8 км глибини, де температура сягає 100 градусів, і

нижню атмосферу до – 20 км (висота озонового шару). У межах біосфери налічується більше 3 мільйонів видів живих організмів, маса живої речовини в біосфері близька до $3 \cdot 10^{18}$ т.

З останньої чверті XX століття (третю чверть можна вважати перехідною) на планеті Земля відбулася *ноосфера*. Термін ноосфера запропонував академік В. І. Вернадський. Він вважав також, що наступала епоха, коли людина повинна була звалити на свої плечі обов'язок розумного упорядкування процесів життєдіяльності на Землі з метою оптимального поєднання її господарювання в рамках функціонуючої на планеті біосфери. Але не так сталося, як гадалося. Як завжди, на перший план виступив людський егоїзм, бездушне і бездуховне відношення до природи, основним принципом якого досі залишається заклик, проголошений дідусем І. В. Мічурінін (1855 – 1935): «Ми не можемо чекати милостей від природи, взяти їх у неї – наше завдання». І взяти будь-якою ціною, попри шкоду, завдану природі й на майбутню перспективу.

Ідеї про глобальний характер господарської діяльності людини, тобто близькі до тих, які зараз трактуються в рамках таких понять, як біосфера і ноосфера (від грецького *νοος* – розум), висловлювалися уже починаючи з XIX ст. (космізм О. Гумбольдта, Р. Штайнера). На початку XX ст. подібні трактування знаходимо у працях українського ученого В. І. Вернадського, російських учених В. С. Соловйова, М. О. Умова, П. О. Флоренського, К. Е. Цюлковського, О. Л. Чижевського та ін. Цими вченими трактувалися проблеми єдності людини і природи, космічної місії людини, космічних масштабів її діяльності. Уже тоді авангард людської думки був свідомий того, що споживацьке мислення людини, яке формувалося тисячоліттями, – то основна причина кризи відносин у

системі людина – природа. Наслідком цього стало забруднення довкілля, загроза біорізноманіттю природи, могутній антропогенний вплив на природні ландшафти. Екологічна криза – це перш за все криза світогляду, мислення і свідомості, криза особистості, яка ставить свої егоїстичні потреби понад усе.

Усвідомлення цього кризового стану стало надбанням світової громадськості, про що свідчать численні міжнародні і міждержавні документи ЮНЕСКО – ЮНЕП (United Nations Environment Programme – Програми довкілля ООН). У 1978 р. XIV Асамблея Міжнародного Союзу Охорони Природи прийняла «Всесвітню Стратегію Охорони Природи». Цей надзвичайно важливий для всього людства документ, як ніколи, злободенний і зараз. Суть Стратегії полягає в тому, щоб зробити охорону природи неодмінною справою кожної держави, кожної організації чи підприємства, кожної людини. Без цього рішучого повороту майбутнє людства неможливо передбачити. Деградація природи настає з такою швидкістю, що безпосередньо загрожує благополуччю багатьох людей і стабільності держав.

У 1987 р. в доповіді Міжнародної комісії ООН були запропоновані основні положення *концепції стійкого (допустимого, самопідтримуючого) розвитку*. Стійкий розвиток – це модель розвитку глобальної екосистеми – біосфери, при якому зберігається динамічна рівновага між окремими її підсистемами (природа, соціум, глобальні геокомплекси). Провідна ідея цього розвитку – екологічний імператив: *правильне і дозволене тільки те, що не порушує природної рівноваги*.

У 1992 р. Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро) прийняла програму «Повістка дня на XXI століття» і затвердила її як керівництво до дії для всіх країн планети. Серед основних положень програми – концепція про те, що здатне надати розвитку світової цивілізації стійкий і довговічний характер, щоб це відповідало потребам людей, які живуть сьогодні, і не позбавляло такого стану наступні покоління.

Усі ці заходи були націлені зорієнтувати суспільну думку на тривале і цілеспрямоване виховання екологічної культури, переорієнтування людства на нові пріоритети. У зв'язку з цим, як ніколи,

зростає роль системи освіти. Одним із найважливіших стратегічних завдань освіти є формування нового загальнопланетарного мислення, екологічної культури окремої особистості і суспільства в цілому.

Усвідомлення важливості екологічної освіти відбулося ще наприкінці 50-х років минулого століття. У зв'язку з цим передовими педагогами робляться спроби запровадити систематичну екологічну освіту, яка ставить за мету всебічний природоохоронний світогляд. У формуванні екологічної культури провідна роль належить предметам природничого циклу, хоча й гуманітарні дисципліни мають для цього широкі можливості.

Система екологічного виховання передбачає формування умінь аналізувати явища природи, бережливого ставлення до її багатства як єдиного і неповторного середовища існування людини. Грамотна людина повинна усвідомлювати єдність природних процесів, зв'язок людини з природою. Грамотна людина повинна знати, що її фахова діяльність і поведінка повинні бути відповідні законам природи. Екологічне виховання повинно формувати екологічну культуру людини, для якої характерні різнобічні екологічні знання про навколишнє середовище, екологічний стиль мислення, що передбачає відповідальне ставлення до природи, до свого здоров'я, наявність умінь і досвіду вирішувати екологічні проблеми, безпосередня участь у природоохоронній роботі, здатність передбачати можливі негативні наслідки природоперетворюючої діяльності людини.

Проте, попри заходи, які приймалися світовим соціумом, руйнівні екологічні тенденції продовжують зростати. Неодноразові спроби зняти бодай частину екологічних проблем успіхів не мали. Проблеми продовжують загострюватись. Стає очевидним, що в рамках існуючої тепер технократичної парадигми подолання екологічної кризи неможливе. Необхідно віднайти нові концептуальні підходи, нові моделі розвитку і серед них – глобальний перехід на альтернативні самовідновні енергоджерела.

У зв'язку з усім цим ми можемо констатувати настання першої ноосферної кризи, яка відбулася на нашій планеті. Зупинимось коротко на цій проблемі.

Основним критерієм Ноосфери, що відбулася в цих умовах, є якісно нова, автономна від Біосфери, внутрішньо самодостатня система існування світової спільноти *Homo sapiens*. Таким чином, уже більш як чверть століття на нашій планеті існують дві самодостатні системи – *Біосфера* і *Ноосфера*, які стали альтернативними. Справа в тім, що, розірвавши *контрольні механізми* Біосфери, людство не створило у своїй Ноосфері власних контрольних механізмів. *А система, позбавлена внутрішнього самоконтролю, приречена на саморуйнування.* Ноосфера

тепер розвивається за своїми власними законами, незрозумілими для людства. До них з часом доведеться адаптуватися.

Унаслідок цілковитого незнання законів Ноосфери настала *перша Ноосферна криза*, яка виявляється такими феноменами.

1. Розрив механізму самоконтролю Біосфери за підтримкою рівноваги може призвести до *непередбачених і катастрофічних наслідків*. Відомо, наприклад, що одна клітина бактерії за добу без жорстко детермінованого зовнішніми умовами регулювання чисельності заповнить об'єм морів і океанів, потомство однієї кульбаби за 10 років здатне заповнити всю поверхню Землі, а пара мишей за 15 років – об'єм усієї літосфери. І це лише один із можливих наслідків відсутності внутрішнього самоконтролю функціонування біосфери.

2. Природокористування звело Біосферу до рівня підсобного господарства і перебудовує її або взагалі знищує відповідно до потреб цього господарства. За підрахунками академіка Ковди, людство вже сьогодні впливає на Біосферу в 2000 разів сильніше, ніж протидіють її саморегулюючі механізми. У результаті в найближчі 50 років площа пустель збільшиться на 50%, зникне четверть усіх видів рослин і тварин. Песимісти твердять, що незворотний колапс уже почався. Знищення Біосфери і заміна її повністю керованим господарством Ноосфери Ноосфера, очевидно, переживе. Але світ при цьому зміниться радикально з непередбаченими наслідками для наступної еволюції Ноосфери. Нам ще не зрозуміло, чи зможе людина довго існувати без Біосфери. Може, втративши Біосферу, людина сама поступиться місцем іншим формам розуму, створеним нею самою. Ноосфера розвиватиметься далі без людини.

3. Стало неможливим реалізувати основні принципи сучасної цивілізації – постулат узагальненого гуманізму, життя для всіх людей на рівні розвинених країн. Це неусвідомлений глобальний самообман. У США на душу населення затрачається у 200 разів більше енергії, ніж у слаборозвинених країнах, а споживання кисню уже переважає його виробництво рослинами на території цієї країни. Зараз щорічно спалюється 10 мільярдів тонн умовного палива. Якщо відсталі країни підвищать рівень життя бодай у 2 рази менше по відношенню до США, то за рік потрібно буде спалювати у 100 разів більше умовного палива. Через кілька років такого торжества достойного для всіх людей життя на Землі не залишиться більше нічого, здатного горіти. Усі хочуть жити достойно і всі заслуговують на достойне життя. І робитимуть для цього все можливе і неможливе. Тому в Ноосфері треба знайти інші шляхи і механізми саморегулювання і самоконтролю.

4. Припасування віртуального світу до реального може стати загрозою і спричинити з часом руйнування реального світу. Так

транссексуали являють собою загрозу природним відносинам між статтями і зводять ці відносини до рівня безплідного сурогату.

5. Один з напрямків еволюції Ноосфери – поява нових форм розуму. Якими законами буде цей розум еволюціонувати і яким буде його вплив і взаємодія з людиною, – зараз нічого напевне не можна сказати.

На противагу до цього наведемо рекомендації вищезгаданої «Всесвітньої Стратегії Охорони Природи» Міжнародного Союзу Охорони Природи, ніби пафосний заклик до відомого всім нерозумного лісоруба, який рубас сучок, на якому сидить:

1) Земля у нас єдина. Це чудовий космічний корабель з усім необхідним для нескінченно довгої подорожі на ньому. Але люди не повинні поводитися з життєвими запасами, наче сп'янілі матроси. Механізм життєзабезпечення надзвичайно міцний, але не безмежно. А у випадку його поломки пересісти буде нікуди.

2) Все живе має однакове право на існування. У Бога немає пасинків. Усі для Нього однаково улюблені діти: і людина, і яка-небудь синиця чи божя коровка. Нам лише здається, що безмовне випадання якої-небудь ниточки із строкатого килима життя – несуттєве. Жорстока помилка! Килим поступово стає і менш міцним, і менш строкатим. Випадання лише одного виду з екологічної ієрархії живлення може призвести до порушення рівноваги всієї системи і її руйнування. Збіднення світу живого незмінно веде до збіднення людського духу, дегуманізації особистості. Адже природа – це найважливіше і нічим незамінне джерело наших духовних цінностей і душевного здоров'я. А відтворити втрачене неможливо.

3) Усі види рослин і тварин мають потенційну економічну чи духовну цінність. Половина всіх ліків одержується із рослинних і тваринних продуктів, а хімічний ключ синтетичних ліків підказаний нам також живою природою. Вивчення фізіології восьминого дало можливість зрозуміти деякі особливості процесів старіння людини, найважливіші відкриття в генетиці здобуті дослідниками з мушкою дрозофілою і кольоровим горошком. Проте тисячам видів тварин і 25 тисячам видів рослин загрожує вимирання.

4) Особливої нашої уваги заслуговують дикі предки культурних рослин. Життєстійкість культурних рослин значно знижена в результаті селекції, яка проводилася тільки з метою підвищення врожайності і якості плодів. Збереження на Землі предків культурних рослин – єдина гарантія для людства, що ці культури не будуть знищені якоюсь хворобою або через виродження.

Залишити на Землі цей загартований еволюцією фундамент нашого благополуччя – справа першорядного значення, варта будь-яких затрат.

5) Ресурси Землі обмежені і не можуть підтримувати

життєдіяльність необмеженої кількості представників будь-якого біологічного виду. Необмежене зростання народонаселення небезпечне. Проблема ця складна і делікатна, але нехтувати нею не можна. Альтернативним регулятором чисельності народонаселення стане голод або інші нещастя.

6) Марнотратство людей – одна з головних загроз ресурсам планети. Із надр Землі щорічно добувається близько 100 млрд. тонн корисних копалин (близько 15 тонн на людину), із них 90% іде на смітник. Гедонізм, філософія насолоди життям стали ідейною зброєю творців реклами і споживання. Прагматик став шкідливішим за ненажерливу сарану. Уже Сократ якось вигукнув на ринку вражений: «О, скільки тут непотрібних мені речей!» Тим більше в нинішні часи виробляється багато предметів споживання (за даними статистики – більше мільярда!), без яких людина може і повинна обійтися. Альтернатива цьому – пустий колодязь ресурсів і гори задушливих для людини і для природи покидьків.

7) Кількість кисню, що споживається окремими державами, вже переважає його виробництво рослинами цих країн. Тільки за один трансатлантичний рейс великий пасажирський лайнер спалює 10 тонн кисню. Поповнення дефіциту йде за рахунок великих лісових масивів. Але дощовий тропічний ліс – один з головних постачальників кисню – уже знищений на 40%, а вирубування його продовжується зі швидкістю 20 га/хвилину. Зі швидкістю 44 га/хвилину пустеля наступає на степ. Проте для нормальної життєдіяльності людини потрібна біологічна функція трьох великих дерев.

8) Уся система навчання і виховання повинна бути перебудована з урахуванням насущних екологічних проблем. Стратегія вважає недостатнім курси охорони природи у школах. Кожен учитель на кожному уроці повинен не пропускати нагоди екологічного виховання. Те ж саме стосується вузів. Необхідно пам'ятати, що завтрашній спеціаліст чи адміністратор буде задіяний у виробничих процесах, керувати ними.

Кожен неправильний, неграмотний, нерозрахований крок спричиняє втрати, часто невідправні. І навпаки, екологічно грамотна людина здатна примножити природні багатства. Знання, культура, продумані закони, відповідальність, інформованість допоможуть людям подолати нинішню кризу і конфлікт з природою.

9) Весь тягар турбот з охорони природи людина неодмінно повинна звалити на свої плечі і мужньо нести його до кінця. Альтернативи цьому немає. Про це свідчить весь досвід нашого життя.

Список використаних джерел:

1. Кордюм В. А. Біоетика: минуле, сучасне, майбутнє / В. А. Кордюм // Вісник НАНУ. – 2001. – №12. – С. 9 – 23.
2. Песков В. // Комсомольская Правда. – 1978. – 30 декабря.
3. За матеріалами Internet (<http://uk.wikipedia.org/wiki/IUCN>, <http://pidruchniki.com.ua/15100827/ekologia>, <http://uk.wikipedia.org/wiki>).

Дмитрієва Наталья Юрьевна,
к. э. н., доцент, доцент кафедры
экономической теории и мировой экономики,
Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины

Пухова Наталья Павловна,
к. э. н., доцент, доцент кафедры
экономической теории и мировой экономики,
Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины

СУБЪЕКТЫ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА КАК ФАКТОР ЕГО РАЗВИТИЯ

Введение. В Республике Беларусь в ходе структурной перестройки экономики особое значение приобретает развитие малого и среднего бизнеса. Именно малый и средний бизнес, не требуя крупных стартовых инвестиций и гарантий, обеспечивает высокую скорость оборота ресурсов, способен наиболее быстро и экономно решать проблемы реструктуризации экономики; формирования и насыщения рынка потребительских товаров в условиях ограниченности финансовых ресурсов, оперативно реагируя на изменение конъюнктуры рынка, придаёт экономике необходимую гибкость, вносит существенный вклад в формирование конкурентной среды, что для белорусской высокомонополизированной экономики имеет первостепенное значение, является катализатором научно-технического прогресса.

Кроме экономических, малый и средний бизнес выполняет и ряд социальных функций: даёт возможность людям реализовать свой творческий потенциал; способствует решению проблемы занятости; даёт возможность использовать труд социально уязвимых групп населения (женщин, учащихся, пенсионеров, инвалидов и др.), которые не всегда могут работать на крупных предприятиях; обеспечивает постепенное формирование среднего класса, являющегося социальной основой рыночной экономики – гаранта политической стабильности и демократического развития общества.

Таким образом, малое и среднее предпринимательство – это существенная составляющая цивилизованного рыночного хозяйства, неотъемлемый элемент присущего ему конкурентного механизма. Предпринимательский уклад придаёт рыночной экономике должную гибкость, мобилизует крупные финансовые и производственные ресурсы населения, несёт в себе мощный антимонопольный потенциал, служит серьёзным фактором структурной перестройки и обеспечения прорывов

по ряду направлений научно-технического прогресса, во многом решает проблему занятости и другие проблемы рыночного хозяйства.

Результаты исследования. Становление и развитие малого и среднего предпринимательства в единстве с крупным бизнесом представляет собой стратегическую задачу экономической политики правительства Республики Беларусь. Анализ информации о состоянии развития предпринимательства свидетельствует о сохранении положительной динамики деловой активности в Республике Беларусь. Согласно данным Министерства по налогам и сборам по состоянию на 1 января 2013 года на учёте в налоговых органах состояло 403 294 субъекта хозяйствования, из которых 334 326 относятся к сектору малого и среднего предпринимательства (индивидуальных предпринимателей – 232 851, микроорганизаций – 88 607, малых организаций – 10 531, субъектов среднего предпринимательства – 2 337). По сравнению с началом 2012 года количество субъектов малого и среднего предпринимательства увеличилось на 20 933 единицы, или на 6,7 процента.

Всего в сфере малого и среднего бизнеса работает около 1 500 тыс. человек, то есть почти треть экономически активного населения республики. Доля занятых в малом и среднем предпринимательстве с учётом индивидуальных предпринимателей и их наёмных работников составляет от общего количества занятых в экономике порядка 32,0 процентов (28,6 процента в 2007 г.).

Удельный вес ВВП, произведённого субъектами малого и среднего предпринимательства, составляет более 24,0 процентов. В последние годы в республике отмечается тенденция роста по всем основным показателям, отражающим состояние и развитие малого и среднего предпринимательства [5, с.3].

По результатам отчёта Всемирного банка и Международной финансовой корпорации «Ведение бизнеса – 2015: понимание норм регулирования деятельности малых и средних предприятий» Беларусь заняла 57-ю позицию среди 189 стран (в 2014 году – 63-ю).

Наиболее высоко эксперты оценили то, что Беларусь упростила процедуры налогообложения для компаний. Так, была внедрена электронная система деклараций и уплаты обязательных взносов по страхованию несчастных случаев на рабочем месте. Упростились требования к правилам подачи декларации по налогу на прибыль предприятий и НДС. Кроме того, Беларусь, согласно отчёту, повысила качество регулирования деятельности малых и средних предприятий в таких сферах, как получение разрешений на строительство, осуществление внешнеторговой деятельности.

Первое место в мировом рейтинге «Ведение бизнеса – 2015» занимает Сингапур. За ним в списке десяти ведущих стран с самыми благоприятными нормативно-правовыми базами для предпринимательской деятельности следуют Новая Зеландия, Гонконг, Дания. Россия в рейтинге занимает 62-ю позицию, Казахстан – 77-ю [3, с.2].

Достаточно динамично за последние годы развивается частное предпринимательство и в городе Гомеле, которое стало неотъемлемой частью экономики города. На 1 октября 2014 года в Гомеле зарегистрировано 18 010 субъектов малого и среднего бизнеса, в том числе 5 226 юридических лиц и 12 784 индивидуальных предпринимателя. Следует отметить позитивную динамику роста малого бизнеса. По сравнению с аналогичным периодом 2013 года число юридических лиц увеличилось на 4,7 процента, индивидуальных предпринимателей – на 3,0 процента. Успешное развитие малого и среднего предпринимательства в значительной мере влияет на экономику города. Главный показатель, который характеризует вклад частного сектора, – налоговые платежи. Темп их поступлений в бюджет от юридических лиц постоянно растёт.

Кроме того, с каждым годом наблюдается тенденция количественного роста предприятий-экспортёров. Если в 2013 году на территории города осуществляло экспортную деятельность 180 частных предприятий, то в 2014 году их число увеличилось на 7,8 процента и составило 194. В 2014 году в частный бизнес города поступило иностранных инвестиций на сумму более 32 миллионов долларов США. Основными странами, вкладывающими финансовые средства в экономику города, являются Германия, Россия и Литва. Инвесторы предпочитают вкладывать финансовые средства в область промышленности, куда поступает более 90 процентов иностранных инвестиций.

Однако следует подчеркнуть, что из 481 малого предприятия, зарегистрированного в 2014 году, 45 процентов приходится на сферу торговли и оказания услуг и только 23 процента представляют промышленную сферу. Эти цифровые показатели являются своего рода индикатором того, что степень привлекательности предпринимательской деятельности для экономически активного населения в производстве и строительстве продолжает оставаться на достаточно низком уровне. Предприниматели предпочитают открывать своё дело в сфере торговли по ряду причин. Это – относительно низкий уровень стартового капитала, так как нет необходимости вкладывать значительные финансовые средства в дорогостоящее оборудование. Также немаловажную роль играет высокий показатель оборачиваемости денежных средств, что

позволяет работать даже при невысокой рентабельности частной фирмы. Кроме того, сфера торговли не испытывает кадровый голод. Успешно развивать собственный бизнес можно без привлечения большого количества квалифицированных специалистов.

Государство поддерживает частный бизнес. В 2013 году Гомельским областным Советом депутатов принята Программа государственной поддержки малого и среднего предпринимательства Гомельской области на 2013 – 2015 годы. В 2013 году на мероприятия Программы было выделено 5 миллиардов рублей с последующим увеличением до 6 миллиардов в 2014 году и до 7 миллиардов в 2015-м.

Поддержка оказывается прежде всего в части доступности финансовых ресурсов и ушевления процентных ставок по кредитам. Так, за счёт средств местных бюджетов субъектам малого предпринимательства предоставляются на возмездной или безвозмездной основе финансовые средства, субсидии для возмещения части процентов за пользование банковскими кредитами, части расходов на выплату лизинговых платежей, расходов на участие в выставочно-ярмарочных мероприятиях. Банки предоставляют льготные кредиты и микрокредиты, предусмотренные программами государственной поддержки малого предпринимательства. Управление по труду и социальной защите также выделяет субсидии для реализации частной инициативы. Преимущественное право на содействие в организации бизнеса предоставляется безработным, которые в связи с положением на рынке труда не имеют реальных возможностей получить подходящую работу и организуют наиболее социально значимые виды предпринимательской деятельности.

Однако частный сектор не стал пока альтернативой для решения вопросов экономического роста города. По нашему мнению, для того, чтобы он стал вносить ощутимый вклад в становление экономики, приоритеты должны быть сосредоточены на стимулировании развития предпринимательства в сферах промышленности, инновационной деятельности, оказания услуг. Так, на сегодня в Гомеле зарегистрировано 48 IT-компаний. Данное направление является весьма перспективным в связи с высокой его доходностью при относительно низком уровне материальных затрат. Возможности гомельских IT-компаний известны далеко за пределами нашей страны. Ими подписаны договоры на разработку программного обеспечения для компаний Великобритании, Кипра, США, России. Годовой объём экспорта компьютерных услуг частных компаний города составляет более 10 миллионов долларов США [4, с. 4].

Общественный характер предпринимательства означает не только деятельность участвующих в нём агентов, но и наличие в общественном

хозяйстве определённых условий, позволяющих реализовать присущие предпринимательству функциональные признаки. Совокупность таких условий составляет среду предпринимательства.

Наряду с обеспечением таких её элементов, как экономическая свобода и личная заинтересованность, важным, особенно на этапе становления и достижения финансовой самостоятельности, а в дальнейшем – и в ходе ведения хозяйственной деятельности, является создание в республике сети субъектов инфраструктуры поддержки малого и среднего предпринимательства.

Деятельность субъектов инфраструктуры регламентируется Законом Республики Беларусь «О поддержке малого и среднего предпринимательства» от 1 июля 2010 г., а также рядом Указов Президента Республики Беларусь.

В Программе государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в Республике Беларусь на 2013 – 2015 годы содержится тезис о необходимости оказывать содействие развитию субъектов инфраструктуры поддержки малого и среднего предпринимательства (финансовая поддержка, оказание консультационных услуг, обеспечение доступа к материальным ресурсам, участие в государственных закупках товаров, работ и услуг, помощь в решении вопросов взаимодействия с государственными органами и другое) и одна из задач – совершенствование работы инфраструктуры поддержки малого и среднего предпринимательства.

Так как деятельность малых предприятий ориентирована главным образом на местный рынок, малое предпринимательство является одним из элементов формирования региональной структуры экономики.

Следовательно, в деле его становления и финансирования важную роль играет региональная инфраструктура экономической и организационной поддержки малого предпринимательства и основные его составляющие – центры поддержки предпринимательства и инкубаторы малого предпринимательства.

Центры поддержки предпринимательства оказывают помощь в обучении и консалтинге, а бизнес-инкубаторы оказывают поддержку в физическом размещении малого и среднего бизнеса. Такой подход соответствует и зарубежной практике становления малого и среднего бизнеса. Так, немецкий бизнес на 90 процентов состоит из малых и средних предприятий, и все предприятия, которые организуются в Германии, автоматически становятся членами Торгово-промышленной палаты или Ремесленной палаты. Они понимают, что бизнес – это риск и ответственность, и для того, чтобы минимизировать этот риск, желающий заняться бизнесом должен пройти обучение и постоянно контактировать с другими предпринимателями.

В 2013 г. в республике действовали 83 центра поддержки предпринимательства (на 1 января 2012 г. – 76) и 15 инкубаторов малого предпринимательства. Доля субъектов инфраструктуры – 31 центр и 1 инкубатор, действующих в малых, средних городских поселениях и сельской местности, составила 32,6 процента от общего количества центров.

Из 98 действующих в республике субъектов инфраструктуры 78,6 процента от общего их количества являются организациями частной формы собственности, 15 процентов – коммунальной, 6 процентов – республиканской; осуществляют деятельность свыше 10 лет – 19 субъектов инфраструктуры, или 19,3 процента от численности действующих субъектов инфраструктуры, свыше 5 лет – 19 (19,3 процента), 3 – 5 лет – 12 (12,2 процента), 1 – 3 лет – 38 (38,7 процента), до 1 года – 10 субъектов инфраструктуры (10,5 процента) [5, с.7].

В Гомельской области в Реестр юридических лиц, имеющих статус центра поддержки предпринимательства и инкубатора малого предпринимательства, включено восемь субъектов хозяйствования:

ЗАО «Гомельбизнес – инновационный центр» (производит разработку бизнес-планов, занимается коммерциализацией инновационных разработок, обучением и подбором персонала; создан в феврале 1999 года);

ООО «Бизнес-центр» (специализируется на предоставлении юридических услуг);

ЗАО «Гомельское региональное агентство экономического развития» (оказывает услуги в сфере развития бизнеса – проектный менеджмент, бизнес-планирование, маркетинг);

ОДО «Лион» (оказывает информационные, консалтинговые и бухгалтерские услуги);

КИУП «Гомельский областной информационно-методический центр» (оказывает информационно-консалтинговые услуги в сфере ценообразования);

РУП «Центр научно-технической и деловой информации» (оказывает информационно-консультативные услуги, методическое обеспечение развития научно-технической и инновационной деятельности, в том числе инновационного предпринимательства);

ОАО «Агентство экономического развития «Свершение» (оказывает консалтинговые, рекламные, офисные услуги);

ОАО «Светлогорский деловой партнёр» (специализируется на оказании услуг в области бухгалтерского учёта, ведения хозяйственной деятельности, разработки бизнес-планов).

Инкубатор малого предпринимательства ЧКУП «БелТрастинфо» предоставляет в аренду помещения, офисное оборудование, оказывает

широкий спектр услуг начинающим предпринимательскую деятельность [2, с.1].

Центры оказывают субъектам предпринимательства, гражданам, желающим начать своё дело (безработные, молодёжь, женщины и др.), информационные и консультационные услуги по организации и ведению предпринимательской деятельности, содействуют в получении финансовых и материально-технических ресурсов, участию в выставках, ярмарках, налаживанию деловых контактов, продвижению производимой ими продукции на внутренний и внешний рынки, подготовке и обеспечению указанных субъектов квалифицированными кадрами, проводят маркетинговые исследования.

Для реализации задач, предусмотренных законодательством, действующие в республике центры имеют кадровый потенциал и помещения, необходимое компьютерное и офисное оборудование. Большинство сотрудников центров имеют высшее экономическое, юридическое, а также педагогическое и техническое образование.

В центры республики по различным вопросам организации и осуществления предпринимательской деятельности обращается более ста тысяч человек в год. По актуальной для предпринимателей тематике проводятся обучающие курсы, семинары, в которых в 2013 году приняли участие более пятидесяти тысяч человек.

Подавляющее большинство из них – предприниматели со стажем до 1 года работы – 46,7 процента, а также безработные – 37,1 процента, предприниматели свыше 1 года работы – 2,1 процента и иные – 14,1 процента.

Наиболее актуальными для субъектов предпринимательства темами являются:

- организация предпринимательской деятельности в сельских населённых пунктах и малых городских поселениях, в том числе с учётом применения норм Декрета Президента Республики Беларусь от 7 мая 2012 г. № 6 «О стимулировании предпринимательской деятельности на территории средних, малых городских поселений, сельской местности»; в Витебской области, например, 25 процентов клиентов центров осуществляют деятельность в сельской местности и малых городских поселениях;
- организация торговли на рынках и торговых объектах; так, центром ОАО «Лион» в г. Рогачёве Гомельской области по данной тематике было проведено 12 встреч с предпринимателями;
- развитие производственной кооперации (субконтрактации); в рамках реализации этого направления РУП «Центр научно-технической и деловой информации» г. Гомеля была проведена Международная научно-практическая конференция «Кооперационное и

субконтракционное взаимодействие как механизм развития инновационного предпринимательства», участие в которой приняли 64 представителя государственных органов управления, общественных объединений предпринимателей, научных, образовательных и других организаций из Республики Беларусь, Российской Федерации и Великобритании; в Могилёвской области РУП «ЦНТИ» проведена межрегиональная конференция «Субконтрактация и импортозамещение» (81 участник), по результатам которой было достигнуто около 15 договорённостей о сотрудничестве, а также заключены между крупными предприятиями и субъектами малого предпринимательства (в том числе индивидуальными предпринимателями) соответствующие договоры на изготовлении запасных частей к оборудованию на сумму более 400 млн. рублей, внедрение способа очистки сточных вод предприятий молочной, мясной, лесной, нефтехимической отрасли и хозяйственно-бытовых сточных вод, внедрение инновационных композитных решений для дорожного, гражданского и промышленного строительства и т. д.;

- привлечение инвестиций; так, в г. Могилёве «Бизнес-Агенство Могилёв» осуществляет деятельность по формированию инвестиционного имиджа Могилёвской области, привлечению инвестиций посредством предоставления инвестиционных консалтинговых услуг инвесторам, желающим инвестировать в экономику региона;
- содействие в экспортной деятельности; большую работу по реализации инициативы «Содействие субъектам малого и среднего предпринимательства Могилёвской области в экспортной деятельности» осуществляет ОАО «Центр деловых услуг» совместно с Могилёвским облисполкомом и горисполкомом путём создания постоянно действующей «Школы экспортёра», на базе которой проведены уже пять семинаров с участием восьмидесяти человек;
- вовлечение молодёжи в предпринимательскую деятельность; основными формами работы в этом направлении являются семинары, «круглые столы», а также конкурсы бизнес-проектов; так, для школьников д. Дещенка Минской области в рамках изучения темы «Знакомство с основами «предпринимательства» организованы и проведены экскурсии на производственные предприятия; «Могилёвский городской центр развития малого предпринимательства» для студентов ВУЗов провёл ряд семинаров, «круглых столов» на темы «Молодёжное предпринимательство», «Инновационный имидж Могилёва», «Развитие молодёжного предпринимательства в Могилёвской области» и другие; в онлайн-

режиме для студентов была проведена республиканская деловая игра «Железный предприниматель»; на базе ОДО «Витебский бизнес-центр» был проведен областной конкурс бизнес-проектов; такие же конкурсы были проведены и в других областях республики.

При создании малого предприятия потенциальный предприниматель сталкивается с целым комплексом таких проблем, как: выбор оптимальной организационно-правовой формы предприятия и создание уставных и регистрационных документов; аренда офиса и производственных помещений; подбор персонала; поиск финансирования; организация качественного бухгалтерского учёта и налоговой отчётности; оформление земельных, имущественных и прочих отношений; построение оптимальной системы управления предприятием; взаимоотношения с контролирующими организациями; поиск квалифицированных бухгалтерских, юридических и прочих услуг.

Столкнувшись с этими проблемами у части людей пропадает желание заниматься предпринимательской деятельностью. Деятельность инкубаторов как раз и направлена на то, чтобы предприниматели на начальном этапе смогли реализовать свои потенциальные возможности и сконцентрироваться на развитии своего бизнеса.

Основной задачей инкубаторов малого предпринимательства является формирование благоприятной среды для развития и поддержки субъектов малого предпринимательства посредством создания стимулирующих организационно-экономических условий. Это достигается путём предоставления комплекса услуг и ресурсов, включающего: обеспечение предприятия офисными, производственными и складскими площадями на льготных условиях; средствами связи; оказание секретарских, юридических, образовательных, консультационных, консалтинговых услуг, а также в ряде случаев помощь в получении кредита на развитие дела и выхода на местные рынки. Стартовые деньги – не единственный дефицитный ресурс для вновь возникающих компаний. Предоставление комплекса услуг – одно из самых главных условий, так как именно комплексность имеет значение для стартового развития малых предприятий. Инкубаторы малого бизнеса помогают молодому бизнесу вырасти и выжить в стартовый период наибольшей уязвимости с финансовой точки зрения. Предприятия, расположенные вне инкубатора, тоже могут пользоваться всеми его услугами.

В Республике Беларусь инкубаторы создаются при содействии Министерства экономики Республики Беларусь, местных исполнительных и распорядительных органов. Субъекты малого предпринимательства размещаются в инкубаторе в соответствии с утверждёнными положениями на конкурсной основе, согласно которым

приоритетное право на размещение в инкубаторе имеют субъекты малого предпринимательства, осуществляющие свою деятельность в сфере производства товаров (услуг), внедрения новых технологий.

Бизнес-инкубатор, как одна из форм поддержки малого бизнеса, значительно облегчает создание новых фирм. Отличительной особенностью данной формы организации является то, что в первую очередь такая структура занимается развитием не конкретного товара или услуги, а независимого хозяйствующего субъекта.

В принципе концепция бизнес-инкубатора не предполагает долгосрочных или безвременных договоров об аренде. Договор обычно заключают на срок не более 3 лет с возможностью продления в необходимых случаях ещё на 2 года. Однако сроки пребывания начинающей фирмы в инкубаторе могут быть ещё меньше. Предполагается, что уже через год пребывания в нём начинающий предприниматель будет способен самостоятельно развивать своё дело.

Таким образом, конечным продуктом деятельности бизнес-инкубаторов является независимый предприниматель, хорошо адаптированный к рыночной среде.

Инкубаторы действуют во всех областях республики, за исключением Брестской области, и в г. Минске. Всего по состоянию на 1 января 2013 г. в республике действовало 16 инкубаторов (Витебской, Гомельской, Гродненской областях – по 1 инкубатору, Могилёвской – 2, Минской – 3, г. Минске – 7); численность работников составляла 125 человек. Количество арендаторов в инкубаторах на январь 2013 г. составляло 415 субъектов малого предпринимательства. При их содействии в течение года было создано порядка 500 новых рабочих мест.

Инкубаторы рассчитаны на людей, которые хотели бы заняться своим делом, но ограничены в ресурсах, так как услуги оказываются за меньшую цену, чем та, которую предлагают бизнес-центры. В инкубаторах, как правило, размещаются предприятия с инновационным производством и идеями, предприятия, которые оказывают услуги в области программирования. Как правило, те люди, которые занимаются торговлей, в инкубаторы не идут, потому что как таковой офис им не нужен – им нужна точка для торговли.

Инкубаторы в Республике Беларусь направлены на то, чтобы вести свою деятельность в рыночных условиях, чтобы быть самоокупающимися организациями, ориентированными на бизнес. Из 1 690 инкубаторов во всём мире примерно 35 процентов – это частные инкубаторы, ориентированные на бизнес.

Около 50 процентов составляют инкубаторы, которые полностью поддерживаются государством и сродни социальным службам, куда обращаются в основном безработные за получением определённых благ.

В Республике Беларусь преобладает прагматичный немецкий подход: действуют бесприбыльные бизнес-инновационные центры, которые на рынке выступают исполнителями услуг государства в создании, например, бизнеса для молодёжи, программ для эмигрантов.

В республике инкубаторы в основном создаются по инициативе и при поддержке (помещения, техника и др.) региональных властей с перспективой постепенного перехода на самоокупаемость. Без участия региональных властей создать инкубатор по поддержке малого предпринимательства достаточно сложно.

Вместе с тем следует подчеркнуть, что финансовая поддержка, предоставленная субъектам инфраструктуры, возвращается в бюджет страны в форме налоговых отчислений от деятельности центров, инкубаторов, а также субъектов малого предпринимательства – арендаторов инкубаторов. В 2012 г. центрами уплачено налогов (пошлин) и других обязательных платежей в бюджет на сумму 10,311 млрд. рублей, инкубаторами – 4,8 млрд. рублей, субъектами малого предпринимательства (арендаторами инкубаторов) – 40 млрд. рублей.

Идеально, как считает ряд специалистов, работающих в системе бизнес-инкубаторов, было бы развить в республике систему частно-государственного партнёрства, как это происходит в Германии, где в бизнес-инкубаторе есть доли и государства, и частных лиц. Когда инкубатор достигает определённого уровня развития и становится самоокупающейся организацией, государство, как правило, выходит из участия, а его акции переходят частным лицам.

В Республике Беларусь деятельность инкубаторов достаточно эффективна.

Предприятия, которые проходят через бизнес-инкубирование, выживают процентов на сорок чаще тех, которые сформировались в свободных условиях.

В настоящее время в мире инкубаторы начинают переходить на помощь предпринимателям в формировании кластерных структур регионального развития. В Беларуси есть уже первый опыт формирования такой кластерной структуры в сфере агроэкотуризма: владельцы агроусадб объединяются и совместно занимаются развитием экотуризма в своём регионе.

Выводы.

1. Развитие малого и среднего предпринимательства в единстве с крупным бизнесом представляет собой стратегическую задачу экономической политики правительства Республики Беларусь.
2. Анализ данных, отражающих развитие предпринимательства, свидетельствует о положительной динамике деловой активности в республике. Достаточно динамично за последние годы развивался

частный бизнес и в одном из крупнейших городов республики – городе Гомеле. Деятельность малых и средних предприятий стала неотъемлемой частью экономики города. Отмечая положительные результаты, следует подчеркнуть, что в силу ряда причин одной из проблем является то, что значительная часть вновь создаваемых предприятий приходится на сферу торговли и оказания услуг. Степень привлекательности предпринимательской деятельности в производстве и строительстве продолжает оставаться на достаточно низком уровне.

3. Общественный характер предпринимательства предполагает формирование предпринимательской среды. Неотъемлемой её частью является сеть субъектов инфраструктуры поддержки малого и среднего предпринимательства, основными составляющими которой являются центры поддержки предпринимательства и бизнес-инкубаторы. Центры поддержки предпринимательства оказывают помощь в обучении и консалтинге, а бизнес-инкубаторы оказывают поддержку в физическом размещении малого и среднего бизнеса. Такой подход соответствует и зарубежной практике становления малого и среднего бизнеса.
4. Бизнес-инкубаторы обеспечивают создание стимулирующих организационно-экономических условий для субъектов малого предпринимательства. Отличительной их особенностью является то, что в первую очередь они занимаются развитием не конкретного товара или услуги, а независимого хозяйствующего субъекта.
5. В Республике Беларусь инкубаторы в основном создаются по инициативе и при поддержке региональных властей с перспективой постепенного перехода на самокупаемость. Деятельность их достаточно эффективна.
6. Перспективным в деятельности инкубаторов является помощь предпринимателям в формировании кластерных структур регионального развития.

В республике уже есть первый опыт формирования такой кластерной структуры в сфере агрозкотуризма.

Список использованных источников:

1. Башлакова О.С. Малый и средний бизнес в экономическом потенциале региона / О.С. Башлакова – Мн., ИООО «Право и экономика». – 2004. С.147.
2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gomel-region.by/ru/economy/bisnes/>.

3. Гомельские ведомости. – 2014. – 30 октября. – С. 2.
4. Гомельские ведомости. – 2014. – 13 ноября. – С. 4.
5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belstat.gov.by//>.
6. Основные положения Программы социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011 – 2015 годы // СБ Беларуси сегодня. – 2010. – 11 ноября. – С. 17 – 23.

Зв'ягольська Ірина Іванівна,
асистент кафедри економіки та математичних дисциплін,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

УПРАВЛІННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПІДПРИЄМСТВ

Вступ. Вихід України з економічної кризи пов'язаний з адаптацією підприємства до роботи в ринкових умовах. Достатньо тривалий час ми знаходились у полоні ринкового романтизму, ілюзійних подій на те, що ефективність виробництва зросте природним шляхом. Але реальне життя показало неефективність усіх спроб припинити спад виробництва, залишаючи без кардинальних змін принципи та методи господарської діяльності. Актуальність даного дослідження полягає в тому, що в умовах нестабільної ринкової економіки виживання підприємств повністю залежить від взаємодії всіх ланок системи управління підприємством.

Одне з головних місць у системі управління організацією займає матеріально-технічне забезпечення. Добре налагоджена система управління матеріально-технічним забезпеченням, що на підприємствах здійснюється через органи матеріально-технічного постачання, необхідна для безперебійного функціонування виробництва. Постійно збільшується використання знарядь праці, розширюються обсяги виробництва, задіюються нові основні фонди все більшої і більшої кількості сировини, матеріалів, палива й енергії.

Результати дослідження. Матеріально-технічне забезпечення, як одна з галузей сфери товарного обігу, що виконує функції обігу засобів виробництва, відіграє велику роль у підвищенні ефективності виробництва.

Основне призначення матеріально-технічного забезпечення – своєчасна доставка на склади підприємства або безпосередньо на робочі місця необхідних ресурсів, до складу яких входять: сировина, матеріали, комплектуючі вироби, технологічне обладнання, інструменти, транспортні засоби, паливо, енергія, вода тощо. Іншими словами, усе, що надходить на підприємство в речовій формі та у вигляді енергії, відноситься до елементів матеріально-технічного забезпечення

виробництва.

Отже, під матеріально-технічним забезпеченням розуміють процес постачання підприємства всіма видами ресурсів у визначені строки та в обсягах, необхідних для нормального здійснення його виробничо-господарської діяльності.

Забезпечуючи міжгалузеві зв'язки у поставках продукції, структури матеріально-технічного забезпечення сприяють скороченню часу виробництва, підвищенню його ефективності та якості продукції за рахунок ритмічного своєчасного забезпечення підприємств економічними партіями різних видів сировини, матеріалів та обладнання.

Для того щоб забезпечити підприємство чи організацію необхідними йому матеріалами у співвідношенні з виявленими потребами, організовується матеріально-технічне забезпечення підприємства. Його завдання полягає у виявленні потреб підприємства в матеріальних і технічних ресурсах, пошуку можливостей покриття цієї проблеми, організації зберігання матеріалів і видачі їх в цехи, а також проведенні контролю за правильним використанням матеріальних і технічних ресурсів.

Вирішуючи це завдання, робітники органів забезпечення повинні вивчити попит і пропозицію на всі необхідні підприємству матеріальні ресурси, рівень і зміну цін на них і на послуги посередницької організації, вибирати найбільш економну форму товароруку, оптимізувати запаси, знизити транспортно-заготівельні і складські витрати.

Основною метою матеріально-технічного забезпечення виробництва є своєчасне постачання підрозділів підприємства необхідними видами ресурсів необхідної якості і необхідної кількості для безперебійного функціонування переробної підсистеми.

Основні цілі матеріально-технічного забезпечення полягають у тому, щоб: забезпечити рівномірність та ритмічність випуску готової продукції в точній відповідності з ухваленими плановими завданнями; поліпшити використання ресурсів: підвищити продуктивність праці, фондовіддачу, скоротити тривалість виробничих циклів виготовлення продукції; мінімізувати транспортно-складські витрати.

У практиці роботи підприємств бувають різні форми організації матеріально-технічного забезпечення. Серед них – транзитна і складська. При транзитній формі забезпечення ресурсами організації отримують сировину й матеріали безпосередньо від підприємств, що їх видобувають, обробляють чи виробляють.

Складська форма забезпечення ресурсами передбачає отримання їх підприємством з баз та складів постачальницько-збутових організацій.

Крім цих двох основних форм постачання, фірми широко використовують інші форми та методи забезпечення підприємств

матеріальними ресурсами. На вибір форми постачання можуть впливати різноманітні фактори, зокрема: особливості ресурсів, тривалість їх отримання, кількість пропозицій, якість, ціна ресурсу.

Безперервне зростання обсягів виробництва і масштабів діяльності важливих галузей народного господарства призводить до ускладнення матеріально-технічного забезпечення. Збільшення кількості виробляючих матеріально-технічних засобів потребує все більших матеріальних, трудових і фінансових затрат, пов'язаних з організацією розподілу і доведення їх до споживачів. Потрібно більше складів для зберігання матеріальних ресурсів, більше транспортних засобів і вантажно-розвантажувальних механізмів.

Стають також більш складними завдання матеріально-технічного забезпечення. До складності призводить безперервне зростання номенклатури предметів виробничо-технічного призначення, які використовують підприємства. До ускладнення також призводить збільшення кількості підприємств і організацій, які мають потребу у використанні продукції виробничо-технічного призначення.

Основними завданнями матеріально-технічного забезпечення організації є: визначення потреб підприємства в матеріально-технічних ресурсах і встановленні господарських зв'язків з відповідними постачальниками; нормування й управління виробничими запасами; організація й управління складським господарством; доставка матеріальних ресурсів до робочих місць; приймання і видача матеріалів, напівфабрикатів, деталей; контроль за забезпеченням і використанням матеріальних ресурсів; аналіз якості забезпечення і використання ресурсів.

Забезпечення процесу виробництва досягається за допомогою технічної і соціально-економічної сторін діяльності підприємства.

Технічна полягає в переміщенні матеріальних ресурсів, їхньому збереженні і підготовці до виробництва.

Соціально-економічна зумовлена тим, що у процесі використання постачальницько-збутових функцій люди вступають між собою у певні відносини – економічні, соціальні, правові.

З погляду менеджменту процес матеріально-технічного забезпечення, як об'єкт управління, можна диференціювати за трьома економічними категоріями – рівнями управління, стадіями управління, елементами управління.

Забезпечення ресурсами за рівнями управління передбачає: народно-господарський – вищий рівень; регіональний і окремий рівні; підприємство як нижчий рівень.

За стадіями управління може здійснюватися на етапах прогнозування, планування, організації, оперативного управління,

регулювання, обліку.

За елементами управління буває таким: управління товарорухом, управління запасами, управління складськими процесами.

Слід зазначити, що копітка повсякденна робота підприємства в галузі матеріально-технічного забезпечення полягає у виконанні наступних робіт: проведення маркетингових досліджень ринку постачальників з конкретних видів ресурсів; виборі постачальників з огляду на наступні вимоги: наявність у постачальника ліцензії і достатнього досвіду роботи в даній галузі; високий організаційно-технічний рівень виробництва; надійність і прибутковість роботи; забезпечення конкурентоспроможності товарів, що випускається; прийнятна їхня ціна; простота схеми і стабільність постачань; нормування організаційно-технічних заходів щодо зниження норми і нормативів витрат ресурсів; пошук каналів і форм матеріально-технічного забезпечення виробництва; розробка матеріальних балансів; планування матеріально-технічного забезпечення виробництва ресурсами; організація доставки, збереження і підготовки ресурсів до виробництва; організація забезпечення ресурсами робочих місць; облік і контроль використання ресурсів; стимулювання поліпшення використання ресурсів.

Цими всіма роботами повинен займатися відділ матеріально-технічного забезпечення виробництва, що знаходиться в підпорядкуванні заступника керівника підприємства з виробництва. Оскільки якість роботи відділу багато в чому визначає якість виробничого процесу, він повинен бути укомплектований висококваліфікованими фахівцями. Крім того, багато питань, які розв'язує відділ, мають комплексний характер і вимагають знань у галузі маркетингу, техніки, технології, економіки, нормування, прогнозування. Необхідні також певні знання і навички в галузі організації виробництва і між виробничих зв'язків.

Матеріально-технічне забезпечення, як одна з галузей сфери товарного обігу, що виконує функції обігу засобів виробництва, відіграє велику роль у підвищенні ефективності виробництва. Воно виступає як опосередкований зв'язок між виробництвом та виробничим споживанням продукції виробничо-технічного призначення та його діяльністю з розширенням масштабів виробництва.

Забезпечуючи міжгалузеві зв'язки з поставок продукції, структури матеріально-технічного забезпечення сприяють скороченню часу виробництва, підвищенню його ефективності та якості продукції за рахунок ритмічного своєчасного забезпечення підприємств, економічних партій різних видів сировини, матеріалів та обладнання.

На основі вивчення потреби у продукції виробничо-технічного призначення та умов її раціонального використання структури матеріально-технічного забезпечення безпосередньо впливають на

поліпшення використання матеріальних ресурсів, впровадження у виробництво прогресивних матеріалів та ефективних технологічних рішень. Вплив структур матеріально-технічного забезпечення на режим використання ресурсів у народному господарстві виявляється практично через усі сторони їх діяльності: розподіл продукції, координацію процесів виробництва та споживання, оптимальне розміщення замовлень, організацію збуту продукції виробничо-технічного призначення та її рух від виробника до споживача.

Рациональне використання (споживання) й економія сировини, матеріалів, палива та енергії є однією із важливих умов функціонування підприємства в умовах ринку, переходу економіки на інтенсивний шлях.

У процесі матеріально-технічного забезпечення підприємства матеріальними ресурсами здійснюється комплекс заходів з управління матеріальними потоками в межах служби постачання.

Одним із варіантів організації матеріально-технічного забезпечення підприємства є зосередження усіх функцій постачання підприємства в одних руках, тобто в підрозділі з матеріально-технічного забезпечення підприємства.

При закупівлі матеріальних ресурсів першочергове значення має використання інструментів маркетингу у процесі оцінки кон'юнктури ринку сировини, матеріалів, палива та енергії.

При закупівлі матеріальних ресурсів можна використати одне з двох альтернативних рішень –самостійне формування асортименту матеріальних ресурсів і закупівлю цих ресурсів безпосередньо на виробництві або закупівлю матеріальних ресурсів у посередника, який спеціалізується на окремих видах ресурсів та формуванні широкого асортименту і поставках його споживачам у готовому вигляді.

Слід відзначити, що закупівля матеріальних ресурсів у посередника може бути більш вигідною, ніж безпосередньо у виробників. Закуповуючи матеріальні ресурси у посередника, підприємство, як правило, має можливість придбати широкий асортимент продукції відносно невеликими партіями. У результаті чого зменшується потреба в запасах, складах, зменшується обсяг договірної роботи з виробниками окремих видів ресурсів. Ціна ресурсів у посередника може бути нижчою, ніж у виробника. Виробник матеріальних ресурсів може розміщуватися територіально на більш віддаленій, ніж посередник. Додаткові транспортні витрати в цьому випадку можуть перевищувати різницю в цінах виробника і посередника.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що матеріально-технічне забезпечення на підприємстві займає одне з головних місць. Воно потрібне для своєчасного постачання підрозділів підприємства необхідними видами обладнання необхідної якості і в необхідній

кількості. Від добре налагоджених функцій матеріально-технічного забезпечення залежить ефективність роботи і відсутність збоїв на виробництві. Повинна бути добре налагоджена система управління матеріально-технічним забезпеченням, яка здійснюється через органи матеріально-технічного постачання.

Список використаних джерел:

1. Аникин Б.А. Логістика / Б.А.Аникин. – М.: ИНФРА, 1997.
2. Волгин В.В. Склад: организация и управление: [практическое пособие] / В.В.Волгин. – [3-е изд., перероб. и доп.]. – М.: Издательско-книготорговый центр „Маркетинг”, 2002. – 364 с.
3. Ветлугин М.Д. Основы логистики производства / М.Д.Ветлугин. – М., 1991.
4. Гаджинский А.М. Основы логистики / А.М.Гаджинский. – М.: Информационно-внедренческий центр „Маркетинг”, 1996.
5. Кальченко А.Г. Логістика: [навч. посібник] / А.Г.Кальченко. – К.: КНЕУ, 2000. – 148с.

Кондратова Ирина Григорьевна,
к.т.н., доцент, доцент кафедры менеджмента,
туристики и туроперейтинга, Тульский филиал
Российской международной академии туризма

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ИНТЕНСИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Образование в современном мире играет одну из ключевых ролей в развитии общества. Трудно переоценить важность наличия высокопрофессионального персонала фирмы для успешного ведения бизнеса.

Современные условия хозяйствования предъявляют высокие требования к уровню квалификации специалистов, в связи с этим образовательные учреждения должны адекватно реагировать на постоянно меняющиеся запросы рынка труда.

Потребность в профессиональном управлении производственными, финансовыми ресурсами становится все более актуальной. Объем знаний в этой области настолько велик, что обучение может затянуться на долгие годы. Возросшие потребности в современных знаниях в области технологии, организации производства не всегда могут быть удовлетворены в условиях традиционной системы подготовки специалистов, т.к. обучение в аудиториях накладывает определенные

ограничения, обусловленные фиксированным расписанием, необходимостью посещения учебного заведения в определенное время.

Современная высшая школа располагает потенциалом квалифицированных преподавателей, обладающих большим опытом работы, оригинальными методическими разработки, интересными идеями в области образовательных технологий, однако реализовать этот потенциал не всегда удается.

Сегодня классической академической науке трудно успевать за быстрым развитием прогресса, в частности современных образовательных технологий. Ужесточается конкуренция на рынке труда. Знакомство с последними концепциями и достижениями научной мысли становится для самых различных категорий профессионалов жизненно необходимой задачей. Традиционные концепции образования утрачивают свою актуальность. Однако и молодым специалистам, и опытным работникам необходимо постоянно пополнять запас знаний.

Решить эти проблемы помогает система дистанционного обучения, весьма популярная во всем мире. Эта форма обучения позволяет выбирать место, время учебы, скорость изучения материала. С помощью этой системы учащиеся могут прослушать курсы лекций ведущих вузов, пользуясь при этом аудио-, видеокассетами, специальной литературой, а также средствами контроля полученных знаний, обеспечивающими эффективное использование возможностей сети Интернет. Дистанционное обучение имеет широкие перспективы развития, поскольку использует самые передовые технологии. Особую ценность представляет система дистанционного обучения для начинающих предпринимателей, которые могут ознакомиться таким образом с основами бизнес-планирования, маркетинга, менеджмента, управленческого учета.

Методологическое обеспечение дистанционного обучения выступает как относительно самостоятельная область знания и деятельности, подчиняющаяся собственной логике развития дистанционного обучения и отражающая этапы его развития. Между преподавателем и обучаемым возникает компьютерная среда, которая стимулирует внедрение инновационных средств и методов обучения.

Обеспечение возможности для получения высшего образования и обучения на протяжении длительного периода времени, предоставление учащимся права свободного выбора места, времени и технологий обучения в рамках системы дистанционного образования наряду с индивидуальным развитием и социальной мобильностью позволяют сохранять, развивать и распространять региональные и исторические культуры.

При этом следует иметь в виду, что система дистанционного

образования не заменяет традиционную систему образования, включающую очную, заочную, очно-заочную формы и экстернат. В то же время технологии дистанционного обучения успешно интегрируются в существующие формы образования, прежде всего в заочную.

В 1938г. создан Международный совет по открытому и дистанционному образованию (ICDE), основные задачи которого направлены на достижение главных целей развития мирового образования в XXI веке – возможность повсеместного обучения пользователей посредством применения информационных и коммуникационных образовательных технологий и Интернет, развитие мирового рынка образования и необходимость его регулирования для достижения и обеспечения гарантий качества.

Роль ICDE состоит в организации и реализации программ сотрудничества на общем уровне в области открытого и виртуального образования. Для достижения этих целей ICDE обеспечивает теоретическую и практическую базы, а также ресурсы, имеющиеся на пяти континентах.

Открытое и дистанционное образование пережило значительную эволюцию, приведшую к изменению положения дел в области образования и став самоокупаемой, альтернативной и интерактивной моделью.

В условиях усложняющейся экономической ситуации неотъемлемым элементом соответствия специалистов требованиям рынка становится получение дополнительного профессионального образования. Развитие современной системы образования неразрывно связано с внедрением в процесс обучения информационных технологий. Новые технологии обучения на основе информационных и коммуникационных технологий позволяют повысить интенсивность образовательного процесса, увеличить скорость восприятия и глубину усвоения новых знаний. Использование информационных технологий в образовательном процессе становится требованием времени.

Дистанционное обучение позволяет получить полноценное образование людям с ограниченными возможностями, женщинам, воспитывающим детей, чтобы впоследствии принимать участие в деятельности форм на основе договоров аутсорсинга и аутстаффинга.

В силу приоритетности анализа финансового состояния и доходности деятельности хозяйствующих субъектов в условиях рыночной экономики, по сравнению с другими направлениями экономического анализа, наибольшее развитие получили программы, позволяющие оценить и проанализировать финансовое состояние хозяйствующего субъекта, а также достигнутые финансовые результаты хозяйственной деятельности. Эти два направления аналитических исследований составляют предметную область изучения финансового и

управленческого анализа.

Среди программных продуктов финансового анализа наибольшее развитие получили программы итогового и прогнозного финансового анализа. Так, в группе программ итогового финансового анализа наибольшее развитие и практическое применение получили программные продукты фирм «Инэк», «Интеллект-Сервис», компании «Про-Инвест ИТ», Долгопрудненского исследовательского центра (ДИЦ). К группе прогнозного финансового анализа можно отнести программные комплексы «Инэк-Аналитик» и «Инвестор» (фирма «Инэк»), программы Project. Expert. (компания «Про-Инвест ИТ»), а также программы инвестиционного проектирования фирмы «Альт-Инвест».

Несмотря на существующие функциональные особенности, программы «Инэк-Аналитик», «Инвестор», Project. Expert, а также разработки фирмы «Альт-Инвест» позволяют осуществить разработку бизнес-планов и инвестиционных проектов, а также провести их оценку. С помощью этих программных продуктов возможны формирование прогнозной финансовой отчетности (бухгалтерского баланса, отчета о финансовых результатах, отчета о движении денежных средств), а также расчет важнейших показателей экономической эффективности.

С помощью компьютерной программы Project. Expert можно воспроизвести деятельность компании. Чтобы смоделировать тот или иной сценарий, необходимо описать на языке программы все существенные особенности того сценария, который предполагается реализовать на практике. При этом те условия, от которых зависит ход сценария, определяются как параметры программы.

Аналитические программы представляет также корпорация «Галактика». Одним из модулей программы является модуль финансовый анализ – оценка экономического (финансового) состояния предприятия и выявление перспектив его развития.

Функциональные средства модуля ориентированы на предприятия всех форм собственности и учитывают требования, предъявляемые к финансовой отчетности как национальным законодательством, так и международными стандартами. Инструментарием модуля можно воспользоваться для анализа документов внутренней отчетности, характеризующих финансовые потоки и ресурсы предприятия, в том числе для анализа доходов/расходов перед балансировкой платежного календаря. Финансовый анализ производится на основе данных баланса предприятия, а также на основе различных справок и приложений. Экономический анализ производится после выполнения функции импорта отчетов как из внешних источников, так и из других модулей системы.

Модуль предоставляет широкие возможности проведения

всестороннего анализа значений любых показателей с получением настраиваемых выходных отчетов по любой совокупности центров ответственности с учетом механизмов индексации, консолидации по заданным периодам.

Использование этого модуля обеспечивает эффективную поддержку всего комплекса задач, связанных с оценкой финансового состояния предприятия: импорта входной финансовой отчетности, ее классификация и построение иерархии входной отчетности; консолидации финансовой отчетности центров ответственности (подразделений) в итоговую отчетность предприятия; обработки финансовой отчетности (контроль целостности финансовой отчетности, приведение финансовой отчетности к соответствующим стандартам и генерация финансовых показателей); получения, интерпретации анализа итоговой аналитической отчетности.

Из всего многообразия показателей и коэффициентов программный комплекс отбирает ключевые, характеризующие все стороны хозяйственной деятельности предприятия.

Показатели финансового состояния предприятия можно проанализировать за указанный период или в динамике за ряд месяцев, кварталов или лет, а также сравнить их с рекомендуемыми значениями. Анализ проводится не только по исходным значениям показателей, но также по базисным и цепным темпам их роста и прироста. Результаты анализа автоматически пересчитываются в любой вид валюты.

Функциональные средства модуля ориентированы на предприятия всех форм собственности и учитывают требования, предъявляемые к финансовой отчетности как национальным законодательством, так и международными стандартами. Инструментарием модуля можно воспользоваться для анализа документов внутренней отчетности, характеризующих финансовые потоки и ресурсы предприятия, в том числе для анализа доходов/расходов перед балансировкой платежного календаря. Финансовый анализ производится на основе данных баланса предприятия, а также на основе различных справок и приложений.

К самым известным программным продуктам фирмы ИНЭК относится программный комплекс «ИНЭК-Аналитик».

«ИНЭК-Аналитик» существенно отличается от программных продуктов аналогичного класса тем, что результатом работы с ним является и всесторонний финансово-экономический анализ текущего состояния предприятия, и качественно подготовленный, соответствующий требованиям ведущих российских и международных финансовых организаций бизнес-план.

Из всего многообразия показателей и коэффициентов программный комплекс отбирает ключевые, характеризующие все стороны

хозяйственной деятельности предприятия.

В «ИНЭК-Аналитик» анализ финансово-экономической деятельности предприятия включает в себя:

- горизонтальный и вертикальный анализ пассивов и активов аналитического баланса (относительные и абсолютные изменения в структуре имущества и источниках его формирования);
- расчет показателей эффективности, характеризующих рентабельность деятельности и доходность вложений;
- расчет показателей платежеспособности, финансовой устойчивости, рыночной оценки предприятия;
- сопоставление темпов изменения цен на продукцию, услуги, товары и
- основные виды материальных ресурсов и затрат;
- анализ эффективности производства и реализации каждого вида продукции, товара;
- анализ динамики структуры себестоимости, выручки, издержек обращения, движения продукции, ресурсов и товаров на складе;
- анализ движения денежных средств;
- анализ точки безубыточности, факторный анализ динамики прибыли;
- оценку эффективности использования материально-сырьевых и топливно-энергетических ресурсов.

Показатели финансового состояния предприятия можно проанализировать за указанный период или в динамике за ряд месяцев, кварталов или лет, а также сравнить их с рекомендуемыми значениями. Анализ проводится не только по исходным значениям показателей, но также по базисным и цепным темпам их роста и прироста. Результаты анализа автоматически пересчитываются в любой вид валюты.

Ведущим международным разработчиком программного обеспечения в сфере образования Blackboard создано комплексное решение «Среда дистанционной поддержки обучения», которая отвечает всем современным стандартам организации и управления учебным процессом, предоставляет эффективные инструменты контроля ключевых показателей учебного процесса с различной степенью агрегации – от уровня учебных классов до уровня всего учебного заведения [4].

Компания Cesim предоставляет легкие в применении и эффективные с точки зрения затрат деловые модели (симуляции), позволяющие оценить спрос, объем и долю рынка, выбрать технологии производства продукта, принять решение об инвестировании средств, определить маркетинговую политику компании, рассчитать показатели бюджета.

Одной из последних по времени разработок в области

аналитических информационных технологий является система бизнес-аналитики BusinessDiscovery. Это управляемая пользователем аналитическая система, которая дает возможность принимать решения, основываясь на информации, полученной из разных источников – из баз данных и приложений, от разнообразных устройств, от других людей или реальной действительности. Платформы BusinessDiscovery позволяют самостоятельно формулировать вопросы и находить на них ответы [5].

Дальнейшее развитие экономического анализа с использованием современных компьютерных технологий связано не только с совершенствованием самой компьютерной техники и средств коммуникации, но и с разработкой более совершенных методологических и методических подходов к проведению анализа, учитывающих новые возможности и меняющиеся внешние условия функционирования хозяйствующих субъектов.

Список использованных источников:

1. Баканов М.И., Мельник М.В., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. – М.: Финансы и статистика, 2010.
2. Казакова Н.А., Казаков А.Ю. Финансовая и управленческая бизнес-аналитика в программах высшего образования нового поколения//Экономический анализ: теория и практика. – 2012. – №9(264).
3. Кондратова И.Г., Воронкина Д.В. Управленческий анализ для менеджеров. – Тула: ООО «С-Принт», 2014.
4. Среда дистанционной поддержки обучения. Группа компаний VPGROUP Информационный бюллетень.
5. BusinessDiscovery: эффективная, управляемая пользователем система бизнес-аналитики. Информационный бюллетень

Alla Levitskaia,

PhD, Associate Profesosr, Director of Innovation Incubator
“InnoCenter”,
Comrat State University, Republic of Moldova

R&D GRANT PROGRAM FOR ENTREPRENEURS: THE CASE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Research and development institutes (RDIs) in the Republic of Moldova (RM) are a legacy of central planning system and were a part of a production system “which was not directly driven by production needs or market demand” [2]. During the socialist period existed a lack of a market for technologies and

feedback mechanisms between end users and inventors. All this factors limited the diffusion of technology and innovation. The separation between the supply and demand for innovation was particularly visible, industry - research links were mediated by the responsible ministry.

Typically, the former Soviet Union countries had three main actors in the Science and Research system: the Academy of Science (AS) with own research institutes (now only 17 from 45 in 1991), branch sector and universities. The first actor focused only on the fundamental research, second - developed mainly military - industrial complex with extensive, top- down characteristics. The third actor – Universities focused on teaching process.

Today the innovation system in Moldova is presented by several organizations of the AS: Centre for International Projects (CPI), Department of European Integration and International Cooperation (DIECI), Advisory Expertise Council (AEC), Public Centre for Fundamental and Applied Research Funding, Agency for Innovation and Technology Transfer (AITT). Supreme Council for Science and Technology Development has created the Agency for Innovation and Technology Transfer (AITT), which functions in accordance with the statute approved by the Supreme Council.

AITT monitor's projects aimed at the development of collaboration and cooperation between business and science and implementing a program of grants for the development of innovative SMEs. Modern business is characterized by lack of long - standing tradition of innovation activity funding and disconnecting between accomplishments that are achieved in the laboratory and successful innovations emerging in the product and consumer marketplace.

Figure 1. Innovation and technology projects funding and co-financing, MDL [1]

Following the adoption by the Parliament of Moldova "Law on

Scientific technological parks and innovation incubators" were established Science and Technology Park" Academica "and innovative incubator" Inovatorul ". Now in the Republic of Moldova there are 3 science and technology parks and 5 innovative incubators. AITT through a network of incubators implement: the state policy in the sphere of innovation and technology transfer; elaboration of suggestions on the improvement of legal framework in the sphere of Innovation and Technology Transfer (ITT); determining the volume of financial resources for implementing programs and projects in the sphere of ITT; coordinating the process of creating infrastructure in the sphere of ITT.

Shefer and Frenkel [3] have shown that the proximity of an incubator to a university research center is great importance especially in the life science fields. Therefore, this program helps to commercialize the discoveries of scientists and at the same time to introduce innovative products and processes in the enterprises. The entrepreneur's share plays a big role by the successful realization. This keeps the entrepreneur motivated and strongly involved in the company the entrepreneur has the technological know- how needed for developing the company.

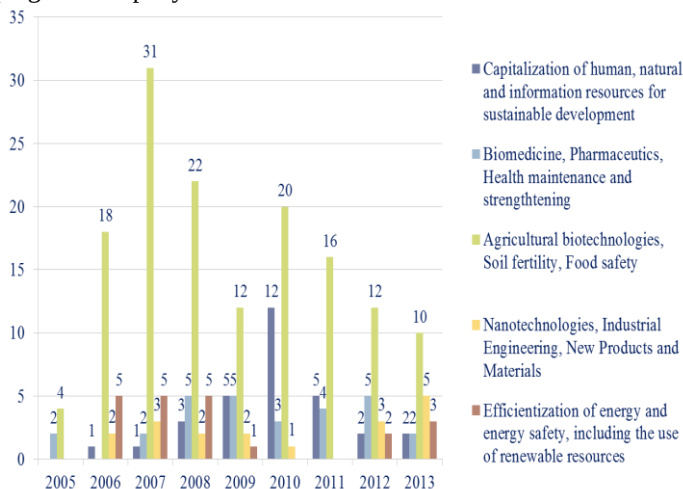

Figure 2. Evolution of Innovation and Technology transfer projects by strategic directions

Specializing in a small number of activities has no positive impact on an incubator's ability to obtain additional private funding, compared with diversified incubators. Projects within the incubators located in the peripheral

regions (Belti, Comrat) require more funding, compared with projects located in the central region - mun. Chisinau. The average budget of a project located in peripheral incubator is smaller than that of projects located in the capital. Public funding for projects in the periphery is very less, compared with the projects located in central region.

Moldova's economics demonstrate highly polarized development with large regional disparities. In Chisinau, in capital we see the main "pole of growth" of regional concentration of population, GDP, industrial production and services, volume of investments, quantity of innovation structures [4]. However, it needs to create peripherals centers of growth on the North and South of RM thru development of objects of innovation infrastructure.

The capacity of the business enterprise sector to implement innovations is another important challenge. In order to these, it is necessary to stimulate knowledge absorption capacity of industry with its focus on technology-based products for increasing of the export potential. These can be done through the quality assurance and standardization of the legislation of RM in the field of technology transfer.

The necessary attention to this matter and to practical implementation of scientific results will make possible to create the connection between research and innovation and real economy. Time and funds available to enterprises are limited when ideas need to be developed further to products. There is necessary to bridge the gap between fundamental research and product development and this could be done by implementing tools that can foster joint research by enterprises and research institutions or universities.

References:

1. Agency for Innovation and Technology Transfer. Raportul de activitate pentru anul 2013.
2. Radosevi S. 1998. "The Transformation of National Systems of Innovation in Eastern Europe: Between Restructuring and Erosion, "Industrial and Corporate Change, Oxford University Press, vol. 7(1), pages 77-108.
3. Research paper. An Evaluation of the Israeli Technological Incubator Program and Its Projects. D. Shefer Dr. A. Frenkel. August 2002.
4. Dezvoltarea regională și două realități paralele. Analiza distribuției geografice a creșterii economice în Republica Moldova. I. Morcoțilo. Chișinău, 2014.

Нєвєдрова Наталія Вікторівна,
асистент кафедри економіки та математичних дисциплін,
Полтавський інститут економіки права Університету "Україна"

ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Вступ. В умовах ринкової трансформації економіки України перед державою виникла проблема побудови гнучкої та водночас фінансово ефективної податкової системи. Останнє необхідне для здійснення державного регулювання економічної активності

Проте податкова система повинна ґрунтуватися на засадах стійкості та довговічності, максимального задоволення основних потреб держави, задля яких вона створена. Світова практика доводить, що це можливо на основі максимального використання сегмента прямих податків як найбільш справедливої форми перерозподільних відносин. Останнє підтверджує актуальність дослідження питань концептуальних засад прямого оподаткування в Україні.

Результати дослідження. Кожна держава створює таку систему податків, яка б дозволила найповніше реалізувати притаманні їй функції. При цьому надзвичайно важливим є врахування історичної, соціально-економічної, ментальної специфіки даної країни та її народу.

Розглядаючи податкову систему України через призму наукового підходу до її створення, не можна стверджувати, що вона відповідає вимогам системності. Узгодженість між окремими податками до цього часу практично відсутня. На думку деяких економістів, держава забирає у своїх громадян такий обсяг прибутків, який унеможливує не лише поступальний розвиток підприємницьких структур, а й їх поточне функціонування [1].

При визначенні розмірів податку, пільгового механізму, системи обліку доходів і витрат наш законодавець, схоже, практично ніколи не цікавився обсягами прибутку підприємця, особливо тією їх частиною, що вже забрана державою раніше через перерозподільні відносини (у вигляді соціальних відрахувань, ресурсних платежів та ін.).

Серед основних засад податкової системи держави необхідно назвати і формування її вихідних принципів. Проводячи дослідження регулюючого та стимулюючого механізму оподаткування, у статті поставлено завдання з'ясувати перш за все, які принципи держава визначає для реалізації на практиці в умовах ринкової трансформації економіки.

У постанові Верховної Ради України "Про основні положення податкової політики в Україні" від 4 грудня 1996 року визначені

принципи податкової політики, що відображають її завдання, а саме:

- стимулювання підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності – введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва;
- обов’язковість – упровадження норм щодо сплати податків та інших обов’язкових платежів, визначених на підставі достовірних даних про платників податків, відповідальності за порушення податкового законодавства;
- рівнозначність і пропорційність – справляння податків з юридичних осіб у певній частці від отриманого прибутку і забезпечення сплати рівних податків та інших обов’язкових платежів на рівні доходи;
- рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до суб’єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб, у т. ч. нерезидентів) при визначенні обов’язків щодо сплати податків та інших обов’язкових платежів;
- соціальна справедливість – забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення;
- стабільність – забезпечення незмінності податків та інших обов’язкових платежів і їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року;
- економічна обґрунтованість – встановлення податків та інших обов’язкових платежів на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей, враховуючи необхідність досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;
- рівномірність сплати – встановлення строків сплати податків та інших обов’язкових платежів виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат;
- компетенція – встановлення і скасування податків та інших обов’язкових платежів, а також пільг їх платникам відповідно до чинного законодавства про оподаткування винятково Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і місцевими радами;
- єдиний підхід – забезпечення єдиного підходу до розроблення податкових законів з обов’язковим визначенням платника податку та іншого обов’язкового платежу, строків і порядку сплати податку, підстав для надання податкових пільг;
- доступність – забезпечення розуміння норм податкового законодавства для платників податків та інших обов’язкових платежів.

При цьому важливо підкреслити, що основні принципи побудови та реформування податкової системи не повинні суперечити один одному у процесі практичного впровадження, інакше отриманий ефект означатиме

підбив основ матеріального виробництва і споживання [2].

Функціонування податкової системи в будь-якому випадку відносно скорочує потенційно можливі обсяги виробництва. Якщо ж при цьому в основі її побудови закладено деформовані чи необґрунтовані засади, то це вкрай негативно впливає на виробничу і соціальну сферу суспільства. Адже, "впливаючи на економічну ефективність виробництва, податки тим самим призводять до зміни його обсягів (згортання чи розгортання). Існуючи задля отримання прибутків, виробництво дуже чутливо реагує на їхнє скорочення, особливо через оподаткування" [2, с. 31].

Застосування в податковій системі України вищезгаданих принципів мало б бути підпорядковане забезпеченню гармонійного співвідношення між суспільно-державними та індивідуально-приватними інтересами у процесі розвитку. Однак аналіз сучасних механізмів оподаткування свідчить, що не всі названі принципи податкової політики знайшли своє практичне застосування. Особливим прикладом цього може бути принцип стабільності. Лише до Закону "Про оподаткування прибутку підприємств" за 1998–1999 рр. було внесено більш як 150 змін і доповнень. Постійно вносяться зміни і до Закону "Про ПДВ" та до інших законів з питань оподаткування.

При цьому необхідно зауважити, що зміни до податкового законодавства мають на меті вдосконалити механізм оподаткування з урахуванням зрушень в економічному середовищі. Але інтереси наповнення бюджету вимагають, щоб оподаткування було прогнозованим для платників і кожний суб'єкт підприємницької діяльності міг планувати свій бізнес. Це означає, що держава повинна більш виважено визначати певні "правила гри" бодай на якийсь сталий період.

Необхідно погодитися з думкою тих учених і політиків, хто вважає, що нестабільність податкового законодавства України в більшій своїй частині пояснюється не змінами в економічному середовищі країни, а недосконалістю аналітичних розробок, які повинні застосовуватися як при підготовці нових законодавчих актів щодо податків, так і при підготовці змін і доповнень до чинних законів про податки. Так, у більшості випадків, наприклад, пояснювальні записки до проектів законів з питань оподаткування, прийняті Секретаріатом Верховної Ради, мають суто теоретичний характер або містять приблизні розрахунки за надто спрощеною методикою. Не таємниця, про яку не раз писали, що внесення змін до чинного податкового законодавства відбувається також під тиском окремих народних депутатів і політичних груп, які захищають свої вузькі галузеві, регіональні та інші інтереси.

Принцип стабільності податкового законодавства, на нашу думку, повинен передбачати сталість ставок, пільг і правил оподаткування принаймні на найближчі 5 років з моменту набуття чинності податкового

законодавства. Особливу увагу держава повинна звернути на платників податків, які беруть участь у цільових державних інвестиційних програмах. Їм необхідно забезпечити незмінність умов оподаткування протягом усього періоду дії податкового законодавства.

Аналіз свідчить, що, на жаль, поки що не можна вважати податкову систему України і соціально справедливою. У нас сьогодні не застосовується диференційоване прогресивне оподаткування громадян, які отримують дуже великі доходи. Після введення в дію нового законодавства про податок на доходи фізичних осіб ситуація з цього питання тільки ускладнилась. Не відрегульований до цього часу і порядок визначення надвисоких доходів.

Система податкових пільг повинна регулюватися податковим кодексом України, де повинні бути окремі статті щодо умов надання пільг платникам податків. При цьому законодавець повинен передбачити необхідність здійснення впорядкування систем податкових пільг, враховуючи, що звільнення від сплати податків або зменшення їх розмірів є однією з форм бюджетного фінансування і дотування суб'єктів господарювання та громадян. Шляхи, якими можуть надаватись податкові пільги, визначені у проекті Податкового кодексу, зокрема:

- а) зменшення бази або об'єкта оподаткування;
- б) запровадження знижених податкових ставок;
- в) зменшення нарахованих сум податків;
- г) звільнення від сплати податків окремих категорій платників;
- д) надання відстрочення (розстрочення) у сплаті податків.

Пільгове оподаткування повинно бути підпорядковане створенню умов для активізації інвестиційних процесів, насамперед – у пріоритетних сферах матеріального виробництва, визначених основними напрямками структурної перебудови за конкретними програмами і проектами та здатними забезпечити збільшення випуску і здешевлення товарів [3].

Кодекс повинен також встановити порядок звітності та контролю за використанням фінансових ресурсів, наданих у вигляді пільг з правом стягнення їх до бюджету в разі неефективного використання, використання не за призначенням тощо.

Податкова пільга – це елемент механізму оподаткування, причому не другорядний, а дуже важливий з позицій дотримання вимог до створення податкової системи і принципів, закладених в основу податкової політики держави. Вітчизняне ж законодавство передбачає надто багато економічно необґрунтованих пільг.

Відсутність законодавчих і адміністративних бар'єрів у питаннях встановлення пільгового оподаткування призвела до виникнення досить складної та незрозумілої ситуації. Сьогодні пільги перетворились на чинник, який розорює і економіку (через необґрунтоване обмеження

конкуренції), і бюджет України.

Висновки. Таким чином, побудова податкової системи повинна визначатися науково обґрунтованими принципами оподаткування, які слід спроектувати так, щоб податки найповніше виконували свої функції і забезпечували мобілізацію певної частини ВВП (до 30 відсотків у сучасних вітчизняних умовах) до державного бюджету з метою фінансування державних витрат, здійснювали регулювання доходів господарських суб'єктів і громадян.

Останнє дозволить стимулювати або, навпаки, стримувати їх діяльність, а отже, – регулювати соціально-економічні процеси в державі. Існуюча залежність між економічною ефективністю, обсягами виробництва та оподаткуванням дозволяє державі досить суттєво впливати на виробництво через свою податкову систему. Але одночасно цей факт означає, що при реформуванні податкової системи слід звернути увагу на те, у якому співвідношенні вона знаходиться з виробництвом. На нашу думку, повинні виконуватися такі умови:

- по можливості потрібно ухилитися від негативного впливу оподаткування на виробництво; порушення цієї умови призводить до скорочення фонду коштів, з яких сплачуються податки;
- потрібно враховувати вплив податків на споживача; скорочення споживання негативно впливає на виробництво і також скорочує обсяги надходження податків;
- повинен провадитися серйозний науковий аналіз пільгових механізмів і можливостей перекладання податків, адже непередбачені перекладання та необґрунтовані пільги призводять до нерівномірного розподілу податкового тягаря.

Оскільки податки в ринкових умовах діють як макроекономічні стабілізатори та регулятори економіки, їх використання в цій функції є досить складним процесом, який потребує подальших фундаментальних і прикладних досліджень відповідних проблем.

Список використаних джерел:

1. Ляшенко Ю.І. Формування бюджетних коштів України в умовах ринкової трансформації економіки / Ю.І.Ляшенко. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2003. – С. 122.
2. Мельник В.М. Оподаткування та податкове регулювання виробництва: [монографія] /В.М. Мельник. – Одеса: Астопринт, 1999. – С. 48–51.
3. Мельник П.В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці / П.В.Мельник. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. – С. 237.

Непокупна Тетяна Андріївна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри політекономії,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка
Семко Марина Миколаївна,
студентка IV курсу історичного факультету,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН СІМ'Ї: СОЦІОЛОГІЯ ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку теорії і практики сім'я виступає об'єктом вивчення різних наук – філософії, економіки, соціології, політології, психології, демографії, історії та ін. Так, сучасна економічна наука розглядає сім'ю більш узагальнено – як домогосподарство. Домогосподарство в ринковій економіці – це економічна одиниця у складі однієї або декількох осіб, яка самостійно приймає рішення, прагне до максимального задоволення своїх потреб, є власником будь-якого фактора виробництва (найчастіше робочої сили), забезпечує виробництво і відтворення «людського капіталу» [1, с. 243]. Більшість цих характеристик стосуються і сім'ї.

Домогосподарство (household) – це суб'єкт економіки, який складається з одного індивіда, який веде самостійне господарство, або групи людей, котрі живуть спільно і ведуть спільне господарство. Як правило, така група осіб об'єднана родинними або сімейними зв'язками [2]. В основі спільного проживання перебувають задоволення культурних, духовних, емоційних і фізіологічних потреб, продовження людського роду, створення економічного союзу для благополучного спільного життя у формі первинного осередку суспільства – сім'ї. Деякі науковці розглядають домашнє господарство «як сферу зайнятості, у якій члени сім'ї або міжсімейні клани забезпечують свою працюю особисті потреби цієї сім'ї (клану) у формі натуральних продуктів і послуг» [3, с. 210].

Синонімічно до поняття домогосподарства можуть використовуватися терміни «домашнє господарство» та «сімейне господарство». Слід зазначити, що поняття «сім'ї» (родини) і «домогосподарства» близькі, але не тотожні. Сім'я – це двоє або більше людей, пов'язаних родинними зв'язками, які об'єднані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і взаємодопомогою [4]. Сім'я здебільшого є соціальною основою домогосподарства, хоча домогосподарство може складатися лише з однієї особи – чоловіка або жінки – одинаків. Сім'я є первинною суспільною одиницею, натомість домогосподарство – одиниця економічна. Тому можна вважати, що термін «сімейне господарство» наголошує як на

тісній спорідненості понять «сім'я» та «домогосподарство», так і на відмінності між ними. Домогосподарство, як економічна категорія, близьке за змістом до поняття «сім'я». Різниця між ними полягає в тому, що домогосподарство є більш ємною категорією, оскільки процес господарювання ведеться людьми не лише в межах сім'ї, але й самотніми чоловіками і жінками, адже в реальному житті існують т. зв. сім'ї-одинаки, які складаються з самотніх (холостих) чоловіків або жінок, котрі самотійно, відособлено ведуть своє домашнє господарство.

Визначення економічної сутності сім'ї зводиться до такого: це – «...свідомо організована на основі родинних зв'язків і спільності побуту мала група людей, життєдіяльність яких здійснюється для реалізації соціальних, економічних і духовних потреб (інтересів, функцій) індивіда, самої сім'ї та суспільства загалом» [5].

Сім'я (домогосподарство) посідає важливе місце серед суб'єктів ринкової економіки, опосередковує майже всі соціально-економічні відносини, є базовим споживачем та фактичним монополістом на ринках праці, капіталу, інших ресурсів, впливає на всі соціально-економічні та політичні процеси. Її взаємодія з іншими суб'єктами ретельно досліджена економістами і соціологами [6 – 15]. У сучасному економічному середовищі сім'я (домогосподарство) знаходиться під впливом суспільства, держави-влади та підприємств, виступає головним об'єктом соціальної політики. Стан сім'ї залежить від економічного, політичного, культурного, духовного стану країни. Водночас сім'я впливає і на стан національної економіки, соціальні, політичні, культурні та інші події у країні. Знання законів самоорганізації сім'ї і домогосподарства дозволяє визначити, які напрями соціального впливу на домогосподарство є необхідними та ефективними.

З метою з'ясування соціально-економічного стану сімей на сучасному етапі в жовтні 2014 р. нами було проведене анонімне опитування 200 сімей Полтавської обл. Вибірка здійснювалася на основі стихійного методу опитування: розсилання запитань за допомогою Інтернет-ресурсу, звернення до знайомих та до їх знайомих.

Розподіл сімей за сімейним стажем виявився таким: найбільше опитаних належить до сімей старшого подружнього віку (стаж від 20 і більше років) – 80%; сім'ї середнього подружнього віку (від 3 до 10 років) – 13%; сім'ї, що чекають дитину (до 3-х років сімейного стажу) – 4%, молодята (сім'я, яка тільки оформилася) – 1% та молода сім'я (від півроку до 1,5 років) – 2%.

За характером розподілу домашніх обов'язків до традиційної сім'ї, тобто такої, у якій домашні обов'язки в основному виконує жінка, належить 50%; до колективістської (партнерської), у якій обов'язки виконують разом або по черзі, – 49%; до модернової сім'ї, у якій домашні

обов'язки виконує чоловік, належить 1% сімей.

З'ясувалося, що у власних квартирах проживає 70% опитаних сімей; у власному будинку – 20%; у гуртожитку – 3%, у частині окремого будинку – 3% та знімає житло – 4%. При цьому більшість із тих сімей, що проживають у власних квартирах і будинках, належать до групи сімей старшого подружнього віку (стаж від 25 і більше років), таких 93%. Така ситуація може бути пояснена тим, що більшість сімей отримали житло за часів колишнього СРСР (коли держава брала на себе зобов'язання забезпечувати базові потреби населення) та в ранній пострадянській період (коли за інерцією в політиці держави збереглися традиції дотримання соціальних стандартів життя населення).

Підсобне господарство мають 13% опитаних сімей; 87% – його не мають. При цьому 1% сімей живе на доходи від продажу продукції, вирощеної на присадибній ділянці. Очевидно, 12% опитаних сімей підсобне господарство використовують для вирощення продукції з метою задоволення власних потреб. Решта опитаних сімей отримують доходи в таких формах: більшість отримують дохід у формі заробітної плати як наймані працівники бюджетної сфери – 65%; отримують прибуток від зареєстрованої підприємницької діяльності – 18%; у формі заробітної плати як наймані працівники в підприємстві – 14%; у формі трансфертних платежів – різних видів соціальної допомоги (пенсії, стипендії, виплати з безробіття тощо) – 1%; доходи від рентних платежів (орендна плата, відсотки за депозитами і цінними паперами – 1%.

Отриманого доходу 44% сімей вистачає на задоволення базових потреб – на їжу, одяг, транспорт, комунальні послуги; 28% опитаних на все те, у чому виникає потреба, але при цьому сімі не заощаджують; 25% – на задоволення всієї гами потреб і на заощадження; 3% опитаних дохід витрачають лише на їжу, мають борги з оплати комунальних послуг та економлять на проїзді. При цьому 50% опитаних сімей час від часу розраховують сімейний бюджет; 37% сімей обов'язково розраховують доходи і витрати, щоб віднайти можливість економити; 10% опитаних не мають потреби розраховувати сімейний бюджет, оскільки їхні доходи перевищують витрати; 3% опитаних не мають можливості розраховувати бюджет, оскільки отримувані доходи ситуативні і їм важко щось передбачити, їм іноді доводиться жити в борг.

Про частку витрат бюджету, що припадає на харчування, у розмірі 50% зазначило 62% сімей; у розмірі до 25% бюджету – 18%; понад 60% бюджету витрачають на харчування 20% опитаних сімей. У 2012 р. Україна з показником 50,2% зайняла останнє – 40 – місце в рейтингу [16] країн Європи за критерієм «частка витрат сімей на продукти харчування», «обійшовши» такі країни пострадянського простору, як Казахстан, Росія, Молдова, Білорусія, Литва, Латвія, Естонія. За даними дослідження

ПриватБанку, у 2014 р. більше половини витрат на оплату покупок пластиковими картками жителів України припадали на покупки у продуктових магазинах і супермаркетах – 51% від загальної суми витрат держателів пластикових карток [17]. Опитування сімей Полтавської області підтверджує дані міжнародних рейтингів та вітчизняних інститутів. Невтішний висновок: українці належать до бідного населення в цілому.

Ми поцікавилися, чи мають сім'ї заощадження у вигляді депозитів, на що отримали такі відповіді: не заощаджують, оскільки доходів вистачає лише на споживання найнеобхіднішої продукції (їжа, оплата проїзду і комунальних послуг, одяг), 46% опитаних сімей; 20% опитаних сімей мають можливість заощаджувати, але недовіра до банківської сфери змушує їх витрачати отримані доходи на споживання; заощаджують у вигляді депозитів 19%, сімей; 14% сімей заощаджували, але недовіра до банківської системи змусила їх розірвати договори із фінансовими установами і тримати гроші вдома; 1% опитуваних не мають можливості заощаджувати, оскільки весь дохід витрачається ними на їжу, вони мають борги з оплати комунальних послуг.

Питання про оцінку сімейного фінансового стану отримало такі відповіді: 41% сімей оцінюють свій фінансовий стан як добрий, оскільки їм вистачає на все необхідне для життя – їжу, одяг, транспортні і комунальні послуги, товари тривалого користування, ремонт, відпочинок, навчання тощо; 53% – як задовільний, оскільки можуть дозволити собі лише купівлю їжі, необхідний сезонний одяг, оплатити комунальні послуги; 4% – як відмінний, оскільки можуть задовольнити будь-які потреби та ще й заощаджувати; 2% сімей оцінюють свій стан як вкрай важкий, їм ледь вистачає на їжу. При цьому 51% опитаних вважає, що їх рівень і якість життя, порівняно з 2013 р., погіршилися; у 37% – залишився незмінним; у 12% – рівень і якість життя покращилися. Очікували покращення рівня і якості життя у 2015 р. 48% опитаних; погіршення – 27%; 25% вважали, що рівень і якість життя залишаться незмінними.

Останнє питання було присвячене місцю і ролі держави в життєдіяльності сім'ї. Респонденти свою думку висловили таким чином: 63% опитаних вважають, що держава повинна повністю підтримувати всі сім'ї – забезпечувати житлом і робочими місцями, безкоштовною освітою і медициною, грошовими виплатами сім'ї з дітьми та малозабезпечених; 20% опитаних вважають, що держава повинна підтримувати сім'ї, але за допомогою створення сприятливих умов для самостійного забезпечення ними прийнятого рівня добробуту (пільгове кредитування малого бізнесу, поміркована податкова і цінова політика, зниження бюрократизованості адміністративних процедур тощо); 12% опитаних вважають, що державна

підтримка сім'ї має обмежуватися цільовою адресною допомогою лише соціально вразливим верствам населення; 5% опитаних сімей вважають, що сім'я має покладатися виключно на власні ресурси.

Таким чином, проведене дослідження засвідчує, що сучасний стан економіки сімейних домашніх господарств свідчить про низький рівень життя та необхідність підвищення ролі держави в регулюванні механізмів нормалізації їх функціонування. Ресурсів, якими володіють домогосподарства, недостатньо для розширення їх діяльності й утримання сім'ї. Для реалізації потенційних можливостей сім'ї необхідна подальша їх інституціоналізація, що виявляється у виробленні законів, норм, правил і соціальних стандартів, котрі враховували б особливості функціонування сім'ї та реалізовувалися б за участі владних структур на всіх рівнях, соціальних служб, наукових організацій та бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Экономическая теория (политэкономия): [учебник] / Под общей ред. акад. В.И. Видяпина, акад. Г.П. Журавлевой. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 560 с.
2. Домохозяйство [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/ekonomika_i_pravo/DOMOHOSYASTVO.html4
3. Радаев В.В. Экономическая социология / В.В. Радаев. – М., 2000. – 450 с.
4. Ватаманюк З.І. Вступ до економічної теорії / З.І. Ватаманюк, С.М. Панчишин // Курс лекцій. – Новий Світ – 2000, 2005. – 408 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://info-library.com/content/65_101_Domogospodarstvo_ta_iogo_oznaki.html
5. Мочерний С.В. Політична економія. Навчальний посібник / С.В. Мочерний. – Київ, 2002. – 687 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.big-lib.com/book/76_Politichna_ekonomiya
6. Барсукова С.Ю. Сетевые обмены российских домохозяйств: опыт эмпирического исследования / С.Ю. Барсукова // Социологические исследования. – 2005. – № 8. – С. 6 – 12.
7. Барсукова С.Ю. Неформальная экономика и сетевая организация пространства в России / С.Ю. Барсукова // Мир России. – 2000. – № 1. – С. 52 – 68.
8. Барсукова С.Ю. Сетевая взаимопомощь российских домохозяйств: теория и практика экономики дара / С.Ю. Барсукова // Мир России. – 2003. – № 2. – С. 81 – 122.
9. Бессонова О.Э. Институты раздаточной экономики в России: ретроспективный анализ / О.Э. Бессонова. – Новосибирск : ИЭ и

- ОПП СО РАН, 1997. – 72 с.
10. Биттер А. Денежные и совокупные доходы сельских домохозяйств Карпатского региона / А. Биттер // Экономика Украины. – 2006. – № 2. – С. 58 – 64.
 11. Болотіна Є.В. Домогосподарство в умовах інституціоналізації перехідної економіки України / Є.В. Болотіна // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії – 2009. – № 2 (16) – С. 30 – 36.
 12. Бочан І. Домогосподарство – основний суб'єкт приватного сектора в перехідній економіці / І. Бочан // Регіональна економіка. – 2001. – № 4. – С. 193 – 198.
 13. Гаршина О.К. Экономическое поведение домохозяйств: сущность и классификация / О.К. Гаршина // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії – 2009. – № 2 (16). – С. 45 – 50.
 14. Колот А. До проблеми розвитку теорії розподільчих відносин / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 8. – С. 3 – 11.
 15. Слюсар Л.І. Інститут сім'ї у перехідному соціумі сучасної України / Л.І. Слюсар // Наук. праці ДонНТУ. Серія економічна. – Випуск 31–3 (117). – Донецьк : ДонНТУ, 2007. – С. 39 – 42.
 16. Рейтинг стран Европы по доле расходов семей на продукты питания (сколько потратили на еду, алкоголь и культуру жители Европы в 2012 году) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://riarating.ru/infografika/20131224/610604016.html>
 17. Більше половини витрат українців – продукти харчування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://privatbank.ua/ua/news/bol-she-poloviny-raskhodov-ukraincev-produkty-pitanija/>

Пазьоха Віолета Леонідівна,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

САМОЗАЙНЯТІСТЬ МОЛОДІ ЯК СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

В умовах ринкової економіки самозайнятість перетворюється на сформоване суспільне явище, на самостійний тип і вид діяльності, проміжний у видах діяльності між працею, навчанням та спілкуванням, властивих сучасній людині. Саме тому в Євросоюзі, починаючи з 1970-х років, в умовах зростання безробіття і загострення соціальної напруженості багатьма країнами було вжито заходів з розвитку самозайнятості (selfemployment).

Перші програми для набуття загальних навичок, необхідних для початку індивідуальної діяльності, з'явилися у Франції, наступною була Великобританія.

В Україні вирішення проблеми самозайнятості—це вимушений і майже єдиний крок до самореалізації професійного становлення молоді як суб'єкта господарювання в умовах розвитку ринкової економіки.

Скорочення робочого часу стало одним з аргументів на користь трансформації інституту праці й відходу від нього. Інститут праці, який оплачується як найм, втратив те центральне місце в житті суспільства і індивіда, яке він мав раніше, що значно ускладнило професійне становлення молоді в сучасних ринкових умовах.

Таким чином, самозайнятість виступає найважливішим засобом стійкості соціально-економічного розвитку країни, оскільки вона надає можливість молоді стати справжнім суб'єктом господарювання унайбільш прийнятній для неї формі професійної діяльності.

Явище самозайнятості розглядалося у філософії, соціології, економіці, історії та інших науках. У філософії її інтерпретували як особливий вид діяльності і життя людини як представника певної спільноти (О.Ю.Кузнецов). Вона є основою здійснення організаційно-господарської інновації або нових комбінацій факторів виробництва (Й.Шумпетер); активна інноваційна діяльність не тільки у виборі з наявних альтернатив розподілу ресурсів, а й у створенні нових ринкових можливостей (Г.Шмоллер, Ф.Тоссіг).

У соціології самозайнятість вивчена як вид трудової діяльності без участі найму, спрямованої на максимальне використання ринкових важелів для отримання особистого прибутку в різних сферах суспільства.

В економіці суб'єкта самозайнятості інтерпретують як власника капіталу (Ф. Кене, А.Сміт). Історики самозайнятість вивчають через власницькі функції, особисту продуктивну працю (В.Рошер, Б.Гільдербранд).

Б.Ведреш і Д.Старк, які досліджували самозайнятість, пишуть, що суб'єкти цієї діяльності стикаються з подвійним викликом — розпізнаванням і втіленням нових ідей, а основа самозайнятості полягає не стільки в запозиченні ідей, скільки у виробництві нового знання за допомогою рекомбінації ресурсів. Вони відштовхуються від одного з сучасних підходів, що описані в роботах певних авторів (R. Burt, D. Obstfeld, B. Uzzi, J. Spiro), згідно з яким зовнішні поєднання посередницьких зв'язків (brokeragetiesofconnectivity) дозволяють знаходити нові ідеї з оточуючого середовища, а об'єднуючі зв'язки, що змикаються всередині групи (cohesivetiesofclosure), забезпечують довіру і взаєморозуміння, необхідні для втілення цих ідей.

Тому особиста зайнятість суб'єкта господарювання володіє не тільки структурними властивостями в синхронному вимірі (synchronicdimension), але й динамічними властивостями в часовому вимірі (temporaldimension). Отже, ці структури здатні не тільки об'єднувати, а й руйнувати.

При цьому найбільш важливим методологічним питанням, яке не можуть обійти увагою представники різних концепцій самозайнятості як суспільного явища в умовах ринкової економіки, виступає співвідношення самореалізації і трудової діяльності. Відомо, що всі суб'єкти самозайнятості є новаторами, які комбінують ресурси, діями без керівника. У будь-якому випадку важлива ознака її – самостійна організація виробництва (Ж.Б.Сей, Дж.С.Мілл).

Соціально-демографічна група, що виділяється на основі комплексу вікових характеристик (приблизно від 16 до 25 років), особливостей соціального стану та зумовлених соціально-психологічних якостей (И.С.Кон), – молодь –найбільш активна, мобільна і динамічна частина населення, вільна від стереотипів і забобонів. У цій віковій категорії, із середньою та вищою освітою, спостерігається підвищений інтерес до сфери самозайнятості.

Крім того, багато країн нещодавно ввели програми, орієнтовані на залучення молоді у сферу самозайнятості.

Важливі психологічні зрушення, які спостерігаються в умовах ринкової економіки в молоді, зумовлені особливостями соціальної ситуації і призвели до більш пізнього початку самостійного життя та подовження періоду «рольового мораторію» та зміни відповідних соціально-психологічних стереотипів. Подовження юності має свої особисті передумови: розширення сфери свідомого самовизначення і підвищення його самостійності. Розвиток самостійності є не що інше, як перехід від системи зовнішнього управління до самоврядування. Будь-яке управління вимагає відомостей, інформації про об'єкт управління.

При самоврядуванні це повинна бути інформація суб'єкта про самого себе. Рівень самосвідомості і ступінь складності, інтегрованості і стійкості «образу» завжди тісно пов'язані з розвитком інтелекту.

Теоретичне осмислення молоді є давньою традицією людства і на кожному історичному етапі знову постає відносно новим і завжди актуальним дослідницьким завданням. Як окреслений предмет теоретичних концепцій, молодь стала розглядатися з кінця XIX ст. А в 70-х рр. минулого століття була зроблена спроба створити інтегральну науку про молодь – ювентологію (юнологію, ювенологію) і представити її як самостійну галузь науки.

Перша велика робота з теорії молоді в науці"Теорії молоді: Міждисциплінарний аналіз" була представлена В.А.Луковим, вона

містить міждисциплінарний аналіз теоретичних концепцій молоді. У наш час молодь потребує детальнішого розгляду як самостійний суб'єкт господарювання в умовах розвитку ринкової економіки.

Дослідження модернізації суспільного життя показують, що збалансоване професійне становлення молоді можливе тільки шляхом її залучення в економічну діяльність через самозайнятність.

Відомо, що всі суб'єкти самозайнятності є новаторами і тому легко пристосовуються до нових вимог професійної діяльності залежно від запиту суспільства. Як впливає з проаналізованих нами досліджень (Ольга Жорнова, Олена Жорнова), самозайнятність особливо створює сприятливі умови для молоді, яка прагне стати незалежною і дає їй можливості розробляти інноваційні ідеї та продукти в сучасних умовах ринкової економіки.

Важливі психологічні зрушення, які спостерігаються в молоді, зумовлені особливостями професійної інтеграції та призводять до розширення сфери свідомого самовизначення й підвищення її самостійності. Розвиток професійної самостійності молоді є не що інше, як перехід управління суб'єкта господарювання з системи зовнішнього управління до самозайнятності.

Самозайнятність відіграє роль індивідуального вибору становища молоді як суб'єкта господарювання у світі, стає самооцінкою себе і своїх можливостей, а також характеризує вибір певного виду діяльності для себе як її суб'єкта, а так само – образу цієї діяльності та способу життя як суб'єкта цієї діяльності.

Отже, самозайнятність забезпечує велику різноманітність розширення сфери свідомого самовизначення об'єктів господарювання та підвищення самостійності, перехід від системи зовнішнього управління до самоврядування та створення умов для професійного становлення молоді в умовах ринкової економіки.

Пазушан Анна Василівна,
ст. викладачка кафедри фінансів, обліку та аудиту,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

МЕТОДИ ЗАСТОСУВАННЯ КОНТРОЛІНГУ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Вступ. Ринкові умови господарювання вимагають від підприємств і організацій надзвичайної організованості, віддачі і, у кінцевому підсумку, – максимальної ефективності виробничої діяльності. Сучасний ринок – це гостра конкуренція, боротьба за місця збуту продукції, забезпечення партнерських відносин з постачальниками і покупцями, завоювання

першості щодо якісних параметрів продукції, яка випускається. На сьогодні становище підприємств і організацій, як суб'єктів ринкових відносин, змушує в багатьох випадках по-іншому розглядати проблеми управління їх фінансово-господарською діяльністю.

Результати дослідження. Ринок змушує вітчизняні підприємства й організації постійно думати не лише про виробництво продукції, а й про її збут, шукати вигідних постачальників і покупців. Постійний пошук резервів, знаходження «вузьких місць» стають головними для тих підприємств і організацій, які думають про майбутнє, про збереження трудового потенціалу, про розширення виробництва, а не його скорочення, яке спостерігається останнім часом в Україні і є характерним для чималої кількості великих підприємств. Високорозвинені країни Заходу з метою забезпечення ефективного управління та довгострокового існування своїх фірм упроваджують і з успіхом використовують у себе систему контролінгу.

Контролінг – це синтетична одиниця, яка розвивається на основі методів, прийомів маркетингу, менеджменту, планування, обліку, аналізу та контролю[2]. Контролінг – це управління майбутнім для забезпечення тривалого функціонування підприємства і його структурних підрозділів [1, С. 14 – 18].

Служба контролінгу прагне так керувати (управляти) процесами поточного аналізу і регулювання планових і фактичних показників, щоб по можливості виключити помилки, відхилення і прорахунки як зараз, так і в майбутньому. А виключення або ліквідація (недопущення) всіх перелічених негативних моментів у роботі призведе, безперечно, до досить ефективного управління натепер та дасть можливість зберегти ці позиції на майбутнє.

Служба контролінгу в процесі виконання своїх функцій вдається до багатьох методів – як загальнометодологічних і загальноекономічних (спостереження, порівняння, групування, аналіз, тенденційний аналіз, синтез, систематизація, прогнозування), так і специфічних.

До головних специфічних методів контролінгу належать такі: бенчмаркінг, вартісний аналіз, факторний аналіз відхилень, аналіз точки беззбитковості, портфельний аналіз, опитування (анкетування), СОФТ-аналіз (аналіз сильних та слабких місць), АВС-аналіз, Нуль-базис бюджетування [3].

Бенчмаркінг. Бенчмаркінг – це перманентний безперервний процес порівняння товарів (робіт, послуг), виробничих процесів, методів та інших параметрів досліджуваного підприємства (структурного підрозділу) з аналогічними об'єктами інших підприємств чи структурних підрозділів. Основна мета бенчмаркінгу полягає у виявленні негативних відхилень у значеннях порівнюваних показників і причин таких відхилень та розробці пропозицій щодо їх ліквідації. Бенчмаркет повинен знайти відповідь на питання «Чому інші працюють успішніше, ніж ми?»

Розрізняють три види бенчмаркінгу –внутрішній, бенчмаркінг, зорієнтований на конкурентів, функціональний бенчмаркет.

Вартісний аналіз. Вартісний аналіз – це метод контролінгу, який полягає в дослідженні функціональних характеристик продукції, що виробляється, з погляду еквівалентності їх вартості та корисності. Отже, у центрі уваги перебувають функціональні та вартісні параметри продукції. Розглядають два завдання вартісного аналізу: 1)зменшення вартості окремих компонентів продукції без зменшення обсягів її виробництва та реалізації; 2)поліпшення функціональних параметрів продукції за мінімальних витрат.

Зогляду на ці завдання вартісний аналіз зосереджує увагу на мінімізації витрат під час перегляду функціональних параметрів у разі:1) зменшення вимог до якості продукції (якщо споживачі нехтують підвищеною якістю продукції або не готові сплачувати належну ціну за вищу якість); 2)підвищення вимог до якості (якщо споживачі готові сплачувати вищу ціну за якіснішу продукцію).

Вартісний аналіз розглядається як один з найдієвіших інструментів скорочення собівартості продукції, зокрема витрат на сировину та матеріали.

Факторний аналіз відхилень. Мета методу полягає у визначенні та оцінюванні причини відхилень фактичних показників витрат від нормативних (планових). Аналіз відхилень вважається основним інструментом оцінювання діяльності центрів витрат (прибутковості). Відхилення обчислюють за кожним місцем виникнення витрат та за кожною їх групою. Відхилення може виникнути в результаті дії трьох основних факторів: 1)зміни обсягів виробництва продукції; 2)зміни цін на ресурси; 3)зміни норм витрат на одиницю продукції.

Факторний аналіз відхилень характеризується двома головними недоліками.

1.Враховуються лише внутрішні співвідношення між плановими та фактичними показниками, оскільки базою для порівняння є результати діяльності одного підприємства.

2.Період, у якому виникли відхилення, не збігається з періодами, коли здійснюється аналіз та настає відповідна реакція на відхилення.

Аналіз точки беззбитковості. Цей метод контролінгу зводиться до визначення мінімального обсягу реалізації продукції (у разі незмінних цін та умовно постійних витрат), за якого підприємство може забезпечити беззбиткову операційну діяльність у короткостроковому періоді. Точка беззбитковості характеризує такий обсяг виробництва й реалізації продукції, якому відповідає нульовий прибуток підприємства – виручка від реалізації продукції дорівнює валовим витратам на її виробництво та реалізацію.

Аналізуючи точку беззбитковості, можна визначити, наскільки успішно підприємство працює (у разі його прибутковості) і наскільки глибокою є криза (у разі збитковості).

Портфельний аналіз. Портфельний аналіз – ефективний інструмент стратегічного контролінгу. Традиційно цей інструмент використовується з метою оптимізації портфеля цінних паперів інвестора. Фінансист під терміном "портфоліо" розуміє "оптимальний з погляду комбінації ризику та прибутковості набір інвестицій." Отже, в основу портфельного аналізу покладено два оцінні критерії – теперішня вартість очікуваних доходів від володіння цінними паперами (проценти, дивіденди) та рівень ризикованості вкладень.

Під час аналізу використовуються дві широковідомі в теорії та практиці портфельні матриці: 1) портфель "зростання ринку – частка ринку" (матриця Бостонської консультативної групи); 2) портфель "привабливість ринку – конкурентні переваги" (матриця Мак-Кінсі).

Опитування (анкетування). Щоб правильно діагностувати підприємство, яке перебуває у кризі, виявивши слабкі сторони та санаційні резерви, з методологічного погляду доцільним є опитування працівників усіх структурних підрозділів та керівництва підприємства. Успішно використати цей метод можна лише в разі додержання таких умов: 1) керівництво підприємства має брати безпосередню участь в організації опитування (анкетування); 2) з керівництвом потрібно заздалегідь узгодити питання, які вносяться в анкету для опитування; 3) керівництво має бути готовим сприйняти конструктивну критику й побажання підлеглих; 4) опитування не повинно спровокувати конфлікт чи ускладнити стосунки між керівництвом та працівниками; 5) участь керівництва та співробітників в опитуванні має бути добровільною; 6) анонімність анкетування та оцінки; 7) участь в організації анкетування нейтральної сторони; 8) результати аналізу опитування мають бути матеріалізовані у формі конкретних заходів щодо вдосконалення тієї чи іншої функціональної ділянки підприємства.

АВС-аналіз. АВС-аналіз полягає у виявленні та оцінюванні кількісних значень небагатьох величин, частка яких у загальній сукупності вартісних показників найбільша. Завдяки цьому вдається сконцентрувати увагу на пріоритетних напрямках зниження собі вартості продукції, а також визначити реальні шляхи підвищення обсягів реалізації.

Ефективність АВС-аналізу сировини (матеріалів) можна істотно підвищити, скориставшись випробуваною в зарубіжній практиці класифікацією окремих її видів: 1) А-сировина – види сировини (матеріалів), на які припадає понад 50% витрат у загальній структурі закупок; 2) В-сировина – види сировини (матеріалів), відповідна частка яких перевищує 25%; 3) С-сировина – інші, незначні за внеском у собівартість, види сировини (матеріалів).

Зрозуміло, що найбільші резерви зниження витрат за елементом "сировина (матеріали)" можуть бути виявлені під час аналізу А-сировини. Щоб розкрити такі резерви, складають перелік відповідних заходів: якомога

точніше оцінювання втрат сировини (матеріалів) на кожній стадії виробництва; мінімізація втрат якості сировини (матеріалів); обчислення норм витрат за методом нуль-базис бюджетування; добір економніших технологій; оптимізація запасів; переговори з постачальниками щодо зниження закупівельних цін; пошук альтернативних постачальників; посилений контроль за збереженням сировини (матеріалів).

З метою оптимізації запасів на практиці досить часто ABC-аналіз комбінують з іншим методом контролінгу – XYZ-аналізом. Цей метод контролінгу широко використовується з метою нормування оборотних коштів, для створення виробничих запасів. Під час XYZ-аналізу найчастіше застосовувані види сировини (матеріалів), залежно від рівня їх споживання, поділяють на три класи: 1) X-сировина – рівномірно споживана у процесі виробництва без істотних коливань; 2) Y-сировина – споживана з відчутними коливаннями, залежними, наприклад, від виробничого циклу чи сезонності виробництва; 3) Z-сировина – споживана нерегулярно через значні коливання відповідної потреби.

Зазначимо, що ABC-аналіз застосовний для пошуку резервів зниження собівартості за окремими центрами витрат, інвестиційних проектів чи видів продукції. Цей метод придатний і для оптимізації портфеля продукції, що її виробляє та реалізує підприємство, або, скажімо, для максимізації обсягів реалізації продукції.

Бюджетування. На підставі стратегічних цілей та довгострокових планів розвитку підприємства розробляють оперативні плани. Основаною формою оперативного планування є бюджетування. Оскільки план санації можна розглядати як систему бюджетів, зупинимось на характерних ознаках бюджетування: 1) короткостроковості; 2) високому рівні конкретизації; 3) внутрішній спрямованості; 4) тісній інтеграції з контролем та аналізом відхилень.

Бюджетування включає в себе розробку двох основних видів бюджетування – операційного бюджету та оперативного фінансового плану.

Операційний бюджет складається з виробничої програми, плану реалізації, плану витрат тощо. У ході оперативного фінансового планування складається баланс надходжень і видатків, платіжний календар, а також планування показника прибутків та збитків, балансу підприємства.

Розрізняють два основні методи бюджетування – традиційне бюджетування та нуль-базис-бюджетування (ZBB – Zero-Base-Budgeting). Основна відмінність ZBB від традиційного планування полягає в тому, що останнє значною мірою зорієнтоване на показники діяльності, зокрема – показники рівня витрат попередніх періодів (які можуть бути невинновано завищеними). Базою для нуль-базис-бюджетування є так звана "точка-нуль". Планові показники за цим методом обчислюються на підставі нового обрахунку всіх норм та нормативів витрат, їх складу та структури. Головною

метою ZBB є визначення оптимального рівня валових витрат підприємства, а також пріоритетних напрямків використання обмежених фінансових ресурсів. У рамках ZBB аналізуються всі статті витрат і за кожною з них визначаються можливості економії.

Висновки. Контролінг дає оцінку ефективності прийняття управлінських рішень, запобігає виникненню несприятливих ситуацій. Але він не вирішує завдання самостійно, а взаємодіє з багатьма економічними дисциплінами та науками. Застосування системи контролінгу у виробничій практиці підприємств України дасть можливість підвищити рівень координованості процесів планування, контролю, обліку, аналізу на підприємствах, забезпечити її відповідними методами та засобами, які необхідні для якісного вирішення управлінських рішень.

Список використаних джерел:

1. Фалько С.Г. Контролінг та його національні особливості / С.Г. Фалько // Економіка та держава. – 2007. – № 10. – С. 14 – 18.
2. Черкас А. В. Місце і роль контролінгу в управлінні підприємством / А.В.Черкас // Молодий учений. – 2014. – №3 (06). – С. 67 – 72.
3. <http://www.virtual.ks.ua>

Рева Тетяна Михайлівна,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту,
Академія митної служби України

ПОДАТКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Вступ. Сформована на початку 90-х років минулого сторіччя податкова система України постійно змінюється в пошуку оптимальних параметрів, які відповідали б ринковим реформам і світовим стандартам оподаткування. В останні роки зменшилася кількість податків, удосконалено процедури їх адміністрування, враховані європейські стандарти з ПДВ й акцизів у зовнішній торгівлі, поліпшено умови оподаткування малого бізнесу, знижено ставку оподаткування прибутку, який у податковому і в бухгалтерському обліку підприємств розраховується тепер за одними правилами.

У системі оподаткування зовнішньої торгівлі одне з провідних місць належить непрямим податкам, які спрямовані на регулювання експортно-імпорتنих операцій, захист національного товаровиробника та забезпечення надходження коштів до державного бюджету. Теоретичні аспекти державного податкового регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) й ефективність його практичного використання

досліджують О. Барановський, І. Бураковський, В. Вишневський, О. Гребельник, О. Лук'яненко, А. Соколовська та ін. [1 – 3]. У працях учених аналізуються інструменти, структура та механізми регулювання міжнародної торгівлі. Але залишаються актуальними питання щодо оцінки обґрунтованості та послідовності змін у податковому середовищі зовнішньоторговельної діяльності.

Результати дослідження. Як відомо, до митних податків на товари, що переміщуються через кордон України, належать ПДВ, акцизи, мито. Розглянемо далі особливості їх застосування з урахуванням останніх нововведень. Відповідно до податкового законодавства в Україні діє порядок відшкодування ПДВ при експорті товарів за принципом місця призначення, що відповідає загальновизнаним правилам міжнародної торгівлі. Це має велике значення для економіки України, оскільки значна частина національного доходу країни залежить від продажу продукції на експорт. Отже, питання відшкодування ПДВ є найбільш актуальним, насамперед для експортерів. Для суб'єктів господарювання зі значною часткою експорту в останні роки передбачено автоматичне відшкодування ПДВ. Право на його отримання надається платникам, які відповідають одночасно таким критеріям:

- не перебувають у судових процедурах банкрутства;
- включені до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців і стосовно них не внесено записів про припинення діяльності тощо;
- питома вага операцій платника за нульовою ставкою ПДВ протягом попередніх 12 місяців сукупно становить не менше 40 відсотків загального обсягу поставок;
- сума розбіжностей між податковим кредитом платника та податковими зобов'язаннями його контрагентів не перевищує 10 відсотків заявленої платником податків суми бюджетного відшкодування;
- середня заробітна плата працівників не менше ніж у 2,5 разу перевищує мінімальний встановлений рівень у кожному з останніх 4-х кварталів;
- відповідають одному з наступних критеріїв: а) або чисельність працівників, перевищує 20 осіб у кожному з останніх чотирьох звітних кварталів; б) або залишкова балансова вартість основних фондів на звітну дату, за даними обліку, перевищує суму ПДВ, заявлену до відшкодування за попередні 12 календарних місяців; в) або рівень податкового навантаження з податку на прибуток (відношення сплаченого податку до обсягів отриманих доходів) є вищим від середнього по галузі в кожному з останніх чотирьох звітних кварталів;

- не мають податкового боргу [4].

При позитивному відношенні до процедури автоматичного відшкодування в цілому не можна не відзначити вибіркового підходу в його застосуванні до платників ПДВ, що призводить до порушення принципу рівності в оподаткуванні.

Одним з можливих способів зниження гостроти проблеми бюджетного відшкодування ПДВ експортерам є зміна підходів до політики податкового стимулювання експортерів. Обкладання нульовою ставкою ПДВ експорту всієї продукції призводить до збереження його сировинної структури, і, як наслідок, – застосування екстенсивної моделі економічного розвитку. Тому важливо залишити нульову ставку ПДВ лише для експорту товарів з високою часткою доданої вартості та звільнити від сплати податку експорт іншої продукції. В останньому випадку ПДВ, оплачений у ціні придбаних ресурсів, буде віднесений на витрати виробництва, що виключить можливість відшкодування ПДВ експортерам товарів з низькою часткою доданої вартості.

Нововведення розповсюджуються на операції з постачання відходів і брухту чорних і кольорових металів, деревини, зернових культур (крім постачання сільськогосподарськими підприємствами – виробниками зазначених товарів та їх першими продавцями) та інших сировинних товарів. Отже, започатковано перехід до політики диференційованого стимулювання експорту, що має сприяти позитивним змінам в економіці в цілому.

При імпорті товарів в Україну для окремих суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності поновлено безпроцентний податковий кредит у вигляді відстрочки платежу з ПДВ шляхом видачі податкового векселя. Правила й обмеження застосування вексельної форми розрахунків піддавалися багаторазовим змінам. Первісне право на видачу векселя надавалося тим суб'єктам ЗЕД, які задекларували ПДВ до відшкодування з бюджету. Пізніше дозволялося оформляти векселя лише по товарах, які ввозяться для власних виробничих потреб. Існували обмеження щодо суми ПДВ, переліку операцій та ін. У 2008 – 2010 роках застосування векселів з ПДВ при імпорті товарів призупинялося законами про державний бюджет. Причина – у проблемах, з якими пов'язана ця форма розрахунків, насамперед – у застосуванні суб'єктами господарювання схем мінімізації податкових зобов'язань на основі векселів. Вексельна форма є вразливою і з позицій захисту інтересів вітчизняного виробника. Незважаючи на те, що податковий вексель не визнаний формою податкових пільг, на практиці він створює конкурентні переваги імпортерам. Інші суб'єкти господарювання, які купують основні засоби, сировину, матеріали у постачальників на внутрішньому ринку, не мають права на аналогічне безоплатне відстрочення з ПДВ і перебувають

у невідповідних умовах порівняно з імпортерами. Починаючи з 2011 року, вексельна форма розрахунків з ПДВ поновлена для підприємств, що працюють на суднобудівну промисловість у разі ввезення устаткування, обладнання та комплектуючих, що не виробляються в Україні та призначені для використання в господарській діяльності. Тільки в Запорізькій області таких підприємств не менше п'яти.

Акциз, як і будь-який інший податок, поряд з фіскальною функцією має регулююче значення. Регулююча функція акцизу виявляється в кількох напрямках, серед них – вплив на структуру і обсяги виробництва та споживання підакцизних товарів, регулювання рентабельності виробництва підакцизних товарів та ін.

Правила застосування акцизного податку приведено у відповідність до європейських стандартів, розширено перелік платників, уточнено об'єкти оподаткування, строки сплати та ставки на підакцизні товари. Деякі нововведення розповсюджуються і на експортно-імпортні операції. Зокрема, звільняються від акцизного оподаткування:

- експорт підакцизних товарів за межі України;
- ввезення на митну територію України раніше експортованих підакцизних товарів, у яких виявлено недоліки;
- ввезення або реалізація вітчизняних підакцизних товарів, що використовуються як сировина для виробництва інших підакцизних товарів;
- ввезення підакцизних товарів в Україну, призначених для офіційного користування дипломатичними представництвами іноземних держав;
- ввезення підакцизних товарів (продукції) на митну територію України, якщо при цьому, згідно із законодавством України, не справляється податок на додану вартість у зв'язку з розміщенням товарів (продукції) у митних режимах транзиту, магазину безмитної торгівлі, тимчасового ввезення та ін.

В умовах глобалізації зростає роль митно-тарифного регулювання експортно-імпортних операцій, що здійснюється в тому напрямі, якого дотримується уряд у стратегії зовнішньої торгівлі та який тісно пов'язаний з нею внутрішнім розвитком. Трансформації в митно-тарифному регулюванні в останні роки обумовлені насамперед членством України у СОТ. У зв'язку зі вступом до СОТ у Митному тарифі:

- знижено понад 2500 тарифних ставок;
- кількість нульових ставок серед пільгових ставок зросла на 36,4% і перевищує 4000;
- на 22% знижено кількість ставок, що мають обмежувальний та заборонний рівень (тариф перевищує 15%).

Поряд зі зниженням ставок ввізного мита Україна, виконуючи взяті

зобов'язання, поступово знижує ставки експортного мита.

Сучасні мита не застосовуються у фіскальних цілях і розглядаються як впливовий фактор економічної інтеграції. З середини 1990-х років зовнішній тариф країн ЄС поступово знижується. Однак зменшення розміру митних ставок не є метою проведення митної політики. Сьогоднішня система заходів захисту внутрішнього ринку ЄС є прикладом поміркованого протекціонізму, що дає змогу спрямувати захист у ті сектори економіки, які його потребують. Митна вартість товару є основою для визначення мита згідно зі ставками Єдиного митного тарифу (ЄМТ), спільного для країн Євросоюзу в разі імпорту з інших країн. Зниження середнього рівня митних ставок може відбуватися за рахунок ставок на другорядні товари, водночас ставки на стратегічні товари залишаються високими.

У ЄМТ використовують адвалерні мита (95,2% від загальної кількості), неадвалорні, переважно у вигляді специфічного мита (4%), на комбіноване мито припадає 0,8%. Товарні позиції, до яких найбільше застосовуються неадвалорні тарифи, відповідають найбільш захищеним секторам економіки ЄС. Це – м'ясо та м'ясні субпродукти, молочні продукти, цукор, напої, текстиль, вироби з хлібних злаків, борошна, крохмалю.

Висновки. Досвід митного регулювання в умовах членства України в СОТ свідчить, що внутрішні економічні умови поліпшуються для одних секторів економіки й погіршуються для інших. Однак членство в СОТ не позбавляє країну певних інструментів захисту внутрішнього ринку. Питання лібералізації зовнішньої торгівлі слід розглядати через призму підвищення конкурентоздатності вітчизняної продукції та захисту інтересів національних товаровиробників. Механізми податкового регулювання ЗЕД потребує подальшого наукового обґрунтування з урахуванням стандартів інтеграційних процесів, нагромадженого досвіду та особливостей сучасного національного розвитку.

Система оподаткування ЗЕД має дієвий вплив на функціонування й ділову активність підприємницьких структур, тобто на ту ланку господарської діяльності, де створюється фінансовий потенціал країни. Це потребує запровадження виваженої політики підтримки підприємств на основі збалансування фіскальної та стимулюючої функцій податків.

Список використаних джерел:

1. Кулик П.Л. Податок на додану вартість в умовах інтеграції України до ЄС [текст] // Збірник наукових праць НУДПСУ. – 2010. – №1. – С. 180 – 185.

2. Лукьяненко Е.В. Налоговое регулирование международной торговли товарами: монография [текст] / НАН Украины. Ин-т экономики промышленности. – Донецк, 2008. – 112 с.
3. Налоги и налогообложение. Палитра современных проблем: монография для магистрантов [текст] / под ред. И.А. Майбурова, Ю.Б. Иванова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 375 с.
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI. [Електронний ресурс].

Симонов Дмитрий Евгеньевич,
старший преподаватель кафедры менеджмента и финансов,
Институт современных знаний имени А.М. Широкова,
г. Минск, Беларусь

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОПТИМИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ

Наиболее распространенные в мировой практике трактовки основных положений инновационной теории базируются на концепции И. Шумпетера о новых комбинациях факторов производства, сформулированных им в работах «Теория экономического развития», «Деловые циклы» и др. Данная модель научно-технических изменений предполагает выделение следующих фаз инновационного цикла: изобретение – нововведение – диффузия. Тем не менее, данный подход в силу своего всеобъемлющего характера с позиций исследователей, анализирующих конкретные аспекты процесса инноваций и сферы инновационной деятельности, представляется чрезмерно абстрактным. В частности, Э. Тоффлер отмечает, что ни одна из проблем нововведений, с которыми сталкивается бизнес, не является более важной и менее изученной, чем проблема инноваций.

В современных источниках с различной степенью детализации в структурных схемах инновационного цикла выделяются следующие этапы: исследования – разработки – производства – продажи. Дальнейшая детализация позволяет разработать более подробные модели, например: фундаментальные исследования – прикладные исследования – рыночное планирование – опытные производства – рыночные испытания – коммерческое производство. Такой подход весьма характерен для моделей менеджмента, предполагающих доминирование инновационных способностей в процессе организации деятельности. При этом отдельные фазы, в зависимости от характера решаемых задач и исповедуемого

підхода, можуть весьма суттєво различатися с точки зрення привлекaемых ресурсів, придаваемого им значення и уделяемого им внимания (вплоть до почти полного игнорирования). Более того, структура цикла может быть суттєвним образом трансформирована в результате изменения последовательности этапов генерирования идей и реализации замысла, алгоритма и способов выполнения необходимых работ и т. д. [1, с. 52].

В частности, при реализации многих креативных проектов появление творческой идеи на основе дедуктивно-аналитической проработки или в результате инсайта может предшествовать стадиям эксперимента или маркетингового исследования. Такие ситуации часто встречаются в управлении многими арт-проектами, в сфере экстремального менеджмента, при формировании информационной базы портфеля бизнес-идей и резервных проектов в модели управления типа «мусорного ведра», распространенной в высокоадаптивных организационно-управленческих структурах компаний. Такие компании часто характеризуются системами гибких, но устойчивых внутренних коммуникаций, соответствующим стимулированием и типом корпоративной культуры с выраженной логико-вербальной спецификой.

В то же время в условиях управления жестко-форматированными инновационными процессами, зачастую предполагающими мобилизацию значительных ресурсов, может оказаться перспективной клиентинг-ориентированная модель стратегической адаптации, основанная на разработке, обосновании, принятии, последующей корректировке и реализации решений прежде всего с учетом данных маркетинговых исследований и их анализа. Это характерно, в частности, для высокобюджетных проектов в сфере киноиндустрии, шоу-бизнеса и т. д., что зачастую позволяет говорить о спорном с точки зрения творческих достижений диктате продюсера [2, с. 431].

Встречается также еще более традиционный подход, базирующийся на управлении паллеативными, ресурсосберегающими имитационными и квазиинновациями на стадиях жизненного цикла проекта, описываемых в терминах «зрелости», «расширения», «родственной диверсификации», «стагнации», «старения», «деградации» и «ликвидации» (ухода с рынка и снятия с производства) с ориентацией прежде всего на более эффективное использование уже сформированного технолого-экономического, рыночного и кадрового потенциала, сложившихся социокультурных тенденций, внутренних предпринимательских способностей и деловых компетенций организации. Данный подход ориентирован на максимизацию эффекта масштаба и достижение ценового конкурентного преимущества [3, с. 345 – 349]. В сфере культуры он менее востребован, чем в реальном или финансовом секторах экономики, из-за реализации

ефекта «болезни Бомоя» [2, с. 247], т. е. феномена опережающего роста затрат по отношению к выработке, производительности труда и операционной прибыли. Однако такие «индустриально-технократические» решения могут быть оправданы, например, при использовании возможностей современных информационных и организационных технологий сетевого продвижения, активного формирования спроса и стимулирования реализации кино- и видеопродукции, контента в пакетах теле- и радиовещательных компаний, франшиз сценических постановок известных и популярных спектаклей, шоу-программ, а также выставочных и музейно-экспозиционных проектов, при проведении широких рекламных компаний, направленных на массовую аудиторию без явно выраженной дифференциации мероприятий по целевым группам воздействия.

Список использованных источников:

1. Фархутдинов Р.А. Инновационный менеджмент: [учебник для вузов] / Р.А. Фархутдинов. – [6-е изд.]. – СПб.: Питер, 2014. – 448 с.
2. Тульчинский Г.Л. Менеджмент в сфере культуры: [учебное пособие] / Г.Л. Тульчинский, Е.Л. Шекова. – М. : «Лань», «ПЛАНЕТА МУЗЫКИ», 2009. – 544 с.
3. Томпсон-мл. А.А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / А.А. Томпсон-мл., А.Дж. Стрикленд III. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2012. – 928 с.

Сущенко Алла Михайлівна,
магістр журналістики,
помічник директора Інженерно-технологічного інституту,
Університет «Україна» (м. Київ)

Науковий керівник: Бебик Валерій Михайлович,
канд. псих. наук, док. політ. наук., професор

РОЗВИТОК ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА СРВ. ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРЮВАННЯ В'ЄТНАМУ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Вступ. Інноваційна політика держави залежить від сформованої національної інноваційної спроможності, процес формування якої дуже тривалий і залежить від багатьох чинників. На сьогоднішній день Україну та В'єтнам пов'язують традиційно дружні відносини, початок яких припадає ще на часи Радянського Союзу. У перемогу в'єтнамського народу в боротьбі за єдність і незалежність, у повоєнну відбудову цієї

держави суттєвий внесок зробили представники українського народу, в тому числі науковці, освітяни, фахівці-виробничники. У В'єтнамі – країні, яка виступає в даній науковій роботі об'єктом дослідження з розвитку новітніх технологій, на державному рівні приділяється увага проблемам використання світового досвіду наукових досліджень з метою випереджаючого розвитку наукомістких галузей, формування сектору інноваційного підприємництва.

Результати дослідження. *Історія розвитку взаємовідносин між Україною і СРВ.* Після проголошення незалежності України 27 грудня 1991 р. В'єтнам визнав нашу державу. Дипломатичні відносини між двома країнами було встановлено 23 січня 1992 р. 1993 року розпочало свою діяльність посольство СРВ в Україні. Посольство України у В'єтнамі було започатковано 1997 року. Пріоритети українсько-в'єтнамських відносин було визначено у вересні 1992 р. під час зустрічі в Нью-Йорку міністрів закордонних справ двох держав. У 1993-1994 роках відбулися обміни візитами на рівні глав зовнішньополітичних відомств України та В'єтнаму, у рамках яких було підписано низку важливих двосторонніх угод. У червні 1994 р. Україну відвідав прем'єр-міністр СРВ Во Ван Кіст. Одним з важливих результатів того візиту стало створення Міжурядової українсько-в'єтнамської комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва (МУВК).

Початок відносинам на найвищому рівні поклав державний візит Президента України Л. Кучми до В'єтнаму 7 – 9 квітня 1996 р. Під час візиту відбулися переговори на високому рівні: зустріч з президентом СРВ Ле Дик Анемом, головою Національної Асамблеї Нонг Дик Манемом, прем'єр-міністром Во Ван Кістом. Підписано основоположний двосторонній документ – Договір про принципи відносин між Україною та СРВ. Укладені три міжурядові угоди. У квітні 2000 р. з державним візитом в Україні перебував президент СРВ Чан Дик Ліонг. Візит завершився укладанням низки міжурядових та міжвідомчих документів. 25-27 березня 2011 р. відбувся державний візит до СРВ Президента України В.Ф. Януковича, що став основною подією останнього десятиріччя у двосторонніх відносинах між двома країнами. Головним підсумком візиту стало підписання президентами України та Соціалістичної Республіки В'єтнам Спільної заяви щодо розвитку всебічного співробітництва та партнерства України та В'єтнаму, в якій окреслюються основні напрямки, форми і механізми подальшої взаємодії з широкого кола двосторонніх та міжнародних питань. Документом визначено пріоритети співробітництва між Україною та СРВ. 27 березня 2012 р. під час Саміту з питань ядерної безпеки (Сеул, Республіка Корея, 26-28 березня 2012 року) відбулася зустріч Президента України

В.Ф. Януковича з президентом Соціалістичної Республіки В'єтнам Чіонг Тан Шангом.

Соціалістична Республіка В'єтнам входить до складу перспективних азійських партнерів України. Розвиток повномасштабного співробітництва із СРВ є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) та відповідає національним інтересам обох держав. Україна та В'єтнам мають деякі спільні пріоритети розвитку науки та економіки, й тому ці країни можуть ефективно співпрацювати в цих напрямках. Розвиток партнерства в науково-технічній сфері розглядається у СРВ та Україні як один із стратегічних напрямків подальшого співробітництва.

За результатами XIII спільного засідання міжурядової українсько-в'єтнамської комісії з питань торгово-економічного та науково-технічного співробітництва, що відбулося у м. Хошиміні 8 жовтня 2012 р., було підписано ряд договорів та досягнуті домовленості щодо двостороннього співробітництва в торговій, промисловій, гірничодобувній, енергетичній, медичній та фармацевтичній, сільськогосподарській та транспортній сферах.

Для України стрімкий, починаючи з середини 1990-х років, розвиток В'єтнаму й слідування ринковим принципам економіки, в яких почала працювати країна, викликає захоплення та зацікавленість у спільному плідному тривалому співробітництві, що буде корисним для обох країн.

29 вересня 2014 р. у м. Ханой відбувся черговий з'їзд Товариства дружби «В'єтнам - Україна», на якому були підбиті підсумки співпраці за останні п'ять років і схвалені плани діяльності до 2019 р.

Економічна стратегія В'єтнаму. Економічна стратегія В'єтнаму на початку XXI століття націлена на продовження індустріалізації і модернізації в умовах переходу до розвитку інформаційних технологій. Це стало можливим на основі досягнутих високих результатів політики Дой Моя, ефективної участі країни в міжнародних торговельно-економічних відносинах. Зовнішній фактор розвитку стає визначальним при переході СРВ на інноваційну модель у XXI столітті [1, 2]. Тому потрібен новий концептуальний підхід до розробки загальної стратегії розвитку країни та стратегічних орієнтувань розвитку високих технологій.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють останні десятиліття XX століття і початок XXI століття, коли почалася й успішно продовжується системна трансформація суспільно-економічної системи В'єтнаму в умовах переходу до ринкових відносин. Національна концепція соціалістичної товарної економіки, як показав досвід В'єтнаму, цілком вписується в загальні закономірності перехідного періоду, хоча

має певні відмінності від теорії та практики переходу постсоціалістичних країн Східної Європи.

Разом з тим стратегічні орієнтири розвитку науки та техніки СРВ на урядовому рівні відповідають цілям і завданням розвитку в країні високих технологій. Високі темпи соціально-економічного розвитку В'єтнаму, який на сьогодні входить до числа країн Південно-Східної Азії, що найбільш динамічно розвиваються, викликають велику зацікавленість спеціалістів і підприємств СРВ в науково-технічних розробках українських вчених у сфері високих технологій. В'єтнам може стати реальним споживачем розробок українських учених у зв'язку з високими темпами та обсягами модернізації виробництва.

Діалог на вищому рівні між Україною та В'єтнамом набирає силу. План розвитку взаємовідносин обох країн буде здійснюватися на основі таких позицій: підтримка тісних контактів для здійснення своєчасного обміну думками з найважливіших питань; активізація взаємодії в міжнародних і регіональних справах через подібність і близькість підходів двох країн до актуальних питань.

Слід підкреслити, що становлення зон високих технологій, технопарків та інших інноваційних структур для В'єтнаму має дуже велике значення в подальшому розвитку секторів народного господарства країни. Розвиток високих технологій визначається тим, що у процесі еволюції та структурних змін в економіці країни, як свідчить світовий досвід, досягається низка соціально-економічних ефектів, серед яких є наступні:

- створюються матеріально-технічна, фінансова, інформаційна та соціально-культурна бази для становлення, розвитку, підтримки та підготовки до самостійної діяльності фірм-клієнтів;
- створюються нові робочі місця;
- створюються нові технології;
- створюється комерційний продукт;
- забезпечується економічне відродження регіонів;
- створюються нові види виробництва;
- залучаються інвестиції з інших регіонів та із-за кордону;
- підвищується підприємницька культура населення регіону;
- відбувається комерціалізація фундаментальних наукових знань, відкриттів, винаходів;
- забезпечується структурна перебудова економіки регіонів[3, 4].

Роблячи акцент на розвиток у СРВ зон високих технологій, уряд В'єтнаму тим самим доводить, що обирає шлях технологічного розвитку. Необхідно відзначити, що зони високих технологій фактично є механізмами прискорення становлення та розвитку наукоємного підприємництва та можуть стати такими й у випадку СРВ. Ці структури,

які безпосередньо породжують бізнес, є генераторами бізнесу в сфері науки та високих технологій. Їх ефективність значною мірою визначається їх правильним використанням.

Головне призначення зони високих технологій у контексті сучасних економічних пріоритетів СРВ полягає в початковій підтримці малого, переважно інноваційного, підприємництва, допомогі “прихованим” підприємцям, які бажають, але не мають можливості почати власну діяльність. “Інкубаторні” програми, які реалізують за допомогою зон високих технологій, – це ідея повного забезпечення малих інноваційних фірм усім необхідним для інноваційної діяльності. Зони високих технологій, з огляду на згадане вище, повинні мати вельми кваліфіковані команди фахівців, які знають, уміють та можуть допомогти тим клієнтам, які звернулися в зону з проханням про вселення під її “дах” і довірилися їй. Нарешті, зони високих технологій повинні мати можливість фінансово підтримувати підприємців-початківців у науково-технічній сфері.

Важливо розуміти, що в зонах високих технологій створюються технології та послуги, орієнтовані як на довгострокову перспективу впровадження та реалізації, так і на ринок споживача та на поточні сьогоденні проблеми. Таким чином, зона високих технологій – це зона і створення, і продажу нових технологій, технічних виробів, матеріалів і послуг. У цьому й полягає головне завдання зони високих технологій та її відмінність від інших суб’єктів інноваційної діяльності.

Висновки. На відміну від стратегії, затвердженої 1996 р. на п’ять років, середньострокова стратегія розвитку В’єтнаму на наступні 20 років містить конкретні заходи щодо механізму реалізації, включаючи поєднання державного регулювання з розвитком ринкових методів, наданням платних послуг.

Список використаних джерел:

1. Doing Business in Vietnam: 2013 Country Commercial Guide for U.S. Companies. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://export.gov/vietnam/build/groups/public/@eg_vn/
2. documents/webcontent/eg_vn_063160.pdf
3. Direction, objective and key science and technology tasks for the 5-year period of 2006 – 2010, N 67/2006/QĐ-TTg, March 21, 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com/search?q=Direction%2C+objective+and+key+science+and+technology+tasks+for+the+5-year+period+of+2006+%E2%80%93+2010%2C+N+67%2F2006%2FQD-Tg%2C+March+21%2C+2006.+&ie=utf-8&oe=utf-8#q=Direction,+objective+and+key+science+and+technology+tasks+for+the+5-year+period+of+2006+%E2%80%93+2010,+N+67%2F2006%2FQD->

- TTg,+March+21,+2006.&nfpr=1
4. Law on Science and Technology, N 21|2000|QH10, June 9, 2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.most.gov.vn>.
 5. Law of Transfer Tecnology, N 80|2006|QH11, November 29, 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.most.gov.vn>.

Тищенко Олена Ігорівна,
к. е. н., доцент кафедри банківської справи і фінансової безпеки,
Східноукраїнський національний
університет імені В. Даля, м. Северодонецьк

ОЦІНКА РІВНЯ КАПІТАЛІЗАЦІЇ БАНКІВ УКРАЇНИ

Вступ. Специфіка діяльності банків полягає в тому, що вони працюють в основному із залученими та запозиченими ресурсами. Отже, власних ресурсів у банку є лише незначна частина, проте їхня значущість у діяльності банку є вирішальною. Саме власний капітал банку є запорукою надійності, платоспроможності банку та його привабливості для клієнтів і інвесторів.

В умовах фінансової та політичної кризи однією з основних проблем, яка стоїть перед вітчизняною банківською системою, є підтримання її стабільності та надійності, що дасть змогу банкам виконувати свої функції із забезпечення економіки достатньою кількістю фінансових ресурсів.

Станом на 01.01.2015 року банківська система України налічувала 163 банки, що менше ніж у попередньому році на 17 банків. Основними причинами припинення діяльності банків є неспроможність їх нейтралізувати існуючі в банківському секторі ризики, а також відповідати за своїми зобов'язаннями, що обумовлено недостатністю власного капіталу та ресурсної бази банків. Затяжна політична криза та бойові дії на певній частині країни негативно позначилися на стані банківської системи України в цілому та власного капіталу банків зокрема. Так, розмір власного капіталу банку за 2014 рік знизився на 44,58 млрд. грн. і становив станом на 01.01.2015 р. 148 023 млн. грн. Майже по всій банківській системі за минулий рік зафіксовано від'ємний фінансовий результат (його розмір складає 52 966 млн. грн.), що також негативно вплинуло на розмір власного капіталу банку [1]. Саме збитковість більшості українських банків вже декілька років поспіль призводить до ситуації, коли розмір власного капіталу банків є меншим за його статутний капітал.

Протягом 2014 року майже в 40 банках була введена тимчасова адміністрація у зв'язку з їхньою неплатоспроможністю. Попри

зменшення частки банків з українським капіталом з 56% у 2013 році до 47% у 2014 році частка банків з приватним іноземним капіталом залишається стабільною і складала на початок 2015 року 32,5% [1]. При цьому значна частка цих банків має російський капітал – 15%.

Якщо розглядати структуру банківського капіталу, то протягом 2014 року в ній відбулися певні зміни. Так, дещо зменшилася частка банків першої групи (з 72,99% до 69,77%, тобто на 3,22%), та четвертої групи (на 4,21%). При цьому відзначено збільшення частки третьої групи банків на 1,08% у зв'язку з переведенням до цієї групи банків з інших груп.

При оцінці рівня платоспроможності банків слід урахувувати не лише розмір та структуру капіталу, але й виконання ними нормативів капіталу [2]. Так, протягом 2014 року відбулося зниження нормативів Н2-Н3, хоча за усіма позиціями банки виконували мінімально встановлені вимоги (рис. 1).

Отже, в цілому можна констатувати, що стан банківської системи за показником капіталу є незадовільним.

З метою підвищення стабільності банківської системи України та зменшення кількості неплатоспроможних банків НБУ впровадило у другому півріччі 2014 року зміни до певних нормативних актів. Так, було внесено зміни до ст. 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та глави другої Постанови НБУ № 368 «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» щодо підвищення вимог до розміру статутного та регулятивного капіталу банків. Так, мінімальний розмір регулятивного капіталу (норматив Н1) для банків, що отримують ліцензію після 11 липня 2014 року, має становити 500 млн. грн.

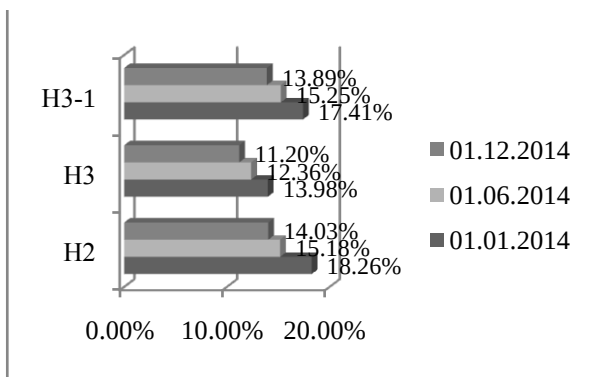

Рис. 1. Динаміка нормативів капіталу банків України за 2014 рік

При цьому також підвищуються вимоги до розміру регулятивного капіталу і для банків, що отримали банківську ліценцію раніше встановленого строку, але це підвищення має відбуватися поступово впродовж 10 років до 2024 року включно. Також зміни торкнулися і складу нормативів капіталу. Постановою НБУ № 862 від 25.12.2014 р. «Про внесення змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» було скасовано нормативи НЗ та НЗ-1.

Слід також зазначити, що впродовж 2014 року 37 банків з різних груп продовжували нарощувати розмір статутного капіталу. Загальний розмір такого збільшення складав 9,15 млрд. грн. При цьому частина банків, що була ліквідовано у 2014 році (Брокбізнесбанк, Банк Форум, Реал банк), мали достатній рівень статутного капіталу (більш ніж 500 млн. грн.). Питання щодо визнання неплатоспроможним «Дельта банку» – четвертого банку за розміром активів – більшою мірою пов'язано з проведенням агресивної політики, ніж з недостатністю власного капіталу (його розмір на четвертий квартал 2014 року складав 4 749 714 тис. грн.).

Таким чином, лише збільшенням розміру статутного та власного капіталу повною мірою не можна вирішити нагальних проблем щодо неплатоспроможності банків. Слід підвищувати ефективність використання капіталу, знижувати ризикованість активів та підвищувати їхню якість. Отже, протягом наступних років головною проблемою щодо врегулювання ситуації на ринку є підвищення рівня капіталізації банків з одночасним покращенням якості активів. Для адекватної оцінки рівня капіталізації банків використовуються різні підходи та сучасні методики.

Вагомий внесок до вивчення теоретичних та практичних аспектів оцінки і підвищення рівня капіталізації банківських установ внесли такі вчені: Н. Бицька [3], В. В. Коваленко, О. В. Крухмаль, Ж. І. Торяник [4], А.С. Криклій, М.О. Боровікова [5], Н.С. Тянь [6] та інші.

Результати дослідження. Для оцінки рівня капіталізації банків використовують ряд методів, проте кожен з них не дає всебічної та обґрунтованої оцінки рівня капіталізації банку. До таких методів належить консолідація банківського капіталу шляхом злиття та поглинання банківських установ. Даний метод широко використовується в сучасній банківській практиці протягом останніх років. Так, у 2014 році завершився процес злиття ПАТ «Укрсоцбанк» та ПАТ «Уникредитбанку», ПАТ «Дельта банк» придбав активи «Омега банку», «Кредитпромбанку» та «Астра банку», триває процес злиття ПАТ «Банк ренесанс капітал» та ПАТ «ПУМБ». Використання даного методу має під собою наукове підґрунтя. У роботі [7] запропоновано вибір найбільш оптимального банку для злиття за допомогою інтегрального показника. Головною перешкодою, що може виникнути при об'єднанні банків, є проблема поєднання інтересів акціонерів банків, які мають утворити нову

фінансово-кредитну установу, оскільки власники окремих банків неохоче йдуть на втрату контролю над своєю власністю заради невеликої частини акцій в об'єднаному банку [8]. До того ж, як показує практика (мова йде про ПАТ «Дельта банк»), цей метод повністю не вирішує проблеми неплатоспроможності банків.

Також для підвищення рівня капіталізації банків рекомендовано застосування процесу сек'юритизації активів. Для банку сек'юритизація має певні переваги, як-от: збільшення адекватності капіталу за рахунок списання частини активів; залучення додаткового фінансування шляхом продажу активів компанії спеціального призначення; зниження кредитного ризику; підвищення конкурентоздатності банку [9]. Утім, даний метод доступний в основному для великих банків за умов наявності в країні розвинутого ринку цінних паперів.

Доволі часто рівень капіталізації банків визначають за допомогою методу коефіцієнтів. Методика аналізу капіталу за даним методом викладена у працях Герасимовича та Парасій-Вергуненка [10]. Проте використання методу коефіцієнта не має системного характеру та не дозволяє однозначно надати характеристику та систематизувати характер проблем банку відносно рівня його капіталізації.

Слід зазначити, що НБУ цікавить у першу чергу капітал, який дозволяє банку покривати існуючі в банківському секторі ризики. Провідні економісти таким вважають економічний капітал, що є функцією ризиковості, мінливості, диверсифікації та концентрації. Саме тому необхідно використовувати методику, яка б дозволяла банку проводити діагностику капіталізації банківської установи, визначати ризиковість діяльності, диверсифікацію та концентрацію капіталу банку. Саме така методика запропонована в роботі [11].

Відповідно до даної методики розраховуються показники, за допомогою яких здійснюють діагностику рівня капіталізації за певними напрямками:

- а) визначення основних показників, які впливають на рівень капіталізації банківської установи;
- б) аналіз рівня достатності капіталу;
- в) ефективність використання ресурсів;
- г) виявлення факторів, які визначатимуть рівень капіталу банківської установи в майбутньому.

Дана методика включає показники, які відображають розмір капіталу банку, його ринкову вартість, ефективність системи управління залученими коштами, а також прибутковість активних операцій банку та емісії.

Залежно від розміру та динаміки показників, які запропоновані в методиці, кожен банк можна віднести до певної групи, для якої

характерні певні проблеми з банківським капіталом. Запропонований алгоритм включає чотири етапи та дозволяє виділити п'ять груп банків за рівнем їх капіталізації:

перша група – найбільш надійні банки;

друга група – банки, які мають проблеми з власним капіталом;

третя група – банки, які повинні вжити заходів щодо поліпшення якості управління активами;

четверта група – банки, які повинні вжити заходів щодо підвищення ефективності використання капіталу;

п'ята група – банки, яким необхідно негайно вжити заходів щодо підвищення рівня капіталізації.

Відповідно до даної методики банки, які належать до першої групи, є найбільш надійними, оскільки їх капітал відповідає вимогам кількості та якості.

Застосування даного алгоритму дозволить банкам діагностувати проблеми з формуванням капіталу на ранніх стадіях, уникнути надалі більш значних та серйозних проблем з капіталом, якістю управління активами та фінансовою безпекою банку.

Отже, метою даної статті є оцінка рівня капіталізації банків України на прикладі системно-важливих банків України із застосуванням запропонованої методики, визначення її переваг та недоліків.

Так, станом на 01.12.2014 року системно-важливими банками визнані вісім банків України: ПАТ КБ «Приватбанк», АТ «Ощадбанк», АТ «Укрексімбанк», АТ «Райффайзен банк Аваль», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «Промінвестбанк», АТ «Сбербанк Росії» та АТ «Дельта Банк». Проведемо дослідження з 50-відсотковою вибіркою та визначимо, до яких груп входять банки за рівнем їхньої капіталізації. Так, у вибірковий масив потрапили чотири банки, що займають, відповідно, перше, друге, третє та десяте місце за розміром капіталу: АТ «Ощадбанк», ПАТ КБ «Приватбанк», АТ «Укрексімбанк» та АТ «Сбербанк Росії».

Як інформаційне джерело для досліджень, використано інформацію фінансової звітності банків за 2013 – 2014 рр., що запозичена з офіційних сайтів банків [12, 13, 14, 15]. Оскільки річний звіт за 2014 рік ще не є загально доступним, буде використано інформацію за 4-й квартал 2014 року. Результати аналізу подано у відповідних таблицях.

На першому етапі, відповідно до запропонованої методики, слід розраховувати такі коефіцієнти (табл. 1).

Таблиця 1

Розрахунок показників рівня капіталізації на першому етапі дослідження

Назва БАНКУ	Коефіцієнт капіталізації		Коефіцієнт покриття зобов'язань		Темпи приросту капіталу 2013- 2014 рік
	2013 рік	2014 рік	2013 рік	2014 рік	
АТ «Ощадбанк»	18,81	17,75	23,17	21,59	18,56%
ПАТ КБ «Приватбанк»	10,6	11,09	11,86	12,48	11,74%
АТ «Укрексімбанк»	19,19	10,74	23,75	12,04	-25,13%
АТ «Сбербанк Росії»	10,45	8,35	11,66	9,11	6,47

Відповідно до проведених розрахунків за усіма банками, окрім ПАТ КБ «Приватбанк», визначено негативну динаміку показників (рис. 2). До того ж в АТ «Укрексімбанку» знизився також показник приросту капіталу. Це є свідченням того, що три з чотирьох банків, що досліджувалися, мають значні проблеми і повинні негайно вжити заходів щодо підвищення рівня капіталізації.

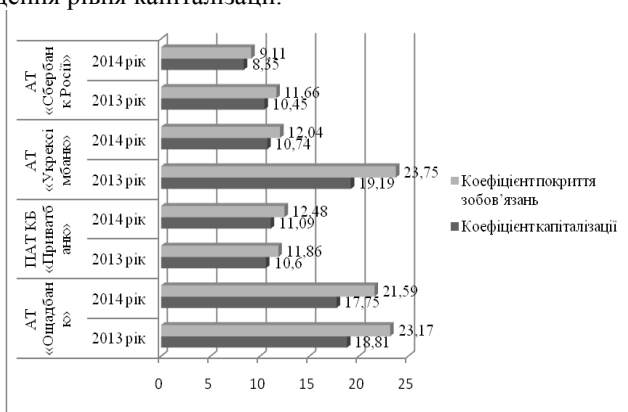

Рис. 2. Динаміка показників капіталізації на першому етапі дослідження за 2013 – 2014 рр.

Отже, відповідно до методики, що застосовується, ці банки слід віднести до п'ятої групи банків за рівнем капіталізації. Оскільки

показники капіталу в ПАТ «Приватбанку» мали позитивну динаміку (Рис. 2), банк не має серйозних проблем з достатністю капіталу і слід переходити до другого етапу досліджень.

На другому етапі, відповідно до запропонованої методики, розрахунок показників буде здійснено лише за даними ПАТ КБ «Приватбанку» (Табл. 2).

Таблиця 2

Розрахунок показників рівня капіталізації на другому етапі в
ПАТ КБ «Приватбанку»

Назва коефіцієнта	Розрахунок коефіцієнта		Значення коефіцієнта		Динаміка коефіцієнта
	2013 рік	2014 рік	2013 рік	2014 рік	
Дохідність капіталу	1532760 / 20311621	749036 / 22696359	7,55	3,30	-4,25 негативна
Чистий прибуток у розрахунку на одну акцію	0	0	0	0	0
Мультиплікатор капіталу	187918829 / 16352079	204585003 / 18100740	11,49	11,3	-0,19 негативна
Емісійний дохід	19709	19709	-	-	0

Відносно результатів розрахунків, отриманих на другому етапі дослідження рівня капіталізації в ПАТ КБ «Приватбанку», можна зазначити наступне. Відповідно до зазначеної методики на другому етапі всі розраховані показники повинні мати тенденцію до зростання, що дозволить перевести дослідження на наступний етап, а банк – на більш високий рівень щодо рівня його капіталізації. Так, за результатами розрахунків (Рис. 3), два показники мали негативну динаміку, а частина – нульове значення, тобто динаміки або не було (емісійний дохід), або показники в банку не розраховувалися (чистий прибуток у розрахунку на одну акцію в банку має нульове значення, оскільки дивіденди акціонерам не виплачувалися).

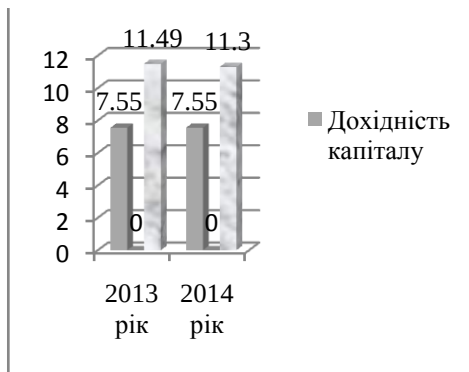

Рис. 3. Динаміка показників капіталізації ПАТ «Приватбанку» на другому етапі за 2013 –2014 рр.

Отже в цілому показники мали від'ємне значення щодо темпів приросту. Тому, згідно з методикою, що використовується [11], ПАТ КБ «Приватбанк» слід віднести до четвертої групи банків за рівнем капіталізації, тобто до банків, які повинні вжити заходів щодо підвищення ефективності використання капіталу.

Умовою переходу на наступний етап дослідження є наявність позитивної динаміки показників капіталу. Оскільки розраховані коефіцієнти мали негативну тенденцію, подальший аналіз є недоцільними та перехід на наступний етап не відбувається.

Висновки. Отже, за допомогою обраної методики [11], що дозволяє систематизувати інформацію про власний капітал банків з одночасним віднесенням банку до певної групи за рівнем його капіталізації, було проаналізовано чотири з восьми системно важливих банків України.

Результати такого аналізу показали катастрофічну ситуацію щодо рівня капіталізації банків. Попри незначне зростання обсягів власного капіталу платоспроможність банків є незадовільною. Три банки з чотирьох, за результатами дослідження, було віднесено до п'ятої групи банків, тобто банків, що мають значні проблеми з власним капіталом. Лише один банк чотирьох належить до четвертої групи банків. Він є більш капіталізованим, проте в ньому неефективно використовують власний капітал.

Попри певні переваги даної методики вона, на наш погляд, певні недоліки. Так, якщо за результатами розрахунків зазначених коефіцієнтів на кожному з етапів визначається, що певні з них мають позитивну динаміку, яка передбачає перехід дослідження на наступний етап, а частина – має негативну динаміку, то не можна надати однозначну оцінку

щодо рівня капіталізації банку. Також є неоднозначною динаміка мультиплікатора капіталу, що розраховують на другому етапі дослідження. Так, мультиплікатор капіталу є прямим показником фінансового важеля банку. Він показує, яку кількість гривневих активів повинна забезпечувати кожна гривня власного капіталу (тобто коштів власників банку), і, відповідно, яка частка банківських ресурсів може бути сформована у формі боргових зобов'язань. Оскільки власний капітал повинен покривати збитки за активами банку, то чим вищий рівень мультиплікатора, тим вищий ступінь ризику банкрутства банку. Водночас чим вищий мультиплікатор, тим вищий потенціал банку для більш високих виплат своїм власникам (акціонерам) [10]. Отже, зростання мультиплікатора капіталу відносно укріплення рівня капіталізації банку не можна однозначно вважати позитивним моментом.

У цілому слід зазначити, що результати проведеного аналізу рівня капіталізації банків підтверджують зроблене на початку дослідження припущення щодо необхідності не просто нарощувати розмір власного капіталу банків, але й ефективно його використовувати.

Список використаних джерел:

1. Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2014.pdf
2. Офіційне інтернет-представництво Національного банку України. Значення економічних нормативів по системі банків України за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B8/%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8_2014.html
3. Бицька Н. Банківський капітал в економіці України / Н. Бицька // Вісник НБУ. – 2006 – № 1. – С. 48.
4. Коваленко В.В. Проблеми капіталізації та оцінювання достатності капіталу банків / В. В. Коваленко, О. В. Крухмаль, Ж. І. Торяник // Гроші, фінанси і кредит. – 2011. – № 8(122). – С. 276 – 286.
5. Криклій А.С. Капіталізація банківської системи України в умовах глобалізації: проблеми та перспективи / А.С. Криклій, М.О. Боровікова // Финансы и инвестиции. – 2006. – № 12. – С. 8 – 14.
6. Тянь Н.С. Капитализация банков: формы проявления и методика оценки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sifbd.ru/files/magazin/2010/1/journal2010_065-069.pdf

7. Шевцова О. Й. Аналіз рівня капіталізації вітчизняної банківської системи та обґрунтування основних напрямів її підвищення [Електронний ресурс] / О. Й. Шевцова, В. Г. Журавель. – Режим доступу: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201263/86-92.html>
8. Криховецька З.М. Шляхи підвищення капіталізації банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/27_NNM_2009/Economics/51727.doc.htm
9. Шарай І.С. Капіталізація комерційних банків, оцінка та напрями її підвищення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=69263>
10. Аналіз банківської діяльності: [підручник] / А.М. Герасимович, М.Д. Алексеєнко, І.М. Парасій-Вергуненко та ін.; за ред.. А.М. Герасимовича. – К. : КНЕУ, 2003. – 599с.
11. Коваленко В. В. Капіталізація банків: методи оцінювання та напрями підвищення / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина. – Суми : ДВНЗ УАБС НБУ, 2010. – 153 с.
12. Офіційний сайт АТ «Ощадний банк України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oschadbank.ua/>
13. Офіційний сайт АТ «Укрексімбанку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eximb.com/ukr/personal/>
14. Офіційний сайт КБ «ПриватБанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://privatbank.ua>
15. Фінансова звітність АТ «Сбербанку Росії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sberbank.ua/fin_rep_national/

Убийвовк Ірина Іванівна,

ст. викладач кафедри економіки та математичних дисциплін,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ІНФОРМАЦІЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Вступ. Зараз значення інформації в економіці набуває надзвичайно великого значення, оскільки формується новий соціально-економічний уклад, основою якого є розвиток інформаційної економіки. Ринок інформаційних технологій має найшвидші темпи розвитку порівняно з усіма іншими галузями економіки. Тому розгляд даної теми є дуже важливим, а розробка нових шляхів удосконалення та розширення масштабів упровадження інформаційних методів у діяльність підприємств збільшить їх ефективність, зменшить відставання в розвитку нашої країни від більш розвинених.

Метою роботи є дослідити значення інформації в сучасній

економіці, особливості інформації як ресурсу, тенденції розвитку ринку інформації в Україні, виявити, які є можливі способи для покращення.

Результати дослідження. Нині інформація в широкому сенсі є найважливішою стратегічним ресурсом, особливо в економічній галузі. Інформаційну інфраструктуру економіки утворюють організації, експлуатуючі центри обробки й аналізу інформації, канали інформаційного обміну, комунікації і лінії зв'язку і навіть засоби інформаційної взаємодії. Особливе місце серед застосовуваних технологій займають найсучасніші інформаційні технології. Існуючі інформаційні технології (ІТ) формально можна розділити на два великі взаємозалежні класи – програмно-математичні інструментальні кошти інформатизації, призначені для проектування сучасних ІТ, і прикладні ІТ для забезпечення ухвалення й підтримки рішень. Більшість технологій, складових класу інструментальних ІТ, з'явилися практично одночасно зі створенням ПК як спеціального і загального програмного забезпечення, операційними системами різного класу та призначення, пакетами прикладних програм. Ці технології та їх модифікації і нині активно використовуються розробниками економічних інформаційних систем і професіонально та ґрунтовно описані в науковій літературі. Розглянемо інструментальні ІТ, які отримали поширення останнім часом. До їх числа можна віднести гіпертекстові технології, машинну графіку, телекомунікаційні методи доступу, CASE-технології, системи штучного інтелекту, мультимедіа, виникнення яких пов'язане переважно з новими технічними можливостями обчислювальної техніки. Під час створення прикладних інформаційних систем можна буде спиратися тільки на досконаліші технології, які дозволять виходити на сучасний рівень комп'ютеризації економіки, влитися у світовий економічний простір. Гіпертекстовий підхід дає змогу працювати з більшою за обсягами семантичною (понятійною) інформацією у вигляді тексту, в якому є виділені різним кольором фрагменти, дозволяє вивчати текст у властивому користувачеві напрямі – гіпертексту.

За умови ринку в Україні та в інших розвинених країнах приділяють значну увагу науковій візуалізації даних з метою наочного представлення комерційних результатів. Іноді ефективного ілюстративного матеріалу виявляється досить, щоб наочно уявити економічне обґрунтування та фінансове становище об'єкта дослідження.

Останнім часом до інструментальних технологій ринкової економіки активно впроваджуються комп'ютерні системи громадського доступу, а саме: комерційні бази даних тематичного характеру, системи електронних бірж і рекламних оголошень, системи віддаленої обробки інформації, засоби представлення інформаційних, фінансових та інших видів послуг. Основними формами реалізації таких

багатокористувальницьких комерційних систем є локальні обчислювальні мережі й телекомунікаційні системи. Можливості локальних обчислювальних мереж жорстко обмежені в територіальному плані. У переважній більшості випадків звичайні міські телефонні канали постачають користувачам повний набір інформаційних послуг від віддалених телекомунікаційних баз даних.

Проектування економічних інформаційних систем показує, що це логічно складна, трудомістка і тривала за часом робота. Це зажадало розробки програмно-технологічних коштів спеціального класу – CASE)-систем (Computer Aided Software Engineering. CASE- системи дозволяють охопити процес розробки складних логічно-аналітичних моделей економічного комплексу загалом. Вони на методології структурного чи об'єктно орієнтованого проектування й програмування використовують специфікації діаграм чи текстів для опису системних вимог, перетинів поміж моделями системи, динаміки поведінки системи та архітектури програмних засобів.

Науково-практичний прорив в інформатиці призвів до виникнення індустрії інтелектуальних систем. У сфері найважливішим і малорозвиненим напрямом є розробка технологій, заснованих виключно на знаннях. Використовуючи інформаційно-пошукові, розрахунково-логічні та експертні системи, користувач може виконувати доручені йому завдання, виходячи за межі своєї предметної області. Інтелектуальні інформаційно-пошукові системи дозволяють здійснювати пошук необхідної інформації в базах даних, вирішувати управлінські й економічні завдання. Експертні системи з допомогою накопичених знань з предметної галузі дозволяють розпізнавати і діагностувати складні процеси, приймати рішення, формулювати плани дій, висувати і перевіряти гіпотези. Прогрес систем штучного інтелекту має особливо важливе значення в розвитку інструментальних коштів проектування ІТ і може призвести до нової комп'ютерної революції – революції знань.

Інтерактивна система мультимедіа забезпечує роботу не лише з текстами й нерухомими зображеннями, але й з відео, анімаційною комп'ютерною графікою, промовою і високоякісним звуком. Поява систем мультимедіа призводить до кардинальних змін у таких сферах, як бізнес, освіта, інших сферах професійної діяльності, дозволяє відстежувати індивідуальні запити світового фінансового ринку, створювати відеокаталоги виробів, комерційні бази, довідники, проводити ділові відеоконференції.

Для підтримки нових господарських механізмів необхідно розробити адекватні ринковим відносинам інформаційні технології. Зокрема, у сучасних умовах змінам піддаються банківська та інвестиційна діяльність, удосконалюється оподаткування, з'являються нові види

управлінської роботи і суб'єкти ринку, що потребує ефективних прикладних інформаційних технологій.

Розвиток дослідницько-експериментальної і вдосконалення банківських структур породжує потребу в нових послугах фінансових установ. Децентралізація банківської системи веде до принципово нової організації, що вимагає розробки концепції комплексної інформатизації окремих установ, підвищення ефективності їхнього власного функціонування і навіть взаємодії між собою, з ЦБ України, з зарубіжними партнерами. Банківські ІТ мають забезпечувати достатню оперативність з організації розрахунків.

Досвід показав, що проектування біржових комп'ютерних комплексів – це логічно складна, трудомістка і тривала за часом робота, потребує високої кваліфікації всіх фахівців. Проектування таких комплексів традиційно полягає в інтуїції, експертних оцінках, дорогих експериментальних перевірках функціонування комплексу та практичному досвіді. З іншого боку, зі зростанням числа користувачів біржових технологій посилюється роль високої продуктивності її функціонування, яка істотно залежить від ідеології проектування. Упровадження сучасних біржових ІТ у практику має сприяти підвищенню економічної ефективності роботи біржі з допомогою розширення сфери її діяльності в регіонах країни, прискорення оборотності оборотних засобів, залучення в біржовий процес масових постачальників, посередників і покупців, забезпечення можливості активного підписання угод у масовій кількості, автоматизації трудомістких і найтриваліших рутинних процесів, збору та аналізу заявок від брокерських фірм на купівлю-продаж комп'ютерним способом, проведення автоматизованих торгів (розрахунок курсу, укладання угод, оформлення торгових контрактів і проведення клірингових розрахунків) за правилами, яке забезпечує захист інтересів інвестора, рівних прав усіх учасників торгів тощо.

Серед різноманіття відомостей, що надходять до менеджера, для ухвалення рішення потрібні лише суворо визначені, а інші є інформаційним шумом. З іншого боку, більшість інформації виникає не там, де в ній є потреба, для успішного розв'язання завдань великого значення набуває вміння подолати цю дистанцію. Вирішення проблеми комунікації впливає на швидкість надходження інформації та її своєчасність, що сприяє ефективнішій роботі підприємства.

Комплексне вивчення інформаційних потоків маркетингу потребує аналізу великих масивів відомостей комерційного і статистичного характеру. Маркетингова інформаційна технологія – це сукупність процедур і методів, виділених на організації перспективних і поточних маркетингових досліджень.

Перетворення податкової системи зумовлює необхідність у модифікації, а іноді – й у кардинальній перебудові відповідних інформаційних технологій. Серед головних напрямів концепції інформатизації податкової системи доцільно виділити: утворення єдиної комплексної інформаційно-аналітичної системи; розробку сучасної комунікаційної мережі, яка забезпечує інформаційний обмін і всередині системи, і з зовнішніми об'єктами; підготовку кадрів у новому інформаційному середовищі.

Створення сучасного IT-управління інвестиційними проектами виходить з уніфікованого інформаційного, технічного і програмно-математичного забезпечення всіх учасників інвестиційного проекту для того, щоб організувати обмін інформацією між замовниками, інвесторами, підрядними, проектними й експлуатаційними підприємствами в автоматизованому режимі. Проблема вимагає проектування універсальної інформаційної бази, що дозволяє функціонально пов'язати сукупність розв'язуваних завдань, єдиного підходу до структуризації інформації, ідентифікації показників, класифікації кодування техніко-економічних даних та ін.

Висновки. Отже, інформація в економіці має надзвичайно великий вплив у всіх галузях її функціонування. Сучасна інформатизація якісно поліпшує досягнення цілей діяльності організацій та підприємств і є умовою розвитку країни.

Інформація на сьогодні є важливим виробничим ресурсом і товаром. Інформаційне забезпечення є необхідною умовою ефективної організації діяльності держави та підприємств.

З розвитком суспільства відбувається глобальний процес інформатизації, і ми переходимо в епоху інформаційного суспільства, у якому більшість людей буде зайнята у сфері розробки, розподілу та споживання знань. Володіння інформацією є чинником, що лежить в основі економічної рівноваги. Тому ринок інформації повинен регулюватися державою для зменшення інформаційної асиметрії.

Процеси, що активно розвиваються в українській економіці, змушують переглянути традиційні організаційно-господарські взаємозв'язки, обмірковувати серйозні зміни інформаційної інфраструктури. Для прискорення розвитку інформаційної сфери України необхідна грамотна державна політика, спрямована на підтримку науки, а також сфери інформаційно-комунікаційних технологій. Основними інструментами такої політики повинні бути: створення науково-дослідних, технологічних та виробничих підприємств, що будуть забезпечувати якнайшвидше впровадження результатів науково-дослідних і пошукових робіт, винаходів у промисловість і бізнес; підтримка венчурного інвестування як необхідної умови активізації

інноваційної діяльності; побудова ефективної системи показників інформаційної сфери України, що є необхідною умовою оцінки реалізації державних програм розвитку.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09.01.2007 N 537-V.
2. Балашова А. Розвиток інформаційного сектору України в умовах глобальної економічної трансформації / А. Балашова // Економіст. – 2010. – №11. – С. 54.
3. Марко Е.И. Необходимость и проблемы формирования информационного рынка: глобализационное измерение / Е.И. Марко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №12. – С. 19.

Черкас Віра Володимирівна,
ст. викладач кафедри фінансів, обліку та аудиту,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИЙ ЗВ'ЯЗОК МІЖ ЯКІСТЮ І КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПРОДУКТУ

Вступ. Сучасні складні економічні та політичні процеси в Україні не дозволяють вітчизняним підприємствам повною мірою боротися за розширення внутрішнього та зовнішнього ринку збуту. Однією з причин такого становища є недостатньо висока якість продукції.

Актуальність підвищення якості та забезпечення конкурентоспроможності сягає свого апогею через близьке приєднання України до Світової організації торгівлі й мінімізацію тарифного захисту внутрішнього національного ринку, що спричинить збільшення конкурентного тиску на ринку.

Основою конкурентоспроможності підприємств в Україні в умовах переходу до ринкових відносин дедалі більше виступає якість продукції, тому правильно обрана стратегія управління якістю продукції дозволить забезпечити ефективний розвиток підприємства і підвищення його конкурентоспроможності.

Результати досліджень. В умовах переходу до ринкової економіки підвищення конкурентоспроможності товарів є найважливішим маркетинговим завданням підприємств, тому що в цій комплексній категорії поєднуються і фокусуються основні виробничі, комерційні, соціально-економічні та фінансові результати діяльності, якість колективної праці. Під

конкурентоспроможністю розуміється комплексна характеристика товару, що визначає його перевагу на ринку, порівняно з аналогічними виробами-конкурентами, як за ступенем відповідності конкретної суспільної потреби, так і за витратами на її задоволення, що забезпечує можливість реалізації цього товару в певний момент часу на конкретному ринку.

Тобто конкурентоспроможність товарів у маркетингу являє собою складну категорію, що складається з ряду елементів, найважливішим з яких є їхня якість, яка представлена сукупністю властивостей і характеристик продукції (або послуги), що забезпечує задоволення встановлених або передбачуваних потреб.

Основним законом бізнесу щодо якості є твердження про те, що якщо споживач вважає, що даний товар поганої якості, то він дійсно поганої якості, навіть якщо відповідає кресленням і специфікаціям і це підтверджується інспекцією. Дотримуючись цього неписаного закону, фірми зарубіжних країн намагаються забезпечити рівень якості товарів відповідно до інтересів споживача. Цього, на жаль, поки не можна сказати про всі вітчизняні підприємства. Доводиться констатувати, що багато наших керівників і фахівців не володіють стратегічним мисленням, не сприймають нових концепцій та методів забезпечення якості, не орієнтуються на довгострокове планування у сфері якості. Вони не можуть або не хочуть розуміти, що в умовах ринкової економіки проблеми якості стають першочерговими, помилково вважаючи, що поліпшення якості тягне за собою лише додаткові витрати. Чим раніше прийде розуміння того, що при вирішенні проблеми якості підвищуються ефективність виробництва та конкурентоспроможність продукції, тим краще і надійніше буде забезпечена стійкість підприємства в умовах конкуренції в майбутньому [3].

У практичній діяльності і в теоретичних пошуках нерідко ставиться знак рівності між якістю і конкурентоспроможністю або взагалі не робиться розходжень між ними.

Категорія якості товару нерозривно пов'язана з поняттями вартості та споживчої вартості. Споживача цікавить не природа продукту праці як такого— йому важливо те, що продукт, щостає товаром, володіє потрібними властивостями, які є об'єктом споживання. Предметом споживання можуть бути продукти, різні за способом споживання, конструкції, призначенням. Один і той самий продукт може мати безліч різних властивостей і бути придатним для різних способів використання. У свою чергу, сукупність властивостей, притаманних окремому продукту, виділяє його з багатьох аналогічних предметів здатністю задовольняти ту чи іншу потребу. Сам предмет споживання являє собою не що інше як сукупність корисних властивостей продукту праці. І тільки сукупність певних властивостей робить продукт предметом споживання. За наявності чітко визначеної конкретної потреби кожен предмет споживання, крім здатності її

задовольняти, характеризується ще й тим, наскільки повно він це робить, тобто ступенем корисності.

Конкурентоспроможність товару визначається, на відміну від якості, сукупністю тільки тих конкретних властивостей, які становлять безсумнівний інтерес для даного покупця і забезпечують задоволення даної потреби, а інші характеристики до уваги не беруться. Більше того, з огляду на зазначене, товар з більш високим рівнем якості може бути менш конкурентоспроможним, якщо значно підвищилася його вартість за рахунок надання товару нових властивостей, які не становлять істотного інтересу для основної групи його покупців.

Конкурентоспроможність – це обумовлене економічними, соціальними та політичними факторами становище країни або окремого товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках [2].

Узагалі некоректно ототожнювати "конкурентоспроможність" з "рівнем якості" і "технічним рівнем продукції", оскільки рівень якості продукції – це відносна характеристика якості, заснована на порівнянні значень показників якості оцінюваної продукції з базовими значеннями відповідних показників. Технічний рівень продукції, також відносна характеристика якості, заснована на зіставленні значень показників, які характеризують технічну досконалість продукції з відповідними базовими значеннями.

Порівняння з базою – необхідний елемент оцінки як рівня якості, так і технічного рівня. Вибір продукції, що береться за базу порівняння, залежить від мети, для якої проводиться порівняння, і є непростю справою. Щодо конкурентоспроможності, то для її оцінки необхідно порівняти параметри аналізованого виробу і конкуруючого товару з рівнем, заданим потребами покупця, а потім зіставити отримані результати.

Наступне зауваження щодо нетотожності оцінки якості та конкурентоспроможності полягає в наступному. З позицій якості порівняні лише однорідні товари. Група продуктів класифікуються за показниками, які характеризують не тільки основні галузі їх застосування, але й істотні конструктивні та технологічні особливості. Це значно звужує рамки класифікації. З позицій оцінки конкурентоспроможності, де за базу порівняння береться конкретна потреба, можливе зіставлення й неоднорідних товарів, якщо вони надають інші можливості та способи задоволення однієї й тієї ж потреби.

Якість продукції – це поняття, яке характеризує параметричні, експлуатаційні, споживчі, технологічні, дизайнерські властивості виробу, рівень його стандартизації та уніфікації, надійність і довговічність [5].

Ще одна принципова відмінність між якістю і конкурентоспроможністю товару: конкурентоспроможність товару – важлива ринкова категорія, яка відображає одну з істотних характеристик

ринку – його конкурентність; якість – категорія, притаманна не тільки ринковій економіці.

Конкурентоспроможність товару має більш динамічний і мінливий характер. За незмінності якісних характеристик товару його конкурентоспроможність може змінюватися в досить широких межах, реагуючи на зміну кон'юнктури, дії конкурентів-виробників і конкуруючих товарів, коливання цін, на вплив реклами і на прояви інших зовнішніх щодо даного товару факторів.

Якість виступає головним чинником конкурентоспроможності товару, складаючи його "стрижень". У принципі низькоякісний товар має і низьку конкурентоспроможність, так само, як і товар високої якості, – це конкурентний або висококонкурентний товар.

До показників якості продукції відносять наступні:

1) Показники призначення товару, що характеризують його віддачу, використання за призначенням на конкретному ринку;

2) Надійність товару – складну властивість якості, що залежить від безвідмовності, ремонтопридатності, збереженості властивостей і довговічності товару;

3) Екологічність та безпечність застосування товару; показники екологічності товару – одні з найважливіших властивостей, що визначають рівень його якості; до них відносяться показники, що роблять шкідливий вплив об'єкта на повітряний басейн, ґрунт, воду, природу, здоров'я людини і тваринного світу;

4) Показники ергономічності товару; ергономічні показники якості використовуються при визначенні відповідності об'єкта ергономічним вимогам, які висуваються, наприклад, до розмірів, форми, кольору виробу й елементів його конкуренції;

5) Показники технологічності товару; технологічність – властивість, що показує, наскільки близько конструкція враховує вимоги існуючої технології та організації освоєння, виробництва, транспортування і технологічного обслуговування об'єкта;

6) Естетичність товару; естетичність – комплексна властивість, що впливає на чуттєве сприйняття людиною всього виробу в цілому з точки зору його зовнішнього вигляду; естетичність обумовлюється простими властивостями, наприклад формою, гармонією, композицією, стилем тощо;

7) Показники стандартизації і сумісності об'єкта; стандартизація передбачає раціональне скорочення кількості типорозмірів складових частин у проєктованих і виготовлених об'єктах;

8) патентно-правові показники об'єкта; патентно-правовий рівень промислового виробу оцінюється за допомогою двох безрозмірних показників – показника патентного захисту (чи патентоспроможності) і показника патентної чистоти;

9) Показники якості сервісу товару; якість сервісу товару є одним з факторів конкурентної переваги; необхідно не тільки створити якісний товар з оптимальними витратами, але й забезпечити простоту, надійність та економічність його випробувань, упаковки, транспортування, монтажу, обслуговування та утилізації;

10) Наявність сертифікату відповідності та знака відповідності на товар; світовий досвід показує, що саме в умовах відкритої ринкової економіки, немислимою без гострої конкуренції, виявляються фактори, які роблять якість умовою виживання товаровиробників, мірилом результативності їх господарської діяльності, економічного добробуту країни.

Центральне місце, зайняте якістю і конкурентоспроможністю в товарній і в цілому в ринковій політиці, визначає їх місце у стратегії маркетингу та практичної маркетингової діяльності.

Висока якість і конкурентоспроможність продукції забезпечуються всією системою маркетингу – від конструювання, досвідченого і серійного виробництва до збуту і сервісу експлуатованих виробів, включаючи інші засоби і методи управління і контролю якості, способи транспортування і зберігання, установку (монтаж) і після продажне обслуговування [2].

Висновки. Теперішній час характеризується значним прискоренням глобалізації світової економіки, що багато в чому зумовлене інтеграційними процесами в економічній сфері, уніфікацією та гармонізацією національних законодавств, лібералізацією торгівлі, а також бурхливим розвитком комунікаційних технологій. Реалізація товару на світових ринках багато в чому визначається його якісними характеристиками, тобто на сучасному етапі економічного розвитку якість товару є ключовим чинником конкурентоспроможності. Фактом даного взаємозв'язку виступає купівельний попит, а саме те, що на перше місце майже 90% покупців ставлять якість товару.

Отже, можемо зазначити, що якість і конкурентоспроможність є двома невід'ємними векторами схеми отримання максимального прибутку. Вітчизняний виробник має якнайшвидше зрозуміти, що підвищення якості продукції – це не лише збільшення витрат, а й безпрограшний шлях до успіху.

Список використаних джерел:

1. Виханский О. С. Менеджмент / О. С. Виханский, А. І. Наумов. – М.: Видавництво "Фірма Гардарики", 2005. – 319 с.
2. Системи, методи та інструменти управління якістю / [Іванов Б. В., Кані М., Корешков В., Схиртладзе А.]. – Спб.: Видавництво "Пітер", 2009. – 559 с.

3. Фатхутдінов Р. А. Управління конкурентоспроможністю організації: [підручник] /Р. А.Фатхутдінов. – 3-є видання, перероблене і доповнене. – М.: Маркет ДС, 2008. – 426 с.

Шаравара Роман Іванович,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та аудиту,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ФІКТИВНИЙ ТА РЕАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Вступ. Суспільний капітал за своєю суттю є складною єдністю. Це соціально-економічна система, яка підпорядкована як загальним, так і притаманним кожній підсистемі закономірностям. На сьогодні світова економіка в цілому і кожна країна зокрема характеризується ситуацією розриву, неадекватності між реальним сектором економіки і ринком цінних паперів. Така невідповідність була завжди, але зараз це загрожує поглибленням системних криз, послабленням керованістю соціально-економічною сферою. Світові і національні кризи 80 – 90-х років XX століття стали яскравим свідченням цих процесів. Постає проблема у визначенні суперечностей між реальним та фіктивним капіталом. У сукупності цих двох форм пріоритет належить реальному капіталу, адже він уособлює виробничий сектор економіки. Саме тут закладені процвітання або спад економічної системи в цілому. Даний сектор відіграє вирішальну роль в народному господарстві, визначає пропорції масштаби і взаємозв'язки з іншими формами капіталу, а значить, – і секторами економіки.

Основна проблема в цій сфері полягає у визначенні достовірності схеми: чи дійсно є фіктивним фіктивний капітал? Для цілісного з'ясування сутності поняття фіктивний капітал звернемося до історії його формування.

Результати дослідження. Термін „фіктивний капітал” став використовуватися для характеристики економічних явищ як особливої категорії лише в XVIII столітті. У цей час фіктивним капіталом називали цінності, які або взагалі не мали внутрішньої вартості, або остання відігравала незначну роль, а залежали вони головно від ступеня довіри до їх емітента та інших схожих факторів. Монтеск'є говорив, що „золото і срібло є фіктивним багатством”, а Мірабо відділяв металеві гроші від паперових білетів. Вони доводили необхідність забезпечення фіктивних (паперових) грошей реальними (золотими). Сам термін „фіктивний капітал”, як відомо, ще не використовувався, хоча вже у XVIII столітті

зародилася „капіталотворча” теорія кредиту, позичкового капіталу, цінних паперів [1].

Джон Ло ототожнював кредит з грошима, а гроші – з капіталом, причому бачив у кредиті якщо не головне, то дуже важливе джерело зростання багатства країни. Ло стверджував, що основа економічного процвітання країни – велика кількість грошей у країні. Слід зауважити, що він не вважав паперові гроші головним багатством, адже він чудово розумів, що істинне багатство – товари, підприємства, торгівля. Але надлишок грошей, на його думку, забезпечує повне використання землі, робочої сили, підприємницьких здібностей.

Погляди Ло і його авантюристична діяльність були піддані різкій критиці засновниками класичної політекономії А. Смітом та Д. Рікардо. Сучасні дослідники не звертають уваги на той факт, що теорія Маркса виникла для подолання обмеженості критики класиків. На думку К. Маркса, вказуючи лише на підпорядкованість кредиту позичкового капіталу, цінних паперів виробництву, Сміт і Рікардо не бачили їх активного впливу на виробництво, заперечували важливу роль кредиту в процесі розвитку суспільного відтворення [1].

Саме у працях Маркса починається використання поняття „фіктивний капітал”. Головним у підході Маркса до нього було розкриття його подвійної сутності. З одного , капітал – це сукупність цінних паперів, які не мають самі по собі дійсної вартості, і в цьому розумінні є фіктивними. Але фіктивність ця не абсолютна, тобто цінні папери не є чимось нереальним, таким, що не має нічого спільного з дійсністю. Зв’язок з реальністю, хоча і непрямий, є. З іншого боку, цінні папери, як свідчення надання грошей у позику (облігації) або титули участі в капіталі підприємства, що дають право на співволодіння ним (акції), відображають зростання реального капіталу, виступають у найбільш загальній формі, як паперові двійники реального капіталу (в його грошовій і матеріальній формі) здійснюють вплив на його кругообіг. Маркс неодноразово підкреслює цей другий бік капіталу.

Фіктивний капітал для Маркса – це максимальний результат, якого капітал може досягти по лінії розвитку кредиту. Цінні папери відображали в першу чергу кредитні відносини. За їх допомогою у формі облігаційних позик або вкладень в акції міг здійснюватися й розвиватися кредит. Таким чином, за Марксом, кредит і його форма – фіктивний капітал, прискорюючи розвиток матеріальних виробничих сил, є в той же час головним рушієм перевиробництва і надмірної спекуляції в торгівлі. Кредитній системі притаманний подвійний характер: сприяючи покращенню умов виробництва, вона створює перехідну форму до нового способу виробництва.

Обидві лінії марксистського аналізу були сприйняті і розвинуті В.І. Леніним. Наприкінці XIX – на початку XX століття характерною рисою розвитку економіки було зростання фондових цінностей. Слід відзначити, що в підході Леніна до аналізу фіктивного капіталу досить часто домінує однобокість і невиваженість та непослідовність в оцінках. „Стрижка купонів” була для нього символом паразитизму і загноювання капіталізму. Саме в цьому і проявилася певна переоцінка ролі монополій і недооцінка конкуренції.

Саме дана особливість отримала найбільше розповсюдження в радянській політичній економії. Упродовж десятиліть повторювалася теза Леніна про фіктивність фіктивного капіталу і постійно послаблювався аналіз реального капіталу та його ролі. У двотомному „Фінансово-кредитному словникові”, що був випущений у 1964 році, відзначалося, що акції й облігації певною мірою відображають зростання дійсних капіталів, що вкладені в підприємство, доходи за цінними паперами виплачуються за рахунок доданої вартості. З іншого боку, акції перевищують капітали, що фактично вкладені в підприємство.

У 1970-х роках у Великій Радянській Енциклопедії у статті про фіктивний капітал думка про відоме відображення фіктивним капіталом реального була повністю виключена. „У категорії фіктивного капіталу, – відзначається у статті, – відображається подальший розвиток фетишизації і паразитизму капіталістичних виробничих відносин... Паразитизм фіктивного капіталу особливо проявляється в облігаціях державних позик”. У словникові „Політична економія”, виданому 1983 року, підкреслювалося, що фіктивний капітал „не виконує жодної функції у процесі капіталістичного відтворення. Особливо сильно фіктивний капітал зростає сьогодні, що свідчить про посилення паразитичного характеру капіталізму” [1].

Порівняння цих видань свідчить про дві загальні тенденції: перше, про відхід від розуміння природи цінних паперів і їх ролі, які були характерні Марксу і Леніну, і, по-друге, про явне посилення негативізму поглядів і їх еволюцію до все більшого відкидання елементарних істин, які замінили об’єктивний науковий аналіз. Найбільш яскравим прикладом є твердження про те, що фондові цінності не виконують жодної функції.

Щодо постійно повторюваних аргументів, то частина з них була справедливою, але занадто однобокою. І така однобокість у поєднанні з іншими положеннями призводила до викривлення істини, наприклад про джерела доходів власників цінних паперів. Дійсно, вони багато в чому є формою розподілу і перерозподілу додаткового продукту, який створюється в суспільстві. Але чи лише додаткового продукту? Чи не розподіляється і частина необхідного продукту? І головне:, якщо дивіденд – це лише частина доданої вартості, яка виникає у процесі виробництва,

то як бути з працівниками підприємства, які є його акціонерами? Адже тоді виникає питання про те, кого вони експлуатують.

Справедливою можна вважати і критику, що акцентує увагу на випадках, коли осяг емітованих акцій перевищує обсяг реального капіталу компанії. Різниця між розміром реального і фіктивного капіталу утворює засновницький прибуток. Одним із способів її реалізації є роздвоєння капіталу тієї чи іншої компанії, тобто випуск акцій на суму, яка перевищує реально вкладений у підприємство капітал. Але навряд чи правильно на основі об'єктивно існуючих операцій з роздвоєння зводити до них усю діяльність компанії. До того ж існують об'єктивні ліміти для розмірів роздвоєння, за якими розпочинається зона небезпеки для самого підприємства. Не менш важливо згадати і про регулюючу діяльність держави, яка намагається обмежити можливі втрати акціонерів.

Значні зміни в радянській економічній науці відбулися у 80-х роках, особливо в період перебудови. У цей час з'являються дослідження спеціально присвячені досвіду бірж фондових Заходу. Характерною рисою цих праць був глибокий реалізм і відмова від старих догм і уявлень. Прикладом може слугувати книга В.Т. Мусатова „США. Біржа і економіка”. Автор підкреслює в ній особливо значну роль фондового ринку в США. Унаслідок особливостей американської економіки, що склались історично, мобілізація капіталів і нагромадження населення відбувається через емісію акцій та облігацій. Величезні кошти, які необхідно було спрямувати в обіг при створенні американської економіки, багато в чому зобов'язані своїм формуванням ринку цінних паперів, біржі [2, с. 76]. Недарма Ф. Енгельс свого часу відзначав: „Якби біржа не створила в Америці великих капіталів, то як могли б там, у цій селянській країні, виникнути велика промисловість і соціальні рухи?”.

С.В. Павлов у книзі „Фондова біржа і її роль в економіці сучасного капіталізму” відзначає, що з 60-х років XX століття почалася поступова модифікація ролі бірж, розширилось її використання, що не могло не позначитись на зміні підходів до функціонування фіктивного капіталу [3, с. 23].

Сучасна політична економія потребує дещо інших, більш фундаментальних, підходів, які б спиралися на об'єктивний науковий аналіз і виключали будь-яку упередженість. У сучасній інтегрованій системі фінансового капіталу спостерігаються суперечливі процеси, коли сили відчуження часто перемагають сили об'єднання. Утворення фіктивного капіталу називається капіталізацією. Капіталізується кожен регулярно повторюваний дохід, причому його розраховують за середнім розміром відсотка як дохід, що приносить би капітал, відданий у позику.

Навіть там, де боргове зобов'язання – цінний папір – не є сутю примарним капіталом, як у випадку з державними боргами, все одно

капітальна цінність цього паперу досить умовна. Цінні папери є титулами власності, які уособлюють реальний капітал. При цьому не виключена можливість, що акції уособлюють собою лише формальне підприємство. Звідси висновок, що капітал існує не подвійно, – з одного боку, як капітальна цінність права власності і, з іншого боку, – як капітал, дійсно вкладений у виробництво. Капітал насправді існує лише в останній формі як фактор виробництва, а акція виступає титулом власності на реалізовану ним цінність.

Слід відзначити, що реальний і фіктивний капітал, представлений не як подвійне їх існування, а в сукупному вигляді, в їх переплетінні, єдності і взаємодії, здійснює вплив на економічну систему не автоматично. Невідповідність між змістом (виробничий капітал) і формою прояву (фіктивний капітал) викликає цілий ряд суперечок у сучасній економічній науці. З класичної філософії відомо, що форма і зміст ніколи не співпадають, адже якби вони співпали, то будь-яка наука була б зайвою. Таке неспівпадіння в економічній системі досить часто має більш серйозні наслідки. З нашої точки зору фіктивний капітал впливає на впорядкованість економічної системи, зокрема на її інформативність. Так, наприклад, індекс „Доу Джонса” та інші індекси фондового ринку здійснюють реальний вплив на економічну систему. По-перше, вони можуть давати могутній стимул до розвитку, а значить, – реально впливати на характер, шляхи і розмір інвестицій. Вони також дають можливість передбачити небезпеку „перегріву” економіки і вжити відповідних заходів для його недопущення. Це означає, що частково фіктивний капітал можна розглядати як систему захисту реального сектора економіки.

Фіктивний капітал, порівняно з дійсним виробничим капіталом, має ряд суттєвих особливостей. По-перше, він не має власної вартості, хоча деякі види цінних паперів являють собою реальний капітал. По-друге, обіг цінних паперів відбувається на фондовій біржі і в кредитній системі, тоді як сферою функціонування дійсного капіталу є виробництво. По-третє, розмір фіктивного капіталу (курсова вартість цінних паперів) визначається шляхом капіталізації доходів за цінними паперами; розмір прибутку на дійсний капітал залежить від його величини. По-четверте, зміна величини фіктивного капіталу не співпадає зі зміною об'єму дійсного капіталу. Він зростає швидше, що обумовлено розвитком акціонерних товариств, розривом між дивідендом і нормою відсотка, а також тим, що в період швидкого зростання ринкової економіки збільшення обсягів цінних паперів не завжди пов'язано з процесом відтворення.

Висновки. На сьогодні спеціального дослідження потребують зовнішні впливи на фіктивний та реальний капітали – так звані „зовнішні

ефекти», що порушують стійкість і стабільність системи. Серед них варто виділити:

- економічну кон'юнктуру світового, регіонального, національного та локального ринків;
- ланцюгову реакцію несприятливих коливань у сфері валютно-фінансових операцій;
- недостатній розвиток інформаційних систем, що порушують рух реального та фінансового капіталу;
- політичні й соціальні конфлікти у світі, регіонах, окремих країнах.

Список використаних джерел:

1. Гаршина О.К. Цінні папери: [навч. посіб.] / О.К. Гаршина. – К. : Видавн. дім "Слово", 2012.
2. Мусатов В.Т. США. Биржа и экономика / В.Т. Мусатов. – М., 1985. – 224 с.
3. Павлов В.І. Цінні папери в Україні: [навч. посіб.] / В.І. Павлов, І.В. Пилипенко-Кривов'язюк – [2-е вид., доп.]. – К. : Кондор, 2013.

Яшина Ирина Николаевна,
доцент, зав. кафедрой управления персоналом
спортивно-оздоровительного, экспедиционного
туризма и физической культуры, Тульский филиал
Российской международной академии туризма
Яшин Василий Николаевич,
к.ю.н., доцент, доцент кафедры
уголовно-правовых дисциплин, Тульский филиал
Российской правовой академии Министерства юстиции РФ

К ВОПРОСУ ОБ ИНТЕГРАЦИИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Наступивший экономический кризис обусловил необходимость модернизации российского образования, изменения теоретических подходов и практики функционирования учебных заведений различных уровней.

Новые экономические условия требуют более глубокого осмысления процесса образования, разработки инновационных механизмов его совершенствования и применения в образовательном процессе.

Образовательная деятельность Тульского филиала Российской международной академии туризма (далее – Тульский филиал РМАТ) направлена прежде всего на решение существующих проблем в высшем профессиональном образовании, возникших ранее и существующих в

настоящее время, а именно: совершенствование содержания процесса обучения, обеспечение качества образовательного процесса, формирование личности выпускника, системы мотивов учебной, практической, производственной, научной деятельности, преодоление разрыва между академическим образованием и современными требованиями рынка труда.

Без решения вышеназванных проблем внутри системы профессионального образования невозможно преодоление «преграды» между теорией и практикой.

В настоящее время выстроенная в Тульском филиале РМАТ система реализации принципов многоуровневого профессионального образования позволяет комплексно разрешить проблемы профессионального образования.

Тульский филиал РМАТ был создан в 1998 году как многоуровневое, многопрофильное образовательное учреждение, интегрирующее среднее и высшее профессиональное образование.

В состав Тульского филиала РМАТ входят кафедры: менеджмента, туристики и туроперейтинга, управления персоналом, спортивно-оздоровительного, экспедиционного туризма и физической культуры, информатики, естественнонаучных, социальных и гуманитарных дисциплин, а также отделение среднего профессионального образования.

Множество разнородных процессов, протекающих в учебном заведении (учебный, научно-исследовательский, финансово-хозяйственный, административный и др.), в то же время объединены основной функцией – каждый из них вносит определенный вклад в качество образования как интегральный результат деятельности **вуза** (рис. 1).

Рис. 1. Составляющие качества образовательного процесса

Таким образом, составляющими качества образовательного процесса являются:

- качество условий (образовательные программы, профессорско-преподавательский состав, уровень подготовки абитуриентов,

- материально-техническая база и т. п.);
- качество процессов (применяемые в учебном заведении инновационные методики и технологии и т. д.);
 - качество результатов (качество знаний, умений и навыков студентов на различных этапах обучения, качество предоставляемых образовательных услуг и пр.).

В Тульском филиале РМАТ многоуровневое профессиональное образование реализуется по двум специальностям высшего профессионального образования – «Управление персоналом» и «Менеджмент организации» (с двумя специализациями – Менеджмент туризма и Менеджмент гостеприимства) и двум направлениям подготовки – «Управление персоналом» и «Менеджмент» (с двумя профилями – Менеджмент туризма и Менеджмент гостиничных и ресторанных предприятий), а также по специальности подготовки специалистов среднего звена «Туризм».

Данная интеграция вызвана необходимостью реализации в условиях одного образовательного учреждения многоуровневого непрерывного профессионального образования, которое значительно повышает возможность включения учебного заведения в решение актуальных задач развития экономики как Тульского региона, так и государства в целом.

Объединение ступеней профессионального образования позволяет внедрить в учебный процесс образовательные программы многоуровневой подготовки специалистов, разработанные профессорско-преподавательским составом Тульского филиала РМАТ, в которых отражены этапы практико-ориентированной профессиональной подготовки специалистов по направлениям и специальностям «Менеджмент», «Управление персоналом», «Туризм».

Студенты филиал с первого дня обучения находятся в деятельностной позиции, получая теоретические знания в тесной связи с профессиональной направленностью.

Отличительными чертами многопрофильного профессионального образования является следующее (рис.2):

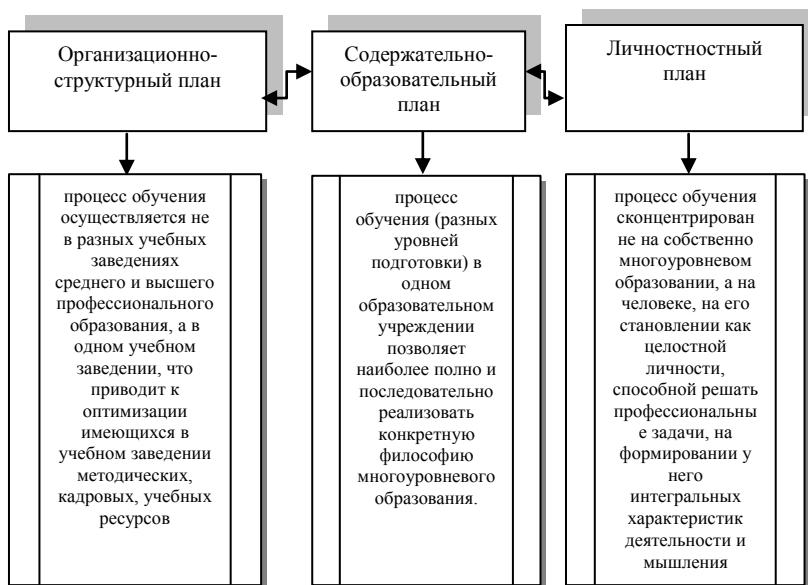

Рис. 2 Отличительные черты многопрофильного профессионального образования

Продвижение студентов по уровням профессионального образования рассматривается как этапы непрерывной профессионализации, что обеспечивает самоидентификацию личности в профессии (более 85% выпускников Тульского филиала РМАТ работают по своей специальности).

При реализации многопрофильного образования, внимание с организационных аспектов перенесено на его содержательную сторону, у образовательного учреждения появляется возможность поиска и реализации различных путей и способов интегрирования реализуемых образовательных программ разных уровней образования, что значительно повышает качество образовательного процесса.

Кроме вышеизложенного, при реализации многопрофильного образования, у студента появляются следующие возможности (рис. 3):

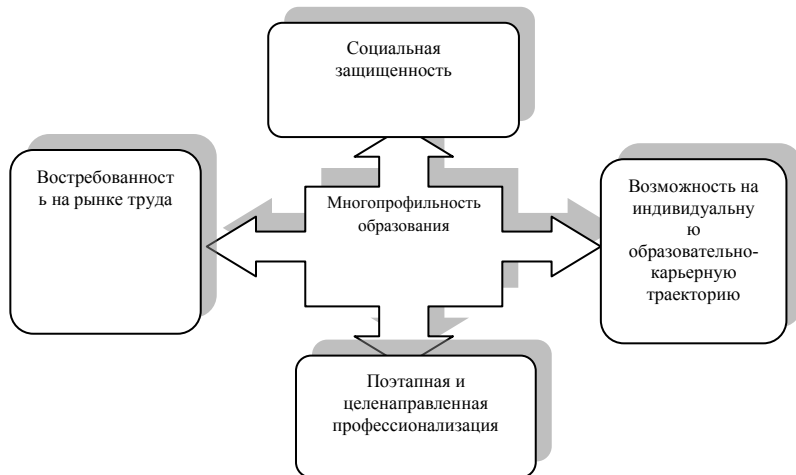

Рис.3. Возможности студента при реализации многопрофильного образования

Таким образом, при реализации многопрофильного образования, высшее учебное заведение получает модель реализации непрерывного многоуровневого профессионального образования в условиях одного учебного заведения, принципы и способы интегрирования разноуровневых образовательных программ, исследование особенностей становления личности в интегрированных системах профессионального образования.

Список используемых источников:

1. Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры: заключительный доклад Всемирной конференции по высшему образованию, (5 – 9 октября 1998 г). – Париж: ЮНЕСКО. – С. 6.
2. Вербицкий, А.А. Проблемы становления парадигмы непрерывного образования: контекстный подход. / А.А. Вербицкий. // Проблемы непрерывного образования: проектирование, управление, функционирование: материалы международной научно-практической конференции, (19 – 20 мая 2008 г., Липецк): В 3 ч. – Липецк: ЛГПУ, 2008. – Ч.I. – 364 с.

СЕКЦІЯ 5.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Аванесян Геннадій Миколайович,
доцент кафедри правознавства,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ЗЕМЕЛЬНИЙ СЕРВІТУТ ЯК РІЗНОВИД ОБТЯЖЕНЬ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Правовому режиму земельних сервітутів присвячені ст.ст. 98 – 102 (глава 16 «Право земельного сервітуту») ЗКУ, ст.ст. 401 – 406 (глава 32) ЦКУ.

Законодавче визначення земельного сервітуту наведено у ст. 98 ЗКУ: «[п]раво земельного сервітуту – це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками)[1]. ЦКУ містить формулювання «право користування чужим майном (сервітут)» (ч. 1 ст. 401 ЦКУ), що не розкриває ознак сервітуту [2].

Існуюче визначення земельного сервітуту (ст.98 ЗКУ) є недосконалим, воно не узгоджується із положеннями ст.100 ЗКУ (згадує про можливість встановлення сервітутів на користь визначених осіб – особистих сервітутів), а також в сукупності зі ст. 100 ЗКУ утруднює (1) встановлення сервітутів відносно ділянок, що не є суміжними(2), встановлення сервітутів на користь чи за рахунок іншого нерухомого майна (наприклад, сервітутне право власника трубопроводу на чужу земельну ділянку) [6, с.194]. Такі сервітуту можуть бути встановлені на підставі положень ст.404 ЦКУ.

На думку Д.В.Бусуйока, І.Б. Новіцького, слід розрізняти поняття земельного сервітуту як встановленого договором або судом речового права, наслідком якого є обмеження прав власників інших ділянок, та законодавчо встановлені обмеження прав власників земельних ділянок в інтересах сусідів, що не породжують речового права інших осіб [5].

Цікаво, що ще в дореволюційному праві Російської імперії розрізнялися сервітуту та законні обмеження права власності. Якщо такі обмеження встановлювалися на користь будь-яких третіх осіб, законодавство називало їх «правом участі загальної» («право участияобщего»); якщо обмеження встановлювалося на користь визначених осіб, обмеження вважалося «правом участі приватної» («правоучастиячастного»),

розглядалося як синонім «права сусідства» [7].

Невичерпний перелік видів земельних сервітутів передбачений у ст. 99 ЗКУ:

«Стаття 99. Види права земельного сервітуту. Власники або землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати встановлення таких земельних сервітутів:

- а) право проходу та проїзду на велосипеді;
- б) право проїзду на транспортному засобі по наявному шляху;
- в) право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій;
- г) право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку;
- г) право відводу води зі своєї земельної ділянки на сусідню або через сусідню земельну ділянку;
- д) право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право проходу до природної водойми;
- е) право поїти свою худобу із природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право прогону худоби до природної водойми;
- є) право прогону худоби по наявному шляху;
- ж) право встановлення будівельних риштувань та складування будівельних матеріалів з метою ремонту будівель та споруд;
- з) інші земельні сервітуту».

Окремі науковці надають вживанню у п.е) терміну «природної» [водойми] особливого значення, заперечуючи можливість встановлення сервітутів у випадку із штучною водоймою [4]. Зважаючи, що перелік земельних сервітутів є відкритим, з таким підходом погодитися не можна [6, с.195].

Ч. 2 ст. 403 ЦКУ передбачає також поділ сервітутів на певний строк (строкових) або без встановлення строків (безстрокових). Ст.100 ЗКУ, ч 2 ст.401 ЦКУ вказує на існування особистих сервітутів, що встановлюються на користь «конкретно визначеної особи». Інші сервітуту, які встановлюються на користь «власника сусідньої земельної ділянки», отримали доктринальну назву «реальних».

У римському цивільному праві існував також поділ сервітутів на т.з. сільські (шляхові, водні та інші) та міські. Поділ був пов'язаний не з територіальним розташуванням, а з цільовим призначенням. Існувала також класифікація сервітутів на позитивні (полягали у праві вчиняти певні дії щодо ділянки) та негативні (полягали у забороні певних дій щодо чужої ділянки) [9, с.207].

У Російській Федерації (на відміну від України) існує поділ сервітутів на приватні та публічні (ст.23 ЗК РФ, ЖК РФ, ВК РФ, Містобудівний кодекс

РФ, ст.31 ФЗ «Про приватизацію федерального та муніципального майна» тощо). Публічний сервітут здебільшого розуміється як сервітут, встановлений на користь невизначеного кола осіб. Конструкція публічного сервітуту критикується у правовій доктрині, вказується, що такий «сервітут» не відповідає класичному розумінню цього терміна [5].

Законодавче (ст. 100 ЗКУ, ч. 1 ст. 402 ЦКУ) встановлено три порядки встановлення сервітутів – договірний(1), судовий(2) та заповітом(3).

При встановленні сервітуту договором слід враховувати, що відповідно до ч. 1 ст. 210 ЦКУ правочин, що підлягає державній реєстрації, є вчиненим з моменту такої реєстрації. Згідно із ч. 2 ст. 100 ЗКУ, ч. 2 ст. 402 ЦКУ договір про встановлення сервітуту підлягає державній реєстрації «в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на нерухоме майно». Така реєстрація передбачена на сьогодні ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

На погляд науковців, договір слід вважати «вчиненим», а право – таким, що виникло, з моменту реєстрації в Державному реєстрі земель. Такий висновок слід зробити із положень п.3 розділу II ЗУ від 05.03.2009 № 1066-VI, за яким «до створення єдиної системи органів реєстрації прав на нерухоме майно та їх обмежень ... право користування земельною ділянкою виникає з моменту державної реєстрації земельної ділянки» [3].

При встановленні сервітуту судом, суд має вирішувати спір саме про укладення відповідного договору.

Чинне законодавство не визначає підстав, за наявності яких суд повинен задовольняти позов про встановлення сервітуту. На погляд науковців, виходячи із принципів примусового відчуження об'єктів права приватної власності (ст.41 Конституції України, ст.1 Протоколу 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), підставою для рішення суду повинні бути (1) суспільна необхідність встановлення сервітуту, за умови (2) попереднього повного відшкодування зниження вартості земельної ділянки. Як видається, суспільна необхідність у встановленні сервітуту матиме місце тоді, коли без встановлення сервітуту пануючу земельну ділянку буде неможливо використовувати за призначенням, а негативні наслідки від встановлення сервітуту будуть явно меншими від вигоди для пануючої ділянки [6, с.195].

Конструкція норм ЗКУ (ч.1 ст.98 та ч.3 ст.101) дозволяє зробити висновок, що плата за встановлення земельного сервітуту та плата за здійснення земельного сервітуту не тотожні [8]. Це може породити спірні ситуації на практиці.

Існує хибна практика реєстрації земельних сервітутів безпосередньо на підставі рішень органів місцевого самоврядування або державної влади про

надання земельної ділянки, у якому міститься, наприклад, вимога до набувача земельної ділянки «забезпечити вільний прохід до ...». При реєстрації сервітуту, як підстава його встановлення, вказується безпосередньо норма ЗКУ, причому чомусь ст.99. Витягу із реєстраційної картки земельної ділянки, де зазначено про існування сервітутів, які, як вбачається з контексту, виникли безпосередньо на підставі рішення місцевої ради.

Така практика видається такою, що не відповідає закону. У подібних випадках необхідним є укладення договору.

На жаль, суди в багатьох випадках обмежуються загальними вказівками на встановлення сервітуту, не визначаючи ні його зміст, ні зобов'язання суб'єкта сервітуту щодо внесення плати на користь власника обтяженої земельної ділянки, а іноді – навіть точного просторового розташування.

На перший погляд, закон (ст.100 ЗКУ) надає суду абсолютну свободу в питанні про встановлення сервітуту. Проте слід враховувати, що рішення суду повинно бути насамперед справедливим (ст.1 ЦПК та ін.). Тому при прийнятті рішення жодна із сторін спірних відносин не повинна бути позбавлена якихось благ без справедливого відшкодування.

Викликає певне занепокоєння ситуація, у якій практично усіх досліджених справах встановлені сервітути є безоплатними з огляду на пряму вказівку на це, або ж питання плати просто залишилося поза увагою суду.

Не можна погодитися і з позицією, за якою власник обтяженої земельної ділянки не має право «ставити питання про будь-які обмеження права земельного сервітуту в періоді».

Також при встановленні сервітутів судом жодна із сторін не повинна отримати невинуватених переваг: це також із необхідністю впливає із принципу справедливості.

Отже, рішення суду про встановлення сервітуту повинно в усіх випадках визначати умови договору про встановлення сервітуту, оскільки за своєю природою є вирішенням переддоговірного спору. Слід погодитися із тими судами, які вважають, що позивач повинен, крім підстав встановлення сервітуту, навести «його вид, права й обов'язки сторін, питання платності, умови дії сервітуту» [3].

Список використаних джерел:

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3-4, ст.27
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356

3. Закон України Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень від 01.07.2004, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 51, ст.553
4. Алексеева С. Виды земельных сервитутов и их классификация / С.Алексеева// Підприємництво, господарство і право. – 2005. – №5. –С.31.
5. Бусуйок Д. Способи встановлення обмежень прав на землю за законодавством України: теоретичний аспект / Д.Бусуйок// Юридична Україна. – 2005. – №2. – С.60 – 63.
6. Мирошниченко А.М. Земельне право України: Навчальний посібник / А.М. Мирошниченко. –К.:Інститут законодавства ВРУ, 2007. – 432 с.
7. Копылов А.В. Вещные права на землю в римском, русскомдореволюционном и современномгражданском праве / А.В. Копылов. – М.: Статут, 2000. – 255 с.
8. Копылов А.В. Право земельного сервитута за українським земельним законодавством / А.В. Копылов// Земельне право. – 2006. - №1. – С.139.
9. Римскоечастное право: Учебник/ под ред.проф. И.Б. Новицкого. – М.: Юристъ, 1997. – 544 с.
10. Новицкий И.Б. Право соседства. Рамки и значениепроблемы / И.Б. Новицкий// Право и жизнь. – 1994. – №5. –С.3 – 12.

Бова Євген Юрійович,
адвокат, к.ю.н., доцент кафедри правознавства,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

***Анотація:**Стаття присвячена теоретико-практичному аналізу правової інформації, як складової розвитку, економічної безпеки та підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в сучасних умовах вітчизняної економіки.*

***Ключові слова:**інформація, економічна безпека.*

***Аннотация.**Статья посвящена теоретико-практическому анализу правовой информации как составляющей развития, экономической безопасности и повышения конкурентоспособности субъектов хозяйствования в современных условиях отечественной экономики.*

Ключевые слова: информация, экономическая безопасность.

Abstract. Article is devoted to the oretical and practical an alysisof legal information, aspart of development, economic security and improvet hecompetitive ness of business entitiesin the current conditions of the domestic economy.

Key words: information, economic security.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Характерною особливістю сучасної епохи є стрімке зростання значення інформації у всіх сферах сучасного життя. Інформація стає не просто умовою здійснення виробничого процесу, а перетворюється на важливий ресурс, який визначає розвиток чинників виробництва, загальну динаміку і спрямованість суспільного розвитку. Частка зайнятих у сфері виробництва та передачі інформації постійно зростає, порівняно з традиційними сферами. Інформаційна індустрія стає рушійною силою технічного розвитку окремих галузей та економіки в цілому. Засобом забезпечення конкурентних переваг у постіндустріальному суспільстві є інформаційні ресурси та здатність суб'єктів господарювання до інновацій. Сучасний безпечний стан функціонування та розвитку суб'єктівгосподарювання характеризується значною мінливістю внутрішнього та зовнішнього середовища. Це викликано низкою загроз їх діяльності. До них можна віднести: зовнішні (нормативно-правові, ринкові, соціально-демографічні, природно-кліматичні, науково-технічні тощо) та внутрішні (виробничі, управлінські, транспортні, постачання тощо) [5].

В Україні інформаційне поле формується під могутнім впливом закордонних чинників. Поряд з безумовністю вимог відкритості інформаційного простору України для інформаційних потоків з-за кордону втрата важелів впливу на процеси в ньому може призвести до значних негативних наслідків для майбутнього країни. Саме тому надзвичайної актуальності набувають проблеми регулювання інформаційної сфери, створення відповідних умов для випереджаючого розвитку вітчизняного інформаційного виробництва. Провідним інструментом реалізації національних інтересів у такій чутливій галузі суспільних відносин, як інформаційна сфера, повинно стати право. Остання теза усвідомлена ще на початку 1990-х років. В останні роки в Україні намітилася тенденція до зменшення кількості підприємств малого та середнього бізнесу. Наприклад, тільки у 2014 році їх кількість зменшилася на 47,6%, порівняно із 2013 роком. Більшість припинила свою діяльність унаслідок світової фінансової кризи, інші – черезвоєнні

дії та несприятливу політику держави в галузі малого та середнього підприємництва [1]. Тому суб'єкти господарювання (малі, середні, великі) задля забезпечення певного рівня своєї економічної безпеки, визначеного об'єктивними вимогами сфери діяльності та суб'єктивними прагненнями власників, звертають особливу увагу на своєчасне отримання інформаційно-правового забезпечення про зовнішні та внутрішні процеси щодо своєї діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблема створення та розвитку інформаційно-правового забезпечення економічної безпеки, як необхідної умови безпечного функціонування суб'єктів господарювання, усе ще залишається малодослідженою, оскільки в умовах ринкової економіки України суб'єкти господарювання займаються більшою мірою відвоюванням свого права на існування. З огляду на це в них не залишається ані фінансових, ані техніко-технологічних, ані інших ресурсів для впровадження більш-менш ефективної системи інформаційно-правового забезпечення своєї економічної безпеки. Головним і необхідним у цьому ключі є розкриття основних проблем створення інформаційно-правового забезпечення та перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загальновизнано, що науково-технічний прогрес неможливий без широкомасштабного впровадження в суспільне життя та управлінську діяльність держави, у різні сфери науки, техніки і виробництва сучасних інформаційних технологій, електронно-обчислювальної техніки, інформаційних мереж і мереж електрозв'язку.

В сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства активно розвивається інформаційна сфера, яка поєднує в собі інформацію, інформаційну інфраструктуру, зокрема інформаційні мережі, інформаційні відносини між суб'єктами цієї сфери, що складаються у процесі збирання, формування, розповсюдження і використання інформації. Інформаційні відносини займають чільне місце у формуванні інформаційної політики держави, у житті сучасного суспільства, а також у діловому та в особистому житті кожної людини. Це, у свою чергу, обумовлює необхідність розвитку й удосконалення правових засобів регулювання суспільних відносин у сфері інформаційної діяльності. Зрозуміло, що в демократичній правовій державі такі відносини мають базуватися на сучасній нормативно-правовій базі, що регулює діяльність в інформаційній сфері.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. Україна поступово долає складний шлях до високорозвиненого правового суспільства, яке базується на

принципах демократії та відкритості інформації. З моменту набуття незалежності в нашій державі сформоване нове національне законодавство, що регулює суспільні відносини в інформаційній сфері, зокрема забезпечення інформаційної безпеки держави.

Законодавчі норми в цій сфері істотно впливають на нормативно-правове регулювання відносин між суспільством, його членами та державою, між фізичними та юридичними особами тощо. Тобто на сучасному етапі інформаційні відносини виступають, з одного боку, зовнішнім проявом будь-яких відносин у житті країни, суспільства та громадян, з іншого, є тими підвалинами, на яких формується законодавство в інших сферах їх існування.

Під час створення сучасної та ефективної системи забезпечення інформаційної безпеки істотного значення набуває наявність відповідної нормативно-правової бази, без якої неможливо охопити всі сфери життєдіяльності суспільства в рамках єдиного правового поля, розробити загальнонаціональну концепцію розвитку держави й ефективно реалізовувати політику національної безпеки в інформаційній сфері. Це означає, що всі без винятку дії щодо захисту й реалізації національних інтересів України в будь-якій сфері й на будь-якому рівні мають передусім спиратися на чинне законодавство України, підтверджувати законність функціонування системи національної безпеки. Водночас у демократичному суспільстві такі дії суб'єктів забезпечення національної безпеки повинні відповідати національному законодавству, а також загальновизнаним міжнародно-правовим нормам та бути під контролем громадськості.

Складність та багатоаспектність проблем інформації зумовлюють необхідність і важливість подальшого теоретичного дослідження її соціально-економічної та правової сутності, впливу на чинники виробництва, систему економічних відносин, вирішення багатьох практичних проблем, пов'язаних з інформаційною діяльністю, розробкою вираженої державної політики управління процесами інформатизації та використанням її в інтересах усього суспільства.

Катастрофічні наслідки фінансової кризи, які нині відчувають суб'єкти господарювання в Україні, багато в чому пояснюються відсутністю або недосконалістю систем їх економічної безпеки, що не змогли забезпечити надійний захист корпоративних ресурсів суб'єктів господарювання від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз.

В організації ефективної комплексної системи економічної безпеки не останнє місце займає її інформаційна підсистема, метою якої є формування достатньої сукупності матеріалів та відомостей щодо середовища функціонування установи або організації та їх якісна аналітична обробка та захист від пошкодження, викрадення, деформації,

втрата з метою отримання достовірних даних, необхідних для прийняття ефективних управлінських рішень.

Загалом інформаційно-правове забезпечення безпеки підприємництва – це вид інформаційно-аналітичного забезпечення підприємницької діяльності шляхом добування, обробки і надання керівництву необхідної інформації.

Головна мета інформаційно-правового забезпечення безпеки підприємництва – це своєчасне викриття на ранній стадії заходів безпосередньої підготовки певних сил для завдання економічних збитків підприємству, установі або організації та забезпечення відповідних їм дій, а також добування необхідної інформації для планування, підготовки і проведення заходів з метою недопущення можливих дій [10].

Інформаційно-аналітична робота в організації виконується з метою виявлення схем недобросовісної конкуренції, шахрайства, обману у сфері бізнесу, задля використання її для виключення потрапляння власної організації в ситуації некерованого ризику [4].

Важливим фактом також є те, що інформаційно-правове забезпечення економічної безпеки складають два взаємопов'язані елементи – інформаційний, тобто відносно самостійної діяльності спеціально підготовлених фахівців, зайнятих пошуком, відбором, обробкою, накопиченням, узагальненням і збереженням інформаційних одиниць (перший етап процесу інформаційно-аналітичного забезпечення в системі управління будь-якого механізму), та аналітичний, який є похідним, другим, етапом процесу інформаційно-правового забезпечення в системі управління будь-якого механізму (виробництво спеціально підготовленими фахівцями на підставі наявних інформаційних одиниць і складних розумових процесів нового знання щодо явища або події, що вивчається) [3].

Існуючі сьогодні підходи до створення інформаційно-правового забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання поділяються в основному на два типи:

- 1) підхід як до процесу створення та захисту інформаційної складової економічної безпеки суб'єктів господарювання;
- 2) підхід як до системи з формування інформаційного ресурсу діяльності суб'єктів господарювання з метою забезпечення функціонування системи економічної безпеки. Проблеми, що стосуються інформаційно-правового забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання умовно також можна поділити на дві групи – загальні (притаманні будь-якому інформаційно-аналітичному забезпеченню) та специфічні (обумовлені унікальністю такої категорії, як економічна безпека суб'єктів господарювання) [8].

До загальних проблем відносяться організаційно-технічні, нормативно-правові, науково-методичні, кадрові, фінансові. Вони обумовлені впровадженням інформаційно-аналітичного забезпечення.

Специфічні проблеми пов'язані з особливостями управління суб'єктами господарювання, стратегічним вектором руху, специфікою діяльності, характером та динамікою змін зовнішнього середовища.

Зазначенні проблеми негативно впливають на ефективність інформаційно-правового забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання внаслідок нечіткості постановок завдань, розподілу функцій та повноважень між їхніми структурним підрозділами.

Враховуючи загальну тенденцію, можна визначити наступні перспективи розвитку інформаційно-правового забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання:

- максимально-оптимальне структурування інформаційно-правового простору суб'єктів господарювання за рахунок упорядкування інформаційної інфраструктури;
- інтеграція інформаційних ресурсів;
- інтелектуалізація інформаційних потоків та процедур обробки інформації.

Проблеми інформаційної безпеки можна поділити на два класи – захист інформації (запобігання загроз інформації) та захист від інформації (запобігання інформаційним загрозам) [6].

Основні доробки в питаннях інформаційно-правового забезпечення економічної безпеки містяться на рівні питань безпеки держави. І це природно, бо будь-яка держава історично має спеціальні служби, функція яких полягає в пошуку, зборі, обробці, накопиченні, збереженні та передачі інформації. У розвинених країнах світу підприємства та організації, які протягом усього періоду свого існування працювали в умовах жорсткої конкуренції, мають потужні служби безпеки або користуються послугами спеціалізованих фірм. Питання безпеки в цих країнах є елементами культури ведення бізнесу. У країнах пострадянського простору такої культури поки що немає. Головною причиною є те, що в соціалістичній плановій економіці функції забезпечення економічної захищеності брала на себе держава. Вона була власником банків, заводів, пароплавів. А підприємства забезпечували в основному функцію захисту матеріальних ресурсів. І то для цього використовувалась спеціальна служба позавідомчої охорони.

Якщо проаналізувати той перелік послуг, які сьогодні надають приватні служби безпеки суб'єктів господарювання, то можна відокремити наступні основні послуги [9]:

- безпека й охорона об'єктів будь-якого призначення – офісів, підприємств, складів (шляхом організації стаціонарних постів

- охорониз озброєними співробітниками);
- пультову охорону об'єктів із виїздом груп оперативного реагування, англомовні оператори;
 - особову охорону із наданням охоронців або водіїв-охоронців;
 - виділення співробітників охорони для забезпечення безпеки при проведенні культурно-масових заходів, організованих клієнтом;
 - супровід вантажів з наданням водіїв-охоронців;
 - встановлення відеоспостереження (підбір, монтаж, налагодження та обслуговування комплексних систем забезпечення безпеки);
 - програму «Екстрена допомога», що включає надання охоронних послуг на випадок надзвичайних обставин, юридичну та інформаційну підтримку;
 - перевірку приміщень та захист інформації від несанкціонованого доступу (пошук в приміщеннях і автомобілях засобів електронного несанкціонованого знімання інформації, перевірку на наявність каналів витоку інформації та інша інформаційна безпека);
 - тестування з використанням поліграфа;
 - послуги детектива;
 - профільного дайджесту преси;
 - охороно-пожежної сигналізації;
 - контролю автотранспорту та відвідувачів;
 - розслідування ситуацій порушення режиму;
 - протидії впливу конкурентів;
 - визначення слабких місць безпеки, розробку та здійснення дій щодо покращення безпеки.

Отже, служба безпеки суб'єктів господарювання – це відокремлений приватний підрозділ, що залучається керівником суб'єкта господарювання для забезпечення його функціонування та сталого розвитку. Приватні служби безпеки зараз не такі, якими були ще 10 років тому. Зараз їх основне завдання полягає у виконанні інформаційного та превентивного захисту. Сьогодні ситуація змінюється. Бізнесмени починають зрозуміти, що якщо загроза поруч, то пізно щось робити. У першу чергу потрібна розвідувальна робота. Або так звані «класичні превентивні заходи». Основною роботою служб безпеки є охорона інформації, яка до 1990-их років «зберігалася» тільки в головах у бізнесменів. Безпека забезпечується групою професіоналів, що спеціалізуються на конкретному роді діяльності.

Служба безпеки буває як зовнішня (приватні служби, так і внутрішня (структурні підрозділи безпеки суб'єктів господарювання). Останні набувають дедалі більшого поширення в сучасному бізнесовому просторі. Як зазначалося, сьогодні діяльності служб безпеки суб'єктів господарювання спрямована в основному на захист їхніх інформаційних

ресурсів, а отже, й діяльність господарюючих суб'єктів в цілому щодо забезпечення своєї економічної безпеки акцентується на інформаційно-правовому забезпеченні економічної безпеки. У цьому напрямку процеси структурування інформаційного простору СПД за рахунок упорядкування інформаційної інфраструктури набувають першочергового значення. Це відображається в посадових обов'язках начальників служб безпеки суб'єктів господарювання упорядкування їхньої інформаційної інфраструктури для інформаційно-правового забезпечення економічної безпеки, а саме:

- організації діяльності інформаційно-аналітичного відділу зі створення, обслуговування, розвитку та інформаційного забезпечення системи розрахункової техніки, комунікацій і зв'язку для автоматизованої обробки інформації для інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки;
- керуванні розробкою планів і графіків обробки інформації та проведенні розрахункових робіт у відповідності із завданнями підрозділів господарюючого суб'єкта;
- здійсненні вибору основного складу електронно-розрахункового устаткування, визначенні форм та методів збору інформації, забезпеченні розробки й узгодження із відповідними підрозділами суб'єкта господарювання схем обробки інформації;
- визначенні раціонального завантаження підрозділів та виконавців, забезпеченні контролю за ходом надходження інформації, дотриманням графіків та регламентів вирішення завдань, виконанням робіт у встановлені строки, якості виконання;
- забезпеченні оновлення технічної бази, вивченні й аналізі ринку інформаційних послуг з метою забезпечення виробництва та управління сучасними інформаційними технологіями;
- здійсненні керування проектуванням структури баз даних та механізмів доступу до них тощо [2].

У цілому при успішному вирішенні перелічених завдань, розумна організація інформаційно-правового забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання дозволяє істотно мінімізувати в комерційній діяльності немінучі витрати і прямі втрати при побудові політики відносин з контрагентами, конкурентами, державними і муніципальними органами, а також може бути корисною як при стратегічному плануванні розвитку бізнесу, так і при розгляді приватних комерційних питань, кадрових проблем. При цьому зазвичай доцільно використовувати можливості, що надаються інформаційно-правовим забезпеченням, не після, а до виникнення відповідної проблеми, тобто «працювати на випередження».

На жаль, у сформованій практиці функції з інформаційно-правового

забезпечення економічної безпеки в більшості випадків покладаються на приватні служби безпеки або афілійовані охоронні підприємства. Їх керівниками, як правило, є колишні військові або співробітники Міністерства внутрішніх справ тощо, які дуже примарно уявляють собі специфіку інформаційно-правової діяльності, а тому часто просто нездатні грамотно організувати роботу за цим напрямом. Крім того, приватні служби безпеки та охоронні підприємства зазвичай працюють у режимі «пожежної команди», тобто від доконаного факту – так, як це прийнято в органах внутрішніх справ. Діяльність з інформаційно-правового забезпечення економічної безпеки, як і всяка інша, цінна саме наданою можливістю випередити опонента, профілактувати несприятливі варіанти розвитку подій. У даних умовах найбільш розумним рішенням може бути створення компактних інформаційно-аналітичних підрозділів служб безпеки, підконтрольних безпосередньо керівникам суб'єктів господарювання. Тому основними напрямками розвитку інформаційно-правового забезпечення економічної безпеки господарюючого суб'єкта є структурування інформаційного простору суб'єкта, інтеграція інформаційних ресурсів та інтелектуалізація інформаційних потоків.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Інформація застаріває дуже швидко. Актуалізувати її зовсім недешево і дуже непросто завдання. Вирішувати його під силу тим суб'єктам господарювання, які створюють інформаційно-правове забезпечення економічної безпеки, розглядають його не просто як доповнення до охоронних послуг, але як окремий напрямок свого бізнесу. Більшість приватних служб безпеки (охоронно-детективних структур, особливо це стосується малих і середніх) мають досить стійке коло клієнтів. Відповідно, інформаційно-аналітичні можливості розраховані на забезпечення потреб саме цих клієнтів. В іншому випадку, можливо, доведеться збирати відомості, що називається, з нуля за відсутності технологій та методів інформаційно-аналітичного забезпечення суб'єкта господарювання. Таким чином, проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що інформаційно-правове та інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання протягом останнього десятиріччя стало одним із важливіших напрямів діяльності як служб безпеки суб'єктів, так і господарюючих суб'єктів у цілому. Нині в сучасному бізнесі спостерігається тенденція до переорієнтації функцій служб безпеки із суто охоронно-детективних до інформаційно-аналітичних.

Список використаних джерел:

1. В Украине исчезает малый и средний бизнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mignews.com.ua/ru/articles/17225.htm/>.

2. Должностная инструкция начальника информационно-аналитического отдела [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.otd-lab.ru/documents/dolzhnostnye-instruktsii/dolzhnostnaya-instruksiya-nachalnika-informatsionno-analitichesk.>].
3. Інформаційно-аналітичне забезпечення державного управління в Україні - проблеми та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diploma.org.ua/index.php?name=Kurs2&op=viewfile&id=771>.
4. Информационно-аналитическое обеспечение безопасности негосударственных субъектов экономики: информационно-аналитическая работа в организации// Информационно-аналитическое обеспечение информации [Электронный ресурс] – Режим доступа к материалу :http://sir35.ru/safety/inob_4.htm].
5. Классификация угроз экономической безопасности предпринимательства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://un1ce.ru/publ/1-1-0-606>.
6. Копелев І.Ю. Інформаційні загрози: суть і проблеми / І.Ю.Копелев, М.О. Живко //Системи обробки інформації. – 2010. – Випуск 3 (84). Інформаційна та економічна безпека: Тези доповідей III міжнародної НПК «Інформаційна та економічна безпека» (INFECO – 2010). – С. 130 – 131.
7. Охранопредприятие ЛЕГИС: «Безопасность превыше всего» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legis-s.ru/sluzhba_bezopasnosti/.
8. Семенченко А.І. Деякі проблемні питання інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки [Електронний ресурс]/ А.І. Семенченко. – Режим доступу: <http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/arhiv/politikabezpeki/94-2009-09-09-15-29-55>.
9. Товары, оборудование, услуги. «Услуги/сервис». Службы безопасности, охрана бизнеса, спецоборудование[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.refer.ru/273>.
10. Чергенець Е.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки підприємництва (збір та пошук інформації) [Електронний ресурс] / Е.В.Чергенець, А.В.Зайцев, Є.В. Позднішев // Навчальний посібник. Книга 2 / заг. ред. Є.В.Позднішева. –К., Видавець Позднішев, 2007. – 74 с. – Режим доступу до матеріалу: <http://www.is.svitonline.com/leon2003/book8.html>.

Брегеда Микола Володимирович,
к.і.н., доцент кафедри правознавства,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ НАСТРОЇВ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В ПЕРІОД ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ (1953–1964 рр.)

Методологічними засадами вивчення суспільно-політичних настроїв українського населення в період десталінізації є принципи науковості, комплексності, всебічності, історизму й об'єктивності. *Принцип науковості* полягає у вивченні настроїв населення у 1953–1964 рр., використовуючи досягнення і потенційні можливості сучасної науки. Так, виявлення, відбір, обробка та інтерпретація джерел зумовлені полідисциплінарним підходом до висвітлення поставленої нами проблеми. Відмова від догм марксистсько-ленінської теорії, яка панувала раніше, застосування сучасної методології дозволяють визначити ставлення українського суспільства до процесу подолання спадщини сталінізму в період “відлиги”.

Принцип комплексності дає можливість уявити десталінізаційний процес як окремих комплекс заходів і поєднати різні засоби для його аналізу. Це допомагає дослідити вплив десталінізації на суспільно-політичні настрої, моральний стан, свідомість населення Української РСР. Крім того, поєднання загальнонаукових, міждисциплінарних та суто історичних методів дозволяє висвітлити вищезазначену тему.

Принцип всебічності орієнтує на дослідження всіх аспектів процесу десталінізації радянського соціуму. Цей принцип дає змогу простежити ставлення українців до критики сталінізму й ліквідації його найважливіших характеристик в усіх сферах життя – політичній, економічній, соціальній, культурній. Маємо на увазі такі аспекти: викриття культу особи Й. Сталіна та його соратників, подолання спадщини сталінізму в галузі національно-культурних відносин, проголошення курсу на соціальну переорієнтацію економіки країни, проведення амністії й реабілітації.

Принцип історизму передбачає з'ясування умов виникнення, розвитку та наслідків суспільно-політичних подій періоду “відлиги”, їх причинно-наслідкового зв'язку. При цьому десталінізаційні заходи розглядаються як складова частина реформаторської політики в 1953–1964 рр.

Принцип об'єктивності спрямовує на відмову від ідеологічної й політичної заангажованості, надання пріоритету документованим фактам. Він дозволяє уникнути однобокості наукового пошуку і якомога більше

наблизитися до істини в ході дослідження ставлення українського населення до процесу десталінізації.

Наведені принципи реалізуються шляхом залучення цілого ряду методів: загальнонаукових (моделювання, аналітично-концептуального, критичного аналізу, емпіричного, логічного, аналогії); міждисциплінарних (системно-структурного, статистичного, математичного); власне історичних (синхронного, хронологічного, періодизації, порівняльно-історичного, реконструкції, актуалізації).

1. Загальнонаукові методи.

Метод моделювання надзвичайно розширює можливості наукового пізнання, оскільки дає змогу наочніше уявляти досліджувані явища, “наближати” їх, усувати шкідливий вплив супровідних сторонніх факторів, тобто досліджувати їх у “чистому вигляді”. Цей метод застосовується при складанні схеми розвитку взаємовідносин між владою і суспільством у ході десталінізації.

Аналітично-концептуальний метод дозволяє виділити існуючі в історичній науці погляди на досліджувану проблему. Він використовується при ознайомленні з працями, присвяченими десталінізаційному процесу.

Необхідним елементом роботи з різноманітними документами є *метод критичного аналізу*. З його допомогою здійснюється виділення інформації про суспільно-політичні настрої, виявлення громадських поглядів, що були суголосними з офіційною ідеологічною лінією та відмінними від неї, фіксація даних відносно амністії й реабілітації.

На основі *емпіричного методу* здійснюється обробка первинної інформації про суспільно-політичні настрої в період “відлиги”. Зокрема, ставлення українського населення до процесу десталінізації досліджується з урахуванням соціальної, партійної, національної й територіальної ознак.

Логічний метод дає змогу відтворити реальний процес розвитку об’єкта пізнання, його якісні зміни. Цей метод знадобиться при систематизації та викладі фактичного матеріалу про суспільно-політичні настрої, моральний стан та свідомість населення радянської України впродовж 1953–1964 рр.

Метод аналогії дозволяє отримати додаткові факти завдяки зіставленню однорідних явищ у споріднених предметах. Використовуючи даний метод, вдасться виявити подібні риси на кожному етапі проведення юридичної, соціальної, партійної й публічної реабілітації.

2. Міждисциплінарні методи.

Системно-структурний метод дає можливість розглядати досліджуваний об’єкт з усіма його основними рисами як єдине ціле. За допомогою цього методу можна показати механізм функціонування

радянської політичної системи та її еволюцію, а також висвітлити головні напрямки реформування репресивно-каральних органів.

Використання *статистичного та математичного методів* допомагає узагальнити і синтезувати великий однотипний матеріал, надати розрізним даним вигляду послідовності. Дані методи сприяють аналізу цифрових даних щодо чисельності амністованих і реабілітованих, установленню динаміки реабілітаційних процесів.

3. Власне історичні методи.

Синхронний метод передбачає вивчення різних подій і явищ, які відбуваються в різних регіонах країни одночасно. Його застосування дає можливість виділити спільні й відмінні риси у ставленні населення Заходу, Сходу, Півдня, Півночі й Центру України до десталізаційних заходів.

Хронологічний метод передбачає відображення процесу десталізації в розвитку. Цей метод допомагає розглянути суспільно-політичні настрої українців у динаміці, змінах і часовій послідовності.

Застосування *методу періодизації* дає можливість визначити особливості ставлення українців до десталізаційного процесу на кожному з трьох етапів його проведення: 1. Березень 1953-го – лютий 1956 р. (від смерті Й. Сталіна до XX з'їзду КПРС). 2. Лютий 1956-го – жовтень 1961 р. (від XX до XXII з'їзду КПРС.) 3. Жовтень 1961-го – жовтень 1964 р. (від XXII з'їзду КПРС до відставки М. Хрущова).

Порівняльно-історичний метод дозволяє зіставити та виявити загальне й особливе в настроях різних категорій населення – комуністів і безпартійних, селян, робітників та інтелігенції; мешканців Заходу, Сходу, Півдня, Півночі й Центру України, військовослужбовців Прикарпатського, Київського, Одеського військових округів і Чорноморського флоту тощо. Тим самим удається глибше й повніше розкрити ставлення українського населення до десталізаційного процесу.

Використання *методу реконструкції* сприяє відтворенню суспільно-політичних реалій хрущовської доби, у яких втілювалася в життя політика десталізації. Крім того, цей метод знадобиться при складанні плану роботи й тематичному забезпеченні його пунктів відповідними джерелами.

Метод актуалізації допомагає розкрити власне бачення проблеми десталізації радянського суспільства, що сформувалося на основі опрацьованих джерел та літератури, а також використати отримані історичні знання, результати й висновки для вироблення практичних рекомендацій.

Таким чином, сукупність названих методів забезпечує комплексний підхід до вивчення проблеми сприйняття українським населенням

десталінізаційного процесу. Маємо всі підстави говорити про належну методологічну базу для історичної оцінки й аналізу зібраного фактологічного матеріалу. Рекомендовані для дослідження методи визначалися нами виходячи з необхідності максимально точного відображення минулого.

Гурій Тетяна Анатоліївна,
асистент кафедри правознавства.
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ДІЛОВОДСТВА В УМОВАХ ОПТИМІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Головна увага вищої школи повинна бути зосереджена на всебічному поліпшенні професійної підготовки спеціалістів.

Навчання у вищому начальному закладі освіти для сучасної молоді людини – один з найважливіших періодів її життєдіяльності, особистісного зростання та становлення як фахівця з вищою освітою. Період навчання у вищому навчальному закладі – це підготовка до трудової діяльності, яка в найближчому майбутньому повинна стати для людини основним джерелом існування та засобом особистої реалізації.

Сучасна освіта повинна передбачати формування об'єктивних передумов для розвитку активної, творчої та гармонійної особистості, надання необхідної допомоги в навчанні, заохочення та мотивацію навчання протягом усього життя.

Повсякденна діяльність кожного юриста розпочинається і завершується роботою з документами. Як показує досвід, однаково шкідлива як переоцінка, так і недооцінка значення діловодства. Переоцінка, як правило, призводить до розповсюдження канцелярсько-бюрократичних методів управління, коли живе керівництво, увага до людей, оперативне вирішення питань, що виникають, підміняється надто великим захопленням паперами і надлишковим канцелярським листуванням. З іншого боку, незадовільна організація діловодства, неправильне використання кореспонденції призводить до безвідповідальності в роботі, створює умови для різноманітних зловживань.

Для праці в нових умовах потрібні фахівці, які кваліфіковано володіють сучасним діловодством, уміють організувати інформаційне обслуговування управління діяльності із застосуванням комп'ютерних технологій, забезпечувати зберігання документів на підприємствах, в організаціях і установах, а також у відомчих та державних архівах.

Засобами регулювання документопотоків виступають державні

стандарти, загальнодержавні класифікатори та уніфіковані системи документації. Ці та інші нормативи покликані стабілізувати документообіг у країні по всьому технологічному циклу, створити оптимальну технологію ведення документального господарства кожної управлінської одиниці.

Під час вивчення діловодства студенти спеціальності «Правознавство», як дослідники конкретної сфери діяльності, вчать оперувати інформацією, структурувати її, аналізувати й надавати у вигляді документації. Вони постійно повинні підвищувати свій рівень, орієнтуючись на результати й досягнення поставленої мети, щоб бути гнучкими та комунікабельними в роботі.

В умовах оптимізації навчання, коли під час зменшення навчальних годин комплекс теоретичних, методичних та організаційно-практичних питань залишається незмінним, у майбутніх фахівців, які будуть працювати в галузі правознавства, слід у першу чергу формувати уміння та навички роботи з документами.

За таких умов основне навантаження припадає саме на практичні заняття та самостійну роботу студентів, метою яких є навчити молодшого спеціаліста наступних операцій:

- складати та оформлювати документи за допомогою сучасної комп'ютерної та організаційної техніки;
- організовувати та контролювати діловодство на підприємстві, в установі, організації;
- здійснювати документаційно - інформаційне забезпечення юридичних процедур, у тому числі судових процесів.

Практичне заняття включає проведення попереднього контролю знань студентів, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення, вирішення завдань з їх обговоренням та оцінюванням результатів.

У структурі заняття самостійна робота домінує. Викладач бере участь на стадії постановки завдання, при розробленні методичних вказівок і здійснює контроль. При цьому практична робота може бути організована за допомогою комп'ютерів під час виконання завдань, створення документів.

Основною функцією практичних занять є організація і проведення відпрацювання навчального матеріалу та формування у студентів умінь і навичок із застосування знань на практиці, самостійного їх здобуття й поглиблення.

Заняття такого типу, як правило, складаються з двох частин. Спочатку здійснюється підготовка студентів до самостійної роботи, потім вони самостійно вирішують поставлені завдання. Ця форма занять забезпечує індивідуалізацію навчання і сприяє активізації пізнавальної діяльності студентів.

Бажано так організувати заняття, щоб вони сприяли постановці

досить високих вимог до найбільш підготовлених студентів, забезпечували їх максимальний інтелектуальний розвиток і в той же час створювали умови для успішного здобуття знань і вмінь менш підготовленими студентами.

Практичне заняття може проводитися у вигляді ділової або дидактичної гри, аналізу виробничих ситуацій, роботи з документами або дискусії.

Практичні заняття проводяться як в аудиторіях або навчальних лабораторіях, обладнаних необхідними технічними засобами навчання, технікою, довідковою літературою, так і поза аудиторією – на виробничих базах, на підприємствах і в організаціях.

Самостійна робота студентів вимагає наявності інформаційно-наочного забезпечення – підручників, навчальних і методичних посібників, конспектів лекцій, опорних конспектів, засобів інформаційної підтримки у вигляді автоматизованих курсів (АНК) або іншої інформації, що забезпечує отримання знань, довідників та збірників зразків документів. Методичні матеріали повинні забезпечувати можливість самоконтролю студента з того чи іншого блоку навчального матеріалу або дисципліни в цілому. Рекомендується також відповідна наукова і спеціальна монографічна й періодична література.

Перераховане вище висвітлює процесуально-організаційний аспект самостійної роботи студентів, але технологія цієї форми навчального процесу цим не обмежується. Самостійність, як окрема якість особистості, є однією з найважливіших при навчанні. Розвиток цієї якості вимагає певних дидактичних умов і підходів.

Практика студентів, як форма навчання, є обов'язковою для вищих навчальних закладів і передбачає отримання студентами професійних умінь і навиків встановленого кваліфікаційного рівня. Не є винятком і вивчення діловодства, для якого практичні навички роботи з діловими паперами є першочерговими в умовах оптимізації навчально-виховного процесу. Практика може бути організована як у межах навчального закладу, так і в умовах професійної діяльності підорганізаційно-методичним керівництвом викладача ВНЗ і фахівця в цьому напрямі.

Отже, у процесі практичної роботи відбувається оволодіння творчим підходом до теорії та застосування своїх знань на практиці, поступово виробляються навички самостійної роботи над теоретичними матеріалами, розвивається вміння аналізувати та робити висновки, усвідомлювати практичне значення інформації. Студенти здобувають знання, формують навички професійної діяльності, розвивають особистість.

Більша частина аудиторних занять дисципліни «Діловодство в юридичній практиці» побудовані на практичних заняттях. Не є секретом,

що правильно організовані практичні заняття мають важливе виховне та практичне значення, реалізують принцип зв'язку теорії з практикою та орієнтовані на поглиблення, закріплення і конкретизацію знань, отриманих на лекціях та у процесі самостійної роботи, адже у структурі практичної роботи домінує самостійна робота студентів.

Виконання практичних занять вимагає від студента творчої ініціативи, самостійності у прийнятті рішень, глибокого розуміння навчального матеріалу. І для того, щоб практична робота проходила ефективно для студента, вона повинна включати: організацію спільно групової діяльності, яка стимулює їх до подальшої поглибленої самостійної роботи, активізує їхню розумову діяльність, озброюючи методами практичної роботи; застосування різноманітних вправ, за допомогою яких формуються конкретні вміння й навички.

Метою дисципліни «Діловодство в юридичній практиці» є навчити студентів складати різні види документів управлінського характеру та документів у юридичній сфері. Для того щоб зацікавити студентів вивчати дисципліну, корисно додати до кожної практичної роботи методичні рекомендації, де чітко і лаконічно викласти зміст роботи, її мету, завдання та методи реалізації. Це можна реалізувати підготувавши на практичне заняття роздаткові матеріали, які повинен отримати кожен студент. Віднести до них –комплекти завдань різної складності для роботи з ними на занятті та дидактичні матеріали. Вважаємо, що в такому випадку практична робота буде органічно доповнювати лекцію та семінарське заняття, на яких основним каналом сприйняття інформації є «вуха-мозок». А це суперечить психологічним вимогам до організації навчального процесу, адже відомо, що близько 80–90% людей звикли отримувати інформацію через зоровий аналізатор. Про що свідчать і надбання народної педагогіки, що стверджує, що краще один раз побачити, ніж сто разів почути. Отже, методичне обґрунтування практичних занять мусить бути одним з тих важливих чинників, який може позитивно вплинути на якість навчально-пізнавальної діяльності студентів та їх практичну підготовку. При проведенні практичних занять з діловодства не обійшлося не намагатися створити для студентів такі умови діяльності, які викликали б у них бажання працювати творчо.

Методика підготовки та проведення практичних занять охоплює кілька етапів:

1. Попередня підготовка до практичної роботи, що полягає у вивченні студентами усвідомлення мети і завдань теми; не менш важливо ознайомити студентів з літературою, навчальними посібниками.
2. Попередній контроль рівня підготовки студентів до виконання конкретної роботи, шляхом актуалізації опорних знань, тобто повторення базового теоретичного матеріалу, шляхом фронтальної

бесіди у вигляді питань студентам з певною послідовністю .

3. Хоча на практичних заняттях відпрацьовуються теми, за якими було прочитано лекції, доцільно, щоб на цих заняттях невелика теоретична частина передувала практичній. Це спрямовує студентів на науковий підхід до виконання та аналізу практичних робіт, підвищує їх якість.

Для посилення активності та закріплення знань викладач повинен залучати до участі в обговоренні теоретичних і практичних питань якомога більшу кількість студентів. Це досягається постановкою додаткових питань, спрямованих на розкриття, деталізацію різних аспектів основного питання, особливо практичного досвіду.

Звичайно застосовувати всі ці форми необхідно в динамічних групах. Під час проведення практичного заняття група може бути поділена на підгрупи.

4. Підбиття підсумків викладачем заопрацьованим студентами заданим матеріалом. Це може бути здійснено у вигляді мультимедійної презентації з даної теми.

5. Форми проведення практичного заняття з діловодства в юридичній практиці можуть бути різні – складання документа, робота з ним, розв'язання виробничих задач, ділові ігри. Слід організовувати практичні заняття так, щоб студенти постійно відчували ускладнення завдань, які виконуються, були зайняті творчою роботою, пошуками правильних і точних рішень. Велике значення мають індивідуальний підхід і педагогічне спілкування. При розробці завдання і плану заняття викладач повинен враховувати рівень підготовки кожного студента і виступати в ролі консультанта, не припиняючи самостійності та ініціативи.

Викладач повинен самостійно знаходити та вибирати вправи, задачі, завдання творчого характеру, які взаємопов'язані з практикою професійної діяльності студента, профілем його спеціальності. Дедалі частіше застосовують ділові ігри, підґрунтям яких є реальна виробнича (службова, практична) ситуація, де студенти поводять себе відповідно до вказаних «ролей», зображаючи посадових осіб, що задіяні у вказаних обставинах.

6. Наступним етапом є аналіз документа, який передбачає обговорення, узагальнення отриманих результатів. Викладач повинен зорієнтуватися що, можливо, викликало складність чи неясність при виконанні роботи.

7. Останнім етапом є підбиття підсумків заняття та оцінювання студентів.

Методика проведення практичних занять може бути різноманітною, вона залежить від авторської індивідуальності викладача, важливо, щоб

різноманітними методами досягалася загальна дидактична мета.

Безумовно, будь-яке заняття є складним і вимагає від викладача великої роботи, але вміння працювати щоразу з повною віддачею, наявність глибокої професійної компетенції дозволяють продемонструвати високий рівень, що забезпечить ті необхідні знання нашим студентам, які в майбутньому стануть їм потрібними у професійній діяльності.

Досягнення високого кінцевого результату на практичних заняттях залежить від уміння викладача вибрати найбільш ефективні методи навчання з урахуванням інтелектуального рівня студентів і якості їх підготовленості до заняття.

Список використаних джерел:

1. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: [навч. посіб.] / А. І. Кузьмінський. – Київ, 2005.
2. Вітвіцька С.С. Основи педагогіки вищої школи: методичний посібник [для студентів магістратури] /С.С. Вітвіцька. – Київ, 2003.
3. Чорний Г.М. Організація навчально виховного процесу у ВНЗ: навч. посібник / Г. Чорний, М. Ястреб. – Київ, 2008.

Кальян Олександр Сергійович,

к.ю.н., доцент, завідувач кафедри правознавства,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ЄВРЕЙСЬКІ ПОГРОМИ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ І ДИРЕКТОРІЇ ЩОДО ВІДПОВІДНИХ ПОДІЙ 1917 – 1919 РР. В УКРАЇНІ

Вступ. У статті досліджуються історичні умови, що призвели до виникнення єврейських погромів та політико-правові заходи Центральної Ради і Директорії щодо подій 1917 – 1919 рр. в Україні, які пов'язані з єврейськими погромами.

Проаналізовано основні тенденції політико-правових заходів Української Центральної Ради та Директорії стосовно єврейської національної меншини. На підставі дослідження документальних джерел розглядаються суб'єктивні та об'єктивні чинники, що сприяли виникненню погромів. Проаналізовано політико-правові заходи українських урядів, спрямовані на забезпечення необхідного порядку і зупинення поширення погромів.

Результати дослідження. Українська революція 1917 – 1920 рр., головним завданням якої було відновлення державності України, супроводжувалася низкою заходів, спрямованих на спробу

демократичного розв'язання національного питання та відпрацювання реалістичної моделі захисту прав національних меншин. Незважаючи на несприятливі внутрішні й зовнішні умови Центральна Рада чи не вперше у світовій практиці зробила реальну спробу забезпечити права іноетнічного населення та заклала правові основи демократичної етнополітики. Актуальним у контексті цієї проблеми є дослідження питання взаємин з національними меншинами, зокрема єврейською, та спроба вирішення українськими урядами проблеми єврейських погромів.

Серед сучасних науковців, що займаються дослідженням зазначеної теми, слід відзначити таких, як А. Гошуляк, Т.Гунчак, Г. Кривоший, Е.Костишин, С.Литвин, М.Лазарович, В.Сергійчук, В. Солдатенко, В.Устименко. Основними джерелами дослідження даного питання є також матеріали ЦДАВО України, ЦДІА м. Києва, опубліковані документи.

Як свідчать наукові розвідки, на початку ХХ століття в Україні мешкали майже 2/3 всього єврейського населення Російської імперії, тоді як у Росії лише 1/5, а в Білорусії – 1/7 їх частина. Євреї становили більшість населення у таких містах, як Житомир, Вінниця, Умань, Проскурів, Новоград-Волинський, Коростень, Овруч, Бердичів[1, с.148].

Єврейський суспільний рух був невід'ємно пов'язаний з політичним і являв собою потужний і багатогранний механізм, який мав різні прояви. Зазначимо, що єврейські політичні партії та організації прихильно поставилися до ідеї української державності. Єврейські соціалістичні партії отримали більшість місць у Центральній Раді, оскільки були представлені на всіх рівнях влади – у виконавчій (Генеральному секретаріаті) та законодавчій, єврейські представники отримали до 25 % місць у Центральній Раді.

Серед спектру питань, якими переймалися представники єврейських партій і організацій – від загальнодержавних питань (економічних, правових, військових тощо) до суто єврейських національних проблем – законодавче вирішення питань єврейської громади, статусу єврейської мови, освіти, проблеми створення окремих єврейських частин і болюче питання єврейських погромів. Єврейські організації Києва, Одеси, Катеринослава, Харкова та інших міст визнавали Центральну Раду єдиною законною владою. Євреї не тільки давали кошти для сприяння УНР, але й пропонували військову допомогу.

Здавалося б, євреї повинні були б ладити і мирно співіснувати з усіма режимами. Але виходило навпаки: така швидка зміна політичної орієнтації викликала негативну реакцію багатьох із них. Єврейські погроми початку ХХ століття у 1919 – 1920 рр., тобто якраз за доби Директорії, набули нечуваного розмаху і відбувалися вони переважно на території України. На думку російського історика А.Солженіцина, «за масштабом, чисельністю і жорстокістю ці погроми перейшли всі межі»

[2, с.156]. За оцінками істориків, у 1919 – 1920 рр. у цих погромах загинуло від 35 до 50 тис євреїв. Узагальнюючи дані єврейських джерел, сучасний російський історик Г.Костирченко налічує до 900 масових погромів, із них: 40% – ініційованих загонами армії Директорії, 25% – розрізненими збройними формуваннями, 17% – денікінцями, 9% – Першою кінною армією С.Будьонного[3, с.33].

Варто зазначити, що на українсько-єврейські відносини в роки Української революції впливало багато чинників і не останню роль при цьому відігравали стереотипи, утверджені впродовж століть спільного існування обох народів. По-перше, українець для єврея значною мірою асоціювався з антисемітом, погромником.

По-друге, для українців образ єврея був нерозривно пов'язаний із національним та соціальним гнобленням, а після подій 1918 р. – ще й із кривавими репресіями ЧК. На думку дослідників даної проблеми, у 1919 р. конфлікт розгортався як протистояння у різних площинах – національній, соціальній, релігійній, політичній, економічній[4, с.35].

По-третє, погроми стали наслідком отаманщини в УНР. Найбільш безвідповідальними і жорстокими в погромах називають отаманів Григор'єва, Яцейка, Соколовського, Зеленого, Ангела.

Українська влада, ставлення якої до єврейських погромів було абсолютно негативним, намагалася боротися проти цього зла всіма доступними засобами. Ще в листопаді 1917 р., перебуваючи на посаді міністра військових справ, С.Петлюра, намагаючись налагодити охорону порядку в республіці, дає дозвіл на формування в УНР єврейських бойових дружин для захисту євреїв від погромів.

Перші за часів революції відомості про погроми та антисемітську агітацію в Полтавській та Київській губерніях припадають на березень – червень 1917 р. [4, с.156].

Погромники звинувачували євреїв у спекуляції, недостатності продовольчих та промислових товарів, у їхній дорожнечі. Так, наприклад, у доповідній записці жандармського полковника Чернігівському губернатору про продовольчу кризу зазначалось, що причина її – у спекуляції єврейських торговців.

Численні архівні документи свідчать про погроми у столиці. Так, наприклад, 22 червня 1917 р. в Києві відбулися «безпорядки» на Житньому базарі, де до єврейських торговців застосовували насильницькі дії[5, арк.1].

У вересні 1917 р. відомості про самосуди, захоплення земель, погроми й насильство над єврейським населенням приходили з Волині, Поділля й Полтавщини. У жовтні–листопаді 1917 р. у трьох правобережних губерніях України відбулося понад 50 погромів.

У телефонограмі Київського губернського комісара Саліковського заступникові Генерального секретаря з єврейських справ про єврейський погром у м.Сквирі повідомлялось, що 23 жовтня 1917 р. під час проведення ярмарку в місті почалися єврейські погроми, під час яких були поранені як серед єврейського населення, так і серед солдат та спричинені значні матеріальні збитки[4, с.162].

У жовтні 1917 р. до прокурора Київської судової палати надійшла інформація про погроми євреїв у м.Полонному Волинської губернії, де в будинках і магазинах 7 євреїв здійснено пограбування частини майна, а взагалі потерпілими стали майже 100 чоловік[6, арк.1–13в.]. Між іншим, у «Поданні» вказувалося на офіційні причини таких подій: відсутність на ринку предметів першої необхідності, тютюну, сигарет, «а також нестабільність цін».

У відомостях про єврейські погроми в м.Острозі Волинської губернії у вересні 1917 р. знаходимо дані про збитки єврейських торговців, що оцінювалися більше як у мільйон карбованців[7, арк.3зв.].

Аналогічна інформація про погроми надходить з м.Ямпіль Подільської губернії в жовтні 1917 р., а очевидці свідчать про людські жертви серед єврейського населення, методичні пограбування, які обумовили повне розорення, масові згвалтування жінок і тортури[8, арк.1].

Слід визначити, що проблема єврейських погромів набула актуальності ще в період Центральної Ради, яка намагалася контролювати ситуацію, але безуспішно.

Прихід до влади Директорії, відновлення УНР супроводжувалося поверненням до законів УЦР щодо національних меншин, реанімацією Міністерства з єврейських справ. У листопаді 1918 р. Директорія звернулася з Відозвою до російської, єврейської та польської демократії в Україні про створення єдиного демократичного фронту для боротьби з реакцією. У ній було підтверджено рівність усіх громадян, право використання, крім державної, мов усіх народів, які проживають в Україні[9, арк.4].

Директорія буквально з перших днів свого існування почала активно залучати єврейське населення до участі в політичному житті України. Крім надання привілеїв єврейській громаді, Директорія дала змогу її представникам працювати в українському уряді. Кілька осіб єврейської національності стали на чолі Міністерств, інші обіймали високі посади в українській закордонній службі, понад 200 осіб працювали в нижчих ланках керівництва. До парламенту УНР у листопаді 1920 р. планувалося ввести 21 представника від єврейських партій, тобто восьму частину всіх депутатів.

24 січня 1919 р. Директорія офіційно скасувала закон гетьманського

уряду від 9 липня 1918 р. і відновила чинність схваленого УЦР Закону «Про персонально-національну автономію», що передбачав самоуправління національних меншин у сфері культури та захисту прав шляхом створення загальнодержавних національних союзів [10, с.447]. Тоді ж було прийнято закон, підписаний В.Чеховським, про карну відповідальність за образу національної честі та гідності, за яким особа, винна «в образі словом, в письмі чи вчинком громадянина УНР, з метою зневажити його національну честь чи достоїнство, карається тюрмою від трьох до восьми місяців» [10, с.448]. Тоді ж було засновано урядовий відділ у справах національних меншостей.

С.Петлюра розумів, що в цей найвідповідальніший для України час злагода і підтримка єврейського населення, як і інших меншин, йшла на користь взаємних інтересів усіх верств населення та була неодмінною запорукою успіху в боротьбі за незалежність. Тому демократична влада вжила всіх необхідних заходів, щоб не допустити або спинити погроми, що вже розпочалися. Разом з тим «плік» єврейських погромів припадає на 1919 рік.

Телеграма від 14 січня 1919 р. містить звернення Директорії до козаків і євреїв, у якому Головний отаман писав: «По деяких місцях України окремими групами козаків вчинялися насильства над євреями. За перевіреними відомостями козаків вербували провокатори гетьманці, добровольці й ті, хто називали себе «большевиками». Вони робили це, щоб осоромити Українську республіканську армію, викликали проти українського козацтва ненависть населення, внести в край безладдя та безчинство і такими способами вернути старе панування поміщиків та буржуїв. Деяких з таких провокаторів і погромників уже спіймано і розстріляно» [10, с.448].

Зазначимо, що найбільш криваві погроми відбулися у Проскуріві, Житомирі, Черкасах, Фастові. Так, 7 – 13 січня 1919 р. в Житомирі і навколишніх містечках відбулася хвиля єврейських погромів, влаштованих українськими вояками. 4 – 5 січня 1919 р. в результаті піднятого більшовиками повстання проти Директорії влада перейшла до рук робітничих, солдатських і селянських депутатів. 7 січня повстанські загони отамана Палієнка придушили повстання, відтіснили збільшовичені частини за межі міста. Після цього розпочався погром, який тривав кілька днів. Крім козаків, у ньому брали участь також мешканці Житомира [10, с.701].

15 лютого 1919 р. відбулося більшовицьке повстання проти Директорії у Проскуріві, у якому брало участь єврейське населення. 15 – 16 лютого українські війська влаштували погром проти євреїв, під час якого загинуло близько 1200 осіб. За цей злочин командант Проскурова отаман І.Семененко був заарештований і поніс покарання.

16 – 17 лютого гайдамаки влаштували також погром у м. Фельштині Проскурівського повіту.

З 1900 євреїв, що проживали там, 485 було вбито, 180 поранено [10, с.702]. 25 лютого 1919 р. військові коменданти м. Дубно, Дубенецького і Кременецького повітів ухвалили безпідставне рішення – накласти на єврейське населення контрибуцію в розмірі 100 тис. крб. за протиправну діяльність проти УНР. Спроба отримати контрибуцію перетворилася на погроми.

У кожному окремому випадку Директорією створювалися Надзвичайні слідчі комісії для розслідування подій, а 14 червня 1919 р. Кабінет народних міністрів, заслухавши на засіданні доповідь міністра єврейських справ про погроми в містах Кам'янець і Проскурів та про злочинну антиєврейську агітацію, постановив: «Вжити рішучих заходів до цілковитої ліквідації погромних проти єврейських подій, а винних притягнути до суворой кари за законами військового часу».

У травня 1919 р. Законі «Про утворення Особливої комісії для розслідування проти єврейських погромних дій» даній установі були надані надзвичайні повноваження – притягнення до смертної кари, а також закріплювалося, що «... комісія має право безпосередньо підіймати карне переслідування проти урядових осіб всіх рангів, як за загальні, так і за службові карні вчинки, що в зв'язку з погромними подіями» [11, с.653]. Утворені надзвичайні суди накладали смертну кару за агітацію проти самостійної УНР, шпигунство, повстання проти влади, озброєний опір владі, розбій, грабїж, підпал, за чинне порушення військової дисципліни та опір проти виконання наказу.

Згідно із законом учасники погромів передавалися до спеціально створених військових трибуналів.

Особливе значення мало те, що серед членів комісії були представники єврейського населення. Водночас уряд намагався всіляко допомогти жертвам погромів. Попри гостру нестачу коштів Директорія виділяла для цієї мети досить значні суми. Так, наприклад, у січні 1919 р. урядом Директорії «асигновано 2 млн. крб для негайної допомоги єврейському населенню, яке постраждало від погромів» [12, с. 202], а розпорядженням від 20 липня 1919 р. «асигновано 1460000 гривень для допомоги біднішому єврейському населенню міст і містечок, які постраждали від погромів» [11, с.432].

Не менш важливим є Наказ, виданий С.Петлюрою своїм військам 26 серпня 1919 р., у якому він «вимагає знищення всякої спроби погромів та передачі погромників до розстрілу».

Окрім представників найвищої політичної влади УНР, рішучих заходів як щодо недопущення єврейських погромів, так і інших незаконних дій стосовно мирного населення, вживали й офіційні особи

нижчих рангів. Насамперед це стосується військового командування [12, с.121].

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, слід відзначити, що, попри всі зусилля урядів, відсутність достатньої кількості українського війська на фронтах не давала змоги забезпечити необхідний порядок і зупинити поширення єврейських погромів. У цілому політико-правові заходи Центральної Ради, Директорії, у тому числі їх активна боротьба з єврейськими погромами, не користувалася популярністю серед населення та була малоефективною.

Список використаних джерел:

1. Устименко В.М. Єврейські організації і партії в суспільно-політичному житті України/ В.М. Устименко// Проблемививчення історії Української революції1917 – 1921 рр. – К., 2009. – Вип.4. – 276 с.
2. Солженицын А.И. Двести лет вместе: В2-х. Ч. 2. / А.И. Солженицын. – М. : Русский путь, 2002. – 512 с.
3. Костырченко Г. ТайнаяполитикаСталина: Власть и антисемитизм / Г.В. Костырченко. – М. : Международныеотношения, 2001. – 86 с.
4. Сергійчук В. Погроми в Україні1914 – 1920 рр. Від штучних стереотипів до гіркої правди, прихованої в радянських архівах/ В. Сергійчук. – К. : О.Теліги, 1998. – 544 с.
5. ЦДІА м.Києва. – Ф.317. – Оп.1. – Спр.6100.
6. ЦДІА м.Києва. – Ф.317. – Оп.1. – Спр.6101.
7. ЦДІА м.Києва. – Ф.317. – Ф.419. – Оп.1. – Спр.7245.
8. ЦДІА м.Києва. – Ф.317. –Ф.419. – Оп.1. – Спр.7245.
9. ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.137.
10. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної республіки. 1918 – 1920. Документи і матеріали: У 2-х т., 3-х ч. – Т.2 / упоряд. В.Верстюк(керівник) та ін. – К. : Видавництво ім. О.Теліги, 2006. – 720с.
11. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної республіки. 1918 –1920. Документи і матеріали: У2-х т., 3-х ч. – Т.1. / упоряд. В.Верстюк(керівник) та інш. – К. : Видавництво ім. О.Теліги, 2006. – 687с.
12. Лазарович М. Деякі аспекти боротьби влади другої УНР проти єврейських погромів /М. Лазарович // Грані). – 2012. – №6 (86). – С. 120 – 125.

Кісс Світлана Володимирівна,
викладач кафедри правознавства,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ ЯК СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ

Громадські гарантії виживання, підтримка малозабезпечених і бідних існують з часів, коли поняття держави в сучасному її розумінні ще не існувало. Всі стародавні цивілізації дають нам такі приклади. Однак власне соціальні функції держави з'являються на досить пізніх стадіях еволюційного розвитку. Розглядаючи теорії соціальної держави, С.В. Калашніков у розвитку соціальних функцій виділяє три періоди:

- 3) Наявність первинних соціальних функцій у вигляді загальних соціальних цілей і завдань;
- 4) Прояв у вигляді економічних функцій;
- 5) Виникнення і розвиток конкретних соціальних функцій [3].

Соціальні завдання, що лежать в основі виникнення феномена держави і спрямовані на задоволення основних життєво важливих потреб людей в безпеці, гарантії виживання у сприятливих економічних умовах, а також досягнення цілей окремих соціальних груп, що володіють владою, реалізуються різними способами, які ускладнюються у процесі цивілізаційного розвитку. Розвиток функціональної системи держави йде через ускладнення функцій і формування функціональних систем, утворених з функцій, що відносяться до різних вихідних цілей. У процесі еволюції правові, владні та економічні функції стабілізуються і при подальшому розвитку принципово не змінюються. Інша картина з розвитком соціальних функцій. Вони не тільки присутні в тій чи іншій формі на всіх етапах функціонального розвитку, але з кожним етапом наростає їх кількість та вплив у функціональних системах держави. Більше того, в сучасних умовах соціальні функції держави стають домінуючими. Усе це дозволяє зробити висновок, що еволюція держави на сучасному етапі є еволюція його соціальних функцій.

Розглядаючи еволюцію держав з точки зору рівня розвитку соціальних функцій, можна побудувати умовну періодизацію їх генезису. Виділення періодів державного розвитку з позицій особливостей соціальних функцій кожного етапу дозволить глибше зрозуміти не тільки логіку прояву соціальної сутності держави та механізми її реалізації, а й природу співвідношення найважливіших державних властивостей – економічного і соціального, влади і права, суспільства та окремих соціальних груп, права і духовно-моральних цінностей, особистості й суспільства.

Вивчаючи соціальну сутність держави, ми стикаємося з необхідністю поділу державних соціальних функцій і проявів соціальної активності суспільства та його інститутів (церква, спільноти, гільдії тощо). Цей поділ важливий як для розуміння природи соціального, так і визначення специфіки та механізмів соціальної діяльності держави.

Розглядаючи додержавні форми соціальної діяльності, ми бачимо два різні джерела її прояви – раціональний, що диктується життєвою необхідністю, та ірраціональний, що не залежить від об'єктивної реальності. Перший пов'язаний із завданнями виживання. Громадське існування людини ще на стадії первісної комуні починає формувати певний принцип взаємодії та захисту родового простору. Ці принципи самоорганізації пов'язані з вітальними функціями, з виживанням роду в умовах зіткнення з сусідами, завоюваннями, природою.

Етнічна культура, що біла сформована в той період, ставала захисним механізмом, який мав бінарну спрямованість – поза родовий простір і в родовий простір. І якщо зовнішня функція захисту пов'язана з його розширенням, то внутрішня – із захистом і підтримкою її членів. Ірраціональна причина соціальної діяльності криється в соціально-психологічних механізмах моральності, почутті співпереживання і милосердя.

Дані два стимули до прояву архаїчної соціальної діяльності можуть бути різноспрямовані в окремі культурно-історичні періоди. Наприклад, общинно-родові форми підтримки і захисту людей похилого віку, дітей і вдів обумовлені сакральними уявленнями і милосердям, можуть межувати з інфантицидом (узакономленим убивством дитини) і вбивством людей похилого віку [3]. "Інфантицид ... досить характерне явище на ранніх етапах розвитку суспільних відносин (відомий як у західній, так і в історії) існував не тільки щодо дітей, але і людей похилого віку" [2, с. 39]. І. Велецька наводить приклад відповідних ритуалів, які також погано узгоджуються з милосердям – «старезних і хворих людей похилого віку взимку вивозили на санях і, прив'язавши до воза, спускали на ньому в глибокий яр; садили на сани і вивозили на мороз у поле або степ; спускали в порожню яму; садили на піч у порожній хаті; садили на візок, везли куди-небудь і добивали в городах довбнею; вивозили в дрімучий ліс і там залишали під деревом; топили Дитячий інфантицид зберігається аж до XVIII ст. » [2, с. 50].

З виникненням державності раціональні мотиви соціальної діяльності трансформуються в соціальні функції держави і проходять тривалий шлях розвитку. На відміну від раціональних, ірраціональні мотиви з виникненням держави змін не зазнають і протягом тривалого періоду становлення власне соціальних функцій держави є головним джерелом соціальної активності в суспільстві.

Простором реалізації ірраціональних мотивів соціальної активності стає морально-етична сфера, насамперед будь-яка релігія. Імперативна вимога проходження ідеалам соціального добра і зла присутня у всіх віруваннях від шаманізму до розгорнутих теологічних систем.

Особливо яскраво даний поведінковий імператив представлений у сучасних світових релігіях. Філософія діяльної любові до ближнього – «любви свого ближнього як самого себе» у християнстві, принцип «закята» в мусульманстві, «сансара» в індуїзмі та буддизмі – усе це джерела соціальної поведінки індивіда поза державної системи [8]. Для розуміння природи соціальної діяльності важливо підкреслити, що навіть для теократичних держав реалізація соціальної допомоги через прийняття державних документів є актом віри і не випливає з природи державності, якщо її розвиток не досяг певних етапів. Наприклад, Є. Максимов оцінює княжу систему підтримки як благодійність на основі внутрішніх, індивідуальних мотивів і потреб окремих особистостей у контексті християнських уявлень про сутність милосердя. На його думку, «жебракотворство» не пов'язане з «державними обов'язками», а мало благодійний добровільний характер, виходячи з «релігійно-моральних мотивів» [7]. Для об'єктивного уявлення природи соціальної активності необхідно розглянути так само інститут клієнтелі – патрон-клієнтські зв'язки в середньовічному суспільстві. Система соціальної підтримки сеньйором своїх прихильників (клієнтів) в, безумовно, мала раціональне обґрунтування, була механізмом реалізації владної функції і формувалася на основі залежності владну структуру [6].

Таким чином, розглядаючи соціальну діяльність у суспільстві, ми можемо констатувати, що за відсутності власне соціальних функцій у держави соціальні потреби суспільства задовольняються спеціалізованими громадськими інститутами церкви і моралі.

Даний період виникає з моменту формування сімейно-родових общин і триває до кінця середньовіччя. Відмінною його рисою є русійний мотив милосердя, а найбільш розвинені форми представлені практикою монастирського і церковного піклування.

Можна позначити даний етап як період стихійної благодійності.

Для цього етапу так само характерна множинність суб'єктів реалізації суспільних соціальних функцій: індивідуальна, у тому числі і можновладців, милостиня; будинок прочан, лікарні при монастирях; братчина, «помочі», «інститут старців», допомога вдовам у громадах тощо. Головним для них є те, що вони факультативні і є формою благодійності.

Другий етап розвитку соціальної діяльності характеризується виникненням двох полюсів, що мають порівняно антагоністичний характер. На одному полюсі відбувається подальший розвиток

громадської благодійності, її структурування, розширення сфер застосування, створення спеціалізованих інститутів, а на іншому – держава починає розглядати злидні й соціальну ущербність як порок і боротися з ними адміністративними методами.

Необхідно підкреслити, що в основі такої політики держави лежить раціональне уявлення про злидні як вогнища соціальної нестабільності й визнання державою пріоритету суспільних цінностей над індивідуальними. Уже в кодексах Феодосія (438 р.) [4] і Юстиніана (529 р.) [5] містяться заборони на жебракування здоровим людям. З XVI ст. в Європі з'являються закони проти окремих бідних соціальних груп – бродяг, жебраків, осиротілих і хворих – і створюються спеціалізовані пенітенціарні установи – гамівні і прядильні будинки, робітні будинки, карантини, у які направляють насильно. Так, в Англії з 1531 р. дозволяється просити милостиню тільки калікам і людям похилого віку, а з 1536-го жебраки підпадають під відповідальність судів. Аналогічні закони приймають Франція і Німеччина. Показово, що в даний період соціальна діяльність держав здійснюється міністерствами внутрішніх справ та поліції.

Поряд з негативним ставленням до злиднів працездатного населення, що розглядається як злочин, відбувається подальша гуманізація традиційних форм державної соціальної підтримки непрацездатних груп. Розширюється перелік клієнтів держави – викуп полонених у Росії (Рішення Стоглавого Собору та створення Полянничного Наказу в 1668 р.); роздача земель на прожиток вдовам і дітям загиблих на державній службі тощо [3].

Підвищення рівня гуманізації держави виявляється і в його активності, спрямованій на підтримку традиційних і розвиток нових форм соціального захисту в суспільстві. Причому важливо зазначити, що держава в цей період не бере на себе соціальних функцій, але всіляко сприяє розвитку їх у суспільстві. Насамперед це виявляється в ініціюванні богоділень, лікарень, лепрозоріїв, інвалідних будинків. У Росії, з огляду на специфічні відносини держави і православ'я, ці інститути спочатку функціонували в рамках церкви за підтримки держави.

Істотним тут є те, що держава не брала на себе фінансових зобов'язань і ці структури функціонували за рахунок пожертвувань, «милості боголюбців» [3]. Водночас ряд епізодичних дій держави в цей період мають самостійну соціальну спрямованість. Наприклад регулювання цін на хліб у період масового голоду або указ про відстрочення боргів погорільців протягом 5 років (1560). Хоча ці приклади одиничні та можуть розглядатися з точки зору економічної та політичної доцільності.

Другий період розвитку державних соціальних функцій, як етап боротьби проти злиднів, характеризується розбіжністю емоційного і раціонального в державній політиці.

Боротьба держави проти злиднів і соціальних ізгоїв відбувається паралельно зростанню числа громадських соціальних інститутів, заснованих на приватній благодійності та нових соціальних ідеях.

Зростання суспільних і соціальних інститутів у XVII – першій половині XVIII ст. ґрунтується вже не тільки на теологічних і моральних мотивах, а й новому світогляді, сформованому філософією Нового часу. У XVII ст. починають формуватися ідеї природного права, суспільного договору, солідарності та справедливості. В 1678 р. Лейбніц у роботі «*Essay de quelques raisonnemens nouveaux sur la nature humaine*» розглядає різні форми справедливості, продовжуючи відому суперечку Платона й Аристотеля, зокрема, протиставляє принцип комутативній справедливості, яка, відповідно до Аристотеля, означає розподіл загальних благ за достоїнством, пропорційно внеску кожного члена суспільства, принципу розподільної справедливості або зрівняльної справедливості (за Платоном), яка ґрунтується на рівності [11]. У цій же роботі Лейбніц висуває ідею соціального страхування як інструмент справедливості.

У цей же період у суспільстві розвивається ідея права на гідне людське існування. Уявлення про права вільного індивіда, закладені гуманізмом Відродження, надалі Пуфендорф, Томазій, Вольф визначили як природні права людини на гідне життя. Енциклопедисти, зокрема Ж.-Ж. Руссо, забезпечили широке поширення ідеї природних соціальних прав у суспільстві [10].

Усі ці ідеї формували суспільну свідомість і структуру цінностей суспільства, стимулювали прояви благодійності, закладали ідеологічні засади солідаризму в майбутньому, але до 70-х років XVIII ст. в жодній державі вони не трансформувалися в спеціалізовані соціальні функції держави.

Третій етап розвитку соціальних функцій держави в Європі і Росії (в тому числі на території сучасної України) тривав з другої половини XVIII ст. по 70-ті роки XIX ст. Характерною особливістю даного етапу є прийняття на себе державою зростаючої відповідальності за задоволення соціальних потреб усіх суспільних груп і початок виникнення в державі власне соціальних функцій.

Між резолюцією Петра I «богодільням бути» і створенням Катериною II Наказу громадського піклування 1775 року проходить принциповий поділ між державною добродійністю і системою державного соціального захисту.

З кінця XVIII ст. в Європі і Росії (в тому числі на території сучасної

України) складається державно-адміністративна система громадського піклування. Для цієї системи характерні становлення інституційної системи допомоги, формування правової бази, адміністративне управління, що включає територіальні структури, часткове фінансування державою соціальної допомоги. Особливістю даного етапу є те, що держава, беручи на себе відповідальність за соціальну політику, не прагне до прямого виконання соціальних функцій, а лише сприяє в цьому іншим інститутам – особистій та громадській благодійності, благодійним товариствам, корпоративному соціальному страхуванню, місцевій владі, церкві.

Необхідно відзначити, що на даному етапі протиставлення милосердя та благодійності поліцейському державному підходу до злиднів певною мірою знімається. Держава вже не переслідує за злидні, але ще й не ставить за мету її усунення.

Дві основні характеристики даного етапу:

- поява в держави власне соціальних функцій і зверненість соціальної політики на всіх членів суспільства;
- взаємопов'язані і засновані на необхідності забезпечення консолідації суспільства, що зазнає прогресуюче антагоністичне протиріччя в умовах раннього капіталізму.

Принцип солідарності, згідно з яким суспільство має зобов'язання перед своїми членами, безпосередньо впливає з теорії суспільного договору або соціального контракту, не може бути реалізований через благодійність.

Уже під час Французької революції держава бере на себе функцію соціальної допомоги жертвам громадянської війни, про що свідчить ціла серія революційних декретів: про допомогу академії біженцям з Канади; про компенсації громадянам, власності яких було завдано збитків у зв'язку з ворожим вторгненням; про допомогу родичам жертв подій 10 серпня 1792 р., дня подій на Марсовому полі тощо [1].

До цього ж часу належить виникнення ідей соціального страхування, або, в термінології того часу, «взаємна соціальна виплата», яке пізніше стане основним інструментом соціальної солідарності і яке, на думку Лейбніца, повинно захищати людей від ризиків [11]. П'єр Розанвалон пише: «У цю епоху з'являються три моделі осмислення суспільних зв'язків: суспільний договір (що впливає з політичного торгу різних суспільних груп); ринок (розглянутий як невидима рука проведення, покликана пов'язувати людей економічно) і страхування (зрозуміле як невидима рука суспільної солідарності)» [9, с.19 –20].

Ідеї соціального страхування, як механізму усунення індивідуальних ризиків, отримали втілення ще у вигляді загальних кас при гильдіях і професійних цехах, що здійснюють соціальну допомогу

вдовам і сиротам членів цеху, сільських громадах, «Вогневих товариствах» (XV ст. – в німецьких замках), «Коров'ячих касах» (XVI століття), страхових акціонерні товариства (перша – голландська Ост-Індська компанія, 1602), «Тонтин» (за іменем італійського лікаря Тонті – XVII ст., Франція), похоронних і пенсійних касах XVIII ст.; товариствах зі страхування життя (перше виникло 1765 року в Англії).

У XVIII ст. ідеї соціального страхування отримують подальший розвиток. 1754 року П'ярон де Шамюссе публікує «План будинку асоціацій», згідно з яким за умови внеску досить помірної суми кожен асоційований вкладник зможе в разі хвороби отримати всі мислимі вигоди допомоги, 1770 року він видає «Записку про товариства зі страхування здоров'я». 1788 року Клав'єр представляє «Перспект відносного введення довічного страхування», у якому пише: «Довічне страхування приходить на допомогу тому дорогоцінному почуттю, яке пов'язує індивіда з іншими індивідами і дозволяє йому вижити. Подібне страхування означає безпеку щодо нещасливих обставин».

Примітно, що Клав'єр пропонував довічне страхування «по встановленню уряду і під його опікою і наглядом», проте ці ідеї були втілені лише через сто років. У ті ж часи вони розглядалися як аморальні, що підривають принцип особистої відповідальності, відповідно до якого людина є господарем своєї долі і відповідає за себе сама, і протиставлялися завбачливості, яка зобов'язує індивіда піклуватися про своє майбутнє [1].

До цього ж періоду відноситься розвиток поряд з ідеєю солідарності та ідеї справедливості, що отримали в ході Французької революції форму принципів, ідея справедливості, що розуміється як відповідність природі речей або економічній, якої політичної норми, була доповнена ідеєю справедливості в рамках суспільного договору і природних прав людини.

Відповідно до вітчизняної традиції даний етап можна позначити як етап громадського піклування.

Наступний, четвертий, етап розвитку соціальних функцій починається у другій половині XIX ст. і характеризується переходом соціальних функцій суспільства до держави.

Середина XIX ст. стала тим перехрестям, на якому зустрілися раціональний, що диктуються об'єктивними потребами виживання та економіки на шляху розвитку соціальних функцій держави, та ірраціональний, обумовлений релігією, моральністю і милосердям. Розвиток продуктивних сил вимагав більш потужної соціальної інтеграції суспільства, яка могла бути досягнута тільки через діяльність держави щодо консолідації всіх громадян на основі солідарності. При цьому відносини "держава і суспільство" і "держава й особистість" зазнали

певних змін, пов'язаних зі збігом державних цілей і морально-етичних принципів людського співжиття.

На відміну від соціалістів-утопістів, що підкреслювали домінуючу цінність загального блага і підпорядкування особистих інтересів інтересам суспільства, державі відводиться роль забезпечення суспільних цілей, ідея соціальної держави з самого зародження знімає протиріччя, що дійшло з часів Аристотеля, що виникає з поділу держав на правильні (в них досягається загальне благо) і неправильні (досягаються приватні цілі). У соціальній державі вперше відбувається збіг особистісних і суспільних цілей. І не просто збіг, а прийняття державою цілей індивіда як своїх власних.

Основою ідеї про соціальну спрямованість держави стали уявлення соціалістів-утопістів, які трансформувалися у І. Бентама, Е.Чедвіка в тезу про необхідність оцінки будь-якого законодавства і всіх інститутів з точки зору принципу «найбільшого щастя для найбільшої кількості людей». Е. Чедвік першим висунув положення про необхідність зміни соціального середовища за допомогою державної діяльності, «яка не тільки виконує функцію допомоги слабким, але й створює умови для розвитку своїх громадян» [1]. Держава визнала себе відповідальним за умови життя людей, благодійність перестала бути тільки актом віри і співчуття окремої людини і стала державною функцією.

Прихід держави, як суб'єкта соціального захисту, на зміну приватній благодійності призвів, з одного боку, до різкого зростання обсягу соціальних гарантій та чисельності їх отримувачів у суспільстві, з іншого, – до підвищення вимог суспільства безпосередньо до держави. Усе це стало основою для зміни ролі держави у відношенні держава – особистість. Особистість з такої, що державі зобов'язана, перетворилася на таку, якій зобов'язана держава.

При зіставленні появи у другій половині XIX століття і подальший розвиток у XX ст. ідей соціальної держави з глобальними змінами в цей період суспільства стає очевидним, що прийняття на себе державою соціальних функцій є не наслідком окремо взятих чинників, а зміною ролі людини в суспільстві, економіці, виробництві. Зміна ставлення влада особистість внаслідок суспільно-економічного та науково-технічного прогресу стало причиною виникнення нового цивілізаційного рівня розвитку держави – соціальної держави.

Набуття державою власне соціальних функцій змінило всю функціональну структуру його. Соціальні функції стали домінуючими, виникли і постійно виникають нові функціональні системи соціальної спрямованості, кількість соціальних функцій збільшується, і вони істотно перетворюють правові, владні та економічні характеристики держави.

У результаті у світовій практиці склалася парадоксальна ситуація,

коли більшість країн проводять свою національну соціальну політику, ґрунтуючись на певному наборі загальних інтернаціональних принципів, які є відображенням історичного досвіду найбільш економічно розвинених країн, у яких самі ці принципи розглядаються як неадекватні сучасним викликам і критиковані за неефективність.

У світі немає жодної країни, у якій на даний час не проводиться певна модернізація соціальної політики. Принципи і механізми соціальної політики, що почалися формуватися в ХІХ ст. й отримали розвиток у середині ХХ ст., до кінця минулого сторіччя перестали відповідати сучасним вимогам зміненого світу. «Нове соціальне питання» знову постало перед людством.

Теорія соціальної держави є тим сучасним світовим проектом, який має всі передумови стати глобальною відповіддю на виклики ХХІ ст. Україна має об'єктивні можливості, що дозволяють здійснити прорив у цій галузі.

Список використаних джерел:

1. Всесвітня історія. Хрестоматія з нової історії (ХV – 50-60-і роки ХІХ ст.) [за ред. Н. С. Папенко. – К., 2001. - С. 71-77.
2. История социальной работы в России. – М. : Изд – во , МГСУ «Союз», 1998. С.39.
3. Калашников С. В. Очерки теории социального государства / С. В. Калашников. – М. : ЗАО "Издательство "Экономика", 2006. – 362 с.
4. Кодекс Феодосия «О язычниках, жертвоприношениях и храмах» / пер. с лат. и комм. М. А. Ведешкин // Научные ведомости Белгородского государственного университета. –2013. – №15 (158). – С. 38 – 47. (Серия «История. Политология. Экономика. Информатика»).
5. Кодекс Юстиниана // Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1969 – 1978.
6. Максимов Є. В. Етнокультурна ситуація на Україні в І тис. н. е. (за археологічними матеріалами) / Є. В. Максимов // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. – Київ – Львів, 1997. – С. 26 – 35.
7. Максимов Є. В., Трахтемірів: подорож у давнину / Є. В. Максимов, В. О. Петрошенко. – К., 2000. – 102 с.
8. Основи філософських знань [Текст]: навч. посібник для студ. вищих закл. освіти І-ІІ рівнів акредитації / В. Л. Петрушенко. – К.: Каравела ; Л. : Новий Світ-2000, 2002. – 296 с.
9. Розанваллон П. Новый социальный вопрос / П. Розанваллон. – М.:

- Изд – во «Ad Marginet», 1998. С.19 – 20.
10. Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / пер. з фр. та ком. О. Хома. – К. : Port-Royal, 2001. – 349 с.
11. Филиппов М. М. Готфрід Лейбниц. Его жизнь, общественная, научная и философская деятельность / М. М. Филиппов, 1893.

Коваленко Володимир Федорович,
ст. викладач кафедри правознавства,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

КРИМІНОГЕННО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ

“Тероризм” (від лат. terror – жах, страх) – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства. “Терор” – політика залякування, придушення політичного супротивника насильницькими засобами.

Тероризм, як негативне соціально-політичне і кримінальне, явище існує і досліджується давно. Але тероризм сьогодні – складніший і небезпечніший, ніж, зокрема, у часи народовольців. Нині він перетворився на потужну зброю, інструмент і навіть технологію, що використовуються проти влади, суспільства і людства в цілому.

Терористичний акт – злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу та інших дій, відповідальність за вчинення яких передбачена ст.ст. 258-258-5 Кримінального кодексу України [1].

Кримінально-правові норми передбачають відповідальність за вчинення тероризму, тобто вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створюють небезпеку загибелі людей або заподіюють значну майнову шкоду чи призводять до інших тяжких наслідків, вчиняються з метою порушення громадської безпеки, залякування населення або впливу на прийняття рішень органами державної влади чи місцевого самоврядування, а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Визначення поняття “тероризм” є питанням проблемним, оскільки в наш час існує понад 100 визначень цього явища, однак жодне з них не підтримане міжнародною спільнотою як загальновизнане.

Вважалося, що тероризм виникає, коли суспільство перебуває у глибокій кризі, в першу чергу, коли у суспільстві відбувається криза державно-правової системи та ідеології. В такому суспільстві з’являються певні опозиційні групи – політичні, соціальні, національні, релігійні, які ставлять під сумнів законність існуючої влади, всієї системи управління. Якщо такі групи дійдуть до думки, що досягнути зміни влади шляхом

закону вони не в силі, то, найвірогідніше, вони намагатимуться досягти бажаного через насильство, тобто тероризмом. При цьому моральним виправданням насильства такі угруповання вважатимуть високу мету, важливість і чистоту своїх поглядів і намірів. Таким був тероризм на ранніх стадіях свого розвитку, коли обирав своїм об'єктом політичних лідерів або представників влади як безпосередньо істинних винуватців своїх "бід".

Насильницькі дії та погроза ними при вчиненні тероризму спрямовані на невизначену кількість невинних жертв, тоді як при вчиненні терористичного акту жертва насильства суворо персоніфікована. Зокрема, таке твердження є правильним для ранніх стадій розвитку тероризму, однак сучасні терористи не завжди мають намір вбити конкретну персону – вони прагнуть шляхом насильства дестабілізувати, залякати суспільство і владу, вбиваючи пересічних громадян, тих, хто опинився поряд з об'єктом терористичного акту.

Ототожнювати тероризм з вчиненням вибухів, підпалів та інших дій вважається не зовсім коректним з огляду на те, що під тероризмом слід розуміти, окрім зазначеного, і організацію, і фінансування, і підтримку, і створення терористичної групи [4, с.76].

Так, В.П. Смельянов вказував на необхідність формулювання в законі ознак тероризму таким чином, щоб склад тероризму не вступав у протиріччя з іншими складами злочинів і не примушував у правозастосовчій практиці постійно кваліфікувати підпадаючі під його ознаки діяння за сукупністю з іншими злочинами. Також вказував на необхідність ускладнення ознак об'єкта тероризму і формулюванні його як складного складу з ознаками двох обов'язкових об'єктів (основного і додаткового) і додаткових факультативних [5, с.33].

Інші вчені дотримувались дещо іншої позиції, вважаючи, що правова норма повинна бути позбавлена надлишкової деталізації у визначенні злочину, тому що така конкретизація не дозволяє піддавати кримінально-правовій оцінці всю різноманітність його проявів.

Боротьба з тероризмом є складним та багатоаспектним завданням. Вона включає розвідувальну, контррозвідувальну, оперативно-розшукову та аналітичну роботи, правильна постановка яких дозволяє виявляти терористичні організації на стадії їх зародження та ефективно протидіяти терористичним актам ще в період їх підготовки.

На сьогодні терористичні акти в більшості випадків мають яскраво виражений антигуманний характер, їх відрізняє збільшення замахів на життя та здоров'я людей при зменшенні посягань на матеріальні об'єкти, зростання числа вбивств на замовлення, збільшення людських жертв в окремих терористичних актах, посилення жорстокості та зухвальства в діях терористів.

Політичний, економічний та кримінальний тероризм знаходить спільні сфери дії, базуючись на взаємовигідних інтересах. Сучасний тероризм має наступні різновиди: державний (організовується чи підтримується однією державою проти іншої); міжнародний (проводиться міжнародними терористичними організаціями); внутрішньодержавний (здійснюється замах на основи державності); релігійний (насаджується своє віросповідання); точковий (терористичний акт на окремо взятому об'єкті). Необхідно враховувати і такі різновиди, як тероризм у формі заклоту (захоплення території), масові безлади, диверсії, утримання заручників.

Сьогодні тероризм перестає бути проблемою лише країн, де існує політичний, національний чи релігійний розлад, – це вже не тільки проблема Північної Ірландії та Великої Британії, Лівії та США, Палестини й Ізраїлю. На жаль, і в Україні в останній час виявляється велика кількість терористичних актів. Тероризм у наш час набуває рис глобальної проблеми людства, і тому проблема боротьби з ним є однією з найактуальніших для міжнародної спільноти.

Кожна держава, що засуджує тероризм, має своїм правовим обов'язком визнати це явище злочином. Україна не є винятком: останнім часом навколо криміналізації та кримінально-правового визначення тероризму ведуться різноманітні дискусії, пов'язані з тим, що Кримінальне законодавство України щодо боротьби з тероризмом є недосконалим. Необхідні зміни та доповнення в цій частині до Кримінального Кодексу України та посилення санкції за їх вчинення.

Криміналізація такого небезпечного діяння, як тероризм і встановлення відповідальності за форми його прояву – чи то терористичний акт, терористична діяльність, створення терористичної організації чи групи, фінансування чи інша підтримка терористичної діяльності – є значним кроком на шляху боротьби з однією із найсерйозніших загроз миру і спокою людства.

Перед загрозою зростання масштабів тероризму та дедалі небезпечніших засобів і методів, що до них вдаються терористи, особливого значення набуває співробітництво держав у боротьбі з ним.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131
2. Закон України “Про боротьбу з тероризмом” від 20 березня 2003, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 25, ст.180.
3. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005р. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: www.zakon.rada.gov.ua

4. Андрушко П.П. Щодо законодавчого формулювання складу злочину «Тероризм» /П.П.Андрушко // Актуальні проблеми держави та права: Збірник наукових праць.–Одеса: Юридична література, 2000.– Вип.8. – С. 76–78 с.
5. Ліпкан В.А. Боротьба з тероризмом / Ліпкан В.А., Никифорчук М. О., Руденко М.М.–К.:Знання України, 2002. – 61 с.

Коломієць Павло Віталійович,

к. ю. н., доцент кафедри правознавства,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ СИСТЕМИ ГАЛУЗІ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Вступ. Критичний аналіз фінансово-правових досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері проблематики побудови сучасної моделі системи галузі фінансового права, який був проведений автором, свідчить про неоднозначні погляди науковців щодо сучасної структуризації вітчизняної системи фінансового права і, відповідно, – щодо місця і ролі окремих структурних складових системи фінансового права.

Система фінансового права – це його певна внутрішня структура (будова, організація), яка складається об'єктивно, як відображення реально існуючих і розвинутих суспільних відносин у сфері фінансів. Досліджуючи загальнотеоретичні аспекти права, М.В. Цвік зазначає, що структура системи права – це її внутрішній устрій. Розкрити структуру права можна лише, з одного боку, через поділ його на окремі взаємопов'язані елементи, а з іншого, – через інтегрування (об'єднання) норм права в єдину систему. Головними структурними елементами системи права є норми права. Саме вони конкретизують поняття права з точки зору його змісту. Правова норма – це первинний, окремо взятий найменший структурний елемент права, правило поведінки, що визнане й охороняється державою. Норма права безпосередньо нормує, надає юридичного значення суспільним відносинам і знаходить своє зовнішнє вираження у правовому приписі. І наскільки законодавець зумів відтворити в ньому зміст суспільних відносин, їх сторони, настільки цей припис буде життєздатним у регулюванні цих відносин. Норма права є тим першим елементом, який відчуває на собі зміни у праві. Завдяки своєму універсальному значенню норма права поширює свої властивості і на інші рівні системи права, служить відправною точкою одиницею виміру правової матерії. Упорядкування, узгодженість, взаємопов'язаність і

диференціювання комбінацій правових норм обумовлені, з одного боку, структурою суспільних відносин, а з іншого, – націленістю законодавця на їхнє правове опосередкування. Інститут права, стверджує науковець, – це уособлена група юридичних норм, які регулюють суспільні відносини конкретного виду. Інститут права – це перша після норми права правова спільність, яка регулює окрему ділянку, фрагменти, сторони суспільного життя та характеризується тим, що:

- а) регулює вид більш чи менш значущих суспільних відносин;
- б) є логічно замкнутою, відокремленою сукупністю норм;
- в) функціонує автономно, тобто має можливість здійснювати регулювання суспільних відносин незалежно від інших інститутів права (це не означає, що інститут права не має зв'язків з іншими інститутами права) [1, с. 258 – 259].

Аналіз останніх фінансово-правових наукових досліджень і публікацій свідчить, що у сучасній світовій науковій літературі питання розвитку інституційних проблем системи фінансового права є актуальним. Учені-юристи дискутують та обговорюють різні аспекти реформаційних перетворень у системі фінансового права. Серед науковців-правознавців, у працях яких знайшли відображення ці питання, можна назвати Є.О. Алісова, О.М. Ашмаріну, К.С. Бельського, А.І. Берлача, О.Ю. Викулина, Л.К. Воронову, О.М. Горбунову, О.Ю. Грачову, С.В. Запольського, М.В. Карасьову, Л.М. Касьяненко, Ю.О. Крохину, М.П. Кучерявенка, О.А. Лукашева, М.О. Мацелика, О.П. Орлюк, Л.А. Савченко, Г.А. Тосуняна, Н.І. Хімічеву, В.К. Шкарупу та інших.

Результати дослідження. Свій погляд на структуру і види норм фінансового права та їх об'єднань у різноманітні субінститути, інститути, розділи та підгалузі системи фінансового права має М.О. Мацелик. Досліджуючи систему фінансового права, науковець пише, що особлива частина містить норми і правові інститути, що регулюють окремі напрями фінансової діяльності держави та різні елементи фінансової системи. Провідне місце займає бюджетне право, яке є її підгалуззю і складається з двох великих правових інститутів – бюджетного устрою та бюджетного процесу. Особлива частина, на думку науковця, містить такі правові інститути:

- доходи бюджетної системи (податкові та неподаткові);
- видатки бюджетної системи та цільових фондів;
- державний кредит;
- державне обов'язкове страхування (майнове та особисте);
- грошово-кредитну систему.

Ці інститути мають свої особливості, складаються з правових норм, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин у межах галузі права та об'єднуються в одну систему через єдиний предмет і

методи фінансово-правового регулювання. Ці правові інститути містять правові норми, що регулюють фінансову діяльність держави [2, с. 49 – 54].

Для фінансового права, як стверджують В.В. Копейчиков і А.І. Берлач, є характерною наявність великої кількості фінансово-правових норм, що формують відповідну систему. Система фінансового права – це внутрішня структура галузі, яка складається з окремих фінансових норм права, інститутів і галузей права, що тісно взаємопов'язані між собою. Система фінансового права вказує, з яких підгалузей, інститутів, частин складається ця галузь права і як ці складові взаємодіють між собою [3, с. 609, с. 737 – 740]. Розкриваючи внутрішню структуру галузі фінансового права, науковці зауважують при цьому, що за загальноприйнятою в теорії права тенденцією особлива частина фінансового права включає в себе правові норми, які складають підгалузі та фінансово-правові інститути і регулюють однорідні суспільні відносини у сферах:

- бюджету,
- державних доходів,
- податків,
- державного кредиту,
- державних видатків,
- державного страхування,
- банківського кредитування і безготівкових розрахунків,
- грошового обігу і валютного регулювання.

Основними фінансово-правовими інститутами фінансового права, на думку авторів, є бюджетне право, податкове право, банківське право тощо [3, с. 737].

Розглядаючи основи фінансової галузі законодавства, академік Академії правових наук України В.Г. Гончаренко зазначає, що фінансове право регулює відносини у сфері:

- бюджету,
- доходів,
- податків,
- видатків,
- бюджетного фінансування,
- державного, майнового та особистого страхування,
- банківського кредитування і розрахунків,
- інноваційної діяльності,
- фінансового контролю,
- грошового обігу.

Залежно від характеру цих відносин у системі фінансового права виділяються окремі інститути – податкове, банківське право [4, с. 330].

В.К. Шкарупа визначає систему фінансового права як її внутрішню

побудову, взаємозв'язок її структурних одиниць. За твердженням науковця, традиційно виділяють Загальну та Особливу частини фінансового права. У Загальну частину входять норми які регулюють загальні принципи, форми і методи фінансової діяльності держави, правовий статус суб'єктів фінансово-правових відносин, фінансовий контроль, фінансово-правові норми і фінансово-правові відносини. Особливу частину фінансового права складають:

- норми бюджетного права;
- норми, що регулюють суспільні відносини у сфері державних доходів (податкові відносини, відносини державного кредиту, державного страхування);
- норми, що регулюють відносини у сфері державних видатків (бюджетне фінансування, кошторисно-бюджетне тощо);
- норми банківського права;
- норми валютного регулювання;
- норми, що регулюють грошово-розрахункові відносини.

Систему фінансового права, як зауважує учений, також розглядають як сукупність інститутів фінансового права (державного кредиту, валютного регулювання, державних видатків тощо), фінансово-правових норм. Фінансове право – галузь національного права, норми якої регулюють відносини, які складаються у процесі мобілізації, розподілу, перерозподілу та використання державних коштів. Фінансове право – це галузь публічного права. Як і будь яку галузь права, фінансове право характеризують предмет правового регулювання, метод правового регулювання, система законодавства [5, с. 33].

Проблематика сучасної структуризації вітчизняної системи фінансового права була розглянута Л.А. Савченко, яка визначає, що система фінансового права – це об'єктивно обумовлена внутрішня побудова, об'єднання і розміщення фінансово-правових норм у певному взаємозв'язку та послідовності. За її твердженням, система фінансового права, як галузь права, складається з 2-х частин. У загальну частину включаються норми, що закріплюють загальні принципи, правові форми і методи фінансової діяльності держави, систему державних органів, що здійснюють фінансову діяльність, їх ієрархію, компетенцію, правовий статус, завдання, функції, форми і методи роботи, основні риси фінансово-правового положення інших суб'єктів, з якими ці органи вступають у фінансово-правові відносини, зміст, форми, методи фінансового контролю тощо. Особлива частина складається з певних розділів, які називаються підгалузями і які, у свою чергу, складаються з фінансово-правових інститутів – системи фінансово-правових норм, що регулюють групу однорідних фінансових відносин, а в розділі об'єднуються групи споріднених фінансово-правових інститутів;

наприклад, розділ «Правове регулювання державних витрат» складається з інститутів «Правовий режим кошторисно-бюджетного фінансування» і «Правовий режим фінансування окремих галузей народного господарства». В особливу частину фінансового права входять розділи, що об'єднують фінансово-правові норми, що регулюють суспільні відносини у сфері:

- державного бюджету, позабюджетних державних і муніципальних фондів;
- фінансів державних підприємств, державних і місцевих податків та інших обов'язкових платежів;
- державного кредиту, державного страхування, державних видатків, банківського кредитування і безготівкових розрахунків;
- грошового обігу і валютного регулювання [6, с. 25].

Цікаву позицію займають Г.А. Тосунян і О.Ю. Викулин, зазначаючи, що в особливу частину фінансового права входять розділи, інститути та субінститути, у яких згруповані норми, що регулюють відносини у сфері бюджетної системи, позабюджетних державних і муніципальних грошових фондів, фінансів підприємств і організацій, державного та муніципального кредиту, державних і муніципальних доходів, державних і муніципальних витрат, валютного регулювання, грошової емісії та грошового обігу, обов'язкового страхування [7, с. 50].

Підтверджуючи своє вчення стосовно побудови системи фінансового права, Г.А. Тосунян і О.Ю. Викулин пишуть, що система фінансового права – це об'єктивно обумовлена системою суспільних відносин внутрішня будова фінансового права, об'єднання і розташування фінансово-правових норм у певній послідовності. Елементами системи фінансового права, як стверджують науковці, є: фінансово-правові норми; фінансово-правові субінститути; фінансово-правові інститути; підгалузі фінансового права; розділи фінансового права; частини фінансового права. Разом з тим ці вчені зазначають, що юридичним критерієм відокремлення тієї чи іншої сукупності норм у конкретний правовий інститут слугують три ознаки:

1) юридична єдність правових норм і субінститутів, яке характеризується загальними положеннями, принципами, сукупністю використовуваних понять, єдністю правового режиму;

2) повнота регулювання певної групи суспільних відносин, яка характеризується включенням у правовий інститут різних видів правових норм (що зобов'язують, що забороняють), які в комплексі містять всі аспекти правового регулювання відповідної групи відносин;

3) відокремлення норм права і субінститутів, які утворюють правовий інститут, в розділах, частинах та інших структурних одиницях нормативно-правових актів [7, с. 48 – 49].

Досить категоричним, як на нашу думку, є твердження О.М. Горбунової про те, що Особлива частина фінансового права включає в себе розташовані в певному, науково обґрунтованому порядку і логічній послідовності, інститути фінансового права, зв'язок між якими об'єктивно зумовлений складом фінансової системи, для регулювання якої й існують фінансово-правові норми, які групуються у відповідні фінансово-правові інститути. Система фінансового права практично забезпечує нормальне функціонування фінансової системи держави [8, с. 89 – 90]. Досліджуючи фінансові правовідносини, О.М. Горбунова передбачає, що за своїм матеріальним змістом фінансові правовідносини групуються за такими видами: бюджетні; податкові; в галузі страхування; у сфері витрат; кредиту (державного та банківського); розрахунків, регульованих фінансовим правом; фінансові правовідносини з приводу регулювання грошового обігу та валютного законодавства. У всіх цих правовідносинах суб'єктами є, з одного боку, держава, з іншого, – господарюючі суб'єкти, а також громадяни [8, с. 113].

Аналізуючи весь блок норм правових інститутів, що відносяться до фінансового права, О.М. Горбунова дійшла висновку, що фінансове право – це одна з найскладніших публічних дисциплін, що розвивається на стику економіки і права, а норми цієї галузі права регулюють фінансові відносини з приводу фінансів – вичерпного джерела інформації про стан всього державного організму. Тому науковець робить висновок про те, що в даний час інститути настільки розвинулися, що можуть бути виділені всередині галузі фінансового права на підгалузі фінансового права, які об'єднують кілька правових інститутів [8, с. 90].

Маючи свій погляд на структурний склад системи фінансового права, О.Ю. Грачова стверджує, що в Особливій частині фінансового права логічно послідовно розташовуються і характеризуються фінансово-правові інститути та підгалузі таким чином, що це стає базою для вивчення фінансового права та фінансової діяльності держави як діяльності публічної влади в державі.

Дослідивши особливості та види фінансових правовідносин, на підтвердження наведеного вище науковець зауважує, що за своїм матеріальним змістом фінансові правовідносини групуються за такими видами: бюджетні; податкові; в галузі страхування; кредиту (державного та банківського); розрахунків, регульованих фінансовим правом; фінансові правовідносини з приводу регулювання грошового обігу та валютного регулювання; контрольні. У всіх цих правовідносинах суб'єктами є держава, господарюючі суб'єкти, організації, установи, а також громадяни [9, с. 29 – 35].

М.В. Карасьова зазначає, що система фінансового права в даний час активно розвивається. Завдяки цьому у фінансовому праві традиційно виділяються фінансово-правовий інститут банківської діяльності

(банківського кредитування), фінансово-правовий інститут грошового обігу і розрахунків, фінансово-правовий інститут валютного регулювання і валютного контролю [10, с. 57].

Разом з тим М.В. Карасьова запевняє, що всі відносини, які складають зміст фінансової діяльності держави і муніципальних утворень, поділяються виходячи з критерію фінансово-правового регулювання відповідних фінансово-правових інститутів на: бюджетні відносини; відносини, що виникають при формуванні та виконанні бюджетів державних і муніципальних позабюджетних фондів; відносини, що виникають з приводу фінансів державних і муніципальних унітарних підприємств; податкові; неподаткові; за державним внутрішнім боргом; за кошторисно-бюджетним фінансуванням; відносини щодо державного позабюджетного фінансування; за бюджетними кредитами; з державного страхування; за грошовим обігом і розрахунками; з валютного регулювання [10, с. 37 – 38].

Щодо структурних елементів системи фінансового права, то Н.І. Хімічева вказує на те, що фінансове право, будучи галуззю права, складається з безлічі окремих фінансово-правових норм, сукупність яких виражається у складній цілісній системі. Усередині цієї єдиної системи фінансово-правові норми в певній послідовності і взаємозв'язку групуються в різні інститути і більші підрозділи. Групування фінансово-правових норм залежить від особливостей та взаємодії регульованих ними фінансових відносин, тобто має об'єктивну основу. Однак право не тільки відображає суспільні відносини, його призначення – регулювати й активно впливати на них. Тому на побудову системи фінансового права, групування його норм, формування інститутів впливають і потреби практики. У системі фінансового права, за твердженням ученої, виділяються частини, розділи, підгалузі, інститути. В Особливу частину фінансового права, на її думку, входять розділи, у яких згруповані норми, що регулюють відносини у сфері бюджетної системи, позабюджетних державних і муніципальних грошових фондів, фінансів державних і муніципальних підприємств, державних і муніципальних доходів, державного та муніципального кредиту, організації страхування, державних і муніципальних витрат, банківського кредитування; грошового обігу і розрахунків, валютного регулювання [11, с. 51 – 53; 12, с. 129 – 132].

Система фінансового права, за твердженням Ю.О. Крохіної, має об'єктивну основу: її побудова обумовлена не тільки структурою фінансового законодавства, а й потребами практики розвитку фінансової діяльності держави і місцевого самоврядування, яка має суттєвий вплив на формування підгалузей та інститутів фінансового права, допомагає визначити їх роль у процесі акумулювання, розподілу і використання державних та муніципальних

грошових коштів [13, с. 86]. На думку вченої, Особлива частина фінансового права складається з двох підгалузей і кількох фінансово-правових інститутів. В Особливу частину фінансового права входять такі правові спільності: бюджетне право; податкове право; правове регулювання державних доходів; правове регулювання державних витрат; державні позабюджетні фонди; публічне банківське право; державний і муніципальний кредит; обов'язкове державне страхування; організація грошового обігу і розрахунків; валютне регулювання і валютний контроль [13, с. 87].

Прогресивне вчення стосовно структури фінансового права демонструє О.М. Ашмаріна, стверджуючи, що в науці фінансового права ще немає єдиної точки зору на структуру Особливої частини фінансового права, що, як зауважує учений, і не дивно, маючи на увазі короткочасність його офіційного існування як галузі. О.М. Ашмаріна зазначає, що існує загальна думка, згідно з якою можна перерахувати наступні підгалузі та інститути фінансового права:

- бюджетне право;
- податкове право;
- централізовані позабюджетні фонди;
- неподаткові доходи;
- державний кредит;
- обов'язкове страхування;
- грошовий обіг;
- валютне регулювання;
- банківське право [14, с. 23].

Досліджуючи сучасну систему і структуру фінансового права, О.М. Ашмаріна визначає, що право грошового обігу нарівні з бюджетним і податковим правом є основою всієї галузі фінансового права, оскільки, на її думку, саме грошовий оборот робить реальними будь-які економічні відносини, приводить в дію фінансову систему держави і забезпечує життєдіяльність господарюючих суб'єктів і цивільного населення [14, с. 126].

Роль грошового права, стверджує науковець, у системі фінансового права подібна ролі судин в організмі людини, і так само, як судини, сприяє переміщенню крові, так норми права грошового обігу створюють основу переміщення грошових коштів між різними централізованими і децентралізованими фондами. Спільно з фінансово-правовим інститутом банківської діяльності грошове право, запевняє О.М. Ашмаріна, закладає основу системи перерозподілу грошових коштів. Відповідно до останніх висловлювань О.М. Ашмаріної, право грошового обігу не є складовою Особливої частини системи фінансового права, оскільки, за її сучасним вченням, грошове право є підгалуззю Загальної частини фінансового права.

До складу підгалузі грошового права входить інститут грошового обігу. Сюди можуть входити: а) сукупність норм, що регулюють емісійні процеси;

сукупність норм, що регулюють готівковий грошовий обіг, б) сукупність норм, що регулюють безготівковий грошовий обіг. Саме грошовий обіг приводить в рух систему фінансів, як зазначає О.М. Ашмаріна. Без нього сукупність матеріальних фондів грошових коштів є застиглою конструкцією. Таким чином, як констатує учений, норми, що регулюють грошовий обіг, – основа основ фінансового права [15, с. 4 – 11; 16, с. 4 – 12].

Ілюструючи тенденцію реформування фінансово-правової доктрини, що склалася під впливом принципів планової економіки і директивного управління нею, авторський колектив у складі російських науковців К.С. Бельського та С.В. Запольського стверджує, що суспільні відносини, які виникають у процесі фінансової діяльності держави, однорідні за своїм характером – це фінансові відносини. Але одночасно фінансові відносини різноманітні і мають тенденцію до дроблення – виділення основних груп фінансових відносин і прилеглих до них інших груп фінансових відносин. При цьому до основних груп, як стверджують науковці, відносяться емісійні, податкові, бюджетні та банківські відносини, у правовій регламентації яких держава зацікавлена в першу чергу. Без цих фінансових відносин практичне функціонування держави немислиме.

К.С. Бельський та С.В. Запольський зауважують, що історично названі фінансові відносини виникли одночасно з державою, еволюційно розвивалися разом з нею, були вбудовані в усі її головні механізми. На базі цих відносин, урегульованих правом, на думку науковців, виникли перші правові інститути фінансового права – емісійне право, податкове право, бюджетне право і банківське право. Сучасна позиція К.С. Бельського та С.В. Запольського – емісійне право як підгалузь – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини в галузі емісійної діяльності держави, спрямованої на випуск грошових знаків і організацію готівкового грошового обігу, безготівкового грошового обігу, ведення касових операцій, обігу цінних паперів, обігу іноземної валюти [17, с. 45 – 50].

Аналізуючи конкретні групи суспільних відносин, що є предметом фінансового права, С.В. Запольський з'ясував, що до їх основних груп відносяться емісійні, податкові, бюджетні та банківські (публічні) відносини, у правовій регламентації яких будь-яка держава зацікавлена в першу чергу. Без цих фінансових відносин практичне функціонування держави немислиме. Історично названі фінансові відносини виникли одночасно з державою, як стверджує науковець, еволюційно розвивалися разом з нею, були вбудовані в усі її головні механізми.

На базі цих відносин, урегульованих правом, виникли перші правові інститути фінансового права – емісійне право, податкове право, бюджетне право і банківське (публічне) право. Емісійні відносини – це

фінансові відносини з розробки, виготовлення та випуску в обіг грошових знаків у вигляді банківських білетів (банкнот) та монет Центральним (емісійним) банком. Емісійні відносини пов'язані зі зберіганням, перевезенням та інкасацією готівки для кредитних установ, експертизою банківських квитків, що пробуджують сумніви в їх достовірності, заміною пошкоджених банкнот і монет Центральним банком. Емісійні відносини регламентуються нормами фінансового права, що утворюють усередині галузі самостійний підрозділ – підгалузь емісійного права.

Досліджуючи поняття та структуру системи фінансового права, С.В. Запольський визначає, що підгалузь у фінансовому праві – це відносно самостійний укрупнений підрозділ фінансового права, який складається з компактної маси взаємопов'язаних і розподілених за правовими інститутами норм права. Слід підкреслити, що підгалузь у фінансовому праві – це велика частина галузі, економічно і політично важливий структурний підрозділ, що включає до свого складу ряд правових інститутів. Як стверджує учений, предметний критерій розмежовує норми фінансового права на п'ять підгалузей:

- 1) емісійне право;
- 2) бюджетне право;
- 3) податкове право;
- 4) банківське (публічне) право;
- 5) фінансово-контрольне право.

Розглядаючи підгалузі фінансового права, С.В. Запольський пояснює, що підгалузі складають основу фінансового права. Без них не можна уявити нормальне функціонування держави. Характеризуючи підгалузь емісійного права, науковець обґрунтовує, що емісійне право – це авангардна категорія в системі фінансового права. Емісійне право, як підгалузь, – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини в галузі емісійної діяльності держави, спрямованої на випуск грошових знаків і організацію, а саме: 1) готівкового грошового обігу; 2) безготівкового грошового обігу; 3) ведення касових операцій; 4) обігу цінних паперів; 5) обігу іноземної валюти. Для емісійно-правових норм характерні дві особливості: по-перше, вони регулюють суспільні відносини в первинній та специфічній сфері фінансової діяльності держави – у сфері емісійної діяльності, по-друге, ці норми містяться в нормативних актах, що приймаються головним чином на державному рівні. Основними суб'єктами емісійної діяльності є Центральний банк та його структурні підрозділи на місцях, а також кредитні (банківські) установи. Емісійне право, як підгалузь, входить до складу фінансового права через банківське (публічне) право, є його великим і самостійним відгалуженням, яке закріплене на конституційному рівні. Банківське (публічне) право – інша важлива підгалузь фінансового права, яка

включає в себе правові норми, що регламентують публічно-правову діяльність Центрального банку. Відповідно до закону про банк – це діяльність у таких сферах: 1) монопольного здійснення Центральним банком емісії готівки та організації грошового обігу, а також безготівкового обігу; 2) обслуговування рахунків бюджетів всіх рівнів бюджетної системи держави за допомогою проведення розрахунків за дорученням уповноважених органів виконавчої влади, на які покладено виконання бюджетів; 3) здійснення валютного регулювання і валютного контролю; 4) здійснення нагляду за діяльністю кредитних організацій і банківських груп. Коло фінансових відносин, регульованих банківським (публічним) правом, достатньо широке, щоб це право могло бути названо підгалуззю. Досить сказати, як наголошує С.В. Запольський, що в нього входить ряд правових інститутів – банківського нагляду за кредитними організаціями, розрахункових відносин, валютного права, цінних паперів. Особливу роль у системі банківського права відіграє емісійне право, яке виділилося з огляду юридичних та економічних причин у самостійну підгалуздь фінансового права [17, с. 45 – 50].

К.С. Бельський, у свою чергу, визначаючи емісійну діяльність як особливий вид фінансової діяльності держави, стверджує, що емісійне право, як свідчить сама назва, є сукупністю юридичних норм, які регламентують суспільні відносини у сфері емісійної діяльності держави, спрямованої на випуск грошей і організацію грошового обігу в країні. Науковець дослідив основні ознаки, які, на його думку, характеризують емісійну діяльність держави та назвав головні з них. Емісійна діяльність є особливим видом фінансової діяльності держави, яка є первинною і передує всім іншим видам – мобілізації грошових коштів до скарбниці, розподілу їх по бюджетних і позабюджетних фондах, використання в цілях виконання державою своїх функцій. Здійснюючи емісійну діяльність, держава встановлює грошову систему, здійснює емісію готівкових та безготівкових грошей, організовує грошовий обіг – готівковий, безготівковий – на паперових носіях, безготівковий – за допомогою електронних платіжних документів. Інакше кажучи, емісійна діяльність може бути охарактеризована як діяльність держави щодо організації (управління) грошового обігу в країні, заснована на правових нормах, що містяться виключно в законах і підзаконних актах державного значення. Законодавчо закріплено, що однією з умов емісійної діяльності є її законний характер. Інша ознака характеризує емісійну діяльність як систематичну, що впливає регулярно і за планом на грошовий обіг, який є безперервним процесом руху готівкових та безготівкових грошей.

Саме такий організуючий вплив держави на грошовий обіг, як готівковий, так і безготівковий, констатує К.С. Бельський, робить цей процес еластичним, гнучким, що сприяє розвитку економіки країни.

Нарешті, емісійна діяльність держави характеризується тим, що її обов'язковими суб'єктами є Центральний банк і кредитні організації. Організація готівкового грошового обігу здійснюється виключно даним банком. Відповідно до норм Закону «Про банки і банківську діяльність», кредитні організації спільно з Центральним банком здійснюють організацію безготівкового грошового обігу.

Виходячи з викладеного, К.С. Бельський формулює поняття «емісійної діяльності держави»: під емісійною діяльністю держави розуміється діяльність Центрального банку, спрямована на постійну організацію готівкового грошового обігу, а також діяльність кредитних організацій, що беруть участь спільно з Центральним банком в організації безготівкового грошового обігу.

Викладені положення, як констатує науковець, дозволяють сформулювати визначення емісійного права як сукупності правових норм, що регулюють суспільні відносини у галузі емісійної діяльності Центрального банку і кредитних установ (банків), спрямованої на організацію в країні готівкового та безготівкового грошового обігу. У контексті сказаного емісійне право утворює правовий інститут, який входить до складу фінансового права, як було сказано вище, через банківське (публічне) право.

К.С. Бельський не лишає без уваги і наукові відкриття своєї колеги по науковому цеху – О.М. Ашмаріної, стверджуючи, що вона, називаючи дану правову спільноту не зовсім точно «правом грошового обігу», бачить у ньому укрупнений підрозділ фінансового права і зводить у ранг «підгалузі». Але, як стверджує К.С. Бельський, видається, що це поспішне і досить необгрунтоване судження, не той випадок, коли питання може бути вирішене нашивидку в стилі давньоримського положення «очевидне не потребує доказів».

Об'єктивні дані свідчать, як підсумовує К.С. Бельський, що в дореволюційний, радянський і пострадянський час у науці фінансового права емісійному праву приділялося (і приділяється) надзвичайно мало уваги. Певно, правильніше стверджувати, що на сьогоднішній день емісійне право – це правовий інститут фінансового права, що включає струнку систему зцементованих, пов'язаних між собою внутрішнім змістом правових норм, що забезпечують у процесі управлінського впливу на готівковий і безготівковий грошовий обіг отримання бажаного результату [18, с. 48 – 55].

Л.К. Воронова, окреслюючи системність фінансового права, зазначає, що Особливу частину системи фінансового права становлять фінансово-правові норми, що регулюють відносини у сфері бюджетної системи державних доходів і видатків обов'язкового державного страхування кредитування публічного регулювання банківської

діяльності валютного регулювання [19, с. 59 – 62].

За вченням М.П. Кучерявенка, Є.О. Алісова та О.А. Лукашева, у системі галузі фінансового права існує кілька підсистем, інститутів, які можна виокремити в розділи. Особливу частину фінансового права, на думку науковців, становлять фінансово-правові норми, що регулюють відносини у сфері бюджетної системи, державних доходів і видатків, обов'язкового державного страхування, кредитування, публічного регулювання банківської діяльності, валютного регулювання [20, с. 27 – 28].

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, зазначимо, що важливими чинниками, які впливають на специфічність структури національної правової системи України, системи права, як її складової, та фінансового права зокрема, без сумніву, є пануючі у країні економічна та фінансова доктрини. Безперечно, джерелами та передумовами національної проблематики визначення структурної ієрархії фінансового права є динамічні тенденції сучасного розвитку вітчизняної системи фінансового права, які супроводжуються внутрішньою перебудовою її структурних елементів, перегруповуванням та перерозподілом фінансово-правових норм.

Система фінансового права, як структурний елемент системи права, має свою ієрархічну структуру. Проте проведене нами дослідження щодо сучасної структуризації системи вітчизняного фінансового права, ієрархічної субординації його елементів та аспектів реформаційних перетворень у системі фінансового права, свідчить про те, що як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних фахівців фінансового права немає однозначного погляду на цю проблематику, яка стосується сучасного періоду розвитку та становлення нової системи фінансового права. Кожен з наукових фахівців як у галузі економіки, так і у галузі фінансового права має свій погляд не тільки на структуру системи фінансів та фінансового права, а й на її роль та місце в національній правовій системі. Свідченням тому є неоднозначний порядок розташування та найменування фінансово-правових інститутів усередині системи галузі фінансового права. У даному випадку мова йде про структурну конструкцію взаємозв'язків та автономну діяльність бюджетного права, податкового права, банківського права, права грошового обігу та емісійного права як складових системи фінансового права. І це, на нашу думку, є об'єктивно обумовлено динамічними змінами, що останнім часом відбуваються в усіх сферах суспільних відносин, не виключаючи і сучасні суспільні відносини у фінансовій сфері.

Розглядаючи систему фінансового права як галузі права, О.П. Орлюк зазначає, що перехід до ринкової економіки, курс на яку проголосила незалежна Україна, порушив проблему перегляду всієї системи науки фінансового права, починаючи від її предмета та методу і закінчуючи окремими інститутами, категоріями й поняттями. Існування

рівнозначних форм власності уточнило предмет фінансового права, оскільки пануванню державних фінансів у фінансовій системі держави настав край і їх розглядають лише у взаємозв'язку з фінансами приватними. Нині можна говорити про те, що українська наука фінансового права пройшла первісний етап формування і перебуває у стадії динамічного розвитку [21, с. 105 – 106].

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія держави і права [авт. М.В. Цвік]. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
2. Мацелик М.О. Фінансове право : [навч. посіб.] / М.О. Мацелик, Т.О. Мацелик; за ред. В.К. Шкарупи. – К. : Знання, 2011. – 815 с.
3. Правознавство: [підручник] / А.І. Берlach, Д.О. Карпенко, В.С. Ковальський, А.М. Колодій, А.Ю. Олійник, О.О. Підпригора; за ред. В.В. Копейчикова, А.М. Колодія. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 752 с.
4. Правознавство: [навчальний посібник.] / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К. : Український інформаційно-правовий центр. – 2002. – 383 с.
5. Фінансове право України: [навчальний посібник] / за заг. ред. д. ю. н., проф. В.К. Шкарупи. – Київ : «Істина», 2007. – 148 с.
6. Фінансове право: [навчальний посібник] / Л.А. Савченко, А.В. Цимбалюк, В.К. Шкарупа, М.В. Глух. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. – 85 с.
7. Тосунян Г.А., Викулин А.Ю. Финансовое право: конспекты лекций и схемы: [учеб. пособие]. – 2-е изд. – М. : Дело, 2002. – 224 с.
8. Горбунова О.Н. Финансовое право и финансовый мониторинг в современной России. Профобразование / О.Н. Горбунова. – М., 2003. – 158 с.
9. Финансовое право: учебник / [О.Н. Горбунова, Е.Ю. Грачева и др.; отв. ред. Е.Ю. Грачева, Г.П. Толстопятенко]. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 536 с.
10. Финансовое право Российской Федерации: учебник / [отв. ред. М.В. Карасева]. – М.: Юрист, 2004. – 576 с.
11. Финансовое право: учебник / [отв. ред. Н.И. Химичева]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2004. – 749 с.
12. Химичева Н.И., Покачолова Е.В. Финансовое право / [отв. ред. д. ю. н., проф. Н.И. Химичева]. – М. : Норма, 2005. – 464 с.
13. Крохина Ю.А. Финансовое право России : [учебник] / Ю.А. Крохина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 720 с.
14. Финансовое право. Вопросы и ответы : учебное пособие / Н.М. Артемов., Е.М. Ашмарина. – М. : Юриспруденция, 2006. – 160 с.
15. Ашмарина Е.М. Взаимообусловленность системы финансового

- права и финансовой системы в Российской Федерации / Е.М. Ашмарина // Финансовое право. – 2008. – № 7 – с. 32
16. Ашмарина Е.М. / Новый взгляд на современную систему финансового права как отрасли российского права / Ашмарина Е.М. // Экономико-правовые проблемы в современной России: сборник научных статей / под ред. Е.М. Ашмарина, А.И. Василенко, Н.М. Чистякова. – М. : Финакадемия, 2009. – 168 с.
17. Запольский С.В. Финансовое право: [учебник] / С.В. Запольский. – М. : Юридическая фирма «Контракт»: Волтерс Клувер, 2011. – 792 с.
18. Бельский К.С. Эмиссионное право как институт финансового права [Текст] / К.С. Бельский // Государство и право. – 2006. – № 5.
19. Финансове право України: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін. – 2-ге вид., стереот. – К. : Правова єдність, 2010. – 395 с.
20. Финансове право : навч. посіб. [для студ. вузів] / [ред. М.П. Кучерявенко]. – Х. : Право, 2010. – 288 с.
21. Финансове право. Академічний курс : [підручник] / О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.

Коросєд Сергій Олександрович,
д. ю. н., професор кафедри правознавства,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ПОЗОВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Минулого року ми вже порушували питання про нові властивості позовного провадження та обґрунтовували висновок, що позовна форма передбачає надання захисту не лише позивачу шляхом зобов'язання вчинити на його користь певні дії відповідача, але й відповідачу шляхом зобов'язання до певних дій позивача (сплатити відповідачу компенсацію або борг, передати відповідачу пошкоджену річ тощо). У зв'язку з цим нами було запропоновано розширити традиційні властивості (ознаки) позовного провадження, існуючі в юридичній літературі, такою додатковою ознакою, як можливість ухвалення рішення про присудження як на користь позивача, так й на користь відповідача [1].

Така нова ознака позовного провадження може характеризувати останнє незалежно від того, яку із чотирьох традиційних концепцій розуміння позову ми покладемо в основу. Крім того, що позов так чи інакше має процесуальний характер, адже передусім являє собою звернення (вимогу) до суду та саме за його допомогою порушується

цивільна процесуальна діяльність – цивільне судочинство, яке, згідно із ст. 1 ЦПК України, має своє завдання і мету (головне призначення). При цьому в юридичній літературі без чіткої відповіді залишається питання про кореляційну залежність мети і завдання цивільного судочинства та розуміння позову та можливість у зв'язку із таким підходом говорити про існування "п'ятої" концепції розуміння позову, що ми й спробуємо з'ясувати в цій статті.

У процесуальній літературі сучасне розуміння позову поділяється на чотири основні групи за тим критерієм, з якої позиції – матеріально-правової або процесуальної – розглядається позов, у якому співвідношенні знаходиться в позові матеріальне і процесуальне. Матеріально-правова концепція передбачає визначення позову як матеріально-правової вимоги позивача до відповідача, що розглядається судом. Суть матеріально-правової концепції – у тому, що кожному суб'єктивному цивільному праву властивий позов як право на його здійснення. Позов же не є чимось самостійним, розташованим поза правом, він притаманний праву як складова частина або властивість самого права. Процесуально-правова концепція передбачає розуміння позову як звернення до суду першої інстанції з вимогою про захист спірного цивільного суб'єктивного права або інтересу, що охороняється законом, звернення за вирішенням спору про право цивільне. Концепція двох самостійних правових категорій – позову в матеріально-правовому і позову в процесуальному сенсі – в загальних рисах зводиться до того, що в цивільному і цивільно-процесуальному праві не може бути єдиного поняття позову. Щодо цивільного права варто вживати термін позов в матеріально-правовому розумінні, а щодо цивільного процесуального права – у процесуальному. Концепція єдиного розуміння позову, що має дві сторони – матеріальну і процесуальну, полягає в тому, що позов, будучи єдиним поняттям, внутрішній зміст якого викладено в позовній заяві, поєднує в собі дві вимоги: одну – матеріально-правову, спрямовану до відповідача, що є одночасно предметом позову, і другу – вимогу процесуального характеру про захист, спрямовану до суду. При цьому обидві вимоги виступають у нерозривній єдності, і роздільне їх існування є неможливим [2].

Як можна побачити, основними (зовсім протилежними) є дві теорії позову – матеріальна (де позов розглядається як матеріально-правова вимога до відповідача, що розглядається судом, про захист порушеного права) і процесуальна (де позов розглядається як процесуальний засіб порушення цивільної процесуальної діяльності та вимога до суду про захист порушеного права, тобто позов як засіб захисту права). У зв'язку з цим зазвичай учені-процесуалісти в юридичній літературі й розмежовують дві самостійні категорії – право на позов (право на

судовий захист) та право на пред'явлення позову (право на звернення до суду).

Таке розмежування, на наш погляд, закладено й у ст. 1 ЦПК України, яка визначає, що завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Аналіз змісту наведеної процесуальної норми в системі з іншими положеннями ЦПК України та з огляду на проведений нами аналіз юридичної літератури дав підстави для висновку, що головне призначення цивільного судочинства зводиться до усунення між сторонами правового конфлікту та остаточного вирішення (припинення) цивільно-правового спору, виникнення якого зумовлено самим фактом пред'явлення позову та порушенням цивільної процесуальної діяльності, до якої залучається відповідач, незалежно від наявності спірних матеріальних правовідносин і факту порушення прав позивача (що й здійснюється за допомогою позову в його процесуальному розумінні). Тому головним призначенням цивільного судочинства є "погашення" цього спору в процесуальному плані шляхом вирішення справи (незалежно від матеріально-правових наслідків вирішення справи). Мета ж судового захисту (який, до речі, на наш погляд, помилково задекларовано як мета цивільного судочинства у ст. 1 ЦПК), якщо наявні підстави для його застосування, повинна зводитись до застосування ефективного способу захисту порушеного права, адекватного спірним матеріальним правовідносинам сторін та конкретним обставинам справи, який би остаточно в юридичному плані усунув би між сторонами цивільно-правовий конфлікт, тобто "погасив" спір у матеріально-правовому розумінні [3].

Наведений нами висновок вказує на самостійність цивільної процесуальної діяльності (яка має самостійне призначення) та її відокремленість від матеріально-правових правовідносин сторін, хоча спірні правовідносини сторін і становлять предмет судового розгляду. Крім того, навіть відсутність між сторонами справи спірних матеріальних правовідносин (наприклад надумані позови, коли між сторонами взагалі жодних правовідносин не існує) не є процесуальною перешкодою відкриття провадження у справі та її розгляду з метою вирішення спору, виникнення якого зумовлено самим фактом пред'явлення позову та порушенням цивільної процесуальної діяльності.

Отже, як ми бачимо, цивільна процесуальна діяльність (позовне провадження цивільного судочинства), яка порушується за допомогою такого процесуального засобу, як позов, спрямована на вирішення позову (як вимоги) в матеріально-правовому розумінні. А відтак, поза цивільним

судочинством, позов у матеріально-правовому розумінні існувати не може, оскільки позасудова юрисдикційна діяльність за допомогою позову не порушується. Крім того, варто зауважити, що навіть наявність спірної матеріально-правової вимоги однієї сторони правовідносин до іншої також ще не дає достатніх підстав називати таку вимогу позовом, оскільки необхідна ще наявність юридичної зацікавленості особи-позивача реалізувати (пред'явити) в судовому порядку таку вимогу. Таким чином, лише після звернення до суду з позовом (вимогою) і порушення цивільного судочинства можна вести мову про існування позову в матеріально-правовому значенні, оскільки лише в цьому випадку можна говорити про матеріально-правову вимогу, що "розглядається судом".

В юридичній літературі, незалежно від того, якої концепції позову дотримуються їх автори, позов розглядається як процесуальний засіб порушення цивільної процесуальної діяльності. У словнику української мови термін "засіб" означає прийом, якусь спеціальну дію, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось. З цього випливає, що позов є спеціальною дією. Водночас аналіз змісту законодавства (як матеріального, так і процесуального) дає підстави для висновку, що позовом є вимога про захист порушених прав. Але вимога не є тотожною засобу. Відтак, позов, на нашу думку, – це не спеціальна дія (тобто не засіб), а вимога, яка реалізується через таку спеціальну дію, тобто через її пред'явлення до суду.

Щодо позову процесуальний закон вживає такі терміни, як "позов пред'являється", "позови до відповідача". Тобто "пред'явити" можна вимогу, але не засіб.

Водночас зі змісту ст. 5 ЦПК України 1963 р. та ч. 1 ст. 122 ЦПК України 2004 р. прямо випливає, що процесуальним засобом порушення цивільного судочинства (тобто відкриття провадження у справі) є саме позовна заява. Згідно з ч. 1 ст. 118 ЦПК України позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції. При цьому всі учені-процесуалісти поняття "позов" і поняття "позовна заява" не ототожнюють.

Отже, можна визнати, що позовом є процесуальна вимога, оформлена позовною заявою, спрямована на порушення цивільної процесуальної діяльності з вирішення спору, яку позивач має право змінити (змінити предмет або підставу позову) або від якої можна в будь-який момент відмовитись або ж просити суд залишити позовну заяву без розгляду.

У зв'язку з цим лише такий елемент позову, як зміст (який виділяється ученими-процесуалістами в юридичній літературі), буде повністю розкривати суто процесуальний характер позову, адже саме

"зміст позову" являє собою звернену до суду вимогу про здійснення судом певних дій із зазначенням способу судового захисту. Саме через цю обставину, на наше переконання, "зміст позову" процесуальний закон не відносить до елементів, якими визначається тотожність позову (ЦПК України це називає "спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав").

Водночас у цій процесуальній вимозі до суду втілюється матеріально-правова вимога позивача, елементами якої якраз і є предмет, підстава і сторони, тобто ті елементи, з якими ЦПК України пов'язує тотожність спору.

Хоча й варто уточнити, що ЦПК України, вживаючи поняття "позов", розуміє цей термін в одних випадках як процесуальну категорію, говорячи про "пред'явлення позову", а в інших – як матеріально-правову, синонімами якого в ЦПК є терміни "позовні вимоги" і "вимоги" (елементами чого є предмет і підстава) [4].

Таким чином, можна навести теоретичне визначення позову. *Позов є процесуальною категорією, що являє собою вимогу позивача до суду (як до порушення справи, так і протягом усього часу її розгляду), що опосередкована вимогою вирішити цивільно-правовий спір між конкретними сторонами з приводу конкретного предмета і заявлених підстав, оформлену позовною заявою, яка є процесуальним засобом порушення цивільного судочинства, головним призначенням якого якраз і буде "погашення" зазначеного спору в процесуальному плані шляхом вирішення справи (закінчення справи як з ухваленням рішення по суті спору, так і без вирішення спору по суті) із задоволенням матеріально-правової вимоги позивача або відмови в її задоволенні.*

Саме таке розуміння позову, на нашу думку, дає підстави застосувати до категорії "позов" такий принцип цивільного процесу, як диспозитивність, з огляду на який будь-які зміни в матеріально-правових вимогах позивача реалізуються лише через здійснення позивачем у суді процесуальних повноважень. Це, як ми вважаємо, також указує на другорядне місце матеріально-правової вимоги у змісті процесуальної категорії "позов".

Такий запропонований нами підхід до розуміння позову є відмінним від основних вищенаведених чотирьох концепцій позову, що можна з обережністю визнати "п'ятою" концепцією теорії позову та розпочати дискусію про розширення традиційних концепцій розуміння цієї юридичної категорії.

Список використаних джерел:

1. Короед С. О. Нові властивості позовного провадження в аспекті підвищення ефективності цивільного судочинства / С. О. Короед //

- Судова апеляція. – 2013. – № 3 (32). – С. 92 – 97.
2. Исаенкова О. В. Иск в гражданском судопроизводстве: [учебное пособие] / О. В. Исаенкова ; под ред. М. А. Вукот. – Саратов : СГАП, 1997. – С. 21 – 41.
 3. Короед С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.03 / С. О. Короед . – Київ, 2014. – С. 27 – 28.
 4. Короед С. О. Межі позовних вимог та порядок виконання судового рішення: проблеми співвідношення при застосуванні судом реституції та виндикації / С. О. Короед // Судова апеляція. – 2013. – № 4 (33). – С. 59 – 60.

Молчановська Віолетта Миколаївна,
старший викладач кафедри правознавства,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ: ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Вступ. Перспективи стабільного розвитку України прямо пов'язані з забезпеченням гармонійного та ефективного функціонування механізмів державного управління. Законне, доцільне й ефективне використання та управління державними фінансовими ресурсами і державною власністю є однією із найважливіших передумов дієвості рішень органів державної влади. При цьому державний фінансовий контроль не є метою сам по собі. Він виступає невід'ємною складовою частиною державної контрольної системи. Завдання цієї системи полягає у виявленні відхилень від чинних законів, ефективності, доцільності і економності управління ресурсами.

Високий рівень правопорушень у сфері фінансів в Україні зумовлює необхідність вирішення нових завдань щодо підвищення ефективності державного фінансового контролю, передусім посилення контролю, а також своєчасного припинення протиправних діянь в економічній сфері.

Проблематиці функціонування механізмів фінансового контролю приділяється особлива увага науковців, а саме вона висвітлена в наукових публікаціях О.П.Пашенко, Е.П.Пашенко та А.В. Мамишева.

З цією метою вбачається, що саме удосконалення організації державного фінансового контролю має бути забезпечене скоординованою діяльністю органів, які входять до відповідної системи на рівні всіх гілок державної влади, що в цілому відповідатиме його меті — зміцненню фінансової дисципліни, забезпеченню економії матеріальних, трудових і

грошових ресурсів, а також повного, своєчасного та доцільного використання грошових коштів у суспільстві для досягнення ефективного результату [8, с. 27].

Результати дослідження. Результати роботи органів державного фінансового контролю свідчать, що учасники фінансових відносин досить часто допускають усілякі порушення, які негативно впливають на стан державних фінансів. Серед таких порушень: ухилення від сплати податків, несвоєчасне подання або неправильне складання фінансової звітності (документації), нецільове використання бюджетних ресурсів тощо. В основному через недосконалість механізму державного фінансового контролю ефективність фіскальної системи України залишається невисокою (витрати на одиницю отриманих коштів значно перевищують аналогічні показники в інших країнах). Отже, проблема удосконалення механізму державного фінансового контролю є актуальною і значущою для науки і практики. Актуальні теоретико-методологічні та науково-практичні проблеми удосконалення механізму державного фінансового контролю в Україні досліджують С. Бардаш, М. Білуга, Л. Дікань, І. Іванова, І. Стефанюк, Н. Ткаченко.

В умовах обмеженості фінансових та матеріальних ресурсів бюджетних установ, зростання кількості порушень в бюджетній сфері набуває першочергового значення посилення безперервного контролю з боку держави та уповноважених контролюючих органів за ефективністю управління бюджетними коштами. Тому одним із напрямів сучасної економічної політики держави має стати вдосконалення системи державного фінансового контролю в Україні.

Необхідність контролю викликана потребою саморегулювання його діяльності, моніторингу за діяльністю інших суб'єктів господарювання. Контроль нині стає основним незалежним джерелом інформації для виявлення причин порушень у бюджетній сфері, а також прийняття рішень щодо запобігання тим чи іншим порушенням.

Можна зробити висновок, що удосконалення фінансового контролю повинно здійснюватися за двома основними напрямками – удосконалення законодавства про фінансовий контроль та створення організаційних умов ефективної діяльності органів фінансового контролю [11].

Процес фінансового контролю необхідно розглядати як самостійну правову форму діяльності суб'єктів фінансового контролю, що здійснюється у процесуальній формі, забезпечуючи організованість та впорядкованість діяльності, посилюючи узгодженість у діях контролюючих суб'єктів, створюючи послідовність у проведенні контрольних заходів, посилюючи контроль за діяльністю контролюючих суб'єктів з боку підконтрольних суб'єктів та наглядових органів, підвищуючи відповідальність за неухильне виконання нормативно-

правових актів, що регулюють порядок здійснення фінансового контролю. Процесуальні фінансово-контрольні норми охоплюють регулюванням відносини як із здійснення контрольних дій, так і застосування контролюючими суб'єктами юридичних санкцій за наслідками виявлених у процесі такого контролю фінансових або адміністративних правопорушень.

Процес фінансового контролю розглядається у двох аспектах:

- а) як інститут фінансового права, що становить систему правових норм;
- б) як урегульована в рамках процесуальних фінансово-контрольних норм діяльність контролюючих суб'єктів із проведення фінансового контролю.

На жаль, велика кількість відомчих нормативно-правових актів, що регулюють порядок здійснення фінансового контролю, ускладнює вироблення єдиного процесу фінансового контролю. Доцільно замінити їх єдиним нормативно-правовим актом, що охоплюватиме весь процес фінансового контролю від початку до завершення[7].

Проаналізувавши наукові праці на предмет дослідження елементів механізму управління, можна зробити висновок, що більшість авторів надає перевагу статичній характеристиці такого елемента, як суб'єкт управління, нехтуючи іншими, що призводить до відсутності дослідження механізму у комплексі елементів як цілісного явища. Наше розуміння механізму управління як способу взаємодії елементів управління і його функціонування, призводить до висновку, що нечітке теоретичне визначення елементів механізму управління ускладнює їх практичне застосування в різних сферах і функціях управління.

Узагальнення закономірностей організації державного фінансового контролю й аудиту за кордоном свідчить, що в більшості країн світу провідна роль у цій сфері належить авторитетним та незалежним вищим органам аудиту – (рахунковим трибуналам (судам); рахунковим (контрольним) палатам; національним колегіальним та монархічним управлінням Генерального аудитора, які здійснюють державний аудит суб'єктів господарювання державного сектора з точки зору дотримання ними принципів законності, правильності, відповідності, ефективності та результативності діяльності. У разі необхідності створюються регіональні представництва цих органів. У низці країн розвиненим є внутрішній аудит.

Для упорядкування меж компетенції органів державного аудиту необхідно окреслити діяльність кожної ланки системи відповідним рівнем відповідальності: 1) підрозділи внутрішнього аудиту здійснюють оцінювання господарської діяльності та фінансової звітності; 2) органи внутрішньосистемного аудиту, крім того, оцінюють бюджетні та державні програми; 3) органи незалежного державного аудиту виконують оцінювання господарської діяльності, фінансової звітності, бюджетних та державних програм, державного управління й державної політики [6].

Складність фінансової системи держави та різноманітність фінансових відносин, що складаються в ланках фінансової системи та між її структурними елементами, обумовлюють різноманітність об'єктів фінансового контролю та специфіку частково-наукових методів пізнання цих об'єктів.

Застосування органами державного фінансового контролю нових форм роботи у вигляді аудиту державних ресурсів дозволяє здійснювати повний комплекс контрольних дій, спрямованих на підвищення ефективності використання фінансових ресурсів держави, за умови вживання відповідних управлінських заходів [3].

У кожному звітному періоді, як і під час кожної ревізії, можуть бути виявлені різні порушення зі значними сумами, але протягом значного часу характерними продовжують залишатися такі порушення, як:

- зайва оплата за виконані роботи, надані послуги внаслідок завищення їх вартості чи обсягів;
- порушення законодавства з оплати праці, штатної дисципліни;
- нецільове витрачання бюджетних та державних цільових коштів;
- недоотримання фінансових ресурсів;
- недоотримання фізичними особами належних їм виплат;
- нестачі коштів та матеріальних цінностей;
- порушення вимог Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти»;
- заниження в обліку вартості активів та їх залишків чи завищення в обліку вартості активів та інші.

Обсяги фінансових порушень залежать в основному не від тієї чи іншої галузі економіки, а передусім від обсягів бюджетного фінансування, вартості державних матеріальних ресурсів, які знаходяться в розпорядженні суб'єкта господарювання, та від наявності та якості нормативно-правового й організаційно-методологічного забезпечення, яке регулює їх використання, відношення керівництва об'єктів до наслідків свого управління [8, с. 28].

Діяльність органів фінансового контролю здійснюється у правовій формі, що передбачає виконання контрольних дій у суворій відповідності із вимогами нормативно-правових актів; її результати завжди пов'язані з настанням юридично значущих наслідків [7, с.18]. Це одна із форм управлінської діяльності, яка має здійснюватися в чітко визначеному порядку, закріпленому в нормах права з дотриманням режиму законності. Здійснюючи операції з нормами права, посадові особи органів фінансового контролю не можуть виходити за межі наданих їм повноважень.

Порушення вимог закону призводить до визнання дій контролюючих суб'єктів протизаконними і надає право підконтрольним суб'єктам

оскаржувати прийнятті щодо них рішення в адміністративному чи судовому порядку. Не завжди ці порушення пов'язані з недотриманням порядку застосування норм. Причиною може стати двояке нормативно-правове регулювання певної ситуації або можливість неоднозначного її вирішення. Безвідповідальність при застосуванні фінансово-правових норм підриває престиж діяльності органів фінансового контролю та України як правової держави в цілому.

Правові документи, прийняті органами фінансового контролю, мають як управлінський характер (план контрольних заходів, розпорядження (наказ) на проведення контролю, акт перевірки або ревізії), так і правоохоронний (рішення про застосування фінансових санкцій, постанови по справі про адміністративне правопорушення).

Достовірність даних, отриманих при проведенні контрольних дій, правдивість і сумлінність контролюючих суб'єктів впливає на справедливість і обґрунтованість рішень, що приймаються за їх результатами.

Більшу частину діяльності органів фінансового контролю займає реалізація регулятивних фінансово-контрольних норм і частину – охоронних норм. Основна частина контрольної діяльності повинна бути максимальною організована та врегульована з метою досягнення необхідних результатів. А це можливо за умови прийняття та виконання відповідних правил, закріплених у процесуальних нормах [1, с.28].

Робоча документація, яка складена за результатами контрольних заходів, являє собою допоміжні неофіційні записи, у яких службова особа, що здійснює контрольний захід, фіксує отриману в його процесі інформацію. Робоча документація може бути оформлена у вигляді простих записів, таблиць з групуванням цифрових чи інших даних та їх аналізом, містити всі або окремі опрацьовані та задокументовані результати досліджень посадової особи, яка здійснює контрольний захід та повинна сприяти забезпеченню складання офіційної документації. Після завершення контрольного заходу робоча документація знищується особою, що безпосередньо її склала, за винятком передбачених законодавством випадків, що регламентують необхідність її зберігання.

Основною частиною матеріалів, що складаються за результатами контрольних заходів і являють обов'язкові для складання документи, є офіційна документація. До неї належать акти, довідки та протоколи.

Додаткова документація складається за результатами контрольних заходів та є невід'ємною частиною матеріалів контрольних заходів і оформляється як додатки. Це відповідні пояснення, довідки, проміжні акти, розрахунки, зведені реєстри тощо.

Ці документи підтверджують підсумки дослідження за окремими напрямками або процесами контрольного заходу, які зафіксовані в

офіційній документації. За результатами контрольних заходів складається супровідна документація, яка може мати характер:

а) офіційної (листування з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання і громадянами з питань, які стосуються результатів контрольного заходу, інші офіційні документи, оформлені після закінчення контрольного заходу); до таких документів відносяться і рішення, що приймаються суб'єктами фінансового контролю за результатами проведених контрольних заходів; ця документація є невід'ємною частиною матеріалів контрольних заходів;

б) неофіційної (внутрішні документи суб'єктів фінансового контролю стосовно розгляду та оцінки результатів контрольних заходів).

Узагальнення і реалізація результатів контролю за виконанням державного бюджету – це сукупність прийомів синтезування результатів контролю і прийняття рішень щодо виправлення виявлених недоліків суб'єкта виконання бюджету. Важливого значення у здійсненні наступного фінансового контролю набуває групування недоліків, тобто систематизація й узагальнення недоліків і порушень нормативно-правових актів у процесі виконання державного бюджету за ознаками однорідності, суб'єкта порушень і часу їх здійснення. Процедури групування застосовують при перевірці документальної достовірності результатів контролю.

Офіційна документація, складена за результатами контрольних заходів, є основною частиною матеріалів контрольних заходів і являє собою обов'язкові до складання документи. До офіційної документації належать акти, довідки та протоколи. Суб'єкти державного фінансового контролю самостійно встановлюють критерії формування структури офіційної документації, дотримуючись уніфікованого підходу, суть якого полягає в умовному поділі документа на такі частини: вступну (в якій повністю або частково зазначаються такі дані: підстава для здійснення контрольного заходу; тема контрольного заходу; назва суб'єкта господарювання, на якому здійснювався контрольний захід, місце його розташування та загальні відомості про нього; дати початку і закінчення контрольного заходу; період, який підлягав дослідженню в ході контрольного заходу; перелік посадових осіб, що його здійснювали); констатувальну (в якій зазначається зміст, характер та результати контрольного заходу). Констатувальна частина може бути поділена на тематичні розділи за окремими напрямками чи процесами контрольного заходу.

Документи, у яких містяться результати контрольних заходів, тобто проведеного контролю, фіксуються виявлені порушення фінансової та іншої дисципліни, мають різні назви – акт, довідка. Складання такого

підсумкового документа має важливе значення, адже він підлягатиме реалізації, отже відомості, що містяться в ньому, мають бути достовірними, а висновки обґрунтованими, документально підтверджуваними та відображати реальний стан справ на підконтрольному суб'єкті [10, с.230 – 231].

В акті слід фіксувати основні питання контролю, які характеризують порушення фінансової дисципліни. Не слід заносити численні дрібні однорідні факти, які лише збільшують обсяг акта та ускладнюють його читання. Така кількість дрібних фактів і другорядних питань дуже часто призводить до того, що найбільш важливі моменти губляться в загальній масі заактованих порушень [5, с. 52.].

Л. М. Крамаровський вказує на те, що остаточна редакція викладених фактів порушень приймається після отримання від винних посадових осіб відповідних пояснень та перевірки їх заперечень по суті [4, с. 83.].

Акт контролю складається у двох примірниках, рідше – у трьох і підписується керівником підконтрольного суб'єкта, головним бухгалтером та іншими особами, що мають право підпису фінансових документів протягом не більше трьох днів з дня його вручення (надходження). Після підписання акт реєструється підрозділом суб'єкта фінансового контролю, що провів контроль, у спеціальному журналі. У разі заперечень або зауважень до акта особи, що мають право підпису, підписують його із застереженням та подають зауваження в письмовому вигляді до суб'єкта фінансового контролю.

Після проведення контрольних заходів складається звіт.

За результатами проведеного аудиту також складається аудиторський звіт–підсумковий документ про результати проведеного контрольного заходу, що містить висновки та пропозиції щодо вдосконалення діяльності підконтрольного суб'єкта.

І. Б. Шахов та В. М. Горшеньов сформулювали вимоги до рішень суб'єктів фінансового контролю: форма контрольного рішення повинна знаходитися в нерозривному зв'язку з правовими і моральними вимогами, яким повинен відповідати змістрішення; оформлене рішення має являтиофіційне завершення дій даної стадії [2, с. 172.].

Оскільки попередньо було з'ясовано, що основними методами фінансового контролю є ревізії (перевірки), то слушним буде згадування про те, що оформлення їх результатів відбувається на підставі Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 № 550[9].

У Міжнародних стандартах аудиту зазначається, що метою аудиту фінансової звітності є надання можливості аудитору дати висновок (висловити думку) щодо того, чи підготовлена фінансова звітність з усіх суттєвих аспектів відповідно до встановленої концептуальної основи її

надання. Аудиторський висновок повинен ґрунтуватися на інформації, що отримує аудитор у процесі формулювання висновків, яка в Міжнародних стандартах аудиту називається аудиторським доказом (Audit evidence) і включає первинні документи й облікові записи, на яких ґрунтується фінансова звітність, а також підтверджувальну інформацію з інших джерел.

У зарубіжній аудиторській практиці застосовуються чотири види аудиторських висновків, про які йдеться як у Глосарії термінів, що прийняті у Міжнародних стандартах аудиту (далі – Глосарій), так і у Стандартах. Перший вид – це позитивний висновок (безумовний) – висновок без зауважень. Відповідно до Глосарію думка без застереження висловлюється в тому випадку, коли аудитор доходить висновку, що фінансова звітність правдиво і достовірно відображає діяльність підконтрольного суб'єкта (або надана достовірно з усіх суттєвих аспектів) і складена відповідно до встановленої концептуальної основи надання фінансової звітності. Умовно позитивний висновок, або висновок із зауваженнями чи застереженнями, – це висновок, що підтверджує достовірність фінансової звітності, але з певними застереженнями, які не мають суттєвого значення. Глосарій містить термін «думка із застереженнями» (Qualified opinion) – думка із застереженнями висловлюється в тому випадку, коли аудитор доходить висновку, що думка без застереження не може бути висловлена, але наслідки будь-яких розбіжностей з керівництвом підконтрольного суб'єкта або обмеження масштабу аудиту не є настільки суттєвими і глибокими щодо вимоги висловити негативну думку або відмовитися від висловлення думки.

У Стандартах уточнюються випадки, за яких аудитор складає висновок із застереженням: обсяг аудиту є обмеженим; аудитор вважає, що фінансові звіти є неповними чи помилковими, або що прийняті стандарти бухгалтерського обліку застосовувалися необґрунтовано вільно; якщо існують сумніви щодо фінансової звітності.

Негативний висновок – це висновок, у якому не підтверджується достовірність фінансової звітності. У Глосарії зазначається, що негативна думка (Adverse opinion) висловлюється в тому випадку, якщо вплив розбіжностей є суттєвим і глибоким для фінансової звітності та аудитор доходить висновку, що висловлення думки із зауваженнями узвіті є неадекватним для розкриття інформації, яка вводить в оману або не відображає повної картини фінансової звітності. Стандарти не містять чіткої назви такого висновку. У них йдеться про відмову від підтвердження, що має місце у випадках, коли аудитор не може скласти висновок стосовно всієї фінансової звітності загалом, тому що він повністю не згодний із ними, навіть щоб надавати висновок із застереженням, він відмовляється їх підтверджувати. У випадках, коли аудитор не може скласти висновок щодо всіх фінансових

результатів загалом через їх неточність або через те, що обсяг перевірки не дозволяє йому провести поглиблений аналіз цього настільки важливого моменту і надання висновку із застереженнями стосовно деяких статей буде недостатнім, він відмовляється складати свій висновок. У такому разі йдеться про відмову від висловлення думки (Disclaimer of opinion), тобто відмову від аудиторського висновку або відсутність висновку [10, с.233 – 235].

Висновки. Отже, кінцевий результат, тобто сукупність об'єктивних наслідків державного фінансового контролю, – це головний критерій визначення його ефективності. Отримання даних про такий результат вимагає знання конкретного змісту діяльності певного контролюючого органу, реакції на його дії суб'єкта контролю, змін, що відбуваються під впливом контролю в управлінській діяльності. Неможливо робити висновки про результати контролю без виявлення практичних результатів, які він надав у результаті діяльності суб'єкта або посадової особи. Облік наслідків контролю для управлінської діяльності тим більше необхідний тому, що ефективність державного фінансового контролю – це досягнення не будь-якого позитивного результату, а тільки того результату, що є наслідком контролю [12].

Список використаних джерел:

1. Буздуган Я. Фінансовий контроль і правові шляхи його реалізації /Я.Буздуган // Підприємство, господарство і право. – 2011. – № 6(186). – с.28
2. Горшенев В. М., Шахов И. Б. Контроль как правовая форма деятельности. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 172.
3. Іващенко Людмила Анатоліївна. Розвиток державного фінансового контролю в умовах ринкової економіки [текст]: автореферат дис... на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.04.01/ Л.А.Іващенко. –Дніпропетровськ:Дніпропетровський державний аграрний університет, 2005. –188 арк.
4. Крамаровский Л. М. Ревизия и контроль: учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. /Л. М. Крамаровский–М.: Финансы и статистика, 1988. – С. 83.
5. Кутузов Г. А. Организация и техника контрольно-ревизионной работы /Кутузов Г. А. . – М.: Госфиниздат, 1946. — С. 52.
6. Мамишев Андрій Валентинович. Розвиток та вдосконалення контрольно-ревізійної системи в державному управлінні [текст]: автореферат дис... на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління: 25.00.02/ А.В.Мамишев. – Київ :Національна академія державного управління при Президентові України, 2005.– 238 арк.

7. Пашенко Олена Петрівна. Правове регулювання процесу фінансового контролю (за законодавством України) [текст]: автореферат дис... на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.07 / О.П.Пашенко. – Ірпінь :Національна академія державної податкової служби України, 2005. – 210 арк.
8. Півняк Ю. В. Проблеми удосконалення фінансового контролю в Україні [Електронний ресурс] / Ю. В. Півняк // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції . – 2013. – № 3. –С. 28.
9. Порядок проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами : Постанова Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс] : Порядок від 20.04.2006 № 550. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF>
10. Правові основи фінансового контролю : навч. посіб. / Л.А.Савченко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. –504 с.
11. Савченко Леся Анатоліївна. Правові проблеми фінансового контролю в Україні [текст]: автореферат дис... на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.07 / Л.А.Савченко. – ХарківНаціональна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2002. – 455арк.
12. Шевченко Н. В. Оцінка ефективності державного фінансового контролю в системі фінансових відносин [Електронний ресурс] / Н. В. Шевченко. // Демократичне врядування . –2011. – Вип. 7.

Нестеренко Н.М.,

к. ю. н., професор кафедри правознавства,
Полтавська філія ПРАТ «ВНЗ «МАУП»

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВІДПУСТКА» У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Відпустка є одним із найголовніших та найтриваліших видів часу відпочинку, про що свідчить і наявність відповідного спеціального законодавства, зокрема Закону України «Про відпустки». Значним недоліком законодавства про відпустки є відсутність у ньому визначення поняття відпустки. Звичайно, наука трудового права не стоїть на місці і науковці виробили власну дефініцію даного поняття. Але б якою вдалою та повною не була ця дефініція, вона неодмінно потребує закріплення на законодавчому рівні.

Спробуємо подати наявні в науці трудового права дефініції відпустки, що надаються різними науковцями.

Так, як зазначає В.І. Прокопенко, відпусткою визнається вільний

від роботи час протягом встановленої законом або угодою сторін кількості днів з виплатою заробітної плати або без її збереження [1, с. 311].

Автори підручника «Трудове право України» Н.Б. Болотіна та Г.І. Чанишева характеризують відпустку як час відпочинку, який обчислюється в календарних днях і надається працівникам із збереженням місця роботи і заробітної плати [2, с. 274]

Н. Стаховська дає наступне визначення відпустки: «Це передбачений чинним законодавством вільний від виконання трудових обов'язків час із збереженням повного або часткового розміру заробітної плати чи без такого, який надається найманому працівнику в період його роботи на підприємстві, установі, організації незалежно від форм власності і господарювання, з метою відпочинку, відновлення працездатності чи задоволення інших потреб, обумовлених інтересами і потребами працівника» [3, с. 18].

Як зазначають автори підручника «Трудове право України» П.Д. Пилипенко, В.Я. Буряк, З.Я. Козак та ін., «...відпустки – це такі календарні періоди працюючих громадян, протягом яких вони вільні від виконання основних трудових обов'язків і мають право використовувати їх на власний розсуд або за призначенням» [4, с. 293].

В.С. Венедиктов зазначає, що *відпустки – це час відпочинку, який встановлено законом або колективним чи трудовим договором, для відновлення працездатності, фізичних і моральних сил, зміцнення здоров'я працівника, а також виховання дітей, задоволення його власних життєво важливих потреб та інтересів, всебічного розвитку особи* [5, с. 253].

На думку Ю.П. Дмитренка, відпустка – це найтриваліший вид часу відпочинку, який передбачає тимчасове оплачуване або безоплатне звільнення роботодавцем працівника від виконання трудових обов'язків протягом встановленої законом або за угодою сторін кількості календарних днів із збереженням за ним місця роботи на цей період [6, с. 282].

В.Г. Ротань, І.В. Зуб, Б.С. Стичинський вказують на те, що відпусткою є гарантоване державою право на час відпочинку визначеної тривалості, який обчислюється в календарних днях і надається працівникам із збереженням місця роботи і заробітної плати [7].

Ф.А. Цесарський зазначає, що відпустка – це встановлена законом, колективним договором або трудовим контрактом певна кількість календарних днів безперервного відпочинку, які надаються працівникові роботодавцем у календарному році з оплатою або без оплати їх із збереженням місця роботи (посади) за працівником на цей час [8, с. 276].

Наведені вище визначення поняття «відпустка» об'єднані тим, що в кожному з них відпустка визначається як «вільний від виконання

трудових обов'язків час (час відпочинку)»).

Проте не досить обґрунтованим видається введення окремими науковцями у визначення відпустки такої ознаки, як збереження за працівникам на період відпустки заробітної плати. Оскільки одним з видів відпусток є відпустка без збереження заробітної плати, що також є законним правом працівників, оплатність, як ознака відпустки, не завжди може мати місце.

З огляду на це, пропонується наступна дефініція відпустки, яка може бути закріплена в законодавстві: «Відпустка – це гарантоване державою право на час відпочинку визначеної тривалості, що обчислюється в календарних днях і надається працівникам із збереженням місця роботи та посади, а також заробітної плати у визначених законом випадках, та використовується ними на власний розсуд або за призначенням, зокрема з метою відновлення працездатності, зміцнення здоров'я, виховання дітей, задоволення власних потреб та інтересів, важливих для подальшої життєдіяльності та всебічного розвитку особистості, тощо».

Список використаних джерел:

1. Прокопенко В. І. Трудове право України: [підручник] / В. І. Прокопенко. – Х. : Фірма «Консум», 1998. – 480 с.
2. Трудове право України: [підручник] / за ред. Н.Б. Болотіної, Г.І. Чанишевої. – [2-ге вид., стер.]. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2001. – 564 с.
3. Стаховська Н. Час відпочинку: поняття, види, правове регулювання / Н. Стаховська // Довідник кадровика. – 2002. – № 6. – С. 17 – 19.
4. Трудове право України: Академічний курс: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006.
5. Венедиктов В.С. Трудове право України: підручники, навчальні посібники / В.С. Венедиктов. – К. : Істина, 2008. – 384 с.
6. Дмитренко Ю.П. Трудове право України: [підручник] / Ю.П. Дмитренко. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 624 с.
7. Кодекс законів про працю України. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / Б.С. Стичинський, І.В. Зуб, В.Г. Ротань. – К. : Видавництво А.С.К., 2003. – 1024 с.
8. Трудове право : підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В. В. Жернаков, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко та ін.; за ред. В. В. Жернакова. – Х. : Право, 2012. – 496 с.

Олійник О. Д.,
ад'юнкт факультету податкової міліції
Національного університету ДПС України

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ФІСКАЛЬНИХ ОРГАНІВ ОКРЕМИХ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Вступ. Діяльність фіскальних (податкових) органів у країнах ЄС постійно обговорюються на наукових заходах, міжнародних зустрічах, конференціях, семінарах. Практика реалізації повноважень фіскальних органів у європейських країнах досить цікава та корисна не лише науковцям, а й фахівцям контрольних служб підприємств, працівникам фіскальних органів та всім суб'єктам підприємницької діяльності.

Сьогодні в Україні залишаються невирішеними проблеми визначення адміністративно-правового статусу фіскальних органів, зокрема реалізації цими органами своїх повноважень. Саме тому вивчення досвіду країн – членів ЄС може реально допомогти податковій системі України при удосконаленні діяльності фіскальних органів.

Результати дослідження. Фіскальна служба Польщі є частиною фіскальної адміністрації, перша ланка якої – Міністерство фінансів, другу ланку становлять податкові і митні палати та служби фіскального аудиту, а третя ланка представлена податковими і митними офісами, а також офісами, які працюють з великими платниками податків. Корисним для України є досвід роботи служби фіскального аудиту Польщі. До основних завдань цієї служби належать: аудит достовірності задекларованих доходів платників податків; виявлення прихованої економічної діяльності; виявлення джерел походження майна платників; виявлення фактів корупції; аудит задекларованої власності платників обов'язкових платежів. Отже, податкові органи Польщі у своїй діяльності використовують адекватну, оперативну та достовірну інформацію і можуть працювати „на крок попереду” несумлінних платників обов'язкових платежів [1].

Досвід фіскальних органів Великобританії показує, що процесом адміністрування податків в основному займається Податкове управління. Воно безпосередньо підпорядковане Канцлеру Казначейства Великобританії. До структури податкового адміністрування даної держави також входять 14 регіональних управлінь, районні відділи, система з податкових контор та контор зі справляння податків. На місцях робота в основному здійснюється податковими інспекторами, які забезпечують збір інформації, необхідної для оподаткування, та вживають заходи щодо стягнення недорахованих сум податкових зборів. Податкове управління є самостійною урядовою установою. До речі, у

Великобританії відвідання працівником податкових органів платника обов'язкових платежів є винятковим випадком. Отримавши ордер на обшук та обстеження, працівник управління наділений повноваженнями ознайомлюватися з документами платника, а за їх відсутності має право вимагати оформити їх заново [2, с. 3].

У Німеччині фіскальні органи не виділені в окремий спеціалізований орган. Податкові інспекції є структурними частинами фінансових органів. На федеральному рівні регулювання фінансів держави здійснює Міністерство фінансів ФРН, якому підпорядковуються міністерства фінансів земель держави. До повноважень податкових інспекцій належать наступні: справляння податків та інших обов'язкових платежів, забезпечення податкового контролю, примусове стягнення платежів та розслідування фактів порушення податкового законодавства. Кримінальне законодавство ФРН досить суворе до осіб, які добровільно не сплачують обов'язкові платежі. Функції української податкової поліції виконує „Штойфа”, а її працівники називаються співробітниками податкового розшуку. Повноваження у неї досить широкі, завдяки чому її діяльність відзначається значною ефективністю. Співробітники „Штойфи” мають право проводити обшуки та особистий огляд порушників податкового законодавства, безперешкодно отримувати доступ до будь-яких документів фінансового характеру. Співробітники „Штойфи” використовують при проведенні розслідувань такі специфічні методи, як: негласне спостереження; опитування свідків із оточення особи, що підозрюється; перлюстрація поштових відправлень та прослуховування телефонних розмов; залучення платних інформаторів. «Штойфа» працює в тісній взаємодії з кримінальною поліцією і прокуратурою. Всеосяжний фінансовий контроль за грошовими операціями населення з боку податкових підрозділів Міністерства фінансів, а через них – і з боку правоохоронних органів і спецслужб у ФРН став можливим завдяки бурхливому розвитку систем безготівкових розрахунків із широким використанням комп'ютерних систем. Поряд з чиновниками у ФРН існують консультанти з питань податкового законодавства. Вони не є працівниками Міністерства фінансів, але воно видає їм ліцензію на здійснення такого роду діяльності. Консультації не є безкоштовними [3].

У системі органів Франції існує спеціальний орган адміністрування податків – Головне податкове управління. ГПУ здійснює реалізацію державної податкової політики в масштабах всієї держави і має достатній рівень самостійності при реалізації власних повноважень, самостійно визначаючи види податкових перевірок, їх об'єкти та строки проведення. Одночасно з перевіркою підприємства також практикується персональна перевірка осіб, які входять до керуючого складу даної

організації [4, с. 223].

Центральним адміністративним органом зі збору та стягнення податків у Швеції є Управління національного оподаткування, яке очолює Генеральний менеджер. Кадрове забезпечення Управління становить приблизно 1100 службовців, з яких більше 600 осіб працюють у підрозділі податків. Регіональні та місцеві підрозділи з питань податків нараховують майже 11000 працівників. Організаційна структура фіскальної служби побудована за функціональним принципом і має 3 рівні підпорядкованості. Центральний керівний орган розбито на ряд структурних підрозділів у вигляді відділів. Головним підрозділом центрального органу є відділ з питань податків, який організовує і контролює роботу підрозділів на регіональному рівні. Таких підрозділів нараховується 10 (регіональні офіси) [5, с. 127].

Особливістю фіскальних органів Швеції є наявність контрольного органу, що контролює Управління національного оподаткування, у складі якого 9 членів призначаються урядом а два – представники підрозділів з підтримки персоналу. За регіональним податковим органом наглядає політичний орган, який може мати чисельність до 10 посадових осіб, з яких тільки директор регіональної податкової інспекції та директор регіонального відділу податкового стягнення є членами політичного органу. Інші члени призначаються урядом і незалежні від податкової адміністрації [4, с. 26-27].

Досвід роботи фіскальної служби України на фоні інших країн виглядає незначним, але і його достатньо для того, щоб зробити висновок про недосконалість застосування адміністративно-територіального принципу побудови організаційної структури. Адже інтеграція України до світової економіки (в першу чергу, звичайно, вступ до СОТ та ЄС) ставить перед нею органічно необхідні завдання у сфері податкової політики та адміністрування податків та інших обов'язкових платежів. В умовах реформування державної фіскальної служби України, в міру розвитку соціально-економічних відносин, які складаються в українському суспільстві, розглядаючи зарубіжний досвід, стає зрозумілим, що ідеальної моделі організації адміністративно-правового статусу фіскальної служби існувати не може. Тому, переймаючи позитивний досвід діяльності фіскальних органів інших країн, в першу чергу потрібно пам'ятати, що будь-які позитивні реформи в цих державах мали певні, часто доволі незначні, недоліки. І ці моменти необхідно враховувати в першу чергу, не забуваючи, що умови існування українського суспільства по-своєму особливі.

Висновки. Отже, практику реалізації своїх повноважень фіскальними органами країн ЄС можна назвати універсальною і використовувати її для вдосконалення податкового контролю в Україні.

Позитивним досвідом для України є наступні напрями реалізації повноважень фіскальних органів:

- налагодження довірчих взаємин платника податків та фіскальних органів;
- робота над правовою грамотністю й інформованістю суспільства;
- налагодження попереднього податкового регулювання;
- узгодження платниками податків з фіскальними органами нових схем організації бізнесу;
- посилення координації дій різних органів державної влади та розробка комплексних методів протидії ухиленням від сплати податків і зборів та виконання положень податкового законодавства;
- автоматизація форм податкового контролю, поліпшення методик податкового контролю.

Позитивним моментом на сьогодні є те, що останнім часом збільшилася кількість контактів між фіскальними органами України та відповідними органами країн ЄС. Це призведе до обміну досвідом вітчизняних та закордонних працівників фіскальних органів, виявлення позитивних рис та впровадження їх у діяльність органів ДФС України.

Список використаних джерел:

1. Ревуцька Л. Організаційні аспекти податкового аудиту в Польщі [Електронний ресурс] / Л. Ревуцька, Б. Башуцький. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Un_msm/2007_12/Revuz.pdf.
2. Мамбеталиев Н. Т. Текущие вопросы согласованной налоговой политики государств – участников ЕврАзЭС / Н. Т.Мамбеталиев // Налоговый вестник. – 2001. - № 9. – С. 122 – 129.
3. Germany : Selected Issues. - Washington, D.C. : IMF Country Report December 2006 No. 06/436.
4. Русакова И. Г. Налоги и налогообложение / И. Г. Русакова, В. А. Кашин. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 425 с.
5. Мельник В. М. Досвід адміністрування податків в зарубіжних країнах / В. М. Мельник // Вісник податкової служби України. – 2004. – № 38 –39. – С. 124 – 128.

Сарана Сергій Володимирович,
к. ю.н, доцент, докторант кафедри управління,
адміністративного права і процесу та адміністративної діяльності
Національного університету державної податкової служби України,
доцент кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОДАТКОВОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ТА ПОДАТКОВОГО ОБЛІКУ

Вступ. У податковому обов'язку важливою складовою є облік, завдяки якому стає можливим визначити платника податку через його реєстрацію в податкових органах, що із зрозумілих причин передує всім іншим податковим обов'язкам. Відповідно, дана процедура заслуговує на додаткову увагу, а також з'ясування такого важливого питання, як її співвідношення з податковою реєстрацією.

Сучасне податкове законодавство закріплює одночасно два поняття – «облік» і «реєстрація», які, з огляду на значну подібність, мають і певні відмінності та співвідносяться між собою. З'ясування останніх і є метою даного дослідження.

Результати дослідження. Платник податку, відповідно до норм Податкового кодексу України (далі ПКУ), наділений цілим рядом податкових обов'язків, які конкретизовані у статті 16 цього кодифікованого законодавчого акту [1]. Податковий обов'язок охоплює сукупність безумовних та односторонніх обов'язків платників податків, які формуються шляхом об'єднання владних велінь держави й регулюються імперативними методами [2, с. 376]. Загалом податковим є обов'язок платників податків, який становить сукупність видових обов'язків з податкового обліку, сплати податків і зборів, податкової звітності і реалізується через безумовне виконання ними державних владних приписів [3, с. 26].

Подібно до вказаного характеризує податковий обов'язок і А.О. Храбров, який зазначає, що ним є передбачений спеціальними законами обов'язок платників податків з дотримання відповідного законодавства, що передбачає ведення податкового обліку, сплату та звітність [4, с. 16]. Статтею 36 Податкового кодексу України закріплюється, що податковий обов'язок у широкому значенні включає: 1) обов'язок з ведення податкового обліку; 2) обов'язок щодо сплати податків і зборів; 3) обов'язок з податкової звітності [5, с. 87]. До груп обов'язків платників податків, відповідно до 16 ПКУ, належить і такий обов'язок, як постановка на облік у контролюючих органах у порядку, встановленому законодавством України [1].

Облік платників податків ведеться з метою створення умов для здійснення контролюючими органами контролю за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою сплати податків, нарахованих фінансових санкцій, дотримання податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

У той же час у податковому законодавстві не розкривається поняття податкової реєстрації, яке, проте, використовуються доволі часто. Так, п. 63.3 статті 63 передбачається, що з метою проведення податкового контролю платники податків підлягають реєстрації або взяттю на облік у контролюючих органах за місцезнаходженням юридичних осіб, відокремлених підрозділів юридичних осіб, місцем проживання особи (основне місце обліку), а також за місцем розташування (реєстрації) їх підрозділів, рухомого та нерухомого майна, об'єктів оподаткування або об'єктів, які пов'язані з оподаткуванням або через які провадиться діяльність (не основне місце обліку) [1]. Як з цього приводу вказує М.М. Чинчин, при реалізації обов'язку з податкового обліку платниками органи державної податкової служби діють наступним чином: а) виконують свій обов'язок із реєстрації та ведення обліку платників податків, формують і ведуть Державний реєстр фізичних осіб-платників податків, Єдиний банк даних про платників податків-юридичних осіб та інші реєстри; б) здійснюють облік об'єктів оподаткування шляхом самостійного визначення грошового зобов'язання платника податків контролюючим органом через причини, не пов'язані з порушеннями податкового законодавства (наприклад, обчислення суми земельного податку для платників-фізичних осіб здійснюється органами державної податкової служби, які подають платникові податкове повідомлення-рішення про внесення податку) [6, с. 27].

З огляду на зазначене виникає цілком закономірне питання про поняття податкової реєстрації та співвідношення податкової реєстрації й податкового обліку.

Згідно з п. 63.5 статті 65 ПКУ всі фізичні особи – платники податків та зборів реєструються в контролюючих органах шляхом включення відомостей про них до Державного реєстру фізичних осіб-платників податків у порядку, визначеному Податковим кодексом. У той же час фізичні особи-підприємці та особи, які мають намір провадити незалежну професійну діяльність, підлягають взяттю на облік як самозайняті особи в контролюючих органах згідно з Податковим кодексом. Отже, реєстрація передбачає внесення відомостей про платників до відповідних реєстрів, у той час як облік загалом охоплює ряд питань облікових елементів, а не лише фіксацію наявності платника (реєстрацію) як таку.

Як зазначає з приводу розмежування обліку та реєстрації І.Є. Криницький, здійснюючи спробу їх виділення, очевидно, слід

відштовхуватися від відмінності цілей і завдань, що стоять перед реєстрацією та обліком. Важливо також виявити специфічні якості, властиві даним податково-процесуальним провадженням. Він також вважає, що для виділення критеріїв розмежування реєстрації та обліку слід звернутися до проблеми їх співвідношення [7, с. 109]. Так, можна виділити кілька позицій з цього питання: 1) реєстрація є складовою податкового обліку; 2) облік є складовою податкової реєстрації; 3) податковий облік та податкова реєстрація є тотожними поняттями.

З огляду на вказане слід визначити мету податкової реєстрації, що полягає в закріпленні статусу особи як платника податків на основі проведення реєстраційної процедури, у той час як облік охоплює більш широке коло питань. Облік можна розглядати у двох аспектах – у широкому і вузькому значеннях. Розгорнуте значення податкового обліку охоплює процес фіксації майна платника податків, учинених ним господарських операцій та їх результатів. Податковий облік у широкому значенні означає практично будь-який облік, що здійснюється (у тому числі статистичний і бухгалтерський облік) з метою оподаткування. У цих умовах бухгалтерський облік використовується для обчислення суми податку і реалізує обліково-фінансову й обліково-податкову функції. Вузьке значення податкового обліку припускає використання спеціалізованої облікової системи, яка застосовується винятково з метою оподаткування, для визначення суми податку або збору [8, с.9]. Відповідно, податкова реєстрація виступає основою для подальшого обліку платника, а сам облік охоплює цілий ряд інших питань, пов'язаних з оподаткуванням, які, проте, неможливі без податкової реєстрації.

Висновки. Отже, співвідношення між податковою реєстрацією та податковим обліком можна визначити у вигляді двох взаємопов'язаних податкових процедур, перша з яких становить основу для ведення іншої. При цьому облік діє вже на основі проведеної реєстраційної процедури, хоча може і доповнювати реєстраційну процедуру новими даними про платника, що отримані в ході обліку. А сам облік покликаний, на відміну від реєстрації, не зафіксувати платника податку через реєстраційну процедуру, а визначити обсяги об'єктів його оподаткування з метою обкладення їх податковими платежами в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Кучерявенко, Н. П. Курс налогового права [текст] : у 6 т. – Т. 3 : Учение о налоге / Н. П. Кучерявенко. – Харьков : Легас : Право, 2005. – 600 с.

3. Кобильнік Д.А. Правове регулювання пільг при оподаткуванні: дисертація... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Д.А. Кобильнік. – Х. : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2002. – 206 с.
4. Храбров, А.О. Правове регулювання виникнення, зміни і припинення податкового обов'язку: дисертація. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / А.О. Храбров. – Х. : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2004. – 197 с.
5. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: у 3 т. / [кол. авторів; заг. редакція М. Я. Азарова]. – К. : Міністерство фінансів України, Національний університет ДПС України, 2010. – Т 1. – 665 с.
6. Чинчин М.М. Межі та стадії податкового адміністрування / М.М. Чинчин // Фінансове право. – 2013. – № 1(23). – С. 26 – 29.
7. Криницький І.Є. Теоретичні проблеми податкового процесу: дисертація ... доктора юридичних наук: 12.00.07 / Криницький Ігор Євгенійович. – К. : Національний університет імені Т. Шевченка, 2010. – 433 с.
8. Мінаєва О.М. Правове регулювання податкового обліку в Україні: автореферат дисертації ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.М. Мінаєва. – Х., 2007. – 17 с.

Сидоренко Ольга Викторовна,
магістр права, соискатель кафедры
международного экономического права,
Белорусский государственный экономический университет

ПРИНЦИП СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В ПРАВОТВОРЧЕСКОЙ И ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНАМИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Введение. Трансформация социально-экономической, политико-правовой, культурной и всех других сфер бытия белорусского государства, деятельность ее органов и должностных лиц, выполняющих регулятивно-управленческие функции должна происходить на основании провозглашенных Конституцией Республики Беларусь общечеловеческих ценностей: обеспечения прав и свобод человека и достойных условий его жизни, развития и укрепления демократии, гуманизма, верховенства права и развития гражданского общества. Одним из важнейших факторов достижения этих целей является государственно-правовое регулирование, осуществляемое с помощью правовых средств нормативно-организационное влияние на общественные отношения с целью их

упорядочения, охраны и развития в соответствии с общественными потребностями.

В современный период использование научных рекомендаций в практической деятельности органов государственной управления является одним из решающих факторов социального прогресса. В связи с изменившимися требованиями к эффективности управления обществом, обусловленными новыми направлениями деятельности государства, необходимо полнее и эффективнее использовать потенциальные возможности государственной власти.

Обращение к социальной справедливости является попыткой решения вопросов, связанных с восстановлением целей общественного развития, подлинным превращением человека в высшую ценность нового общества. Без обеспечения социальной справедливости невозможно установление политической и социальной стабильности общества.

Результаты исследования. Справедливость, как идейная основа поступков человека, связанная с этикой, нравственностью, религией, политикой, правом, проникает в содержание правовых, этических и нравственных норм и служит критерием оценки поведения людей. Генетическая связь справедливости с этикой и нравственностью естественна: с тех пор, как существует человечество, существует и справедливость. Но с появлением государства и права она приобретает правовое выражение, а право становится основным нормативным средством реализации социальной справедливости, соответствующей тому или иному историческому этапу.

С одной стороны, социальная справедливость предопределяет право, его содержание, наполняет собой положения о должном и возможном, выступает своеобразным критерием права. С другой стороны, право воплощает в себе справедливость и обеспечивает ее проведение в жизнь. Само право проникнуто духом справедливости, становится ее носителем и критерием при оценке конкретных поступков.

Социальная справедливость в правотворческой деятельности органов государственного управления означает социальную справедливость конкретного нормативного правового акта.

В данном аспекте критерием социальной справедливости является установление сбалансированного соотношения между правами и обязанностями адресатов норм права, между конкретными целями и средствами их достижения, диспозицией и санкцией нормы. Любой нормативный правовой акт должен находить нравственную поддержку, признание общества, и лишь в этом смысле он будет социально справедлив.

Необходимой предпосылкой создания социально справедливых правовых норм служит познание тех сложных условий, факторов,

обстоятельств, динамических общественных отношений, правовое регулирование которых диктуется потребностями социально-экономического прогресса. Осуществление правотворческой деятельности на основе познанных закономерностей социальной действительности позволяет разработать и принять справедливый нормативный акт или правовое решение, т.е. верно и полно отразить в них объективные факты или потребности общественного развития.

А.С. Пиголкин утверждал: «...Форма закона никогда не была безразличной к его содержанию. В уровне развития законодательной техники, в степени совершенствования ее правил, в том, насколько последовательно эти правила претворяются в жизнь, отражается социальная сущность права» [3, с. 10].

В процессе правотворчества органами государственного управления большое значение имеет индивидуальное субъективное осознание и оценка объективных факторов под углом зрения социальной справедливости, что создает гарантии против опасности появления несправедливых правовых норм.

В отношении представлений о социальной справедливости правовые нормы выполняют следующие функции. Во-первых, они интегрируют эти представления в правовую систему. В результате такой интеграции представления о справедливости приобретают характер всеобщей обязательности, опираются на силу и авторитет государства. Одновременно повышается и социально-нравственная ценность самой правовой системы. Во-вторых, правовые нормы способствуют широкому распространению соответствующих идей о социальной справедливости среди населения, что особенно важно для национального права.

Социальная справедливость, когда она прямо не упоминается в нормативном правовом акте, тем не менее, может закрепляться в нем в самых различных формах: в виде равенства между участниками общественных отношений путем установления определенного соотношения между правами и обязанностями, посредством определения соответствующего характера целей и средств правовых норм, путем индивидуализации санкций и т.д.

Когда речь идет о выявлении справедливости права, то особо должен стоять вопрос о том, насколько справедливые правовые цели и правовые средства, закрепляемые в юридических нормах.

Всякое юридическое правило можно рассматривать как единство цели и средства, цели, ради которой издана правовая норма, и средства, с помощью которого она должна осуществляться. Правовая норма представляет собой реализовавшуюся цель, но лишь в том смысле, что в правовой норме и с ее помощью цель получает официальное признание. Издание нормативного акта органами государственного управления

«рассчитано на правовой эффект, на достижение той или иной цели, на определенный правовой результат» [2, с. 45].

Нельзя, однако, не заметить, что обеспечение желаемого поведения тех лиц, которым соответствующая норма была адресована, не всегда гарантирует достижение конкретной социальной цели, преследуемой субъектом правотворчества.

Одна из этих целей в ее реализованной форме может выступать как средство по отношению к другой. Уже поэтому возникает вопрос о том, насколько справедливы избираемые средства.

«Норма права социально обоснована, если она, во-первых, способствует достижению социальных целей с максимумом эффекта при минимуме отрицательных последствий; во-вторых, служит наиболее рациональным средством среди множества иных возможных средств; в-третьих, конструируется с учетом конкретно-исторических условий; в-четвертых, согласуется с иными внеправовыми средствами социальных отношений» [1, с. 83].

Итак, требования социальной справедливости, предъявляемые к целям, закрепленным в Конституции и отраслевом законодательстве, заключаются в следующем: во-первых, цель, чтобы быть справедливой, должна адекватно отражать интересы народа на данном этапе общественного развития. Иначе говоря, она должна обладать качеством истинности.

Во-вторых, защита и поддержка населения органами государственного управления должны строиться с учетом динамизма социально-экономических процессов в условиях рынка и обеспечивать профилактику возможных причин социальной напряженности, предупреждать социально негативные явления и тенденции. То есть меры защиты должны быть упреждающими и целенаправленными.

В-третьих, цель, закрепляемая в нормативных правовых нормах, чтобы быть справедливой, должна обладать признаком реальности. Реальна та цель, для осуществления которой уже в наличии, а не только потенциально, имеются достаточные средства.

Цели в актах органов государственного управления будут истинными и реальными, если они ставятся в полном соответствии с принципами правового государства и учитывают реальные возможности для их осуществления.

В-четвертых, цель должна опираться только на такие средства, применение которых является нравственно оправданным.

Для социального государства характерна политика, предполагающая обеспечение социального равенства. В этих целях используются различные средства – правовые, экономические, организационные и другие.

Выбор морально оправданных средств, допустимых при правовом регулировании административно-правовых отношений, был и остается важнейшей задачей правотворчества. «Справедливость правовой нормы предполагает научную обоснованность, истинность отображения в ней требований закономерного развития общества, учет непосредственных и более отдаленных целей, стоящих перед ней» [4, с. 110].

Выработка целей и средств, закрепленных в правовых нормах, которые соответствовали бы социальной справедливости, – процесс чрезвычайно сложный.

Построение правового государства, защита прав человека и социальной справедливости, реформирование экономической и политической системы требует целостной, упорядоченной, непротиворечивой системы правотворчества.

Задача органов государственного управления в правотворческой деятельности не должна сводиться к вытеснению правом других социальных норм и ценностей: правовое регулирование само должно исходить из сложившейся социальной практики и форм ее регламентации и даже несколько опережать ее, служить фактором социального прогресса, средством внедрения в сознание новых представлений, новых ценностных ориентаций.

Реальный процесс формирования права должен завершаться созданием истинно нормативных правовых актов с учетом социальной справедливости: в правовом социальном государстве недопустимо действие антиправового акта правотворчества, ущемляющего права и свободы граждан.

Проблемы совершенствования системы государственного управления, как условие обеспечения принципа социальной справедливости, требуют теоретического переосмысления методологии разработки и издания нормативных правовых актов, включающей анализ системы социальных факторов, обуславливающих правовое развитие, содержание этапов правотворческого процесса, воздействие принятых и изданных официальными структурами правовых норм на общественные отношения.

Социально справедливым, на наш взгляд, следует признать такое применение норм права, которое выражается в адекватной экономическим, политическим, нравственным и юридическим условиям жизни общества, деятельности правоприменительных органов государственного управления, признанных в рамках предоставленных им полномочий обеспечить соответствие между субъективными правами и обязанностями, вознаграждением, правонарушением и ответственностью.

Справедливость пронизывает все стадии правоприменительного процесса: установление конкретных фактических обстоятельств, выбор

нормы права, толкование выбранной нормы, вынесение решения по делу. Акт применения права должен быть не только законным и обоснованным, но и социально справедливым.

Особенность принципа социальной справедливости в правовом государстве заключается в том, что он реален по своей природе, так как не только провозглашается, официально закрепляется в законодательстве, но и воплощается в конкретных действиях субъектов и участников правоприменительной практики.

Для того, чтобы поступки человеческие могли претендовать на признание их справедливыми, они должны опираться на конституцию и отраслевое законодательство. Разумеется, при том, что эти нормативные правовые акты сами несут в себе возможность справедливого подхода к практически возникающим отдельным ситуациям.

Роль принципа социальной справедливости в правоприменительной практике органами государственного управления должна рассматриваться по крайней мере в четырех аспектах. Во-первых, социальная справедливость должна быть заложена в самом содержании права, в тех общественных отношениях, формой которых является право. Во-вторых, сама деятельность субъектов правоприменительной практики должна быть пронизана идеей социальной справедливости. В-третьих, вынесенные решения, правоприменительные акты, устанавливающие права и обязанности, должны по форме и существу быть справедливыми. И, наконец, правоприменительная практика должна служить важнейшим юридическим средством наиболее полного осуществления во всех основных сферах общественных отношений принципа социальной справедливости.

Проблема социальной справедливости применения правовых норм не возникла бы, если бы субъект правотворчества для всех жизненных случаев и ситуаций предусматривал абсолютно определенные правила поведения и такие же санкции за их нарушение. Однако в большинстве случаев он должен предоставлять право лицам, разрешающим конкретные дела, учитывать всю совокупность обстоятельств дела, все факторы, влияющие на степень ответственности, и даже условия применения правовой нормы и, в зависимости от всех обстоятельств, избирать наиболее справедливое решение. Во многих случаях орган государственного управления устанавливает относительно определенные гипотезы, диспозиции или санкции правовых норм и поэтому среди целого ряда законных решений для каждого конкретного случая справедливым будет только одно. Отсюда – практическая необходимость выбора не только законного, но и наиболее социально справедливого решения.

Таким образом, социальная справедливость заключается в

нахождении и вынесении наиболее оптимального, в наибольшей степени соответствующего обстоятельствам дела решения, пригодного для данного конкретного случая. Для нахождения этого оптимума необходима правильная оценка установленных правоприменительным органом обстоятельств дела, в том числе их правильная социально-политическая оценка, верное истолкование, а в необходимых случаях – и выход за пределы данной правовой нормы, но в рамках правовой системы. Правоприменительный орган должен исходить из общих начал и смысла законодательства, где решающее значение имеют принципы права, в особенности принципы социальной справедливости.

В тех случаях, когда правовые нормы не содержат прямых требований о соблюдении принципа социальной справедливости, она все же должна приниматься во внимание. Практика неопровержимо свидетельствует о том, что если акты применения права не противоречат нормам морали, то они получают одобрение и признание со стороны всех слоев населения, а это, в свою очередь, способствует повышению эффективности административно - правового регулирования общественных отношений в целом.

Поскольку нравственный, социальный и юридический аспекты понятия «справедливость» по существу неразрывно связаны между собой, в отдельных случаях правоприменительный орган вынужден принимать меры организационного характера для ликвидации разрыва между ними.

Чтобы исключить субъективизм и незаконные произвольные действия и обеспечить полное их соответствие требованиям социальной справедливости и задачам повышения законности в государственном управлении обществом, необходимы определенные условия и средства, выступающие в качестве гарантий.

Гарантии социальной справедливости представляют собой законом установленные средства непосредственного обеспечения правомерного поведения и действия в пределах субъективных прав и обязанностей, в пределах компетенции учреждений и организаций. Они заключаются в определенных правилах и активно-организаторской деятельности государственных учреждений, общественных организаций, должностных лиц.

Практически полезным представляется разграничение гарантий по функциям на средства, обеспечивающие а) принятие правильных решений (верховенство права, четкость компетенции, урегулированность процесса применения, помощь и рекомендации в разрешении конкретных дел, утверждение и регистрация принятых решений); б) эффективную реализацию правоприменительных актов (окончательность и устойчивость актов применения права, меры, обеспечивающую их юридическую силу); в) борьбу с нарушениями, допущенными в процессе

применения права (средства выявления нарушений социальной справедливости и законности, устранения их последствий и воздействия на должностных лиц: контроль и надзор, право жалобы, отмена, изменение или приостановление правоприменительных актов, юридическая ответственность должностных лиц).

Представляется, что деятельность органов государственного управления, связанных с положительным удовлетворением различных прав и свобод, должна быть организована так, чтобы ее результаты достигались эффективно, быстро в соответствии с принципом социальной справедливости, с максимальным удобством для всех, кого это касается. Это возможно тогда, когда существуют совершенные правила, определяющие всю процедуру этого рода деятельности. Распространение свойств процедурно-процессуальной формы на деятельность всех органов государства, с одной стороны, будет способствовать дальнейшему повышению эффективности управления, ибо она связана с необходимостью выработки оптимальных процедурных правил осуществления органами государства и должностными лицами своих полномочий, а с другой, – оно способствует повышению ответственности должностных лиц, ее конкретизации, ибо установление процедурных правил облегчает контроль со стороны граждан за осуществлением должностными лицами своих полномочий и тем самым в большей степени исключает возможность злоупотреблений со стороны отдельных должностных лиц.

Внедрение процедурно-процессуальной формы дисциплинирует различных участников правоприменительного процесса, обеспечивает принцип социальной справедливости, соблюдение законности во всех сферах и на всех стадиях деятельности по применению норм материального права.

Есть еще один аспект проблемы справедливости в реализации права, который нельзя не затронуть: акты применения права должны быть социально справедливыми с точки зрения тех, кто становится объектом их действия, и даже тех, кто в соответствии с ними наказывается.

Незаконное решение не только подрывает авторитет органа государственного управления, но и порождает правовую нигилизм. Только на основе строгого соблюдения законности при внимательном индивидуальном подходе к рассмотрению конкретных дел можно обеспечить их справедливое и обоснованное решение.

Выводы. Итак, построение правового государства, защита прав человека и социальной справедливости, реформирование экономической и политической системы требует целостной, упорядоченной, непротиворечивой системы правотворчества. Правотворческому процессу органов государственного управления принадлежит важное место среди

правообразующих источников действующей системы законодательства. Каждый орган государственного управления в соответствующей сфере деятельности в силу своих интересов и возможностей обязан участвовать как в правотворческой деятельности, так и в определении правовой социальной политики государства. Реальный процесс формирования права органами государственного управления должен завершаться созданием истинно нормативных правовых актов с учетом социальной справедливости.

Большое значение имеет связь правотворчества с правоприменением, поскольку именно в процессе применения норм права определяется эффективность всего процесса создания социально справедливых нормативных правовых актов.

Критерием эффективности применения принципа социальной справедливости в области государственного управления является достижение гармоничности и комплексности общественной жизни в целом и ее отдельных сфер и областей.

Список использованных источников:

1. Берков В.Ф. Правовое нормотворчество как источник конфликтных ситуаций (логико-методологический аспект) // Кадровый потенциал государственного управления: состояние и перспективы развития: Материалы научн.-практ. конф., Минск, 16 янв. 2004 г./Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь; редкол. С.Н.Князев и др. – Минск, 2004. – С. 78–84.
2. Князев С.Н. Управление: искусство, наука, практика: Учеб.пособие. – Минск: ЗАО «Армита- Маркетинг: Менеджмент», 2002. – 511 с.
3. Пиголкин А.С. Подготовка проектов нормативных актов: организация и методика.– М.: Юрид. лит., – 1968. – 167 с.
4. Попков В.Д. Гуманизм советского права. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 196 с.

Ткаченко Анна Володимирівна,
завідувач кафедри правознавства,
Полтавська філія МАУП

ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ ЦІННИХ ПАПЕРІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин не можна заперечувати тієї тези, що протягом усього періоду реформування права

цінним паперам, як об'єктам цивільних прав, приділялася окрема увага. Це спричинено пріоритетами правового та суспільного розвитку, переорієнтацією на загальновизнані приватноправові цінності та стандарти. Саме тому ґрунтовне дослідження сутності цінних паперів, законодавства про цінні папери є доречним, адже це дає можливість виявити прогалини чинного законодавства та латентні проблеми правозастосування у сфері випуску, обігу та погашення цінних паперів. У першу чергу актуальність обумовлена тим, що аналіз цивільного законодавства, яке покликане регулювати відносини щодо обігу цінних паперів у сучасних умовах розбудови в Україні демократичної та правової держави, дасть можливість глибше зрозуміти процес його трансформації та вектори розвитку.

Проблеми правового режиму цінних паперів були предметом наукових дискусій у різні періоди розвитку приватного права. Серед наукових досліджень, присвячених цінним паперам, варто відзначити праці таких відомих учених, як М. М. Агарков, В. А. Белов, П. В. Крашенінніков, Ф. С. Карагусов, Є. О. Суханов, Н. Й. Нерсесов, Г. Ф. Шершеневич, В. Л. Яроцький та інші.

Утім, незважаючи на наявність численних наукових праць, категорія «цінні папери» потребує подальшого вивчення з огляду на переосмислення вихідних положень приватного законодавства відповідно до вимог сьогодення.

На початку виокремлення та дослідження проблематики даної сфери слід наголосити на тому, що цінні папери, будучи об'єктами цивільних прав, також можуть виступати об'єктами ринку цінних паперів. Утім, одразу необхідно зауважити, що товаророзпорядчі цінні папери та чеки не можна розглядати як об'єкти ринку цінних паперів. Адже, як правильно зазначила Л. В. Панова, об'єктами ринку цінних паперів будуть лише ті цінні папери, володіння якими дозволить їх держателям отримати грошову вигоду [19, с. 124]. Такої думки неодноразово дотримуються науковці в юридичній літературі [18, с. 14].

З'ясувавши, які цінні папери можуть виступати об'єктами ринку цінних паперів, визначимо сутність розглядуваних об'єктів цивільних прав.

Безумовно, розкриття сутності цінних паперів не буде повним без ретроспективного аспекту. Історично виникнення перших цінних паперів своїми коренями сягає середньовіччя, а ряд учених вважає, що цей правовий інститут був відомий ще римлянам [9, с. 78]. Зокрема, в Індії праобрази цінних паперів були написані санскритом і мали назву *ondequi*, що в перекладі означає «папір, призначений для циркулювання» [12, с. 60].

Інститут цінного паперу формувався в рамках торгового права, що в період кодифікації європейського права (XVIII – початок XX століть)

було імплементовано до системи цивільного права [13, с. 15]. Історично термін «цінні папери» в юридичній літературі почав широко застосовуватися з другої половини XIX ст. [18, с. 35]. Якщо ж говорити про його витоки в сучасному термінологічному значенні, то можна помітити, що точка відліку його появи та застосування бере початок у §271 Німецького торгового кодексу 1862 р., що надалі було рецепійовано законодавством і доктриною дореволюційної Росії, а пізніше – СРСР і України як однієї із союзних республік [19, с. 97].

Попри таку давню історію появи терміна «цінний папір» слід констатувати відсутність єдиного уніфікованого підходу до розуміння його юридичної природи. На це свого часу вказував М. М. Агарков. Зокрема, він підкреслив, що такий термін не має єдиного чіткого визначення в сучасних законодавствах [6, с.210]. Такої самої думки дотримувався О.В. Шаповалов, який відзначав, що поняття цінних паперів не встигло дотепер прояснитися ні в житті, ні в науці, ні в законодавстві [20, с.82].

Зазначене пов'язане в першу чергу зі складною та багатогранною юридичною природою цінного папера, що і призвело до наявності різних наукових підходів та концепцій, які, у свою чергу, полягають в окремих визначеннях терміна «цінний папір». Окрім цього, не можна не звернути увагу на твердження С. Косик, яка вказує на те, що класична теорія цінних паперів зараз зазнає випробувань у житті в результаті впливу двох чинників – зменшення кількості наявних в обігу цінних паперів на пред'явника із відповідним збільшенням ролі іменних цінних паперів, а також застосування на фондових ринках новітніх технологічних досягнень, зокрема випуску цінних паперів у формі електронних запасів поряд з відмовою від паперової форми документа [15, с. 33]. Дійсно, зазначені чинники так чи інакше розширюють уявлення про цінний папір і, як наслідок, змінюють межу розуміння сутності цінних паперів, що спричинює необхідність перегляду усталених теорій та підходів до розуміння цінного папера як об'єкта цивільних прав.

На сьогодні існує значна кількість досліджень сутності цінного папера, де наявні джерела можна поділити на дві основні групи, а саме економічного та юридичного спрямування. Як влучно зазначає В. О. Лапач, економічну теорію досить побічно цікавить природа цінного папера, що простежується у відмові в сучасних економічних дослідженнях від спроб визначити сутність цінного папера з позиції економічної теорії, обмежившись лише нормативним тлумаченням цього складного явища [17, с. 415]. У зв'язку з цим зростає необхідність у дослідженні категорії «цінний папір» з юридичного погляду, її сутності та правової природи.

Різноманітність розуміння юридичної природи цінного папера

пов'язана не лише з моментом виникнення того чи іншого наукового підходу, що відображає думки науковців на певному етапі розвитку доктрини про цінні папери, а також із суб'єктивним баченням автора правової природи цінних паперів з огляду на рельєфну трансформацію правовідносин у розглядуваній сфері. Не можна не погодитися з думкою В. Л. Яроцького, який зазначає, що основні напрями формулювання поняття цінного папера накопичувалися в період домінування документарної форми їх випуску та обігу [22, с. 134]. У зв'язку з цим можна констатувати, що на сучасному етапі розвитку вчення про цінні папери помітною є незначна кількість фундаментальних досліджень сутності цінного папера з урахуванням сучасних тенденцій розвитку ринку цінних паперів, де провідну роль відіграють цінні папери бездокументарної форми існування. Окрім цього, цікавою є думка О. В. Кологойди, яка наголошує на тому, що з появою нових комп'ютерних технологій цінний папір набув нової «електронної» форми, що взагалі поставило під сумнів використання в такому разі терміна «цінний папір» [14, с. 46] і, таким чином, підвищило нагальність здійснення фундаментальних досліджень даної тематики.

Найпоширенішою в науці є документарна концепція цінних паперів, прихильниками якої вважаються Є.О. Суханов, В.А. Белов та П.В. Крашенінников, Ф.С. Карагусов та інші. Однак з появою цінних паперів бездокументарної форми рельєфно розвиваються інші концепції, зокрема концепція цінних паперів бездокументарної форми, договірна та інструментальна концепції. Так, відповідно до останньої, цінні папери досліджуються за інструментальним підходом, тобто предметом наукової розробки стає правова матерія в цілому [12, с. 60]. Варто наголосити на популярності саме інструментальної концепції в сучасних дослідженнях цінних паперів, адже в її основі лежить намагання примирити дві протилежні концепції цінних паперів (документарну та бездокументарну) завдяки розширенню меж предмета наукової розробки та дослідження широкого спектру поняття цінних паперів без акценту на формі їх існування. Проте не можна заперечувати того, що в основу кожної концепції покладений унікальний підхід суб'єктивного характеру, що базується на дослідженні окремого пласта такого складного та багатогранного правового явища, як цінний папір.

Як наслідок, з огляду на різноманітності наукових підходів до розуміння цінних паперів сам термін «цінний папір», за словами С.Я. Вавженчука, дотепер не має чіткого визначення ні в розмовній мові, ні в законодавстві [9, с. 78]. У більшості випадків законодавство відображає ту чи іншу правову модель цінного папера, запропоновану свого часу доктриною. Саме тому є цікавим нормативний підхід до розуміння цінного папера.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» цінні папери – це документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, що має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам [3].

Таким чином, законодавець визначає цінний папір через поняття документа. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» документ – це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання в часі та просторі. Доктрині також відомі визначення поняття документа. Наприклад, О. Барановський визначає документ як інформаційний запис, що виконаний на паперовому носії, за зміст якого особа, що його склала, несе відповідальність, встановлену законодавством [7, с. 22].

Щодо бездокументарних цінних паперів, слід зазначити таке. Відповідно до ч. 3 ст. 195 ЦК України цінні папери можуть існувати як у документарній, так і в бездокументарній формі відповідно до закону. Як наслідок, необхідно врахувати положення ч. 3 ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», де зазначено, що цінні папери за формою існування поділяються на документарні та бездокументарні. Таким чином, проаналізувавши наведені легальні визначення, можна дійти висновку, що, на думку законодавця, бездокументарний цінний папір може існувати у формі документа. Втім, думається, що бездокументарний цінний папір слід розглядати не як класичний документ, а як обліковий запис або електронний документ. За цих обставин необхідно врахувати Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [4], а саме ч. 1 ст. 5, у якій зазначено, що електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. З огляду на наведене електронний документ є видом документа, а отже, формально має ознаки юридичного документа. Проте зазначене слід розглядати як застосування законодавцем прийому юридичної фікції, адже запропонований підхід не вирішує питання віднесення бездокументарних цінних паперів до категорії речей та можливості застосування щодо них речево-правових способів захисту. В цілому розглядувані легальні визначення не орієнтовані виключно на документарну концепцію цінного папера через віднесення законодавцем бездокументарного цінного папера до юридичної категорії документа.

Цивільний та Господарський кодекси України також містять визначення поняття «цінний папір» та тлумачать його через призму документа. Більше того, Цивільний кодекс України навіть виділяє окрему

главу 14, що присвячена цінним паперам саме як об'єктам цивільних прав, що значно звужує можливості застосування наведеного вище прийому юридичної фікції в контексті захисту прав «власників» бездокументарних цінних паперів.

Стаття 177 Цивільного кодексу України визначає цінні папери одним з об'єктів цивільних прав і прирівнює їх до речей, що не відповідає ч. 3 ст. 195 ЦК України в частині бездокументарних цінних паперів. Адже бездокументарні цінні папери не є речами в їх класичному розумінні, оскільки їм не притаманні відповідні ознаки речей. Хоча, як попередньо було зазначено, законодавець за рахунок ряду норм описав бездокументарні цінні папери як документи, намагаючись таким чином «наблизити» їх до речей. У свою чергу, на противагу ЦК України, п. 7 ст. 139 Господарського кодексу України встановлює, що цінні папери є особливим видом майна суб'єктів господарювання. Як наслідок, на нормативному рівні залишається невирішеною проблема співвідношення категорій «речі» та «бездокументарний цінний папір», а також існує конкуренція правових норм двох кодифікованих нормативних актів, що, безперечно, породжує проблеми правозастосування [9, с. 78].

Аналізуючи поняття цінного папера, не можна не помітити того, що відсутність легального визначення цінного папера є характерною для кодифікованих актів деяких держав, що ще раз підкреслює необхідність уніфікації в питанні розуміння юридичної природи розглядуваного правового явища. Наприклад, Цивільний кодекс Польщі не містить чіткого визначення поняття цінного папера. Зазначене впливає з норми арт. 921-6 Цивільного кодексу Польщі, згідно з якою, якщо зобов'язання впливає з виданого цінного папера, боржник зобов'язаний його виконати при поверненні документа чи пред'явленні його боржнику з метою позбавлення документа його правової сили в загальноприйнятому порядку. Тобто в даному випадку відсутнє визначення поняття цінного папера як такого і є лише вказівка на нерозривний зв'язок між цінним папером та правом, ним закріпленим, що, на думку польських авторів, пов'язано із зайняттям польським законодавцем проміжної позиції між науковими поглядами, що спрямовані на визначення правової природи цінного папера [12, с. 60]. Хоча визначення цінного папера в Законі Республіки Польщі «Про оборот фінансових інструментів» обмежене сферою правового регулювання цього Закону та містить лише перелік фінансових інструментів, які у розумінні цього Закону є цінними паперами.

Законодавство ФРН та Австрії також містить подібний нормативний підхід. Аналізуючи поняття цінних паперів за законодавством ФРН, С. Косик зазначив, що в німецькому законодавстві немає поняття цінних паперів, а тому визначення, що надаються в літературі, є

досить розпливчастими, адже найчастіше вони визначають цінні папери як документи, у яких права володільця закріплені таким чином, що для їх здійснення необхідним є володіння даним документом [15, с.32]. Узагалі з цим можна погодитися лише в частині відсутності прямого легального визначення цінних паперів, оскільки спеціальні закони ФРН все ж такі розкривають поняття паперів, враховуючи власну специфіку сфери правового регулювання. Наприклад, у §2 Закону ФРН «Про торгівлю цінними паперами» [9, с. 78] зазначено, що цінними паперами визнаються всі види цінних паперів, які можуть бути передані, за винятком розрахункових інструментів, торгівля якими здійснюється на фінансових ринках. Звичайно, таке визначення повною мірою не розкриває сутності досліджуваного правового явища, однак його наявність не дає можливості стверджувати про відсутність визначення цінних паперів у законодавстві ФРН.

Не можна не згадати й окремих держав, законодавство яких містить легальні визначення поняття цінних паперів. Наприклад, Цивільний кодекс РФ дає визначення поняття цінних паперів, де, відповідно до ч. 1 ст. 142, цінним папером є документ, що засвідчує з дотриманням встановленої форми та обов'язкових реквізитів майнові права, здійснення чи передача яких можливі лише при його пред'явленні [8, с. 124]. У даному випадку важливим є те, що законодавець підкреслив ознаку пред'явлення цінного папера при передачі або здійсненні майнового права. Подібний нормативний підхід відомий і законодавцю Республіки Білорусь. Так, у ст. 1 Закону Республіки Білорусь «Про цінні папери та фондові біржі» від 12 березня 1992 р. № 1512-ХІІ вказується, що цінні папери (акції, облігації) – це документи, що засвідчують виражені в них та реалізовані шляхом пред'явлення чи передачі майнові права чи відносини займу власника цінного папера стосовно емітента [16, с. 118]. Широке за змістом визначення цінного папера наводиться в Цивільному кодексі Швейцарії. Відповідно до арт. 965 книги п'ятої Цивільного кодексу цінним папером є будь-який документ, яким закріплено право такого роду, що не може бути використано чи передано іншому без цього документа [9, с. 78].

Загалом не можна не помітити, що у випадках, коли законодавець відносить цінний папір до об'єктів цивільних прав, на перший план впливає регулювання процесу їх обігу. Якщо ж у нормативному масиві цінні папери відносяться до особливих видів зобов'язань, законодавець чільне місце віддає регулюванню виникнення та припинення прав за цінними паперами [10, с. 176]. Утім, наведені основоположні нормативні моделі, які реалізуються в законодавстві багатьох держав, є недосконалими. Так, В. О. Лапач зазначив, що цінні папери, як і гроші, не є ні речами, ні майновими правами, а тому необхідним виявляється

конструювання нового законодавчого розуміння цінних паперів як неречових, але матеріальних об'єктів цивільних прав [17, с. 441].

На підставі зробленого теоретичного аналізу можна дійти таких висновків. По-перше, бездокументарний цінний папір слід розглядати не як класичний документ, а як обліковий запис або електронний документ. По-друге, легальні визначення цінного папера не орієнтовані виключно на документарну концепцію цінного папера через віднесення законодавцем бездокументарного цінного папера до юридичної категорії документа. По-третє, на нормативному рівні залишається невирішеною проблема співвідношення категорій «річ» та «бездокументарний цінний папір».

Останнім часом спостерігається активізація діяльності щодо вдосконалення законодавства ринку цінних паперів в Україні. Період з 2011-го до кінця 2012 р. відзначився зрушеннями у вдосконаленні діючих норм законодавства вітчизняного фондового ринку, що виявилось в ухваленні та набранні чинності нових законів та законопроектів, які мають на меті упорядкувати правові відносини на фондовому ринку України та підтримати ефективне його функціонування, однак багато питань залишаються поза межами правового поля та потребують більш чіткого законодавчого регулювання.

Цікавим є питання щодо віднесення заставної до того чи іншого виду цінних паперів. Варто наголосити на тому, що, згідно із Законом України «Про іпотеку», заставні не є іпотечними цінними паперами: вони визначені як окремий вид цінних паперів, хоч і забезпечених іпотекою. Відповідно до ст. 20 цього Закону заставна – це борговий цінний папір. І тут ми бачимо чітку невідповідність цієї норми нормам загального Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», оскільки у ст. 3 «Цінні папери та їх класифікація» заставна віднесена до групи іпотечних цінних паперів, а серед групи боргових цінних паперів вона не фігурує. Таку суперечність між цими нормами необхідно усунути шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 20 Закону України «Про іпотеку», виклавши її у такій редакції: «Заставна – це іпотечний цінний папір, який засвідчує безумовне право його власника на отримання від боржника виконання за основним зобов'язанням за умови, що воно підлягає виконанню в грошовій формі, а в разі невиконання основного зобов'язання – право звернути стягнення на предмет іпотеки» [5].

У результаті аналізу правового регулювання трьох видів іпотечних цінних паперів (іпотечних облигацій, іпотечних сертифікатів та заставних) виявлено неузгодженості норм загального та спеціальних законів. У зв'язку з цим необхідно привести до спільного знаменника віднесення заставної та сертифікатів ФОН саме до іпотечних, а не до інших груп цінних паперів шляхом внесення відповідних змін до згаданих

законодавчих актів. Стан чинного законодавства в частині регулювання механізму іпотечного кредитування свідчить про те, що на сьогодні основну правову базу для його функціонування вже створено. Але її використання на практиці, безумовно, ще виявить багато недоліків, які у процесі практичного застосування законодавства будуть усуватися. Таким чином, поступово буде вибудовуватися ефективний механізм іпотечного кредитування в Україні.

При створенні гармонійної системи правового регулювання обігу деривативів у країні слід врахувати наступне :

- концепцію системи правового регулювання обігу деривативів в Україні та інфраструктури ринку деривативів необхідно будувати на підставі ретельного добору положень світової економічної практики біржової торгівлі з погляду їхньої застосовності для умов України;
- потрібні чіткі підходи до створення ринку деривативів як у плані його саморегулювання, так і в його державному регулюванні;
- предмет правового регулювання ринку деривативів є достатньо широким та включає ф'ючерсні контракти та опціони, у зв'язку з чим система правового регулювання обіг деривативів повинна буде охоплювати велике коло суб'єктів господарювання, визначати нові права і обов'язки з урахуванням тих, що були раніше;
- для розробки системи правового регулювання обігу деривативів, аналізу потребує не тільки законодавство щодо біржової торгівлі, а й законодавство інших напрямків та галузей права;
- розробка системи правового регулювання обігу деривативів потребує специфічних знань, досвіду та аналізу не тільки в юриспруденції; є необхідність у прогнозуванні, економічних, політичних та інших наслідків реалізації запропонованої системи;
- є потреба у визначенні принципового підходу до створення системи правового регулювання обігу товарних деривативів, чи буде вона розроблена на основі і принципах діючого законодавства України, чи окремо розроблена система правового регулювання буде вимагати прийняття нових законодавчих актів та внесення кардинальних змін і доповнень в існуючі.

Більшість експертів притримуються думки, що існуюче на сьогоднішній день законодавче поле є заплутаним, суперечливим і не дозволяє створити ефективно діючий ринок деривативів на сільськогосподарську продукцію [11, с. 48].

Досягти того, щоб законодавче поле сприяло розвитку ринку деривативів, можна за рахунок комплексної реалізації наступних кроків:

1) прийняття спеціального закону, який регулював би обіг деривативів на організаційно оформлених ринках (даний закон має регулювати торгівлю, розрахунки та виконання зобов'язань за

деривативами на організаційно оформленому ринку, тобто стосуватися лише стандартних біржових інструментів – ф'ючерсних контрактів та опціонів; зокрема, в даному законі необхідно: конкретно визначити терміни щодо торгівлі деривативами на організаційно оформлених ринках; визначити державний орган, відповідальний за регулювання торгівлі деривативами на організаційно оформлених ринках, його завдання, функції та межі компетенції; визначити вимоги до специфікації ф'ючерсного контракту та опціону; визначити вимоги, функції та відповідальність біржі, на якій може здійснюватися торгівля деривативами; визначити вимоги, функції та відповідальність розрахункових установ, що обслуговують операції з деривативами на організаційно оформлених ринках);

2) приведення у відповідність вищезгаданому закону всіх законів та інших нормативних актів, які прямо чи опосередковано стосуються обігу деривативів на організаційно оформлених ринках (зокрема, прийняття нової редакції Закону "Про товарну біржу", внесення змін до Закону «Про оподаткування прибутку підприємств» у частині конкретного визначення термінів, внесення доповнень до Закону "Про електронні документи та електронний документообіг" та «Про електронний цифровий підпис», які дозволили б проведення торгів біржовими контрактами в електронному режимі, внесення змін у законодавство про цінні папери, за якими строкові біржові контракти (ф'ючерси та опціони) не відносили б до цінних паперів).

На нашу думку, для ефективного функціонування ринку цінних паперів необхідно передбачити кроки для зростання й розвитку фондового ринку й сектору фінансових послуг шляхом:

- посилення інституціональної спроможності й операційної незалежності регуляторів ринку небанківських фінансових послуг і фондового ринку;
- посилення вимог до управління ризиками, прозорості діяльності й розкриття інформації учасниками фінансового ринку;
- створення законодавчої бази для впровадження нових фінансових інструментів та механізмів перерозподілу коштів, у т. ч. похідних цінних паперів;
- удосконалення регулювання іпотечного ринку, у т. ч. вирішення питання обігу заставних інструментів на іпотечному ринку України;
- створення єдиної системи депозитарного обліку цінних паперів;
- введення єдиних правил розрахунків біржового курсу цінних паперів, запобігання маніпулюванню ціноутворенням на ринку цінних паперів, посилення на законодавчому рівні відповідальності за використання інсайдерської інформації;
- стимулювання збільшення обсягів операцій на організованому

сегменті фондового ринку шляхом продажу на фондовій біржі пакетів акцій до 25 відсотків статутного капіталу приватизованих об'єктів;

- створення законодавчої бази для впровадження нових фінансових інструментів та механізмів перерозподілу коштів;
- посилення інституціональної спроможності й операційної незалежності регулятора фондового ринку;
- посилення вимог до управління ризиками, прозорості діяльності та розкриття інформації учасниками фондового ринку;
- створення єдиної системи депозитарного обліку цінних паперів.

Актуальною проблемою є вдосконалення механізмів валютного регулювання на фондовому ринку. Не вдосконалюючи систему валютного регулювання, неможливо здійснити інтеграцію українського ринку капіталу у світовий ринок. Без цього вітчизняні емітенти не зможуть ефективно реалізовувати цінні папери іноземним інвесторам, а вітчизняні інвестори – купувати іноземні цінні папери. Отже, необхідно здійснити низку заходів щодо покращення ситуації в цій сфері.

Також необхідно запланувати запровадження стимулів щодо здійснення IPO українськими компаніями. При цьому важливо розширювати доступ до фондових бірж для інвесторів-фізичних осіб, здійснити вдосконалення системи звітності ICI, розширення переліку інструментів, у які можуть інвестуватися кошти ICI, запровадити інститут інвестиційних консультантів.

Національні інтереси України вимагають створення ефективно діючого фондового ринку, який забезпечить необхідний для успішних реформ рівень інвестиційного процесу. Отже, проблем, які склалися на ринку цінних паперів в Україні, досить багато. Пояснюється це недосконалою нормативною базою, малим досвідом.

Законодавче регулювання нашого фондового ринку вдосконалюється з процесом реформування економіки країни та накопичення досвіду з випуску й обігу цінних паперів та формування інфраструктури фондового ринку.

Для покращення ситуації на ринку цінних паперів має бути застосований окремий підхід до емітентів з малою кількістю акціонерів, акції яких, згідно з чинними вимогами, не можуть пройти лістинг для котирування на організаційно оформлених ринках і мають право самостійно вести реєстр.

Слід розглянути й питання про те, як проводиться державна політика, скерована на забезпечення реальних надходжень до підприємств за рахунок випуску акцій, переливу капіталів у найбільш ефективні сектори економіки України, що впливає на поведінку інвесторів та емітентів як споживачів капіталів інвесторів.

Становлення ринку цінних паперів в Україні неможливе без активізації процесу соціально-економічних та політичних реформ. Будь-яке масштабне перетворення має бути всеохоплюючим.

Національні фондові ринки світу все більше інтернаціоналізуються. Найважливішим є створення фундаменту для багатогранної спільної праці і ділової інтеграції. Цей обмін досвідом можна виділити як головну опору при подальшому розвитку ринку цінних паперів в Україні.

Результати розвитку українського фондового ринку показують, чого варта спроба прямого впровадження іноземного досвіду без його адаптації до українських реалій. Такий досвід має бути вивчений й адаптований з урахуванням усього комплексу законодавчих і нормативних актів України. Цей шлях забезпечить реальну можливість інтеграції українського ринку цінних паперів у міжнародні ринки. В Україні участь фізичних осіб в інвестиційних процесах характеризується гранично низьким рівнем, що є наслідком недовіри населення до суб'єктів фінансового ринку і держави в цілому, а також негативного досвіду, одержаного в роки функціонування командно-адміністративної економіки. Саме тому першочерговим завданням у цьому напрямі є відновлення довіри населення до держави.

Отже, можна зазначити, що основними завданнями на шляху формування ринку цінних паперів є:

- 1) удосконалення законодавчої бази;
- 2) запобігання порушенням законодавства в даній галузі;
- 3) забезпечення прозорості ринку цінних паперів.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV - <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV - <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. - № 31. – Ст. 268. - <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
4. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 р. № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 36. – Ст. 275. - <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
5. Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 № 898-IV - <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/898-15>.
6. Агарков М.М. Основы банковского права. Учение о ценных бумагах / М.М. Агарков. – М. : БЕК, 1994. – 350 с.

7. Барановський О. Ринок цінних паперів в Україні: стан, проблеми, перспективи / О. Барановський // Банківська справа. – 1997. – № 6. – С. 14 – 22.
8. Вавженчук С.Я. Проблеми виокремлення ознак цінного папера / С.Я. Вавженчук. – Вісник господарського судочинства. – 2013 . – № 1. – С. 118 – 124.
9. Вавженчук С.Я. Проблеми розуміння юридичної природи цінних паперів у пост кодифікаційний період / С.Я. Вавженчук // Вісник господарського судочинства. – 2012 . – № 5. – С. 72 – 78.
10. Дорош Л. Актуальні проблеми захисту ринку цінних паперів в Україні / Л. Дорош // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 3. – С. 168 – 176.
11. Забучинська Т. Порівняльно-правовий аналіз державного регулювання ринку цінних паперів (досвід України та США) / Т. Забучинська // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8. – С. 57 – 60.
12. Забучинська Т. Співвідношення державного регулювання та державного управління на ринку цінних паперів / Т. Забучинська // Юридична Україна. – 2007. – № 7. – С. 44 – 48.
13. Колесник В. Концепція розвитку правового регулювання ринку цінних паперів в Україні / В. Колесник // Фондовое обозрение. – 1997. – № 2. – С. 4 – 15.
14. Кологойда О.В. Правове регулювання фондового ринку України: [навч. посіб.] / О.В. Кологойда. – К. : Хрінком Інтер, 2008. – 320 с.
15. Косик С. Становлення ринку цінних паперів / С. Косик // Економіка. Фінанси. Право. – 2002. – № 3. – С. 32 – 33.
16. Кузнєцова Н. Ринок цінних паперів в Україні: Правові основи формування та функціонування/ Наталія Кузнєцова, Ігор Назарчук. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 525с.
17. Лапач В.А. Система объектов гражданских прав: Теория и судебная практика / В.А. Лапач. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 431.
18. Лінніков В. Становлення ринку цінних паперів в Україні/ В. Лінніков // Банківська справа. – 1997. – № 3. – С. 35 – 47.
19. Ринок боргових цінних паперів в Україні: суперечності та тенденції розвитку: монографія / І. О. Лютий, Т. В. Грищенко, О. В. Любкіна та ін.; за заг. ред. І. О. Лютого; Київський нац. ун-т ім.Т. Г. Шевченка. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 431 с.
20. Шаповалов О.В. Депозитні сертифікати Національного банку України та державні облигації / О.В. Шаповалов // Фінанси України. – 2005. – № 1. – С.82 – 87.

21. Шевченко Я.М. Розвиток цивільного та трудового законодавства України / Я.М. Шевченко, Ж.Д. Завальна, М.В. Старшинський. – Х. : Консул, 1999. – С.125 – 126.
22. Яроцький В. Правовідносини, які виникають з приводу цінних паперів, як елемент механізму цивільно-правового регулювання / В. Яроцький // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 3. – С. 42 – 45.

Товста Світлана Петрівна

старший викладач кафедри правознавства,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ЛОБІЗМ: МЕТОД ЛЕГАЛЬНОГО ВПЛИВУ ЧИ КОРУПЦІЙНА СКЛАДОВА?

Вступ. Незважаючи на відносну новизну для політичного лексикону терміна «лобізм» це явище існувало і в радянській політичній системі. У цей час сформувалися традиції лобіювання, які були прийняті практично без змін новою українською політичною системою. Серед них – широке використання особистих зв'язків і незаконних методів, відсутність реальної конкуренції інтересів, абсолютна непрозорість механізму лобіювання. Донедавна саме поняття лобізму в нашому суспільстві мало негативний відтінок, а назвати людину лобістом було рівносильно докору в закулісних методах впливу. На Заході існування професійних і громадських лобістських організацій – коректні методи впливу на законодавчу і виконавчу владу – і ставлення до них суспільства і населення цілком лояльне.

Результати дослідження. Лобізм (англ. *lobbyism*) – скоординована практика обстоювання інтересів чи чинення тиску на законодавців і чиновників неурядовими організаціями, фінансово-промисловими групами чи етнічними спільнотами на користь того чи іншого рішення. Лобізм також передбачає діяльність зацікавлених осіб, яка сприяє ухваленню органами влади тих чи інших рішень з використанням формальних і неформальних відносин в органах влади. Передусім мова йде про захист інтересів не якоїсь окремої компанії, а цілої галузі. Іноді асоціюється з корупцією і нелегальними методами впливу на прийняття рішень урядовими структурами, хоча лобізм не обов'язково передбачає підкуп державних працівників. Представників зацікавлених груп називаються *лобістами*, а їх групи – *лобі*.

Вважається, що термін «лобі» походить від практики відвідувати депутатів у Центральному Вестибюлі Британського Парламенту (англ. *Central Lobby*). Перша згадка про лобіювання датована 1820 року, коли

представники громадськості намагалися вплинути на прийняття рішення в Конгресі США. Англійською lobby означає "кулуари", "коридори".

За іншою версією, термін походить від різного роду активістів, які очікували президента США в кулуарах готелю, щоб намагатися вплинути на нього і таким чином посприяти прийняттю вигідного їм рішення. 1946 року у США був прийнятий спеціальний закон про лобізм, і зараз цей феномен існує в усіх демократичних країнах. Нерідко лобісти мають свої контори при законодавчих органах. Легалізація цієї діяльності дозволяє зробити прозорими взаємини влади й бізнесу, щоб виборці могли бачити, чиї інтереси відстоює той чи інший політик.

Як показує практика, політика лобіювання може здійснюватися на користь:

- окремих соціальних та політичних сил;
- окремих країн та регіонів;
- стратегій рішень загальнонаціональних або глобальних проблем.

Лобісти – це агенти олігархів, корпорацій, банків, певних соціальних і політичних сил, які прагнуть будь-яким способом встановити зв'язок як з членами законодавчого органу, так і з представниками органів виконавчої влади, та вплинути на їх позицію у вирішенні конкретного питання в парламенті чи органах виконавчої влади. Їх діяльність призвела до виникнення особливого інституту уповноважених агентів-лобістів, які відстоюють інтереси відповідних груп в органах державної влади. Така діяльність настільки поширилася, що, незалежно від морально-етичної оцінки, деякі держави вважали доцільним встановити нормативне регулювання та контроль активності груп тиску.

На сучасному етапі органи влади знаходяться під постійним контролем фінансових та промислових груп, який здійснюється як у відкритих, так і у прихованих формах. Згідно з конституційним принципом розподілу влади на три гілки кожна з гілок є незалежною, проте підприємницькі кола мають багато способів впливати на державні органи в цілому.

Лобізм може мати «тіньовий» характер, бути прихованим від очей громадськості. Лобісти воліють не афішувати свою діяльність, і це цілком їм вдається в умовах відсутності правових норм, що регулюють питання відкритості лобізму, конфлікту інтересів тощо.

Лобістська діяльність може здійснюватися під прикриттям інших видів впливу, поєднуватися з рекламою, PR-акціями.

У пострадянських країнах, у тому числі в Україні, оборот лобістів усіх видів складає мільярди доларів.

На сьогоднішній світова практика знає кілька легальних способів впливу на владу. Перша група способів пов'язана з участю у виборчих компаніях.

Найпростіший варіант – участь представників груп інтересів, різних зацікавлених організацій у виборах. Другий варіант участі організованих груп інтересів у виборах – фінансування виборчих кампаній кандидатів та виборчих об'єднань.

Одним з можливих способів впливу груп інтересів є мобілізація суспільної думки на користь ухвалення необхідного рішення. Способи мобілізації суспільної думки добре відомі. До них, зокрема, належить: організація кампаній у ЗМІ; організація масових акцій, організація гучних судових процесів, інспірування масових звернень до влади з відповідного приводу.

Досить часто стратегія лобіювання безпосередньо пов'язана з роботою з представниками влади. Форми такої роботи різні. Багато з них закріплені в різних нормативно-правових актах, що регулюють діяльність депутатів, державних службовців, органів державної влади та місцевого самоврядування. Серед найбільш відомих такі: розробка проектів нормативно-правових актів та організація їх обговорення; консультування представників влади, у тому числі організація експертиз прийнятих рішень; участь у парламентських слуханнях; участь у роботі консультативних органів та інших.

Усі стратегії засновані на одному – на особистому контакті з представниками влади, відповідальними за прийняття рішення. Ці контакти можна поділити на формальні та неформальні. Неформальні контакти часто передбачають наявність дружніх, сімейних, земляцьких і та ін. зв'язків лобістів та осіб, що приймають рішення. Такі зв'язки поширені й дуже міцні, змушують приймати зовсім безпідставні рішення.

Існує думка, що до депутатів і чиновників достукатися неможливо, насправді ситуація виглядає по-іншому. Більшість депутатів різних рівнів цілком охоче ідуть на контакти з представниками бізнесу.

Дещо інакше йдуть справи з представниками виконавчої влади. Вони завжди включені в ієрархію і тому залежать у прийнятті рішень набагато більшою мірою, ніж депутати. Рядове чиновництво рідко коли здатне вирішити більш-менш принципове питання. Його сила – в особистих зв'язках і вмінні прискорити або затримати просування паперів. Лобіювання починається з чиновників середньої ланки, що очолюють відділи, управління, або різного роду радників, помічників.

Організація контактів з названими особами вимагає попереднього напрацювання зв'язків, наявності рекомендацій і припускає оволодіння певними навичками бюрократичного спілкування і нормами бюрократичного етикету. Велика частина середнього чиновництва активно демонструє вбудований лобізм. Чиновники середнього рівня споконвічно орієнтовані на певні інтереси.

Вирішення «вбудованого лобізму» в органах державної влади й

органах місцевого самоврядування у більшості випадків не під силу середнім і слабким групам інтересів. Стикаючись з цією проблемою, вони можуть вибрати один з двох можливих сценаріїв діяльності – мирний або конфліктний.

У першому випадку основна зброя середніх груп інтересів – оприлюднити тісні зв'язки влади й бізнесу через опозиційні до влади ЗМІ з метою дискредитації конкурентів, «вбудованих лобістів» і їхніх взаємних відносин. У другому – групі інтересів залишається тільки демонструвати свою лояльність, поступатися й домовлятися на максимально прийнятних для себе умовах уже не з самим чиновником, а з його «хазяїном».

Таким чином, особиста зацікавленість та особисті домовленості, неформальні контакти й неформальні відносини сьогодні вирішують практично все.

Висновки. Сьогодні діяльність вітчизняних лобістів не регламентується ніякими законодавчими актами. Лише сила закону встановить межу між лобюванням і діями, що спрямовані на отримання односторонніх переваг, що вже нагадують корупцію. У законі повинно бути прописано, хто може займатися лобістською діяльністю, а хто такого права не має. Наприклад, державний службовець або депутат такого права мати не повинен. Точніше лобювання не може бути для них джерелом заробітку.

Лобізм – свого роду суперник бюрократії. Як і всякий інший соціальний засіб, він може служити як на благо всього суспільства, так і у вузькопартійних, вузькогрупових інтересах. Усе залежить від соціально-економічного, політичного й культурного фону, від ряду обставин, які можуть наділити лобізм або переважно плюсами, або мінусами. Суспільний контроль здатний лише покласти край зловживанню владою, але не може примусити депутата, тим більше чиновника реально перейнятися турботами простих людей, виявляти ініціативу в пошуку нових розв'язань народних проблем. Тому впроваджувати реальне народовладдя і постійно ініціювати розв'язання суспільних проблем здатні лише ті, кого ці проблеми безпосередньо стосуються.

Держава і самоврядні організації мають забезпечити умови для раціональної організації економічних процесів розвитку ринку. Для цього, як мінімум, потрібні відповідні нормативні акти.

Список використаних джерел:

1. Белоусов А.Б. Дискретна модель лобістської комунікації / А.Б. Белоусов // Поліс. – 2006. – № 4. – С. 87 – 101.
2. Вовк С. Парламентський лобізм / С. Вовк, Р. Бриль // "ІнвестГазета". – 2004. – 30 березня – 5 квітня (№13).

3. Зюблук Н. Г. США: лобізм і політика / Н. Г. Зюблук. – М. : Думка, 1976.
4. Колін П. Лобі на службі монополій / П. Колін. – М., 1979.

Шаповал Світлана Миколаївна,
викладач кафедри правознавства,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗАХОДИ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ

У забезпеченні виходу економіки з кризового стану і стабільного її розвитку вирішальну роль відіграє науково обґрунтована інвестиційна політика держави. Саме вона визначає реальні джерела, напрями, структуру інвестицій, здійснює раціональні та ефективні заходи для виконання загальнодержавних, регіональних та місцевих соціально-економічних і технологічних програм, відтворює процеси на макро- й мікроекономічному рівнях. Водночас держава повинна регулювати створення у країні сприятливого інвестиційного клімату, формування й розвиток фондового ринку, сприяти спрямуванню інвестицій у пріоритетні виробництва та ін.

Інвестиції потрібні підприємствам і організаціям для переходу до нормальної економічної діяльності, для переозброєння виробництва, підвищення якості продукції. Особливої значущості ці процеси набувають на макроекономічному рівні.

В Україні ж дотепер не створено обґрунтованої системи державної підтримки інвестиційної діяльності підприємств. Як наслідок цього, в інвестиційній діяльності країни утворилося замкнуте коло, коли недоінвестування народного господарства посилює спад виробництва, що, у свою чергу, спричиняє зниження інвестиційних можливостей суб'єктів господарювання та держави. Вивести Україну з цієї ситуації може лише науково обґрунтована інвестиційна політика держави.

Проблема настільки очевидна, що кількість наукових праць, конференцій та круглих столів з даної проблематики за останнє десятиріччя в Україні підрахувати досить важко. Проблемам державного регулювання інвестиційної діяльності присвячено багато науково-дослідницьких робіт таких науковців, як Ф.А. Важинський, А.В. Колодійчук, А.Ю. Яремко, А. Касприк, Г.С. Стефанишин, О. Шатило та багатьох інших.

Проблема управління інвестиційним процесом, зокрема залучення

іноземного капіталу для розвитку національної економіки, актуальна для багатьох країн із ринками, що розвиваються.

Державне регулювання інвестування в Україні здійснюється в різних правових формах, із застосуванням різноманітних правових засобів.

Так, згідно із ст. 11 Закону України «Про інвестиційну діяльність», Державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики. Воно визначається показниками й соціального розвитку України, республіканськими й регіональними програмами розвитку народного господарства, республіканським і місцевими бюджетами, передбачуваними в них обсягами державного фінансування інвестиційної діяльності [1].

При цьому створюються пільгові умови для інвесторів, які здійснюють інвестиційну діяльність у найважливіших для задоволення суспільних потреб напрямках, насамперед у напрямку технічного вдосконалення виробництва та впровадження відкриттів і винаходів.

Також, згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність», державне регулювання інвестиційної діяльності включає: управління державними інвестиціями; регулювання умов інвестиційної діяльності; контроль за здійсненням інвестування всіма інвесторами та іншими учасниками інвестиційної діяльності [1].

Проте зазначені положення закону не віддзеркалюють усіх форм та засобів, що застосовує держава у сфері інвестиційної діяльності взагалі і щодо державного інвестування зокрема. Недостатність інвестиційних ресурсів у економіці України спонукає до пошуку різноманітних шляхів стимулювання інвестиційних надходжень, які здатні забезпечити належні умови інвестиційної діяльності шляхом вибору ефективних форм державного регулювання.

Державне регулювання умов інвестиційної діяльності здійснюється шляхом прямого (адміністративно-правового) та непрямого втручання в інвестиційну діяльність [3, с.264].

В Україні існують наступні форми державного регулювання інвестиційної діяльності:

- прийняття законів та інших нормативних актів, що регулюють інвестиційну діяльність;
- надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв;
- встановлення державних норм та стандартів;
- встановлення антимонопольних заходів;
- регулювання участі інвестора у приватизації власності;

- визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами;
- забезпечення захисту інвестицій тощо.
- бюджетно-податкова політика;
- грошово-кредитна політика;
- амортизаційна політика;
- регулювання фондового ринку;
- інноваційна політика;
- політика заохочення іноземних інвестицій;
- інші непрямі форми державного регулювання інвестиційної діяльності.

На сьогодні Україною вже зроблено певні позитивні кроки на шляху до підвищення інвестиційної привабливості країни. Зокрема, створено правове поле для здійснення інвестиційної діяльності. Дана сфера регулюється Законами України «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування», «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження», тощо, якими передбачено:

- державну гарантію захисту інвестицій незалежно від форм власності;
- відшкодування збитків, включаючи упушену вигоду й моральну шкоду, завдану їм унаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами України чи посадовими особами передбачених законодавством обов'язків щодо іноземного інвестора;
- повернення інвестиції іноземному інвестору в натуральній формі або у валюті інвестування без сплати мита, а також доходів з цих інвестицій у грошовій чи товарній формі в разі припинення інвестиційної діяльності;
- застосування національного режиму валютного регулювання та справляння податків на території України до суб'єктів підприємницької діяльності або інших юридичних осіб, створених за участю іноземних інвестицій, незалежно від форм та часу їх внесення.

Також на середню та довготермінову перспективу Уряд розробив Стратегію національної модернізації до 2020 р., основні напрями якої побудовано так, щоб дати відповідь на кожний виклик, що стоїть перед Україною, серед яких – нестабільність світової економіки загалом та окремих її складових на тлі посилення конкуренції в напрямку залучення стратегічних інвестицій (фінансових, людських, енергетичних, продовольчих) [2, с.141].

На сьогодні в Україні, крім зовнішніх інвесторів, є і власні внутрішні потенційні інвестори. Однак для ширшого залучення

внутрішніх інвестицій необхідні механізми, які б сприяли залученню тінювих капіталів. Вирішення цієї проблеми потребує розроблення державних програм. Пріоритетними можна визнати ті напрямки інвестування, які спроможні в порівняно короткий термін забезпечити відчутні зрушення в економіці країни.

Отже, для створення сприятливого інвестиційного клімату держава використовує різноманітні типи регулювань – податкове, фінансово-кредитне, антимонопольне тощо. Покращення якості регулювань дасть змогу реалізувати потенційні можливості суб'єктів економічної діяльності, спрямовані на отримання прибутку від своєї діяльності, а відтак, – наповнення бюджету та створення робочих місць у регіоні.

Таким чином, створення, відповідно до ринкових засад, механізму взаємодії інвестора й органів державної влади в управлінні інвестиційним процесом та лібералізації економіки дасть змогу залучити якомога більше інвестиційних ресурсів в економіку країни.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про інвестиційну діяльність», прийнятий Верховною Радою України від 18.09.1991, №47.із змінами від 15.04.2014[Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://rada.gov.ua>.
2. Важинський Ф.А. Механізм регулювання інвестиційної діяльності в регіоні / Ф.А. Важинський, А.В. Колодійчук, А.Ю. Яремко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.7. – С.138 – 143.
3. Касприк А. Формування державного механізму управління інвестиційним процесом / А. Касприк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С.262 –269.
4. Стефанишин Г.С. Інвестиційна діяльність в період кризи // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.9 – С.245 – 250.
5. Шатило О. Інституційні особливості державного регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності: порівняльний аналіз України і США. / О. Шатило // Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації: матеріали підсумкової науково-практичної конференції з міжнародною участю, 30 жовтня 2009 року:у 2-х томах. – Т. 2. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. – С.151 – 157.
6. Соціально-економічний розвиток України за 2012 рік – К.: Вид-во Держкомстат України, 2012. – 29 с.
7. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2012 році від 14.02.2013 р. № 03.5-27/217 [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України; ред. О. Г. Осауленко. – Режим доступу: <http://ukrstat.org>

Яковенко Віра Сергіївна,
старший викладач кафедри правознавства,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ: ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕФОРМАЦІЇ

За два сторіччя, що пройшли з моменту своєї появи в полі зору європейської філософії, проблема нігілізму перетворилася на одну з найбільш актуальних проблем сучасної онтології. Уже в роботах Ніцше і Хайдеггера нігілізм отримав визнання як одна з основних проблем сучасного онтологічного мислення, оскільки був визнаний конституюючим моментом, що організовує сам спосіб розуміння буття. Подібне визнання, з одного боку, свідчило про кризу європейського раціоналізму, а з іншого, – спонукало до дискусій про можливості нового розуміння основних онтологічних категорій. У першу чергу це стосувалося поняття «буття» [16, с.78].

У наші дні проблема нігілізму отримує все більш глибоке і широке висвітлення у зв'язку з критикою нігілістичних підходів до онтології в постмодерністській філософії. Джанні Ваттімо в цьому зв'язку говорить про онтологію актуальності, сама суть способу мислення в якій пов'язана з досягненням сутності і перспектив нігілізму [6]. Таким чином, актуальність теми багато в чому обумовлена тією роллю, яку відіграє сутнісне осмислення нігілізму в розумінні процесів трансформації категоріального мислення в онтології.

Новий сплеск інтересу до нігілізму в сучасній онтологічній теорії обумовлений не тільки загальнокультурною та історичною ситуацією початку ХХІ століття, але й глибинними процесами, що відбуваються всередині самої онтологічної теорії. Криза класичної парадигми новоевропейського онтологічного теоретизування, що претендує на радикальний розрив з традицією постмодерністських онтологій з їх міркуваннями про вичерпаність онтологічного жанру, змушують замислитися про ступінь і характер проникнення нігілістичних умонастроїв в онтологію [9].

У Конституції України визначені основні засади розбудови правової держави, які базуються на теорії природного права [1]. Сформульовані нагальні проблеми, що вимагають термінового розв'язання в економічній, соціально-політичній та правоохоронній сферах.

Так, в економічній сфері поглиблюється криза, що призводить до масового зубожіння народу, спричиняє хаос у процесі здійснення державно-правової реформи, створення ринкової економіки. Значні

проблеми виникають унаслідок упровадження нових форм власності, які не мають достатньої правової регламентації, а це, у свою чергу, є причиною зростання організованої злочинності, корупції, “тіньової економіки”.

У правоохоронній сфері найважливішою проблемою є удосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини та громадянина, що є ядром демократичного суспільства, головним принципом правової держави. Тому незадовільний стан з реалізацією прав людини як вищої цінності, проголошеної Конституцією України, потребує найшвидшого виправлення [17].

Необхідна розробка нової філософсько-правової концепції правоохоронної діяльності, яка б відповідала специфічним реаліям життя в перехідний період від адміністративно-командної до ринкової економіки, від тоталітарної до демократичної суспільно-політичної системи [4]. Дана концепція має бути спрямована на утвердження демократичних установ, що запобігало б розмиванню її силодіючого змісту в суспільстві під виглядом демократичної демагогії і скочуванню до методів поліцейсько-бюрократичної держави.

Гуманістична філософія права передбачає соціально-правову захищеність громадян, а тому сьогодні потрібне не “залатування дірок” у старому законодавстві, а принципово нова концепція розробки нормативно-правових актів. Затягування з прийняттям нових кримінального, кримінально-процесуального, цивільного кодексів пов’язане, на думку автора, з їх філософсько-правовою невизначеністю – на яке суспільство має бути спрямована їх дія. Цьому сприяє різнобіжність у соціально-політичних орієнтаціях різних верств нашого населення. Ми вважаємо, що необхідне нове тлумачення складових правоохоронної діяльності – правотворчості, правовиконання, правозастосування, щоб чіткіше визначити функції тих чи інших юридичних інституцій.

Термін нігілізм ввів ще блаженний Августин для позначення людей невірних; в середні віки словом *nihilista* називали помилково віруючих чи еретиків. Пізніше ми можемо знайти латинське *nihil* (“ніщо”) як своєрідний засіб переходу від розумової метафізики до філософії віри і почуття у Фрідріха Якобі, німецького філософа і письменника. У його відкритому листі до Фіхте дуже часто зустрічається слово “ніщо”, а також ідеться: “Повірте, мій дорогий Фіхте, мене аніскільки не засмутився, якщо ви чи хто б то не було назве те хімеризмомучення, протиставлене мною ідеалізму, який я викриваю в нігілізмі...” [10, с.83]

Минуло багато століть, але ідеї “насилства заради благополуччя до цих пір знаходять відгук у серцях мільйонів наших співгромадян. І тому, напевно, зовсім не дивні відбуваються нелегітимні процеси у всіх сферах

життєдіяльності суспільства, усіх гілках влади.

Правовий нігілізм – продукт соціального середовища, результат реально існуючих суспільних відносин. Обумовлений він багатьма причинами, серед яких, зокрема, низький рівень правової культури. У свою чергу, формування правової культури на шляху подолання явищ правового нігілізму неможливе, якщо для цього немає об'єктивних підстав [7].

Як наголошувалося вище, головним джерелом правового нігілізму на сучасному етапі є, безперечно, кризовий стан українського суспільства. Соціальне напруження, економічні негаразди, розпад колишнього єдиного життєвого простору, регіональний сепаратизм, дезінтеграція, конфронтація гілок влади, морально-психологічна нестійкість суспільства і багато іншого не тільки не сприяють подоланню правового нігілізму, а й постійно відтворюють і помножують його. На думку вітчизняних науковців, правовий нігілізм – небезпечне соціальне явище, яке може стати серйозною перешкодою на шляху соціально-економічних та державно-правових реформ.

Існування правового нігілізму безпосередньо впливає на стан законності і правопорядку в суспільстві, тому досягти реальних успіхів у реформуванні суспільства в умовах економічної кризи та політичної нестабільності можливо лише за умов усунення деформацій правосвідомості та підвищення рівня правової культури населення [12].

Вагомий внесок у дослідження проблем правового нігілізму, формування професійної правової культури та правової свідомості було зроблено у працях вітчизняних та російських правознавців С.С. Алексєєва, О.В. Волошенюка, М.І. Козюбри, В.М. Кудрявцева, О.А. Лукашової, О.Ф. Скаун, В.А. Туманова та ін.

Таким чином, як правило, нігілістичні погляди особливо сильні у кризові періоди соціального та історичного розвитку суспільства (політичні негаразди, революційні перевороти, різного роду реформи). Зводяться нанівець позитивні результати, не враховується набутий досвід, до того ж цей процес є стихійним та неконтрольованим, супроводжується втратою соціальних орієнтирів та безладом [14]. Нерідко нігілізм набуває руйнівних форм, у своїх крайніх проявах зникається з різними анархічними, ліво- та праворадикальними течіями, максималізмом, політичним екстремізмом. Проаналізувавши зазначене вище, можна однозначно стверджувати, що такий фактор, як правовий нігілізм негативно впливає на показник рівня злочинності в умовах формування правової держави та суспільства з високою правовою культурою, а щоб усунути злочини, що частково або повністю обумовлені таким фактором, потрібно сфокусувати і спрямувати значні зусилля саме на превенцію таких злочинів, використовуючи для цього в першу чергу

культивування правової культури, адже людина, яка є носієм високої правової культури, є носієм набагато меншого потенційного ризику вчинення злочину, аніж людина з правовим нігілізмом [5].

Отже, подолання деформації правової свідомості та підвищення рівня активної та свідомої участі громадян у політичних процесах є обов'язковою умовою формування громадянського суспільства і правової держави. Українська держава повинна розробити державну політику, спрямовану на підвищення громадської правової свідомості як основного чинника формування громадянського суспільства. Така політика має розроблятися з урахуванням особливостей історичного досвіду України та іноземних держав.

Негативний вплив на розвиток держави, як демократичної, правової, має і правовий романтизм, або юридичний фетишизм, як показник низького рівня правової культури, як форму прояву правового нігілізму [11]. Вони полягають у перебільшенні ролі юридичних заходів, дії законів, права в житті суспільства. Частина населення пов'язує вирішення власних проблем з прийняттям правильних нормативно-правових актів [15]. Але право, закони, кодекси самі по собі не вирішують життєво важливі проблеми, а тільки створюють умови для їх цивілізованого вирішення: без активної діяльності самих громадян, суб'єктів перетворення норм права в життя, високого рівня їх правової культури норми права нічого не варті.

Отже, хоча в Конституції України наша держава проголошена соціальною і правовою, вона ще не створила умови для забезпечення гідного людини життєвого рівня, не гарантувала конституційно проголошених соціальних послуг, унаслідок чого вона ще не є соціальною державою. Водночас вона ще не є і правовою, оскільки не завершена державно-правова реформа, мають місце правовий нігілізм, низька правова культура громадян та посадових осіб. Не подолавши правового нігілізму, не можна створити правову державу, а з іншого боку, кожний крок на шляху розбудови правової держави означає послідовне розв'язання проблеми правового нігілізму. Тому можна сказати, що ми маємо не правову державу, а “напівправову” або ж “частково” правову. Правова держава для України ще не є реальністю, а певним ідеалом, що має програмне значення, до якого ми повинні поступово наблизитись, долаючи на цьому шляху соціально-економічну кризу і залишки тоталітаризму, що виступають джерелом існування та відтворення правового нігілізму.

Список використаних джерел:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. –1996. – № 30. – С. 141.

2. Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 8 грудня 2004 р. № 2222-ІУ // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №2. – С. 44.
3. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035-р // Офіційний вісник України. – 2007. – №9. – С. 328.
4. Бодрийяр Жан. Система вещей. Система верей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bookz.ru/authors/jan-bodriiar>
5. Братасюк В., Братасюк М. Правова культура: Залежність рівня її розвитку від зрілості особистісного начала // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/403655/>
6. Ваттімо Джанні. Насилие это то, что препятствует задавать вопросы [Електронний ресурс]: «ИНДЕКС». – Режим доступу: <http://index.org.ru/infospace/398vatt.html>
7. Вольтер Беньямін Мир, каков он есть [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bookz.ru/authors/vol_ter.html
8. Дерріда Ж. Голос та феномен [Електронний ресурс]: Бібліотека Самсонова. – Режим доступу: <http://www.koob.ru/derrida/>
9. Дюркгайм Є. О разделении общественного труда [Електронний ресурс]: електронна бібліотека студентства. – Режим доступу: <http://www.modernlib.ru/books>
10. Іщук І.В. Правовий нігілізм як явище правової дійсності: природа, сутність та шляхи подолання / І.В. Іщук // Держава і право: збірник наукових праць. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – Випуск 43. – С. 87– 92.
11. К'еркегор С. Філософські крихти [Електронний ресурс]: Бібліотека Самсонова. – Режим доступу: <http://www.isras.ru>
12. Концепція громадянської освіти в Україні // II Інформаційний бюлетень проекту «Освіта для демократії в Україні». – К., 2010. – Вип. 2 [Електронний ресурс]: Бібліотека Самсонова. – Режим доступу: <http://www.isras.ru>
13. Лукашова О.А. Правовий нігілізм: питання правової культури та просвіти [Електронний ресурс]: Бібліотека Самсонова. – Режим доступу: <http://www.isras.ru>
14. Малиновський О.О. Провідображення державно - правових норм у пам'ятках художньої літератури [Електронний ресурс]: міжнародні науково-практичні інтернет-конференції за різними юридичними напрямками. – Режим доступу: <http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=>

15. Туманов В.А. О правовом нигилизме // Сов.государство и право. – 1989. – №10 [Електронний ресурс]: Бібліотека електронних видань. – Режим доступу: <http://books.google.ru/books?id>
16. Хайдеггер М. Феноменологические интерпретации Аристотеля (Экспозиция герменевтической ситуации) / [пер. с нем., предисл; науч. ред., сост. Н.А. Артеменко. – СПб.: ИЦ "Гуманитарная Академия", 2012. – 224 с.
17. Юнгер Эрнст. Судьба нигилизма (сборник авторов: Э. ЮНГЕР, М. Хайдеггер, Д. Кампер, Г. Фигаль). – Издательство Санкт-Петербургского университета, 2014 [Електронний ресурс]: Бібліотека електронних видань. – Режим доступу: <http://books.google.ru/>
18. Юридична енциклопедія: 5 том (П-С) / [редакційна колегія: Ю.С. Шемшученко, М.П. Зяблюк, В.П. Горбатенко та ін.]. – К.: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажанова, 2003. – 733 с.
19. Яннарас Христос. Постмодерная метафізика / Яннарас Христос. – М.: Истина. – 2009. – 291 с.

СЕКЦІЯ 6. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА (СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС)

Демченко Надія Олександрівна,
к. п. н., доцент, професор кафедри перекладу та іноземних мов,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"
Кривохижа Аліса Олегівна,
студентка 3 курсу спеціальності «Журналістика»,
ПНПУ імені В.Г. Короленка

ОСОБЛИВОСТІ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ (НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛУ, ВИДАНОГО В ПОЛТАВІ)

Існує короткий перелік визначень, що характеризують поняття енциклопедії. Слово походить від грецького словосполучення «enkyklious paedia», що означало «навчання за всім колом знань». На сьогодні існує кілька основних наукових тлумачень поняття. Українська Радянська Енциклопедія дає таке визначення: енциклопедія – наукове або науково-популярне довідкове видання, яке містить найістотнішу інформацію з усіх або окремих галузей знань та практичної діяльності [1]. Визначення К. Серажим беремо за основу: енциклопедія – це однотомне чи багатотомне довідкове видання, яке містить в узагальненому вигляді основні відомості з однієї або всіх галузей знань і практичної діяльності, викладені у коротких статтях і розташованих в алфавітному або систематичному порядку. Тож у цьому визначенні коротко схарактеризовано чітку типологічну природу та структуру енциклопедії. [2, с. 11].

Енциклопедія є одним зі складників схеми поділу довідкової літератури.

Сучасна класифікація енциклопедичних видань є досить складною і розглядається з багатьох аспектів по-різному.

Сучасні учені поділяють енциклопедії за трьома різними аспектами: 1) за цільовим призначенням – наукові, науково-популярні; 2) за читачьким призначенням – масові; фахові дитячі; 3) за характером інформації – універсальні; галузеві; спеціалізовані [2].

За структурою енциклопедії бувають алфавітні, хронологічні або змішані (тобто в поєднанні того чи іншого способу розміщення матеріалу у виданні.) В енциклопедії також можуть розміщуватися матеріали в хаотичному порядку, але вони можуть мати свій алфавітний покажчик.

Також за особливим розташуванням матеріалу можна виокремити і логіко-тематичні (тобто розподіл за певними тематичними блоками і, відповідно, послідовний виклад матеріалу з конкретно окресленої теми).

За обсягом енциклопедії можна розмежувати так (за класифікацією К. Серажим та дещо уточнено): 1) одностомні – 1 том; 2) багатотомні – 2 та більше томів: до 3 томів (енциклопедичні словники, як правило); 4 – 6 томів (коротка енциклопедія); 10 – 12 томів (мала енциклопедія); 3) велика енциклопедія – від 12 томів (УРЕ – 17 томів) За форматом енциклопедії можуть бути також настільні, портативні та кишенькові.

Широта розгалуження такого типу видань, з одного боку, надає їх укладачам багато можливостей для втілення ідей та задумок, а з іншого, – ставить перед ними складні завдання, що потребують від авторів енциклопедій обізнаності як із змістовим наповненням, що планується до вміщення у виданні, так і знання основних особливостей подібної літератури, її основних утворюючих факторів та критеріїв.

При підготовці таких видань потрібно враховувати основні 4 вимоги до формування енциклопедичного матеріалу: 1) високий науковий рівень статей; 2) дотримання низки норм – орфографічних, стилістичних, логічних та ін. 3) енциклопедичні тексти в жодному випадку не мають бути примітивними, спрощеними за своїм змістовим та смисловим наповненням. Автор повинен дотримуватися наукового чи науково-публіцистичного стилю, вираженого та стриманого тону, і матеріал повинен подаватися без «применшення» інтелектуального рівня читача. Об'єм є одним з найважливіших факторів, що й визначають даний тип літератури. Авторитетність, точність і достовірність вміщених у статті фактичних даних не повинна викликати сумніву. Для енциклопедії, як і для будь-якого довідкового видання, дуже важливою є зручність пошуку, що залежить від способу розміщення фактичного матеріалу.

Зручність пошуку й виокремлення інформації, в отриманні якої зацікавлений читач, досягається також композиційним та графічним оформленням.

Схарактеризуємо становлення й розвиток довідково-енциклопедичного видавництва України в місті Полтаві.

Щоб схарактеризувати саме полтавську літературу енциклопедичного характеру, необхідно було проаналізувати загальний стан такого типу видавництва в Полтаві. Аналіз проводився шляхом ознайомлення з кількома обраними виданнями, співставленням та їх порівнянням.

За перше видання ми взяли енциклопедію «Полтавська область. Природа, населення, господарство» (1998 р.), а за друге – «Полтава» (2001 р.). Було обрано саме ці доробки через їх споріднену жанрово-

стилістичну природу, аби виявити специфічну природу полтавської енциклопедистики.

Перше, на що необхідно звернути увагу, – це визначення самою редакцією конкретного виду своєї публікації. І перше і друге видання зазначаються як нариси (1 – «географічний та історико-економічний нарис» [4], 2 – «історичний нарис» [5]). Тож необхідно з'ясувати, чи є одне й інше видання енциклопедіями як такими.

Якщо проаналізувати кожне видання окремо, можна виявити певні відмінності між ними. Порівняємо їх з метою визначення енциклопедичних ознак, виходячи з поданих раніше вимог до їх укладання й редагування та їх видоутворюючих елементів.

Полтава. Полтавська природа, населення, господарство» має чіткий поділ на розділи (за тематичним принципом). Зміст становить різногалузева інформація, пов'язана з історією розвитку, культурою, господарством та інших ланок у Полтаві та Полтавській області.

Публікація має часткові елементи самостійного жанру нарису, проте чітке розмежування тематичних частин може вважатися ознакою енциклопедичного видання.

Публікація «Полтава (Історичний нарис)» має менш чітко окреслену структуру і побудована за принципом хронології, що висвітлює історію розвитку міста.

Дамо характеристику кожному з них за наявною системою класифікації.

Видання «Полтавська область. Природа, населення, господарство»: 1) науково-популярне; 2) масове; 3) краєзнавче (регіональне); 4) за розташуванням матеріалу – логіко-тематичне, послідовне; 5) видання одностомне, настільне.

Видання «Полтава (Історичний нарис)»: 1) науково-популярне;

2) фахове/вузькоспеціальне, за специфічними інтересами (для істориків та краєзнавців, культурологів тощо, а також для тих, хто цікавиться історією полтавського краю); 3) краєзнавче галузеве (краєзнавство з історичного аспекту); 4) за розташуванням матеріалу – хронологічне (за хронологією років); 5) видання одностомне, настільне.

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що і перше і друге видання підпадають під категорію енциклопедичних видань.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія [стаття] / Українська Радянська Енциклопедія. Головна редакція Української радянської енциклопедії. – К. : Поліграфкнига, 1979. – Т. 4, с. 39 – 40.
2. Редагування довідкової літератури : навч.-метод. посіб. / упоряд. К. С. Серажим. – К. : А. В. Паливода, 2012. – 116 с.

3. Харлан А. П. Особливості редакційного опрацювання енциклопедичного видання / редагування А. П. Харлан. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – С. 252 – 260.
4. Полтавська область: природа, населення, господарство. Географічний та історико-економічний нарис. – Видання 2-е, доповнене і перероблене / за редакцією К. О. Маца. – Полтава : Полтавський літератор, 1998 – с. 336, іл. + вкл.
5. Полтава. Історичний нарис. – Полтава : Полтавський літератор, 1999. – 280 с., іл. + 24 с. вкл.
6. Полтавіка. Полтавська Енциклопедія: У 12 томах. – Том 12: Релігія і церква / гол. ред. О. А. Білоусько; ред. кол.: Ю. М. Варченко, А. М. Киридон, В. О. Мокляк, Т. П. Пустовіт, В. М. Ханко, С. В. Хорев. – Полтава : Вид-во «Полтавський літератор», 2009. — 756 + XL с, іл., схеми, карти, табл.

Demchenko Nadija Olekxandrivna,
candidate of education, professor, head of translation and foreign
languages department, Poltava Institute of economics and law
Symachevska Zhanna Mykolayivna,
candidate of philology, associate professor,
Poltava Institute of economics and law

BLUE-EYED TYPE ADJECTIVES IN MACHINE-BUILDING TERMINOLOGY

Compounding is acknowledged to be an extremely productive category of word-formation in Modern English. It is one of the main ways of language development and the principal source of enriching it at the expense of the existing language material. It presents the main direction in the word-stock development and particularly in compounding where the new tendencies and regulations of language development are clearly seen. Consequently, investigating structural and semantic peculiarities of all kinds of compounds is up-to-date, extraordinarily important and therefore has deserved special consideration of scholars. Apart from this new means and ways of coining new words resorted to in the process of word-making have been revealed. It has been stated that compounds and derivative compounds including bahuvrihi (blue-eyed type of derivational compound adjectives) lead the way in extension of the English vocabulary [3, c. 10-14]. It should be underlined that they are exceptionally productive [6, c. 39] in the English language. And this is unanimously recognized by linguists and terminologists [7, c. 85; 4, c. 137].

The like formations have existed since the Old English period. At that

time they denoted people, animals or things characterized by what is expressed in the compound. Its meaning is in its name: bahuvrihi – having much rice [7]. The succession of the process of their formation can be shown as follows:

- Long legs – [(long leg) + -ed] = long-legged;
- Kind heart – [kind heart) + -ed] = kind-hearted;
- Black beard – [(black beard) + -ed] = black-bearded.

It should be noted that of all exocentric derivational compound adjectives only bahuvrihi express possession of quality or a characteristic feature of an object under description. Due to this peculiar feature the words got the name of possessive exocentric derivational compound adjectives. The phenomenon of possession can be found by transformation of word combinations into semantically adequate compound adjectives:

- One having long hair – (long hair) + -ed = long-haired;
- One having long tail – (long tail) + -ed = long-tailed;
- One having soft voice – (soft voice) + -ed = soft-voiced;
- One having long arm – (long arm) + -ed = long-armed.

But this does not mean that all bahuvrihi are made by “rolling up” word combinations into compounds. They may be coined on productive word-forming patterns existing in the language:

n + n, adj + n, (n + n) + -ed, (adj + n) + -ed – black-head, blue-blood, pig-headed, low-winded, weak-headed [3, c. 14].

Nowadays having left the limits of standard English, these words have found their wide application in the field of science and technology. Below illustrative examples of bahuvrihi words functioning in various sublanguages are given:

Fair-haired fellow (fiction);	Two-leg magnetic circuit (physics);
Low-priced goods (economics);	Right-angled triangle (mathematics);
High-strength metal (chemistry);	Angular-headed (machine-building).

Before describing structural and semantic peculiarities of these compounds we should make some remarks concerning their nature.

In the 16th century early bahuvrihi were formed on the pattern adj + n. Later on numerals and Participles appeared as the first component and the Participle suffix –ed legalized the word consisting of two components in the class of adjectives. The suffix –ed defines the word on the whole and not the second component only, it is a grammatical dominant of the word.

Bahuvrihi words of the mentioned above sublanguages (fiction, economics, chemistry, physics, mathematics and machine-building) were checked by statistic analysis for the presence, distribution and frequency in the corresponding texts [2, c. 31]. The data of the analysis convincingly proved that the frequency of bahuvrihi in machine-building is considerably higher than in other sublanguages and more than that, they are specific for this branch. It can be explained by the fact that technical terminology is a rapidly developing

and a mobile field of knowledge in which there is always necessity to name things, elements or phenomena. In addition the amount of possible signs in a “piece” of reality which are to be described by these words is also great [5, с. 60-61]. This is the reason for their high frequency in machine-building and for our interest in studying them.

Bahuvrihi selected for analysis and thorough studying (they made 3048 units in machine-building, and they are really this type of words as they all correspond to the semantic criteria of possession) were checked for their conformity to the following criteria: semantic, syntactic, orthographical, the criteria of indivisibility and structural integrity. Semantic criterion is the main one. As a result of this analysis it became obvious that these words are compounds (iron-base) or derivative compounds (computer-based).

Then they were subjected to word-building analysis. The patterns on which they are coined were singled out. Their comprehensive study gave nice opportunity to observe the peculiarities of the compounds, to mark tendencies and regulations in their development and in the English language vocabulary as a whole. These patterns are:

1. (adj. +n) + -ed double-faced, heavy-ribbed, thick-walled, open-ended;
2. adj. +n high-accuracy, high-speed, low-tonnage, high-efficiency;
3. (num + n) + -ed 3-ended, 8-station, 2-stage, 2-spindle;
4. num. +n ten-head;
5. (n+n) + -ed ring-shaped, carbide-tipped;
6. n+n nylon-coat, water-jacket;
7. (abbr.+n) + -ed U-shaped, T-slotted;
8. abbr + n O-ring, D-shape, T-bed, V-groove;
9. (P_I + n) + -ed hinged-plated, fixed-plated, stepped-plated;
10. P_{II} + n knurled-head, fixed-head, stepped-diameter;
11. (P_I + n) + -ed rotating-plated, sliding-plated;
12. P_I + n sliding-head, rotating-spindle, travelling-column.

It is quite clear that the patterns in machine-building are variable, greater in number and structurally different from those ones in standard English. This can be explained by extralingual and lingual factors, that testify specificity of the mentioned technical field the presence of particular notions and objects which are to be given names.

The patterns with P_I and P_{II} as the first components are later formations in the language [8, с.220]. But it is worth underlying that they are more numerous in terminology than in standard English.

Quite new patterns absent in standard English are those ones having letter designations (they are called in this paper abbr. – abbreviations). This is an extralingual factor explaining functioning of these patterns in technical field.

Lingual factors explaining changes occurring in the described words are as follows.

1. As is seen from the patterns, alongside of suffixal compounds there are semantically equivalent suffixless formations. In standard English the number of the latter is small [7], but overwhelming majority of these words are suffixal. It is quite opposite in machine-building terminology. Here only 8,4% or 257 units (of the total number of 3048 bahuvrihi underanalysis are suffixal. This phenomenon is their structural peculiarity here. Particularly in machine-building terminology this phenomenon with great reason can be considered as regularity. Actually there are no valid reasons for using suffixless patterns instead of suffixal, as it has been found in the process of investigation. Apart from this there are no semantic differences between them [1. C.180-186]. It should be stresses that suffixless compounds demonstrate the tendency of their further development.

2. The suffix is mainly added to stem forms –side, -core, -lip, -wire, -form, -edge, -tooth, -blade, -weel:

double-sided forms

double-ended milling machine

horizontal-cored hole

thin-walled plastic tank

3. Compounds having stem forms –base, -wall, -end, -head and some others as the second component can and be both suffixal and suffixless:

double-wall tank

double-walled tank

angular-head machine

angular-headed machine

aluminium-base alloy

aluminium-based alloy

double-side unit

double-sided unit

4. Word-building structure of bahuvrihi greatly depends on syllable composition of their stem forms.

1) Multisyllable stem forms cannot expand with new syllables:

High-accuracy, 2-cylinder, low-efficiency

2) Phonetic composition does not allow addition of extra sounds:

4-piece, 3-jaw, rotary-table. The tendency is seen here to avoid phonetical inconvenience when pronouncing them with the suffix -ed.

3) The origin of stem forms is of special importance in technical sphere as a whole and in machine-building terminology in particular. Stem forms loaned from classical languages prevail here and they also cannot join the suffix –ed:

–axis, –amperage, –helix, –stylus.

5. There is one more interesting fact about suffixalbahuvrihi. In main the suffix is added to the words which are supplied with it in standard English.

Being applied in terminology these stem forms have kept the ability to join the suffix:

long-armed (girl)	double-armed (lever)
round-faced (woman)	rubber-faced (tailstock)
square-headed (man)	angular-headed (machine)

Nowadays the suffix -ed is losing its word-building function and does not provide its grammatical and syntactic links. Suffixless formations are successfully used together with suffixal ones without changing their semantics. This is one of the ways of further development of bahuvrihi.

6. The numerals used in the patterns are mainly presented in figures, but there are occurrences (though not so numerous) of the following type:

double-sided	two-level (led)
double-headed	two-part
double-piston	two-phase
twin-spindle	triple-gear
twin-headed	tribasic
twin-spindle	tricycle
twin-engined etc.	

Apparently, only initial numerals are used in the form of words. This is done for pronunciation convenience.

7. It should be noted as well that the criterion of structural integrity can be broken by using the second element in plural form: 5-ton press, 5-tons press.

8. The criterion of indivisibility is also violated. According to this criterion there must not be any insertions in the structure of the word but one can see the following:

- 3- or 4-way valve
- 2-, 3- & 4 -position selector switches
- 2-, 3 -axis continuous -path operation machine

In these examples we can see not only conjunctions inside the words but commas. This leads to disintegration of the compound and its transformation into a word combination having semantics of bahuvrihi words. The hyphen does not provide any longer its mission of saving the word integrity.

This phenomenon is characteristic mainly of the words containing numerals as the first component, but there are formations like:

- light- or thin-walled parts
- high-speed multi- or single-spindled tapping machine

The following explanation can be given in this case. The greater the distance between the component and the kernel of the formation, the weaker is syntactic link with it, on the one hand. And on the other hand, the formations with numerals written in figures obtain their independence sooner than with

other parts of speech. This is the way of further developing of bahuvrihi words in the sphere of machine building.

9. It is worth mentioning that one of the laws of the language development is the principle of economy. This principle declares that maximum amount of information can be presented in a minimal language form. It is just bahuvrihi words that combine conciseness and semantic saturation. It is just these words that satisfy the requirements of the machine-building sublanguage. This is one more lingual factor which favours wide usage of these words in technical field.

It should be underlined that the English language is characterized by the tendency of expressing any thought, any thing or any idea – whatever complicated it is – by minimal language form, i.e. by one word because a word possesses greater meaningful and expressive possibility than a word-combination.

Compare: high-strength element – element having high strength

Bahuvrihi appeared to be quite suitable for being used in technical sphere. Their compressed structure is the most preferable for this purpose. That helps the words to be active, productive and frequent in a new for them sphere of application – science and technology.

Extralingual factors explaining wide application of bahuvrihi words in machine-building can be explained by peculiarities of this field where there are a lot of technical and scientific notions, phenomena and objects which are to be named immediately. The quality of possession is especially significant here. In terminological sphere these words have shown their new qualities, tendencies and regularities.

This type of word-building has limitless possibilities. Studying the structure and semantics of these formations is of great theoretical and practical importance as one can know and explain all changes taking place in word-formation in the English language.

Literature:

1. Болховитинов В.В. Семантика образований, состоящих из двух основ и суффикса –ed в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук / В.В. Болховитинов. – М., 1969.
2. Головин Б.Н. Язык и статистика / Б.Н. Головин. – М. : Наука, 1971.
3. Омельченко Л.Ф. Продуктивные типы сложных слов в современном английском языке / Л.Ф. Омельченко. – Киев : Вища школа, 1981. – 143 с.
4. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка / А.И. Смирницкий. – М.: Изд-во литературы на иностр. яз., 1956. – 291 с.

5. Соколенко А.П. О вставочном словообразовании (на материале английской литературы по радиоэлектронике) / А.П.Соколенко. – М.: Наука, 1968. – 280 с.
6. Царев П.В. Сложные слова в английском языке /П.В. Царев. – М. : Изд-во Московского университета, 1980. – 125 с.
7. Царев П.В. Сложные прилагательные типа blue-eyed в современном английском языке: дис. ... канд.филол.наук / П.В.Царев. – М., 1952. – 418 с.
8. Carr Ch.: Nominal Compounds in Germanic. Oxford University Press, 1939.

Денисенко Ганна Вікторівна,
асистент кафедри перекладу та іноземних мов,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТА-ЛІНГВІСТА У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Вступ. На сучасному шаблі розвитку юридичної мови важливими є знання в галузі лінгвістики, адже різне тлумачення та подання однакових за назвою термінів чи термінологічні неточності можуть спричинити неоднозначне їх сприйняття, термінологічні колізії та неправильне розуміння самих понять. Наразі досить серйозною проблемою для правничої мови є багатозначність слів, явища синонімії, омонімії, розмаїття термінів, багатомовність, що й визначає складність перекладу. Слід акцентувати увагу на тому, що у правозастосовній діяльності вимагається точність перекладу, адже від того, наскільки правильно буде передана інформація лінгвістом від особи, яка не володіє мовою, якою здійснюється судочинство, настільки буде залежати вирішення справи в суді і винесення у ній кінцевого рішення. Відтак, слід активно використовувати лінгвістичний аналіз, за допомогою якого встановлюються обставини, які підлягають доведенню у судовій справі. Варто зазначити, що лінгвіст є носієм спеціальних знань, унаслідок чого він вважається професіоналом у своїй сфері, а відтак, сприяє здійсненню цілого ряду процесуальних функцій провадження, забезпечуючи необхідні умови для встановлення істини у справі. Наразі існує лінгвістична експертиза, виникнення якої обумовлене розвитком суспільно-мовних обставин у нашій державі, як акцентують учені Н. Атрикуца, М. Богословська, С. Вул, О. Довженко, Е. Кара-Мурза, Т. Литвин, Ю. Пелішенко, Ю. Прадід та інші.

Результати дослідження. Варто згадати, що недавно розглядалася

справа колишнього народного депутата і экс-голови Партії Регіонів Єфремова, до розгляду якої був залучений експерт-лінгвіст. Зокрема, у лютому 2015 року экс-регіонала звинуватила Генеральна прокуратура України у скоєнні кримінального правопорушення за ч. 3 ст. 161 Кримінального кодексу України. Означена стаття передбачає покарання за дії, спрямовані на розпалювання національної, міжрасової та релігійної ворожнечі, ненависті, що спричинила серйозні наслідки. Натомість агентство «Укрінформ» повідомило, що судові засідання у справі було перенесено через клопотання про запрошення кваліфікованого лінгвіста. Адвокат экс-регіонала розповів, що ним лінгвістом був запрошений професор кафедри педагогічного інституту імені Драгоманова, доктор філологічних наук Ірина Зайцева. Наданий захистом експерт не знайшла нічого протизаконного у словах підсудного [1]. Вважаємо, що цього разу прокуратура, як сторона обвинувачення, зважаючи на те, що Ірина Зайцева є экс-членом Партії Регіонів, а отже, – зацікавлена особа у справі Єфремова, повинна була клопотати перед судом, згідно з ч. 11 Пленуму Верховного суду України № 8 від 30 травня 1997 року [2], про повторне призначення експертизи з метою спростування сумнівів у правильності представленого фахівця.

Дійсно, лінгвістична експертиза потребує спеціальних знань у галузі лінгвістики, вона є різновидом експертного дослідження, який у сучасних умовах лише розвивається. Означена експертиза проводиться експертом-лінгвістом, який повинен володіти спеціальними мовознавчими (перекладацькими) знаннями для здійснення цього дослідження. Зважаючи на це, у ч. 1 ст. 66 Кодексу адміністративного судочинства України (назва – «Експерт»), у ч. 1 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України (назва – «Експерт») та у ч. 1 ст. 53 Цивільного процесуального кодексу України (назва – «Експерт») вказано, що експертом (у нашому випадку лінгвістом) є особа, яка має необхідні знання та якій доручається дати висновок з питань, що виникають під час розгляду справи і стосуються спеціальних знань цієї особи, шляхом дослідження лінгвістичних матеріалів, що містять інформацію про обставини у справі.

Варто зупинитися на визначенні поняття «правовий статус». Так, М. Марченко відзначає, що правовий статус складають «законодавчо встановлені державою і взяті в єдності права, свободи й обов'язки особи» [3, с. 189]. Професор П. Рабінович вкладає в нього «комплекс прав та юридичних обов'язків особи» [4, с. 74]. Своє трактування поняття «правовий статус» надає М. Матузов: «Правовий статус особи являє собою сукупність прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особи, що визнаються і гарантуються державою» [5, с. 231]. У свою чергу, науковці О. Белкін та Л. Гумерова зазначали, що «поняття статусу має пряме

відношення до поняття суб'єкта права і показує структуру правових відносин, у які вступають різноманітні суб'єкти, розкриває витоки наділення їх суб'єктивними правами і обов'язками, а також іншими правовими формами необхідними для ефективного функціонування механізму державного управління» [6, с. 13]. У наведених наукових позиціях щодо поняття правового статусу спільними є такі елементи, як права, свободи, обов'язки. Утім, М. Мотузов додає до цього переліку такий елемент, як «законні інтереси», що, безумовно, на нашу думку, має значення і для правового статусу експерта (у нашому випадку – лінгвіста), у якого законним інтересом є об'єктивність сприйняття представленого ним висновку. Натомість О. Белкін та Л. Гумерова вкладають у поняття «правовий статус», окрім іншого, ще й такий важливий елемент, як «правові форми». Відтак, прийнятною позицією стосовно предмету нашого дослідження є дефініція, наведена О. Белкіним та Л. Гумеровою, адже правовий статус експерта (у нашому разі – лінгвіста) має включати і правові форми.

Зазначимо, що в окремих процесуальних нормах деяких процесуальних та матеріальних законів такий суб'єкт, як експерт (у нашому випадку – лінгвіст) є процесуальною фігурою та наділений певними повноваженнями, що формують його правовий статус, на чому, власне, ми і зупинимося надалі. Варто розпочати аналіз із Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) [7], у якому зазначається, що експерт (у нашому випадку – лінгвіст) є учасником цивільного процесу (ч. 1 ст. 47 ЦПК України). Зважаючи на це, законодавцем виокремлена ст. 53 ЦПК України (назва – «Експерт»), де почасти окреслено правовий статус експерта (у нашому випадку – лінгвіста), а отже, окреслені його права, обов'язки та відповідальність. Відтак, ми проаналізуємо означену норму, де узгодимо позиції щодо правового статусу експерта (у нашому разі – лінгвіста) для зручного її сприйняття, при тому не порушуючи оригінальність змісту статті, зокрема, експерт-лінгвіст має право: знайомитися з матеріалами справи (у нашому випадку – лінгвістичними), що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про подання йому додаткових лінгвістичних матеріалів і зразків; викладати у висновку експертизи (у нашому разі – судово-лінгвістичної) виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були задані питання; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета й об'єктів лінгвістичного дослідження, та ін.

Також в означеній статті законодавець вказує, що експерт-лінгвіст не має права: за власною ініціативою збирати матеріали для проведення судово-лінгвістичної експертизи; спілкуватися з особами, які беруть участь у справі, а також іншими учасниками цивільного процесу, за

винятком дій, пов'язаних з проведенням судово-лінгвістичної експертизи; розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням судово-лінгвістичної експертизи, або повідомляти будь-кому, крім суду, про результати експертизи та ін. Експерт-лінгвіст зобов'язаний: з'явитися за викликом суду; провести дослідження лінгвістичних матеріалів, що містять інформацію про обставини справи; дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок з питань, які виникають під час розгляду справи і стосуються сфери її спеціальних знань; роз'яснити висновок – у разі необхідності; відповідати вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу», та ін. За завідомо неправдивий висновок або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків експерт (у нашому разі – лінгвіст) несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків – відповідальність, встановлену законом. На нашу думку, до цієї позиції слід додати визначення відповідальності за відмову проведення лінгвістичної експертизи. На нашу думку, у ст. 53 ЦПК України (назва «Експерт») досить ґрунтовно виписані положення, що стосуються прав, обов'язків та відповідальності експерта, втім, законодавцю варто було б звернути увагу на те, що кожен експерт (у нашому випадку – лінгвіст) повинен мати ліцензію на здійснення лінгвістичної експертизи задля забезпечення досконалості результатів здійснення дослідження та розвіювання сумнівів щодо компетентності особи, яка покликана проводити експертизу у лінгвістичній сфері. На нашу думку, це є одним з необхідних положень для окреслення повноцінного правового статусу експерта-лінгвіста, що має бути відображено у ст. 53 ЦПК України.

Однак, не зважаючи на виписану сукупність повноважень у ст. 53 ЦПК України, після текстувального аналізу норм ЦПК України варто зазначити, що поза увагою наведеної норми лишаються деякі положення згаданого кодексу, що почасти регламентують інші права, обов'язки та відповідальність експерта (у нашому випадку – лінгвіста). Зокрема, він має право: у разі необхідності бути присутнім у закритому судовому засіданні (ч. 5 ст. 6 ЦПК України); включити до висновку свої міркування про обставини, що мають значення для справи (ч. 5 ст. 147 ЦПК України). Експерт-лінгвіст не має права бути представником у суді, якщо він діє в цьому процесі як перекладач, експерт, спеціаліст, свідок (ст. 41 ЦПК України).

Експерт (у нашому разі – лінгвіст) зобов'язаний: звертатися до суду словами «Ваша честь» (ч. 1 ст. 161 ЦПК України); встати, коли входить і виходить суд, заслуховувати рішення суду, давати пояснення, висновки стоячи (ч. 1 ст. 162 ЦПК України); виголосити присягу, після чого її підписати, зокрема, текст присяги звучить так: "Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта,

використовуючи всі свої професійні можливості" (ст. 171 ЦПК України); заявити самовідвід (ч. 1 ст. 23 ЦПК України). Питання відводу (самовідводу) експерта-лінгвіста здійснюються, якщо: 1) під час попереднього вирішення цієї справи він брав участь у процесі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник; 2) прямо чи побічно зацікавлений у результаті розгляду справи; 3) є членом сім'ї або близьким родичем сторони чи інших осіб, які беруть участь у справі; 4) якщо є інші обставини, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості експерта (ст. 20 ЦПК України); 5) перебував чи перебуває у службовій або іншій залежності від осіб, які беруть участь у справі (ч. 2 ст. 22 ЦПК України); 6) з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходять за межі сфери спеціальних знань експерта (ч. 2 ст. 22 ЦПК України).

Відповідальність: у разі неявки експерта (у нашому разі – лінгвіста) в судове засідання, суд заслуховує думку осіб, які беруть участь у справі, про можливість її розгляду за відсутності експерта та постановляє ухвалу про продовження чи відкладення судового розгляду й вирішує питання про відповідальність експерта (ч. 1 ст. 170 ЦПК України). Як зазначалося вище, згідно зі ст. 53 ЦПК України (назва – «Експерт»), експерт (у нашому випадку – лінгвіст) зобов'язаний з'явитися за викликом до суду. Але ж постає питання про те, яким чином експерта-лінгвіста викликають у суд. Відповідь на це питання ми знаходимо у ч. 3 ст. 74 ЦПК України (назва – «Судові повістки»), де законодавцем зазначено, що експертам-лінгвістам надсилаються судові повістки про виклик у суд. Це здійснюється телеграмою, факсом чи за допомогою інших засобів зв'язку, які забезпечують фіксацію повідомлення або виклику (ч. 6 ст. 74 ЦПК України).

Варто зазначити, що експерт-лінгвіст зобов'язаний надати висновок про проведені дослідження. Нагадаємо, що висновок експерта – це докладний опис проведених ним досліджень, зроблені в результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, задані судом (ч. 1 ст. 66 ЦПК України). Він (висновок) оголошується в судовому засіданні, а для його роз'яснення і доповнення експерту можуть бути поставлені питання особами, які беруть участь у справі та судом (ч. 1, 2, 3 ст. 189 ЦПК України). Викладені письмово і підписані експертом роз'яснення і доповнення висновку приєднуються до справи (ч. 4 ст. 189 ЦПК України). Висновки експертів досліджуються для встановлення в судовому засіданні фактів, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення (ч. 1, 2 ст. 179 ЦПК України). А на підставі висновків експертів встановлюються докази (ч. 2 ст. 57 ЦПК України).

У разі необхідності письмові докази або протоколи надаються для дослідження експертам (іноді – для повторної експертизи (у нашому разі – лінгвістичної) (ч. 1 ст. 185 ЦПК України). Також, згідно із ч. 1 ст. 187 ЦПК України, і речові докази можуть пред'являтися для дослідження експертам. У свою чергу, речовими доказами є предмети матеріального світу, електронні та інші носії інформації, що містять факти про обставини, які мають значення для справи (ч. 1, 2 ст. 65 ЦПК України). Зазначимо, що експерти (у нашому випадку – лінгвісти) також можуть бути залучені для участі в огляді доказів за їх місцезнаходженням (ч. 3 ст. 140 ЦПК України).

Згідно із ч. 2 ст. 147 ЦПК України, експерт (у нашому випадку – лінгвіст) дає висновок у письмовій чи усній формі, у ньому повинно бути зазначено: коли, де, ким, на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній, питання, що були поставлені експертові, які матеріали він використав, докладний опис проведених досліджень, зроблені висновки і відповіді на поставлені судом питання (ч. 3 ст. 147 ЦПК України) та те, що експерта попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ч. 4 ст. 147 ЦПК України). Нагальною, на нашу думку, прогалиною в цивільному судочинстві є те, що висновок експерта для суду не є обов'язковим (ч. 6 ст. 147 ЦПК України), оскільки проведені ним дослідження можуть не набути доказового змісту. Але як тоді бути, коли результати дослідження викликали сумніви, а висновок не описано та не підписано експертом. Отже, виходить, що у проведенні експертизи немає сенсу, а відтак, певна сторона процесу втрачає важливу доказову аргументацію предмета заявленого цивільного спору. Зважаючи на вищевикладене, вважаємо за доцільне законодавцю доповнити ст. 53 ЦПК України (назва – «Експерт»), згрупувавши права, обов'язки та відповідальність, що виписані в різних положеннях указанного кодексу.

Відтепер розглянемо Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК), у якому теж почасти виписані окремі положення щодо правового статусу експерта (у нашому разі – лінгвіста) [8]. Згідно зі ст. 31 ГПК України, експерт (у нашому разі – лінгвіст) може брати участь у судовому процесі Варто зауважити, що у ГПК України законодавцем не виокремлено статті під назвою «Експерт». Натомість виділимо окремі повноваження експерта (у нашому випадку – лінгвіста), які виписані в різних нормах означеного кодексу. Зокрема, експерт має право: знайомитися з матеріалами справи (ст. 31 ГПК України); брати участь в огляді та дослідженні доказів (ст. 31 ГПК України); просити господарський суд про надання йому додаткових матеріалів (ст. 31 ГПК України); відмовитись від дачі висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо або якщо він не має необхідних знань для виконання

покладеного на нього обов'язку (ст. 31 ГПК України); на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою до господарського суду (ст. 48 ГПК України).

Експерт-лінгвіст зобов'язаний: з'явитись за викликом до суду (ст. 31 ГПК України); дати мотивований висновок щодо поставлених йому питань (ст. 31 ГПК України). Щодо відповідальності експерта (у нашому випадку – лінгвіста), то в ГПК України це залишилося поза увагою законодавця. На нашу думку, законодавцю варто окреслити відповідальність експерта (у нашому випадку – лінгвіста) таким чином: за завідомо неправильний висновок або відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків та неявку в судові засідання експерт-лінгвіст несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків – відповідальність, установлену законом. Натомість у ГПК України вписано, що завідомо неправильний висновок експерта (у нашому випадку – лінгвіста) є нововиявленою обставиною у справі та підставою для перегляду судових рішень господарським судом (п. 2 ч. 2 ст. 112 ГПК України).

Відтепер розглянемо висновок судового експерта. Зазначимо, що висновок повинен містити докладний опис проведених експертом досліджень, висновки, зроблені в результаті цих досліджень і обґрунтовані відповіді на питання, поставлені господарським судом (ч. 1 ст. 42 ГПК України). За необхідності господарський суд може призначити повторну судову експертизу і доручити її проведення іншому судовому експерту (ч. 4 ст. 42 ГПК України). Висновок судового експерта для господарського судочинства (ч. 5 ст. 42 ГПК України), як і для цивільного (ч. 6 ст. 147 ЦПК України), не є обов'язковим і оцінюється за правилами, встановленими ст. 43 ГПК України, зокрема, господарський суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням та керуючись законом.

Щодо відводу експерта-лінгвіста, то, згідно із ч. 6 ст. 31 ГПК України, він здійснюється, якщо: судовий експерт (у нашому разі – лінгвіст) особисто, прямо чи побічно зацікавлений у результаті розгляду справи; якщо він є родичем осіб, які беруть участь в судовому процесі. На нашу думку, законодавцю варто зазначити і про самовідвід експерта, адже останній повинен мати право заявити самовідвід у разі обставин, які викликають у нього сумніви у власній об'єктивності та неупередженості. Наразі пропонуємо виписати наступну редакцію статті під назвою «Експерт» у ГПК України: експерт-лінгвіст має право: знайомитися з матеріалами справи; брати участь в огляді та дослідженні доказів; просити господарський суд про надання йому додаткових матеріалів; відмовитись від дачі висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо або якщо він не має необхідних знань для виконання покладеного на нього обов'язку; на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою до господарського суду. Експерт-лінгвіст зобов'язаний: з'явитися

за викликом до господарського суду; дати мотивований висновок щодо поставлених йому питань. Відповідальність: за відомо неправильний висновок або відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків та неявку в судові засідання експерт-лінгвіст несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків – відповідальність, установлену законом.

Відтак, проаналізуємо правовий статус експерта (у нашому випадку – лінгвіста) у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС) [9]. Насамперед варто зазначити, що в КАС України законодавцем виписано: у разі необхідності під час розгляду справи в закритому судовому засіданні можуть бути присутні експерти (у нашому випадку – лінгвісти) (ч. 4 ст. 12 КАС України). Експертів до суду запрошують за допомогою повісток (ч. 2 ст. 33 КАС України), а саме: рекомендованою кореспонденцією, кур'єром або шляхом надсилання тексту повістки факсимільним повідомленням, електронною поштою, телефонограмою тощо (ч. 3 ст. 33 КАС України). Експерти-лінгвісти є учасниками адміністративного процесу (ч. 1 ст. 62 КАС України). Зважаючи на це, у КАС України виокремлена ст. 66 під назвою «Експерт», де почасти окреслені його права, обов'язки та відповідальність. Вважаємо за потрібне узгодити положення означеної статті щодо правового статусу експерта (у нашому випадку – лінгвіста) для зручного її сприйняття, не порушуючи оригінальність змісту норми. Зокрема, експерт-лінгвіст має право: знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про подання йому додаткових матеріалів та зразків; викладати у висновку судової експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були задані питання; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета й об'єктів дослідження; ставити питання особам, які беруть участь у справі, свідкам та ін.

Експерт-лінгвіст не має права: за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи; спілкуватися з особами, які беруть участь у справі, а також з іншими учасниками адміністративного процесу, за винятком дій, пов'язаних із проведенням експертизи; розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи; повідомляти будь-кому, крім суду, про результати експертизи та ін. Лінгвіст-експерт зобов'язаний: мати необхідні знання для виконання своєї роботи; дати висновок з питань, що виникають під час розгляду справи і стосуються його спеціальних знань, шляхом дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини у справі; відповідати вимогам, встановленим Законом України "Про судову експертизу"; провести повне дослідження; дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок щодо поставлених

йому питань; у разі необхідності – прибути за викликом суду, дати висновок або роз'яснити його в судовому засіданні та ін.

Відповідальність: за завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків експерт несе кримінальну відповідальність. Вважаємо, що у ст. 66 КАС України (назва «Експерт») досить ґрунтовно виписані положення, що окреслюють правовий статус експерта (у нашому разі – лінгвіста), однак, на нашу думку, в означену норму слід додати певний ряд вимог, що висуваються до особи, яка й проводить лінгвістичну експертизу, зокрема, вік, належну освіту особи, що має право проводити лінгвістичну експертизу. Також, попри повноваження експерта (у нашому випадку – лінгвіста), що окреслені у ст. 66 КАС України, з текстуального аналізу норм означеного кодексу помічаємо, що поза увагою наведеної статті лишаються осторонь деякі положення, що також урегульовують правовий статус експерта (у нашому випадку – лінгвіста). Зокрема, останній має право: подати свої зауваження, що додаються до протоколу (ч. 3 ст. 45 КАС України); на оплату проїзду, а також добових у разі переїзду до іншого населеного пункту (ч. 2 ст. 92 КАС України); на винагороду за виконану роботу (ч. 2 ст. 92 КАС України); оскаржити судові рішення щодо витрат (ч. 2 ст. 98 КАС України); звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з доказом та його оглядом (ч. 1 ст. 145 КАС України); включити до висновку свої міркування про обставини, що мають значення для справи (ч. 3 ст. 82 КАС України).

Експерт-лінгвіст не має права: бути представником в суді (ч. 1 ст. 57 КАС України). Експерт (у нашому разі – лінгвіст) зобов'язаний: завчасно повідомити суд про те, що він не може з поважних причин прибути до судового засідання (ч. 2 ст. 40 КАС України); встати при вході суду в судові засідання (ч. 1 ст. 134 КАС України); давати пояснення, відповідати на питання та ставити питання стоячи (ч. 1 ст. 134 КАС України); заслуховувати постанову суду стоячи (ч. 1 ст. 134 КАС України); беззаперечно виконувати розпорядження головуєчого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ч. 2 ст. 134 КАС України); звертатися до судді "Ваша честь" (ч. 3 ст. 134 КАС України); виголосити присягу: "Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості" (ч. 2 ст. 131 КАС України) та підписати її текст (ч. 3 ст. 131 КАС України). Варто зазначити, що експертам (у нашому разі – лінгвістам), які працюють у державних експертних установах, роз'яснення їх прав, обов'язків та приведення до присяги здійснюються керівником цієї установи. Згідно із ч. 5 ст. 131 КАС України засвідчена печаткою експертної установи копія

тексту присяги і розписка про ознайомлення з правами та обов'язками експерта подаються суду на його вимогу.

Відповідальність: за неповагу до суду експерт (у нашому випадку – лінгвіст) притягується до відповідальності, установлені законом. Питання про притягнення вирішується судом негайно після вчинення порушення (ч. 2 ст. 134 КАС України). Якщо експерт (у нашому разі – лінгвіст) не прибув у судові засідання, то суд заслуховує думку осіб, які беруть участь у справі, про можливість продовження її розгляду за відсутності експерта та постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про оголошення перерви. Також суд може вирішити питання про привід експерта-лінгвіста, який не прибув (ч. 1 ст. 129 КАС України). Одночасно неприбуття до судового засідання без поважних причин є соромом для самого експерта, за що він може понести відповідальність, а також його можуть звільнити з експертної установи, де він працює експертом-лінгвістом. Також, згідно з п. 2 ч. 2 ст. 245 КАС України, нововиявленою обставиною та підставою для перегляду судового рішення є неправильний висновок експерта. У свою чергу, згідно із ч. 1 ст. 131 КАС України, головуючий у судовому засіданні зобов'язаний попередити експерта (у нашому разі – лінгвіста) про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Зазначимо, що у висновку експерта вказується, що його попереджено про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ч. 2 ст. 82 КАС України). Вважаємо, що на психологічному рівні це слугуватиме усвідомленню того, що експерт (у нашому разі – лінгвіст) повинен більш сумлінно виконувати обов'язки, які покладені на нього, що ефективно вплине на результативність проведених дій останнім.

Відтепер розглянемо висновок судового експерта в КАС України, який оголошується в судовому засіданні (ч. 1 ст. 148 КАС України). Для роз'яснення і доповнення висновку експерта особи, які беруть участь у справі, та суд можуть поставити експерту питання (ч. 2 ст. 148 КАС України). Якщо лінгвістична експертиза проводиться в судовому засіданні, то експерт може дати також усний висновок (ч. 4 ст. 82 КАС України). Констатуємо, що, згідно із ч. 4 ст. 82 КАС України, експерт (у нашому випадку – лінгвіст) дає свій висновок у письмовій формі, він приєднується до справи. У висновку експерта (у нашому разі – лінгвіста) зазначається: коли, де, ким, на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при її виконанні, питання, що були поставлені експертові, які матеріали використані, докладний опис проведених досліджень, зроблені в результаті їх висновки та обґрунтовані відповіді на

поставлені судом питання (ч. 1 ст. 82 КАС України). Прикро, що аналогічно до ЦПК України (ч. 6 ст. 147 ЦПК України) та ГПК України (ч. 5 ст. 42 ГПК України) в КАС України висновок експерта для суду не є обов'язковим (ч. 5 ст. 82 КАС України).

У разі необхідності для дослідження експертам (у нашому випадку – лінгвістам) надаються письмові докази, у тому числі протоколи їх огляду (ч. 1 ст. 143 КАС України). Також, згідно із ч. 2 ст. 147 КАС України, огляд доказів на місці може проводитися судом з викликом експертів (у нашому випадку – лінгвістів). У свою чергу, сам висновок експерта (у нашому випадку – лінгвіста), згідно із ч. 1 ст. 69 КАС України, є доказом в адміністративному судочинстві, адже він містить фактичні дані на підставі яких суд встановлює наявність або відсутності обставин, що стосуються справи. Існує думка, що експертиза – це спосіб дослідження фактичної інформації з метою отримання доказів [10, с. 191]. На нашу думку, важливим у цьому сенсі є саме таке визначення змісту судової експертизи: її сутність полягає в аналізі за завданням слідчого (суду) обізнаною особою – експертом – матеріальних об'єктів судової експертизи (речових доказів), що надаються в його розпорядження, а також різних документів (у тому числі протоколів слідчих дій), з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи [11, с. 494].

Щодо відводу експерта (у нашому разі – лінгвіста), то в ч. 1 ст. 29 КАС України законодавцем вказано, що експерт відводиться за такими підставами: якщо він брав участь у розгляді цієї справи або пов'язаної з нею справи як представник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач (ч. 1 ст. 27 КАС України); якщо він прямо чи опосередковано зацікавлений у результаті розгляду справи (ч. 2 ст. 27 КАС України); якщо він є членом сім'ї або близьким родичем сторони або інших осіб, які беруть участь у справі (ч. 3 ст. 27 КАС України); за наявності інших обставин, які викликають сумнів у неупередженості експерта (ч. 4 ст. 27 КАС України); він перебував або перебуває у службовій або в іншій залежності від осіб, які беруть участь у справі (п. 1 ч. 2 ст. 29 КАС України); проводив ревізію, перевірку матеріалів, які використовуються при розгляді даної справи (п. 2 ч. 2 ст. 29 КАС України); з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходить за межі сфери його спеціальних знань (п. 3 ч. 2 ст. 29 КАС України). Як бачимо, законодавцем вказано перелік підстав щодо відводу експерта (у нашому разі – лінгвіста), які містяться в різних положеннях означуваного кодексу, натомість у ч. 3 ст. 29 КАС України виписано, що участь експерта в судовому засіданні при попередньому розгляді даної справи, відповідно, як експерта, спеціаліста, перекладача, не є підставою для його відводу (самовідводу). Зауважимо, що про самовідвід експерта законодавець згадує тільки в ч. 3 ст. 29 КАС

України, в інших частинах означеної статті та у вказаних вище частинах ст. 27 КАС України немає примітки про самовідвід, та не виокремлено окремої норми про самовідвід експерта (у нашому разі – лінгвіста). Виходить, що експерт-лінгвіст не може керуватися обставинами, згідно з якими він має право заявити самовідвід. Зважаючи на це, вважаємо, що законодавцю слід зробити примітку про самовідвід у ч. 1, 2 ст. 29 КАС України та ч. 1, 2, 3, 4 ст. 27 КАС України, наприклад, зробити це у дужках, як у ч. 3 ст. 29 КАС України.

Зважаючи на вищевикладене, вважаємо, що законодавцю варто доповнити ст. 66 КАС України (назва «Експерт»), диференціювавши права, обов'язки та відповідальність, які виписані в різних нормах указаного кодексу задля більш чіткої регламентації правового статусу експерта (у нашому разі – лінгвіста).

Наразі розглянемо правовий статус експерта (у нашому випадку – лінгвіста) у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) [12]. Варто зазначити, що згідно з п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, експерт (у нашому разі – лінгвіст) є учасником кримінального провадження. Зважаючи на це, у ст. 69 КПК України під назвою «Експерт» законодавцем окреслені певні права, обов'язки та відповідальність експерта (у нашому випадку – лінгвіста). Вважаємо за доцільне згрупувати положення, що почасти врегульовують правовий статус експерта-лінгвіста, для зручного її сприйняття, не порушуючи первинність змісту означеної норми. Експерт-лінгвіст має право:

- 1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;
- 2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;
- 3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;
- 4) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання;
- 5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження;
- 6) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт;
- 7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;
- 8) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України "Про судову експертизу";

- 9) відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків;
- 10) заявити клопотання щодо уточнення сумніву, який виник з приводу змісту та обсягу доручення;
- 11) повідомити про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб.

Експерт не має права:

- 1) бути експертом, якщо перебуває у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого;
- 2) за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи.

Експерт-лінгвіст зобов'язаний:

- 1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його;
- 2) прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту;
- 3) забезпечити збереження об'єкта експертизи; якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;
- 4) не розголошувати без дозволу відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати;
- 5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом;
- 6) повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість її проведення через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів;
- 7) володіти спеціальними знаннями для здійснення дослідження;
- 8) провести експертизу відповідно до Закону України "Про судову експертизу";
- 9) провести дослідження об'єктів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення;
- 10) дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження.

Вважаємо, що у ст. 69 КПК України (назва «Експерт») досить ґрунтовно виписані положення, що стосуються прав та обов'язків експерта (у нашому разі – лінгвіста), втім, для окреслення повноцінного правового статусу останнього законодавцю варто було б виписати

положення щодо відповідальності експерта (у нашому випадку – лінгвіста) у вказаній вище нормі. Натомість в означеному кодексі виписані певні положення, що регламентують правовий статус, включаючи права, обов'язки та відповідальність експерта (у нашому випадку – лінгвіста). Зокрема, він має право: на оплату проїзду та добогих у разі переїзду до іншого населеного пункту (ч. 4 ст. 122 КПК України); на винагороду за виконану роботу, якщо це не є його службовим обов'язком (ч. 4 ст. 122 КПК України); оскаржити судові рішення щодо процесуальних витрат (ч. 2 ст. 126 КПК України); зазначити відомості у своєму висновку, які мають значення для кримінального провадження (ч. 3 ст. 102 КПК України).

Експерт (у нашому випадку – лінгвіст) зобов'язаний: встати при виході та виході суду (ч. 1 ст. 329 КПК України); давати показання стоячи на місці, призначеному для свідків (ч. 1 ст. 329 КПК України); заслуховувати вирок суду стоячи (ч. 1 ст. 329 КПК України); додержуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуючого в судовому засіданні (ч. 2 ст. 329 КПК України); звертатися до суду "Ваша честь" або "Шановний суд" (ч. 3 ст. 329 КПК України). Відповідальність: за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання обов'язків експерт несе відповідальність, встановлену законом (ч. 1 ст. 70 КПК України).

Варто зосередити нашу увагу на висновку експерта (у нашому випадку – лінгвіста) у кримінальному судочинстві України. Зокрема, згідно із ч. 1 ст. 101 КПК України, висновок експерта – це докладний опис проведених ним досліджень та зроблені за результатами цих досліджень висновки, обґрунтовані відповіді експерта (у нашому разі – лінгвіста) на запитання. Висновок надається в письмовій формі (ч. 7 ст. 101 КПК України) та ґрунтується на наукових, спеціальних знаннях експерта-лінгвіста (ч. 2 ст. 101 КПК України) та відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність (ч. 3 ст. 101 КПК України), висновок не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими (ч. 5 ст. 101 КПК України). Зазначимо, якщо для проведення експертизи (у нашому випадку – лінгвістичної) залучається кілька експертів, то вони мають право скласти один висновок або окремі висновки (ч. 8 ст. 101 КПК України). Констатуємо, що аналогічно до ЦПК України (ч. 6 ст. 147 ЦПК України), ГПК України (ч. 5 ст. 42 ГПК України) та КАС України (ч. 5 ст. 82 КАС України) в КПК України вказано, що висновок експерта для особи або органу, яка здійснює провадження не є обов'язковим (ч. 10 ст. 101 КПК України). Натомість незгода з висновком експерта повинна бути

вмотивована у відповідній постанові, ухвалі чи вироку (ч. 10 ст. 101 КПК України).

Щодо змісту висновку, то, згідно з п. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ч. 1 ст. 102 КПК України, у ньому має бути зазначено: коли, де, ким та на якій підставі була проведена експертиза; місце і час проведення експертизи; хто був присутній при проведенні експертизи; перелік питань, що були поставлені експертові; опис отриманих експертом матеріалів; докладний опис проведених досліджень; методи, які були застосовані в дослідженні; опис отриманих результатів та їх експертна оцінка; обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання. У висновку експерта також має бути зазначено, що останнього попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ч. 2 ст. 102 КПК України). На нашу думку, законодавцю варто доповнити ст. 69 КПК України (назва «Експерт»), згрупувавши права та обов'язки, які виписані в різних нормах Кримінального процесуального кодексу, та додати положення щодо відповідальності задля чіткої регламентації правового статусу експерта-лінгвіста.

Висновки. Таким чином, з проведеного моніторингу щодо процесуального врегулювання правового статусу експерта-лінгвіста, зокрема в низці означених нами кодифікованих законів, виходить, що законодавець не узгодив положення, що почасти вміщують права, обов'язки та відповідальність означеного суб'єкта правозастосовного процесу, в єдину правову норму, котра повною мірою визначила б та структурно регламентувала правовий статус експерта-лінгвіста. У перспективі означених вище досліджень вбачаємо за доцільне подальшу розробку проблеми оптимізації участі експерта-лінгвіста у правозастосовному процесі України шляхом підготовки монографічних досліджень та внесення відповідних змін до чинного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Надзвичайні новини [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://vestiua.com/ua/news/events/index_3.html
2. Пленум верховного суду України № 8 від 30.05.97, редакція від 25.05.98 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>
3. Общая теория государства и права : Академический курс : [в 2 т.] / под ред. М. Н. Марченко. — М. : Зерцало, 1998 — Т.1 : Теория государства. — 1998. — 416 с.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : [навч. посіб.] / П. М. Рабінович. — [3-тє вид., змін. і допов.]. — К. : ІСДО, 1995. — 172 с.

5. Теория государства и права : [курс лекций] / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. — М. : Юристь, 1997. — 672 с.
6. Белкин А. А. Понятие и особенности правового статуса органа Советского государственного управления / А. А. Белкин, Л. Ш. Гумерова // Государственное управление и право : история и современность. — Л., 1984. — С. 6 — 12.
7. Цивільний процесуальний кодекс України. — Суми. : Соколик Б. В., 2010. — 136 с.
8. Господарський процесуальний кодекс України. — Суми. : Соколик Б.В., 2009. — 68 с.
9. Кодекс адміністративного судочинства України. — Суми. : Соколик Б. В., 2009. — 108 с.
10. Треушников М.К. Судебные доказательства / М.К. Треушников. — М. : Изд-во "Городец", 2004. — 268 с.
11. Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т.В. Аверьяновой, Е.Р. Россинской. — М. : Юристь, 1999. — 551 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» : чинне законодавство від 19 листоп. 2012 р. — К., 2012. — 382 с. — (Кодекси України).

Кривенко Наталія Володимирівна,
старший викладач кафедри перекладу та іноземних мов,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Проблема уніфікації правил транслітерації українських власних назв латиницею гостро постала вже в перші роки незалежності України. Остаточні правила впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею були затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. №55 [6]. Проблемою транслітерації займалися Б. М. Ажнюк, І. Р. Вихованець, С. П. Головатий, А. Г. Гудманян, М. П. Кочерган, Л. Т. Масенко, А. П. Непокупний, В. В. Німчук, Г. П. Півторак, Н. П. Плющ, О. Д. Пономарів та інші.

Сучасна транслітерація дає можливість відповісти на низку актуальних та проблемних запитань, зокрема, було внесено роз'яснення щодо передачі українських літер Г(г), якій відповідає латинська літера *H(h)*, та І(і), якій відповідає *G(g)*; Щ — *Shch*, що раніше позначалися

буквосполученнями *Shc* або *Shh*; буквосполучі *Зз(зз)* відповідає *Zgh (zgh)*, бо *Zh(zh)* відповідає українській літері *Ж(ж)*, та інші, наприклад:

Галета – *Haleta*;
Герасименко – *Herasymenko*;
Галаган – *Galagan*;
Гудманян – *Gudmanian*;
Щербина – *Shcherbyna*;
Свищева – *Svyshcheva*;
Жабко – *Zhabko*;
Жиленко – *Zhystenko*.

Власні українські назви, що мають подвоєння та подовження, зберігають при транслітерації латиницею, наприклад:

Прикарпаття – *Prykarpattia*;
Винниченко – *Vynnychenko*;
Іванна – *Ivanna*.

Однак існують винятки, наприклад: *Запоріжжя* – *Zaporizhia* (відсутність подовження літер *zhzh* пояснюється уникненням нагромадження).

Існують помилкові випадки використання транслітерації, коли подовження в українській мові відсутнє, а при перекладі з'являється, наприклад:

Одеса – *Odessa* (слід перекласти як *Odesa*);
Черкаси – *Cherkassy* (слід перекласти як *Cherkasy*).

Слід відзначити упорядкування правил використання літер *Я, Ю, Є, Ї* на початку слова та в інших позиціях. На початку слова *Я* передаємо як *YA*, *Ю* як *YU*, *Є* як *YE* та *Ї* як *YI*, в інших позиціях – *IA, IU, IE, I*, наприклад:

Яремче – *Yaremche*;
Ющук – *Yushchuk*;
Єфременко – *Yefremenko*;
Їжак – *Yizhak*;
Наталія – *Nataliia*;
Тарасюк – *Tarasiuk*;
Гасвич – *Haievych*;
Судіївка – *Sydiivka*.

Українські прізвища, які закінчуються на *-ський* та *-цький*, згідно з постановою, транслітеруємо як *-skyi* або *-tskyi*, а не *-skii*, *-skyu*, *-skiy*, наприклад:

Білецький – *Biletskyi*;
Вишневецький – *Vyshnevetskyi*;
Барановський – *Baranovskyi*;
Чернявський – *Cherniavskyi*.

Якщо прізвища українських громадян мають іншомовне походження (польське, чеське та ін.), то транслітеруємо таким чином, наприклад:

Сікорські – Sikorski

Вишневецькі – Vyshnevski

Чаушеску – Chaushesku.

Дехто з науковців вважає, що слід спершу визначити національну належність носія прізвища, а тоді правильно транслітерувати, проте зробити це не завжди можливо, бо подібні спроби лише збільшать кількість винятків і розхитають норму, тобто правила мають бути чинні для всіх власних назв [1, с. 48], [5, с. 45].

Оскільки, відповідно до нової постанови, м'який знак і апостроф не передають латиницею, то зворотна транслітерація може спотворити власні назви, зокрема прізвища, або неточно їх відтворити, наприклад:

Gudz — Гудз чи Гудзь;

Hryn — Грин чи Гринь;

Bevz — Бевз чи Бевзь;

Budz — Будз чи Будзь;

Hud — Гуд чи Гудь;

Marine — Маріне чи Мар'їне;

Kunch — Куньч чи Кунч.

Існує значна проблема із транслітерацією прізвищ, імен та географічних назв, у складі яких є буквосполука *ьо* чи літера *ь*, наприклад:

Lviv — Львів чи Лвів;

Fedorko — Федьорко чи Федорко;

Glado - Гладьо чи Глаго.

Отже, проблема відтворення українських власних назв, прізвищ, імен та географічних назв залишається надалі актуальною, незважаючи на те, що цей аспект перекладацької діяльності досить детально опрацьовано в дослідженнях вітчизняних учених-філологів.

Транслітерація – це важливий аспект вивчення в перекладі, особливо коли мова йде про передачу прізвищ та імен латиницею в офіційних документах та документах, що засвідчують особу, тому у процесі перекладу слід звертати особливу увагу на дотримання правил транслітерування.

Список використаних джерел:

1. Бешкарева О. О. Проблема перекладу власних назв / О. О. Бешкарева // Матеріали Всеукраїнської конференції «Нові тенденції розвитку української мови: аспекти перекладу». – Львів, 2003. – С. 44 – 48.

2. Вакуленко О. В. Українська латинка: Відтворення без спотворення / О. В. Вакуленко // Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами: Міжнародна наукова конференція: доповіді та повідомлення. – К., 1995. – С. 48 – 52.
3. Д'яков А. Латинська транслітерація як складова частина українського правопису / А. Д'яков, Т. Кияк // Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами: Міжнародна наукова конференція: доповіді та повідомлення. – К., 1995. – С. 30 – 47.
4. Гудманян А. Г. Відтворення власних назв у перекладі: дис. ... доктора філологічних наук за спеціальністю перекладознавство / А. Г. Гудманян – К., 2004. – 323 с.
5. Ментинська І. Транслітерація власних назв як лінгвістичний ідентифікатор / Ірина Ментинська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2010. – № 676. – С. 45 – 48. – (Серія «Проблеми української термінології»).
6. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>.

Мусієнко Олексій Романович,
старший викладач кафедри перекладу та іноземних мов,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПРИЙСВІЙНИХ КОНСТРУКЦІЙ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Граматичні властивості мовних одиниць складаються з цілого ряду мовних явищ: форми слова, словосполучення, речення, порядку елементів, граматичних значень форм, контекстуальних функцій форм і значень. Кожного разу, розглядаючи інформаційну потужність тієї чи іншої мовної одиниці, що підлягає перекладу, ми беремо до уваги не тільки лексико-семантичне значення слів та їх поєднань, а й їхні граматичні властивості, які можуть досить суттєво впливати на міру впорядкованості повідомлення, що перекладається. Це стосується і присвійних конструкцій, що є предметом нашого дослідження. У роботі проведено перекладацький аналіз цих одиниць на матеріалі україномовного перекладу твору Марка Твена «Принц і злидар» Марією Рябовою. Перш ніж приступати до перекладацького аналізу, слід зупинитися на прийомах та способах, які використовуються при перекладі лексико-граматичних конструкцій, а саме – перекладацьких трансформаціях. Розгляньмо їх детальніше.

Як відомо, сучасна англійська мова – це мова аналітичного типу, у якій граматичні категорії мало або зовсім не виражені афіксально, відношення між словами відтворюються за законами мов аналітичного типу, а саме сталого порядку слів у реченні та використання службових і допоміжних слів, серед яких прийменники відіграють дуже важливу роль у граматичній структурі сучасної англійської мови. Українська мова, навпаки, – мова флексивна, де граматичні категорії та відношення між словами виражаються в основному за допомогою афіксів. У зв'язку з цим перекладач зустрічається з чималими граматичними труднощами.

У сучасній англійській мові, як вважає переважна більшість лінгвістів, є два відмінки для іменників: загальний (Common Case) і присвійний (Possessive Case).

Загальний відмінок – це відмінок, який не має спеціального закінчення, на відміну від присвійного відмінка, який має закінчення 's.

На відміну від чітко визначених категорій числа (протиставлення однини та множини предметів), проблема відмінка зводиться до одного питання: чи існує відмінок в англійській мові взагалі.

Відповідь на це питання залежить головним чином від того, чи розглядаємо ми відмінок як форму чи лише як зміст, який передається тими чи іншими засобами. Звідси виходить, що відношення, які передаються відмінком, повинні передаватися формою самого іменника. Усі інші засоби, відсутні у формі іменника (прийменники, порядок слів), не є морфологічними, і саме через це їх не можна розглядати як форми відмінка.

Присвійні конструкції і правила їх вживання завжди складали значну частину англійської граматики.

По суті, морфологічна категорія іменника виявляється перш за все у формах відмінювання іменника: відмінкові форми іменника являють собою морфологічно виражені форми відмінювання.

Проте, як відомо, у сучасній англійській мові іменники не відмінюються, а категорія відмінка виступає в мові лише у вигляді опозиції загальному відмінку (який не має морфологічних маркерів) та присвійного відмінка або генитива (який виявляється через приєднання до іменної форми морфем 's і s' для однини і множини). При цьому інколи більш доцільніше вживати термін «генитив» (генитивний, або родовий відмінок), оскільки далеко не всі форми цього відмінка виражають присвійність. Таким чином, значення цього відмінка визначається на сучасному етапі розвитку англійської мови, з одного боку, тим, що це єдина морфологічно виражена відмінкова форма, що дозволяє порушувати проблему відмінка в сучасній англійській мові, а з іншого, – тим, що форми іменника в загальному відмінку з прийменником of є синонімічними до формам у генитиві (my mother's bag= the bag of my

mother). Це дає підстави розглядати ці дві форми як синонімічні, що означає, що ми є свідками змін у категорії відмінка генитив у вигляді допоміжного, додаткового елемента граматичної системи сучасної англійської мови.

Спільність між граматичними властивостями української та англійської мов задається їхньою спільною належністю до індоевропейської сім'ї і виявляється в наявності спільних граматичних значень, категорій і функцій, наприклад категорій числа в іменниках, категорій ступенів порівняння у прикметників, категорії часу в дієслова, функціональної значущості порядку слів тощо[1, с.150].

У той же час відмінність принципів граматичного ладу, що виражається в приналежності цих мов до різних граматичних груп, відображається в істотних відмінностях між граматичними властивостями, наприклад – в існуванні несхожих граматичних категорій: артиклі в англійській мові, дієслово в українській мові; повнозначні узгодження в українській мові, фіксований порядок слів в англійській мові тощо.

При цьому, як відмінність, так і схожість між граматичними формами, їх функціями і значеннями, може бути повною і неповною. Відповідно, можливий повний переклад або різні варіанти неповного перекладу. Повна схожість, як правило, зустрічається порівняно рідко, так само, як і повна, некомпенсована відмінність. Тому головне, з чим доводиться мати справу перекладачеві, – це, по-перше, ступінь необхідності компенсації і, по-друге, характер компенсації при перекладі граматичних форм.

Головна мета перекладу – досягнення адекватності. Адекватний, або як його ще називають, еквівалентний переклад – це такий переклад, який здійснюється на рівні, необхідному і достатньому для передачі незмінного плану змісту при дотриманні відповідного плану вираження, тобто норм мови перекладу [2, с. 120].

Деякі лінгвісти розрізняють поняття «адекватності» та «еквівалентності» перекладу. Так, В. Н. Комісаров розглядає "еквівалентний переклад" і "адекватний переклад" як поняття неідентичні, хоча й тісно пов'язані між собою. Термін "адекватний переклад", на його думку, має ширший сенс і використовується як синонім "хорошого" перекладу, тобто перекладу, який забезпечує необхідну повноту міжмовної комунікації в конкретних умовах. Термін "еквівалентність" розуміється В. Н. Комісаровим як смислова спільність прирівнюваних одна до одної одиниць мови і мовлення..

За визначенням А.В. Федорова, адекватність – це вичерпна передача смислового змісту оригіналу і повна функціонально-стилістична відповідність йому [3, с. 120].

У процесі перекладу початковими є одиниці тексту оригіналу, а кінцевими – одиниці тексту перекладу. Таким чином, ми маємо справу як з текстами мови-джерела і мови перекладу, а також з процесом перетворення тексту оригіналу на текст перекладу. Перекладацька діяльність, має посередницький характер, оскільки її мета полягає в тому, щоб зробити доступним для читачів перекладу повідомлення, зроблене автором оригіналу на іншій мові [1, с. 40]. Іншими словами, завдяки перекладу забезпечується можливість спілкування між людьми, що говорять різними мовами, можливість міжмовної комунікації.

Сьогодні існує ціла низка класифікацій перекладацьких трансформацій, запропонованих різними авторами. Розглянемо деякі з них.

Л.К. Латишев у своїх роботах дає класифікацію перекладацьких трансформацій за характером відхилення від міжмовних відповідностей, й якій усі трансформації поділяються на:

- морфологічні – заміна однієї категоріальної форми іншою або декількома;
- синтаксичні – зміна синтаксичної функції слів і словосполучень;
- стилістичні – зміна стилістичного забарвлення відрізка тексту;
- смантичні – зміна не тільки форми вираження змісту, а й самого змісту, а саме тих ознак, за допомогою яких описана ситуація;
- змішані – лексико-семантичні та синтаксично-морфологічні.

У класифікації Л.С. Бархударова перекладацькі трансформації розрізняються за формальними ознаками – перестановки, додавання, заміни, вилучення. При цьому Л.С. Бархударов підкреслює, що подібний розподіл є значною мірою приблизним і умовним.

Л.С. Бархударов, Л.К. Латишев, Т.Р. Левицька, А.М. Фітерман, В.Н. Комісаров, Я.І. Рецкер поділяють перекладацькі трансформації на лексичні, граматичні, стилістичні. Трансформації можуть поєднуватися одна з одною, набуваючи характеру складних комплексних трансформацій. Наприклад, З.Д. Львовська вважає, що між різними типами трансформацій немає глухої стіни, одні й ті ж трансформації можуть іноді являти собою спірний випадок, їх можна віднести до різних типів.

Граматичні трансформації – це перетворення структури речення у процесі перекладу відповідно до норм мови перекладу. Трансформація може бути повною або частковою залежно від того, змінюється структура речення повністю або частково. Зазвичай, коли замінюються головні члени речення, відбувається повна трансформація, якщо ж замінюються лише другорядні, – часткова. Крім заміни членів речення, можуть замінюватися і частини мови.

Застосування граматичних трансформацій вимагають певні фактори, а саме:

- синтаксична функція речення;
- його лексичне наповнення;
- його змістова структура;
- контекст (оточення) речення;
- його експресивно-стилістична функція.

Логічна структура речення може вимагати від перекладача не тільки зміни, але й збереження іншомовної конструкції, коли це пов'язано з точністю передачі логічного наголосу. Контекстуальне оточення речення також може змушувати використовувати граматичні трансформації в перекладі. Якщо розглядати окремі види граматичних трансформацій, то найбільш поширеним прийомом при перекладі з англійської мови на українську слід вважати заміну англійських іменників українськими дієсловами. Це пов'язане з багатством і гнучкістю дієслівної системи української мови. Заміна іменника дієсловом може відбуватися як через відсутність відповідного іменника в українській мові, так і через необхідність змінити будову речення відповідно до норм української мови [1, с. 115 – 127].

У лексичних системах англійської та української мов спостерігаються розбіжності, які виявляються в типі смислової структури слова. Будь-яке слово, тобто лексична одиниця, – це частина лексичної системи мови. Цим пояснюється своєрідність семантичної структури слів у різних мовах. Тому суть лексичних трансформацій полягає в заміні окремих лексичних одиниць (слів і стійких словосполучень) мови-джерела лексичними одиницями мови перекладу, які не є їх словниковими еквівалентами, тобто мають інше значення, ніж передаванні ними в перекладі одиниці мови-джерела.

У значенні слова в різних мовах часто виділяються різні ознаки одного і того ж явища або поняття, де відбито бачення світу, властиве цій мові, точніше – носіям цієї мови, що неминуче створює труднощі при перекладі.

Іншим фактором, що вимагає застосування лексичних трансформацій, є різниця в смисловому об'ємі слова. Немає абсолютно однакових слів у вихідній мові та мові перекладу.

Як відомо, існує чимало класифікацій лексичних трансформацій. Так, наприклад, Я.І. Рецкер підкреслює, що, хоча не завжди можна класифікувати кожний приклад перекладу через переплетення категорій, загалом можна виділити 7 різновидів лексичних трансформацій:

- диференціація значень;
- конкретизація значень;
- генералізація значень;

- змістовий розвиток;
- антонімічний переклад;
- цілісне перетворення;
- компенсація втрат у процесі перекладу.

Л.К. Латишев виділяє такі лінгвістичні трансформації:

- лексико-семантичні заміни – конкретизацію, генералізацію, смисловий розвиток або модуляцію;
- антонімічний переклад;
- цілісне перетворення.

Можна побачити, що класифікації приблизно однакові, розбіжності – в назвах прийомів. У нашій роботі ми дотримуємося класифікації Л.К. Латишева. Розглянемо подані трансформації більш детально.

Конкретизацією називається заміна слова або словосполучення мови-джерела з ширшим предметно-логічним значенням словом і словосполученням мови перекладу (далі МП) з вузьким значенням. У результаті застосування цієї трансформації створювана відповідність і початкова лексична одиниця опиняються в логічних стосунках включення: одиниця мови-джерела виражає родові поняття, а одиниця МП – видові поняття, що входить у неї.

Нерідко застосування конкретизації пов'язане з тим, що у МП відсутнє слово з таким широким значенням. Іноді родова назва мови перекладу не може бути використана через розбіжності конотативних компонентів значення.

Генералізацією називається заміна одиниці мови-джерела, що має вузьке значення, одиницею МП з ширшим значенням, тобто перетворення, зворотне конкретизації. Створювана відповідність виражає родові поняття, що включає початкове видові. Використання слова із загальнішим значенням позбавляє перекладача необхідності уточнювати, що саме суботу або неділю має на увазі автор, кажучи про "уікенд". Іноді конкретне найменування якого-небудь предмета нічого не говорить рецептору перекладу або нерелевантне в умовах цього контексту.

Модуляцією або смисловим розвитком називається заміна слова або словосполучення мови-джерела одиницею МП, значення якої логічно виводиться зі значення початкової одиниці. Найчастіше значення співвіднесених слів в оригіналі і перекладі опиняються при цьому пов'язаними причинно-наслідковими стосунками. При використанні методу смислового розвитку причинно-наслідкові стосунки часто мають ширший характер, але логічний зв'язок між двома найменуваннями завжди зберігається.

Часом перекладачеві необхідно вдаватися до антонімічного перекладу –лексичної трансформації, при якій створюється заміна ствердної форми в оригіналі на негативну форму в перекладі, або,

навпаки, негативної на ствердну, що супроводжується заміною лексичної одиниці мови-джерела на одиницю МП з протилежним значенням. У англо-українських перекладах ця трансформація застосовується особливо часто, коли в оригіналі негативна форма вжита із словом, що має негативний префікс. У рамках антонімічного перекладу одиниця мови-джерела може замінюватися не лише прямо протилежною одиницею МП, але й іншими словами та поєднаннями, що виражають протилежну думку. Л.К. Латишев зазначає, що застосування антонімічного перекладу нерідко поєднується з використанням інших трансформацій (лексичних або граматичних).

Цілісне перетворення, як лексична трансформація, застосовується тоді, коли при перекладі словосполучення, смислової групи або речення не можна відштовхнутися від словникових відповідностей або контекстуальних значень окремих слів, але необхідно зрозуміти смислове значення всього цілого, що перекладається, та "перефразувати" його українськими словами, іноді дуже далекими від слів оригіналу, тоді ми вдаємося до прийому цілісного переосмислення. На думку Л. К. Латишева, це – один з найважчих прийомів трансформаційного перекладу. Найширше застосування цей прийом знаходить при перекладі фразеології, яка відбиває специфіку англійської живої розмовної мови.

Отже, до основних лексичних трансформацій відносяться: прийом конкретизації та генералізації, прийом модуляції або смислового розвитку, антонімічний переклад та прийом цілісного перетворення. Такі трансформації допомагають перекладачеві виконати достовірний переклад тексту. Які ж прийоми застосовують при відтворенні українською мовою присвійних конструкцій, розглянемо на конкретному мовному матеріалі далі, здійснюючи перекладацький аналіз конкретного твору.

Для дослідження особливостей перекладу присвійних конструкцій з формантом *'s* та прийменником *of* було обрано роман Марка Твена «Принц і злидар» у перекладі Марії Рябової. Розглянемо більш детально прийоми лексичних трансформацій, використані при перекладі Марією Рябовою.

Tom's remarks, and Tom's performances, were reported by the boys to their elders; and these, also, presently began to discuss Tom Canty, and to regard him as a most gifted and extraordinary creature. – (Про кожне слово Тома, про кожний його вчинок діти розповідали батькам, і незабаром ті теж заговорили про Тома Кенті як про дуже здібного й незвичайного хлопця).

У цій фразі перекладач використовує лексичну трансформацію – прийом генералізації та смислового розвитку. Слово *remarks* перекладається як зауваження. Певно, що діти не розповідали своїм

батькам про зауваження Тома. Таким чином, у даному контексті вдало вжито «слово» замість «зауваження».

He is mad; but he is my son, and England's heir; and, mad or sane, still shall he reign! – (Так, він божевільний, але це мій син, наступник англійського престолу. Чи сповна розуму, чи ні, а він буде королем).

При перекладі в цьому випадку був вдало використаний прийом конкретизації.

This new eccentricity of the prince's ruined mind made all the hearts about him ache; but the sad sight moved none to merriment. – (Навіть ця чудернацька витівка хворого принца нікого не розвеселила, а викликала лише глибокий жаль до нього.).

Як бачимо, тут при перекладі було застосовано прийом модуляції.

I have given order, and, according to the King's command, the peers of the realm, in their robes, do now stand at the bar of the House, where, having confirmed the Duke of Norfolk's doom, they humbly wait his majesty's further pleasure in the matter. – (Я видав наказ, і, згідно з волею вашої величності, пери Англії у своїх мантиях стоять у залі засідань, вони вже ухвалили вирок герцогові Норфолькському і смиренно чекають подальших розпоряджень вашої величності).

Слово *pleasure* має фіксований відповідник задоволення. При перекладі в цьому випадку був використаний прийом конкретизації та для посилення ефекту перекладено як «розпорядження».

Tom's remarks, and Tom's performances, were reported by the boys to their elders; and these, also, presently began to discuss Tom Canty, and to regard him as a most gifted and extraordinary creature. Full-grown people brought their perplexities to Tom for solution, and were often astonished at the wit and wisdom of his decisions. – (Про кожне слово Тома, про кожний його вчинок діти розповідали батькам, і незабаром ті теж заговорили про Тома Кенті як про дуже здібного й незвичайного хлопця. Дорослі стали у скрутних випадках просити в Тома поради, і він не раз дивував їх дотепною й мудрою відповіддю).

Основним словниковим відповідником слова *decisions* є рішення. Однак тут перекладачем було використано прийом конкретизації та замість рішення вжито слово «відповідь».

And still his desire to look just once upon a real prince, in the flesh, grew upon him, day by day, and week by week, until at last it absorbed all other desires, and became the one passion of his life. – (Але бажання побачити бодай раз справжнього живого принца зростало в ньому щодень, щотиждень, поки врешті поглинуло всі інші прагнення і стало його єдиною заповітною мрією).

Дослівний переклад словосполучення *passion of his life* – пристрасть у його житті або палке захоплення в його житті, проте обидва варіанти є

дещо незвичними для українського читача. Тому було застосовано прийом генералізації та перекладено цю присвійну конструкцію за допомогою виразу заповітна мрія.

Still, hope was as stubborn now as doubt had been before; she could not bring herself to accept the verdict of the test. – (Але тепер надія стала так само невідступною, як раніше сумнів. Нещасна мати не могла примиритися зі своїм страшним відкриттям).

У цьому випадку при перекладі було використано прийом смислового розвитку (модуляції).

Лексичні трансформації використовуються для заміни окремих лексичних одиниць (слів і стійких словосполучень) мови-джерела лексичними одиницями мови перекладу, які не є їх словниковими еквівалентами, тобто мають інше значення, ніж передавані ними в перекладі одиниці мови-джерела. До основних лексичних трансформацій належать: прийом конкретизації та генералізації, прийом модуляції або смислового розвитку, антонімічний переклад та прийом цілісного перетворення.

Аналіз перекладу на предмет вживання лексичних трансформацій виявив, що при перекладі текстів з присвійними конструкціями були використані різні способи перекладу: найчастіше використовувався дослівний переклад. Важливу роль при перекладі також відіграють лексичні трансформації.

Список використаних джерел:

1. Биренбаум Я.Г. К теории сложного предложения: на материале английского языка / Я.Г. Биренбаум – 1992. - №2. – С. 50 – 58.
2. Вахтаник Г.Г. Грамматические проблемы перевода: конспект лекций и дидактический материал для студентов лингвистических спец.; Черкасск. инж-технологический институт / Г.Г. Вахтаник. – Черкассы, 2001.
3. Данилюк Л. В. Структурно-семантические особенности словосочетаний древнеанглийского языка на примере предлогов *mid*, *bt*, *wið*: канд. дис. ... кандидата филологических наук / Л. В. Данилюк. – К., 1977. – 146 с.

Список ілюстрованих джерел дослідження:

1. Твен Марк. Принц і злидар: повість / [пер.з англ. М. Рябова] / Твен Марк – К. : Школа, 2005. – 224 с.
2. Twain M. The Prince and the Pauper / M. Twain. – New York : Oxford University Press, 1996. – 96 p.

Рябокінь Наталія Олександрівна,
старший викладач кафедри перекладу та іноземних мов,
Полтавський інститут економіки і права Університету "Україна"

ЕТИКЕТНІ КЛІШЕ У ФУНКЦІЇ ПОЗИТИВНОЇ ТА НЕГАТИВНОЇ РЕАКЦІЇ

До неспецифічних формул позитивної та негативної реакції належать етикетні кліше та конструкції байдужої *згоди, незгоди, дозволу з Хай. Нехай. Все одно* та под.

Насамперед з'ясуємо значення слова *етикет*. «Це установлені норми поведінки і правила ввічливості в якому-небудь товаристві» [7, с. 490]. Якщо етикет – усталене в суспільстві зведення правил – регулює нашу поведінку в співвідношенні з соціальними вимогами, то мовленнєвий етикет можна визначити як регулюючі правила мовленнєвої поведінки. Керуючись цими правилами, співрозмовники використовують у мовленні ті одиниці, які виражають неконфліктне, позитивне ставлення до людей, тобто відношення доброзичливості.

Також етикет регулює вибір адресантом найбільш доречного та відповідного мовного засобу стосовно конкретного адресата, у цій конкретній ситуації та за цих умов спілкування. В одній ситуації (офіційній) буде доречною негативна реакція на зразок *Я з Вами не погоджуюся*, а в іншій (неофіційній) – *Ти що з глузду з'їхав?! Ми погоджуємося і не погоджуємося*, ми *дозволяємо і забороняємо*. І все це робимо з урахуванням офіційних чи неофіційних умов спілкування і своїх власних ролей відносно позицій співбесідника, конкретних ситуацій спілкування і національних звичок та традицій, менталітету тощо. Таким чином, мовленнєвий етикет втілюється у стереотипи, в усталені вирази, формули спілкування, які ми не будуємо заново кожного дня, а використовуємо вже готові, які відкладені в нашій мовленнєвій свідомості. Але все ж таки в цілому мовленнєвий етикет – це стійкі, стереотипні комунікативні одиниці мови, хоча їх вибір у конкретному МА, як і будь-який вибір, – справа творча.

Невід'ємним чинником етикету є ввічливість – „властивість за значенням ввічливий” [7, с. 304]. А ввічливий – це той, який дотримується пристойності, виявляє уважність, люб'язність; чемний [7, с. 304]. Р. Лакофф формулює Принцип Увічливості у вигляді трьох правил: „Не нав'язуй своєї думки”, „Давай співрозмовнику можливість вибору”, „Будь доброзичливий” [3, с. 276 – 302]. Дотримання Принципу Ввічливості накладає певні обмеження на поведінку членів суспільства, які полягають у тому, щоб враховувати інтереси партнера, його думки, бажання і почуття, полегшувати, по можливості, вирішення його завдань.

Реалізація цього Принципу має на меті домогтися максимальної ефективності соціальної рівноваги і дружніх відносин. У прагматичній теорії мовного спілкування ввічливість розглядається як універсальний Принцип, який у практиці мовної взаємодії відіграє більш значну регулювальну роль, ніж Принцип Кооперації. Принцип Увічливості визначається як особлива стратегія мовної поведінки, спрямована на запобігання конфліктних ситуацій.

Дж. Ліч вважає Принцип Тактовності певною стратегією спілкування, спрямованою на запобігання можливих конфліктних ситуацій, що часто призводить до непрямих, алегоричних способів висловлювання, що порушує Принципи Ясності й Релевантності Грайса [9, с. 109]. За О. М. Корніяка, правильність, доцільність використання етикетних формул – це мистецтво гречності [4].

П. Браун і С. Левінсон пропонують набір різних тактичних прийомів, за допомогою яких адресант регулює свою мовну поведінку з огляду на ситуацію. „Ситуація оцінюється ним на основі трьох незалежних змінних: а) соціальної дистанції між мовцем і слухачем; б) владою одного комуніканта над іншим; в) ступенем упровадження у сферу адресата” [8].

Відповідно до того, яким чином мовець оцінює ризик „втрати обличчя” в певних обставинах, він вирішує, здійснювати чи ні мовленнєвий акт (далі: МА), а якщо здійснювати, то яку форму ввічливості обрати – відкриту, експліцитну чи приховану, імпліцитну [2].

Етикетні кліше, як індикатори негопозитивної функції, досить поширені як в офіційному, так і неофіційному усному та писемному мовленні. До етикетних формул позитивної / негативної функції належать такі конструкції, як *Дякую! Спасибі! Будь-ласка!* і под.: – *Ляж, відпочинь. – Дякую, мамо (П. Гуріненко); – Сказати, щоб приготували? – Дякую, товаришу командуючий. Я щойно пив (П. Гуріненко).*

Синонім *дякую* – це *спасибі*. Але, на відміну від *дякую*, в комунікативних ситуаціях *спасибі* набуває додаткового значення – вираження невдоволення або незгоди. За першим значенням, яке дає словник, ці конструкції – це вияв подяки, тобто основна їх функція в мовленні – вдячність комусь, за щось. Але за допомогою виразів *Дякую!, Спасибі!*, які репрезентують стереотипні конвенційні МА подяки, можна також як погодитися або дозволити, так і заперечити або не погодитися. Ці індикатори виражають стереотипну неспецифічну *згоду, дозвіл, незгоду*. Наприклад: – *Сідайте, бо картонля зачохне. – Спасибі (М. Стельмах); – Ходімо до хати, – торкнувся Мирон руки Чигирина. – Спасибі. Я зараз же додому (М. Стельмах).*

Заради ввічливості мовець може відмовитися від прямої *незгоди (Я не погоджуюся; Я заперечую)*, а виражати її завуальовано: *Я б з радістю,*

але...; *Я не заперечую, але ...; Я б з Вами погодився, але ...*; або аргументує її: *Я не можу, тому що...*; чи сам аргумент використовує як непогодження: – *Літо – найкраща пора року. – Я люблю зиму* (друга репліка означає *незгоду* з попереднім висловлюванням співрозмовника).

Етикетні кліше у складі негопозитивних МА демонструють увічливу *згоду, незгоду, дозвіл*. Слід зазначити, що цей індикатор чи будь-який інший етикетний вираз не трапляється у складі МА *заборони*.

На протипагу ввічливій бажаній позитивній реакції існує байдужа небажана, яка виражається за допомогою *Хай; Нехай; Все одно* та под. Ця позитивна реакція демонструє неповну пасивну *згоду*. Під час такого погоджування адресант виявляє повну байдужість до предмета обговорення і, залишаючись незацікавленим, добровільно приймає погляд адресанта.

Отже, до неспецифічних індикаторів позитивної й негативної реакції належать етикетні кліше як репрезентатори ввічливої негопозитивної реакції і конструкції з *хай / нехай, все одно*, які виражають байдужу та пасивну *згоду, незгоду, дозвіл*.

До неспецифічних засобів вираження позитивної реакції належать етикетні кліше *дякую; спасибі; будь ласка; із охотою; із задоволенням; залюбки* як ввічлива *згода* та конструкції *хай / нехай; все одно; як хочеш; ні; хай буде по-твоєму (Вашому)* – байдужа *згода*.

Слова подяки, або етикетні кліше, досить поширений стереотипний неспецифічний індикатор МА *згоди* в усному та писемному мовленні (2,5%). М. К. Любимова ввічливу позитивну реакцію зараховує до діалогічних єдностей неповної *згоди*. Адже позитивна відповідь співрозмовника найчастіше детермінована „принципом ввічливості”. „Під час такої згоди комунікант погоджується через делікатність” [5, с. 100]. Усі зазначені вище дослідники погоджуються з тим, що ввічливі форми *згоди* підкреслюють акт доброї волі та готовності виконати певну дію.

Розглянемо індикатор *дякувати* у функції *згоди*, словникове значення якого: „висловлювати, виражати подяку, бути вдячним за щось. // Уживається як слово, яким виражають вдячність за зроблене добро, виявлену увагу” [7, с. 451]. МА подяки (*дякую*) у спілкуванні може виконувати функцію МА *згоди*, наприклад, як позитивна реакція на пропозицію: – *Карпе, сідайте з нами. – Дякую (В. Винниченко)*.

Синонім форми *дякую – спасибі* має таке тлумачення: „*спасибі – 1. Уживається для вираження, висловлення вдячності за зроблене добро, виявлену увагу і т. ін. 2. Уживається для вираження невдоволення, незгоди, при відмові від чого-небудь неприємного, небажаного і т. ін.*” [7, с. 492]. За першим значенням, цей індикатор сигналізує про вияв подяки, тобто основна його функція в мовленні – це вдячність комусь за щось. Отже, за допомогою виразів *Дякую!, Спасибі!*, які репрезентують

стереотипні конвенційні МА подяки, можна також погодитися з чимось або дозволити щось співрозмовнику. Ці індикатори виражають стереотипну *згоду* на пропозицію адресанта, виражену як у розповідній, так і в питальній формі, наприклад: *— Сідайте, бо картопля зачохне. — Спасибі. (М. Стельмах); — Вечеряти будете? — Дякую. (З усного мовлення).*

Конструкція *будь ласка!* вживається як „чемне звертання при проханні або згоді на що-небудь” [7, с. 450]. У спілкуванні за допомогою цього індикатора може виражатися *згода* на пропозицію: *— Так туди вийдемо до них. — Будь ласка. (Б. Лепкий);* прохання або спонукання до дії співрозмовника: *— Покажіть ваші документи. — Будь ласка... (П. Гуріненко).* Мета ввічливої *згоди* — дати позитивну відповідь на пропозицію, прохання чи питання, переконати співрозмовника в доброму ставленні до нього.

У складі етикетної формули, яка репрезентує МА *згоди*, ступінь вияву предикативної ознаки може експлікуватися такими лексичними засобами-інтенсифікаторами, як *з охотою, дуже, щиро*: *— Ти можеш п'ять хвилин цілком спокійно й мовчки вислухати мене? — З охотою. Будь ласка. (В. Винниченко); — Ви любите поезію? — Дуже! (П. Гуріненко); — На добраніч. — Щиро дякую, — відповів... (Ю. Мельничук).* Говорячи *з охотою*, мовець не лише погоджується на пропозицію за власним бажанням, а ще й показує прагнення та схильність виконати її: *— Привітати її хочеш? — З охотою. (В. Винниченко).*

Посилення ввічливості позитивної реакції відбувається завдяки повторенню (1;3), конкретизатору якості (2; 3; 4) та окличній інтонації (2): 1) — *Прошу сідати. — Спасибі, спасибі. (Б. Антонечко-Давидович);* 2) — *Так ви згодні? — З охотою, з присмістком! (В. Винниченко);* 3) — *Це дві хвилини. — З охотою, з охотою. (В. Винниченко);* 4) — *Ти що-небудь напишеш у моєму щоденнику? — З великою охотою... (А. Багдай).*

Згода, виражена висловлюваннями *із задоволенням, залюбки*, демонструє, крім бажання виконати пропозицію, ще й те, що адресант, погодившись, отримає від цього задоволення: *— Може, ти поведеш? — Із задоволенням! (О. Чорногуз); — Може, поплаваємо на хвилях „Берізки”? — Залюбки! (В. Минко).*

Індикатор *із задоволенням*, на відміну від *залюбки*, може посилюватися за рахунок якісного прикметника: *— Позичте, дорогий сусіде, троячку. — З великим задоволенням! (В. Минко).* Оклична інтонація в цих реакціях підвищує емоційність та експресивність *згоди*.

Цей тип *згоди* доводить, що мовцеві неабайдужа ця подія, до того ж вона є для нього бажаною. Даючи свою *згоду*, адресат демонструє не лише позитивну реакцію на висловлювання адресанта, а ще й виражає своє бажання брати участь у тому, з чим погодився.

Протилежною бажаній згоді є небажана, байдужа згода, яка представляє інтенційний смисл пасивної згоди (2,3%). За М. К. Любимовою, „інтенційний смисл пасивної згоди – це інертна згода, викликана, як правило, відсутністю в комуніканта інтересу до обговорюваного питання” [5, с. 87]. Байдужу згоду ілюструють індикатори *хай* (рідко *най*); *нехай*; *все одно*; *як хочеш*; *ні*; *хай буде по-твоєму* (*Вашою*).

Такі конструкції демонструють можливість: схвалення непочатої чи початої дії – *Обідать же. – Хай! Насипай. (А. Тесленко)* або погодження зі змістом висловлювання адресата – *Не хочеться з вами говорити, – сказав, – гідки ви мені. – Нехай, – залетав Іваненко. (В. Гжицький)*.

Ця позитивна реакція виражає неповну пасивну згоду, тобто байдужість адресата до предмета обговорення. Синонімом до значення часток *хай*, *нехай* є конструкції *все одно* та *як хочеш*, які також передають інертну згоду: – *Чорногуз, – підправив третій. – Все одно, – уперто сказав перший. (Ю. Мушкетик)*; – *Ні, я до мамі поїду. – Як хочеш. (В. Барка)*. Незважаючи на те, що ця конструкція демонструє незацікавленість та пасивність, вона все одно виконує функцію згоди із попередньою реплікою. Використовуючи цей неспецифічний індикатор, адресант погоджується зі змістом репліки-стимула, хоча він не викликає в нього особливого інтересу. За Т. М. Свиридовою, конструкції згоди зі *все одно* (*все равно*) в російській мові „сигналізують про модальне порівняння” [6, с. 26]. Позитивно оцінивши мовленнєву ситуацію, яка склалася на момент розмови, адресант все ж таки погоджується за допомогою індикатора байдужої згоди – *все одно*.

Індикатор *ні* може виражати „згоду-підтвердження”. Умовою для його використання є наявність заперечної частки *не* у висловлюванні-стимулі. У цих позитивних реакціях погоджуються з проханням, істинністю висловлювання адресата чи дають схвальну відповідь на запитання: – *Тобі вже нічого не шкода там? – Ні. (О. Довженко)*. Отже, важливу та вирішальну роль щодо семантики позитивів відіграє препозиційний контекст (репліка-стимул).

Іноді незацікавленість та байдужість до обговорюваного виявляється в інтонації й озвучується за допомогою вказівки на те, що погоджуються зі словами співрозмовника в цей момент, а не взагалі: – *Він добрий. – Ну гаразд, гаразд, нехай цього разу вийде на Твоє. (Е. Андіївська)*; – *Ну, даєте? Ні? – Хай вже по-вашою... (В. Винниченко)*; – *Скажете, що тепер боїтесь самі ночувати. – Хай буде по-твоєму. (М. Стельмах)*. Така реакція може також виникати внаслідок наполягання або навіть благання співрозмовника: – *Благаю, скажіть. – Ну, хай буде по-твоєму (О. Олесь)*.

Подані формули можуть поширюватися прислівником *так* для посилення прагматичного ефекту: – *Це, сказати б, суцільна гвардія.* – *Хай буде й так,* – *згодився Антон.* (П. Гуріненко); – *Бо Божейко добрий.* – *Най і так.* (Д. Міщенко); – *Зазіхань. Посягань,* – *рубонув рукою повітря Тищенко.* – *Нехай і так.* (Ю. Мушкетик). У репліках-реакціях дієслово *бути* може вживатися або ж лише домислюється. Частка *хай (най), нехай* виражає певний вияв байдужості при відповіді. „Але цей небажаний для спілкування чинник, впливаючи на якість стосунків, не позначається на значенні: така реакція виключає можливість іншого розуміння, оскільки все ж є згодою” [1, с. 284].

Частки *ну й та*, які супроводжують ці індикатори, також передають пасивність у відстоюванні своїх позицій, підкреслюючи певні вагання при відповіді: – *Бачиш, той і он той очей з тебе не зводять.* – *Та хай.* (Ю. Мельничук); – *А сам біжи.* – *Ну, хай так.* (В. Винниченко); – *Але я знаю напевне, що працюю з людьми чесними, відданими науці.* – *Ну, все одно.* (Ю. Мушкетик).

Отже, етикетні кліше, як репрезентатори ввічливої позитивної реакції та конструкції, які виражають байдужу та пасивну *згоду*, є неспецифічними індикаторами *згоди* й становлять 4,8% вживань.

До неспецифічних конструкцій у функції МА *дозволу* належать етикетні кліше *будь ласка; будьте ласкаві; будьте люб'язні; прошу, просимо*, значення яких “не спеціалізується” на вираженні цієї семантики. На *дозвіл* у формі стійких етикетних слів і виразів у різних мовах, крім української, звертали увагу Н. Ф. Баландіна (чеська мова), М. К. Любимова (німецька та російська) [1; 5, с. 65 – 66]. Як зазначають науковці, *дозвіл* може бути представлений такими етикетними формулами, як *Пожалуйста* [5, с. 65]; *Сделайте услугу; Будьте любезны* [5, с. 65–66]; та *Prosim (Просимо)* [1, с. 285 – 286] та ін.

Мовна ситуація, у якій існують формули мовного етикету у функції *дозволу*, – це ситуація безпосереднього спілкування комунікантів, яка обмежена прагматичними координатами „я – ти – тут – зараз”. Утрата висловлюванням цих координат виводить його за межі мовного етикету. Якщо мовний етикет націлений насамперед на створення умов для успішного спілкування, то ввічливість, як кодифікована знакова система, діє швидше як орієнтована на майбутнє стратегія поведінки і є свого роду очікуванням, яке передбачає небажаний розвиток подій (наприклад, замість *дозволу заборону*).

Увічливі форми *дозволу* з виразами *будь ласка; будьте ласкаві; будьте люб'язні* посилюють значення ввічливої бажаності дії для слухача і вживаються у відповідь на прохання про *дозвіл*: – *А можна побачитися?* – *Будь ласка.* (Б. Лепкий); *А можна до Вас звертатися на ім'я.* – *Будьте люб'язні.* (freakennel.forum24.ru/); – *Проху слова.* – *Будьте ласкаві.*

(В. Винниченко). Метою застосування цих індикаторів є ефективна взаємодія співрозмовників й успішна реалізація комунікативних намірів. Використовуючи *дозвіл* у спілкуванні, адресант намагається уникнути конфлікту (негативної реакції: заборони чи незгоди) та прагне створити дружні / партнерські відносини між комунікантами і зберегти соціальну рівновагу між ними.

Дієслово *просити* також може виражати ввічливу форму *дозволу* в мовленні. Ці конструкції використовуються найчастіше при відповіді на прохання про *дозвіл*. Власне, *дозвіл* є позитивною реакцією на прохання про *дозвіл*, а репліка-стимул – прохання про *дозвіл* – становить складову частину пресупозиції реакції *дозволу* [1, с. 285]. І від пресупозиції багато в чому залежить, яким буде мовне оформлення *дозволу*, наприклад: – *Дозвольте оголосити?* – *Прошу.* (О. Довженко). *Прошу* вживається як позитивна реакція на контактне запитання про *дозвіл* на отримання інформації: – *У вас зайнято?* – *Прошу.* (О. Чорногуз). Тільки в разі отримання позитивної реакції – *дозволу* чи *згоди*, далі може йти запитання по суті: – *Дозвольте запитати?* – *Прошу.* – *Звіт потрібно підготувати сьогодні?* – *Так.* (З усного мовлення). Конвенціоналізована діалогічна єдність утворюється ініціальною реплікою, переважно у формі запитання, і реактивною зі значенням *дозволу*, і тільки третя репліка містить суть запитання. „Цей функціональний різновид є найввічливішим, бо відкриває перед адресатом можливість альтернативної реакції” [1, с. 126].

Дієслово *просити* має імперативну форму, представлену в другій особі однини чи множини: – *Дозвольте показати себе хоч на вашому Купалі!* – *Просимо!* (В. Минко); – *Я хочу з тобою говорити.* – *Прошу.* (В. Винниченко).

Розглянуті висловлювання *дозволу* та репліки-стимули (прохання) тяжіють до підвищеної ввічливості: М2 прагне показати, що йде на виконання прохання М1 з бажанням і навіть із задоволенням, і що прохання, яке прозвучало, зовсім не обтяжливе, а привід для його появи настільки мізерний, що співрозмовник міг би й не запитувати на таку дію спеціального *дозволу*.

Етикетні конструкції у своєму складі часто містять звертання різного характеру (прізвища, ім'я, по батькові, пестливі назви): – *А мені самій можна почитати?* – *Будь ласка, Ярино Іванівно.* (В. Минко). Використання Ти / Ви форми звертання детерміноване соціальними стосунками співрозмовників. Звертаючись до співрозмовника з проханням про *дозвіл* здійснити чи не здійснити певну дію, мовець убачає в адресатові особу, яка володіє відповідними повноваженнями. *Дозвіл* на виконання дії, на нашу думку, надається адресатом із вищим соціально-рольовим статусом. Однак досліджуваний матеріал показав, що мовець може звертатися про *дозвіл* і до рівноправного адресата або навіть із

нижчим рольовим статусом: – *Якщо не заперечуєте, то я спочатку з вашого дозволу їду. – Будь ласка, дорогий! (О. Чорногуз).*

Іноді адресат, крім увічливого дозволу, повідомляє додаткову інформацію, у якій конкретизує, на що саме він дає дозвіл: 1) – *Можє, дозволите мені вийти на кухню? – Будь ласка, ідіть, куди хочете. (М. Самсонова); 2) – Що ж, товаришу бригадир, можна мені і на-гора, чи треба чекати на всіх? – Будьте люб'язні, разом з комісією і виїдете, а я ще тут залишусь. (В. Гжицький).* Перший приклад демонструє ввічливий дозвіл, але з певним відтінком байдужості. Частина репліки „*ідіть, куди хочете*” свідчить про те, що адресант не зацікавлений у тому, щоб адресат залишався з ним в одній кімнаті, й саме через це він дозволяє йому йти.

Інтенсифікують емоційність висловлювання вигуки, якісні конкретизатори (*ласкаво, уклінно*) та повтор етикетних формул: – *Я сподіваюсь, що ви, арештовуючи мене, дозволите взяти з собою необхідні речі? – О, будь ласка, будь ласка. (В. Винниченко); – Можна? – Ласкаво (уклібно) просимо. (З усного мовлення).* Увічлива форма запрошення виражає дозвіл зробити що-небудь.

Отже, етикетні кліше, як репрезентатори ввічливої позитивної реакції – *дозволу* на прохання про дозвіл, є неспецифічними індикаторами розгляданого МА і становлять 16% уживань.

До неспецифічних індикаторів негативної реакції належать етикетні кліше у функції *незгоди*: *вибач (-те) / пробач (-те); спасибі; дякую (-ємо); шкода*. У чеському узусі ввічливість при незгоді виражається шляхом намагання відкрито не виявляти опозицію „ти не правий – я правий”. У таких випадках висловлюють непогодження в більш-менш м'якій формі, вдаючись до пояснень своєї поведінки, вказують на обставини, що її зумовлюють, або на можливі негативні наслідки [1, с. 295]. М. К. Любимова відносить увічливі висловлювання до неповної незгоди.

Охарактеризуємо МА незгоди першої групи, зокрема етикетне висловлювання *вибач (-те) / пробач (-те)*, які мають форму другої особи однини чи множини. За словником, *вибачай (-те), вибач (-те)* – „виявляти побажливість, прощати провину // вживається як заперечення, як виявлення незгоди” [7, с. 348 – 349]. Увічлива незгода може звучати у відповідь на пропозицію, прохання, запитання: – *Ходімо з нами. – Вибач, у мене інші плани. (З усного мовлення); – Допоможеш із курсовою роботою. – Пробач. Ні. (З усного мовлення).* Дотримуючись мовного етикету, співрозмовники намагаються розмовляти коректно, обережно, чемно, люб'язно, з метою послабити, певним чином завуалювати негативну реакцію – незгоду з певного питання.

Гармонізуюча функція подяк і шкодувань у складі незгоди слугує для нейтралізації конфліктних ситуацій. Відомо, щоб уникнути

дисгармонійного для спілкування чинника, люди іноді завищують рівень семіотичності мовленнєвої поведінки надмірним тяжінням до етикетних форм соціальної взаємодії: – *Хочеш, я тебе за бібліотекаря колись візьму. – Дякую вашій милості. Мене більше до коня і до шаблі тягне. (Б. Лепкий); – Провести вас у Мотрині кімнати? – Спасибі. Я їду. (Б. Лепкий); – Ходім – почувємо, що там нового нам братчики із Січі привезли. – Цікаво дуже! Шкода, що я не буду з вами. (І. Карпенко-Карий).*

Як видно з прикладів, висловлювання ввічливої незгоди оформляються здебільшого однаковим чином: комунікант своєю першою ввічливою реплікою налаштовує співрозмовника на позитивну реакцію і цим пом'якшує незгоду, яка звучить у другій репліці.

Розглянуті вище ввічливі формули незгоди можуть ускладнюватися звертаннями (ніжними найменуваннями), які також пом'якшують негативну реакцію: – *Сказати, щоб приготували? – Дякую, товаришу командуючий. Я щойно пив. (П. Гуріненко); – А ти допоможеш мені написати твір, – благально зазирнула у вічі. – Вибач, дівчинко! Не зможу. (К. Світличний).*

Отже, ввічлива незгода (4% вживань) формулюється як неможливість здійснити певну дію. При цьому бажаним є зазначення причин, що стоять на заваді здійснення дії, а пояснення причин невиконання фактично виступає засобом пом'якшення незгоди. Завдяки цьому негативна реакція сприймається як увічлива, оскільки адресат докладає максимум зусиль для солідаризації стосунків з адресантом.

Список використаної літератури:

1. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті : монографія [текст] / Надія Францівна Баландіна. – К. : АСМІ, 2002. – 332 с.
2. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : монографія [текст] / Лілія Ростиславівна Безугла. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
3. Гордон Д. Постулати речового об'єднання [текст] / Д. Гордон,
4. Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике: сборник / общ. ред. Е. В. Падучева. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16 : Лингвистическая прагматика. – С. 276 – 302.
5. Корніяка О. М. Мистецтво гречності: Чи вміємо ми себе поводити? [текст] / О. М. Корніяка. – К. : Либідь. – 1995. – 96 с.
6. Любимова М. К. Интенциональные смыслы согласия и несогласия в русских и немецких дискурсах совещаний и переговоров [текст] : дис... канд. филол. наук : 10.02.19 / Мария Константиновна Любимова. – Тамбов: Тамбовский гос. техн. ун-т., 2005. – 196 с.

7. Свиридова Т. М. Частицы в аспекте характеристики согласия/несогласия [текст] / Тамара Михайловна Свиридова // Вестник МГОУ. Серия «Русская филология». – 2008. – № 1. – М. : Изд-во МГОУ. – С. 23 – 29.
8. Словник української мови [текст] : В 11 т. / [Ред. колегія акад. Іван Костянтинович Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка. – Т. 1: А – В. – 1970. – 799 с ; Т. 2 : Г – Ж. – 1971. – 550 с ; Т. 3 : З – Зяяти, 1972. – 744 с ; Т. 4 : І – М, 1973. – 840 с ; Т. 5 : Н – О, 1974. – 840 с ; Т. 6 : П – Поїти, 1975. – 832 с ; Т. 7 : Поїхати – Приробляти, 1976. – 724 с ; Т. 8 : Природа – Ряхтливий, 1977. – 927 с ; Т. 9 : С. – 1978. – 916 с ; Т. 10 : Т – Ф. – 1979. – 658 с ; Т. 11 : Х – Ї. – 1980. – 699 с.
9. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – New York : Cambridge University Press, 1987. – 281 p.
10. Leech G.N. Principle of pragmatics / G. N. Leech. – London, New York : Longman, 1983. – 250 S.

Список використаних джерел:

1. Андіївська Е. Роман про добру Людину [Електронний ресурс] / Е. Андіївська. – Режим доступу : donbaslit. skif. Net / tvorchist / andievskaya. html
2. Антоненко-Давидович Б. Смерть; Сибірські новели; Завищені оцінки [текст] / Б. Антоненко-Давидович; вступ. сл. Л. Бойка /. – К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2005. – 559 с.
3. Багдай А. Подорож за саму усмішку [текст] / А. Багдай [переклад з польськ. мови О. Федосенко]. – К. : Веселка, 1967. – 215 с.
4. Барка В. Жовтий князь : повість [текст] / В. Барка. – Л. : Червона калина, 1998. – 279 с.
5. Винниченко В. К. Вибрані твори : оповідання, повісті, романи [текст] / В. К. Винниченко; передмова Л. С. Дем'янівської. – К. : Грамота, 2005. – 928 с.
6. Винниченко В. Великий Молох: п'єса на 3 розділи [текст] / В. Винниченко // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Кн.7 ; 8 – 9. – С. 1–24; 213–263.
7. Гжицький В. З. Твори : у 2-х т. [текст] / В. З. Гжицький. – К. : Дніпро, 1974. – Т. 2. – 654 с.
8. Гуріненко П. В. Днів твоїх не багато: роман [текст] / П. В. Гуріненко. – К. : Рад. письменник, 1980. – 438 с.
9. Довженко О. Зачарована Десна [текст] / О. Довженко. – К. : Дніпро, 1968. – 582 с.
10. Карпенко-Карий І. К. Вибрані твори: Мартин Боруля. Сто тисяч. Хазяїн. Суєта [текст] / І. К. Карпенко-Карий. – К. : Мистецтво, 1989. – 256 с.

11. Лепкий Б. Мотря : історична повість [текст] / Б. Лепкий. – К. : Дніпро, 1992. – 464 с.
12. Минко В. П. Вибрані твори: у 2 т. [текст] / В. П. Минко. – 2 Т. : Комедії. – К. : Дніпро, 1981. – 287 с.
13. Мушкетик Ю. В. Вернися в дім свій: роман [текст] / Ю. В. Мушкетик. – К. : Рад. письменник, 1981. – 373 с.
14. Олесь О. Твори : у 2 т. [текст] / О. Олесь; упоряд. ; [авт. приміт. Р. П. Радишевський]. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2 : Драматичні твори. Проза. Переклади. – 683 с.
15. Самсонова М. Товариш Тося: повість [текст] / М. Самсонова. – К. : Веселка, 1974. – 178 с.
16. Світличний К. К. Вітько Куш-петушник : повість [текст] / К. К. Світличний. – Д. : Промінь, 1985. – 262 с.
17. Стельмах М. П. Чотири броди: роман [текст] / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1995. – 592 с.
18. Стельмах М. П. Гуси-лебеді летять [текст] / М. П. Стельмах. – К. : Рад. письм., 1964. – 213 с.
19. Черногуз О. Ф. „Аристократ” із Вапнярки: сатиричний роман ; Претенденти на папаху: сатиричний роман [текст] / О. Ф. Черногуз. – К. : Дніпро, 1986. – 784 с.

Тагільцева Яніна Михайлівна,
к. філол. н., доцент кафедри іноземних мов та українознавства,
Полтавська державна аграрна академія
Сільчук Олеся Василівна,
викладач кафедри іноземних мов та українознавства,
Полтавська державна аграрна академія

ПРОБЛЕМИ ЛІТЕРАТУРНОГО ПЕРЕКЛАДУ (В. ШЕКСПІР І Б. ПАСТЕРНАК)

Вступ. У контексті всесвітньої літератури перекладна література займає особливе місце й відіграє своєрідну роль. Одна з характерних особливостей даного різновиду літератури – розмаїта варіативність паралельних перекладів, що створюють художній діалог між авторами та цілими культурними епохами.

Один із відомих майстрів поетичного перекладу Б. Пастернак дотримувався власної концепції в осмисленні проблеми літературного перекладу та його цілей. Він стверджував, що переклад має бути самостійним художнім твором. Б. Пастернак вважав переклади частиною власної творчості і не був прибічником абсолютної точності. Поет

відтворив вірші В. Шекспіра в поетичній традиції російського сонету Срібного віку, що мало неабиякий вплив на розвиток і становлення даного жанру. Завдяки його наполегливості й поетичному генію російська література збагатилася перекладами В. Шекспіра, що зараз вважаються класичними.

Результати дослідження. Спробуємо простежити, як відображають перекладачі розвиток ліричного сюжету 74-го шекспірівського сонету. Головна його тема відома – після смерті Поета його вірші залишаються жити. Порівняємо оригінальний текст першого катрену і варіанти його перекладів.

В. Шекспір	С. Маршак	Б. Пастернак
But be contented: when that fell arrest / Without all bail shall carry me away, / My life hath in this line some interest. / Which for memorial still with thee shall stay [2].	Когда меня отправят под арест/ Без выкупа, залога и отсрочки, / Не глыба камня, не могильный крест – / Мне памятником будут эти строчки [2].	Но успокойся. В дни, когда в острог / Навек я смертью буду взят под стражу, / Одна живая память этих строк / Еще переживет мою пропажу [2].

Поетичний образ смерті в Шекспіра («arrest ... shall carry me away») є досить зрозумілим, не дивлячись на те, що метафоричний зворот надає певної опосередкованості у сприйняття смислу. Натяк на юридичну формулу («without all bail») створює відтінок гіркої, проте «мужньої» іронії. Ми бачимо, що С. Маршак значно «пом'якшує» образ і робить його менш ясним, змушуючи здогадуватися про його зміст за підтекстом. А Б. Пастернак сміливо прибирає будь-яку недовомовленість, він значно відвертіший за оригінал і не приховує від читача страшного смислу подій, що надає поетичному контексту колорит трагедійної експозиції.

У цьому відношенні Б. Пастернак ближче досить трагедійній напрузі шекспірівського сонету. Маршаківському перерахуванню він протиставляє градацію драматичного крещендо, що відображає філософське підґрунтя духовних осяянь Поета. Так, замість нейтральної і, по суті, малозначущої обіцянки у формулюванні С. Маршака («ты... найдешь в моих стихах все, что во мне тебе принадлежало»), герой Б. Пастернака дає інше – семантично насичене і глибоко моральне висловлювання («ты разыщешь, ...что было лучшею моей частицей»), що також значно наближує зміст до оригіналу («thou review... the better part of me»). У перекладі С. Маршака Поет проектує майбутнє реципієнта за негативним принципом, акцентуючи увагу на тому, що йому доведеться

пережити втрату (хоч і невелику): «ты, потеряв меня, утратишь мало». Б. Пастернак будує фразу позитивно, підкреслюючи не те, що реципієнт втратить, а те, що він духовно здобуде («Мой дух к тебе ... обратится»), що знову таки більше відповідає оригіналу («My spirit is thine, better part of me»).

Підсумкове, найяскравіше втілення сонетної ідеї формулюється у фінальному двовірші, так званому сонетному замку.

Шекспір	Маршак	Пастернак
The worth of that is that which it contains, / And that is this, and this with thee remains [2].	Ей [смерти] – черепки разбитого ковша, / Тебе – мое вино, моя душа [2].	А ценно было только то одно, что и теперь тебе посвящено [2].

Ми бачимо, що серйозність фінального двовірша підкреслена у В. Шекспіра відвертою відмовою від улюблених ним «картинних» порівнянь і метафор, поетичний епізод побудований як афористичне міркування, настанова-підсумок, поетична краса котрого передається лише легкою грою слів. У С. Маршака цей двовірш – його відверта фантазія. Він остаточно визначає характер сонету в фольклорній тональності, що «пом'якшує» трагічний контекст.

У Б. Пастернака сонет постає глибоким, трагічним серйозним і драматичним напруженим монологом. Попри простоту синтаксису й лексики ми не можемо не визнати, що графічно чіткий лаконізм цього перекладу ближче оригіналу не лише за змістом, а й за ліричним пафосом. Переклад 74-го сонету в умовах своєрідної творчої полеміки з С. Маршаком усвідомлювався Б. Пастернаком як художнє втілення власної перекладацької позиції.

Звернемося до 73-го сонету В. Шекспіра, що пронизаний мотивами любові, розлуки і печалі. Приреченість відносин двох людей передана автором низкою порівнянь. Кожен катрен являє завершене порівняння. У першому катрені поет зображує ліс восени. Останнє листя нагадує письменникові зруйновані церковні хори. У другому катрені автор порівнює себе із заходом сонця і поступовим приходом ночі. В останньому катрені говориться про виплеск вогню з попелу і подальше його згасання – приречене кохання стає сильнішим через неминучу розлуку.

На нашу думку, переклад С. Маршака даного твору є доволі чітким і точним, проте сонет російського письменника позбавлений шекспірівського трагізму, а натомість відзначається легкістю й елегантністю.

That time of year thou mayst in me behold,
When yellow leaves, or none, or few do hang
Upon those boughs which shake against the cold,
Bare ruined choirs, where late the sweet birds sang [2].

Во мне Ты, верно, видишь ту пору года,
Когда последние жёлтые листья свисают,
Трепеща от холода, с этих ветвей,
Обнаженных разрушенных хоров, где недавно пели сладостные
птицы [2].

Згідно з нашими спостереженнями, у перекладі Б. Пастернака сонет У. Шекспіра набуває більшої виразності. Російський письменник надає пейзажу імпресіоністичного забарвлення. У нього немає образу смерті, її замінила темрява («Все опечатывает Темнота»). Переклад Б. Пастернака не відзначається напруженістю оповіді, що характерне для тексту оригінала.

То время года видишь ты во мне,
Когда из листьев редко где какой,
Дрожа, желтеет в веток голизне,
А птичий свист везде сменил покой [2].

Висновки. У науковій літературі знаходимо неоднозначні підходи щодо перекладацької майстерності Б. Пастернака. Так, дослідники відзначають особливу мовну організацію пастернаківського перекладу, його простоту і динамізм (Г. Козінцев, Г. Кружков, Ю. Карабчиевський). Інші критики висловлюють нерозуміння перекладацької концепції автора, в основі якої – трансформація тексту в побутову площину (Б. Кушнер), при цьому виділяють лаконізм, поетичність і майстерність перекладів С. Маршака. О.М. Фінкель, відзначає в Б. Пастернака високу поетичну й перекладацьку вправність, органічну поетичну цілісність, проте також звинувачує його в тому, що, трансформуючи тональність сонету з книжної в розмовно-побутову, письменник таким чином гіпертрофував шекспірівську простоту [1, с. 172 –174]. Тут відчувається індивідуальний стиль Б. Пастернака-письменника. С. Маршак переклав У. Шекспіра на стиль визнаних майстрів класичної російської поезії, завдяки чому англійський митець постав спокійним і гармонійним класиком культури минулого.

Аналізуючи дані переклади, ми простежуємо чітку позицію кожного перекладача, ми бачимо, якого Шекспіра вони прагнуть подати, яким Шекспіром захоплюються. Кожен обрав свій стиль, у якому він намагався відтворити поезію англійського майстра слова. Тож літературний переклад – це складний феномен художньої культури, що

являє діалог стилів, напрямів, культур та розкриває творчу індивідуальність як автора тексту-оригіналу, так і його перекладачів.

Список використаних джерел:

1. Финкель А. 66-й сонет в русских переводах // Мастерство перевода: Советский писатель, 1968. – С. 171-182.
2. *[Електронний ресурс]*. – *Режим доступу*:
www.shakespeare.ouc.ru/sonnet-74-ru.html - 25к

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. ТЕОРІЯ, МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ОКРЕМИМИ ГРУПАМИ КЛІЄНТІВ

Антипчук І. Ю. Авраменко Н. Ю.	Адаптація дітей з функціональними обмеженнями здоров'я у процесі інклюзивного навчання	3
Білан С. В. Винник І. С.	Форми соціальної роботи з прийомними сім'ями та прийомними дітьми	7
Басимов М. М.	Социальные явления как объект синергетики	12
Басимов М. М. Падурина Е. А.	Гендерная специфика позитивных родительских чувств отцов	23
Бацман О. С.	Тренінг як соціальна технологія адаптації суб'єктів навчально-виховного процесу в інтегрованих групах вишу	30
Бацман О. С. Миронова О. К.	Міжнародна практика інтеграції дітей з функціональними обмеженнями здоров'я в суспільство	38
Бацман О. С. Куліш Г.М.	Технології соціальної роботи з дітьми, що мають функціональні обмеження здоров'я	44
Васильченко С. А. Бутенко Т.В.	Попередження конфліктів у соціальній роботі з людьми з функціональними обмеженнями здоров'я	54
Глоба С.М.	Освіта як засіб інтеграції людей з вадами слуху в суспільство	58
Голованова Д. В. Шевченко О. І.	Кризові явища в сучасній українській родині як передумови сімейного насильства над дітьми	67
Голованова Д. В.	Життєдіяльність осіб із соціально небезпечними захворюваннями: соціальний аспект	79
Горбань М. Г. Кліменкова С.М.	Методи управління конфліктами при взаємодії соціального працівника з людьми похилого віку	84

Горова Л.М. Попович Ю. М.	Жінки, залежні від алкоголю, як особлива група клієнтів соціальної роботи	88
Деркач С. О. Мешалова Я. В.	Особливості профілактики конфліктів у соціальній роботі з наркозалежними особами	97
Дзюба Л. Б. Трегуб Н. А.	Багатодітність у контексті трансформаційних змін інституту сім'ї	101
Канівець З. М.	Проблеми та перспективи сучасного освітнього середовища України	109
Каркач А. В.	Інформаційно-комунікаційна компетентність соціальних працівників у діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)	113
Качковський С.С. Яковенко В. С.	Вільний час: теоретико-науковий аналіз	125
Клевака Л. П.	Використання досвіду жіночих навчальних закладів Полтавської губернії в сучасних умовах: підтримка сиріт	138
Косяк Л. І. Чирва Л. В.	Теоретичні аспекти розуміння міжособистісних конфліктів у роботі соціального працівника з клієнтами	146
Михайлова С.А. Борчукова О. В.	Основні підходи до діагностики конфліктів у практиці соціальної роботи з представниками неформальних молодіжних об'єднань	151
Мусаєва Т. В. Якименко О.Є.	Молодіжне безробіття як соціальна проблема	156
Мякушко Н. С.	Діяльність міжнародного валютного фонду в галузі соціальної політики (на прикладі досвіду України, Чехії та Греції).	161
Назаревич І. Р.	Компоненти сучасної демографічної кризи в Україні та її поглиблення в умовах 2014 – 2015 років	175
Найденко М. О. Штанько Н. Ю.	Особливості рольової структури сучасного молодого подружжя	180

Падурин Е. А. Басимов М. М.	Личностный профиль системы позитивных родительских чувств отців	187
Решетняк І. В. Комаров Є. О.	Конфлікти та шляхи їх розв'язання спеціалістами в центрах зайнятості	194
Різник Л. П. Войтович В. І.	Трансформаційні зміни інституту сім'ї	198
Ряжко Л. І. Чулак Т. П.	Соціальна підтримка дітей з ВІЛ-інфекцією в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	205
Споданейко І. В. Керченко К.Ю.	Попередження соціальним працівником сімейних конфліктів	213
Темник І. Ф. Косенко В. Г.	Сучасні методи навчання у сфері профілактики та формування здорового способу життя молоді	216
Феніч С. С. Старокожко В. І.	Геронтологічне насильство як проблема соціального становища людей похилого віку	222
Чичкань Л.В. Корсакова А. В.	Підліткові суїциди як соціальна проблема	227

СЕКЦІЯ 2.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ, СПОРТУ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Воробйов О. В., Беседа Н. А.,	Соціальна реабілітація осіб з обмеженими можливостями: технологічний підхід	233
Блохин В. Н.	Трезвость и здоровый образ жизни – важнейшее направление социальной политики	237
Бойко Г.М.	Оздоровчо-рекреаційна рухова активність у системі фізичного виховання студентської молоді	240
Вишар Є. В. Клеценко Л.В.	Особливості формування мотивації професійного здоров'я студентів ВНЗ	245

Воєнчук М.М.	Полтавське товариство сприяння фізичному вихованню дітей як осередок суспільно-педагогічного руху кінця XIX – початку XX століття: організаційний аспект	249
Волошко Л.Б.	Реалізація програм здоров'язбереження студентів в освітньому середовищі вищих навчальних закладів	254
Гета А.В.	Актуальні проблеми плавання в Україні	258
Гоголев Н.В.	Использование здоровьесберегающих технологий в образовательном процессе ВУЗа	262
Гоголева Е.А.		
Мартиненко Н. М.	Роль рухової активності в розвитку фізичних можливостей дітей	269
Омельченко Т. Г.	Профілактика розвитку психосоматичних хвороб людини засобами рухової активності	274
Сахно Т.В.	Гігієна фізичного виховання і спорту як навчальна дисципліна в системі підготовки бакалаврів за напрямом «Здоров'я людини»	278
Бабич Н.Л.		

СЕКЦІЯ 3. СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ ХХІ СТ.: КУЛЬТУРА, ДУХОВНІСТЬ, СОЦІОЛОГІЯ

Бабенко Л. Л.	Становлення та діяльність радянських органів державної безпеки на полтавщині у 1920-х роках як сегмента державно-політичної системи	283
Бойченко Л. Д.	Домінанта загальнолюдських та національних цінностей у вихованні студентської молоді	298
Скомаровська Л. І.		
Глоба С. М.	Наркоманія як соціальна небезпека	301
Губарь Т.В.	Відродження снечарства в Україні	306
Дяченко С.Л.		
Жужа Л. О.	Волонтерство як політичний інститут громадянського суспільства	310

Кальян С. Є.	Теоретичні питання національно-етнічної самоідентифікації особи	312
Каркач А. В.	Колабораціонізм в Україні: сучасний стан проблеми	319
Кудінов Ю.М. Кудінова А. Г.	Трансформація ярмаркової культури в менталітеті українців	323
Лахач Т. О.	Харчування українців ХХІ століття як один із факторів проблем здоров'я	327
Максимчук С.О.	Громадська думка в середовищі наукової академічної та освітнянської спільноти як важливий чинник євроатлантичної інтеграції України	331
Німчин С.О.	Взаємодія та конфлікт як неантизація буття. Феноменологічний аспект <i>reductio ad absurdum</i>	337
Озерський І. В.	Критерії вимірювання професійної придатності мобілізованих до антитерористичної операції за оцінкою їх інтелектуальних здібностей	347
Скомаровська Л. І.	Кобзарство як унікальне явище в українській культурі	355
Стаценко Д. В.	Сходження з політичної арени єврейської комуністичної партії (поалей-ціон) (на матеріалах Полтавської губернії УРСР)	360
Шаравара Т. О.	Культурно-історичний поступ України початку ХХ століття	376
Якименко О. І.	Історико-демографічні характеристики селянської родини у другій половині ХVІІІ ст. (на прикладі села Лисе стародубського полку)	380
Яланська С. П.	Стратегіальний підхід до розкриття творчої діяльності особистості	390

СЕКЦІЯ 4. НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Андреєнко Н. В.	Особливості формування та використання потенціалу підприємств переробної промисловості	395

Maksim Bezpartochnyi Olga Pelekh Белова Е.В.	Trade enterprises in poland: current trends and prospects Стратегическое развитие индустрии туризма Китая	400 404
Бугай Т. В. Мартиненко І. Л.	Фактори ефективності реалізації ініціативи щодо запровадження одноразового декларування	410
Воробйова О. О.	Дебіторська і кредиторська заборгованість та їх вплив на формування фінансових ресурсів підприємств	413
Дичко І. О.	Перша носферна криза на землі	418
Дмитрієва Н. Ю. Пухова Н. П.	Субъекты инфраструктуры поддержки Малого и среднего предпринимательства Как фактор его развития	426
Зв'ягольська І. І.	Управління матеріально-технічним забезпеченням підприємств	438
Кондратова І. Г.	Дистанционное обучение как фактор повышения интенсивности образовательного процесса	443
Alla Levitskaia, Нєведрова Н. В.	R&d grant program for entrepreneurs: the case of the republic of moldova Оподаткування в умовах ринкової трансформації економіки	449 453
Непокупна Т. А. Семко М. М.	Економічний стан сім'ї: соціологія проблеми	458
Пазьоха В. Л.	Самозайнятість молоді як суб'єкта господарювання в умовах ринкової економіки	463
Пазушан А. В.	Методи застосування контролінгу на вітчизняних підприємствах	466
Рева Тетяна М.	Податкове середовище зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання	471
Симонов Д. Е.	Методологические проблемы оптимизации управления инновационными процессами в сфере культуры	476

Сущенко А.М.	Розвиток взаємовідносин між Україною та СРВ. Дослідження розвитку господарювання В'єтнаму в умовах ринкової економіки	478
Тищенко О. І.	Оцінка рівня капіталізації банків України	483
Убийвовк І. І.	Інформація в умовах ринкової економіки	492
Черкас В. В.	Причинно-наслідковий зв'язок між якістю і конкурентоспроможністю продукту	497
Шаравара Р. І.	Фіктивний та реальний капітал: проблеми теорії та практики	502
Яшина І. Н.	К вопросу об интеграции в системе высшего профессионального образования	507
Яшин В. Н.		

СЕКЦІЯ 5. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Аванесян Г.М.	Земельний сервітут як різновид обтяжень прав на землю: проблеми правового регулювання	512
Бова Є. Ю.	Інформаційно-правове забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання національної економіки	516
Брегеда М.В.	Методологічні засади вивчення суспільно-політичних настроїв українського населення в період деєталінізації (1953–1964 рр.)	526
Гурій Т.А.	Методика викладання діловодства в умовах оптимізації навчально-виховного процесу	529
Кальян О. С.	Єврейські погроми та політико-правові заходи центральної ради і директорії щодо відповідних подій 1917 – 1919 рр. в Україні	534
Кісс С.В.	Розвиток держави та її становлення як системи соціальних функцій	541
Коваленко В.Ф.	Криміногенно-правова характеристика терористичного акту	550
Коломієць П.В.	Проблеми побудови сучасної моделі системи галузі фінансового права	553
Короєд С.О.	Позов у цивільному процесі: теоретико-правові засади	567

Молчановська В.М.	Функціонування механізмів фінансового контролю: загально-правовий аспект	572
Нестеренко Н.М.	Науково-теоретичні підходи до визначення поняття «відпустка» у трудовому праві України	581
Олійник О. Д.	Реалізація повноважень фіскальних органів окремих країн європейського союзу	584
Сарана С.В.	Співвідношення податкової реєстрації та податкового обліку	588
Сидоренко О.В.	Принцип социальной справедливости в правотворческой и правоприменительной деятельности органами государственного управления	591
Ткаченко А.В.	Проблеми юридичної природи цінних паперів на сучасному етапі розвитку України	599
Товста С.П.	Лобізм: метод легального впливу чи корупційна складова?	612
Шаповал С.М.	Особливості нормативної регламентації інвестиційної діяльності: заходи державного впливу	616
Яковенко В. С.	Правовий нігілізм: питання правової деформації	620

СЕКЦІЯ 6. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА (СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС)

Демченко Н. О.	Особливості енциклопедичних видань (на основі матеріалу, виданого в Полтаві)	626
Кривохижа А.О.		
Demchenko Nadija Symachevska Zhanna	Blue-eyed type adjectives in machine-building terminology	629
Денисенко Г. В.	Правовий статус експерта-лінгвіста у правозастосовній діяльності	635
Кривенко Н. В.	Деякі особливості транслітерації українських власних назв англійською мовою	650

Мусієнко О. Р.	Особливості перекладу прийсвійних конструкцій сучасної англійської мови	653
Рябокін Н.О.	Етикетні кліше у функції позитивної та негативної реакції	662
Тагільцева Я. М.	Проблеми літературного перекладу	
Сільчук О. В.	(В. Шекспір і Б. Пастернак)	672

**Полтавський інститут економіки і права
ВНЗ “Відкритий міжнародний університет
розвитку людини ”Україна”**

- ПРАВОЗНАВСТВО
- ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ
/Фізична реабілітація
- СОЦІАЛЬНА РОБОТА
- ФІЛОЛОГІЯ/Переклад
- ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ

**36011, м.Полтава
просп.Першотравневий, 19/2**

050-404-28-02; тел./факс 0532-50-99-66

<http://pl.vmurol.com.ua> • piel-admin@ukr.net